

licebat? Multo itaque magis justitia requirebat, ob quæ his non darentur talia, præmii loco, aliis etiam auferrentur. Quomodo denique locum habere potest, ut sapientia, omnem rationem superans ea quæ a malo profecta sunt, cum bonis suis donis conjugat, siquidem agri agrorumque proventus mali essent principii?

Α εσθέννω τὸν ἔρωτα, καὶ μερόποιεῖται τῆς ἀμοιβῆς, ἡ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἔδει κεκτῆσθαι. Μᾶλλον μὲν οὖν, δι' ἣ καὶ τῶν ἄλλῶν ὁ μισθὸς, οὐχ οἵς δοθεῖται, ἄλλοις ἀφαιρεῖται, φέρει τὸ δίκαιον. Ήσοῦ δὲ χῶραν ἔχει συντάττειν τὴν πάντα νοῦν ὑπερέχουσαν αφίκει ταῖς ἀγαθοποιοῖς αὐτῆς δωρεαῖς, ἡ τῆς πονηρίας ἐστὶν, εἴπερ ἡσαν οἱ ἀγροὶ καὶ τὰ ἐν τοῖς ἀγροῖς δημιουργήματα (57).

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(57) Δημιουργήματα. Videntur hic nonnulla desiderari. Nam et abruptus sermo est, et verisimile fit Photium nostrum nova quadam ad Arsenium

compellatione dicendi finem facturum fuisse. In ipso quoque ms. nulla, quæ alias comparere solet, colophonis impositi nota inveniebatur.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ.

—

PHOTII PATRIARCHÆ

LIBER

DE SPIRITUS SANCTI MYSTAGOGIA

QUEM NOTIS VARIIS ILLUSTRATUM AC THEOLOGIÆ CRISI SUBJECTUM

PRIMUS EDIDIT

J. HERGENROETHER,

S. Theol. Doctor ejusdemque in Wirceburgensi lit. Universitate Professor P. O.

Ratisbonæ, MDCCCLVII. 8° Sumptus fecit G. Josephus Manz.

—

J. HERGENROETHERI PRÆFATIO.

I. De Photio ipso nihil est, quod in præsentia dicam. Uberius enim de hujus vita et scriptis ampliori opere sum acturus, quod Deo propitio uno altero anno lucem visurum esse spero. Illud monuisse sufficiat, viros catholicos, dum dirum schisma per eum in suæ ipsius gentis perniciem excitatum, quæque illud præibant ac comitabantur facinora, ex animo detestantur, nihilo tamen secius maximi semper fecisse miram ejus eruditionem, cuius præter celeerrimum *Myriobiblion* vel *Amphilochianæ quæstiones* opera Em. Maii, immortalis memoriae viri, maxima demum ex parte publici juris factæ testimonium faciunt luculentum; nemini deinde esse dubium, quin ex accurata ejus historia tum dogmatum tum Ecclesiæ ipsius annales egregie juvari et illustrari possint. Atqui Photii patriarchæ

B historiam non ita pridem Gallico sermone cl. Jager eleganter non minus quam solerter pertractavit; quod recens opus⁽¹⁾ auctoris scopo accommodatum, usu Photianarum epistolarum sagacissimo, insigni illorum temporum studio, judicio satis acuto, narrandi arte egregia aliisque ornamenti esse præditum haud diffiteor. Attamen præterquam quod, mea quidem sententia, ampliori adhuc usui esse possunt Byzantinæ Historiæ fontes, ac præsertim Cedreno, Zonara et Glyca longe vetustiores, quodque universim nationis nostræ historiographi strictiorem ac severiorem, licet minori venustate fulgentem, scribendi modum methodumque sectantur, mihi neque in omnibus, quæ occurunt, quæstionibus eadem mens est idemque judicium, neque scopus meus (utpote latius excurrens, in iis vero potissi-

(1) *Histoire de Photius, patriarche de Constantinople*, par M. l'abbé Jager, Chanoine honoraire de

Paris et de Nancy, professeur d'histoire à la Sorbonne, 2e édition, Paris, A. Vaton, 1854.

mum, quæ ad historiam litterariam attinent) eos A patitur fines, quos ille bene meritus auctor sibi voluit præstitulos.

II. Jam vero quod ad præsentem spectat Photii librum, quem amplioris nostri operis veluti prodromum exhibemus, editio e tribus potissimum confecta fuit codicibus, quorum duo Romæ prostant, tertius vero in Regia Monaeensi bibliotheca, aliis nonnullis, uti sieri poterat, in subsidium vocatis. Primum mihi de ineditis adhuc Photii operibus indaginem instituenti in cod. Monac. Gr. n. 27. chartac. sæc. xv vel xvi (2), majorem hujus operis partem contigit invenire. Ibi enim post *Acta conciliorum* a. 869 et a. 879 in causa Photii Constantinopoli celebratorum, fol. 449 a, sub titulo: Φωτίου πατριάρχου κατὰ λατύνων occurunt primo loco quatuordecim paragraphis distincta cum initio: τίς δὲ λόγος ἀνάσχοιτο τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελούντων ea ipsa argumenta de Spiritus sancti ex solo Patre processione, quæ in secunda Photii epistola ed. London. a. 1651, p. 51-54 leguntur, et quidem huic editioni ad verbum consona. Sed fol. 450 a, sine extero et evidenter novi operis indicio, nisi quod nova in imagine notata mox sequitur capitum series (3), immediate post quatuordecim illa argumenta legitur: Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος μασταγωγίας καὶ δὲ ὥσπερ ὁ Γίλος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὗτος καὶ τὸ ἄγιον Πνεῦμα ἐκ μόνου τοῦ αὐτοῦ αἰτίου θεολογεῖται ἐκπορεύεσθαι· λέγεται δὲ τοῦ Γίλοῦ εἶναι ὡς ὅμοιόσιον καὶ ἀποστελόμενον (sic) δὲ αὐτοῦ. Ἐν πολλοῖς μὲν, κ. τ. λ. Textus porro a fol. 450 a (lin. 2, ab infra) usque ad f. 462 b, extremam paginam pertingit, et abrupte desinit novo notato capite [4]

(2) Cf. Aretin, *Beiträge zur Geschichte der Literatur*. München 1803. 1806; t. I, fasc. iv, p. 18 seq.; t. VII, p. 387.

(3) Hinc in Notitia codicis l. c.; p. 18 scribitur: Sermo hic quasi in duos libros divisus est. Primo enim occurunt capita xiv, tum capita xxxiii.

(4) Ibid.: Finis vero est mutilus. Sic enim desinit: "Ἐργὼ δὲ καὶ τῇ κατατευαζόντῃ αὐτῇ τῷ οἰκεῖον βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποιῶν ἔχοτος; ἀπελαύνουσιν· εἰ... Fabricius, t. IX, p. 563, inter inedita recenset. Infra legitur: ἐξισώθη κατὰ τὸ ἔχοτον πρωτότυπον, h. e.: *exæquatum suo prototypo*. — Neque hoc exemplar, e quo nostrum descriptum fuit, integrum textum habuisse, suadere videtur scriptoris modus in fine f. 462 b, quo extremae lineæ aliæ aliis breviores triangulari fere forma ponuntur, quod in librorum conclusionibus fieri consuevit; ultima vero et penultima reguliter scribuntur et totum spatium occupant; tot enim supererant verba, ut commode ea forma continuari haud potuerit.

(5) Leo Allatius, *De Eccles. Occid. et Orient. perpetua consensione*, lib. II, c. 6, n. 4, p. 575, ed. Colon. Agrip. 1648.

(6) Exhibemus ea in Notis ad Photii textum.

(7) Walch, *Historia controversiae Græcorum Latinorumque de processione Spiritus sancti*, Ienæ 1751, p. 37. — Schräckh *Christliche Kirchengeschichte*, tom. XX, p. 499. — Fabricius, *Bibliotheca Græca*, t. XI, p. 28 ed. Harless.

(8) *Scriptorum Veterum nova Collectio*, tom. I, Præfat. De Photio § 7, p. xxiii seq. ed. Romæ 1831.

A in particula εἰ (4). Est bene omnino scriptus, ac licet mendis non careat, et interdum gravioribus quoque erroribus deformetur, ea tamen non sunt adeo frequentia, ut in aliis illorum posteriorum sæculorum manuscriptis quam plurimis ea est invenire. Statim vero intellexi celebrem Photii *De Spiritu sancto* librum, etsi non integrum, hic exstare, qualis jam a doctis viris fuerat descriptus.

III. Primus inter eruditos, quantum scio, hujus operis mentionem fecit Leo Allatius, qui *Tractatum sane luculentissimum* illud vocat (5) atque interdum ex eo quædam suis scriptis interserit (6). Ex Allatio suas de hoc Photiano opere hauserunt notitias, qui de Historia Græcorum sive ecclesiastica sive litteraria fusius egere (7). Ampliora demum sæculo nostro dedit Card. Maius, cum *Amphiochianarum Quæstionum* ineditam adhuc nobilissimam partem typis evulgaret ac simul plura Photii opera luce publica huc usque parentia recenseret. Quanquam, ita doctissimus cardinalis (8), alia quædam Photii scripta de Spiritu sancto (9) existant, hic tamen liber luculentus et varius atque prolixus nondum lucem aspergit, etsi non uno in codice Vaticano inest atque in aliis etiam bibliothecis (10) occurrit. Et in uno quidem ex Vaticanis, scilicet 216 (11), Metrophani id opus tribui observavit Allatius (12), in quo codice libros quoque adversus Manichæos eidem Metrophani, Smyrnensi episcopo (13), tribui ego ipse vidi. Sed tamen hanc inscriptionem (14) quis non falsam agnoscit, quam tot alii codices refellunt? Si vero locus operis consideretur, ubi de Joanne papa sermo fit, nemo Photium auctorem esse dubitat. Nunc, ut operis conspectum exhibeam, utar codice Columnensi Vaticano, quem

C (9) Cf. Fabricium et Harless. l. c., p. 13, 14, 25, 28, 29.

(10) Harless. l. c., p. 29 memorat mss. Paris, in bibl. publica cod. 1228. n. 2; Venet. in cod. Marciiano 167 (teste Morellio in Bibl. ms. Gr. et Lat. I, p. 95). Escorial. (V. Plüer *Itinerar. per Hispan.* p. 187). Sed et alibi idem opus reperiri haud dubium, ut vel Monac. codex ostendit Fabricio et Harlessio non ignotus, qui tamen aliud ibi opus extare existimarent, de quo paulo post (§ 4) ageamus.

D (11) Scil. Palatino 216 membran. Sunt qui eum ad sæc. XII vel XIII pertingerent censeant.

(12) *De consens.* l. c., p. 575.

(13) « Metrophanem hunc Photii æqualem memorat sanctus Nicolaus papa epist. 8, p. 53. Et quidem hujus episcopi celebre satis nomen in illorum temporum historia est. » M. — Ex Metrophanis Smyrnensis ep. exposit. in I. Jo. ep. locum citat Veccus sive Beccus epigr. viii in Allatii *Græcia orthodoxa*, vol. II, p. 605, 606, Romæ 1659.

(14) Inscriptio cod. Palat. 216, f. 211 b, est hujusmodi: Τοῦ αὐτοῦ Μητροφάνους τοῦ ἀγιωτάτου μητροπολίτου Σμύρνης περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος μασταγωγίας καὶ δὲ ὥσπερ ὁ Γίλος ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἱερολογεῖται γεννᾶσθαι, οὗτος καὶ τὸ Πνεῦμα, κ. τ. λ., ut in titulo nostro; deest solum δὲ αὐτοῦ in fine. Eadem Metrophani in cod. Gr. theol. Vindobon. 249 (Vide infra ad c. 3 textus nostri notam 20 et ad c. 6 not. 55) quædam nostri operis particulæ ascribuntur.

sua vetustas emendatioque commendat. Titulus operis est: Περὶ τοῦ ἀγίου καὶ ζωοποιοῦ Πνεύματος (15). Φώτιος ἐλέφθερος Θεοῦ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας ὢρμης τῷ ὄσιωτάτῳ εὐλαβεστάτῳ ἐπίσκοπῳ Βέδᾳ (16), ἐν Κυρίῳ χαίρειν. Ἐν πολλοῖς μὲν εἰσιν οἱ ἐλεγχοί, κ. τ. λ. Illico Photius sophismata septem supra triginta pro suo errore de sancti Spiritus a solo Patre processione proponit, quæ jamdiu sophismata in Græcia Allatii orthodoxa neenon apud alios theologos refutata scimus. Exin tricesimo octavo capitulo objicit sibi Photius Pauli effatum. *Misit Deus Spiritus Filii sui*, de quo dicto ratiocinatur usque ad quadragesimum tertium capitulum. Exin Latinorum Patrum, Ambrosii, Augustini atque Hieronymi verba sententiæ suæ repugnantia Græce profert (17), quorum auctoritatine acquiescat, ridiculo et perniciose argumento utitur, nempe quod alii quoque ecclesiastici Patres parum accurate de aliis rebus interdum locuti fuerint; quos inter ponit Clementem Romanum, Dionysium Alex., Methodium, Pantænum, Clemens Alex., Pierium, Pamphilum, Theognostum, Irenæum, Hippolytum, Basilium: quasi vero hac sermonis ratione Patrum prope universæ auctoritati impune resistere non possimus. Porro non tres illos solum Latinos Patres, sed permultos Græcos orthodoxæ sententiæ favere, cum aliunde exploratum est, tum magnus eorum numerus coacervatur in vaticanis codicibus 606, p. 240 seq., et 1115, p. 46 seq. Exin Photius a column. cod. pag. 304 incipit recensere Romanos Pontifices, qui processionem Spiritus sancti sine additamento *Filioque* dixerunt (quod argumentum Allatius de cons. p. 583 vel hoc uno responso satis infirmat, quod hi non dixerint: *a solo Patre*, sed *a Patre*, et quidem ante natam hanc controversiam sic ipsis tute loquebantur). Sunt autem hi apud Photium pontifices: Damasus, Cœlestinus, Leo Magnus, Vigilius, Agatho, Gregorius Magnus, Zacharias,

(15) Ne hunc titulum ei præferamus, quem (ex cod. Vatic. 1923) præfixum habet editio nostra, suadent tum aliorum codicūm auctoritas, tum concilium a. 1156 Constantinopi celebratum (Mai, *Spicileg. Rom.* t. X, p. 38 seq.), quod testimonium profert Φωτίου πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς ἀγίου Πνεύματος ματταγωγίας in nostro opere D contentum (vide cap. 27, tum Nicetæ Choniatae allegatio in Laurent. bibl. plut. IX, cod. 24. p. 382 (Bandin. bibl. Laur. p. 434).

(16) Supra βέδῃ scribitur πόλεων. Tum p. 300 seq. constat, hunc Bedam fuisse orthodoxum et Photianis partibus adversantem, imo et tractatum De *Spiritus sancti a Filio processione* scripsisse. » M. — Inscriptio ad Bedam deest in aliis codicibus; a Joanne autem Becco citatur locus idem ille de Joanne VIII, ad quem supra provocarat Maius, ut extans ἐν τοῖς πρὸς Εὐστόνον λόγοις (Lib. III, ad Theodorum Sugd. episc. c. 4 *Græc. orthod.* t. II, p. 138, 139). Praeterea eum, quem Photius hoc in libro alloquitur, tractatum pro Spiritus sancti processione a Filio composuisse, negari non immerito potest. Nam tum in fine tum in ipso exordio operis asserit Photius, hunc a se petivisse confutationem dogmatis Latinorum et verba illa, quæ toties in dis-

A Leo III, Benedictus III, Joannes VIII, Adrianus III. (Nicolau I, Adrianum II, et Marinum I, utpote sibi infensos, reticet pravo nec prorsus tolerando artificio. Reaperte priores duos reticeri a Photianis solitos queritur Allatius de cons. p. 590.) Illam etiam clypearum Romanorum famigeratam historiam, quibus symbolum inscriptum erat, attingit Photius p. 312, super qua legendus saltem Allatius de cons. p. 580, 581 et contra Hottig. p. 418. Post hæc additis paucis epicherematibus finem libello imponit (18).

IV. Hæc brevis synopsis, licet non undequaque accurata (neque enim aliis gravioribusque curis occupatum virum eminentissimum multum temporis hujus operis lectioni tribuisse credendum est), satis tamen opus nostrum describit ejusque argumentum determinat. Ex his atque ex variis Photii fragmentis, quæ ex Allatii aliorumque allegationibus collecteram quæque magna ex parte Monacensi textui omnino congruebant, certior plane factus sum, hoc in codice Photii ipsum illum exhiberi librum, qui facile latere diu poterat, non solum quia quæ in principio a fol. 449 tribus fere paginis leguntur, jam typis vulgata erant (quod tamen haud scio an plures animadverterint), sequentia autem nullo rubro nullaque luculentiori scripturæ distinctione notata, cum novi operis titulus iaspicientium fuderet oculos, ad idem pertinere scriptum censebantur; verum eam potius ob causam, quia bibliographorum falsæ, ut ego puto, notitiæ in errorem obvium de alio omnini Photii tractatu inducebant. Quem enim isti (19) recensent Photii librum κατὰ Αατίνων περὶ τοῦ Πνεύματος ἀγίου cujus initium: Τίς ὅλως ἀνάγκαιο τῶν ἐν Χριστιανοῖς τελούντων ἐπὶ τῆς ἀγίας Τριάδος δύο εἰσάγειν αἴτια, quibus iisdem verbis, uti diximus (§ 2), incipit Photii de eadem materia argumentatio in epist. 2, edit. Londin., eum vix peculiarem ejusdem patriarchæ haberri posse tractatum, sed partem esse ex hac ency-

putatione recurrent, *tua sophismata*, *tua impietas*, *vecordia*, etc., in genere assertorem quemlibet illius doctrinæ respiciunt, quem oratorum more veluti sibi præsentem Photius fingit, non vero ad eum pertinent, qui librum ipse mittit. Neque ad aliter statuendum nos cogunt illa, ad quæ Maius provocat (Column. cod. p. 300. scil. cap. 70) auctoris verba, quæ eodem pacto satis commode explicari possunt.

(17) Non citat Photius horum Patrum textus, sed potius variis ex rationibus textuum auctoritatem et authentiam impugnat. Unius Gregorii M. testimoniū explicitum assert, versione tamen ab originali textu differente.

(18) In sequentibus Maius ea profert, quæ Photius per honorifice dicit de Damaso, Leone I, Vigilio, Agathone, Gregorio I, Zacharia, Leone juniore, Benedicto III, atque Joanne VIII, summis pontificibus, et in iis potissimum immoratur, quæ de hoc postremo pontifice habet. Sed harum observationum potiores accommodatius ipsi Photiano textui infra apponendas esse censuimus.

(19) Lambec. Biblioth. Cæsar. t. III, p. 304. 305 ed. Kollar. Fabricius, *Bibl. Gr. lib. v, c. 35*, § 16, n. 3; t. XI, p. 29 ed. Harl.

clica decerptam, additis interdum nonnullis ex aliis ejusdem lucubrationibus, jam pridem suspicatus fueram; suspicio vero, mihi saltem, in summam probabilitatem transiit, cum non solum præfatam Monacensem, sed et illum ipsum Vindobonensem, codicem, cui fere soli innitebatur Fabricii assertio (20), perlustrassem aliaque indicia deprehendere, quæ idem de nonnullis quoque aliis codicibus (21) dicendum esse confirmare videbantur. Hinc ex Photianorum operum catalogo ejusmodi librum expugendum censeo.

V. Sed ad rem nostram revertamur. Monacensis codex, ut dictum est, non totum Photii librum suppeditat; desinit ibi, ubi respondere conatur ad argumentum ex Ambrosii, Hieronymi atque Augustini auctoritate petitum, præcise eum in locum, quem cap. 67 notavimus, ubi cap. 34 ille exorditur (22). Quæ igitur in nostro codice deerant, ea ex aliis, ac præsertim ex Vaticanis, supplenda simulque textus collationem instituendam operæ pretium duxi. Sed cum Romam adire non possem, aliorum uti cogebar opera et industria. Viros tamen humanissimos nactus sum, qui ibi manum operi admovebunt et utrumque partim labore proprio partim per scriptorem rei satis gnarum libenter præstiterunt. Atque adhibitus in primis fuit eodem Vaticanus 1923, qui antea Lollini fuerat, Allatio bene notus, idem ille, ex quo *Amphilochia* edidit Maius, Bombycinus ac saeculi ferme XIII, eleganter omnino scriptus (23); deinde Palatinus ab iisdem doctis viris laudatus (§ 3), qui illo adhuc paulo antiquior esse fertur. Itaque priorem, eamque majorem operis partem tres codices suppeditarunt; Vaticanus cum Monac. textu a me, ut vere testari possum, quam fidelissime exscripto collatus fuit ac Palatinus in subsidium vocatus; deinde posterior pars ex Vatic. eodem f. 203 b. — 208 b. deprompta est, cum quo rursum conferebatur Palatinus. Mirum in modum duo illi Romani codices inter se conveniunt; Monacensis, utroque junior, plures alias ostendit lectiones, neque tamen (si menda scriptoris demas) omnino spernendas; hujus lacunas et hiatus expleverunt

(20) Revera cod. Vindobon. Gr. theol. 168 (juxta num. Nessel.; Lambeccio est cod. 64), n. 23, f. 352-354 nil aliud continet, nisi haec ipsa ep. encycliche argumenta, ut ego Vindobonæ ipse vidi, et accurate proinde respondet iis, quæ in præfato Monac. f. 449 a. — 450 occurunt. Initium utrobius: Τίς δλως ut supra; finis: Τὴν κοινὴν ταμιευμένων συνέλευσιν. Cæterum textum libri *De Spiritus S. mystagogia*, in iis Cæsareæ bibliothecæ codicibus qui juxta catalogos hic pertinere videbantur, non reperi; quinque solummodo segmenta inter varia excerpta in duobus mss. (Gr. theol. 249 et 324) nactus sum, æque brevissima, quæ suis locis (capp. 3, 6, 61, 68, 93) in hac editione sunt adhibita.

(21) Cf. v. g. Morellium Bibl. mss. Venet. I, p. 95 de cod. Marciano 167, et infra § 6, not. 3.

(22) Divisio capitum Monac. codicis ab illa differt, quæ in aliis, et nominatim in cod. Cologn. a Maio exhibito, reperitur; dum ille usque ad eum, quo desinit, locum nonnisi 33 capita numerat, iste jam habet 43.

A illi; sphalmata amanuensis hinc pariter correcta sunt, in quibus quædam erant sensum omnino perturbantia; ter circiter integras lineas omiserat scriptor ille saeculi xv, ut videtur, exeuntis vel xvi ineuntis. Adeo vero se commendabat Vatic. textus, ut nonnisi paucissimis in locis ab eo recedendum esse rati simus. Huic itaque textui generatim adoptato variantes lectiones tum in Monac. et Palat., tum aliunde repertæ appositæ fuere; interpunctio pro opportunitate constituta, scribendi mos hodie usitatus regulariter servatus est, in paucis tantummodo vel majoris perspicuitatis vel commoditatis gratia vel ob alias satis obvias rationes derelictus (24). Divisionem capitum novam adornavimus, retentis inter uncos capitibus codicis Vaticani, iisque Græcis numeris designatis (25). In prolixa illa de Galat. iv, 6, sicut in sequenti de Latinis Patribus disputatione, Vaticanus novis rursum litteris paragraphos distinxerat, quæ pariter ia hac editione servatae fuere.

VI. Illud vero maxime ingratum erat, quod Columneam codicem ab A. Maio exhibitum saltem aliorum opera consulere datum non erat. Hujus enim numerum cardinalis haud indicarat, quæque mihi bis ac tertio sollicite per litteras requirenti ex codd. Column. indice referebantur, spem penitus auferebant fore ut ille mox adhuc delegatur. Hac itaque spe deposita editioni liber mandatus est, nec diutius cunctandum existimavi, præsertim cum aliæ me curæ ab hoc libro avocarent, digno tamen omnino, qui eruditis offeratur. Sed cum jam sub prelo esset Photii textus, imo vero maxima ex parte excusus, tandem allatus est nuntius, codicem a Maio laudatum esse inventum in cod. Col. 38 (al. 34). memb. in-4, eleganter conscripto, qui paginas ipsius Maii manu signatas, secundum quas Photii verba ipse citaverat, in hoc tractatu ostendat; et hunc ibi integrum extare a pag. 271 usque ad pag. 317, quemadmodum et in Vatic. et Palat. Hunc codicem qui inspicerunt periti saeculo decimo tertio assignandum arbitrantur (26). Ea res, quæ præter omnem exspectationem evenerat, mœrore simul et

(23) Vide Maium I. c. Præf. de Photio § 1, p. xiv.

(24) Ne v. g. ægre serat eruditus lector, dum cap. 19, 38, 76, in μεμρύτες videt iota subscriptum quod severiores grammatici removere solent. Quod spectat ad vocem οἰός (pro οἴος), ea vox sexcenties fere hic occurrens abbreviate primitus nobis scripta fuerat, isteque calami ductus facilitior ex mss. et vetustiorum librorum lectione familiaris quodammodo effectus est et consilio retentus, ne in emendando exemplari pertubatio augeretur. Licet vero iste scribendi modus ab accuratioribus editionibus amandatus fuerit, tamen exemplis non caret in libris saeculo etiam nostro vulgatis. (Vide Scotti *Amphiloch.* Phot. Neapoli 1814 p. 5 et passim.)

(25) His argumenta præsertim ex ratione theologica desumpta apte plerumque distinguuntur.

(26) Excipiunt in hoc codice Photii librum epistolæ ejusdem ad Nicolaum papam, ad oeconomum Antiochenæ Ecclesiæ, ad Bulgariæ principem, ad Bardam Cæs., ad Michaelem III, et ad Basiliū Macedonem imp. (p. 317-410), quæ omnes jam vulgæ sunt partim ab Anthimo Rhemnic., partim a

gaudio me affecit; mœrore quidem, quod tam sero A codex iste repertus est, gaudio vero, quod tandem repertus. Illico, quamvis quem tunc unum rogare potui virum eximium, tum communis patriæ tum amicitiae puræ vinculis mihi intime junctum, jam importunis meis interpellationibus satis defatigatum ulteriori molestia afficere formidarem, potiores tamen hujus libri variantes lectio-nes colligendas censui, quibus nonnulla emendariet illustrari posse non immerito judicavi; ideoque de-siderio timorem superante, ut et hoc mihi præstet, nulla interjecta mora ab amico flagitavi. Nec fru-stramox annuit ille pro insigni sua in me bene-volentia; ita non sine fructu quartum hunc codi-cem, quantum tempus ac res ipsæ permittebant, adhibere adhuc licuit. Porro Columnensis codex, ut jam Maius observarat, exemplar suppeditalemen-tatissimum; pluribus in locis cum Monacensi no-stro omnino concordat, saepius, ubi varias inter lectiones eligendum nobis erat, lectionem a nobis adoptatam confirmat, in aliis vero locis, iisque pau-cioribus, nobis refragatur. Plures sane ejusdem lectiones amplexus essem, si mihi antea præsto fuissent. Verum dum iis carebam, nimia fortasse anxiate ductus, religioni mihi ducebam, contra mss. auctoritatem, prouti tunc explorata era, sine causa gravissima immutare textum; nec causa satis gravis mihi videbatur dictio minus interdum concinna atque etiam grammaticarum quarundam legum neglectio, quæ facile in posterioris Græcitatis auctorem, eumque licet eruditissimum, tamen ser-monis elegantiae ac puritati haud magnopere dedi-tum, imo in scribendo justo negligentiem et, ut ipse indicat (Præfat. in *Amphiloch. Quæst.* ed. Scotti pag. 3), λέξεις ἐξεργασμένης καλλωπίζεται τὰ συντάχματα penitus respuentem, cadere omnino potuerunt. Nunc autem nonnullis Monac., sicut et Palat., lectionibus novum robur ex Colum. accedit, duriores quedam phrases vocesque emolliuntur, interdum et clarius Photii mens patescit. Sed hæc nonnisi pauca libri loca afficiunt. Jam vero, quod unum adhuc præstare potuimus, præstituri abso-lutæ ac perfectæ jam operis editioni variantium lectionum catalogum præmisimus (27), præter eas, quæ jam ex Maio descriptæ fuerant, illasque quæ ad libri finem referuntur quasque, ut statim acce-pimus, ita ad ipsum textum adhibuimus, omnes

R. Montacutio. Hoc codice usus est Card. Maius in edendis Leontii Byzantini scriptis (cf. *Spicileg. Rom.* t. X, Præf. p. v, et not. ad p. 151); et Theodori Mopsuesteni Fragmentis (*Nova Coll.* t. VI, Præf. p. xxii, et p. 298).

(27) Jam nunc istas variantes lectiones proprium ad locum reponendas curavimus. (Edrr. nov.)

(28) Quo res celerius ac securius fieret, folia jam typis impressa Romam misimus, et sic accurata potuit collatio institui.

(29) Revera Ottobon. codex 27 chartac. in fol. eadem ratione ut Monac. suppeditat Acta concilii octavi (f. 228 seq.) et synodi Photianæ a. 879 (f. 317 seq.); deinde (385 a) eadem inscriptione et iisdem verbis 14 illa argumenta ex encyclica ep. desumpta

A nobis transmissas (28) complectentem; asterisco autem eas lectiones notavimus, quæ in textum re-cipiendæ videbantur. Quoad res atque sententias notatu digna non occurunt, si titulum excipias jam supra (§ 3) descriptum et mentionem morbi, quo se detentum dicit auctor (cap. 96, not. 5); exor-dium plane idem est ut in aliis codicibus, idem quoque finis; neque reperiri quidpiam potuit, quod res Bedæ episcopi, cui hoc in codice liber inscriptus est, melius ac perfectius adumbraret. Hæc potiora sunt, quæ de Col. codice diu requisito et tandem ab amico æque docto ac modesto feliciter detecto animadvertenda habeo. Neque hic stetit egregii viri labor, sed sua sponte alia hujus operis mss. invenire satagens, et Ottobon. cod. n. 27 nactus est, qui

B tamen nulli amplius usui erat; nam eumdem om-nino typum præ se fert ac Monacensis noster et ve-luti germanus ejusdem frater habendus est (29). Cæterum insignem eam liberalitatem, qua Vaticanæ bibliothecæ thesauri Romanorum pontificum im-pensa cura collecti et locupletati eruditis jam du-dum aperiri solebant, ego satis abunde sum ex-pertus, eamque grata mente recolo; multis eam præconiis celebrandam putarem, nisi orbi ea esset notissima et laude quavis longe superior.

VII. Jam ratio nobis reddenda est de iis, quæ in notis Photii libro addita fuere. In primis sedulo notavimus varias ejusdem partes modo breviores modo longiores, quæ apud alios allegabantur au-tores; deinde et plura subjunximus, quæ Photii verbi et sententiis illustrandis visa sunt opportuna; præsertim vero, quæ alibi ipse in eamdem senten-tiam disputavit quæque ex hoc libro posteriores Græcorum schismaticorum theologi desumpserunt. Etenim quamvis hæc Photii dissertatio nil fere no-vum nec alibi dictum contineat, suum tamen de processione Spiritus sancti placitum nullo alio opere ea dialectica dexteritate, ea expositionis ubertate corroborare ac munire visus est, qualem opus nostrum ostendit, quod ideo inter omnia ejusdem generis Photiana opuscula principem sibi vindicat locum. Quamobrem lectori non ingratum puto, quod in notis ob oculos ponere conatus sum, quæ in aliis hujusmodi Photii libris consona repe-riantur, quo pacto alibi versutus illæ schismatis parens eadem argumenta evolverit, quibus ea for-mis pro ingenii secunditate investierit, novo fere

D (vide § 2, et § 4, not. 2) exhibet; eodem pariter pacto (f. 387) cum verbis illis: Τοῦ αὐτοῦ περὶ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος μαρταγωγίας x. τ. λ. opus nostrum introducit, quod et hic mutum reperitur, et quidem f. 401 a. ad eamdem particulam et desinit (vide supr. § 2, not. 3); quinimo lectiones habet fere omnes Monacensi peculiares, ne mendis qui-dem scriptionis exceptis. Sic c. 1, p. 3 (not. 1). le-gitur: Ηολιστίχοις; ibid. (n. 4): γενήσεται; c. 2. p. 4 (n. 3): τις... ἔτερος... (n. 4); ἡ ἐκουσία ei sic deinceps. De ætate codicis mihi scriptum fuit eum ad sæc. xv, vel potius xvi pertinere; ad eadem tempora spectat Monacensis. Omnia optime qua-drant; ad unum plane fontem reducuntur tum Ottobon, tum Monacensis.

semper modo eadem plane inculcans ac suæ gentis sophistarum artes undique excolens et profundens. Porro ejusmodi comparationi inserviunt: 1) ejusdem ad Orientis præsules celebris illa encyclica, cuius jam mentionem fecimus (§§ 2, 4) quæque pro parte saltem hue spectante in aliis codicibus operi nostro præfigitur (ut in Monac. et Ottob. cit.). in aliis subjicitur, unde et liber noster λόγος α' inscribitur (Vatic. cit. Allat, c. Hotting. p. 196); deinde 2) altera ad Aquileiensem antistitem epistola, a Baronio (ad a. 883) Latine, a Combesio et ab Anthimo Rhemnicensi (30) Græce edita; ac denique 3) breve illud opusculum, quod Euthymius Zigabenus sub Photii numine *Panopliæ* suæ tit. 13 inseruit (31). Græcam hujus *Panopliæ* editionem anno 1710 in Walachia publicatam, quæ una hunc titulum contra Latinos Græce exhibit (32), diu frustra quæsitam tandem Vindobonæ inspexi et cum nonnullis Cæsareæ bibliothecæ mss. contuli. Id in primis animadverti, non temere Allatum hujus opusculi authentiam suspectam habuisse, illudque, si revera Photii sit, saltem interpolatum esse habendum, nullo vero pacto hoc jejenum et exile scriptum cum opere *De Spiritus sancti mystagogia* posse comparari. Hujus brevissimi tractatus textum editioni meæ subjungendum esse ratus sum, tum quia non ita facile occurrit, tum quia lector per se de eo iudicium ferre desiderabit. De quo opusculo præmonenda hæc existimo. Prior pars (c. 1-8, quæ facilius patriarchæ nostro vindicari potest, eodem fere pacto legitur apud J. Beccum, qui sæculo XIII, hoc opusculum Photii nomine insignitum refellendum sibi sumpsit (*Orat. de un. Eccl. Gr. orthod.* II, p. 154-179), apud Euthymium (op. cit. tit. ιγ' p. ρ:β' seq.) et in cod. Vindobon. Theol. Gr. 40, (33) n. 63, f. 138, 139, ubi pariter Photio ascribitur. Quoad alteram vero partem (a cap. 9 nostræ edit.) citatus Vindob. codex ab Euthymii textu (34) plane differt; posterior tamen cum Becci allegationibus præclare consentit, atque eodem modo legitur in cod. Monac. Gr. 66, f. 81, 82. in altera synopsi argumentorum Photii a Nicolao Methonensi facta. Quodsi in hoc Euthymii textu sermo est de Sergio jun. patriarcha, qui post Photium floruit, id posterioris Græci

(30) Anthimi hujus Τόμου Χαρᾶς anno 1705 evulgatum, quo et cl. Jager usus est, nondum invenire potui; in iis, quas huc usque adii, Germaniæ bibliothecis non exstat.

(31) Titulus ibidem est: Φωτίου πατριάρχου κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ρώμης, δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. Eodem modo citatur apud Allatum Symmict. II, p. 419 Initium: Εἰ ἀπλοῦν μὲν τὸ πνεῦμα. Cf. Fabricium I. c. t. XI, p. 25, ed. Harl., ubi plura scitu digna notantur. Quædam mss. opusculi recensentur ibid. p. 29, nota cc.

(32) Quodsi editio *Panopliæ* cura Matthæi Lipsiæ a. 1792 publicata alicubi commemoratur, error subesse videtur inde profectus, quod Commentarius in quatuor Evangelia eo anno ac loco ab eodem evulgatus cum illo dogmatico opere confundatur. Neque diligentissimi scriptores neque Lexicon bi-

A additamento tribui poterit. Textus vero prædicti cod. Cæsarei, cum quo alter ejusdem bibliothecæ, Gr. philos. 258 (Lambeccio 43) concordat, apud Euthymium etiam prostat (brevi excepta paragraphe) cum eodem Photii libello conjunctus, sed tanquam desumptus ex alio omnino auctore; ibique in fine (p. 120) Alexii imperatoris cum Mediolanensi antistite disputantis (sæc. XII) fit mentio. Sane, uti exstat, neuter textus ad Photii tempora pertingit, nec sine ratione totum libellum qui in mss. plerumque a Photii operibus sejunctus comparet, et alibi, etiam quoad priorem partem, sub Nicolai Methonensis nomine prodit (35), epitomen et synopsis ex Photii disputationibus fortasse ab eodem Nicolao elaboratam dices. Neque Walchium et Fabricium contra Allatum authentiam opusculi defensuros fuisse credere licebit, si librum *De Spiritu sancto* nunc primum editum perlegissent, cujus synopsis et epitome in hoc Euthymiano opusculo conspicitur. Attamen non penitus repugnaverim, si quis hunc libellum, prout eum juxta Euthymium 13 capitulis distinctum rursum publicamus (p. 113-117), potius a sequioris ævi homine illa paragraphe, quæ de Sergio agit, locupletatum, non vero penitus celebris patriarchæ abjudicandum censuerit. Photio enim illum tribuendum esse suadere possunt: 1) Becci atque Euthymii auctoritas, tum 2) nota Photii in hac materia varie expolienda sedulitas ejusque mos, modo brevius modo enucleatus eadem proferendi, tum 3) plurimorum codicum inscriptio, quibus ii prævalere vix possunt, qui Nicolai Methonensis nomen in fronte gestant, præsertim cum quæ manifeste sunt Photii, in nonnullis mss. huic Nicolao ascribantur (36); quibus et alias rationes suffragari non ignoro. Sed in præsentia mei instituti non est, ista dirimere. Me autem merito hunc libellum multo minoris fecisse, quam librum *De Spiritu sancti mystagogia*, collatio vel brevissima unicuique legenti palefaciet.

VIII. Adjunximus præterea in notis, quantum spatium permittebat ac finis nobis præstitutus, potiora, quæ posteriores Photii asseclæ ex libro nostro hausisse videntur, quo facilius ejusdem in illorum theologia pondus pretiumque dignosci queat,

D bliographicum Hoffmannianum, Lips. ed. a. 1833, quod t. I, p. 250-252 amplissime edita Euthymii opera recenset, ejusmodi *Panopliæ* editionem norunt.

(33) Lambeccio est codex 97. Cf. Bibl. Cæsar, t. III, p. 399, 400, ed. Kollar.

(34) Euthymii codices, qui in multis bibliothecis prostant (Vatic. codd. 667, 668, al. ap. Fabric.), nullam, quantum scio, hoc in titulo differentiam exhibent.

(35) Cod. Laurent, 12, plut. 9, n. 3. Bandin Catalog. p. 406, 407.

(36) In cod. Vindob. Gr. theol. 325, f. 1 verba ex Photii ep. 2 tribuuntur Nicolao Methonensi, ut alias, si bene memini, in cod. Vindob. 47, n. 4, f. 272 Nicolao Cabassillæ. Alia exempla habes apud Fabricium seu potius Harlessium, I. c. p. 29, not. cc.

Hos in primis Photii syllogismos a saeculo nono A usque ad decimum quintum mira arte expolitos, amplificatos ac variis sub formis sexcenties repetitos fuisse constat; præ cæteris vero jam dictus Nicolaus Methonensis, quem multi undecimo saeculo, recentiores vero duodecimo vixisse tradunt (37), quiq[ue] et alia tum de hac controversia tum de aliis rebus exaravit opera (38), eosdem modo largius modo pressius, retentis saepenumero Photii verbis, est prosecutus. Legitur in cod. Monacensi Gr. 66 saec. XVI, a fol. 76 usque ad fol. 81 synopsis quædam Photianorum argumentorum sub hujus Nicolai nomine (39), quæ triginta quinque capitulis plurima continent ex opere *De Spiritu sancti mystagogia* deprompta; pleraque ejusmodi capitula utpote illustrando Photio, quem Nicolaus iste adeo presse sequitur, idonea in notis apposuimus. Plura alia pariter inedita annexere potuissemus; verum his supersedere consultius visum est, ne moles supra modum excrescat, habita præsertim ratione temporum exiguius eorum numeri, qui bujuscemodi studiis hodie revera favent. Hinc neque Latinam versionem, licet jam ei manum admoverimus, addere voluimus. Eruditis, qui hoc opere utentur, ea non opus est, imo non desunt, qui in *hodierno philologicæ progressu Latinos sequestres Græcis adjungi scriptoribus ægre omnino patiantur; aliis vero nulli usui hic liber est.* Præterea in notis apposuimus eas aliorum versiones, quæ ad lectionem stabilendam juvare quoquo modo possunt quæque *historico pretio* non carent suo; cum vero eæ non penitus satisfaciant, variis locis duplex versio apponenda fuisset. Denique, ut de iis taceam, quæ ex epistola encyclica sunt repetita (c. 32-37) quæque Latine extant apud Montacutium, non solum in indice singulorum capitum argumentum summatim perstringitur, verum etiam plura Latine referuntur in adjecta dissertatione (40), de cuius consilio ac scopo jam dicendum est.

(37) Le Quien, *Oriens Christ.* t. II, p. 280. — Fabric. *Bibl. Gr.* t. XI, p. 290, 291, ed. Harl. — Gieseler, *Studien und Kritiken*, 1833, fasc. 3, p. 701 seq.

(38) Cf. Leonem Allatum, *De consens.* lib. II, c. 10, § 2. — Montfauc. *Bibl. Coislin.* p. 406. Bandin., *Bibl. Laurent.* plut. 9, cod. 12, p. 406 seq. — Fabricium, l. c. — Gieseler, l. c.

(39) Titulus hic est: "Ἐλεγχοὶ κεφαλαιώδεις τοῦ παρὰ Λατίνοις καινουσανοῦς δόγματος, τοῦ, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Γίου προέχεται, συνοψισθέντες δὲ παρὰ Νικολάου Μεθώνης ἐκ τῶν διὰ πλάτους τῷ ἀγιωτάτῳ Φωτίῳ ἐν διεφόροις λόγοις αὗτοῦ γεγραμμένων. Initium: 'Ωμολογησαμένου (sic) τοῦ, ὅτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ἱδίωμα τοῦ Πνεύματος, κ. τ. λ. Post 35 illa capita sequitur f. 81 b, ἔτερα σύνοψις τοῦ αὗτοῦ Νικολάου Μεθώνης τῶν ὡς ἐπιλόγῳ τῶν κατὰ πλάτους τῷ Φωτίῳ γεγραμμένων, quæ ad verbum respondet posteriori parti Opusculi contra veteris Romæ asseclas apud Euthymium (supra § 7). Notatur in synopsis cod. Monac.: Apud J. Mingarellum cod. 237 n. 2 idem esse videtur, licet ibi capp. 42 numerentur. De hoc apud Fabricium nulla prorsus mentio fit. — Fit tamen t. XI, p. 290, 291, ab Harlessio. — Nume-

IX. Ne qua in re catholici theologi muneri deesse videamus, neve quis vitio nobis vertat schismatici, imo hæretici operis editionem, eamque sinistro oculo intueatur (41) — quamvis præsertim hac nostra ætate nemini theologorum formidabilia haberí queant obtusa schismaticorum arma, — dissertationem subjunximus antirrheticam, sive potius animadversiones refutandis Photii argumentis, quæ occasionem præbent universi fere de Spiritus sancti processione dogmatis explanandi, quantum satis esse putabamus, accommodatas. Ne vero centies dicta ad lectorum fastidium repetamus, imo ut et hæc in parte theologicæ scientiæ fructum quemcunque possumus afferamus, ea quæ variis temporibus responsa ac disputata sunt a nobilissimis plane theologis Græcorum objectiones repellentibus, nonnulis adhuc ineditis operibus una adhibitis, colligenda remque ita peragendam censuimus, ut dogmatum historiæ universa tractatio quadantenus inservire possit, ob oculos ponens armorum genera a diversis in variis ejusdem controversiæ epochis adhibita atque uberioris explanans ea principia, quæ Græcorum Photium sequentium theoriæ veluti fulcra ac fundamenta spectari possunt. Sane accuratius refellenda Photii sophismata theologicis subtilius hæcce studia versantibus relinquimus; nos nonnisi scopo nostro proxime conducencia, eaque ut plurimum obvia ac plana suppeditamus. Pergratum nobis fuisset, si confutationem ejusdem operis a Graeco quodam conscriptam, qualis exstat in optimæ notæ codice Laurentiano (42), adnectere potuissemus; verum hujus codicis notitiam nonnisi serius ex Bandinii Catalogo comparare nobis potuimus, Florentiam vero adire nondum valuimus. Quod si datum mihi fuerit, quod huc usque ferendis longioris itineris expensis impar differre cogebat, nonnullas exterias, atque Italæ potissimum, invisere bibliothecas, non solum Photii (cujus jam alia quædam ex Monac. et Vindobon, codd. collegi in ubi-

rus et ordo capitum in diversis mss. valde differunt.

(40) Attamen et in his vitandæ majoris molis gratia postrema manu multa breviori stylo complectenda censuimus, rei ibi magis quam verbis attendentes.

(41) Audiatur Em. Maius (l. c. p. 22): « Neque est, quamobrem magnopere abborreamus a Photii vulgantis scriptis, dummodo hæc idoneis refutacionibus, ubi res postulat, instruanlur. »

(42) Biblioth. Laurent. pluteo 8, cod. 26, p. 147 seq. (Bandinii Catal. p. 384, n. 19). Inscriptio est: 'Αντιρρήτικὴ τοῦ λόγου, ὁν Φωτίος κατὰ Λατίνων πρὸς τινὰ φιλόσοφον. Εὔσεβιον (vide supra § 3, not. 12) ἔργαψε. Initium: 'Ἐπεὶ δεῖν ἡμῖν ἔδοξεν ἀπαξ περὶ Τριάγος ποιουμένοις τὸν λόγον τῆς αὐδενὶ ωσσεως ὅρῳ ὑποκειμένης; finis vero: οὐ γὰρ πικρῶς δὲ καταδικάσομεν καὶ ἡμεῖς, ὡς τοὺς Ρωμαίους αὐτὸς, κατὰ πολλὴν αὐθεντίχν εἰς ἀρπαγὴν προδιδοὺς τῷ κοινῷ τοῦ γένους ἐχθρῷ, ὡς ἀγριώ λέοντι καὶ ὥριομένῳ (Cf. Phot. c. 95). Porro insertus est huic operi Photii liber; titulus idem cum nostro; initium: 'Ἐν πολλοῖς μὲν εἰσιν οἱ ἐλεγχοὶ πολυστήχοις ἐγκατεσπαρμένοι λόγοις; finis: Δι' ὧν κατασχύνεται καὶ πάσης εὑσέβετας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόντια.

riori tractatione adhibenda), sed et aliorum, qui-
bus indagandis studeo, inedita nonnulla opuscula
publicæ luci me redditum spero. Interea disser-
tationis adjectæ opportunitatem nemo in dubium
vocabit, qui animadverterit, congruum omnino esse,
ut eorum theologorum, qui Photii libro usi sunt,
ut Hugonis Etheriani, J. Becci atque L. Allatii, de
eodem quoque judicia ac disputationes adjiciantur,
atque liquido simul ostendatur, qua ratione
eiusmodi argumentis et argutiis catholicæ Ecclesiæ
strenui defensores soliti fuerint occurrere atque
obsistere. Nobis vero ejusmodi tractatio ulterius
usui erit, idque dupli pacto. In primis enim et
eum in finem præmissa est, ne in pleniori nostra
de Photio lucubratione, ubi historici potius quam
dogmatum vindicis partes agendæ sunt, huic do-
gmaticæ questioni aliarum disquisitionum detri-
mento immorari diutius cogamur; deinde viam illa
nobis sternet commodiorem ad inedita nonnulla
Græcæ Ecclesiæ monumenta, quorum quædam suc-
cessivo per decem fere sæcula (43) hujus concer-
tationis progressui majorem afferent lucem et haud
ignobile Græciæ Allatii orthodoxæ confident sup-
plementum, nostris aliquando curis, si eæ non pe-
nitus eruditis fuerint improbatæ, peracto quem
suscepimus labore, publicanda; quibus, quæ in
præsentia disputata fuerunt, non uno titulo erunt
opportuna.

X. Exposuimus candide hujus libelli tum con-
silium atque scopum, tum ansam, originem ac
veluti historiam. Exinde patebit, quid de eodem
jure exspectari, quid in eo desiderari queat ac
debeat, cur interdum sententiam mutaverimus in
lectionibus stabiliendis, cur eum perfectionis gra-
dum attingere haud potuerit nostra editio, quem in
votis semper habuimus, licet ingenue agnoscentes

(43) Jam millesimus numeratur annus, ex quo
Photius ad Byzantium cathedram primum evectus
est (a. 857 juxta communiores chronologias) et

A et virium nostrarum tenuitatem et communem
rerum humanarum conditionem, quæ vix unquam
primos ejusmodi studiorum fructus atque ἀποργέας
omni nævo sinit esse immunes. Quod si non ob-
stante laudabili typothetae studio neque assidua cura
editoris, multis tamen aliis negotiis distenti, a loco
typographiæ remoti, interdum quoque oculorum
ægritudine laborantis, menda irrepserint nobis
haud observata, eruditæ lectoris indulgentiam pari-
ter imploratam volo. Eam facilius dabit expertus
quisque, præsertim ei, cui tot impedimenta supe-
randa erant, quiæ critica præsidia neque uno
eodemque tempore consulere neque potiores codices
per se met ipsum lustrare potuit. Neque minores
difficultates majorem, quam paro, de Photio lucu-
brationem detinuerunt, quæ pro conceptionis
amplitudine immenso fere labore me non semel
veluti obruit. Libros necessarios, quorum multi
in nostræ universitatis bibliotheca desiderabantur,
variis ex locis mihi comparare coactus fui; qua-
tamen in re insigniter me adjuvit eruditissimus vir
Dr. A. Ruland, ejusdem bibliothecæ supremus
præfector, cui sicuti et cæteris doctissimis viris,
qui Romæ, Vindobonæ et Monachii mea studia
promoverunt, gratias summas refero, alio loco,
uti spero, eas cumulatius relaturus. Utrum res non
prorsus infeliciter mihi cesserit et quoque cona-
mina mea pertigerint, id eruditæ dijudicabant;
ego virium mearum satis exiguarum haud imme-
mor, materiæ vero meæ amore et ardore deditus,

C neque, ut a cœptis desistam, difficultatibus unquam
molus, non possum non eorum veniam flagitare,
pro iis, quæ occurruunt emendatione digna, eorum-
dem consilia, monita atque judicia congruis rationi-
bus suffulta prompto semper animo suscepiturus.

Wireburgi, die Pentec. pridie Kal. Jun. 1857.

hoc ipso anno præcipuum ejusdem pro suo do-
gmate scriptum in lucem demum prodit.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΛΟΓΟΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑΣ

καὶ

ΟΤΙ ΩΣΙΕΡ Ο ΓΙΟΣ ΕΚ ΜΟΝΟΥ ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΙΕΡΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΓΕΝΝΑΣΘΑΙ, ΟΓΤΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΕΚ ΜΟΝΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΤΟΥ ΔΙΤΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΕΙΤΑΙ ΕΚΠΟΡΕΓΕΣΘΑΙ· ΛΕΓΕΤΑΙ ΔΕ ΤΟΥ ΓΙΟΥ ΕΙΝΑΙ ΩΣ ΟΜΟΟΥΓΣΙΟΝ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΕΛΛΟΜΕΝΟΝ ΔΙ' ΑΥΤΟΥ.

PHOTII PATRIARCHÆ

LIBER

DE SACRA SANCTISSIMI SPIRITUS DOCTRINA,

quodque

SICUTI FILIUS EX SOLO PATRE NASCI A SACRIS ORACULIS DICITUR, ITA ET SPIRITUS SANCTUS EX IPSA SOLA EADEMQUE CAUSA PROCEDERE PRÆDICATUR, DICITUR VERO FILII ESSE UTPOTE ET CONSUBLANTIALIS ET PER EUM MISSUS.

1. In multis quidem majorisque molis libris ea A reperiuntur conspersa et inserta argumenta, quibus illorum fastus deprimitur, qui veritatem in iustitia detinere magna cum contentione conniluntur. Quoniam vero magnificum tuum Deique amantissimum studium argumenta illa in synopsin ac compendium redigi postulavit, divina nobis Providentia annuente, haud indigna tuo in Deum amore tuo que desiderio hujus rei siet exsecutio.

2. Est igitur contra ipsos acutum atque inevitabile telum et ante omnia alia vox Domini feram omnem ac vulpeculam quamlibet veluti fulgure prosternens atque exterminans? Quænam ista? Vox ea quæ dicit Spiritum ex Patre procedere. Ex Patre

[1-4] α'. Ἐν πολλοῖς μέν εἰσιν οἱ ἔλεγχοι πολυστίχοις (1) ἐπαρμένοι (2) λόγοις, δι' ᾧ ή δύρης καταπάται τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατέχειν (3) φιλονεικούντων. Ἐπειδὴ τὸ σὸν μεγαλοπρεπὲς (4) καὶ θεοφιλέστατον σπούδασμα σύγοψιν τινὰ τῶν ἔλεγχων καὶ ὑποτύπωσιν ἐξηγήσατο γενέσθαι, τῆς θείας προνοίας εὐμενὲς ἡμῖν ὄρώσης οὐκ ἀνάξιον τοῦ σοῦ θείου ἔρωτος οὐδὲ τῆς αἰτήσεως (5) τὸ πέρας ἐπιτεθῆσεται (6).

β'. [α'.]* Ἐστὶν οὖν κατ' αὐτῶν δέξιον καὶ ἀφικτον βέλος καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἡ Κυριακὴ καὶ θηρίου ἅπαν καὶ πᾶσαν ἀλώπεκα κατακροντῶσί τε καὶ ἔξαρσανίζουσα φωνῇ. Τίς αὖτη; τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι (7). Ἐκ τοῦ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ:

(1) Cod. gr. Monac. 27. f. 450 b.: πολιστίχοις.

(2) Apud Allatium *Ce consens.* II, 6, 4. et Fabrie.

Bibl. Gr. t. XI, p. 28 ed. Harless.: ἐπαρμένοι.

(3) Τὴν ἀλήθ. ἐν ἀδ. κατέχειν. *Phrasis biblica*, Rom. I, 18. — Latinos intelligit.

(4) Codex Colum. ιεροπρεπές.

(5) Cod. C. Τῇ αἰτήσει.

(6) Sic Vatic. Monac.: γνήσεται. Cum hic liber, ut et in Præfat. monemus, ad diversos a Photio missus fuisse videatur, hoc breve proœmium fortasse non idem in omnibus exemplaribus exstitit; alias sane Photius uberiori præloquio utitur. Attamen in tribus codicibus qui præsto nobiserant, est plane idem.

(7) Joan. xv, 26. Ad hunc celebrem textum Photius pariter provocat ep. encycl. 2, n. 15, p. 52, ed. Londin. et in ep. ad Aquileiensem archiepiscopum, ubi hæc habet: πρῶτον μὲν γάρ . . . τὴν Κυριακὴν ἔχει φωνὴν, λαμπροτέραν πάσης λαμπτόντος ἔξαστράπτουσαν, ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Πνεύ-

ματος ἐκπόρ....; ad hunc fere ubique recurrere solent Photianarum partium Græci. Nicolaus Methonensis in syllogismis ex Photii operibus collectis (*Cod. Monac. Gr.* 66, f. 81 a), c. 29: Τὸ δὲ πρὸ πάντων ὀφεῖλον εὐθύνεσθαι ἀτοπον, διτοῦ Χριστοῦ θεολογοῦντος τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ οὕτω διδάξαντος ἡμῖς, ἐκ τίνος καὶ πῶς ἔχει τὸ Πνεῦμα τὸ εἶναι, οἱ κανονιοὶ οὗτοι θεόλογοι τὴν τοῦ ἑνὸς ἡμῶν θεοῦ καὶ μόνου καθηγητοῦ θεολογίαν διὰ τῆς παρ' ἑαυτῶν προσθήκης ταῦτης τολμηρῶς ἔγαν καὶ ἀσφαλῶς παραγγέφονται. Εἰ γάρ καὶ ἐκ τοῦ Γίου ἐκπορεύετο τὸ Πνεῦμα τί ἔκωλυεν αὐτὸν εἰπεῖν· ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐμοῦ ἐκπορεύεται; νῦν δὲ ὁ μὴ εἴπεν ὁ τῶν πτωχῶν εὐχαριστής, αὐτοὶ παρ' ἑαυτῶν προστίθενται, δῆλος εἰσι μὴ ἀκολουθοῦντες ὅπισθι αὐτοῖς, εἰ καὶ τὸν σταυρὸν αἰρειν (cf. *Math.* x, 38; xvi, 24; *Luc.* ix, 23) οἴονται φύλῳ τῷ γράμματι παρακροτοῦμενοι. Similiter Marcus Ephesius arguit in *Conc. Florent.* sess. xxiii. (Hard. *Conc.* t. IX, p. 285.)

* Codicis Vaticanani Capita repræsentantur.

Πατρὸς ὁ Γίδες τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι (8) μυ-
σταγωγεῖ· καὶ σὺ τελεστὴν ἄλλον ἐπιζητεῖς, δι' οὗ
τελεσθήσῃ, μᾶλλον δὲ συντελεσθήσῃ τὴν ἀσέβειαν
καὶ μυθολογεῖς (9) τὸ Πνεῦμα προέχεσθαι τοῦ Γίδου;
Εἰ τὸν κοινοῦ Σωτῆρος καὶ Δημιουργοῦ καὶ Νομοθέτου
τὰ δόγματα τῆς σῆς ἡττάσθαι παρανοίας ὥρμην οὐκ
ἐπιτηδεῖς ἀναλαβεῖν, τι! ἂν τις ἔτερον ζητήσῃ λαβεῖν,
δι' οὗ τὴν σὴν καταχράτος (10) ἀπελέγξει δυσσεβῆ
σπουδὴν; εἰ δὲ τοὺς Δεσποτικῶν ὑπερορχές νόμους,
τίς τὴν σὴν εὔσεβῶν οὐ βδελύεται δόξαν; τι! δ' ἂν
σε τοῦ πτώματος ἔτερον (11) ἀναστῆσῃ; τίς δὲ θερα-
πείας περίνοια τὴν ὀλοτώματον θεραπεύσῃ (12) πλη-
γήν; οὐκ ἦν ὁ Σωτήριος ἐπαφῆκε λόγος, ἀλλ' ἦν ἡ
ἐκούσιος (13) ἐμβάθυνε (14) νόσος· καὶ τῆς Δεσπο-
τικῆς διδασκαλίας τὸ ίαμα (15) εἰς ἀμύθητον ἐξ
ἀπειθείας μεταβαλεῖν ἐφιλονεκήσει δηλητήριον (16).
μᾶλλον δὲ τὴν ὑπέρμαχον καὶ κατὰ τῶν ἔχθρῶν ὥρμ-
φων [5] ὑποδραμόντος τοῦ ζητήσαντος εἰς τὴν ἐκεί-
νων μετατάξασθαι μοῖραν· διό σε καὶ κάτω κείμε-
νον (17) τῇ διστόμῳ μαχαίρᾳ τοῦ Πνεύμανος οὐδὲν
ἔλαττον δύως καὶ ἡμεῖς τὸ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου
φίλτρον καὶ πρόθυμον ἐνδεικνύμενοι. δσα καὶ λογι-
σμοὶ τῆς Ἱερᾶς ἡμῶν καθοπλιζούστης ἡμᾶς (18) στρα-
τηγίας εἰς παράταξιν ἀνακινοῦσιν, οὐδὲ τὰ ἐκ ταύ-
της τραύματα διαφυγεῖν τοι φροντίδος ἐξω ποιήσο-
μεν (19).

γ'. [β'.] Εἰ γάρ (20) ἐξ ἑνὸς αἵτιον, τοῦ Πατρὸς,
ἢ τε Γίδες (21) [6] καὶ τὸ Πνεῦμα προάγεται, εἰ (22)
καὶ τὸ μὲν ἐκπορευτῶν, ὁ δὲ γεννητῶν· γίνεται δὲ
πάλιν ὁ Γίδες τοῦ Ηνεύματος προαγωγὸς (23) ὡς ἡ
βλασφημία βοῇ (24), πῶς δὲν ὁ τῆς ὀκολουθίας ἀνά-
σχοιτο λόγος μὴ οὐχὶ καὶ τὸ Ηνεύμα τοῦ Γίδου πα-
ρακτικὸν (25) εἶναι συμμυθολογεῖν; ὅμοτίμως γάρ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(8) C. Col. Ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα μυστ.

(9) C. Col. Μυθολογεῖν.

(10) Καταχράτος adverbiali forma legunt tres no-
stri codices.

(11) Monac. Τίς δ' ἂν σε... ἔτερος.

(12) C. Col. Θεραπεύσει.

(13) Monac. Ἡ ἐκούσια.

(14) C. Col. Ἐνεβάθυνε.

(15) C. Col. Ad marg. post ίαμα alia manu sup-
pletur, εἰς ἀδοκήθητον.(16) Monac. Εἰς ἀμύθ. ἐξ ἀπειθείας δηλητήριον
μεταβαλεῖν ἐφιλονεκήσει δηλονότι μᾶλλον δέ.

(17) Monac. addit καὶ.

(18) Monac. Τῆς Ἱερᾶς καθοπλιζούστης ἡμᾶς.

(19) Col. Ποιήσομαι. Hoc caput ita Latine profert
Hugo Etherianus, de hæresibus, quas in Latinos
Græci devolvunt, lib. II, c. 16 (Bibl. PP. Max. Lug-
dun. t. XXII, p. 1230 H): « Est (quidem adversus
Latinos) acutum et inevitabile telum, et ante omnia
alia Dominica vox, quæ feram omnem omnemque
vulpem attonitam faciendo exterminat et demoli-
tur. Quæ est hæc? Spiritum quæ ex Patre dicit
procedere. Ex Patre Filius Spiritum procedere
astruit; et tu auctorem quæris, per quem facias,
imo perficias impietatem, dum fabularis Spiritum
ex Filio procedere? Si communis Salvatoris, Condi-
toris et legislatoris dogmata ut a tua recordia evin-
cantur, impetum non formidasti capere, quid uti-
que aliud quispiam accipere quærat, per quod tuum
penitus coarguat impium studium? Si tu Dominicæ

A Spiritum procedere Filius ipse sacra sua institu-
tione tradit, et tu alium quæris adhuc doctorem qui
te imbuat, imo potius inficiat impietate, Spiritum-
que e Filio progredi fabularis? Si communis Ser-
vatoris et Conditoris et Legislatoris dogmata ut
cedant insaniæ tuæ possis, ac tale concipere desi-
derium haude exhorruisti, quid, quæso, alias præterea
assumere quærat, quo impium tuum conatum va-
lidissime refutet atque convellat? Si tu Dominicæ
despicis leges, quis pie sentiens tuam haud ex-
secrebitur opinionem? Quid vero aliud a lapsu te
erigere poterit, quænam alia medelæ ratio exitiale
tuum sanabit vulnus? Vulnus, quod non a Salvato-
ris illatum verbo, sed spontanea inflictum et auctum
ægritudine, quæ scilicet, Dominicæ doctrinæ medi-
cinam in virus mortiferum ex contumacia contendit
convertere? Imo cum gladium nobis quidem propi-
tium, hostibus vero infensum subierit ille, qui
ad illorum partes transire concupivit, idcirco te
ancipiti Spiritus gladio jam prostratum nihilo tamen
minus et nos amorem in communem Dominum
paratumque animum ostensuri ne ea quidem vulnera
te effugere incuria nostra sinemus, quæ per ratio-
cationes sacræ nostræ Theologiæ in acie nos
instrumentis ac communientis infliguntur.

B C 3. Si enim ex una eademque causa, Patre, tum
Filius tum Spiritus sanctus prodit, tametsi hic
quidem per processionem, ille aulem per genera-
tionem; rursus autem Filius Spiritum producit,
ut blasphemia clamat, quomodo non ratio consecu-
tionis nos cogat asserere, Spiritum quoque esse
Filii productivum (productorem)? Cum enim æque

despicis leges, quis religiosus tuam non abominetur
opinionem? Quid utique aliud te de ruina erigit?
Quæ autem medelæ astutia totum corpus occupanti
plagæ medeatur? Non ei, quam salutaris sermo effe-
cerit, sed ei, quam spontanea indidit ægritudo, quæ
Dominicæ doctrinæ medicamentum ex increduli-
tate litigando permutat in rem quæ juvare non po-
test, mortiferam; magis autem dum debellatorem
adversus inimicos gladium diripit (?), qui quærerit in
eorum parte adnumerari. Propterea te humili jacen-
tem sub bicipiti gladio spiritus nihilominus tamen
et nos, pro communi Domino amorem et promptum
animum demonstrantes, quæcumque calculi sacræ
nostræ armantis nos militiæ ad dimicandum com-
movent, sed neque ea quæ ex hac fiunt vulnera ut
fugias curam extra faciemus. »

D (20) Hoc breve caput, sicut et sequens, sub ti-
tulo: Ήρὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἄγιον Ηνεύματος
Μητροφάνους μητροπολίτου Σμύρνης occurrit etiam
in Cod. Vindobon. theol. Gr. 249. (Lambeccio est
cod. 60), f. 79: Εἰ ἐξ ἑνὸς αἵτιον, κ. τ. λ. Monac.
“Ετι γάρ ἐξ εἰ.

(21) Cod. Cæsar. cit. Ο Γίδες.

(22) Ei deest in cit. Cod. Vindob.

(23) Monac. Γίνεται δὲ ὁ Γίδες τοῦ Ηνεύματος πάλιν
προαγωγεύς.

(24) Ως — βοῇ deest in cit. cod. Vindobon.

(25) Palat. f. 212 b, πρακτικόν. Vindob. πρακ-
τικόν. Monac. πρακτικόν τοῦ Γίδου.

uterque a causa illa prodierit, si alterum erga alterum munere causæ fungitur, certe omni modo et invariata ordinis conservatio (perfectio) exigit, ut et alterum vicissim par pari referens causa alterius existat.

4. Deinde si Filius quidem ab ineffabili paterna simplicitate non recedit, Spiritus autem in duplice causam refertur et ex dupli processione subsistit, quomodo non sequetur compositio? Quomodo vero non minor Filio Spiritus pari honore praeditus per summum sacrilegium asseretur? Quomodo Trinitatis simplicitas (o lingua in impietate audacem!) dignitatem suam minime adulteratam retinebit?

5. Quis, inquam, sanctorum et gloriosorum nostrorum Patrum dixit, Spiritum a Filio procedere? Quæ synodus universalibus confessionibus suffulta

B VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(26) Sic Pal. Vat. Vindob. ; Monac. f. 451 a, προελγλυθότοιν.

(27) Monac. Μὴ οὐχὶ καὶ τ. ἡ.

(28) In cod. Monac. hoc caput ut primum in marg. notatur, in Vat. est secundum. Hugo Etherianus ita illud refert (l. c., p. 1231) : « Si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, licet hic quidem per generationem, ille vero per processionem; est autem rursus Filius Spiritus productor, quemadmodum blasphemia clamat: quomodo utique consequentiæ sustineat ratio, quod Spiritus Filii non sit productor? Cum enim æqualiter ambo ex una causa proveniant, si alterum alteri causæ usum suppleat, neque vero alteri alterum, nonne ad æqualem recompensandam gratiam Spiritum esse causam immutabilis ordinis observantia exigit? » — Simile argumentum legitur in ep. encycl. n. 10, p. 51 : Ei ἐκπορεύεται τὸν Γίον τὸ Ηνεῦμα, ὥσπερ ἐκ Πατρὸς, τί μὴ καὶ ὁ Γίος ἐκ τοῦ Ηνεύματος γεννᾶται, ὥσπερ ἐκ Πατρός; et in opusculo contra vet. Romæ asseclas, quod infra damus, cap. 6. Huc spectant e Nicolai Methonensis syllogismis quintus et sextus, quos hic adjungimus. ε'. Ei διότι ἐν εἰσι Πατήρ καὶ Γίος, εἰσὶ δὲ πάντως ἐν τῇ φύσει, διὰ τοῦτο ὡς ἐκ τοῦ Πατρός, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Γίον δοτέον ἐκπορεύεσθαι τὸ Ηνεῦμα (τοῦτο γάρ η κακιοφωνία τοῦ λατινικοῦ δόγματος ἀπαιτεῖ). δοτέον ἀν εἴη καὶ τὸν Γίον ἐξ ἀνάγκης, ὥσπερ ἐκ τοῦ Πατρός, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Ηνεύματος γεννᾶσθαι, διότι καὶ ὁ Πατήρ καὶ τὸ Ηνεῦμα ἐν εἰσι τῇ φύσει. εἰ δὲ μή, κινδυνεύει τὸ Ηνεῦμα μὴ ἐν εἶναι τῇ φύσει μετὰ Πατρὸς καὶ Γίον, καὶ πάλιν παρέγνησιάζεται ὁ Μακεδόνιος. Hoc caput ad verbum legitur apud Beccum G. O. I. p. 204, et Latine apud Hugonem Ether. (lib. I, c. 18, p. 1212 D.) « Si quia unum sunt Pater et Filius (sunt autem omnino natura unum) ideo ut ex Pater, ita ex Filio dandum est procedere Spiritum (hoc enim novitas Latini dogmatis appetit): dandum est et Filium ex necessitate, ut ex Pater, ita ex Spiritu generari, quoniam et Pater et Spiritus unus sunt natura. Quodsi non ita est, periclitatur Spiritus, cum non sit unum cum Pater natura, et rursum palam fit Macedonius. » Cap. Σ' : « Ετι εἰ διὰ τὴν ισοτιμίαν Πατρὸς καὶ Γίον, ὡς ἐκ τοῦ Πατρός, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Γίον τὸ Ηνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκπορεύεται, ἀναγκαῖος καὶ ὁ Γίος διὰ τὴν ισοτιμίαν Πατρὸς καὶ Ηνεύματος, ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Ηνεύματος γεννᾶσθαι ὁμολογηθῆσται, καὶ οὕτως ἀπὸ τοῦ Ηνεύματος ἐπὶ τὸν Γίον τὸ βλάσφημον μεταβῆσται: εἰ δὲ μή, σαφῶς βλασφημεῖται τὸ Ηνεῦμα τῆς θείας ἀποπίπτον τιμῆς: τῷ Γίῳ γάρ ὁμοτίμως ἐκ τοῦ Πατρὸς προηγμένον εἰ θάτερον τῷ ἔτερῳ τὴν τοῦ εἶναι χρείαν ἀναπληροῦ, καὶ θατέρῳ τῷ ἔτερον τὴν θείην ἀμείβεται χάριν, ἵνα καὶ

A ἑμφοῖν τοῦ αἵτιου προελγλυθότων (26), εἰ θάτερον τῷ ἔτερῳ τὴν τοῦ αἵτιου γρείαν ἀναπληροῦ, οὐδὲ θατέρῳ τῷ ἔτερον, μὴ οὐχὶ (27) τὴν θείην ἀμείβομενον χάριν αἵτιον γενέσθαι τῆς ἀπαραλλάκτου τάξεως ή συντήρησις ἀπαιτεῖ (28);

[7] δ'. [γ'.] "Αλλως τε δὲ, εἰ δὲ μὲν Γίος τῆς πατρικῆς ὑπὲρ λόγον ἀπλότητος οὐκ ἔξισταται, τὸ δὲ Ηνεῦμα εἰς διπλοῦν αἵτιον ἀναφέρεται καὶ ἐκ διπλῆς προβολῆς ὑφίσταται, πῶς οὐκ ἐπακολουθήσει τὸ σύνθετον; πῶς δ' (29) οὐχὶ τοῦ Γίοι τὸ ἔλαττον ἔχειν (30) τὸ ισότιμον Ηνεῦμα βλασφημηθῆσεται; [8] πῶς η τῆς Τριάδος (31) ἀπλότης (ἢ γλώσσης ἀσεβεῖν τολμηρᾶς! (32) δύο ἔξει τὸ οἰκεῖον ἀξιωματοθεούμενον (33);

ε'. [δ'.] Τίς εἶπε (34) τῶν ιερῶν (35) καὶ περιωνύμων Πατέρων ἡμῶν τὸ (36) Ηνεῦμα τοῦ Γίοι ἐκπορεύεσθαι; (37); ποιὰ σύνοδος οἰκουμενικαῖς (38) ὁμο-

C

ισότιμα ἑμφῶ φυλάττηται· ἐὰν δέ μὴ ἀμείδηται, ποῦ τάξεως η συντήρησις; καὶ εἰ μὲν μὴ δυνάμενον, ἀσθενέσεις εἰ δὲ μὴ βουλόμενον, φθονερόν. Βαθαῖ! τὸ ἄγαθὸν Ηνεῦμα, τὸ εὔθες, τὸ ἡγεμονικὸν (ex psal. LI. Vulg. I. v. 10, 12, LXX), τὸ ὁμοδύνχυμον κατὰ τὴν φύσιν καὶ ὁμούσιον Πατρὶ καὶ Γίῳ. Compendio hæc refert Beccus l. c., n. 62, 63, p. 206; Latine Hugo Etherianus (l. c., p. 1213 G): « Si enim propter honoris parilitatem Patris et Fillie ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Pater, ita et ex Spiritu esset. Quod Methonæ astruit episcopus; ait enim: Duobus ejusdem honoris a Patre progradientibus, si alterum alteri existentiæ usum præstet, alterum æqualem alteri decet reddere gratiam, ut honoris parilitatem ambo conservent. Quodsi non retribuit, ubi est immutabilis ordinis observantia? Et si quidem non potest, languidus est; si vero non vult, invidus. Vah, bonus Spiritus, et rectus et principalis, ejusdem potentiae secundum naturam, Filio Patrique consubstantialis! »

(29) Δὲ deest in Vindob. cod.

(30) Monac. "Εγει.

(31) Vindob. : βλ. πῶς δ' οὐχὶ η τῆς τρ. Monac. : βλ. η τριάδος.

(32) Hugo Etherianus hoc cap. 4 (in Mon. β') omissio ad sequens properans nonnisi hanc ex eo profert exclamationem: « O sensum intemperantia ebrium et impietate! » Infra c. 9, legitur: "Ωφρενὸς ἄκρατον μεθυούσης τὴν ἀσέβειαν.

(33) Eodem pacto epist. 2, n. 18, ed. Lond.: Εἰ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν ὁ Γίος γεγέννηται, τὸ δὲ Ηνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τὸν Γίον ἐκπορεύεται, ὡς εἰς δύο αἵτιας ἀναφερόμενον, οὐδὲ τὸ σύνθετον εἶναι διαδράστειν. Cf. Opusc. Phot. infra exhibitum cap. 2, Nicol. Methon. c. 19: Πῶς δὲ καὶ ἀπλοῦν τὸ μὴ ἐνός, ἀλλ' ἐκ δύο, τοῦ μὲν ἀνατιού αἵτιον, τοῦ δὲ αἵτιατον καὶ αἵτιον;

(34) Cod. Eīpev.

(35) Simon Cpl. (apud Allat. c. Hottinger. c. 18, p. 381), Hugo Etherianus (l. c.) et Allatius (Vindic. Syn. Eph., 77, p. 651, 652) legerunt ιερέων. Sed melius codices nostri ιερῶν: Quis e sanctis et celeberrimis Patribus? De sacerdotibus enim paulo post loquitur, deest quoque articulus τῶν ante περιωνύμων.

(36) Monac. Καὶ πν.

(37) Hæc ita refert ex Photio Simon Cpl. ep. ad Jo. Nomophylacem (Allat. c. Hottinger., p. 381 et 374): Τίς τῶν ιερέων καὶ περιωνύμων Πατέρων ἡμῶν τὸ Ηνεῦμα ἐκ τοῦ Γίοι ἐκπορεύεσθαι ἐμυσταγγήσει;

(38) Allatius duobus in locis, ubi hæc citat, legit οἰκουμενική, c. Hott. c. 18, p. 374: Ποιὰ σύνοδος οἰκουμενική ὁμολογίας στηριζομένη. Vindic. syn.

λογίας στηριζομένη καὶ διαπρέπουσα (39); μᾶλλον δὲ τίς (40) ιερέων καὶ ἀρχιερέων θεόλεκτος σύλλογος (41) οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν καὶ πρὸν (42) φανῆναι τῇ τοῦ παναγίου [9] Πνεύματος ἐπιπνοίᾳ κατεψήφισατο (43); καὶ γὰρ (44) τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς κατὰ τὴν Δεσποτικὴν μυσταγωγὴν τελεσθέντες καὶ αὐτοὶ λαμπρῶς τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ μεγαλοφώνως ἀνεκήρυξαν· καὶ δὴ καὶ τοὺς μὴ φρονοῦντας οὕτως ὡς τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς (45). Ἐκκλησίας ὑδριστὰς τῷ ἀναθέματι καθηπέβαλον (46). ἐκ παλαιῶν τῶν χρόνων τὴν ἀρτιγενῆ δυστέρειαν προφητικοῖς προορῶντες ὅμεματι (47) καὶ αὐτὴν μετὰ τῆς προλαβούστης πολυμεροῦς ἀποστασίας καὶ γραφῆ καὶ λόγοις καὶ διανοίᾳ κατεδίκαζον. Ἐδογμάτισσεν εὐθὺς τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἀγίων ἐπτα συνόδων (48) ἡ δευτέρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διεδέξατο δὲ τρίτη, ἔβεβαίσαν ἡ τετάρτη, σύμψηφος ἡ μέμπτη κατέστη, συνεκήρυξεν (49) ἡ ἕκτη, ἐπεσφράγισε λαμπρῶς ἀγωνίσματιν ἡ ἑβδόμη· καθ' (50) ἐκάστην αὐτῶν [10] ἔστι περιψανῶς καθορῷ παρρήσιαζομένην τὴν εὐστέρειαν, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐ τοῦ Γίοῦ (51) θεολογούμενον ἐκπορεύεσθαι. Σὲ δὲ τὶς ἀγέλη (52) δυσσεβοῦσα μετεδίδαξε, τὶς τῶν ἀντινομοθετούντων τῷ Δεσπότῃ καταπεσεῖν εἰς ἀθέσμους δόξας ὑπηγάγετο (53);

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

Ephes. I. c. Quis e sacerdotibus et laudatissimis nostris Patribus Spiritum ex Filio procedere decrevit? Quæ synodus universalis confessionibus constabilita et celebris? — Sed Etherianus ut supra ex codicibus.

(39) Allat. c. Hott. I. c. Ἐνδιαπρέπουσα. Sic. Col.

(40) Monac. Μᾶλλον δὲ τῶν ιερ.

(41) Monac. Σύνοδος.

(42) Monac. Πρὸν δὲ οὐαν. Sic. Col.

(43) Simon Cpl. I. c., p. 372, 373: Μᾶλλον δὲ τὶς ιερέων καὶ ἀρχ. θεόλ. σύλλογος οὐ ταύτην τὴν διάνοιαν (δηλονότι τὴν λέγουσαν, καὶ ἐκ τοῦ Γίοῦ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον) τῇ ἐπινοίᾳ τοῦ Πνεύματος κατεψήφισατο; Allatius non recte verit: « Quis ex sacerdotibus et præsulibus a Deo congregatus cœtus non hanc cogitationem (eam nempe quæ pronuntiat etiam ex Filio Spiritum S.) adversus Spiritus sancti inspirationem calculum dedit? » Melius Hugo Etherianus. (vide not. 17).

(44) Sic cod. Vatic.; Monac. et Cod.: Δι' ὧν γάρ. Palat.: ἵστι: δι' ὧν γάρ τὸ πν. Ether.: Per quos.

(45) Καὶ ἀποστολ. in Monac. ad marg. suppletur.

(46) Apud Allat. c. Hott., p. 373: Καὶ γὰρ τοὺς μὴ φρονοῦντας οὕτως (ἥγουν ὡς τὸ πν. ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ μὴν ἐξ Γίοῦ) ὡς τῆς καθ. κ. ἀπ. ἐκκλ. ὑδριστὰς τῷ ἀναθεματισμῷ καθηπέβαλον. « Namque eos qui non ita tenent (nempe Spiritum ex solo Patre, et non ex Filio) veluti in cath. et apost. Ecclesiam injuriosos anathemate percusserunt. » — Monac. habuit καθηπέρβαλον; sed p deinde deletum. Col. καθηπέρβαλον.

(47) Monac. διφθαλμοῖς.

(48) Eodem pacto et iisdem fere verbis septem synodos protendunt Jos. Bryennius Or. 8, de S. Trin., Mich. Balsamon in *Anaphora cleri Cpl.*, Glycas aliquie, quorum textus recitat Allatius, *De Occid. et Or. Eccl. consens.* I. III, c. 2, n. 1, p. 916-918; c. Hotting, p. 315-321. *Vindic. syn. Ephes.* c. 77.

A et munita, imo quis sacerdotum atque episcoporum divinitus coactus cœtus sententiam istam etiam antequam in lucem prodiret, per sanctissimi Spiritus afflatum non condemnavit? Etenim Spiritu Patris juxta Christi Domini doctrinam ipsi quoque initiati illum a Patre procedere clara et alta voce prædicabant eosque qui non ita sentirent, utpote catholicæ et apostolicæ Ecclesiæ contemptores anathemati subjiciebant, jam inde ab antiquis temporibus novam istam impietatem propheticis oculis prospicientes, ipsamque unacum multiplici priorum hæreseon defectione et scriptis et verbis et animo condemnabant. Definivit statim universalium et sanctarum septem synodorum secunda, Spiritum sanctum ex Patre procedere; exceptit tertia, confirmavit quarta, suffragata est quinta, prædicavit sexta; obsignavit claris certaminibus septima; in qualibet illarum est luculente cernere libere prædicatam pietatem, traditumque de Spiritu, illum a Patre, non autem a Filio procedere. Te vero quisnam impiorum grex diversa sentire docuit, quis ex iis qui Domino contraria sanciunt, in opiniones iniquas ut delabaris effecit?

C p. 648, 949.

(49) Col. Συννεκήρυξεν.

(50) Col. Καὶ καθ'.

(51) Monac. Col. et Pal. Ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐ ἐκ τοῦ Γίοῦ.

(52) Monac. Ἀλλη; tunc supplend.: τύνοδος.

(53) Hæc postrema verba Græce allegantur in citata Simonis Cpl. ep. (Allat. c. Hott. p. 381) sine ulla varietate, Latine tantum in *Vindic. syn. Ephes.* p. 652: « Te vero quisnam grex impius inversa doctrina docuit decernere Spiritum ex Filio? Quis contra Dominum leges instituens in iniquas opiniones delabi subduxit? » — Sed Hugo Etherianus (I. c., p. 1231. C. D.) totum caput recitat hoc pacto: « Quis dixit sacerdotum seu Patrum nostrorum, Spiritum ex Filio procedere? Quæ synodus universalibus sponsionibus firmata et adornata, magis autem quod Pontificum divinitus adunatum collegium non hanc sententiam, et antequam appareret, sancti Spiritus inspiratione condemnavit? Per quos Spiritus sanctus Patris esse juxta Dominicam institutionem appetit; ex quo liquido procedere magis vocibus prædicaverint (I. prædicaverunt), et quidem non sic sentientes ut universalis et apostolicæ Ecclesiæ contemptores subdiderunt anathemati. Ab antiquis enim temporibus noviter ortam impietatem præsagis Providentiae (I. providentes) oculis et ipsam cum antecipante multifaria discessione scripto, verbo atque sententia condemnarunt. Dogmatizavit statim universalium et sacrarum synodorum secunda, Spiritum sanctum ex Patre procedere; suscepit tertia, quarta confirmavit, consensum præbuit quinta, sexta adjudicavit, splendidis consignavit certaminibus septima. Per singulas earum est patenter videre fiducialiter egisse pietatem et Spiritum ex Patre, sed non ex Filio divinitus annuntiatum procedere. Te vero quis grex impius perdocuit, quis contrarias leges Domini ponens legibus incidere in nefarias sectas subinduxit? »

6. Verum hinc quoque horum impietas Deoque repugnans licentia refutatur. Si enim quæcunque sunt communia secundum indifferentem et individuam simplicemque ac singularem communitatem; si, inquam, quæcunque horum Spiritui et Patri adsunt, haec Filio quoque insunt; similiter et quæcunque in Spiritu et Filio intelliguntur, nequeunt Patri itidem negari: imo nec potest Spiritui adimi quidquam eorum quæ Filio et Patri adsunt; pula regnum, bonitas, substantia supersubstantialitas, incomparabilis virtus, æternitas, immunis a corpore spiritualitas, cæteræque innumeræ id genus voces, quibus divinissima de Deitate doctrina catholicis fuit ab initio tradita. Si ergo haec ita considerantur, et nemo Christianorum iis adversari ausit; juxta vero hæreticam istam temeritatem Spiritus processio Patri et Filio communis est Spiritui quoque (quo quid queat scelestius auderi?) in Spiritus processionem dividendus foret, essetque pars quidem illius producens, pars vero producta, et illa quidem causa, haec autem causatum, et ingens aliarum blasphemiarum agmen sequeatur.

7. Sed enim procedit Spiritus a Filio. Quam ob causam: Ut scilicet aliquid accipiat, quod non habuit procedens a Patre. Jam vero si potest admitti atque affirmari, quod Spiritus hinc aliquid pluris acceperit, quod modo non absque illius assumptione erat imperfectus? Vel omnino post illud acceptum? Nam hinc quoque sequeretur; posse de simplici atque compositionis experte natura duplicitatem et compositionem prædicari. Sin vero nil pluris accepit, quænam est ratio (necessitas), processionis nihil omnino præstaré valentis?

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(54) Mon. cod. hic sigit cap. ε'. ut Vatic. Ex hoc capite plura dat supra laudatus cod. Vindobon. f. 79 b. Kai πάλιν εἰ πάντα δσα, etc.

(55) Vindob. Εἰ πάντα δσα ἔστι τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πατρός.

(56) Mon. omittit δέ.

(57) Kai deest in Vindob.

(58) Col. οὐδ' δσα.

(59) In cod. Monac. hic plura verba desunt: Habet enim post: Ἐνυπάρχειν καὶ τῷ Πατρὶ immediate: οὐδὲ τούτων οὐδὲν ἔστι ἀποστερεῖν. ἐννόει μοι. Vindob.: Οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδ' δσα δ. κ. π. οὐδὲ τούτων οὐδὲν τοῦ πν. ἀποστ.

(60) Vindob. Βασιλείας ἀγαθότητα.

(61) Huc usque io citato Vindob. Cod. verba sunt eadem; nunc vero sequitur: Εἰ οὖν ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευτις Πατρός ἔστι καὶ Γίος, κοινὸν δὲ εἴη καὶ τῷ Πνεύματi. τούτi (sic) δὲ γένοιτο πρὸς δυσσέβειαν τολμηρότερον.

(62) Mon. Παράταξις. Hugo Ether. (l. II, c. 17, p. 1232 G.) compendio hoc argumentum ita refert: « Si omnia communia Patris et Filii, et Spiritus existunt omnia communia, ut Deus, rex, conditor, omnipotens, simplex, incorporeus, et simpliciter omnia alia; commune vero Patris et Filii progressio Spiritus ex eis; et ex se utique procedet Spiritus, et principium erit sui, et causa simul et causatum, quod neque gentilium fabulæ confinxerunt. » Hæc

ε'. [ε'] 'Δλλὰ κἀγτεῦθεν ἔστιν αὐτῶν φωράσαι τὸ δυσσεβές καὶ πρὸς θεομαχίαν αὐτόνομον. Εἰ γὰρ πάντα (54) δσα ἔστι κοινὰ κατὰ τὴν ἀδιάφορον καὶ ἀμερῆ, ἀπλῆν τε καὶ ἐνιαῖν κοινότητα· εἰ πάντα δσα τούτων ἔστι, Πνεύματος καὶ Πατρός (55), [11] ταῦτα πρόστεστι καὶ Γίῳ· ὥσαύτως δὲ (56) καὶ δσα ἐνθεωρεῖται τῷ Πνεύματi καὶ Γίῳ, οὐκ ἔστι μὴ συνομολογεῖν ἐνυπάρχειν καὶ (57) τῷ Πατρὶ· οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ δσα (58) Γίῳ καὶ Πατρὶ, οὐδὲ τούτων οὐδὲν ἔστι τοῦ Πνεύματος ἀποστερεῖν (59). ἐννόει μοι βασιλείαν, ἀγαθότητα (60), τὸ τῆς οὐσίας ὄπερούσιον, τὴν ὄπεραν ἐννοιαν δύναμιν, τὸ ἀΐδιον, τὸ ἀσώματον, τὰς μυρίας καὶ συστοίχους φωνὰς, αἷς ἡ ὄπερθεος θεολογουμένη Θεότης τοῖς εὔτεβεστιν ἀνωθεν παραδέδοται (61). Εἰ οὖν οὕτω ταῦτα θεωρεῖται, καὶ οὐδεὶς ἔστι τῶν ἐν Χριστιανοῖς, οὓς εἰς μαχόμενον ἀπενεγόηται διαδούλιον· ἔστι δὲ, ὡς ὁ αἱρετίζων νεανιεύεται λόγος, ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις Πατρὸς καὶ Γίοῦ κοινὸν, εἴη δὲ καὶ τὸ Πνεύμα (οὗ τί δὲν γένοιτο πρὸς δυσσέβειαν τολμηρότερον;) εἰς τὴν τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσιν μεριζόμενον, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, καὶ τὸ μὲν αἴτιον, τὸ δὲ αἰτιατὸν, καὶ πολλὴ ἄλλη, θεομαχίας παράταξις (62).

[12] ζ'. [ζ']. 'Αλλὰ γὰρ ἐκπορεύεται τὸ Πνεύμα τοῦ Γίοῦ. Τι δήποτε (63) προσλαμβάνον, ὄπερ οὐκ ἔσχεν ἐκπορευόμενον τοῦ Πατρός; εἰ μὲν γὰρ ἔστι τι λαβεῖν καὶ εἰπεῖν (64), ὃ προσείληψε, πῶς οὐχὶ χωρὶς τῆς προσλήψεως ἀτελές (65); ἡ πάντως γε μετὰ τὸ προσλαβεῖν; εἰ δὲ μηδὲν προσείληψεν (ἐπιφύεται γὰρ κατατύθα τά τε ἄλλα, καὶ τὸ διπλοῦν καὶ σύνθετον, καθαρασυνόμενον τῆς ἀπλῆς τε καὶ ἀσυνθέτου φύσεις) τίς ὁ λόγος τῆς οὐδὲν παρασχεῖν δυναμένης ἐκπορεύσεως (66);

vero non ex nostro libro, sed potius ex Photii encyclica desumpta sunt, ubi idem argumentum ita evolvitur (n. 12, p. 52): Εἰ πάντα τὰ κοινὰ Πατρὸς καὶ Γίοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος πάντως ὄπαρχει κοινὰ, ὡς τὸ Θεός, τὸ Βασιλεὺς (Mon. Cod. 27, f. 449 a. cap, ε' addit: Τὸ Κύριος), τὸ δημιουργός, τὸ παντοκράτωρ, τὸ ὄπερούσιον, τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἀσχημάτιστον, τὸ ἀτώματον, τὸ ἀόρατον, ἀπλῶς τὰ ἄλλα πάντα· κοινὸν δὲ Πατρὸς καὶ Γίοῦ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐξ αὐτῶν πρόσοδος· καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθῆσεται τὸ Πνεύμα, καὶ ἀρχὴ ἔσται αὐτὸς ἐαυτοῦ, καὶ αἴτιον ἄμα καὶ αἰτιατὸν, ὄπερ οὐδὲν οἱ τῶν Ἐλλήνων μῆθοι ἀνεπλάσαντο. Cf. alterum Phot. opusc. ab Euthymio vulgatum, cap. 7. Huc spectat quoque argumentum Nicomediensis præsulis apud Etherianum (lib. 1, c. 13, p. 1207): « Quod non est unius proprium, trium est commune; si igitur causa emissionis Spiritus non est tantum Patris, sed et Filii, necesse quoque Spiritus esse, sicutque erit Spiritus emissor simul et emissus. »

(63) Palat. Γίοῦ τι δήποτε. Col. Γίοῦ; τι δήποτε.

(64) Kai εἰπεῖν deest in cod. Monac.

(65) Monac. Ατελής.

(66) Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233 A): « At vero procedit Spiritus ex Filio, aliquid accipiens, quod procedendo ex Patre non habuit. Si enim aliquid est accipere et dicere, qui (l. quod) acceperit, quomodo non absque assumptione imper-

(13) η'. [ζ'.] Σὺ δὲ καὶ τοῦτο λογισμοῖς ἐπισκόπει (67) εἰ γεννᾶται μὲν ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, τίς ἐν ἐπινοηθεῖη σχέσις ἀλλή, καθ' ἣν καὶ τὸ Πνεῦμα τῆς ἑτέρου προσχωγῆς ἔκυτῷ τὸ προνόμιον· συνδιασώσει καὶ τῆς ὄμοφυοῦς οὐσιώσεως οὐ φαυλίσει τὸ ἀξιωμα (68);

θ'. [η'.] Ὡρὰ δὲ κάντεῦθεν (69) εἰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τὸ Πνεῦμα (70) καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τίς ἀντιπασεῖται [14] λόγος μὴ καταπεπεῖν ἐξ ἀνάγκης [ῳ φρενὸς ἀκρατον (71) μεθυούστης τὴν ἀσέσειαν!] τὸ τῶν ἴδιωμάτων ἀμετάπτωτον καὶ ὁ Πατὴρ [Ἔλεως δ' ἡμῖν εἴη καὶ τὸ βλάσφημον εἰς τὰς τῶν αἰτίων τρέποιτο κεφαλάς (72)!] ψιλὸν ἢν εἴη περιλειπόμενον (73) ὄνομα, κοινοποιηθέντος ἡδη τοῦ χαρακτηρίζοντος αὐτὸν ἴδιωματος, καὶ εἰς ἓν πρόσωπον τῶν δύο συγχλειφοριμένων θεαρχῶν ὑποστάσεων· καὶ ἀναβλαστήσει πάλιν ἡμῖν ὁ Σαβέλλιος, μᾶλλον δέ τι τέρας ἔτερον ἡμισαβέλλειον (74).

ι'. Οὐδὲ γάρ οὐδὲ ἡ (75) κατὰ τὸν Υἱὸν ἐννοούμενη νοῦν καὶ προτεινομένη πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀτοπήματος γέννησις οὕμενουν οὐδὲν ἀνεκτότερον τὸ δύσφημον ἀπεργάσοιτο τοῦ πατρικοῦ ἴδιωματος (76), λέγω

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

fectus? Quod si nihil accepit, obruuntur et hinc alia, duplex scilicet et compositum, violentia simplicitatem naturæ, quæ compositionem non habet. Quæ ratio nihil potentis præstare processionis? » Affine est argumentum quod tum in alio Photii Opere (cap. 4) tum in Enyclica occurrit; ibi legitur n. 9: Διὰ τὸ δὲ καὶ ἐκπορευθεῖν τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα; εἰ γάρ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τελεία (τελεία δὲ, διὰ Θεὸς τέλειος ἐκ Θεοῦ τελείου), τίς τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσις καὶ διὰ τὸ περιττὸν γάρ εἴη τοῦτο καὶ μάταιον. Quod uberior evolvit Nicolaus Methonensis apud Hugonem Ether. (lib. 1, c. 14, p. 1207): « Si perfecta ex Patre processio Spiritus (perfecta autem, quoniam Deus perfectus de Deo perfecto, Patre, Spiritus), quid, inquam, confert ad hanc illa, quæ ex Filio? Quorum si et hic aliquid confert, non est perfecta illa; quomodo enim perfecta, si tantum debaret, quantum illa confert? Si autem ex Filio processio Spiritus eadem (ei) quæ ex Patre processioni est, nihilque amplius est neque invenire neque dicere ad declarationem Spiritus perfectionis, superflua utique sit prorsus ea quæ ex Filio; at superfluous est atque vanus superfluum quid inducens in superconsummata supraperfectaque Trinitate. » Græcum textum suppeditat cod. Monac. 66, f. 78 a, b, cap. 11: Εἰ τελεία ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος (τελεία δὲ διὰ Θεὸς τέλειος ἐκ Θεοῦ τελείου, τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα), τὸ δήποτε συντελεῖ πρὸς τὰῦτα ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ; εἰ μὲν γάρ καὶ αὐτὴ συνεισφέρει τι, οὐ τελεία ἐκείνη· πῶς γάρ τελεία, ἡ τασσοῦτον δεῖ, δύσον αὔτη συνεισφέρει; εἰ δὲ παρὰ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος οὐδὲν ἔστι πλέον ἑτέρωθεν οὐδὲ εὑρεῖν οὐτ' εἰπεῖν, περιττὴ πάντως ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀλλὰ περιττὸς ὅντως καὶ μάταιος ὁ περιττὸν τι παρεισάγων ἐν τῇ τελείᾳ θεότητι· οὐδὲ γάρ ρητέον, τὴν μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσιν εἰς ὑπαρξίαν τῆς οὐσίας τῷ Πνεύματι συντελεῖν, τὴν δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἰς ἄλλο τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν θεωρούμενων, πάσης διπλότης καὶ συνθέσεως τῆς θείας φύσεως ἀπεληλαμένης.

(67) Sic Vatic. Monac. Τοῦτο μετὰ λογισμοῦ σκόπει.

(68) Hoc caput tum in Vatic. tum in Monac. cod. septimum numeratur. Argumentum affine est ei,

8. Tu vero et hoc æqua lance judicis pondera. Si nascitur quidem Filius a Patre, procedit autem Spiritus a Filio, quænam alia relatio excogitari queat, per quam et Spiritus sibi conservet prærogativam producendi aliam personam nec a dignitate æqualitatis et consubstantialitatis degeneret?

9. Hoc item considera. Si Spiritus a Patre procedens etiam a Filio procedit, quænam obstabit ratio, ne necessario (o mentem mera ebriam impietate!) concidat constantissima idiomatum firmitas et Pater (propitius sit nobis et blasphemiam in eorum capita convertat quorum causa hæc loquimur) nudum relinquatur nomen? communī scilicet facto idiomate illo, quo ipse discernitur, atque in unam personam contractis et confusis (coalescentibus) duabus divinis hypostasibus; sicque rursum emerget nobis Sabellius, imo monstrum aliquod semisabellianum.

10. Neque vero generatio, quæ nunc in Filio intelligitur et in subterfugium absurditatis objicitur, leniorem ullatenus tolerabilioremque impietatem istam efficiet, quæ in paternam exsurgit proprieta-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

quod cap. 3 prolatum est quodque sub variis formis sapientius redit. Quo et pertinet Joan. Phurnæ objectio apud Beccum, l. c., n. 51, 52 (Gr. orth. I, p. 184, 185): Εἰ πάντα δυσαίσχει ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς, ταῦτα καὶ τὸ ἄγιον ἔχει Πνεῦμα, διὰ τὸ συμφυὲς καὶ ὄμοδον, ἀναγκαῖας πάντως τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ δεῖν ἐκπορεύεσθαι τι συνχρήσεται. Cf. etiam opusc. contravet. Romæ asseclias, cap. 8.

(69) Monac. f. 451 b : κάνταῦθα.

(70) Monac. Τοῦ Πατρὸς τὸ Πν. ἐκπορευόμενον.

(71) Monac. : "Ακρατα.

(72) Familiaris Photio exclamatio, quæ pariter occurrit epist. 2 enycl. n. 22, p. 54, ed. Lond. et ep. ad Aquilei. archiepisc. (apud Jager, *Histoire de Photius*. Append. p. 456).

(73) Monac. f. 452 a. Περιλειπόμενος. Sic. Col.

(74) Vatic. f. 198 : Ἡμῖν Σαβέλλειον. Palat. f. 214 a. ἡμισαβέλλιον. Mon. et Col. ἡμισαβέλλιον. Cf. opusc. secundo loco ed. infra c. 1. Arguit Photius: Si Patri et Filio est communis spiratio activa, personarum idiomata communicantur; sed his communicatis non amplius ab invicem distinguuntur; unde incidimus in Sabellianismum, qui Patris et Filii hypostases in unam contrahit. Similiter Joan. Phurnæ apud Beccum, l. c., n. 50, p. 183 :

D Εἰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται, τὸ ἴδιον μετακεκίνηται τοῦ Πατρὸς; et Nicolaus Methon. c. 4 (ex cod. Mon. 66, f. 76) : Ετι εἰ ὁ πατέρως ἐκ τοῦ Πατρὸς, οὕτως καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ κατὰ μίαν καὶ ἀδιάφορον πρόσδον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, οὐ μόνον κοινοῦται τὸ πατρικὸν ἴδιωμα καὶ Πατὴρ καὶ Υἱὸς εἰς ἓν συγχέονται ποσταπον, ἀλλὰ καὶ καθόλου τὸ ἓν καὶ ἡ ἀπλότης καὶ ἡ ἀμερία τῆς μίας καὶ ἀπλῆς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερηγμένης καὶ ὑπερηγπλωμένης τριάδος ὑπερορίζεται, καὶ Σαβέλλιος, μᾶλλον δέ τι τέρας ἡμισαβέλλειον τε καὶ ἡμιάρειον ἀναβύεται, σύγχυσιν ὄμοι καὶ κατατομὴν διαπλέκον. Cf. de hac objectione Manuel Callic. l. III, c. Græc. (Bibl. PP. max. Lugdun. t. XXVI p. 438.)

(75) Monac. omitt. οὐδὲ γάρ, et legit tantum οὐδὲ τὸ δικαῖον.

(76) Monac. Ἄξιώματος.

tem, quæ scilicet denotat processionis causam ; cum hæc ipsa secundum impiorum fabulas in Filii refundatur et commisceatur proprietatem. Sectio enim rursus et partitio atque indivisi divisio. Si enim unum idiomatum suorum dat Pater et de proprietate, qua ipse per illud distinguitur, recedit, aliud vero iuviolatum servat, quomodo non concedent, partem quidem ipsius in idiomate considerari, partem vero una cum idiomatis innovatione dividi ? Verum horror subit, quod et eosque illorum blasphemiam in medium proferre sustinuimus.

11. Præter jam dicta, si duo principia in divina et supersubstantiali Trinitate conspiciuntur, ubi nam erit toties decantatum ac Deo dignissimum monarchiæ robur ? Quomodo non impium irrepit polytheismi dogma, atque adeo atheismus ? Quomodo non sub specie christianismi superstitionis gentilitatis ab his qui hæc audent asserere, introducetur ?

12. Rursum si duo principia in monarchica Trinitate admittantur, quomodo non etiam tertium ex eadem sententia prodiens emicabit ? Semel enim principio summo et independente de sua sede ab impiis exturbato et in binarium dejecto, facilitior ausu etiam ad ternarium sectio principii procedet ; quando quidem et in supernaturali atque individua singularique Deitatis natura ternarium potius quam binarium emicat, utpote quod et idiomatibus congruit et adaptatur.

13. Num ergo hæc Christianis sunt auribus tollenda ? Nonne iram et fletum, affectus ut plurimum insociabiles, impiorum istorum temeritas coire super ipsos cogit ? Iram quidem, quod tantam arrogantium amentiamque conceperint ; fletum vero

A δὴτοῦ δηλοῦντος [15] τὸ τῆς ἐκπορεύσεως αἴτιον (77) τούτου δὴ τούτου κατὰ τοὺς τῶν δυστεῖῶν μύθους εἰς τὸ τοῦ Γίοῦ ἀναγεμένου τε (78) καὶ συνθλιβομένου ιδίωμα, κατατομή γάρ πάλιν καὶ διαιρεσίς καὶ τοῦ ἀμερίστου μερισμός· εἰ γὰρ τὸ μὲν αὐτοῦ τῶν ιδιωμάτων δίδωσιν δὲ Πατὴρ, καὶ τῆς κατ' αὐτὸ (79) χαρακτηριζούσης αὐτὸν ἔξισταται ιδιότητος, τοῦ δὲ συντηρεῖ τὸ ἀκέρατον, πῶς οὐχὶ τὸ μὲν αὐτοῦ δώσουσιν (80) ἐνθεωρεῖσθαι τῷ ιδιώματι, τὸ δὲ (81) συνδιαιρεῖσθαι τῇ καινοτομίᾳ (82) τοῦ ιδιώματος ; Ἀλλὰ γάρ (83) φρίττειν ἔστι, δτι καὶ μέχρι τούτων τὴν βλασφημίαν αὐτῶν προαγαγεῖν ὑπηνέγκαμεν.

B Ια'. [θ'.] Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ δύο αἴτια ἐν τῇ θεαρχικῇ καὶ ὑπερουσίᾳ τριάδι καθιορᾶται, ποὺ τὸ τῆς μοναρχίας πολυύμνητον καὶ θεοπρεπὲς κράτος (84); [ι'.] Πῶς οὐχὶ τὸ τῆς πολυθείας ἀθεου νῦν ἐπικωμάσει (85); [ια'] Πῶς δὲ οὐκ ἐν προσχήματι Χριστιανισμοῦ διεισιδαιμονία τῆς Ἐλληνικῆς πλάνης τοῖς ταῦτα (86) λέγειν τολμῶσιν οὐ συνεισελάσσει (87) ;

C Ιβ'. [ιβ'.] Πάλιν εἰ δύο αἴτια τῆς μοναρχικῆς Τριάδος ἐπαναθένηκε, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ τρίτον τῆς αὐτῆς συνανακύψει γνώμης προερχόμενον ; "Απαξ γάρ τῆς ἀνάρχου ναὶ ὑπερεργίου ἀρχῆς τῆς οἰκείας ἕδρας τοῖς δυστεῖσι περιτραπείσης καὶ εἰς δυάδα διατμηθεῖσης, νεανικώτερον (88) καὶ πρὸς τὴν Τριάδα δὲ κατατομή τῆς ἀρχῆς προελεύσεται, ἐπεὶ καὶ τῇ [16] ὑπερφυεῖ καὶ ἀμερεῖ καὶ ἐνιαίᾳ τῆς Θεότητος φύσει τὸ τριαδικὸν μᾶλλον δὲ τὸ δυαδικὸν (89) ἀναφίνεται, οἷα δὴ καὶ τοῖς ιδιώμασιν ἀρμοζόμενον (90).

Ιγ'. [ιγ'.] Ἄρα Χριστιανῶν ἀκοαῖς ἀνεκτὰ ταῦτα ; ἀρ' οὐκ ὅργην καὶ θρῆνον, τὰ τῶν παθῶν ὡς ἐπίπαν ἀσυνδύαστα, οἱ δυστεῖσιν θρασυνθέντες (91) εἰς ἐπ' αὐτῶν συνελθεῖν (92) ἐκδιάζονται (93) ; δοργὴν μὲν, οἵς τοσαύτην ἀπόνοιαν ἀνελάδυντο· θρῆνον δὲ,

VARIE LECTIOINES ET NOTÆ.

(77) Monac. Αἰτίαν.
 (78) Τε deest in Monac.
 (79) Col. Κατὰ αὐτό.
 (80) Monac. Ἐαυτοῦ δίδωσι.
 (81) Monac. Τῷ δὲ σύνδ.
 (82) Col. Κενοτομία.
 (83) Col. Ιβ. καὶ ἄλλὰ γάρ.

(84) Similiter Photius ep. ad Aquilei. l. c. Ἡ ἐν Τριάδι μοναρχίᾳ ρεῦσθος οἰχήσεται. Nicol. Methon. c. 2 in fine : Καὶ ἀμα ἡ δυαρχία τὴν μοναρχίαν ἀπὸ τῆς μᾶς ἔξοριζε· Θεότητος.

D (85) Monac. Ἐπεισκωμάσει. Sic Col.
 (86) Monac. Πλάνης τοιαῦτα λέγειν τολμ. Etiam in Vatic. erat τοιαῦτα, sed οἱ rasum est.
 (87) Monac. Συνελάσσει.
 (88) Monac. Νενεανικώτερον.
 (89) Sæpe Photiani objiciunt, dualitatem causarum absurdam esse, derivari τὴν μονάδα ἐκ τῆς δυάδος et similia. Nicolaus Methon. apud Hugon. Ether. (l. 1, c. 3, p. 1201) : « Si Spiritus ex Patre et Filio procedit, erit utique unum ex duobus, et duo principia unius; unus enim est Spiritus sanctus, ut Pater unus et Filius unus; Pater autem et Filius non unus, sed duo, licet natura unum sint; alius enim et alius, quamvis non aliud et aliud. At omnium rerum rationes in Deo sunt et ab ipso in res-

universas distribuuntur. Quare omnis erit quæ in rebus prospicitur unitas ex dualitate et dualitas principium unitatis, quod est inconveniens. » Hæc quoad priorem partem et Nicolao Græce adducit Beccus orat. 1, *De unit. Eccl.* n. 61 (G. O. I. 203); integrum textum dat cod. Monac. 66 f. 76 a, cap. 1 : Ομολογησαμένου (sic in cod., Becc. ὠμολογημένου), τοῦ, δτι τὸ ἐκπορεύεσθαι ιδίωμα τοῦ Ηνεύματος ἔστι παραστατικὸν, τῆς ὑποστατικῆς ἥγουν προσωπικῆς αὐτοῦ ὑπάρχειας· εἰ τὸ Ηνεύμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Γίοῦ ἐκπορεύεται, εἴη αν τὸ ἐκ τῶν δύο καὶ οἱ δύο ἀρχὴ τοῦ ἐνός (ap. Beccum: Δύο ἀρχαὶ ἔσονται τοῦ ἐνός). ἐν γὰρ τὸ Ηνεύμα τὸ ἄγιον, ὡς καὶ δὲ Πατὴρ εἰς καὶ δὲ Καὶ Καὶ Γίδες οὐχ εἰς, ἀλλὰ δύο, εἰ καὶ τῇ φύσει ἐν ἀλλος γάρ καὶ ἀλλος, εἰ καὶ μὴ ἀλλο καὶ ἀλλο. Καὶ ἐπεὶ τῶν ὄντων πάντων οἱ λόγοι πρόεσσιν ἐν τῷ Θεῷ, κακεῖθεν εἰς τὰ ὄντα διανέμονται, εἴη δὲ καὶ πᾶσα ἡ ἐν τοῖς οὖσι θεωρούμενη μονάς ἐκ δυάδος, καὶ δὲ δύναται ἀρχὴ τῆς μονάδος, πέρ ἀτοπον.

(90) Cf. cum hoc capite, cap. 42.
 (91) Monac. Δυστεῖσιν θρασυνθέτες (sic).
 (92) Monac. Εἰς ἐν συνελθεῖν ἐπ' αὐτῶν.
 (93) Monac. Οὐ βιάζονται, sic habuit et Vaticanus f. 198; sed posteriori manu τῷ οὐ superscriptum fuit ex. Col. et Mon.

οἵς πρὸς ἀλεθρὸν ἀδικήθητον καταφέροντα: ἡ γὰρ εὐσέβεια, καὶ δργιζομένη, τὸν τοῦ ὁμοφυοῦς οἶκτον οὕκ ἀποτίθεται.

ιδ'. [ιδ'.] Σκοπεῖν δὲ τὸ τῆς δυστερείχς μέγεθος οὗδὲ διὰ [17] τῶν ἥτησομένων ἐστι: δυσχερές. Εἰ γὰρ μετὰ τὴν ἄναρχον καὶ πατρικὴν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴν καθίσταται καὶ αἰτίον (94) ὁ Γίος, πῶς ἀν τις διαρύγοι μὴ δύο λέγειν ἐν τῇ (95) Τριάδι παραλλακτούσας ἀρχὰς, τὴν μὲν τὸ ἄναρχον ἔχουσαν καὶ ἐστηριγμένην ἐν αὐτῷ, τὴν δὲ ἀρχομένην τε ἅμα καὶ πρὸς ἀρχὴν ἀνατρέχουσαν καὶ συμμεταφερομένην τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ (96);

ιε'. [ιε'.] Εἰ δὲ αἴτιος ὁ Πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως (97), τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, ὁ δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐδενὶ μέχρι νῦν (98) περιορίζειν καὶ τὴν τοῦ Γίοῦ ὑπόστασιν δεδυστέρηται (οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Σαβελλίῳ τὴν Γίοπατορίαν τερατευσαμένῳ (99) δεδυσφήμηται) οὔμενον οὕκ ἀν εἴη οὐδενὶ τρόπῳ οὐδενὸς τῶν ἐν τῇ Τριάδι αἴτιος ὁ Γίος (1).

[18] ιε'. [ιε'.] Οὐδὲ τοῦτο δὲ χρὴ παραδραμεῖν, ὅτι καὶ αὐτὴν ὑπόστασιν τοῦ Πατρὸς εἰς δύο τὸ δυστερῆμα διαιρεῖ. ἡ πάντως γε τὸ τοῦ Γίοῦ πρόσωπον εἰς μέρος ἀνειλῆφθαι τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως νομοθετεῖ. Εἰ γὰρ, ὡς εἴρηται, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, τῷ δὲ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως αἴτιός ἐστιν ὁ Πατὴρ τῶν ἐξ αὐτοῦ (2), ἐστὶ δὲ καὶ τὸν Πνεύματος αἴτιος ὁ Γίος, ὡς ἡ θεομαχία βοᾷ, ἡ συμμεριζόμενον ἀποφῆναι λέγειν πρὸ (5) τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές καὶ τὸν Γίον μέρος χρηματίσαντα πατρικὸν, τὸ

A quod in perniciem irreparabilem præcipites agantur. Pietas enim, etiam dum irascitur, proximi sui commiserationem non abjicit (non deponit).

14. Porro etiam per ea quae mox dicentur facile est impietatis magnitudinem conspicari. Si enim post supremum et independens paternum principium causamque iterum consubstantialis personæ principium et causa constituitur Filius, quomodo quis effugiet a duobus asserendis in Trinitate principiis, quorum alterum principio careat et in hac principii carentia fundetur et firmetur, alterum vero principiatum simul et ad principium recurrat et una cum relationum differentia producatur?

15. Quod si Pater est causa personarum ab ipso procedentium non ratione naturæ, sed ratione personæ, ratione autem paternæ personæ contineri et includi etiam Filii personam nemo hactenus, licet sublestus et impius affirmavit (ne ipse quidem Sabellius, qui monstrorum Filiopaternalis commentum excogitavit), nullatenus profecto Filius poterit causa esse ullius in Trinitate personæ.

16. Neque vero et hoc prætereundum, quod ipsam quoque Patris personam in duas impia illa doctrina dividit, vel certe Filii personam in partem paternæ hypostaseos assumi sancit ac statuit. Si enim, ut modo dictum est, non ratione naturæ, sed ratione hypostaseos Pater est causa prodeuntium ab ipso personarum; est vero et Spiritus causa Filius quemadmodum sacrilega ista sententia clamat; necessario affirmare cogimur, aut Filium una C cum Patre esse paternæ hypostaseos participem, ex qua et hoc habuerit, quod sit causa, aut Filium personam completere Patris, quæ proinde ante hoc complementum indiga et deficiens, sicque admit-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(94) Monac. αἴτιος.

(95) Τῇ deest in Monac.

(96) Hugo Etherianus (l. II, c. 3. p. 1216 G.): « Melthonensis antistes paralogismos texit ordiendo: si cum Patre, quæ (l. qui) est sine initio et causa, consubstantiale (—is) rursus principium exsistit Filius: duo sunt in Trinitate diversa principia; hoc quidem in eo, quod sine principio est, principatuque dignitatis consolidatum, hoc vero in eo, quod intercidens et initians simul et initiatum habitudinumque differentia conjugum sit. » Græce in Cod. Mon. 66 f. 78 b, cap. 12: Εἴ καὶ μετὰ τῆς ἀνάρχου καὶ πατρικῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας ὁμοουσίου πάλιν ἀρχὴν καθίσταται ὁ Γίος, εἰν ἀν ἐν τῇ Τριάδι: δύο ἀρχαὶ παραλλάττουσαι. ἡ μὲν ἐν τῷ ἀνάρχῳ καὶ μόνῳ τῷ ἀρχικῷ ἀξιῷώματι ἐστηριγμένη, ἡ δὲ μεταπίπτουσα καὶ ἀρχομένη τε καὶ ἀρχουσα, καὶ τῇ τῶν σχέσεων διαφορᾷ συνδυάζομένη.

(97) Monac.: οὐ λόγῳ τῆς φ.

(98) Monac.: μέχρι τοῦ νῦν.

(99) Monac.: τερατευσαμένην.

(1) Hoc Photii argumentum nonnullis detrunctum refert Hugo Ether. (l. II. c. 18, p. 1233 C): « Si causa est Pater eorum, quæ ex ipso sunt, non ratione naturæ, ratione vero personæ; sed ratio personæ paternæ a nullo usque nunc includere personam Filii impie dicta est; nequaquam igitur sit alicujus eorum, qui in Trinitate, causa Filius. » Huc spectat Nicolai Methonensis ratiocinatio

(lib. II, c. 3, p. 1217 G): « Si Pater eorum causa est, qui ex ipso sunt, secundum quod major non ratione naturæ, sed ratione personæ; ratio autem paternæ personæ non convenit Filio, qua sit ratione unius in Trinitate, scil. Spiritus, causa, Filius? Naturæ? Itaque natura major est et pneumatomachia manifesta. At ratione personæ; ergo coaptatur rationi personæ Patris, quo Filius a Sabellio, qui eum prodigaliter Patrem asserebat, infamatus est; nulla ratione Spiritus causa Filius exsistit. » Græce in Cod. Mon. 66, f. 78 b, cap. 13: εἰ ὁ Πατὴρ αἴτιος τῶν ἐξ αὐτοῦ, καθὼ καὶ μείζων, οὐ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, ἀλλὰ τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως, δὲ λόγος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως οὐκ ἐφαρμόζει: καὶ τῷ Γίῳ, τίνι ἀν εἴη λόγῳ τοῦ ἐν τῇ Τριάδι: Πνεύματος αἴτιος ὁ Γίος; τῷ τῆς φύσεως; οὐκοῦν καὶ μείζων ἐσται (λόγῳ) τῆς φύσεως καὶ πνευματομάχια δηλοῦται. ἀλλὰ τῷ τῆς ὑποστάσεως οὐκοῦν συνεφαρμόζεται τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως: διπερ οὐδὲ τῷ οὐσιοπατορίᾳ τερατευσαμένῳ δεδυσφήμηται Σαβελλίῳ οὐδενὶ ἀρχ λόγῳ αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Γίος. — Editus Hugonis Etheriani textus nonnihil depravatus et pessima interpunctione laborans sæpius ex græcis, quos citat, auctoribus corrigendus est.

(2) Col.: τοῦ ἐξ αὐτοῦ.

(3) Col.: ἀποφανεῖται.

(4) Monac.: ἐκεῖνό τε Sic Col.

(5) Monac.: πρός.

tendo Filium quamdam esse portionem Patris, A φρικτὸν τῆς Τριάδος μυστήριον εἰς δυάδα περιτεμενόν (6).

17. Ingens quoque aliorum zizaniorum copia ex malo hoc semine ab initio posito germinaverit; quod tamen non dormientibus, ut videtur, verum mortis secundum animam vigiliam vigilantibus quærentibusque insanis istis, quomodo supremum illud ingenuum et salutare semen adulterarent, superveniens humani generis hostis in miseris ipsorum animabus seminavit. Etenim quidquid proprie (per se) proprium alicajus est, si de duobus aliquibus, re ipsa ab illo translatum accipiatur, ac de uno quidem vere affirmetur, de altero non item, duo illa proposita diversæ naturæ esse ostendit; verbi gratia risibile (risivum), quod per se est homini proprium, et Josue quidem Israelis duci apte congruit, conspecto autem angelo principi copiarum Domini nullo omnino pacto convenit, perspicue ostendit, ducem illum populi nullatenus esse ejusdem atque archangelum substantiæ vel naturæ existimandum. Sicque in cæteris rebus omnibus qui eadem processerit methodo, clare ac nullo labore eamdem veritatem nanciscetur. Quod si istud ubique viget et eodem modo consideratur, processio autem Spiritus ex Patre paternam prædicat proprietatem, hæc vero, ut hæresis jactitat, congruit quidem Filio, Spiritui autem nequaquam (nondum enim quisquam istam blasphemiam animo concepit), quod hinc sequitur, ipsi talium malorum institutores contra suam capitâ colligant. Quod si C Spiritus processionem non esse paternam proprie-

[19.] ζ'. [ζ'.] Καὶ πολὺ ἐν εἴη ζιζανίων ἄλλο πλῆθος ἀπὸ τῆς ἐξ ἀρχῆς κατεβληθείσης πονηρᾶς ἀναβλαστάνον σπορᾶς· ἦν οὐχὶ καθευδόντων, ὡς ἔοικεν, ἄλλὰ τὸν (7) κατὰ ψυχὴν ἐγρυγορότων θάνατον καὶ ζητούντων τῶν φρενοβλαστῶν, ὅπως τὸν ἄνωθεν καὶ εὔγενην καὶ σωτήριον ἐπινοθέσωσι σπόρον (8) ἐπελθῶν ὁ τοῦ γένους ἐχθρὸς ταῖς αὐτῶν κατέσπειρεν (9) ἀθλίας ψυχαῖς [10]. Καὶ γὰρ (11) ἀπαν κυρίως Ἰδιόν τινος ἐπὶ δύο τινῶν ἀπ' ἐκείνου πραγματικῶς λαμβανόμενον, καὶ κατὰ θατέρου μὲν ἀληθῶς λεγόμενον, κατὰ δὲ τοῦ ἑτέρου οὐκέτι, ἑτεροφυῆ τὰ προτείνεται δείκνυσιν· αὐτίκα τὸ γελαστικὸν ἀνθρώπου κυρίως Ἰδιόν ὃν καὶ Ἰησοῦ μὲν εἰ τύχοι τῷ δημιαγωγῷ τοῦ Ἰσραὴλ ἀρμαζόμενον, τῷ δὲ ἐπιστάντι αὐτῷ ἀρχιστρατήγῳ τῆς τοῦ Κυρίου δυνάμεως (12) [20] κατὰ πάντα διεστάμενον, ὅρχην (13) ἐναργῶς διδωσιν οὐχ ὁμοφυῆ τὴν δημιαγωγὸν οὕμενουν τῷ ἀρχαγγέλῳ νομίζειν οὐδὲ ὁμούσιον. Καὶ ἐπὶ τῶν ἀλλῶν ἀπάντων ὁ διάτης αὐτῆς μεθόδου προῖών σαρῶς τε καὶ ἀταλαιπώρως εὑρήσει τὴν αὐτὴν θεωρίαν προδικίνουσαν (14). Εἰ δὲ τοῦτο πανταχοῦ κρατεῖ καὶ τὴν αὐτὴν ἀποστάτει διάνοιαν, ἐστί δὲ τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τὸ πατρικὸν ἀνακηρύττουσα Ἰδιόν, τοῦτο δὲ κατὰ τὸ φρέαγμα τῆς αἰρέσεως ἔφαρμός εσται μὲν τῷ Γίψῳ, κατὰ δὲ τοῦ Πνεύματος οὐδαμῶς [οὕπω γὰρ τις τοῦτο τὸ δύσφημον ἐνοίκειε (15)]· τὸ ἐξῆς αὐτοὶ κατὰ τῆς ἑαυτῶν κεφαλῆς οἱ τῶν τηλικούτων κακῶν εἰσηγηταὶ συναγένωσαν (16)· εἰ δὲ μὴ πατρικὸν Ἰδιόν τὴν τοῦ Πνεύματος

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(6) Initium hujus cap. profert Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233): « At hoc autem neque hic convenit præterire, quoniam et ipsam personam Patris in duo divisit impietas, aut prorsus Filii personam in partem recipi paternæ personæ asseverat. » — Nicol. Methon. cap. 14 ita Photii argumentum recitat: εἰ ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ, δηλαδή, τῷ τῆς ὑποστάσεως, αἵτιος τοῦ Πνεύματος ὁ Γίψος, φὶ καὶ ὁ Πατὴρ αἵτιος τῶν ἐξ ἑαυτοῦ, δύο ταῦτα κατὰ ταύτην ἀποπα συμβαίνει· μέρος τε λέγειν τὸν Γίψον τὴς πατρικῆς ὑποστάσεως· εἶπερ ὁ μὲν τῶν δύο, ὁ δὲ τοῦ ἐνὸς ταῦτων αἵτιος· καὶ ἀναπληροῦντα τὸ τοῦ Πατρὸς πρόσωπον, ὡς ἄρα πρὸ τῆς ἀναπληρώσεως ἐνδεές. Apud Hugon. Eth. (l. II, c. 3, p. 1217). « Nam si eadem ratione causa personæ Spiritus exstat Filius, qua et Pater eorum, qui ex ipso sunt, causa est: duo hæc secundum idem accidentū inconvenientia: partem (editio habet: patrem) quidem dicere Filium paternæ hypostaseos, cum hic quidem duorum, hic vero unius eorum causa exsistat, et quod actu compleat Patris personam, quasi ante completionem imminutam. »

(7) Mon. : f. 452 a, : τῶν.

(8) Mon. : σπόρον ἐπινοθέσωσιν.

(9) Mon. : κατασπείρων.

(10) Apud Hugon. Ether. (l. II, c. 18, p. 1223 D.); « Et quidem multa et zizaniorum alia multitudo, ab ea quæ a principio infecta est, mala pululans dispersione. Quæ non dormientium, ut videtur, sed secundum animam vigilantium, mortem quærentium insanorum, ut supremum (l. super-

num), generosum et salutare degener efficiat (sic) semen, superveniens generis inimicus in eorum sevit (ed. habet: sævit) miseris animabus zizania).

(11) Mon. : οὐ γάρ.

(12) Josue V. 14. Comparat Josue cum Archangelo protectore.

(13) Ὁρχην deest in Monac.

(14) Eamdem doctrinam ita illustrat Nicol. Methonensis cap. 24 (Cod. Mon. 66, f. 80 a): Πλὴν Ἰδιόν τινος ἀπ' ἐκείνου μεταλαμβανόμενον, οὐπερ δὴ Ἰδιόν ἦ, καὶ καθ' ἑτέρων τινῶν δύο λεγόμενον, εἰ μὲν κατ' ἀμφοῖν ἐπίσης ἀληθεύεται, ὁμοφυοῦς· εἰ δὲ κατὰ τοῦ ἐνὸς, τοῦ ἑτέρου δὲ μὴ, ἑτεροφυῆ τὰ δύο ταῦτα δείκνυσιν ὃντα· οἷον φέρε εἰπεῖν· τὸ γελαστικὸν Ἰδιόν ὃν τοῦ κατὰ τὸν ἀνθρωπὸν εἴδους, ἀπὸ τούτου δὲ μεταλαμβανόμενον λεγέσθω πρῶτον κατὰ τινῶν δύο καὶ ἀληθεύετω, οἷον Σωκράτους καὶ Πλάτωνος· γελαστικὸν γὰρ ἐκάτερον τούτων· οὐκοῦν καὶ ὁμοφυῆς Σωκράτης καὶ Πλάτων· λεγέσθω πάλιν καὶ καθ' ἑτέρων δύο, καὶ κατὰ μὲν τοῦ ἐνὸς ἀληθεύετω, κατὰ δὲ τοῦ ἑτέρου μηκέτι· οἷον κατὰ τοῦ Σωκράτους καὶ κατὰ τῆς γεγραμμένης εἰκόνος αὐτοῦ· ὁ μὲν γάρ Σωκράτης ὃντως πλαστικὸν (lege: γελαστικὸν), ἡ δὲ εἰκὼν αὐτοῦ οὐκέτι· ἑτεροφυῆ ἄρα τὰ δύο ταῦτα, Σωκράτης καὶ εἰκὼν αὐτοῦ.

(15) Mon. : οὐδαμῶς· οὕτω γάρ τις τοῦτο τὸ δύσφημον ἐνενόησε.

(16) Nicol. Methon. l. c. hæc uberior evolvit ita pergens: Κατὰ δὴ τὸν αὐτὸν λόγον ἐπειδὴ τὸ προάγειν τὸ Πνεύμα ἐξ ἑαυτοῦ Ἰδιόν ἐστι τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δὲ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς μεταλαμβανόμενον καὶ κατὰ τὸν

ἐκπόρευσιν φέροντες, δηλονότι οὐδὲ τοῦ [21] γίοῦ. Α ἐπεὶ δὲ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος (17), λεγέτωσαν οἱ πάντα λέγειν θρασεῖς, πῶς ὁ μηδενὸς ἔστιν ἴδιον τῶν τριῶν, ἀλλὰ μηδὲ (18) κοινὸν, χώραν δὲ τῶν θεωρεῖσθαι ἐφ' ἑνός τινος τῶν ὑποστάσεων τῶν θεαρχικῶν (19);

ιη'. [ιη'] Παραπλήσιον δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ τοῦτο. Εἰ τὸ ἴδιον τοῦ Πατρὸς εἰς τὴν ἴδιότητα μεταβάλλεται τοῦ γίοῦ (20), καὶ τὸ ἴδιον δηλονότι τοῦ γίοῦ εἴη ἂν εἰς τὴν ἴδιότητα μεταβαλλόμενον τοῦ Πατρός. "Απεξ γὰρ ὅδον ἀνατεμούσης τῆς ὑστερούς γλωσσαλγίας, δι' τῆς τὰ τῶν ὑποστάσεων χαρακτηριστικὰ ἴδιωματα μεταπίπτειν καὶ ἀντιπεριίστασθαι βούλεται (21), καὶ ὁ πατὴρ αὗτοῖς (22) (ῷ βάθος ἀσθεῖας!) ὑπελεύσεται τὴν γέννησιν, ὅτε γεγέννηται ὁ γίος· ἔδει (23) γὰρ τοὺς πάντα τολμητὰς (24), ὡς Β ἔοικε, μηδὲ τὴν τοιαύτην θεομαχίαν ἀτόλμητον λιπεῖν (25).

ιθ'. [ιθ'] Καθόλου δὲ ἐπί πάντων τῶν κυρίων ἴδιων, ἐπειδὴ ἂν τι τούτων κατά τινος πραγματικῶς ὑποστάσεως ἀπὸ τοῦ πρώτως ἔξιδιωσαμένου μεταλαμβανόμενον ἀληθεύοι, εἰ καὶ μὴ τὸ ἀξιωματικόν τῆς ἀντιστροφῆς αὐτῷ (26) συνεπάγοιτο, ἐκεῖνο (27) δὴ τὸ παρέχον ἐπέρφει μετέχειν τοῦ ἴδιωματος εἰς [22] λόγον ὄφωμεν ἀναγόμενον φύσεως. Εἰ οὖν διπέρ τὴν ἴδιον ἀπὸ ἀρχῆς ἐγνωσμένον τοῦ Πατρὸς, τοῦτο δίδωσιν ἡ τόλμα παρεῖναι (28) καὶ τῷ γίῳ, συνοράτῳ καὶ ἀκούσα, πρὸς οὓς αὐτῆς τέλος καταστρέψει τὸ θεοστυγές· ἀκόλουθον δὲ ἄρα, ὡς ἔοικεν, τὴν τοῖς ἐρασταῖς τοῦ ψεύδους, κατὰ τῶν ἴδιωμάτων ἐφάπαξ ἐκμεμηνόσι, τοῦ Πατρὸς καὶ αὐτήν γε παντελῶς τὴν ὑπόστασιν εἰς φύσιν ἀναλύσας καὶ τὸ αἴτιον δὲ τῶν περιελεῖν τῶν θεαρχικῶν ὑποστάσεων (29).

κ'. [κ'] Ναὶ, φησὶν, ἀλλ' ὁ Σωτὴρ ἐφη (30) τοὺς μαθητὰς μυσταγωγῶν, διτι (31) Τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λγεῖται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Καὶ τίνα ἂν λάθοις (32-33), ὡς ἐπὶ τὴν τοῦ Σωτῆρος κατέφυγες

A talem dixerint, profecto nec Filii proprietas erit, quoniam vero nec Spiritus est, dicant qui omnia dicere audent, quomodo quod nullius trium personarum est proprium sed nec commune, locum omnino habeat, ut in aliqua divinarum hypostaseon intelligatur.

18. Affine autem jam dictis et hoc: Si quod proprium est Patris transfertur in proprietatem Filii, profecto et quod proprium Filii in Patris proprietatem erit transferendum. Ubi enim impia garrulitas semel aperuit viam, qua notionales hypostaseon proprietates mutuo transitu alias in alias migrare et mutari vult, Pater quoque per ipsos (o impietas profunditatem!) subibit generationem, quia generatus est Filius; oportebat enim audacissimos istos nec ab hoc quidem impio ausu sibi temperare.

19. Universim vero in omnibus per se propriis quando aliquid horum de aliqua realiter hypostasi ab eo, quod illud sibi primario ut proprium vindicavit, acceptum verificatur, tametsi dignitatem reciprocæ conversionis secum non trahat, attamen illud, quod alteri præbet ut proprietatis sit particeps, videmus in naturæ rationem reduci. Si ergo quod ab initio proprium Patris agnoscebatur, hoc audacia istorum Filio quoque habendum tradit, videant vel inviti, quo demum ipsorum impietas desinat. Consequens enim foret, ab istis mendacii amatoribus contra Patris proprietates semel debacchatis, ipsam quoque hypostasin omnino in naturam resolvi, ita ut causæ ratio penitus a divinis hypostasis auferatur.

20. Ita sane, inquiunt. At Salvator dixit discipulos erudiens et instruens, quod, *Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis*⁴⁷. Et quis non videt, te ad hanc Salvatoris configuisse vocem, non ut

⁴⁷ Joan. xvi, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

υἱοῦ λεγόμενον καὶ τοῦ πνεύματος, εἰ κατὰ μὲν τοῦ υἱοῦ ἀληθεύει, ὡς τὸ καινὸν δόγμα φησὶν, κατὰ δὲ τοῦ πνεύματος οὐκέτι (οὐδὲ γὰρ αὐτὸν ἔκυτὸν προσάλλει). ἐπειδὴ ἄρα ταῦτα, ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα εἰς δὲ ταῦτα διμορφοῦ, ἢ κατ' ἀμφοῖν ἀληθεύεται τὸ προσάλλειν τὸ πνεῦμα ἐξ αὐτῶν ἢ εἰ μὴ κατὰ τοῦ ἑνὸς, οὐδὲ κατὰ τοῦ λοιποῦ ἀληθεύει.

(17) Mon. : πατρός.

(18) Cod. Col. ἀλλ' οὐδὲ.

(19) Rursum Nicol. Methon. c. 9. vers. fin. : εἰ δὲ μήτε κοινὴ τῶν τριῶν, μήδ' ἑτός τινος τῶν τριῶν ἴδια, οὐδὲ ἄρα δὲ τῶν πατέρων ἀντιπεριίσταται: ἐπὶ τῆς τριάδος ἡ τοῦ πνεύματος προσολή, καὶ συνοιχήσεται καὶ τὸ πνεῦμα ἀλλ' ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ κακιοτομοῦντος τὸ βλάσφημον ἀναφέροιτο!

(20) Monac. : Πατρὸς μεταβάλλεται εἰς τὴν ἴδιον τοῦ υἱοῦ. In Mon. hoc cap. signatur ἴδιον.

(21) Mon. : ἀντιπεριίσταται βούλονται.

(22) Mon. : αὐτῆς.

(23) Mon. : εἶδεν.

(24) Mon. : τολμῶντας.

(25) Nicol. Methon. c. 26 (l. c. f. 89 b.) : διτι εἰ τὸ ἴδιον τοῦ πατρὸς εἰς τὸν υἱὸν μεταφέρεται, τί μὴ καὶ τὸ ἴδιον τοῦ υἱοῦ εἰς τὸν πατέρα ἀντιπεριίσταται,

ἴνα καὶ ὁ πατὴρ γεννητὸς ἦ, ὡς μηδὲν εἶδος βλασφημίας ἀτόλμητον καταλείπεσθαι;

(26) Sic in cod. Col. 277.

(27) Mon. : κάκεινο.

(28) Παρεῖναι deest in Mon.

(29) Nicol. Methon. c. 27 : Οὐδὲν ἴδιον τινος ὑποστάσεως ἐπέρφει ὑποστάσει ἐφαρμούζειν δύναται· ἀλλ' ἐπειδὴν τι ἀπὸ τοῦ πρώτως ἔξιδιωσαμένου κατά τινος ὑποστάσεως πραγματικῶς ἀληθεύει, ἐκεῖνο τὸ πρώτως αὐτὸν ἔξιδιωσάμενον εἰς λόγον ἀνάγεται ωστε οἷον τὸ γελαστικὸν πρώτον ἔξιδισται ὁ καθόλου λεγόμενος ἀνθρωπός, ἀπὸ δὲ τούτου μεταλαμβανόμενον ἀληθεύει πραγματικῶς κατὰ πάντων τῶν κατὰ μέρος ἀνθρώπων· ἀλλ' ὁ καθόλου ἀνθρωπός ὁ πρῶτος τὸ γελαστικὸν ἔξιδιωσάμενος οὐχ ὑποστάσεως, ἀλλὰ φύσεώς ἐστιν ὄνομα. Εἰ τοίνυν καὶ τὸ πρόσωπον τὸ πνεῦμα πρώτος μὲν ἔξιδισται: ὁ πατὴρ, ἐξ αὐτοῦ δὲ μεταλαμβάνει τοῦτο καὶ ὁ υἱὸς, ὑπόστασις ἡν, ἀκόλουθον ἀν εἴη τὸν πατέρα λέγειν μὴ εἶναι ὑπόστασιν, ἀλλὰ φύσιν· εἰ δὲ τοῦτο, μηδὲ εἶναι δὲ τὸ πατέρα. — Cohæret hoc cap. intime cum c. 17.

(30) Col. ἐφησε.

(31) Mon. : ἡ τι· sed ed. marg. : ισως· διτι.

(32-33) Mon. : λάθοις.

patrocinium invenias, sed ut ipsum quoque Domum, perennen veritatis fontem, dissonantiae insimules? Sic enim lingua tua ad quidlibet audendum est prona et ad ansas, ubi nullæ sunt, confingendas et excogitandas. Si enim hic ipse humani generis Conditor et curator modo quidem Spiritum docet a Patre procedere, nullatenus adjiciens, quod et a se procedat, sed illum (Patrem) solum causam, quemadmodum suæ generationis, ita et Spiritus processionis credi a nobis et prædicari jubet; modo autem, ut tu asseris, quia dicit: *De meo accipiet*⁴⁸, alto quidem silentio compressit priorem institutionem ac doctrinam; quanquam oportebat, ut in secundam ingressus initiationem prioris quoque memoriam reficeret, doctrinasque adeo inter se dissitas conjungeret et ad invicem conciliaret; ille vero hoc quod faciendum erat non facit, et loco dicendi, Spiritum a Patre procedere, in ipsum processionem Spiritus transfert: quo modo non evidenter evincitur, substantiam atque inalterabilem veritatem a te inique dissonantiae insimulari?

21. Quoniam vero vel ea quæ pueris sunt nota scire te vetuit summa illa, qua etiam ad impossibilia contendis temeritas, nunc saltem, etsi non prius intelligere debes nihil tam clare tuæ vesaniæ adversari, quemadmodum hæc Domini atque Salvatoris vox. Si enim diceret: *De me accipiet*, nec sic quidem quod studes evinceretur; haberet tamen aliquem prætextum error. Neque enim accipere ab aliquo ob alium quempiam usum et substantiali processione procedere in eumdem sensum convenient; multum abest, ut hoc ita se habeat. Quoniam vero tantæ impietatis magnitudinem Salvator prævidens, non talem emisit vocem, ne multis ope tua dæmonis nequitia depasceretur, quomodo loco accusationis quam Domino intendis, ad ejus cle-

A φωνὴν, οὐχ ἵνα συνήγορον εὑρήσῃς (34), ἀλλ' ἵνα καὶ αὐτὸν τὸν Δεσπότην, ἀένναν (35) τῆς ἀληθείας πηγὴν, εἰς διαφωνίαν ἔξυδρίσῃς; οὕτω γὰρ ἡ σὴ γλῶσσα πάντα τολμᾶν ἔστιν ἀσελγῆς καὶ τῶν ἀλήπτων λαβᾶς συμπλάστειν καὶ ἐπινοεῖν (36). Εἰ γὰρ αὐτὸς οὗτος ὁ Δημιουργὸς [23] τοῦ γένους καὶ προνοητὴς νῦν μὲν τὸ Πνεῦμα διδάσκει ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς, οὐδαμῶς προστιθεὶς (37-38), δέ τι καὶ ἐξ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνον αἴτιον μόνον, ὥσπερ τῆς ἑκατοῦ γεννήσεως, οὕτω καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐκπορεύσεως, θεολογεῖσθαι μυσταγωγεῖς νῦν δὲ, ως σὺ λέγεις, διότι φησὶν (39). Ἐκ τοῦ ἐμοῦ ληψεται, περιεῖλε μὲν σιγῇ βαθείᾳ τὴν προτέραν (40) μυσταγωγίαν· καίτοι γε πρὸς δευτέραν ἐλθόντα (41) τελετὴν ἔδει καὶ τῆς προτέρας ἀναμνῆσαι καὶ συνάψῃ τὰ (42) τοσοῦτον (43) ἀλλαγῶν τῇ θεωρίᾳ διεστηκότα· ὁ δὲ (44), τοῦτο μὲν δέον πράττειν, οὐ ποιεῖ· ἀντὶ δὲ τοῦ ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς εἰς ἑσυτὸν τὴν ἐκπόρευσιν τοῦ Πνεύματος μετάγει· πῶς οὐχὶ τὴν σὴν ἐκθεσμὸν θαρρωνίαν τῆς ἐνυποστάτου καὶ ἀναλλοιώτου κατασκεδάζων (45) ἀληθείας; οὐχ ἔλλως δίκην ὀφείλων (46);

καί. Ἐπεὶ δέ τε οὐδὲ τὰ τῶν παιδῶν εἰδέναι ἡ τοῦ τοῖς ἀδυνάτοις ἐπιχειρεῖν ἀπεστέρησε (47) Θρασύτης, ἀλλά γε νῦν, εἰ καὶ μὴ πρότερον, συνιέναι τε χρή, ως οὐδὲν οὕτω (48) [24] λαμπρῶς θεταται κατὰ τῆς σῆς ἀπονοίας, ως ἡ Δεσποτικὴ καὶ Σωτήριος αὕτη φωνή (49). Εἰ μὲν γὰρ ἔλεγεν· Ἐξ ἐμοῦ (50) ληψεται, οὐδὲ οὕτως τό τοι σπουδαζόμενον ἐλάμβανε πέρας· πλὴν ἀλλ' εἴχε τινα πρόφασιν ἢ πλάνη (51). Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ (52) τὸ λαμβάνειν ἀπό τινος χρείας ἀλλης χάριν, καὶ τὸ πρὸς οὐσίων (53) ἐκπορεύεσθαι εἰς ταυτὸ (54) συνάγεται τῇ διανοίᾳ· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐπεὶ δέ τῆς τοσαύτης ἀσεβείας τὸ μέγεθος ὁ Σωτήρ προορῶν οὐδὲ τοιαύτην ἀφῆκε φωνὴν (55), ἵνα μὴ πολλοὺς διὰ τοῦ ή τοῦ Πονηροῦ κακουργία κατανεμηθῇ (56), πῶς, ἀντὶ τοῦ κατηγορεῖν τὸν Δεσπό-

⁴⁸ Joan. xv, 26.

VARIÆ LECTIÖNES ET NOTÆ.

(34) Mon.: εὐρήσεις.

(35) Col. δέννων.

(36) Hæc rursum adducit Hugo Etherianus (l. II, c. 18, p. 1233. E. F.): « Etiam. Sed Salvator dixit discipulos instruens, quoniam Spiritus de meo accipiet et annuntiabit vobis. Et quod utique latreas, qui ad Salvatoris confugeris vocem, non ut advocaticem sumas, sed ubi (ut) ipsum per dissonantiam objurges; sic enim tua lingua est audax et impudica, ut in iis quæ incomprehensibilia sunt, occasiones confingat et subintelligat. »

(37-38) Mon. οὐδέποτε που τοιεῖς.

(39) Col. φησὶν δέ τι ἐκ τ. ε.

(40) Mon. πρότερον.

(41) Mon. μετελθόντα.

(42) Τὰ deest in Mon.

(43) Palat. f. 217 b. τοσούτων.

(44) Ο δὲ deest in Mon.

(45) Palat. κατασκεδάζειν. Col. διασκεδάζειν.

(46) Hugo Ether. (l. c.): « Quomodo tuam ex legem (edit. : ex lege) dissonantiam quæ incommutabilem et inalterabilem dissipat veritatem, non coercuisti cum pœnam debeas? »

(47) Sic Vat. Balat. et Hugo Ether., qui vertit privavit. Monac.: παρεχώρησε.

(48) Mon. οὔτως.

(49) Palat. f. 218 a. : ἡ δεσπ. κ. σωτ. αὐτὴ φ. Monac.: ἡ δεσπ. αὕτη κ. σωτήριος φ.

(50) Col. p. 278, ἔλεγεν καὶ ἐξ ἐμοῦ.

(51) Hugo Ether. (l. c.): « Ideo autem te, ut quæ puerorum sunt, non cognoscas, impossibilia conando privavit temeritas. At vero age, nunc, etsi non prius, intelligere te oportet, quod nihil sic manifestestal contra tuam insolentiam, quemadmodum Dominica et salutaris ista vox. Nam si dixisset: *De me accipiet*, neque sic adinventio tua reperisset terminum; verum haberet aliquam competentem occasionem error. »

(52) Hoc alterum οὐδὲ abest a Mon.

(53) Col. καὶ πρὸς οὐσ.

(54) Mon. αὐτό. Sic Col.

(55) Mon. οὐδὲ τὴν τοιαύτην φωνὴν ἀφῆκεν.

(56) Hugo Ether. l. c. : « Própterea tantam impietatis magnitudinem Salvator providens non hujusmodi emisit vocem, ne forte diaboli versutia multos per te devoraret. »

την (57) οὐκ εἰς τὴν τοῦ Δεσπότου διὰ συγγνώμης (58) οὐ (59) καταφεύγεις φιλανθρωπίαν καὶ τὰ τῆς καρδίας ὑπανοίγεις ὡτα τῇ ἐκείνου διδασκαλίᾳ (60);

καὶ. Εἶπεν ὁ Σωτήρ διτι (61), οὐχ, 'Ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλά', 'Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται' (62), 'Ἡδει γάρ ὁ πάντας ἐλθὼν τῇ ἀληθείᾳ διδάξαι συμφωνεῖν, πολλῷ μᾶλλον συντηρεῖν' (63) ἀνεπίληπτον [25] τὴν συμφωνίαν ἔαυτῷ· 'Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται πολλὴν καὶ μεγάλην' (64), εἰ καὶ βραχεῖ παραλλάττει (65) ἥκιματι, τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ πρὸς τὸ (66), ἐξ ἐμοῦ, τὴν διαφορὰν ἔχει (67). τὸ μὲν γάρ, ἐξέμοι, αὐτὸν τὸν εἰπόντα τὴν φωνὴν συνεισάγει (68)· τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ πάντως ἔτερον πρόσωπον παρὰ τὸν εἰπόντα· τοῦτο δὲ ποῖον ἀν εἴη, ἐξ οὗ λαμβάνει τὸ Πνεῦμα, εἰ μὴ ὁ Πατήρ (69); οὐδὲ γάρ οὐδὲ' ἄλλο τι θεομάχουντες ἀναπλάσουσιν (70)· οὔτε γάρ ἐξ ἔτερου Γίοῦ, οὐ μὴν, ἀλλ' οὕτι' (71) ἐξ αὐτοῦ τοῦ λαμβάνοντος Πνεύματος (72). Ὁρᾶς δύως οὐδὲ τὰ τῶν παίδων τοι παρεῖναι φίλει (73); καὶ γάρ καὶ παῖδες ἴσασιν ἅρτι φοιτῶντες εἰς γραμματιστοῦ (74), τὸ μὲν, ἐξ ἐμοῦ (75), [26] αὐτὸν συνεισάγει (76) τὸν προάγοντα (77) τὴν τοῦ λόγου περικοπὴν, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ ἔτερον πρόσωπον ἐμφαίνει, ἡγιαζένον (78) μὲν δεσμοῖς οἰκειώσεως τῷ εἰπόντι, διάφορον δὲ πάντως τῇ ὑποτάσσει· πρὸς δὲ καὶ τῶν ἀκροατῶν τὴν διάνοιαν ἀπλαγῶς φέρεσθαι (79) παραπέμπει· ὥστε τὸ σὸν προσφύγιον, εἰπερ δὲ λαοῖς ἔλοισα (80) ἀντὶ μοῦ διυτισθεῖν εὑστερεῖν, μετανοίας ἀν σοι προσφύγιον γένοιτο, οὐδεμία (81) δὲ πρὸς τὸ θεομάχειν ἀφορμή (82).

B C

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(57) Mon. τοῦ δεσπότου.

(58) Mon. συγγνώμην. Vat. διὰ συγγνώμης οὐ καταφ. Sic et Pal.

(59) Col. deest οὐ.

(60) Col. καρδ. ὡτα τῇ ἐκείνου ὑπανοίγεις διδ.

(61) Col. ὁ σωτήρ. τι; οὐχ ἐξ ἐμ.

(62) Sic Vat. et Pal.; Mon. omissis οὐκ ἐξ ἐμοῦ λήψεται, ἀλλ' — tantum habet : διτι ἐκ τ. ἁ. λ.

(63) Mon. τηρεῖν.

(64) Mon. πολλὰ καὶ μεγάλα.

(65) Mon. παραλλάττων.

(66) Col. ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται πρὸς τό.

(67) Mon. ἔχειν.

(68) Mon. εἰσάγει.

(69) Photii verba : ποῖον ἂν ἔτερον πρόσωπον εἴη, ἐξ οὗ τὸ τοῦ κυρίου πνεῦμα λαμβάνει, εἰ μὴ ὁ Πατήρ; D adducit Beccus l. III, ad Theod. Sugd. n. 10 (Gr. Orth. II, p. 144).

(70) Mon et Col. ἀναπλάσουσιν.

(71) Mon. οὐδὲ.

(72) In Mon. deest πνεύματος. Hæc ita leguntur apud Hugon. Ether. l. c. : « Non dixit Salvator : De me, sed de meo accipiet ; multam et magnam, licet brevi permutetur verbo, de me ad illud quod de meo differentiam possidet. Nam de me ipsum inducit, qui vocem pronuntiat ; de meo autem omnino aliam a pronuntiante personam. Hic autem qui sit, ex quo Spiritus accipit, nisi Pater? Neque enim aliquid aliud qui contra Dominum pugnant confingent ; neque enim ex alio Filio, sed neque ex accipiente Spiritu » (ed. habet Spiritum).

(73) Hanc ignorantie accusationem Photius adversariis impingit etiam in ep. ad Aquilei. : οὐδὲ

A mentiam impetrandæ veniæ causa non confugis nec cordis pandis aures ad ejus doctrinam?

22. Dixit Salvator, non *de me* accipiet, sed *de meo accipiet*. Noverat enim qui venit hortatus omnes, ut veritati concordent et consonent, multo magis sibi consonantiam illibatam conservare. *De meo accipiet*, licet modicum sono verborum discrepet, multum tamen et magnum interest discriminus inter *de meo* et *de me*. Nam dicendo *de me* ille ipse qui vocem enuntiavit, inducitur ; dicendo autem *de meo*, omnino alia a proferentis persona intelligitur. Hæc vero quænam alia fuerit, ex qua accipit Spiritus, nisi Pater? Neque enim hi ipsi Deo repugnantes aliud quid confingent ; non enim ex alio Filio, immo neque ex ipsomet accipiente Spiritu. Vides, quomodo ne illa quidem, quæ pueris trita sunt, calles ; nam vel pueri grammaticorum frequentantes scholam sciunt, voce hac *de me* illum ipsum includi, qui orationis pericopen protulit ; hac autem *de meo* aliam personam diserte significari, unitam quidem juribus conjunctionis cum eo qui vocem pronuntiavit, sed differentem omnino quoad hypostasin ; ad hanc etiam auditorum cogitationes sine erroris periculo transmittit et secure deducit. Quare tuum subterfugium, dummodo pie malis quam impiesentire, pœnitentiæ tibi perfugium fuerit, non vero ulla ad repugnandum Deo occasio.

C

τὰς πᾶσιν ἐγραμμένας φωνὰς συνιέντες οὗτοι οὐδὲ τῶν ἐν γερσὶ μάθησιν ἔχοντες, οὐ μόνον οὐκ ἀνέχονται παρ' ἔτερων μαθεῖν τὸ ἀγνοούμενον· καίτοι γε παράκλησιν ἔχρην καὶ σπουδῇ ζητεῖν τοὺς αὐτοὺς τῆς ἀγνοίας ἀνελκύσσοντας· οἱ δὲ καὶ διδασκάλους ἔαυτοὺς τῶν οἰκείων ἀναπλασμάτων προκαθίζουσι.

(74) Hæc Photii verba refert pariter Beccus l. c. (p. 145).

(75) Monacensis codicis scriptor hic lineam totam omisit, verba nimirum : αὐτὸν συνεισάγει — τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἐμοῦ. Habet enim : τὸ μὲν ἐξ ἐμοῦ ἔτερον πρόσωπον ἐμφαίνειν, quod sensum plane perturbat.

(76) Col. συνεισάγειν.

(77) Palat. f. 218 b. προαγαγόντα.

(78) Col. εμφανῶς ἡγιαζει.

(79) Monac. πέμπεσθαι.

(80) Ἐλοιο deest in Mon.

(81) Mon. οὐδεμίας.

(82) Mon. ἀφορμήν. — Eodem pacto de Christi verbis disserit Photius in ep. ad Aquilei. (apud Jager l. c., p. 458, 459) : Καὶ γάρ δπερ ἐν ἄλλοις εἴπεν ὁ σωτήρ· « Τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, » τοῦτο καὶ νῦν διὰ τῆς προκειμένης ἐκδιδάσκεις ῥήσεως, « Τὸ πνεῦμα, λέγων, ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· » οὐ γάρ εἴπεν ἐξ ἐμοῦ, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐμοῦ, δῆλον διτι τοῦ πατρὸς.... Πῶς γάρ οὐκ αἰσχύνονται, τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, διτι « Τὸ πνεῦμα ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, » αὐτὸ τὸ, ἐκ τοῦ ἐμοῦ, οὐχ, ὡς εἴπεν ὁ σωτήρ, ἐξακούοντες, ἀλλὰ τοῦτο παραγγραφόμενοι ἀντ' ἐκείνου τὸ, ἐξ ἐμοῦ ἀντιγράφουσι ; τούτῳ γάρ αὐτοῖς οὐσιας ἔδοξε κατακευάζειν τὸ βούλημα· καίτοι εἰ καὶ οὕτως εἴρητο, μόστερ οὐκ εἴρη-

23. Quid ergo? Nonne oportebat te hæc saltem, A quæ et pueri norunt, addiscere, prius quam blasphemiam efferres? Quomodo vero non pertimescis, licet dolo velando aptissimus, ita temere atque impudenter verbis Dominicis insultare et illudere, et quæ nec orationis series nec sententiae integritas permittit, hæc non erubescis asserere Dominum affirmare? Certe enim vocem *de me* Christus non enuntiavit; tu tamen, licet non voce, at saltem fraudis exercendæ studio vocem *de meo* in hanc aliam *de me* transformans, asserensque Dominum docuisse id quod tibi per istam locutionem videtur significari, tria hæc simul ei per calumniam tribuis: dixisse nempe, quod non dixit, non dixisse quod dixit, et sententiam docere quam non solum non significavit voce, sed contra potius doctrinæ suæ adversari perspicue cernitur; et quarto eum sibi ipsi contraria sancientem inducis. Quonam pacto? Ipse dixit: *De meo accipiet*, non autem *de me*; tu vero docere ipsum affirmas, quod voce ista *de me* importari existimas; quamobrem quod quidem dixit, tollis ac negas, quod vero non dixit, quasi dictum obtrudis. Clamas enim Christum vocis, quam non enuntiavit, sententiam discipulis tradidisse et per ipsam docere, quod nullatenus labiis suis purissimis protulisse cognoscitur. Et sapientia quidem Dei per se subsistens Spiritum tradit procedere a Patre; tu vero omni contendens studio illum quasi dissonantem sibi redarguere clamas ipsum mutato consilio docuisse, Spiritum ab ipso procedere, et a priori quidem theologia recessisse, per secundam vero illam priorem sprevisse, imo nec posteriori robur suum conservasse. Si enim semel gratiæ theologia ab ipsamet gratia subvertatur, nusquam firma poterit permanere.

24. Sed jam tempus adest, ab initio audire tum verborum Dominicorum seriem, tum sententiæ, quam verba illa important, scopum; multo enim validius per illa impietatis impudentia panditur et

καὶ τί οὖν; οὐκ ἔδει σε ταῦτα, εἰ μὴ τι ἄλλο πρὸ τοῦ βλασφημεῖν, ἢ καὶ παιδεῖς ἵστανται ζητεῖν; Πῶς δέ τι φάσθις οὐκ ἔλαβες, καίτοι δραστήριον ὅντα κρύψαι κακουργίαν, ἀνέδην (83) οὕτω (84) τῶν Δεσποτικῶν δῆμοτῶν κατορχεῖθαι καὶ καταψεύδεσθαι; καὶ ἡ μῆτε τὸ ἀκόλουθον τοῦ λόγου μῆτε τῆς διανοίας ἐπιτρέπει τὸ ἀνέδηριστον, ταῦτα λέγειν οὐκ ἐρυθρίζεις τὸν Δεσπότην ἀποφανεῖσθαι (85); 27] Καὶ γὰρ τὸ μὲν, ἐξ ἐμοῦ, δηλούστι μὴ ἐφθέγξατο· σὺ δὲ εἰ καὶ μὴ τῇ φωνῇ, μηχανῇ δὲ τῇ τοῦ κακουργεῖν τὸ ἐκ τοῦ ἐμοῦ μεταπλάσας εἰς τὸ, ἐξ ἐμοῦ (86), καὶ τὸ διὰ ταῦτης σοι νομιζόμενον δηλοῦσθαι (87) τῆς προσφορᾶς τὸν Σωτῆρα διδάσκειν κατηγορῶν ἅμα τρία ταῦτα διαρρήθηδην συκοφαντεῖς· εἰπεῖν δὲ μὴ εἶπε, μὴ εἰπεῖν διπερ εἶπε, καὶ νοῦν ἔχοι διάσκειν, ὃν οὐ μόνον οὐκ ἐδιλωσει τῇ φωνῇ, ἀλλὰ καὶ τούναντίον τῇ μυσταγωγίᾳ τῇ αὐτοῦ μαχόμενον ἔστι σαφῶς καθορᾶν· καὶ τέταρτον ἀντινομοθετοῦντα εἰσάγεις (88) ἔχειτον. Πῶς καὶ τίνα τρόπον (89); Λύτος μὲν εἶπεν· Εκ τοῦ ἐμοῦ λύψεται, ἀλλ' οὐκ, ἐξ ἐμοῦ (90). σὺ δὲ διδάσκειν αὐτὸν δισχυρίζῃ, διπερ δὲ ἐξ ἐμοῦ λέξις δυκεῖ σοι παραδηλοῦν· ὅστε δὲ μὲν εἰρηκεν, ἀναιρεῖς· δὲ δὲ οὐκ ἔρημενον συγκροτεῖς. Τὸν γὰρ νοῦν βοῶς τῆς οὐδὲ εἶπε φωνῆς δογματίζειν αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς καὶ δι' αὐτῆς διδάσκειν διδόλως ἐγνώσθη διὰ τῶν ἀχράντων χειλέων προσγαγών. Καὶ δὲ μὲν ἐνυπόστατος σοφία τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα μυσταγωγεῖ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρός· σὺ δὲ ὥσπερ ἐλέγγειν πᾶσαν (91) σπουδὴν ἐπελθὼν (92) διεργογοῦντα πρὸς ἔχοτὸν, τὸ Πνεῦμα κράζεις μεταδιδάσκειν ἐκπορεύεσθαι, ἐξ αὐτοῦ, καὶ τῆς μὲν προτέρας ἐξιστασθαι θεολογίας, διὰ δὲ τῆς δευτέρας ἔκεινης τε παραδούλον (93) ποιεῖν καὶ οὐδὲ αὐτῇ τὸ κύριον συντηρεῖν. [28] "Απαξὶ γὰρ τῆς ἐν χάριτι θεολογίας ὑπὸ τῆς χάριτος περιτρεπομένης οὐδέποτε τὸ βέβαιον τὴν διαμονὴν εὑρίσκει.

καὶ δέ. Ἀκούειν δὲ ἀνωθέν ἔστι καὶ τῶν Κυριακῶν λογίων τῶν εἰρημένων (94) καὶ τῆς διανοίας, τῆς τὰ δίκαια διερμηνεύουσι τὸν ακοπόν (95)· οὐδὲ γὰρ ἔλαττον, ἀλλὰ καὶ πολλῷ μᾶλλον δι' αὐτῶν τὴν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

ται, οὐδὲ οὗτοῖς εἴχεν λεγόντις ἡ ἐπίρεια· οὐ γὰρ ἀεὶ τὸ λαμβάνειν εἰς τὴν τοῦ ἐκπορεύεσθαι διάνοιαν λαμβάνεται, ἀλλ' ἐστιν ὅτε καὶ πολλὴν τὴν παραλλαγὴν ὑπαινίττεται· ἀλλο γάρ ἔστι τὸ λαμβάνειν καὶ ἀπαρέεσθαι ἀφ' ἑτέρας ὑποστάσεως ἑτέραν ὑπόστασιν, καὶ ἀλλο τὸ πρὸς οὐσίωσίν τε καὶ ὑπόστασιν ἐκπορεύεσθαι.

quod *de me*. »

(91) Πάταν deest in Mon.

(92) Sic Palat. f. 219 a.; Vatic. habuit ἐπελθών, sed postea in ἐπελθών correctum est: Mon. μετελθών. Col. ὑπελθών.

(93) Mon. παρὰ φαῦλον.

(94) Col. τὸν εἰρυόν (lege εἰρυόν) κ. τ. δειν.

(95) Theophan. Procopowicz. l. c., § 172, p. 200: « Sensus verborum Christi est: Spiritus, quem consolatorem et doctorem vobis promitto, non illa quædam alia ab his, quæ et a me percipitis, docebit vos, verum eadem mea mysteria, res ad meam gloriam pertinentes. Quæ licet ad Patris tendant gloriam, tamen et mea sunt; si quidem omnia, quæ Patris sunt, tam quæ in natura Deitatis, vita, sapientia, omnipotentia, etc., quam quæ extra sunt cœlum, terra, angeli, homines, eventus variis, et communis et singulari providentia fluentes, cuncta mysteria mea etiam sunt. » Hæc jejuniora sunt quam ea quæ Photius profert.

(83) Monac. ἀνέδωκε.

(84) Col. p. 279: ἀναδηνειρεῖται.

(85) Mon. ἀπεραίνεσθαι.

(86) Εἰς τὸ ἐξ ἐμοῦ deest in Mon.

(87) Col. δηλοῦσθαι.

(88) Mon. εἰσάγειν.

(89) Col. ἔχοτὸν πῶς καὶ τίνα τρόπον;

(90) Quod Photius toties inculcat, in eo Photiani omnes summopere insistunt. Unum ex recentioribus adducamus. Theophanes Procopowicz archiep. Novogrodensis Tract. *de process.* Sp. S., Gothæ a. 1772, cap. x, § 170, p. 199, scribit: « Gratias, imo frustra Latini τὸ de meo accipiunt pro *de me*; incumbit sane eis probare, *de meo* idem significare

ἀσεβίας στηλιτεύεται τὸ ἀναιδές. Μετὰ γαρ τὸ εἰπεῖν, δτι (96) Πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα, ὑποκατιών ἐπάγει βήμασιν αὐτοῦ (97). Ἀλλ' δτι ταῦτα λελάληκα (97*) ὑμῖν, λύπη (98) πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν. Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀληθείαν λέγω ὑμῖν· συμφέρει, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω· ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Καὶ μετ' ὅλιγον. Ἐτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι· δταν δὲ ἔλθη ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀληθείαν· οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἔχουτοῦ, ἀλλ' οὐσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει καὶ τὰ ἔρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Πάντα οὖτα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὲ ἔστι· διὰ τοῦτο εἶπον, δτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν (99). Ἄρ' οὐγὶ ταῦτα ιερὰ καὶ θεόχρηστα λόγια, καὶ τὸ τῇ; εὐτεβίας μυστήριον οὐ παρέχεται σαφῶς ἐννοεῖν; καὶ τὴν αἵτιαν οὐκ ἔμφαντει. [29] δι' ἣν εἰπεῖν ταῦτα ἐδικαίωσεν (1), καὶ τὴν ἐξ ἀρχῆς μυσταγωγίαν οὐκ ἀκήρατον συντηρεῖ, καὶ πᾶσαν οὐκ καταισχύνει· συκοφαντίαν (2) καὶ δυστεβίας ἀπάσης ἐκκόπτει ἀφορμήν; Ἐπεὶ γὰρ οἶδε (3) τοὺς μυθητὰς εἰς ἀθυμίαν καταπεσόντας, δτιπερ αὐτοῖς παρῶν ἀπεῖπε τὸν κατὰ σῶμα χωρισμὸν καὶ δτι (4) πορεύεται πρὸς τὸν Πατέρα, διὰ ταῦτα (5) τούτους ίδων εἰς κατηφείας λογισμὸν (6) καθενεχτέντας (7), ἀνακτώμενός (8) τε καὶ σὺν ἀληθείᾳ ψυχαγωγῶν, πρῶτον (9) μὲν, δτι συμφέρει αὐτοῖς τὸ ἀπελθεῖν αὐτὸν (10), ἐκδιδάσκει· εἰτα διερμηνεύων καὶ (11) δπως συμφέρει, Ἐὰν γὰρ ἐγὼ, φρέσι, μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Αἱ δὲ τοιαῦται φωναὶ δηλούντι (12) πρὸς τὸ μεγαλεῖον αὐτοὺς τοῦ Πνεύματος ἀνυψοῦσθαι διανιστῶσιν· ὥσπερ καὶ τὸ, Οὐ δύνασθε (13) βαστάζειν ἄρτι. Ἀλλὰ πότε; "Οταν ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας· ἐκεῖνο (14) γὰρ ὑμᾶς ὁδηγήσει (15) εἰς πᾶσαν τὴν ἀληθείαν. Ἀλλο πάλιν ἐνταῦθα τοῦ Πνεύματος μέγεθος ἀναρρόμενον θαυμαστὸν καὶ τοῖς τὴν διάνοιαν εἰς ἄρατον θύος, ἐνῷ τοῦ Πνεύματος αὐτοῖς;

καὶ οὗν; Εἰκὸς ἣν αὐτοῖς ὡδὲ που περὶ τοῦ Πνεύματος ἀνηγμένοις διαλογίζεσθαι (16). Σὺ δέ παρῶν, ὡ διδάσκαλε [30], βαστάζειν ἡμᾶς τὸ βάρος οὐκ ἐνίσχυες (17) τῶν ἀποδῆθτων. Ὁ δὲ Παράκλητος ἐπελθὼν βελτίους ἡμᾶς καὶ ἴσχυροτέρους εἰς τὸ φέρειν αὐτῶν τὴν γγῶσιν ἀβαρῶς παρασκευάσει. Καὶ σὺ μὲν ἐπὶ (18) μέρους ἡμῖν τὴν ἀληθείαν ἀν-

A configitur. Postquam enim dixit: *Vado ad Patrem, subdit his ipsis verbis: Sed quia haec locutus sum vobis⁴⁹. tristitia implevit cor vestrum. Sed ego veritatem dico vobis: expedit, ut ego vadam. Si enim non abiero, Paracletus non veniet ad vos⁵⁰.* Et post pauca: *Adhuc multa habeo vobis dicere; sed non potestis portare modo. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. Non enim loquetur a semel ipso, sed quæcunque audiet, loquetur et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille meclarificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt. Propterea dixi, quia de meo accipiet et unnnuntiabit vobis⁵¹.* An non sunt haec sacra et divina oracula? An non haec clare intelligendum exhibent mysterium pietatis? An non causam manifestant, propter quam ea dicere voluit Servator? An non doctrinam ab initio traditam illibatam servant? An non omnem calumniam confundunt omnemque reserant impietatis ansam? Quoniam enim vidit discipulos in mœstitudinem collapsos, quia ipsis præsens declaraverat futuram suam per corpus sejunctionem suamque ad Patrem profectionem, propterea istos intuitus in mœstas cogitationes demersos, erigens illos veraque consolatione reficiens, primo quidem expedire ipsis se abire docet; deinde explicans quoque, quomodo id expediatur, *Si enim ego, inquit, non abiero, Paracletus non veniet ad vos⁵²*. Hæ siquidem voces ad Spiritus sublimem majestatem ipsos excitant sublevantque, quemadmodum et ista: *Non potestis portare modo⁵³.* Sed quando? Quando venerit Spiritus veritatis, ille docebit vos omnem veritatem⁵⁴. Alia rursus hic miranda Spiritus emergit prærogativa, quæ discipulis explicata mentem illorum in immensam altitudinem elevat, in qua Spiritus dignitas supra modum ipsis enitebat. μαθηταῖς ἀναπτυσσόμενον καὶ μετεωρίζον αὐτῶν καθ' ὑπερβολὴν διέλαμπε τὸ ἀξιωμα.

C 25. Quid ergo? Facile erat ipsis, has ferme cogitationes de Spiritu in animo agitare: tu vero præsens, o magister, vires nobis non suppeditabas portando arcanorum oneri. Paracletus autem superveniens aptiores nos validioresque gestandæ illorum cognitioni absque onere efficiet. Et tu quidem ex parte nobis revelasti; ille autem in omnem

⁴⁹ Joan. xiv, 28; xvi, 5, ⁵⁰ Joan. xvi, 6, 7. ⁵¹ ibid, 12-15. ⁵² ibid, 17. ⁵³ ibid, 12. ⁵⁴ ibid, 15.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

- (96) "Οτι deest in cod. Monac.
- (97) Col. p. 280 : βήμασιν αὐτοῖς.
- (97*) Mon. λελάληκα ταῦτα.
- (98) Col. δ. ἡ λύπη.
- (99) Col. ἀναγ. ὑμῖν· ἐκεῖνος ἐμὲ διδάσκει: δτι ἐκ τοῦ ἐμ. λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.
- (1) ὁ σωτήρ addit Monac. et Col.
- (2) Monac. συκοφαντίας.
- (3) Col. Ίδεν.
- (4) Mon. δτιπερ.
- (5) Mon. διὰ τοῦτο.
- (6) Col. λογισμούς.
- (7) Mon. καταχθέντας.

- (8) Mon. ἀνακτώμενοί τε.
- (9) Mon. πρῶτα.
- (10) αὐτὸν deest in Mon.
- (11) καὶ deest in Mon.
- (12) Mon. δηλον δτι.
- (13) Mon. δύναμαι.
- (14) Col. ἐκεῖνος.
- (15) Mon. ὁδηγήσει: ὑμᾶς.
- (16) Exhibe discipuli loquentes de Christi verbis inducuntur.
- (17) Mon. βαστάζεις ἡμᾶς; τὸ βάρος οὐκ ἐνισχύοντες (f. ἐνισχύοντας.)
- (18) Mon. ἀπό.

nos deducet veritatem. Ac te quidem mysteria do-cente adhuc egemus et sapientia et virtute et veritate, ille vero adveniens omnia nobis perfruenda uberrime præbabit. Si ergo tu, substantialis sapientia et veritas, hæc doces, non utique ambigere nos decet, majorem quoque honorem ac gloriam a nobis Spiritui esse tribuendam.

26. Quoniam igitur sublimia hæc de Spiritu discipulis exponit Salvator, mœstitiam ab illis amovens, simulque veram de Spiritu doctrinam tradens; humanum autem erat cogitationibus non plane puris discipulorum agitari mentes (facile enim anima mœrore correpta vim judicandi caligine perturbans quod salutare est in noxiū potest detorquere); propterea, ne Spiritum Filio majorem arbitrarentur utpote majora præbentem, neve illis ulla cogitatio oboriretur consubstantialitatem lœdens æqualitatemque ipsorum in inæqualitatem distrahens, ut optimus et corporum et animarum medicus, salutare præparat medicamentum.

27. Quod si apostolos ejusmodi cogitationes nec tenebant nec agitabant nec turbabant (fortasse enim sanctius est fateri, sacrum illum cœtum non fuisse hujusmodi confusione ac conturbationi obnoxium) attamen malitiæ inventor et artifex bonum mali specie circumvestiendi peritissimus multos potuisset suæ fraudis prædam efficere opinionemque hæreticam animabus hominum inserere; quam una cum ipsa fraude fraudisque artifice confundens ac dissipans Salvator acute admodum et divine adjecit, quod, *Non loquetur a semel ipso, sed quæcumque audierit, loquetur*⁵⁵. Nam et de seipso antea dixerat: *Omnia quæcumque audivi a Patre meo, nota feci vobis*⁵⁶. Ac si diceret: Uterque nostrum ex Patre habet docere et illuminare mentes vestras. Ideo et quia in progressu sermonis dixit de Patre suo: *Ego te clarificavi super terram*⁵⁷: imo et Pater Filium clarificat. Nam et clarificavi, inquit, et iterum clarificabo⁵⁸; nunc vero et Spiritum clarificat Filius per prædictas sublimes divinasque voces: ideo paulo post subdit: *Ille me clarificabit, ubique consubstantialitatem naturæque identitatem ac dignitatis æqualitatem inviolata servans. Ac si quis dicat: Commune est supersubstantiali ac su-*

A εκάλυψας (19) ἐκεῖνος δὲ ὁδηγήσει ἡμᾶς (20) εἰς πᾶσαν τὴν ἀληθειῶν καὶ σοῦ μὲν μυσταγωγοῦντος ἔτι δεόμεθα καὶ σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ ἀληθείας: ἐκεῖνος δὲ παραγεγονὼς πάντων ἡμῖν τὴν ἀπόλαυσιν ἀφθονον παράτχοι. Εἴ τοινυν σὺ ταῦτα, ή ἐν-
σπόστατος; σοφία καὶ ἀληθεία, διδάσκεις, οὐκ ἐπιδι-
στάζειν ἡμᾶς προσῆκε καὶ τῆς πρὸς τὸ μεῖζον ἔξαλ-
λαττούστης τιμῆς τε καὶ δόξης τὸ Πνεῦμα παρ’ ἡμῶν
ἀξιούσθαι (21).

κΖ'. Ἐπειδὴ οὖν τὰ ὑψηλὰ περὶ τοῦ Πνεύματος εἰσηγεῖται (22) μὲν τοῖς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ, ἀπο-
σκευαζόμενός τε αὐτῶν τὸ ἀθυμοῦν, ὅμα δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν ἀληθείᾳ θεολογῶν, λογισμοῖς δ’ ἀνθρώ-
πινον ἦν (23) οὐκ εὐχέστιν ἀνακυματίνεσθαι τὸν νοῦν
τῶν μαθητῶν· δεινὸν γάρ ἡ ψυχὴ λύπη (24-25) κάτο-
χος γενομένη, καὶ τὸ κριτήριον ἀχλύτη συναναθολώ-
σασα (26) τῆς μεταβολῆς τὸ σωτήριον ἀντεμεθέλκειν
εἰς τὸ βλαβερόν· διὰ τοῦτο ὡς ἂν μὴ τὸ Πνεῦμα
μεῖζον παραδέξωνται τοῦ Γίοῦ, ὅτε δὴ τὰ μεῖζα
παρεχόμενον, καὶ λογισμὸς αὐτοῖς ἐπέλθοι τὴν
όμοφυταν ὅδρεζων καὶ τὸ Ιερόμοντον αὐτῶν εἰς ἀνισό-
τητα διασπῶν, ὡς ἄριστος καὶ (27) τῶν σωμάτων
καὶ τῶν ψυχῶν ἱατρὸς τὸ σωτήριον προκαταβάλλεται
φάρμακον.

[31] κΖ'. Εἰ δέ γε τοὺς μαθητὰς μὴ συνεῖχον, μηδ’ ἀνεσόδουν (28), μηδὲ συνετάραττον (29) τοιοῦτοι λογισμοὶ (κρείττω γάρ τῆς τοιαύτης συγχύσεως καὶ ταραχῆς τὸν ιερὸν ἐκεῖνον γέρον εὔλαβέστερον ἴσως (30) ὅμολογεν), ἀλλ’ οὖν ὁ τῆς κακίας εὐρετῆς καὶ τεχνίτης τὸ ζέλτιον τῇ τοῦ χείρονος φαντασίᾳ περιβαλεῖν, πολλοὺς ἂν ἔσχε (31) τῆς οἰκείας ποιή-
σασθαι: θήραμα μηχανῆς καὶ δόξαν αἱρετίζουσαν κατασπεῖραι (32) ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς· ἢν αὐτῇ καταβολῇ καὶ αὐτῷ τεχνίτῃ καταισχύνων τε καὶ διασκεδάζων ὁ Σωτὴρ δέξας καὶ θεοπρεπῶς ἐπι-
φέρει λέγων, ὡς Οὐ λαλήσει ἀφ’ ἑαυτοῦ, ἀλλ’ ὅταν ἂν ἀκουσῃ, λαλήσει καὶ γάρ καὶ (33) περὶ αὐτοῦ ἦν προειρηκώς, διτὶ Ηάντα ἡ ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, μου, ἐγνώρισα ὅμιν, οἶον· Ἀμφοῖν ἡμῖν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔστι τὸ διδάσκειν καὶ φωτίζειν τὰς διανοίας ἡμῶν. Διὸ καὶ διότι προϊὼν ἔφησε περὶ τοῦ Πατρὸς, διτὶ Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλὰ καὶ ὁ Πατὴρ δοξάζει τὸν Γίον καὶ ἐδόξασα γάρ, ἔφη, καὶ δοξάσω· νυνὶ δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα δο-
ξάζει ὁ Γίος δια τῶν προειρημένων ὑψηλῶν τε καὶ θεοπρεπῶν φωνῶν· διὰ τοῦτο μετ’ ὀλίγον ἐπιφέρει, διτὶ Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, πανταχοῦ τὸ ὅμοιότερον καὶ ὅμοφυές καὶ τὸ τῆς διατομίας ἀξίωμα ἀκήρα-

⁵⁵ Joan. xv, 15. ⁵⁶ ibid. ⁵⁷ Joan. xvii, 4. ⁵⁸ Joan. xii, 28.

VARIÆ LECTIÖNES ET NOTÆ.

(19) Col. p. 281 : ἀπεκάλυψας.

(20) Mon. ὥμας.

(21) Hucusque ratiocinatio apostolis attributa, qua Photius proprius ad intentum suum accedit.

(22) Mon. ἀφγεῖται.

(23) Mon. λογισμ. ὃς ἀνθρώποις (ἀνοις) ἦν οὐκ εὑναγ.

(24-25) Col. δεινὸν γάρ εἰ ψ. λ. λύπη deest in Mon.

(26) Mon. συνθολώσασα.

(27) καὶ deest in Mon.

(28) Sic Monac. f. 455 b; Vat. f. 199 b : μήδ’ ὅτι ἔσθνουν.

(29) Mon. συνεταράττοντο.

(30) Mon. ἴσος.

(31) Mon. περιβαλών, πολλοὺς ἔσχε.

(32) Mon. κατασπείρειν.

(33) Alterum καὶ deest in Mon.

τον συντηρῶν· ως ἐν τις εἰποι (34). Κοινόν ἔστι τῆς οὐ περουσίου καὶ ὑπερδιδοξασμένης (35) [32] Τριάδος τὸ παρ' ἀλλήλων ἀρρέτω λόγῳ δοξάζεσθαι (36). Δοξάζει τὸν Πατέρα ὁ Γίδης, ἀλλὰ καὶ ὁ Πατήρ τὸν Γίδην, δοξάζει (37) καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ γὰρ ἐκεῖθεν αὐτῷ τῶν χαρισμάτων ὁ πλοῦτος πηγάζει· ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Πατέρα, διτέ ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ οὐδὲ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ (38) καὶ ἀποκαλύπτει αὐτὰ, καθόσον (39) ἔστιν ἀνθρωπίνη φύσει ληπτὸν, τοῖς παραπενακόσι ἔστιν ἐπιτρέψιος δέξασθαι τὴν ἐκ τῆς (40) θεογνωσίας αὐγήν. Δοξάζει δὲ, ὡσπερ εὔρηται, νῦν ὁ τε Γίδης τὸ Πνεῦμα καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Γίδην, καὶ ἔστιν αὐτῶν ὥσπερ κοινὸν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ τὸ κράτος, οὕτω καὶ ἡ δόξα, καὶ οὐ μόνον (41) τὸ παρ' ἡμῶν ἀναφερομένη, ἀλλὰ καὶ ἡνὶ αὐτοὶ δέχονται παρ' ἔστιν (42).

κῃ'. Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει· τουτέστιν, οὔτε διότι δέξαν ἄνηψα τῷ Παρακλήτῳ, διὰ τοῦτο μείζονα αὐτὸν ἀπεφηνάμην ἐμοῦ, οὔτε πάλιν διότι ἐκεῖνος, ἔφην (43), δοξάσει ἐμὲ, ἐμαυτὸν ἐκείνον προτίθημι τῇ τιμῇ. Δοξάσει ἐμὲ, τουτέστιν διον ἐκείνου τὸ ὅψος κατανοεῖς, τὴν ἐμὴν δι' αὐτοῦ δέξαν ἔνεστί σοι ἀναθεωρεῖν· καὶ γὰρ ὡσπερ ἐγὼ ἡ ἡκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ἐδίδαξα ὅμας, οὕτω κακεῖνος λήψεται ἐκ τοῦ ἐμοῦ καὶ φωταγωγῆσει (44) ὅμας· ἐπίσης ἡ τῶν χαρισμάτων [33] ἀένναος (45) ἡμῶν βρύει (46) πηγὴ (47), ἐπίσης ἡ ἐξ ἀιδίου πρόοδος ἐκ τοῦ Πατρὸς (48), ἐπίσης τὸ ὅμοούσιον καὶ ὅμοφυές πάντα τὴν ἰσοτιμίαν μυσταγωγεῖ. πανταχόθεν τὸ μεῖζον καὶ τὸ ἐλαττὸν ἀπελαύνεται.

κθ'. Εἴτα εἰπών, διτέ λήψεται, λαμπρῶς ἀνακηρύττεται, καὶ ἐφ' φρ λήψεται· οὐδὲ γὰρ ἵνα ἐκπορευθῇ, φησὶν, οὐδ' ἵνα ὑποστῇ (πρόστεχε ταῖς Δεσποτικαῖς, ἀνθρωπε, φωναῖς)· ἀλλὰ διὰ τὸ λήψεται; διὰ τὸ; "Ωστε (49) τὰ ἐρχόμενα ἀναγγεῖλαι ὅμιν (50)· καὶ γὰρ τοῦτο προαναφθεγξάμενος ἐπισφραγίζει· πάλιν λέγων· Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὅμιν. Σαφέστερον δ' ἀνακαλύπτων, τὸ ποτέ ἔστιν δὲ λέγει, Ἐκ (51) τοῦ ἐμοῦ λήψεται, συντόμως ἐπάγει· Πάντα δοσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμά ἔστιν, ὧστε τὰ ἡμάτια μαρτύρων καὶ (52) ἐκ τοῦ ἐμοῦ Πατρὸς λαμβάνει. Καὶ οὐδὲ (53) μέχρι τούτου τὴν

A per glorificatæ Trinitati, alteram ab altera persona ineffabili ratione glorificari. Glorificat Patrem Filium, sed et Pater Filium glorificat atque Spiritus; namque inde ei donorum divitiae affluunt; sed et Spiritus Patrem, quoniam scrutatur, imo potius novit, profunda Dei ⁵⁹, eaque revelat, quatenus queunt ab humana natura percipi, iis qui se ipsos ad lucem divinæ cognitionis suscipiendam idoneos dignosque comparaverint. Glorificat vero, ut modo dictum est, et Filius Spiritum et Spiritus Filium, estque ipsis, quemadmodum commune regnum et virtus et potentia, ita et gloria, non ea solum quæ a nobis offeriuntur, sed etiam quam ipsi a ipsis recipiunt.

B

28. *Ille me clarificabit* ⁶⁰, hoc est: nec quia gloriam tribui Paraclito, ideo majorem me illum declaravi; neque rursus quia dixi: *Ille me clarificabit*, me ipsum ei honore antefero. *Me clarificabit*, hoc est: quantum illius altitudinem intelligis, meam per illum glorificationem potes contemplari. Nam sicut ego quæ audivi a Patre vos docui, ita et ille accipiet de meo et illustrabit vos. *Equaliter perennis nostrorum donorum emanat fons*; *æqualiter sempiterna e Patre processio*, *æqualiter consubstantialitas et naturæ identitas*; *omnia honoris et gradus æqualitatem indicant*; unde quaque majoris et minoris ratio eliminatur.

C 29. Deinde, cum dixisset, quod accipiet, clare etiam prædicat causam cur accipiet; neque enim ut procedeat ait, neque ut subsistat (attende, quæso. Dominicis vocibus): sed cur accipiet, cur? *Ut quæ ventura sunt annuntiet vobis*. Id enim cum prius asseruisset obsignal rursus inquiens: *De meo accipiet*, et *annuntiabit vobis*. Clarius vero explicans quid sibi velit his verbis: *De meo accipiet*, confessim addit: *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt*. Quare Spiritus mea accipiens et de meo Patre accipit. Nec vero eo usque tantum sententiæ ejusdem explicationem profert, sed adhuc exactius

⁵⁹ I Cor. II, 10. ⁶⁰ Joan. XVI, 14.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(34) Apud Maium loco mox citando: εἰπη.

B

(35) Mon. δεδοξασμένης sine ὑπέρ.

(36) Verba, διὰ τοῦτο μετ' ὅλη. — δοξάζεσθαι cum inscriptione: Φωτίου πατριάρχου ἐκ τοῦ λόγου περὶ τῆς τοῦ ἄγιου πνεύματος μυσταγωγίας ειταντο in concilio Constantinopolitano anno 1156 in causa Soterichi celebrato inter alia Patrum et ecclesiasticorum scriptorum testimonia. (Mai Spicileg. Rom. X, p. 38, 39).

(37) Δοξάζει deest in Monac.

(38) Mon. τὸν πατέρα ἐρευνᾷ, μᾶλλον δὲ, κ. τ. λ.

(39) Mon. καὶ δοσον.

(40) Monac. τὴν ἐκεῖθεν τῆς θεογν. αὐγ.

(41) Col. δόξα, οὐ μόνον; deest καὶ.

(42) Καὶ ἔστιν αὐτῶν — παρ' ἔστιν. Hæc in eadem synodo Byzantina, de qua diximus, eodem modo allegantur. (Apud Maium I. c., p. 39, 40).

(43) Monac. ἔφη.

(44) Mon. φωταγωγῆσαι.

(45) ἀένν. deest in Mon.

(46) Mon. βρύη.

(47) Col. χαρ. ἡμῶν ἀέν. βρύει π.

(48) Mon. ἐπίσης ἐξ ἀιδ. πρόοδος ἡ ἐκ τοῦ π.

(49) Mon. ὥσπερ.

(50) Hugo Etherianus I. II, c. 18, p. 1233: « Cum dixisset: Quoniam accipiet, manifeste declarat, et ad quid accipiat: non enim ut procedat aut subsistat (attende Dominicæ voces, o homo); sed quare accipiet? Ut quæ ventura sunt annuntiet vobis. »

(51) C. Vatic. f. 200 a, semel pro ἐξ ponit διὰ Sic Col.

(52) Καὶ deest in Monac. et in Col.

(53) Mon. ὁ μέχρι.

illam revelans et confirmans ait: *Propterea dixi A quia de meo accipiet*, quoniam in Patre quidem sunt mea, Spiritus autem ex Patre accipit; quæ enim sunt Patris mea sunt; ut ita propemodum clamare videatur: Quando dico de meo, ad meum Patrem, non vero ad alium vestras cogitationes vertere et convertere debetis. Nullum enim prætextum reliqui vobis, quem non resciderim, ne ad aliud quidpiam imaginationibus abripiamini, præsertim cum jam ante asseruerim vobis, quod *omnia quæcumque habet Pater, mea sunt.*

30. Quid lucidius his purissimis eloquiis? Quid clarius ad ostendendum verba illa *De meo accipiet* ad Patris personam nos transmittere et ad eam esse revocanda, atque Spiritum a Patre, tanquam a causa donorum operationem accipientem prædicari? Donorum, inquam, illorum, quibus discipulos corroborabit, ut futurorum cognitionem constanti firmoque ferant animo, rerumque arcanarum atque reconditarum citra ullam difficultatem constituantur spectatores ac speculatores, imo et supernaturalium prodigiorum patratores et opifices. An non ergo undequaque tibi quilibet impie sentiendi prætextus resectus est? Adhucne audebis calumnias atque mendacia adversus veritatem comminisci aut dolos adversus salutem tuam consuere?

31. Ego sane ne deinceps quidem tui curam abjiciam, ut si insanabilis sis, arguam et corripiam teque humi jacentem adhuc persecutiam, si autem sanari potes, medicinam tibi propinem ex ipso veritatis poculo et lenitivam doloris et morbi purgativam. Si enim (o quoniam te quis nomine compellit?) Spiritus e Patre processio est perfecta, perfecta autem quoniam Deus perfectus ex Deo perfecto, quidnam ista e Filio processio contulerit? Si enim quid contulit, illud quoque ostendere oportebit quod contulit; quod si præter divinam Spiritus hypostasin nil aliud potest aut mente concipi

A αὐτὴν διάνοιαν ἀναπτύσσων προάγει, ἀλλ' ἔτι τελεότερον αὐτὴν (54) ἀνακαλύπτων καὶ βεβαιούμενος λέγει· Διὰ τοῦτο εἶπον, διὸ ἐκ τοῦ ἑμοῦ λαμβάνει· διότι ἐν τῷ Πατρὶ μὲν (55) ἔστι τὰ ἡμάτη τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει καὶ γὰρ τὰ τοῦ Πατρὸς ἡμάτη ἔστιν· ὅπερ μόνον οὐχὶ βοᾷ (56). "Οταν λέγω τοῦ ἑμοῦ (57), πρὸς τὸν ἡμὸν Πατέρα χρὴ τοὺς λαοῖς μοδὸς [34] ὅμον ἀναφέρειν καὶ μὴ πρὸς ἕτερον ἐπιστρέψασθαι (58). Οὐδὲ γὰρ (59) οὐδεμίαν πρόφασιν ὅμον ὑπελειπόμην, ἃν οὐ περιεῖλον, πρὸς ἕτερόν τι ταῖς φαντασίαις ὑποτύρεσθαι, μάλιστα διότι καὶ προδιειλέχθην (60) ὅμοι, δτοι πάντα δσα (61) ἔχει ὁ Πατήρ, ἡμάτη ἔστιν.

λ'. Τί τῶν ἀχράντων τούτων λογίων λαμπρότερον; τί δὲ παρατῆσαι σαφέστερον; διὸ τὸ (62), Ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται (63), πρὸς τὸ Πατρικὸν παραπέμπει πρόσωπον καὶ ὡς τὴν τῶν χαρισμάτων ἐνέργειαν ὡς αἰτίου παρὰ τοῦ Πατρὸς ἴερολογεῖται τὸ Πνεῦμα λαμβάνειν, τῶν χαρισμάτων ἐκείνων, οἵτις ἐντιχύσει τοὺς μαθητὰς τῶν ἐργομένων μὲν τὴν ἐπίγνωσιν σὺν εὐσταθεῖ καὶ ἀπεριτρέπτῳ (64) φρονήματι φέρειν, καθίστασθαι δὲ καὶ τῶν ἀθεάτων μηδεμίᾳς παρακληθεύσης δυσχερείας θεατὰς καὶ δὴ καὶ τῶν ὑπὲρ λόγον ἔργων (65) δημιουργούς. "Ἄρ' οὐ (66) πανταχόθεν τοι πᾶσα πρόφασις ἀσεβείας περικέκοπται; "Άρ' ἔτι τολμήσεις συκοφαντίας καὶ ψεύδη (67) κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπινοεῖν ἢ κατὰ τῆς ἐσυτοῦ μηχανορράφειν σωτηρίας (68);

[35] λα'. [κα'.] "Ἐγωγε οὖν (69) οὐδὲ τοῦ λοιποῦ σε φροντίδος ἔξω σταίην, εἰ μὲν ἀνιάτως ἔχεις (70) καὶ ἐλέγχειν καὶ ἐπιτιμᾶν καὶ κάτω κείμενον ἔτι βάλλειν, εἰ δὲ (71) πρὸς θεραπείαν δρᾶς, φάρμακόν σοι προσάγειν ἐκ τοῦ αὐτοῦ κρατῆρος τῆς ἀληθείας ἀκεσώδυνόν τε καὶ καθαρτήριον τῆς νόσου. Εἰ γὰρ (ῶ τι ἄν σέ (72) τις (73) προσείποι;) τοῦ Πνεύματος ἡ ἐκπόρευσις ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς τελεία, τελεία (74) δὲ διτι Θεος τέλειος ἐκ Θεοῦ τελείου, τί ποτ' ἄν ἡ ἐκ τοῦ Υἱοῦ συνεισενέγκῃ (75); εἰ μὲν γάρ τι συνεισηγεῖν, εἰπεῖν δεῖσθαι (76) καὶ ὁ συνήγεγκεν εἰ δὲ παρὰ τὴν θείην τοῦ Πνεύματος ὑπόστασιν οὐδὲν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(54) Mon. τ. αὐτά.

(55) Μέν deest in Mon. Col. μοι.

(56) Mon. μονονουχὶ βοᾷς.

(57) Mon. λέγει τοῦτο τοῦ πρ. Col. p. 283, λέγω εἰ τοῦ ἑμοῦ.

(58) Hugo Etherianus l. c. : « Planius autem reserans, quid sit illud quod dixit: *De meo accipiet*, continuo subjungit: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt*. Quare mea accipiens de meo Patre accipit, et ideo dixit: *Quia de meo accipiet, quia in Patre sunt mea*. Spiritus autem de Patre accipit; nam quæ Patris sunt, mea sunt. Quare cum dicit: *de meo*, ad Patrem oportet intentionem dirigere, et non ad alium divertere. »

(59) Mon. ἀλλ' οὐδὲ γάρ.

(60) Sic Vatic. (a προδιειλέχθην). Monac. προδιειλέχθη. Col. προδιηλέχθην.

(61) Mon. ἦ.

(62) Col. omitt. τό.

(63) Col. omitt. πρὸς.

(64) Monac. ἀτρέπτῳ.

(65) Τὰ ὑπὲρ λόγον ἔργα sunt miracula. Cf. Chrys. hom. 39 in Gen. n. 1. Theodor. Heracl. in Joan. xi, 40, apud Corder. in Catena. — Τὰ ὑπὲρ φύσιν ea vocat jam Origenes contra Cels. v, 23.

(66) Monac. οὐδὲ οὐχί.

(67) Col. Ψεύδος.

(68) Haud dissimili modo de textu Joan. xvi, 14, disputant Georgius Coryrensis. Nicolaus Hydruntinus et Theodorus Smyrn. apud Allatium in *Vindictis synodi Ephesinæ*, cap. 51, p. 293.

(69) Col. ἐγὼ δ' οὖν,

(70) Monac. φροντίδος ἔξω θείην ὡς μὴ ἀνιάτως ἔχοντα.

(71) Monac. hic figit cap. 16. Hic uti sæpe Photius adversarium veluti gravi morbo laborantem exhibet. Cf. c. 2. 60. 94.

(72) Col. διτι ἔγειρε.

(73) Sic in Vat. et Palat.; Monac. τις εἴπη.

(74) Τελεία altera vice deest in Mon.

(75) Col. συνεισενέγκος.

(76) Col. δεῖσθαι.

έτερον ἔστιν οὕτε λαβεῖν οὕτε εἰπεῖν (77), τί καὶ τὸν Α γίδην ὅντες οὐκέτης ἔγγως τῷ φεύδει καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ σὺν αὐτοῖς γε καὶ πρὸ αὐτῶν τὸν Πατέρα (78);

λβ'. [κβ'] Πάλιν δὲ (79) εἰ ἐν ᾧ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα, ή ἴδιότης ἐπιγινώσκεται αὐτοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν ᾧ γεννᾶται ὁ Γίδης, ή τοῦ Υἱοῦ· ἐκπορεύεται δὲ, ως ὁ ἔκεινων λῆπτος, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, πλείστον ἀρ' ίδιώμασιν διαστέλλεται (80) τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἡπερ (81) ὁ Γίδης. Ή μὲν γὰρ πρόοδος ή ἐκ τοῦ (82) Πατρὸς, [36] εἰ καὶ τὸ μὲν πρόστις γεννητῶς, τὸ δὲ ἐκπορευτῶς, ἀλλ' οὐν ἐπίσης αὐτῶν ἐκάτερον ἀφορίζει τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως· ἀποδιαστέλλεται δὲ τὸ Πνεῦμα καὶ δευτέρα διαφορᾶ, ἢν αὐτῷ (83) τὸ διπλοῦν τῆς ἐκπορεύσεως προξενεῖ εἰ δὲ πλείστοι διαφοραῖς διαστέλλεται (84) τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἡπερ (85) ὁ Γίδης, ἐγγυτέρω (86) ἢν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ Γίδης, καὶ διπλῶν (87) ὄντων ίδιωμάτων τῶν (88) ἀφυριζόντων τὸ Πνεῦμα θατέρῳ τούτων ὑποθέσθεται τοῦ Υἱοῦ (89) τῆς ὁμοφύους πρὸς τὸν Πατέρα συγγενείας (90) τὸ ισότιμον δυσφημηθήσεται Πνεῦμα, καὶ οὗτως ή (91) Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ Πνεύματος (92) ἀναδύσεται (93) λύσσα, τῆς ἐκείνου δυστεθείας δι' ἕαυτῆς ἀνακαλουμένη τὸ ήττημα (94).

λγ'. [κγ'] 'Αλλὰ καὶ εἰ μόνου (95) Πνεύματος ἔστι τὸ εἰς ἀρχὰς (96) ἀναφέρεται διαφέρουσα, πως οὐχὶ καὶ μόνου Πνεύματος (97) [37] ἀκόλουθον λέγειν τὸ εἰς (98) πολύαρχον ἀναφέρεσθαι ἀρχήν (99);

λδ'. [κδ'] "Ετι δὲ εἰ ἐν οἷς Πατρὶ καὶ Γίδῃ κοινωνίαν οἱ πάντα θρασεῖς ἐκαινούργησαν, τὸ Πνεῦμα τούτοις ἀποτελεῖται· Πατήρ δὲ κατ' οὐσίαν Γίδη, ἀλλ' οὐ κατὰ τι τῶν ίδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συνάπτεται, τῆς κατ' οὐσίαν ἀρα πατρικῆς συγγενείας τὸ ὁμούσιον Πνεῦμα ὑπερορίζουσι (1).

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(77) Mon. οὕτε εἰπεῖν οὕτε λαβεῖν

(78) Cognotum est hoc argumento cum illo, quod cap. 7 prolatum fuit eique accurate respondet Nicolai Methon. syllagismus ibidem descriptus. Similiter Photius ep. encycl. n. 20, p. 53: Εἰπερ ή τοῦ πνεύματος ἐκ τοῦ πατρὸς πρόοδος εἰς ὑπαρξίν συντελεῖ, τί συνοίσει τῷ πνεύματι· ή ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐκπορευεῖται, τῆς πατρικῆς ἀρχούσης εἰς ὑπαρξίν; οὐ γὰρ τις εἰς ἔτερόν τι τῶν περὶ τὴν οὐσίαν συντελεῖν κατατολμήσει λέγειν, πάσης διπλότης καὶ συνθέσεως.... ὡς ἀπωτάτῳ κατιμένης. Rursum in ep. ad Aquilei. (ap. Jager p. 456): Εἰ μὲν τελεία ή ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευεται, τίς ή χρεία τῆς δευτέρας ἐκπορεύσεως, ἡδη τῆς τελειότητος ἐκ τῆς πατρικῆς προσόδου καθορωμένης τῷ πνεύματι; εἰ δ' ἀτελής, τίς ὑποίσει τὸ ἄτοπον;

(79) In cod. Mon. cap. 17.

(80) Mon. ἀρα διαστέλλεται ίδιώματι. Col. ἀρα ίδιώματι.

(81) Palat. f. 223 a. εἰπεν. Col. p. 284 εἰπερ.

(82) Mon. ή ἐκ πατρός.

(83) Col. ἢν αὐτό.

(84) Col. εἰπερ.

(85) Mon. διαστέλλεται.

(86) Mon. ἐγγυτέρων.

(87) Mon. διὰ πολλῶν.

(88) Τῶν deest in Mon.

(89) Mon. τὸν οὐρανόν.

A aut lingua ostendi, cur, quæso, vis Filium mentiendo lèdere atque Spiritum, imo cum ipsis et præ ipsis Patrem?

32. Rursus si in hoc quod a Patre procedat Spiritus proprietas ipsius agnoscitur, similiter et in hoc quod generatur Filius, Filii agnoscitur proprietas; procedit autem juxta illorum delirium etiam Spiritus ex Filio, pluribus ergo proprietatibus distinguitur Spiritus a Patre, quam Filius. Processio enim e Patre, tametsi alter prodeat per generationem, alter vero per processionem, æqualiter tamen horum utrumque distinguit a paterna hypostasi, distinguitur autem Spiritus et alia differentia, quam ei duplicitas processionis crevit. Jam vero si pluribus differentis distinguitur a Patre Spiritus quam Filius, proprius, accedit ad paternam substantiam Filius, geminisque existentibus proprietatibus, quæ Spiritum distinguunt, per alteram horum evincetur Spiritum esse Filio inferiorum in æqualitate consubstantialis cum Patre affinitatis, sicut Macedonii rursus adversus Spiritum emerget insanias, ipsa quoque illius impietate deterior.

33. Quinimo si solius Spiritus est, in diversa referri principia, quomodo non necessario consequetur, et solius esse Spiritus, in multiplex principium referri?

34. Insuper si in quibus Patri ac Filio temeraria novitate audacissimi isti communionem effinxerunt, C iis Spiritum secludunt; Pater autem Filio secundum substantiam, non secundum aliquam proprietatem in communionem conjungitur: ergo a paterna secundum substantiam cognatione consubstantiale Spiritum excludunt.

(90) Col. συγγενείας τὸ ισότι.

(91) Mon. η τοῦ Μ.

(92) Κατὰ τοῦ πν. deest in Mon.

(93) Col. ἀναδύσει.

(94) Hæc magna ex parte ad verbum occurunt in ep. encycl. n. 11. p. 51. 52: εἰ γὰρ ἐν ᾧ τοῦ πατρὸς — τὸ πατρὸς ἡπερ ὁ οὐρανός (ut supra) κοινὸν μὲν γὰρ πατοὶ καὶ οὐρανός ή ἐξ αὐτῶν τοῦ πνεύματος πρόοδος, ίδια δὲ τοῦ πνεύματος ή τε ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσίς, καὶ μὴν καὶ τῇ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰ δὲ πλείστοι διαφοραῖς διαστέλλεται τὸ πνεῦμα ἡπερ ὁ οὐρανός, ἐγγυτέρω ἢν εἴη τῆς πατρικῆς οὐσίας ὁ οὐρανός ήπερ τὸ πνεῦμα· καὶ οὗτως ή Μακεδονίου πάλιν κατὰ τοῦ πνεύματος παρακύψει τόλμα, τὸ ἐκείνων ὑποδυούμενη δρᾶμα καὶ τὴν σκηνήν.

(95) Mon. μόνου τοῦ πν.

(96) Mon. mendose χράς.

(97) Posuimus πνεύματος, licet codd. habeant πατρός. Nam id omnino sensus suadet et præterea in ep. encycl. n. 13, ubi hoc ipsum legitur argumentum, πνεύματος legitur, etiam in cod. Mon. f. 449 a. Facile πν. et πνι a scriptoribus communantur. Col. πατρός.

(98) Mon. εἰ.

(99) In ep. encycl. πῶς οὐκ ἔστι μόνου πνεύματος, τὸ πολύαρχον ἔχειν ἀρχήν.

(1) Mon. περιορίζουσι. Cf. opusc. contra vet. Romæ asseclas c. 8. Idem argumentum legimus in

35. Spiritus a Filio procedit eademne processione an paternæ contraria? Si enim eadem, quomodo non communes redduntur proprietates, quibus et solis Trinitas Trinitas esse et adorari dignoscitur? Si autem processione paternæ contraria, quomodo non Manetes nobis et Marciones rursus uno cum isto verbo sacrilego in medium prodeunt, impiam iterum adversus Patrem et Filium dilatantes garrulitatem.

36. Præterea si omne quod non est commune omnipotenti et consubstantiali atque supernaturali Trinitati, unius est solum modo trium personarum; productio autem Spiritus non est communis trium: ergo est tantummodo unius e tribus illis. Utrum igitur ex Patre dicent procedere Spiritum et quomodo non ejurabunt caram ipsis ac novam doctrinam? Si autem ex Filio, cur non statim ab initio sunt ausi totum suum venenum evomere, sed paulatim ac particulatim illud effundunt? Oportebat enim, si quidem impio suo dogmati considerabant, ab initio ipsos profiteri, a se non modo

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

ep. encycl. paucis vocibus differentibus: "Etī dē ēn oīc πατρī καὶ υἱῷ (Mon. f. 449 b. Πατρὸς καὶ υἱοῦ) κοινωνίαν ἐκαινούργησαν, τὸ πνεῦμα τούτοις ἀποτελεῖχοσιν, πατὴρ δὲ κατ' οὐσίαν υἱῷ, ἀλλ' οὐ κατά τι τῶν ὁδιωμάτων εἰς κοινωνίαν συγάπτεται (Mon. I. c. συγάπτονται) τῆς κατ' οὐσίαν ἄρα συγγένειας τὸ πν. περιορίζουσιν.

(2) Hæc verbotenus leguntur in eadem encycl. n. 17. p. 53.

(3) Mon. hic, κινοῦνται; encycl. ut supra, al. κοινωνοῦνται.

(4) Mon. hic, μέννοντες.

(5) Mon. h. l. συγναναχορεύουσι. Ep. encycl. Πῶς ἡμῖν οὐ Μ. καὶ Μ. τῷ ὥματι τούτῳ προκύπτουσι. Col. συγναναχορεύουσι (ut Mon.) habuit; posterior manus correxit-εύσουσι.

(6) Encycl. γλῶσσαν προτείνοντες. Amplificat hoc dilemma Nicol. Methon. cap. 3: Ἡ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις ἐκ τοῦ πατρὸς τε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ή μία καὶ ή αὐτή ἐστιν, ή ἀλλη καὶ ἀλλη, εἰ μὲν οὖν μία, κοινὸν τοῦτο τῶν δύο, πατρός τε καὶ υἱοῦ, τὸ προάγειν τὸ πνεῦμα ἐξ ἑαυτῶν οὐκ ἄρα ἴδιον τοῦ πατρός· τὸ γὰρ ἴδιον οὐ κοινὸν οὐδὲ τὸ κοινὸν ἴδιον ἀλλ' ἦν καὶ ἴδιον τοῦ πατρὸς τὸ ἐξ αὐτοῦ προάγειν τὸ πνεῦμα. δεῖ γὰρ ὁμολογεῖσθαι: καὶ τοῦτο, τὸ τὸν πατέρα ή πατέρα τέκειν ἐξ αὐτοῦ γεννῆν τε τὸν υἱὸν ἀμα καὶ προάγειν τὸ πνεῦμα, καὶ δόλον τοῦτο αὐτῷ πατρικὸν ἀπονενεμεῖσθαι: (sic) ἴδιωμα, ὥσπερ τῷ υἱῷ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννᾶσθαι καὶ τῷ πνεύματι τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι καὶ πῶς κοινοῦται: η ἴδιον; εἰ μὴ καὶ πάτὴρ καὶ υἱὸς εἰς ἐν συγάγοντο πρόσωπον, κάντεῦθεν μέλλοι: Σαβελλιος ἀναζητᾷ τὸ γὰρ ἐν καὶ προσωπικὸν ἴδιωμα ἐνὸς ἀνάγκῃ εἶναι προσώπου. Εἰ δὲ μὴ μία καὶ ή αὐτή, ἢλλ' ἀλλη μὲν ή παρὰ τοῦ πατρὸς, ἀλλη δὲ ή παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ πνεύματος πρόεστις, ή ἀπλῶς αἱ δύο διαφοροὶ ή καὶ ἐναντίαι: ἀλλὰ τὸ μὲν ἐναντίας ταύτας εἴπειν τῆς Μαρκίωνος τοῦ Ποντικοῦ καὶ Μάνεντος τοῦ Πέρσου ἐστὶν αἱρέσεως τῶν ἐναντίας δύο πρεσβεύόντων ἀρχάς: εἰ δὲ ἀπλῶς αἱ προέσεις διάσοροι, τίς ή τούτων διασορά; καὶ πῶς τὸ ἐν δύο διαφόρων τούτων διεστὸς ἐν καὶ ἀπλοῦν, ἀλλ' οὐκ ή δύο ή σύνθετον.

(7) Col. οὐκέτ...

(8) Col. κοινὸν τῶν τρ.

(9) Hæc et seqq. rursus ad verbum fere leguntur

A λε' [κε'.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται: πότερον τὴν αὐτὴν ἐκπόρευσιν ή τῆς πατρώς ἀντίθετον (2); εἰ μὲν γὰρ τὴν αὐτὴν, πῶς οὐ κινοῦνται (3) αἱ ἰδιότητες, αἱς καὶ μόναις ή Τριάς εἶναι καὶ προσκυνεῖσθαι χαρακτηρίζεται; εἰ δὲ ἐκείνης [Col. εἰ δὲ ἐκείνης] ἀντίθετον, πῶς οὐ Μάνεντες (4) ἡμῖν καὶ Μαρκίωνες πάλιν τῷ βλασφήμῳ οὕτω συναναχορεύουσι (5) ὥματι, τὴν θεομάχον πάλιν κατὰ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ γλωσσαλγίαν πλατύνοντες (6);

[38] λε'. [κε'.] Ἐπὶ δὲ τοῖς εἰρημένοις εἰ πᾶν δὲ μή ἔστι: κοινὸν τῆς παντοκρατορικῆς καὶ δμοσυσίου καὶ ὑπερφυσιοῦ Τριάδος, ἐνδὲ ἔστι μόνου τῶν τριῶν οὐκ ἔστι: (7) εὲ ή ταῦ Πνεύματος προβολὴ κοινὴ τῶν τριῶν (8), ἐνδὲ ἄρα καὶ μόνου ἐπὶ τῶν τριῶν (9). Ήδητερον οὖν ἐκ τοῦ Πατρὸς φήσουσιν ἐκπορεύεσθαι: τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς οὐκ ἐξομβούνται: τὴν φίλην αὐτοῖς [καὶ] καινὴν (10) μυσταγωγίαν; εἰ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τί μὴ κατ' ἀρχὰς εὑθὺς ἐθάρρησαν δόλον αὐτῶν ἐξεμέσσαι τὸν ιὸν, ἀλλὰ κατὰ μέρος ἀναβλύζουσιν (11); ἐχρῆν γὰρ εἴπερ θίσαν [39] πεποιθότες αὐτῶν (12) τῷ δυσσεβήματι ἐξ ἀρχῆς ἀνομολογεῖν, ὡς οὐ μόνον

in encycl. n. 21, p. 54. Εἰ πᾶν διπερ — — οὐκ ἔστι: δὲ ή τοῦ πν. προβολὴ κοινὸν τῶν τριῶν, κ. τ. λ.

(10) Mon. f. 457 a. Ικανήν. In ep. encycl. f. 449 a, recte καινὴν (al. in encycl. καὶ κοινὴν). Col. p. 285, καὶ καινὴν ut in textu.

(11) Encycl. I. c. Tι μὴ κατ' ἀρχὰς ἐθάρρησαν αὐτῶν δόλην ἐκκαλύψαι τὴν θεομαχίαν, ως οὐ μόνον τὸν υἱὸν εἰς τὸν τοῦ πνεύματος προβολὴν ἐγκαθιστῶσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ πατρὸς ταύτην ἀφαιροῦνται. Εοδειν pacto Nicetas apud Hugonem Etherianum l. 1, c. 42, p. 1205: « At tamen Nicetas ex adverso instat dicens: Si omnibus quidem qui divina dogmata bene meditantur, inambiguum et indubitate constat, quoniam omne quod in zoarchica et omni conditrice Trinitate simili modo conspicitur, aut communiter (ed. communicatur) de tribus prædicatur, aut singulariter de una persona dicitur: emissio autem simili modo secundum eamdem processionem in zoarchica Trinitate dicta non est communis, unius utique omnino erit. Si autem hoc ita est, ulrum Patris fatebuntur solius, an (et) Filii? Quorsum (Quorum ed.) si Patris? ecce quanquam nolint, domesticam suam opinionem inficiabuntur: si vero Filii, heu quanta impietas! hanc enim Patri auferrunt et Filio attribuunt. » — Nicol. Methon. c. 9: Πᾶν διπερ ἐπὶ τῆς ὑπερουσίου τριάδος καὶ νοεῖται: καὶ λέγεται, ή κοινόν ἔστι: τῶν τριῶν ή ἐνδὲ ἴδιον· οὐ δὲ μήτε κοινόν ἔστι τῶν τριῶν, μήθ' ἐνδὲ τινος τούτων ἴδιον, τοῦτ' οὐδὲ δόλως θεωρεῖται ἐν τῇ τριάδι: ή γὰρ φυσικόν ἔστι τὸ θεωρούμενον καὶ εἴη δὲ κοινόν· κοινὰ γὰρ πάντα τὰ φυσικά ή οὐ φυσικόν, καὶ οὐδὲ κοινόν, ἀλλ' ἴδιον καὶ ὑποστατικόν τινος τῶν τριῶν. Η τοινυν τοῦ πνεύματος προβολὴ, εἰ μὲν κοινὴ τῶν τριῶν εἶναι δοθείη, εἴη δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἄρα ἐκπορευθῆσται τὸ πνεῦμα, καὶ ἀργὴ ἔσται αὐτὸν ἑαυτοῦ, καὶ αἵτιον ἀμα καὶ αἵτιατὸν (διπερ οὐδὲ οἱ τῶν Ἐλλήνων ἀνεπλάσαντο μῆθοι:) καὶ ἀμα οὐδὲ σύνθετον εἶναι διασεύεται, εἰ τὸ μὲν αὐτοῦ αἵτιον εἴη, τὸ δὲ αἵτιατόν (cf. supra cap. 4). Εἰ δὲ μὴ κοινή, ἀλλ' ἐνδὲ ἴδια· εἰ μὲν τοῦ πατρὸς, οἰχήσεται ή φίλη τῆς καινοτομίας μυσταγωγία· εἰ δὲ τοῦ υἱοῦ, τί μὴ φανερῶς ἀμολογοῦσι τῆς καινοτομίας οἱ μυσταγωγοί, δέται τοῦ πατρὸς τέλειον αὐτὴν ἀφαιροῦνται;

(12) Mon. αὐτῷ.

τὸν Γίὸν προδολέα τοῦ Πνεύματος διογματίζουσιν, ἀλλὰ καὶ τὸν Πατέρα τῆς προδολῆς ἀπελαύνουσιν· οἵς ἀκόλουθον δήπου καὶ τὴν γέννησιν τῇ προδολῇ συμμετατιθέναι· καὶ συμμεταφέρειν, καὶ μηδὲ τὸν Γίὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐκ δὲ τοῦ Γίοῦ τερατολογεῖν τὸν Πατέρα τὴν γέννησιν ἔχειν, ἵνα μὴ μόνον τοὺς ἡσε-
βηκότας ἔξι αἰώνος κρύψωσιν (13), ἀλλὰ καὶ τῶν με-
μηνότων ἐλέγχωνται μανικώτεροι (14).

λη'. [κξ'.] "Εσι δὲ εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Γίὸς γε-
γέννηται, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Γίοῦ
ἐκπορεύεται, τίς ή καινοτομία τοῦ Πνεύματος, μὴ (15)
καὶ ἔτερόν τι [40] αὐτοῦ ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι
κατὰ τὴν θεοβλαστὴν γνώμην μὴ τρεῖς, ἀλλὰ τέσσα-
ρας τὰς ὑποστάσεις, μᾶλλον δὲ ἀπείρους, τῆς δὲ (16)
τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην πάλιν προβαλλούσης (17), κα-
κείνης ἐτέραν, μέχρις ἂν καὶ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπερ- B

ελάσσωσι πολυθείας (18).
λη'. [κη'.] (19) Ἀλλὰ κακεῖνο κατ' αὗτῶν ἔστιν
ἀφεῖναι· ποῖον δὴ τοῦτο; εἰ πάντα δια πρόσεστι τῷ
Γίῳ, τοῦ Πατρὸς (20) λαμβάνων ἔχει, ἐκεῖθεν ἂν εἴη
λαβῶν (21) καὶ τὸ αἴτιον (22) εἶναι τῆς τοῦ Πνεύμα-
τος ἐκπορεύσεως· πόθεν οὖν ή ἐτεροκλινής αὕτη φι-
λοτιμία, δι' οὓς ὅραται μὲν ὁ Γίὸς τῆς τοῦ Πνεύματος
ἐκπορεύσεως αἴτιος, τὸ δὲ Πνεῦμα, καίτοι τὸ ισότι-
μον ἔχον καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῶς τε καὶ ὁμοτι-
μῶς προεληλυθός οὐσίας (23) τῶν ίσων γερῶν ἀπ-
οστέρηται (24);

[41] λθ'. [κθ'.] Πάλιν αἴτιος ὁ Πατὴρ, αἴτιος δὲ
καὶ ὁ Γίὸς· τίνα γοῦν (25) δικαιώσουσιν οἱ τῶν
ἀτολμήτων διαιτηταὶ τὴν αἰτίαν μᾶλλον ἔχειν; Εἰ
μὲν γάρ τὸν Πατέρα, πῶς οὐκ ἐπείσακτον καὶ νό- C
θον καὶ ὕδρις αὐτοῖς καὶ κύτῃ γε ή συσκευασθείσα
τιμὴ τοῦ Γίοῦ, μάλιστα τὸ κύρος ἔχοντος ἥδη ἀτε-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(13) Cod. ἔξι αἰώνων ἀποκρ.

(14) Ep. encycl. I. c. Οἵς ἀκόλουθον δήπου καὶ
τὴν γέννησιν τὴν προδολήν συμμετατιθέντας μηδὲ τὸν
υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλὰ τὸν πατέρα τερατολογεῖν
ἐκ τοῦ υἱοῦ γεγεννῆσθαι, ἵνα μὴ τῶν δυσσεβούντων
μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν μακινομένων ὡσιν πρωτοτετάται.
Nicol. Methon. I. c. Ἀκολούθως καὶ τὴν γέννησιν
τῇ προδολῇ συμμεταθέντες οὐδὲ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πα-
τρὸς γεγεννῆσθαι, ἀλλ' ἐμπαλιν τὸν πατέρα ἐκ τοῦ
υἱοῦ τε τερατολογήσουσιν.

(15) Mὴ deest in Mon.

(16) Mon. τῆς τετάρτης.

(17) Mon. αὐτοῖς ἄλλην προλαβούστης, κακ.

(18) Mon. τὴν Ἑλληνικὴν πολυθείαν ὑπερελάσσωσιν. D Verbotenus fere hæc in encycl. n. 19, p. 53 leguntur: "Ετι δὲ — — ἐκπορεύεσθαι, ὡς συνάγεσθαι
κατὰ τὴν ἐκείνων θεομάχον γνώμην μὴ τρεῖς —
τῆς τετάρτης αὐτοῖς ἄλλην· προβαλλούστης κακείνης
πάλιν ἐτέραν, μέχρις ἂν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πολυ-
πληθίαν ἐκπέσωσιν. Nicol. Methon. cap. 8: ή εἰ μὴ
τὸν υἱὸν, ἀλλ' ἔτερόν τι δοτέον ἐκ τοῦ πνεύματος ή
γεννᾶσθαι ή ἐκπορεύεσθαι, ως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκεί-
νων ἐκάτερον, ἵνα καὶ ισότιμα τάχα καὶ ισοδύναμα
φυλαχθῆ· ὁμοφυὲς ην εἴη καὶ ισοδύναμον τὸ ἐκ τοῦ
Πνεύματος προαγόμενον τῷ προάγοντι καὶ τοῖς ἔξι
τοῦτο προϊκται· οὐκέτι ἄρα τριάς, ἀλλὰ τετράς ἔσται
τὸ πρεσβευόμενον· μᾶλλον δὲ εἰς ἀπειρον αἱ ὑποστά-
σεις αὕτω γε προχωρήσουσιν, αἱ τῆς προαγομένης
τῇ προαγούσῃ τῆς αὐτῆς οὔστης φύσεως καὶ δυνάμεως,
ἵνα καὶ τὴν Ἑλληνικὴν πολυθείαν οἱ τὰ τοιάδε δοξά-
ζοντες παρελάσσωσιν.

A Filium productorem Spiritus prædicari, sed et Patrem ab ea productione excludi; atque adeo debebantetiam generationem una cum productione transvertere, monstrosa asserendo futilitate, non Filium ex Patre, sed Patrem ex Filio generari, ut non solum omnes a sæculo impios obscurarent, sed et insanis ipsis insaniores deprehenderentur.

37. Item si ex Patre Filius genitus est, Spiritus vero ex Patre Filioque procedit, cur Spiritui negatur, aliquid aliud etiam ex ipso procedere; ita ut colligantur ex impia ista sententia non tres, sed quatuor hypostases, imo infinitæ, dum quarta aliam rursus produceret et illa aliam, donec ethnica deorum multitudo superaretur.

B 38. Sed et illud potest in istos torqueri. Qualem vero hoc? Si omnia quæcumque adsunt Filio a Patre accepit, inde utique et hoc acceperit, quod causa sit productionis Spiritus. Unde igitur iste in partem alteram propensus favor, per quem certinur quidem Filius processionis Spiritus causa, Spiritus autem tametsi omnino æqualis et rex eadem causa æquali ordine et æquali honore profectus juribus æqualibus defraudatur?

39. Rursus causa est Pater, causa vero et Filius. Utrum igitur isti rerum minime audendarum arbitri magis esse causam pronuntiabunt? Si enim Patrem, quomodo non adscitius et spurius et injurius erit honor ab ipsis Filio vindicatus, præsertim cum robur jam, quippe et potiores partes habeat Pater? Si vero Filium, heu graviorem temeritatem!

(19) In Cod. Mon. Cap. κγ'.

(20) Mon. ἐκ τοῦ πατρὸς; sed ἐκ deest in Vat. et Pal.

(21) Mon. λαμβάνων.

(22) Mon. αἴτιος.

(23) Col. αἴτιας.

(24) Mon. ἀποστερεῖται. Fere eodem pacto Nicolaus Methoneus apud Hugonem Ether. I. II, c. 11, p. 1225: « Si omnia, quæcumque habet Filius, a Patre accipiens habet, procul dubio et ex Patre habet Spiritus emissionem. Unde (editio habet: unum) ergo diversiclina (ed. diversiclima) hæc liberalitas, secundum quam Filius quidem ex Patre accepit ut sit et ipse Spiritus causa, Spiritus autem, quanquam ad idem honoris habeat, et ex ejusdem substantiæ causa prodeat, tamen parili honore privatur, cum a Patre nequaquam accipiat ut causa sit Filii aut alterius sui similis, nisi forte injuriæ imputare crimen Patri quis audeat. » Græcus textus (ex Cod. Mon. 66, f. 79 b. cap. 16.): Εἰ πάντα δια πρόσεστι τῷ υἱῷ πάρα τοῦ πατρὸς λαβῶν ὁ υἱὸς ἔχει, ἐκεῖθεν ἂν ἔχοι λαβῶν καὶ τὴν τοῦ πνεύματος προδολήν. Πόθεν οὖν ή ἐτεροκλινής αὕτη φιλοτιμία, δι' οὓς ὁ μὲν υἱὸς ἔλαβε πάρα τοῦ πατρὸς τὸ αἴτιον εἶναι τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα, καίτοι τὸ ισότιμον ἔχον καὶ τῆς αὐτῆς ὁμοταγῶς προ-
εληλυθός αἴτιας, διμως τῶν ίσων γερῶν ἐστέρηται μὴ λαβὸν καὶ αὐτὸ πάρα τοῦ πατρὸς τὸ εἶναι αἴτιον ή τοῦ υἱοῦ ή ἐτέρου τινὸς ὁμοφυοῦς, εἰ μὴ καὶ ἀδικίας προσάπτειν ἔγκλημα τῷ πατρὶ τολμῆσον;

(25) Monac., qui signat cap. 24, habet: οὖν.

Non enim sibi satis esse censuerunt in suæ impie-
tatis ausu paternam causam dividere partemque
illius Filio tribuere, nisi etiam potiorem partem ei
adimant et loco Patris Filium causam substituant
Spiritui.

40. Quid ais? Accepit a Patre Filius ex ipso per generationem profectus alium quoque ejusdem naturæ producere? Quomodo igitur et ipse Filius producens ejusdem sibi naturæ Spiritum non co-
municavit, sicut ipse participaverat, similem vir-
tutem et prerogativam, ut Spiritus itidem gloriam habeat alium consubstantialem producendi? Et tamen par erat, ut Filius, licet non ob aliud quid-
quam, at saltem ad Patris imitationem per opera-
tiones similes similitudinem conservaret.

41. Ego tamen neque hoc absurdum silentio prætermittam. Majorem asserere Patrem Filio, licet non natura (upage! consubstantialis est enim Trinitas), at ratione causæ permittit sacra vocis Dominicæ institutio, indeque derivata sanctorum nostrum Patrum traditio. Filium vero ratione causæ Spiritu majorem nec in divinis eloquiis au-
divimus, nec quemquam pium hactenus sensisse comperimus; impia tamen lingua non modo Filiū ratione causæ Spiritu majorem facit, sed Patri propiorem.

42. Ad hæc: si causa Spiritus est Filius, quo-
modo non secunda pullulat causa in supremo super-

A καὶ τὸ πλέον τοῦ Πατρός; Εἰ δὲ ὁ Γίδης, φευ τῆς βα-
ρυτέρας τόλμης! Οὐ γάρ ἐνόμισαν ἀρχέσειν (26) αὐ-
τοῖς εἰς ὅσον ἀσεβεῖν εἴλοντο διατεμεῖν (27) καὶ σωμα-
τεῖζεσθαι τῷ Γίδῃ τὴν Πατρικὴν αἵτιαν (28) εἰ μὴ
καὶ τὸ πλέον ἀφαιρήσουσι: (29) καὶ ἀντὶ τοῦ Πατρὸς
τῷ Πνεύματι τὸν Γίδην ἀντεισάξουσιν αἵτιον.

μ'. [λ'.] Τί λέγεις; "Ἐλαβεν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁ
Γίδης (30) ἔξ αὐτοῦ διὰ γεννήσεως προελθὼν καὶ
προάγειν ἑτερον ὄμοιούς; [42] Πῶς οὖν καὶ αὐτὸς ὁ
Γίδης προάγων (31) ὄμοιούς τὸ Πνεῦμα οὐ μετέδω-
κεν, ὡς μετέλαθεν (32), τῆς ὄμοίας δυνάμεως καὶ
τιμῆς, ἵνα κάκειν πάλιν ὄμοιούντος ἔχῃ (33) προόδῳ
καὶ ὑποστάσει ἐναγλαίζεσθαι; Καίτοι γε ἔχρην τὸν
Γίδην, εἰ καὶ μὴ δι' ἑτερὸν τι, ἀλλ' οὖν γε πρὸς τὴν
τοῦ Πατρὸς ἀναγόμενον μίμησιν ἐφ' ὄμοίας ἐνερ-
γεῖσις συνδιατάξει (34) τὸ ὄμοιον (35).

μχ'. [λχ'.] Ἐγὼ δὲ οὐδὲ ταύτην δοίην ἀν σιγῇ
τὴν ἀτοπίαν (36) μείζονα λέγειν, εἰ καὶ μὴ τῇ φύσει
(ἀπαγεῖ ὄμοιούσιος γάρ ἡ Τριάς), ἀλλά γε (37) τῷ
αἵτιψ τὸν γεγεννηκότα τοῦ γεννήματος μυσταγιωγεῖ
μὲν ἡ Δεσποτικὴ φωνῇ (38). διδάσκει δὲ μυηθεῖς
ἐκεῖθεν καὶ ὁ τῶν ιερῶν Πατέρων ἡμῶν (39) χορός:
μείζονα δὲ τῷ αἵτιψ τοῦ Πνεύματος τὸν Γίδην οὔτε
Θειῶν ἔστιν ἀκούειν Λογίων, ἀλλ' οὐδὲ (40) νοῦς εύ-
σεβής μέχρι νῦν ἔχειν διανογθεῖς ἡ δέ γε θεομά-
χος (41) γλῶσσαν οὐ τῷ αἵτιψ [43] τὸν Γίδην μείζο-
να (42) τοῦ Πνεύματος μόνον, ἀλλὰ καὶ (43) τῆς πα-
τρικῆς ἐγγύτητος πορέρωτέρω ποιεῖ (44).

μβ'. [λβ'.] Ἐτι δὲ εἰ (45) αἵτιος τοῦ Πνεύματος ὁ
Γίδης, πῶς οὐκ ἀν εὑρεθείη (46) δεύτερην ὑποφυόμενον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(26) Mon. f. 457 b. ἀρχέσειν.
(27) Mon. διατελεῖν. Col. τὸ διατεμεῖν.
(28) Nil adeo solemne Photianis, quam solum Patrem αἵτιαν dicere omnemque αἵτιας rationem a Filio removere. Id saepius inculcat Marcus Ephes., ut in Confess. ap. Greg. Cpl. cod Mon. 27 fr. 119 b. apud Georg. Scholar. ibid. f. 185 a.

(29) Col. ἀφαιρέσωσι.
(30) Mon. Ὁ Γίδης παρὰ τοῦ Πατρὸς.
(31) In Mon. deest προάγων.
(32) Col. μετέδ. οὐ μετέλ.
(33) Col. ἔχει.
(34) Mon. Ὄμοίας συνεργίας διατάξειν.

(35) In Mon. Cod. cap. κά. Ex Photio ita Nicolaus Methon. cap. 17: Ήῶς δὲ καὶ αὐτὸς ὁ νίδης λα-
βῶν παρὰ τοῦ πατρὸς το εἶναι αἵτιος τοῦ ὄμοιούσιος πνεύματος, τὸ ὄμοιούς Πνεῦμα προάγων οὐ μετέδωκεν αὐτῷ τῆς αὐτοῦ δεσποτείας καὶ τιμῆς, ἵνα καὶ τοῦτο πάλιν ὄμοιούσιος ὑποστάσεως προόδῳ ἐν-
αγλαίζηται: ἡ γάρ δυνάμενος οὐ βεβούληται, καίτοι γε δρεῖλων τὸν πατέρα μιμεῖσθαι καὶ φθονερὸς ὁ τοιουτος· (ἀλλ' ἦλεως ἡμῖν ὁ πανάγαθος εἴη, τὴν βλασφημίαν ἐπὶ κεφαλὴν τοῦ αἵτιου ταύτης ἐπάγων!) ἡ συκοφαντεῖται τοιαύτην δύναμιν [μὴ] ἔχειν, τοῦ πατρὸς ὅλου ἔξιδιωσαμένου τὸ πατρικὸν αἵτιον καὶ τῇ καθ' ἑαυτὸν ἀφορίσαντος ὑποστάσει· καὶ πλὴν τῆς κατ' αὐτὸν ἰδιότητος τάλλα πάντα τὰ φυσικὰ προτεργάματα κοινὰ καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ παρέχοντος εἶναι.

D (36) Mon. ταύτην ἀν δοίην τὴν ἀτοπ. σιγῇ.
(37) Mon. ἀλλά γε καὶ τῷ αἵτιψ.
(38) Joan. xiv. 28. Patres textum intelligunt aut de humana Christi natura, aut de relatione originis

seu habitudine principii ad principiatum; illud la-
tini, hoc Græci potissimum Arianis illis verbis
abutentibus solebant regerere. Cf. Petav. *De Trin.*
l. ii. c. 2.

(39) Mon. ἡμῶν πατέρων.
(40) οὐδὲ τρες cod. habent.
(41) Mon. θεομάχος habuit; sed deinde τῷ συ-
perpositum χ.

(42) Col. μείζω.
(43) Hic vedetur τὸ πνεῦμα supplendum.
(44) Nicol. Methon. cap. 7: "Ετι εἰ τοῦ νίδην μεί-
ζων ὁ πατὴρ τῷ αἵτιψ καὶ ὁ νίδης μείζων τοῦ πνεύ-
ματος τῷ αὐτῷ λόγῳ λέγοιτ' ἀν· καὶ ποῦ τοῦτο εἰρη-
ται, τὸ εἶναι πῶς τὸν νίδην τοῦ πνεύματος μείζονα,
εἰ μὴ παρὰ μόνων τῶν πορέρωτέρω τὸ πνεῦμα ἡ τὸν
νίδην τοῦ πατρὸς ἀπισθούντων: « Si Filio Pater major
est causa, et Filius major Spiritu eadem ratione ipsa diceretur. Et ubinam hoc dictum est, Filiū aliquo modo majorem Spiritu, nisi ab illis tantum, qui Spiritum longius quam Filium a Patre reji-
ciunt. » Hæc Nicolai verba ita Gr. et Lat. profert Leo Allatius. *Vind. syn. Ephes.* c. 66, p. 480, 481; eum parvo discrimine eadem gr. dat cod. Mon. 66. f. 77 b. cap. ζ'. Eodem pacto loquitur Barlaam monach. orat. 4, de proc. Sp. sanct. apud eund. Allat. l. c. p. 548 et Theophylactus apud Beccum, orat., de un. n. 67. (G. O. I. 219): El μείζων ὁ πα-
τὴρ τοῦ νίδην τῷ αἵτιψ, εἴπερ καὶ ὁ νίδης ἔστιν τοῦ πνεύματος αἵτιος, ἔσται καὶ οὗτος μείζων αὐτοῦ... ποῦ τοι τοῦτο ἔξερηται, μείζονα τὸν νίδην τοῦ πνεύ-
ματος λέγεσθαι;

(45) εἰ deest in Monac. in quo signatur cap. 27.
(46) Mon. εὑρεθῆ.

αἰτίον ἐν τῇ ὑπεραρχίᾳ καὶ ὑπερέσει τῆς Τριάδος Α ἀρχῇ; καὶ τό τε αἰτιατὸν καὶ μηδὲ πρὸς ὅδριν τῆς πρώτης ἀρχῆς μεμηχανημένον μόνον, ἀλλὰ καὶ (47) αὐτοῦ ἐκείνου, περὶ οὗ κατασχηματίζεται: (48) ἡ τιμὴ; τὸ γὰρ μηδὲ τινα χρείαν μηδὲ αὔτῳ μηδὲ μηδενὶ (49) παρέχειν, ἀλλὰ μηδὲ ἀφοριμήν μηδαμόθεν εὑρίσκειν ὥστε παρασχεῖν (50), πῶς οὐ μᾶλλον ἀποφανεῖται τὸν Γίὸν (51) περιυδρισμένον καὶ τιμῆς ὄνοματι κακουργοτέρου τὴν ὅδριν ποιεῖ; καὶ γὰρ τοῦ Πνεύματος πατρόθεν ἐξ ἀΐδίου (52) τὴν ἐκπόρευσιν ἀνενδεῖ κεκτημένου, ποίας ἀν ἄλλης [44] προχωγῆς (53) ἢ οὐσιώσεως τὸ συμπλασθὲν αὐτοῖς αἴτιον ἐπιγνωσθῆσεται (54) χωρηγόν (55);

μγ'. Πῶς δ' οὐκ εἰς δύο αὐτοῖς (56) διαμερισθῆσεται τὸ Πνεῦμα; τὸ μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ (57) ὡς ἀληθῶς καὶ πρώτως αἴτιον προϊὸν (ἀναίτιος γάρ) τὸ δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου καὶ (58) αἰτιατὸν (οὐκ ἀναίτιον γάρ) καὶ οὕτως δ' οὐ (59) τάξει μόνῃ καὶ συγέσει καὶ αἴτιᾳ τὴν τοῦ Πνεύματος ἐτερότητα καὶ παραλλαγὴν ἢ αἵρεσις δραματουργεῖ, ἀλλὰ καὶ εἰς τετράδα ἀντὶ Τριάδος τὸ σέβας ἡμῶν (60) ἀπωθεῖσθαι τολμᾷ, μᾶλλον δ' οὐδὲν ἀνύδριστον καταλιπεῖν τῶν (61) ἐν τῇ ὑπεραγάθῳ (62) Τριάδι καὶ Δημιουρῷ τοῦ παντὸς οὐδεμίαν παραλείπει σπουδῆν (63).

μδ'. [λδ'.] (64) Καὶ μὴν εἰς αἴτιος μὲν τοῦ Πνεύματος ὁ Γίος, ἀμφοῖν δ' (65) αἴτιος ὁ Πατὴρ, εὐρεθῆσεται τι αἴτιον ἐν τῇ [45] τελείᾳ καὶ τελειοποιῶ^B Τριάδη τοῦ μὲν κυρίως (66) καὶ πρώτου αἴτιον τῆς τελειότητος ἀπεληλαμένον (67) ἀτελὲς δὲ καὶ ἡμίτομον ἢ σύνθετον, ἐξ ἀτελοῦς καὶ τελείου τὴν σύνθεσιν ἀναδειγμένον (68). Καὶ σκοπεῖν ἔξεστιν, δπως ἡ μὲν μυθολογία ἐν τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορῷ τοὺς ἵπποκενταύρους πάλαι παιζουσα ἀναπλάττει, ἡ δὲ θεομαχία ἐν τοῖς ἀΐδίοις καὶ ἀναλλακτώις (69) ἢ τὸ ἡμίτομον ἢ τὸ ἐξ αἴτιου τε καὶ αἰτιατοῦ συμπεπλασμένον αἴτιον οὐ φρίστει μετὰ σπουδῆς τερατολογοῦσα· καὶ οὐδέτερον αὐτῶν (70) τὸ ἀτελὲς παρα-

naturalique Trinitatis principio, eaque causata, et non in contumeliam primi principii solum excoigitata, sed et illiusmet, in cuius favorem honor ille confingitur? Cum enim causalitas ista nullum omnino usum præstet, imo vero ne ansam quidem ullam præstandi reperire possit, quomodo non potius affectum contumelia Filium declarat eique sub honoris titulo injuriam atrociorē facit? Cum enim Spiritus processionem suam a Patre atque ab æterno plenam nullamque ex parte deficiente habeat, quamnam aliam productionem aut substantiæ formationem conficta ab ipsis causa poterit largiri?

43. Quomodo vero non ipsis Spiritus in duos dividetur, quorum alter a Patre, vera ac primaria causa, procedat (Patre quippe nullam aliam causam agnoscit), alter vero e secunda causataque causa (Filius quippe causam sui agnoscit Patrem), sicque non ordine duntaxat et relatione atque causalitate distinctionem Spiritus ac diversitatem hæresis nobis exhibit et in medium producit, verum et in quaternitatem loco Trinitatis numen a nobis adoratum propellere audet, imo omittit nullum studium, ut nihil in sanctissima rerumque omnium Conditrice Trinitate ab injuriis maneal immune.

44. Verum enimvero si causa Spiritus sit Filius, utriusque autem causa sit Pater, reperietur in perfecta et perfectrice Trinitate causa quædam a perfectione propriæ primæque causæ remota et imperfecta potius ac semicausa vel composita, ex imperfecta atque perfecta compositionem suscipiens. Estque hoc loco observandum, quod veterum mythologia in rebus generationi corruptionique obnoxiiis hippocentauros olim per jocum confinxit, at istorum impietas in rebus sempiternis atque immutabilibus vel semicausam vel causam ex causa et causa confictam serio prædicare non exhorrescit; quorum neutrum ab imperfectione se eximit:

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(47) καὶ deest in Mon.

(48) Mon. σχηματίζεται.

(49) Mon. α. μηδὲν πάρεχον.

(50) Sic. Palat. et Monac.; Valic. παρέχειν.

(51) Mon. τὸν περιυδρό.

(52) Col. π. καὶ ἐξ αΐδίου.

(53) Col. παράγων.

(54) Mon. συγγνωσθῆσεται.

(55) Cum his confer cap. 7 et cap. 31.

(56) Col. deest αὐτοῖς.

(57) Mon. καὶ deest.

(58) Item καὶ deest in Mon.

(59) δ' deest in Mon.

(60) Mon. ἡμῖν τὸ σέβας.

(61) τῶν deest in Mon.

(62) ὑπεραγάθη Mon.

(63) Hæc exorant ita Maximus Planudes syllabo 2 (apud Georg. Metoch. G. O. II. 944. Arcud. Opusc. theol. aurea et cod. Mon. 27. f. 75 a et 80 b.) : 'Η μὲν μονὰς ταυτότητας ἐστιν αἴτια, ἡ δὲ δύὰς ἐτερότητος· δύον καὶ υἱὸς καὶ πνεῦμα τὸ ἄγιον ὡς μὲν ἐξ ἑνὸς τοῦ πατρὸς δύτα τὸ ταῦτὸν τῆς φύσεως ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ ἔχουσιν· ὡς δὲ δύο πά-

D λιν δύτα, ἐτερά ἐστιν ἀλλήλοις καὶ τῷ πατρὶ κατὰ τὰς ὑποστάσεις, ἀλλ' οὐ τὴν φύσιν· οὐ γὰρ ἐνηνταῦτα τὴν ωστὶ δύτα καὶ ἐτερά πάλιν κατὰ τὴν φύσιν εἰναι· εἰ μὲν οὖν ἄρα ἐξ ἑνὸς, τουτέστι μόνου τοῦ πατρὸς, καὶ τὸ πνεῦμα προέρχεται, ἐν ἐσται· καὶ ταῦτὸν αὐτὸν ἐκυτῷ· εἰ δὲ ἐκ δύο, τουτέστι πατρὸς καὶ υἱοῦ, ἐτερον ἐσται αὐτὸν ἐκυτῷ, ὡς ἀν ἄλλο μὲν ὃν τὸ ἐκ τοῦ πατρὸς ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ· ἐπεὶ γὰρ ἄλλος μὲν ὁ πατὴρ, ἄλλος δὲ ὁ υἱὸς, ἀνάγκη καὶ τὸ ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ πνεῦμα ἄλλο καὶ ἄλλο εἰναι· τοῦτο δὲ ἔτοπον.

(64) In cod. Mon. cap. κτη'.

(65) δέ deest in Mon.

(66) Mon. κυρίου.

(67) Mon. παρτλλαχγμένον, ἐντελές δὲ κ.

(68) Nicolaus Methonens, cap. 20: Τερατῶδες δὲ εἶη καὶ τὸ κατὰ τὸν υἱὸν πρόσωπον· ὅπερ τὸ αὐτὸν καὶ αἴτιον καὶ αἰτιατὸν ἀναφέρεται, μήδ' δλον αἴτιον, μήδ' δλον αἰτιατὸν δν, ἀλλ' ἐξ ἀτελῶν ἐκάτερων συντεθειμένον.

(69) Cod. p. 287. ἀναλλοιώτοις, ut alias communiter.

(70) Mon. αὐτοῦ.

utrumque enim licet mutuam inter se pugnam conservent (is enim est impiæ sententiæ fructus) in eamdem tamen imperfectionis notam conveniunt.

45. Præter autem dicta si unus est Spiritus, et eminenter atque proprie unus, quemadmodum et Pater et Filius vere atque ineffabiliter unus, quomodo non iniquum simul et absurdum fuerit, geminas eidem causas ascribere?

46. Ob has igitur aliasque his similes rationes tandem aliquando sensu vos vestræ impietatis afficiamini oportet et ad catholicæ atque apostolicæ Ecclesiæ sententiam relicita plurimorum errorum matre superstitione conveniatis; ac pura pietatis doctrina initiati addiscatis credere ex toto corde ac sine ulla mentis hæsitatione, quod quælibet quidem persona consubstantialis ac divinissimæ Trinitatis ineffabili ratione in communionem aretissimam cum natura jungantur, secundum vero hypostaseos rationem incommunicabilem inter se tueantur propriatum characterem. Non enim ullum in ipsis aditum confusionei permittit distinctio; apage, sed sicut nullam partitionem seu divisionem illorum secundum naturam communio admittit, ita nec proprietates, quibus quælibet trium personarum distinguitur, in ullam prorsus confusionem permiscentur. Et sicuti rursus Filius quidem generatur a Patre, permanet tamen inalterata sibi conservans filiationis dignitatem, ita et sanctissimus Spiritus procedit quidem a Patre, manet vero incommutata sibi servans processionis rationem; et qua ratione

A χωρεῖ διαφεύγειν (71). ἐκάτερον γὰρ εἰ καὶ (72) πρὸς ἄλληλα προβάλλεται διαμάχεσθαι (τοιαῦτα γὰρ τῆς ἀσεβοῦς σπορᾶς τὰ (73) γεώργια), δύως εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ ἀτελοῦς ὕδριν ἀμφω συνάγει: (74).

[46] με. [λε'.] (75) Χωρὶς δὲ τῶν εἰρημένων, εἰ ἔν ἐστι τὸ Πνεῦμα καὶ ὑπερψυχῶς τε καὶ κυρίως ἐν, ὥσπερ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Γίδης εἰλικρινῶς τε καὶ ὑπὲρ λόγον ἐν, πῶς αὐτὸς (76) τὸ δυαδικὸν τῶν αιτίων οὕτι (77) ἔκθεσμον ἄμα καὶ ἀδύνατον ἐπιγραφεσθαι: (78);

με'. [λε'.] Διὰ ταῦτα (79) τοίνυν καὶ τὰ τοιαῦτα, κλήν ὁψὲ γοῦν (80) ἀναλαβεῖν ὑμᾶς προσήκει συναλιθησιν τῶν ἡσενημένων, καὶ τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ τῆς πολυπλακοῦς δεισιδαιμονίας συνελθεῖν τῷ φρονήματι: (81) καὶ μυηθῆναι μὲν καθαρῶς τὴν εὔσεβειαν, ἀναμαθεῖν δὲ πιστεύειν ἐξ ὅλου τοῦ νοῦ καὶ διανοίας μὴ δισταζούσης, ὡς ἔκαστον μὲν πρόσωπον τῆς ὁμοουσίου καὶ θεαρχικῆς (82) Τριάδος ἀφράστῳ λόγῳ εἰς κοινωνίαν μὲν ἀδιάστατον συνάπτονται τῇ φύσει, κατὰ δὲ τὸν τῆς ὑποστάσεως λόγον [47] ἀμετάβλητον φυλάττουσιν ἀλλήλαις τὸν τῶν ἴδιωμάτων χαρακτῆρα· οὐ γὰρ χώριν δίδωσιν ἐν αὐτοῖς τὸ συγκεχυμένον ἐπελθεῖν ή διάκρισις ἀπαγεῖ ἀλλ' ὥσπερ οὐδένα μερισμὸν ή διαίρεσιν ή (83) κατὰ φύσιν (84) κοινωνία παραδέχεται, οὕτως οὐδὲ τὰ ἐξ ὧν ἔκάστη τῶν τριῶν χαρακτηρίζεται, οὐδενοῦν εἰς οὐδεμίαν σύγχυσιν οὐδεικοῦ (85) ἀναφύεται (86). "Ωσπερ (87) δὲ πάλιν ὁ Γίδης γεννάται μὲν ἐκ σοῦ Πατρὸς, διαμένει δ' ἀν ἀναλλοίωτον ἔχυτῷ (88) τὸ τῆς υἱότητος συντηρῶν (89) ἀξίωμα, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ πανάγιον (90) ἐκπορεύεται μὲν τοῦ Πατρὸς, μένει δ' ἀμετάβλητον

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(71) Col. διαφυγεῖν.

(72) Mon. καὶ εἰ.

(73) εἰσπορᾶς.

(74) Argumentum, quo imperfectionis in Divinitate assertæ rei arguuntur Latini, saepe apud theologos Photianos varie efformatum recurrit. Huc spectat Nicol. Methon. cap. 2: Εἴ τὸ Πνεῦμα καὶ τέλειον, ἐπεὶ καὶ θεὸς, εἰς δὲ θεὸς, ὅτι καὶ τέλειος, ὅτι καὶ ἀγαθὸς, ἐξ ἐνὸς ἢν εἴη καὶ τελεῖον τοῦ ἀρχικοῦ αἵτιου, ὅπερ ὁ πατὴρ. Εἰ δὲ μὴ ἐξ ἐνὸς τούτου μόνου, ἀλλὰ καὶ τοῦ υἱοῦ, οὕτως αὐτὸν ἀρχήν τὸν γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἐνὸς; οὕτως τὸ ἀρχικὸν αἵτιον ἐν, ἀλλὰ δύο, πατὴρ καὶ υἱός καὶ οὐδέτερον τούτων τέλειον, ἀλλ' ἀτελὲς ἔκάτερον, παρ' ὅσον δεῖται ἀλλήλων εἰς τὴν προστριχωγήν τοῦ πνεύματος. οὐδ' αὐτὸν ἀρχὴ τὸ πνεῦμα τέλειον πῶς γὰρ τὸ ἐξ ἀτελῶν; οὐδὲν γὰρ τέλειον ἐξ ἀτελῶν. Hugo Ether. I. II, c. 10, p. 1204, 1205, non satis accurate hæc ita reddit: « Si unus est Spiritus et perfectus, quia Deus, et perfectus, quoniam bonus (nam quod perfectum non est, imo quod hujusmodi, bonum non est), ex una utique sit et perfecta et principali causa, quæ est Pater, unumquidque. Si autem non est ex uno, et hoc solo, sed et ex Filio, non idem ergo unum. Quomodo enim est, quod non ex uno, neque principali, causa una? Duo enim sunt Pater et Filius, et neuter eorum perfectus, in quantum sui ad invicem egent ad productionem. Non est igitur ipse Spiritus perfectus. Quomodo enim, cum sit ex imperfectis? Nihil ex imperfectis perfectum. » — In quibusdam videtur Hugo aliter legisse.

(75) In cod. Mon. cap. xii.

(76) Fortasse αὐτῷ et revera αὐτῷ habet. Col.

(77) οὐδὲ deest in Mon.

D (78) Nicol. Methon, cap. 2 (supra c. 44, not. 8), cap. 15: Οὐκέτι ἐν καὶ μόνον τὸ Πνεῦμα πῶς γὰρ τὸ μὴ ἐξ ἐνὸς μηδὲ μόνου; cap. 28: "Ισον μὲν οὐδὲν εἶναι τὸ ἐκ δύο, ὡς φασι, τῷ ἐξ ἐνὸς. ήν γὰρ καὶ αὐτὸς ἐξ ἐνὸς ή κάκεινος (ὁ υἱὸς) ἐκ δύο. Apud Illygon. Ether. I. II, c. 21, p. 1226: « Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, nunquam est æquale. Atqui Spiritus ex duobus est, cum Filius ex Patre solo nativitatem habeat; ergo non est æqualis Filio Spiritus, sed aut major aut minor. »

(79) Mon. διὰ τοῦτο.

(80) Mon. ὁ ψὲ γοῦν.

(81) En sua dogmata rursus catholicæ Ecclesiæ sententiam esse proclamat; non minori confidentia suam doctrinam in ep. ad Aquilei archiepisc. vocat τὴν ἀνὴρ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξαπλωμένην εὔσεβειαν.

(82) Mon : ζωαρχικῆς.

(83) Mon. ή.

(84) Col. ή κατὰ τὴν φύσιν.

(85) Col. οὐδαμῶς.

(86) Mon. ἀναφέρεται.

(87) In C. Mon. hic incipit cap. 30.

(88) Mon. f. 458 a. b. δ' ἀναλλοίωτος ἔχυτος τὸ τ.

(89) Mon. τηρῶν.

(90) Mon. τὸ ἄγιον.

ἴαυτῷ συντηροῦν τὸ ἐκπόρευτόν - καὶ καθ' ὃν λόγον ἔξ ἀναιτίῳ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα προϊὸν ἐτέρου (91) γέννησιν ἢ ἐκπόρευσιν οὐθεούργει (92), οὐδὲ διὰ τινος μεταβολῆς τὴν ἐκπόρευσιν αὐτοῦ καινοτομεῖ (93) - οὕτω δὴ καὶ ὁ Υἱὸς γεννώμενος ἔξ ἀναιτίου τοῦ Πατρὸς οὔτε διὰ γεννήσεως, οὐ μὴν, ἀλλ' οὐδὲ δι' ἐκπόρευσις (94) οὐδεμίᾳ ἀν θεούργιαν οὐδενὸς ὅμοιως ἀνάσχοιτο ὑποβολεῖν (95) οὐδὲ σχέσεως ἐτέρας ἐπεισαγωγῇ τὸ προνόμιον ἐπινοεύειν τῆς υἱότητος (96).

[48] μζ'. [λζ'.] Ἐκεῖνο δὲ μὴ καθορῶντα δικαίως ἢ σε γραφούμην ἔκουσίου πηρώσεως. Εἰ μὲν γάρ κατὰ τὸν λόγον τῆς φύσεως ὁ Πατὴρ προβάλλεται τὸ Πνεῦμα, τῆς αὐτῆς (97) δὲ φύσεως ἡ Τριάς, τότε δὴ τότε μετὰ πολλῶν καὶ ἄλλων συγγενῶν ἀτοπιμάτων, ἐκ τίνος (98) ἀν ἀφορμῆς ἔξωρμας μυθολογεῖν τὸ δυσσέδημα; Οὐ γάρ μόνον εἰς προβολέα τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς ἀν σοὶ μετεβάλλετο, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα εἴς τε τὴν τοῦ Υἱοῦ γέννησιν καὶ τὴν ἰδίαν προβολὴν ἐτέμνετο τε καὶ κατεμερίζετο - καὶ σιγῇ τἄλλα ἔχετω, δτι τε ἄμεινον (99), καὶ οὐδὲ τῷ φύματι τὰ ἀτοπώτερα (1) μὴ προφερόμενα τοῖς νουνεγῶς καὶ σὸν εὐλαβεῖσθαι διερευνῶσιν οὐκ ἀδηλον ἔχει τὴν κατανόησιν. 'Δλλ' οὕτω μὲν εἰ τῷ λόγῳ τῆς φύσεως, οὐχὶ δὲ τῷ λόγῳ τῆς ιδίας ὑποστάσεως ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα εἴ τις (2) προβάλλεσθαι τερατεύσοιτο (3). Εἰ δὲ καθὸ Πατὴρ ὁ Πατὴρ ιερολογεῖται προβάλλειν τὸ Πνεῦμα καὶ τοῖς (4) εὑτεδέστιν οὐκ ἐπιδιστάζεται - οὕτε ὁ Υἱὸς, καθὸ θεολογεῖται ὁ Υἱὸς, διὰ τῆς τοῦ Πνεύματος προβολῆς τὸ τῆς υἱότητος καινοτομήσει (5) ἀξιωματα, οὐδὲ τῷ Πατρὶ (6) περικόψας εἰς ἔκυτὸν μεταστήσει τὴν αἵτιαν τοῦ προβλήματος, ὥσπερ οὐδὲ τῆς περὶ αὐτὸν ἀστατάστου τε καὶ ἀρρένστου (7) γεννήσεως. Οὐ γάρ ἔστιν, οὐκ ἔστι ταῦτα φύσεως, [49] καθ' ἣν ἡ κοινωνία διξάζεται, ἀλλ' ὑποστάσεως ιδιωματα, δι' ᾧν τὴν (8) ἐν τῇ Τριάδι θεολογοῦμεν διάκρισιν (9).

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(91) Mon. προϊὸν ἐτέραν γ.

(92) Mon. οὐθεούργει. Ad marginem : Ίσως οὐ γεννηργεῖ.

(93) Col. κενοτομεῖ.

(94) Mon. οὔτε διὰ γεννήσεως, οὔτε μὴν δι' ἐκπ.

(95) Mon. ὑπολαβεῖν.

(96) Conferantur ista Nicolai Methon. c. 4. med. D Πῶς εἰς υἱὸς, πως ἀπλοῦς; ὁ μὴ μόνον υἱὸς, ἀλλὰ υἱοπάτωρ δὴ τις ἀναφανέμενος ἐκ τοῦ μὴ γεννᾶσθαι μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα προάγειν ἔξ ἔκυτοῦ, διπερ ἣν τοῦ πατρικοῦ ιδιωματος. Marcus Ephes. syllog. 1 (cod. Mon. 27 f. 180 a) : Εἰ οὖν ἀντίθεσις διακρίνει τὰ θεῖα πρόσωπα... καὶ ἀμφω τὰ ἀντικείμενα συνελθεῖν ἐφ' ἐκάστου τούτων ἀδύνατον· οὐδ' ἄρα τὸ αἵτιον καὶ αἵτιατόν συνελεύσεται: (καὶ ταῦτα γάρ ἀντικείμενα) οὐδὲ ὁ υἱὸς αἵτιατὸς ὅμοι καὶ αἵτιος ἔσται, καθάπερ οὐδὲ υἱὸς ὅμοι καὶ πατέρ. Sic et ejusd. Confess. ibid. f. 115 a — Ad finem cap. λζ'. Col. p. 288 hoc habet Scholion : 'Ἐπιρρήματα ἀφοριστικάν · εἰρημένοις ἐπιλεγόμενον · περιορίζει γάρ καὶ σημαίνει, δτι ταῦτα μὲν οὕτως.

(97) Mon. αὐτῶν.

(98) Mon. ἐκ τίνος.

(99) Palat. et Mon. δτι τε ἀμ.

A Spiritus ex Patre nullam agnoscente causam prodiens alterius generationem vel processionem divinam non operatur, nec per ullam mutationem processionem suam innovat, ita sane et Filius ex Patre principii experie generatus neque per generationem, imo vero neque per processionem poterit ullam aliam consubstantialem personam producere, aut aliam superinducendo relationem filiationis adulterare prærogativam.

47. Illud autem si nolis intelligere, merito te spontaneam arguam cœcitatis. Si enim secundum rationem naturæ Pater producit Spiritum, cum ejusdem naturæ sit Trinitas, tunc sane una cum multis aliis affinibus absurdis esset tibi aliqua occasio impia hujus fabulæ confingendæ. Non enim solum inproductorem Spiritus posses Filium convertere, sed ipsummet Spiritum tum in Filii generationem tum in sui ipsius productionem scindere ac partiri; pressis interim silentio cœteris absurdis, quæ etiam nullo prodita verbo a prudentibus piisque perscrutatoribus melius ac facilius intelliguntur. Atque ita quidem, si quis ratione naturæ, non vero ratione hypostaseos propria Patre Spiritum produci fingeret. Cum tamen Pater Spiritum producere et sacris dicatur eloquiis et a catholicis constantissime credatur, profecto nec Filius, quatenus Filius prædicatur, per Spiritus productionem filiationis gradum sibi immutabit, nec Patri ademptam ad se trahet Spiritus causationem, quemadmodum nec causationem pacatissimæ purissimæque sui generationis. Neque enim prorsus hæc sunt naturæ, secundum quam communio prædicatur, sed hypostaseos proprietates, per quas divinam in Trinitate distinctionem confitemur.

(1) Mon. ἀτοπότερα.

(2) Sic Vat. f. 201 b.; Palat. f. 227 a.; Monac. breviter : ὁ π. τὸ πνεῦμα προβάλλοιτο.

(3) Col. τετατεύοιτο.

(4) Mon. τῆς.

(5) Mon. καινοτομήσῃ. Col. κενοτομήσει.

(6) Mon. τοῦ πατρός.

(7) Col. ἀστ. καὶ ἀρρ. Sine τε.

(8) Mon. τὰ ἐν τῷ.

(9) Enucleatius et plura argumenta connectendo Marcus Ephes. syllog. 10 (cod. Mon. 27 f. 245 a) : Τὸ τῆς θεότητος αἵτιον ἢ τῶν ὑποστάσεων ἔστιν ἰδίον τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ κατὰ τοὺς λατίνους, ἢ τῆς αὐτῶν φύσεως ἢ ἐνεργείας τινός. Εἰ μὲν οὖν τῶν ὑποστάσεων ἔστιν (sic accent. in cod.) ἰδίον, πῶς οὐ δύο τὰ αἵτια; δύο γάρ καὶ αἱ ὑποστάσεις, καθάπερ καὶ τὸ αἵτιατὸν δυσὶ προσὸν ὑποστάσει δύο καὶ τὰ αἵτιατὰ πάντας εἰσάγει. Εἰ δὲ τῆς αὐτῶν φύσεως, ἔξισάσει πάντας αὐτὴν καὶ οὐκ ἐπὶ πλέον ἔσται: τὸ γάρ πνεῦμα οὐκ ἔστιν αἵτιον. εἴ τι ἄρα πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσις, τοῦτο θεότητος αἵτιον, καὶ εἴ τι θεότητος αἵτιον, τοῦτο πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσις. ἀλλότριον ἄρα τὸ πνεῦμα τὸ ἄγιον τῆς τοῦ πατρὸς καὶ υἱοῦ φύσεως, ὥσπερ καὶ τοῦ αἵτιου ἀλλότριον. Καὶ ἔτ. Μακεδόνιον οἱ Λατίνοι μέμφονται! Εἰ δὲ ἐνεργείας

48. Esto. At inquit nonnulli hæreticos dicere : Quomodo non manifeste repudiatis præconem illum Ecclesiæ orbisque doctorem Paulum, cœlestem illum virum, qui ingenti vereque cœlesti exclamat voce : *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra clamantem : Abba, Pater*⁶¹. Si igitur Paulus dogmatum rectorum norma Spiritum dicit e Filio procedere, quomodo qui hoc non admittunt, ipsum mysteriorum cœlestium doctorem non repudiant? At quis, quæso Paulum arcanorum mysteriorum doctorem calculis omnibus respuit, an is qui eum Christo magistro suo et communi Domino contradicentem ostendere nititur, an vero qui ipsius cum illo consensionem concordiamque reveretur ac celebrat? Si enim Dominus quidem Spiritum ex Patre procedere docet, Paulum vero inducit hæresis asserentem ex Filio, uter quæso, illum repudiat? Imo potius is illum repudiat, qui contradictionis adversus Dominum eum accusat inevitabilemque temeritatis pœnam sibi acquirere eum contendit. Vides, quomodo orbis universi doctorem doctoris honore haud exuere nosti, quomodo eum, qui nos ad pietatem ducit non veneratione obsequiove prosequeris, sed infamia atque ignominia inspergis. Sed nihil præter morem suum hic agit hæresis. Quæ enim ipsum Filium Verbumque Dei calumniata fuit, quod secum ipse aliquando pugnarit, quomodo non sibi consentanea facit, dum et genuinum ejus famulum et discipulum ipsi contraria dicentem objicit eumque ostendere nilitur magistri sui correctorem?

49. At ubinam, quæso, Paulus affirmat, *Spiritum procedere a Filio?* Esse quidem Spiritum Filii (neque enim alienus est; absit) et ille dixit et Dei Ecclesia constitutur ac prædicat; *procedere autem ex Filio* neque ex illius divina lingua prodiit, neque ullus

A μη'. [λη'.] Εἰεν. Ἀλλὰ γάρ φασί τινες τοὺς αἱρεσιώτας λέγειν· Πῶς δὲ τὸν κῆρυκα τῆς Ἐκκλησίας, τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον οὐκ ἀλοίητε παραγραφόμενοι Παῦλον; ἐκεῖνον τὸν οὐράνιον ὄνθρωπον, ὃς μέγα τε καὶ ὡς ἀληθῶς οὐράνιον ἀνακέκραγεν· Ἐξαπέστειλεν δὲ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν (10), κράζον· Ἄδει, δὲ Πατήρ. Εἰ οὖν Παῦλος ὁ τῶν ὅρθων δογμάτων γνώμων τὸ Πνεῦμα λέγει ἐκ τοῦ Γίοῦ ἐκπορεύεσθαι, πῶς οἱ μὴ τοῦτο παραδεχόμενοι αὐτὸν τὸν μυσταγωγὸν τῶν οὐρανίων παραδέχονται (11); Καὶ τίς ἔστι Παῦλον τὸν θεωρὸν τῶν [50] ἀπορρήτων ὃς ἀπάσσαις ψήφοις παραγράψεται (12), δὲ πρὸς τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ καὶ κοινὸν Δεσπότην ἀντιφθεγγόμενον ἐπιδεῖξαι (13) επουδάζων, ἢ δὲ τὴν πρὸς αὐτὸν συμφωνίαν αὐτοῦ διὰ σεβάσματος ἄγων καὶ ἀνυμῶν; Εἴ γάρ ὁ Δεσπότης μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ, Παῦλον δὲ ἢ αἵρεσις δογματίζειν εἰσάγει ἐκ τοῦ Γίοῦ, τίς ἂν εἴτε ὁ παραγραφόμενος (14); μᾶλλον δὲ ὁ γραφόμενος αὐτὸν Δεσποτικῆς ἀντιλογίας καὶ δικην ἀφοκτον τοῦ τολμήματος χρεωστεῖν (15). Ορῆς, δπως ἔγγως τὸν τῆς οἰκουμένης διδάσκαλον τῶν διδασκαλικῶν γερῶν μὴ ἀποστερεῖν, δπως τὸν πρὸς τὴν (16) εὐσέβειαν ὁδηγὸν ἀντιτεῦ δι' αἰδοῦς ἄγειν καὶ σεβάσματος ἐπιρρήτῳ γνώμῃ δυσφημεῖς (17). Ἀλλ' οὐδὲν ἢ αἵρεσις (18) κακιότερον τοῦ συνίθους ποιεῖ. Η γάρ αὐτὸν συκοφαντήσασα τὸν Γίον καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ εἰς διαφωνίαν ἐκπεσεῖν, πῶς οὐκ ἀκόλουθον πράττει (19) ἔχυτῆς καὶ τὸν αὐτοῦ γνήσιον θεράποντα καὶ μαθητὴν εἰς ἀντιλογίαν (20) ἀντανιστῶσα καὶ φιλονεικοῦσα δεῖξαι τοῦ διδασκάλου διωρθωτήν (21).

B μθ'. [χ'.] Ποῦ (22) δὲ Παῦλος ἂν ἐλέγει: (23) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ [51] Γίοῦ; εἶναι μὲν (24) γάρ τοῦ Γίοῦ (οὐδὲ γάρ ἀλλότριον· μὴ γένοιτο!) κάκεινος εἶπε καὶ ἢ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία συνομολογεῖ καὶ συνεπίσταται· ἐκπορεύεσθαι δὲ ἐκ τοῦ

⁶¹ Galat. iv, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

τινός ἔστιν τῶν, ζητητέον αὐθις, εἰ προσωπική ἔστιν αὐτῇ ἢ φυσική· καὶ εἰ μὲν φυσική, φυσικῆς τινός (sic in cod.) ἐνεργεῖς ἔσται· τὸ πνεῦμα ἀλλότριον, κάντεῦθεν δὲ, καὶ τῆς φύσεως, εἰ δὲ προσωπική, πρὸς ἓν πρόσωπον ὥρισμένως ἀνενεγχθεῖται· μία γάρ τῷ ἀριθμῷ προσωπικῇ ἐνέργεια πάσκις ἀνάγκαις ἐνὸς ἔσται προσώπου πρὸς ἓν ἐνέργημα τελνουσα· μάτην ἀρχα λατένος· τὴν μίαν τῷ ἀριθμῷ προσδιλητικὴν ἐνέργειάν τε καὶ ιδιότητα τῷ πατρὶ καὶ τῷ Γίῳ διδόσσει.

(10) Monac. cum plurimis N. T. edit. ἡμῶν.

(11) Palat. f. 227 a. Vatic. f. 202 a. habent: παραγράφονται, quod hic postularer particulam negativam, unde Monac. Cod. lectionem prætulimus. Reipsa Col. p. 289 habet; οὐ παραγράφονται. Hucusque verba adversariorum; abhinc Photius contra eos arguit.

(12) Mon. f. 459 a. παραγράψετε.

(13) Mon. δεῖξαι.

(14) Mon. habuit παραγραφόμενοι· sed postea correctum est.

(15) Mon. χρεωστῶν.

(16) Τὴν deest in Mon.

(17) Mon. δυσφημεῖν.

(18) Mon. διαίρεσις.

(19) Mon. πράττεις.

(20) Col. Εἰς τὴν ἀντιλ.

D (21) Suam de eodem textu disputationem in ep. ad Aquilei. his verbis introducit Photius: Ἀκούω δὲ τούτους θραυσυνομένους κατὰ Παύλου καὶ κατὰ τοῦ κοινοῦ δεσπότου καὶ διδασκάλου τὸν θεῖον Παῦλον εἰς συνηγορίαν τῆς οἰκείας προβαλλομένους αἵρεσεως ἐξαπέστειλε γάρ, φασίν, εἶπεν, δὲ θεὸς τὸ πν. χ. τ. λ. Ἀλλ' οὔγε τοῦτο ῥητὸν τὴν οἰκείαν κρατύνειν ἀμαθίαν νομίζοντες ἐκεῖνο γινωσκέτωσαν, ὡς ἐν οἷς τοῖς τοῦ Παύλου ῥητοῖς ὑπολαμβάνουσιν ἐπερείδεσθαι, ἔχυτούς μᾶλλον ἀμαρτάνοντας ἐξελέγχουσιν.

(22) Mon. Παν.

(23) Sic tres nostri codd.; fort. ἐλεγε. Col. Παῦλος, ἄνθρωπε, λέγει. Ex ἀνε λέγει ortum illud ἀν ἐλέγει.

(24) Mon. εἰ μὲν γάρ.

Γίοῦ, [51] οὔτε διὰ τῆς ἔκεινου θεορήματος γλώττης προελήθεν, οὐ μὴν, ἀλλ’ οὐδὲ τῶν εὐτεσθῶν οὐδεῖς (πολλοῦ γε καὶ δεῖ συκοφαντίας τοιαύτης) ἐγράψατο, ἀλλ’ οὐδ’ ὅκοη τὸ δύσφημον (25) ἀνάσχοιτο δέξαται.

ν'. [β'] Εἶπεν ὁ Παῦλος, ὁ τῷ δρόμῳ τοῦ Θεοῦ κηρύγματος βραχύτερον αὐτοῦ τῆς σπουδῆς τὸ τῆς οἰκουμένης ἐλέγχας μέγεθος. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ αὐτοῦ. Διὰ τί οὖν μὴ καὶ σὺ τοῦτο λέγεις, ἀλλὰ κακουργεῖς καὶ τὰ ἄνω κάτω ποιεῖς καὶ διαστρέφεις τὸ ρῆμα τοῦ κήρυκος· καὶ, τὸ βαρύτερον, τὴν σὴν διαστροφὴν καὶ βλασφημίαν εἰς τὴν τοῦ διδασκάλου παραπέμπεις φωνήν (26);

να'. [γ'] "Ἐρη, Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ (27) · καλῶς γε καὶ θεοσόφως. Σὺ δὲ τί ποτε (28) παραχαράττεις τὴν φωνὴν καὶ ἀ μὲν (29) εἶπεν οὐ λέγεις, ἀ δὲ οὐδὲ ἐνενόησεν ὡς ἔκεινου λεγοντος αηρύττειν οὐκ ἐρυθρίας; Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ αὐτοῦ · [δι'] οὐδὲ γάρ, οὐδὲ ἦν ἄλλως βέλτιον εἶπεν · (30) καὶ γάρ ὅμοιος τοῦ Γίοῦ καὶ ὅμοιόσιον καὶ τῆς αὐτῆς δόξης καὶ τιμῆς [52] καὶ κυριότητος · ὁ τοίνυν λέγων · Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ αὐτοῦ, τῆς φύσεως μὲν ἐκδιδάσκει τὸ ἀπαράλλακτον, τὴν δὲ αἵτιαν οὐδαμοῦ (31) συνεισάγει (32) τῆς ἐκπορεύσεως · καὶ τὴν μὲν κατ' οὐσίαν οἴδεν ἐνότητα, τὸν δ' (33) ὅμοιος προαγαγόντα τὴν ὑπόστασιν οὐμενοῦν οὐδαμῶς (34) συνανακηρύττει, οὐδὲ τὸν αἵτιον ὑποδείκνυσι (35).

νβ'. [ε'] Τί δέ; Οἱ θεολογεῖται παρὰ πᾶσι καὶ ὁ Πατὴρ εἶναι τοῦ Γίοῦ; "Ἄρ" οὖν σὺ (36) διὰ τοῦτο καὶ (37) γέννησιν ἀναστρέψεις αὐτῷ (38); Εἰ δ' ὁ Πατὴρ λέγεται μὲν τοῦ Γίοῦ, οὐχ δὲ γεγέννηται, ἀλλ' ἐπειδὴ ὅμοιόσιος · εἰ βούλει δὲ καὶ δὲ γεγέννηται (39) · πῶς ἐνταῦθά σοι Τὸ Πνεῦμα ρήθεν (40) τοῦ Γίοῦ ἀντὶ τοῦ λέγειν αὐτὸ αἵτιον καὶ προαγαγὸν εἰς τὴν τοῦ προαγομένου καὶ αἵτιον τέξιν παρεσύρῃ; Εἰ γάρ ποιὸ σε καὶ ἀσεβεῖν διὰ τῆς τῶν φωνῶν ὅμοιότητος ἔρως κατεῖχεν, ἐπίσης μὲν ἦν τῆς ἀσεβῶν ὥσπερ προβολέα τὸ Πνεῦμα λέγων τοῦ Γίοῦ, οὕτως καὶ τὸ ἀνάπαλιν τὸ Πνεύματος τὸν Γίον · πλὴν ἀλλ' ἦν γε πλάνη διὰ τινος ἀν ἀφορμῆς καὶ παραδείγματος ἔδοκει προσέναι· νῦν δέ σοι καὶ τὸ ἀλογὸν θεομάχει (41) καὶ τὸ θεομάχον πρὸς τὸ ἔμπληκτον περὶ (42) τῆς ὑπερβολῆς φιλογεικεῖ καὶ ἀντερέται.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(25) Mon. βλάσφημον.

(26) Ep. ad Aquilei. : Τὸ Πνεῦμα τοίνυν τοῦ Γίοῦ ὁ μέταρσιος ἄνθρωπος λέγει: ἀπεστάλθαι: παρά τοῦ Πατρός · λέγε καὶ σὺ τὴν αὐτὴν τῷ Παύλῳ φωνήν. "Εστι γάρ τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ, ἐπει μηδ' ἄλλότριον μηδ' ἀντιφθεγγόμενον αὐτῷ, μηδ' ἀντινομοθετοῦν ὥφθη ποτέ · ἀλλ' δὲ τὸ ὥσπερ τῆς αὐτῆς οὐσίας καὶ δυνάμεως, οἵτινα καὶ τῆς αὐτῆς βουλῆς καὶ γνώμης καὶ τῆς αὐτῆς ὅμοίως πρὸς τὸ ἔν, ἐξ οὗ τὸ μὲν γεγέννηται, τὸ δὲ ἐξεπορεύθη, συννεύσεως, εἴπεν εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ. Οὕτω κάκεινοι λεγέτωσαν: οὐδεὶς αὐτοὺς αἱρέσεως ὁ γραφόμενος. Οὐκ εἴπεν. "Εκπορεύεται τοῦ Γίοῦ. "Αντοῦτο τινες λέγωσι, καὶ τὴν Παύλου διδασκαλίαν ὑβρίζουσι καὶ δόξης αἱρετικῆς αὐτοὺς ἐνόχους δεικνύουσιν.

(27) Col. τοῦ Γίοῦ αὐτοῦ καλῶς.

(28) Col. τι δῆποτε.

(29) Mon. f. 459 a. δι' ἂ μὲν εἴπ.

(30) Mon. ἐρπεῖν habuit, sed correctum est;

PATROL. GR. CII.

A unquam catholicorum tales ei calumniam affinxit suis scriptis; tantum abest ut id factum fuerit, ut nec audire ejusmodi blasphemiam catholicus quis sustinuerit.

50. Dixit Paulus, qui cursu divinæ prædicationis breviores suo studio telluris magnitudinem ostendit, *Spiritum Filii sui*. Cur igitur non et tu hæc dicis, sed fraudulente ragis, omnia susdeque vertis et pervertis præconis verbum, quodque gravius est, tuam istam perversiōnem et blasphemiam in doctoris vocem intrudis.

51. Dixit *Spiritum Filii*. Recte admodum et sapienter et divine. Tu vero quorsum depravas hanc vocem et quæ quidem dixit non dicis, quæ vero ne cogitavit quidem, quasi ab illo dicta jactare non erubescis? *Spiritum Filii sui*. Neque enim poterat id aliter aplius enuntiari. Est enim Spiritus eiusdem ac Filius naturæ et substantiæ, gloriæ, honoris et potestatis. Quid ergo dicit *Spiritum Filii sui*, naturæ quidem edocet perfectam sine ulla differentia similitudinem, (et identitatem) causam vero processionis nusquam inducit; ac substantiæ quidem unitatem agnoscit, eum vero qui consubstantialiter produxit hypostasin, nullatenus declarat, nec causam subindicat.

52. Quid vero? Nonne ab omnibus theologicis dicitur et Pater esse *Filius*? Ergo propterea et tu generari a Filio Patrem affirmabis? Quod si Pater dicitur *Filius*, non quia generatus, sed quia consubstantialis et, vel si vis, et quia genitus fuit (*Filius*), quomodo hic tu audiens *Spiritum Filii* non causam eum ac productorem asseris, sed in producti et causati ordinem traducis et detrudis? Nam si forte impium te exhibere per vocum similitudinem cupiebas, æque exsisteres impius dicendo *Spiritum productorem Filii*, quam si dicis vice versa *Filium productorem Spiritus*; nisi quod hic error per quamdam veri speciem procedere et exemplo confirmari videretur. Nunc vero et absurditas tua exsistit impia et impietas cum stultitia de præcellentia contendit ac litigat.

D ἄλλως in marg. suppletur.

(31) Col. οὐδαμῶς.

(32) Mon. συνάγει.

(33) Mon. οὐδ' ὅμοφ.

(34) Col. οὐδαμοῦ.

(35) Mon. ἀπόδείκνυσι.

(36) Mon. omittit σύ.

(37) Col. τὴν γέν.

(38) In ep. ad Aquilei. : Εἰ δὲ λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ, διὰ τοῦτο φαντάζονται καὶ τὸ ἐκπορεύσθαι, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Γίοῦ διογματίζουσιν ἐκπορεύεσθαι · λέγεται γάρ ὁ Πατὴρ πανταχοῦ τοῦ Γίοῦ, καὶ πολλοὺς δὲ ἃν οἱ τοιοῦτοι προβολέας καὶ αἵτια τοῦ Πνεύματος ὑποστήσονται.

(39) Col. δὲ γεγέννησεν πῶς.

(40) Mon. ρήθη.

(41) Mon. θεολογεῖ.

(42) Περὶ omittit Mon.

53. Prædicat igitur Ecclesia et Filium esse Patris et Patrem esse Filii; sunt enim consubstantiales; neque tamen quia dicitur generatus Filius a Patre et Pater dicitur esse Filii, idcirco vicissim affirmare licebit Patrem a Filio generari. Ita ergo quando dicimus Spiritum esse Patris ac Filii consubstantialitatem quidem ejus cum utroque ex vocibus istis colligimus; scimus autem Spiritum consubstantialem esse Patri, quia ex ipso procedat, atque, consubstantialem Filio, non quia procedat (absit! nam nec Filius consubstantialis est Spiritui propter generationem), sed quia ex una indivisaque causa ab æterno simul eodemque ordine uterque prodidit.

54. *Spiritum Filii sui.* Intellige, sodes, nec velis divinam salutaremque vocem præconis veritatis in pernicie materiam tibi convertere. Non est operosum resipiscere, non est ad hoc ingenio acutiori opus, quod valeat in abditiora mysteria penetrare. Aliud significat *Spiritus Filii sui.* et aliud denotat *Spiritus ex Patre procedens.* Nec te similitudo casuum in casum irreparabilem compellat. Multa enim verba, quæ simili efferuntur vocis forma, similem sensum nullatenus exhibent, plurimaque tibi hoc loco verba ejusmodi recenserem, nisi contumacia tua meum studium in desidiam vertet.

55. Tu vero forsitan affirmaveris, imo tuis serviens legibus omnino cogeris ab hac non recedere absurditate: quoniam Filius non solum splendor Patris et lumen de lumine a nostris theologis nuncupatur, sed et ipse ait: *Ego sunt lux mundi*, et quoniam est lumen lumini consubstantiale, Filius

C VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(43) Col. δυσφημήσωμεν.

(44) Palat. f. 229 a. καὶ . . . (rasura).

(45) Mon. πρὸς ἐκατέρες (superscriptum — οὐς) τὰς φωνάς. Hugo Ether. II, 20 p. 3135: Consustantiale quidem ad utrumque omnino vocibus; et non significatione, reddimus.

(46) Mon. μῆδ' ἐκεῖνος. Sic Col.

(47) Hugo Etherianus I. c. Photium alloquens. «Ad hoc autem fateris, quod sacrosancte confitearis, Spiritum esse Patris et Filii; sed et substantiale (i. consubstantiale) ad utrumque tantum vocibus applicas in hunc modum fando. » Scimus quod consubstantialis est quidem Patri Spiritus, eo quod ex ipso procedit, consubstantialis vero Filio, non quod ex ipso procedat (absit! quia neque ille huic pergenerationem), sed quoniam ex una et indivisiili causa ante sæcula æqualiter utriusque (ed. utique) progressio.» Photio præiverat Theodoreetus, qui contra Cyrilli anathem. 9, insurgens scripsit (Opp. IV, 718. ed. Paris. 1642): «Idion δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ, εἰ μὲν ὡς δύοφυὲς καὶ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον ἔφη, συνομολογήσωμεν καὶ ὡς εὐσεβὴ δεξόμεθα τὴν φωνὴν· εἰ δὲ ὡς ἐξ Γίοῦ ἢ δι' αὐτοῦ ὑπαρξιν ἔχον, ὡς βλάσφημον τοῦτο καὶ ὡς δυσσεβὲς ἀπορρίψουμεν. Photium sequuntur hac in re ejus asseclæ omnes. Cf. Andron. Camaterum apud Beccum Gr. Orth. II, p. 300, 301, et Marcum Ephes. syllog. 21 (Cod. Mon. 27 f. 236 b), ubi ait: «Iva μὴ δόξῃ τοῦ Γίοῦ

νγ'. [ζ'.] Ἱερολογεῖ τοῖνυν ἢ 'Εκκλησία καὶ τὸν Γίον εἶναι τοῦ Πατρὸς, καὶ τὸν Πατέρα τοῦ Γίοῦ· καὶ γὰρ δύοσύσια· καὶ οὐ δῆποι διότι θεολογεῖται γεγεννῆσθαι ὁ Γίος ἐκ τοῦ Πατρὸς, καὶ διότι λέγεται καὶ ὁ Πατὴρ τοῦ Γίοῦ, διὰ τοῦτο καὶ [53] ἀνάπταλιν δυσφημήσομεν (43)· οὕτως οὖν κάπειδὸν (44) ιερολογοῦμεν τὸ Πνεῦμα εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Γίοῦ, τὸ μὲν δύοσύσιον πάντως πρὸς ἐκάτερον (45) ταῖς φωναῖς συνεισάγομεν· ἴσμεν δ' διὰ δύοσύσιον μὲν ἔστι τῷ Πατρὶ, διότι ἐξ αὐτοῦ ἐκπορεύεται· δύοσύσιον δὲ τῷ Γίῳ, οὐκ διὰ ἐκπορεύεται (ἀπαγεῖπει μηδὲ κάκεῖνος (46) αὐτῷ διὰ τὴν γέννησιν), ἀλλ' διὰ ἐξ ἐνὸς καὶ ἀμερίστου αἰτίου πρὸ αἰώνων τε καὶ δύοταγῶς ἐκατέρῳ ἢ πρόοδος (47).

νδ'. [η'.] Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ αὐτοῦ (48). Σύνες, ὦ οὗτος, καὶ μὴ τὴν τοῦ κήρυκος τῆς ἀληθείας θεόσοφόν τε καὶ σωτήριον φωνὴν δλεθρίου πάθους σαυτῷ συγκενάζῃς (49) ὑπόθεσιν. Οὐκ ἔστιν ἔργωδης ἢ ἀνάνηψις, οὐκ δξυτέρας δεῖται φρενὸς οὐδὲ ἐμβαθύνειν ἐρρώμέντης τοῖς χρυφιωτέροις (50)· [54] ἄλλο (51) σημαίνει, Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ αὐτοῦ, καὶ ἔτερον (52) μυσταγωγεῖ, Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον (53). Μθόδε σε ἢ δύοιστης (54) τῶν πτώσεων (55) εἰς ἀνάτον συνελασυνέτω πτώμα (56). Πολλὰ γὰρ τῶν βημάτων (57) τῷ δύοισι προσγόμενα τῆς φωνῆς τύπῳ οὐ τὸν δύοιον νοῦν οὐδενοῦν οὐδὲ ἐγγὺς διερμηνεύει· καὶ πλεῖστον ἄνσοι τοιούτων (58) κατάλογον ἡθροισάμην (59), εἰ μὴ σου τὸ ἀπειθὲς (60) τὴν ἐμὴν σπουδὴν μετέβαλλεν εἰς ὅκνον.

νε'. [θ'.] Σὺ δὲ ἀν (61) ἴσως εἰπειν ὑπαχθεῖης, μᾶλλον δὲ τοῖς σοῖς δουλεύων νόμοις ἀνάγκην ἔχεις (62) μὴ ἀφίστασθαι τῆς ἀτοπίας· Ἐπειδὴ τὸ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς (63) καὶ τὸ ἐκ τοῦ φωτὸς φῶς ὁ Γίος οὐ τοῦτο μόνον θεολογεῖται, ἀλλὰ καὶ αὐτός (64) φησεν· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου,

D

ἀλλότριον εἶναι καὶ μὴ δύοις καὶ παρ' αὐτοῦ διδοσθαι, Πνεῦμα καὶ τοῦ Γίοῦ λέγεται.

(48) In cod. Mon. cap. 31.

(49) Mon. f. 459, 460: Πόθους σαυτῷ κατασκευάζεις.

(50) Mon. κορυφιωτέροις.

(51) Mon. ἄλλος.

(52) Mon. ἄλλο.

(53) Hanc Photii assertionem refert Beccus, lib. III, ad Theodor. Sugdææ episc. c. 7. Gr. Orthod. II, p. 142.

(54) Mon. μὴ δῆ σε δύοισι.

(55) Scilicet similis casus grammaticus (genitivus). Ludit in verbis πτῶσις et πτῶμα.

(56) Col. τραῦμα.

(57) Mon. δνομάτων.

(58) Mon. τοιούτον.

(59) In his colligendis Photium multum labores praeter Vocabularium eidem ascriptum qu. Amphiliach. 21 (ap. Maiam Vett. Scr. I, p. 59-65) ostendit.

(60) Mon. ἀναθέεις.

(61) Monac. Οὐδὲ ἀν ισ. In Palat. signatur c. η'. in Vat. θ'.

(62) Mon. ἔχεις.

(63) Cf. Hobr. I, 3.

(64) Mon. αὐτά.

ἔστι δὲ τὸ φῶς τοῦ φῶτος (65) ὁμοούσιον ὁ Χίλιος τοῦ Πατρὸς (66), [55] τὸν ἐκ τῆς σῆς σοφίας καὶ γνώμης καὶ γλωττῆς συμπλακέντα σοις βρόχον καὶ ὄψη γοῦν, ἵνα μὴ λέγω σαυτῷ περιθεῖντι, ἀλλ' οὖν δίκαιος ἡσθια (67) παρατείνεται [καὶ] ζητεῖν (68) τὸν διὰ τῆς ἀγχόνης ὅλεθρον δπως γένοιτο σοι δικρυγεῖν.

νξ'. [ι'.] Εἶπεν ὁ Θεῖος Παῦλος ὁ τῷ πλάτει τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος (69) τὸν γύρον τῆς οἰκουμένης στενοχωρίσας· Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ ὁ μὲν (70) εἶπε λέγοντα οὐδεμίαν σε δίκην ἀπαιτοῦμεν· ὃ δὲ μὴ εἶπεν, ὡς ἔκεινου κηρύσσοντος δογματίζοντα ἐν δίκῃ σε γραφόμεθα (71) ποιητὴς ἔνοχον (72) εἰναι καὶ ἀσεβείας (73). Εἶπεν (74) ἐκεῖνος ὁ οὐράνιος ἀνθρωπος· Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ σὺ δὲ ὀσπερ καὶ τὸν τρίτον οὐρανὸν ὑπεραναβάς καὶ ἀπορρήτοτέρων ρήμάτων αὐτήκοος (75) γεγονὼς ἔκεινου μὲν τὴν φωνὴν ὡς (76) ἀτελῆ παραγράφη (77) καὶ τῆς σῆς πίστεως ἀπελαύνεις, τελειοποιῶν δὲ (78) τὸ ἔκεινου ἀτελὲς ἀντὶ τοῦ λέγειν. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τὸ Πνεῦμα δογματίζεις (φεῦ τῆς ἀνυπερβλήτου τόλμης!) ἔκπρεψεσθει τοῦ Υἱοῦ καὶ ταῦτα [56] δραματουργῶν καὶ βλασφημῶν τὸν βλασφημούμενον (79) οὐδεμίαν λαμβάνεις αἰδὼ διδάσκαλον καὶ συνήγορον ἐπιγράψεσθαι· "Οὐτος ἔδειξε, ἐκ ποίου πνεύματος ἐνεργούμενος καὶ πληρούμενος τὸν τηλικούτον καὶ τοσοῦτον ἵὸν τῆς ἀσεβείας (80-81) ἔξήμετας.

νξ'. [ια'.] Βούλει σοι καὶ ἑτέρας, ιερᾶς παραθείην φωνὰς, δι' ᾧ σοι καὶ τὸ τῆς (82) ἀπονοίας καὶ παρανοίας στηλιτεύεται κακομήγανον; Ιερολογεῖται τὸ πανάγιον Πνεῦμα, Πνεῦμα σοφίας, Πνεῦμα συνέσεως, Πνεῦμα γνῶσεως, Πνεῦμα ἀγάπης, Πνεῦμα σωτηρονισμοῦ, Πνεῦμα ψιοθείας. Οὐ γὰρ ἐλάθετε, φησί, πνεῦμα δουλείας εἰς φόρον, ὁ τὸ ἀνέσπερον τῆς ἀληθείας φῶς τῷ τοῦ ἡλίου (83) δρόμῳ συνεπλάνας καὶ πᾶσαν τὴν γῆν τὰς ἔκειθεν ἀκτίσι περιλαβὼν (84), ἀλλὰ Πνεῦμα ψιοθείας καὶ πάλιν, Οὐ γὰρ ἔδωκεν ὅμιν πνεῦμα δουλείας, ἀλλὰ Πνεῦμα σοφίας καὶ ἀγάπης καὶ σωτηρονισμοῦ (85). Καὶ δὴ καὶ (86) Πνεῦμα πίστεως λέγεται καὶ ἐπαγγελίας

A nimirum Patri (a) contextum per te ex tua vasritie et opinione et lingua laqueum tandem aliquando ne dicam ipsummet tibi imponere; at saltem deprecari te justum fuerit atque querere, quomodo strangulationis mortem queas evadere.

56. Dixit divus Paulus, qui latitudine evangelicæ prædicationis telluris universæ ambitum coarctavit; *Misit Deus Spiritum Filii sui.* Dum id quod dixit enuntias, nullam a te pœnam exigimus, dum vero quod non dixit tanquam ab illo prædicatum constituis, reum te supplicii atque impietatis judicamus. Dixit ille cœlestis homo: *Spiritum Filii sui;* tu vero quasi tertium cœlum supergressus verborumque magis arcanorum auditor factus, vocem quidem illius tanquam imperfectam repudias et a fide tua eliminas, perficiens vero quod ille reliquerat imperfectum, loco dicendi: *Spiritum Filii sui,* asseris (o summam atque intolerandam audaciam!) a Filio Spiritum procedere; hæcque scenico consingens more et ore sacrilego recitans Apostolum ipsum sacrilegio tuo læsum doctorem ac patronum tibi vindicare non erubescis. Plane ostendisti, quo spiritu occupatus ac impletus tantum ac tale impietatis venenum evomueris.

57. Visne alias adhuc tibi sacras apponam voces, quibus vesaniæ dementiæque tuæ malus confutetur dolus? Prædicatur sanctissimus Spiritus, Spiritus sapientiæ, Spiritus prudentiæ, Spiritus scientiæ, Spiritus dilectionis, Spiritus continentiæ, Spiritus adoptionis filiorum⁶². Non enim accepistis spiritum servitutis in timorem, ait Paulus, qui lucem veritatis nunquam vesperascentem quacunque solis cursus porrigitur propagavit terramque universam illius radiis est complexus, sed Spiritum adoptionis filiorum⁶³. Et rursum: Non enim dedit vobis spiritum servitulis, sed Spiritum sapientiæ et dilectionis et sobrietatis⁶⁴. Imo et Spiritus fidei dicitur et pro-

⁶² Isa. xi. 2. II Tim. i, 7. ⁶³ Rom. viii, 15. ⁶⁴ II Tim. i, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ

(65) Verba ἔστι δὲ τὸ φ. τοῦ φ. in textu omissa ad marg. supplentur in Monac.

(75) Mon. ἀπορρήτοτέρας ρῆ... (spatium vacuum) τήκοος, forl. ἀπορ. ρήσεις αὐτ/κ.

(76) ὡς omittit Mon.

(77) Col. περιγράφη.

(78) δὲ omitt. Mon.

(79) Cf. I Cor. iv, 12, 13.

(80-81). Mon. τοσοῦτον τὸν τῆς βλασφημίας.

(82) Col. σοὶ τὸ τῆς.

(83) Mon. ὁ τὸν ἀνεσπ... τοῦ Ηλίου δρ.

(84) Sequentem lineam ἀλλὰ Πνεῦμα ψιοθείας — ὅμιν Πνεῦμα δουλείας omisit scriptor cod. Monac., qui habet: περιλαβὼν, ἀλλὰ Πν. σοφίας, κ. τ. λ., fortasse τῷ ὅμοιορχῳ « ἀλλὰ » inductus.

(85) II Tim. i, 7: Οὐ γὰρ ἔδωκεν ὅμιν ὁ Θεὸς πνεῦμα δελίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωτηρονισμοῦ.

(86) Col. ναὶ δὴ καὶ.

(a) Per apasiopesin omittit consequens: Ergo ex mundo procedit Christus, etc.

(74) In Palat. et Vat. c. i'.

(73) Ep. ad Aquilei.: Οὐ γὰρ αὐτοὺς ἐν οἷς κηρύσσει Παῦλος μεμφόμεθα, ἀλλὰ δι' ᾧ τὰς ἔκεινου θεοπνεύστους φωνὰς παραγαράττουσιν, αἰτιώμεθα καὶ διόπερ ἡ μήτε εἶπεν αὐτὸς μήτε ποτὲ ἐνενόησεν εἰς κατηγορίαν αὐτοῦ ἀναισχυντοῦς προκομίζειν· διὰ τοῦτο δικαίαν αὐτοὶ καθ' ἐαυτῶν ἀλίσκονται τὴν κατάγνωσιν ἐπιφέροντες.

missionis et virtutis et revelationis, consilii etiam et fortitudinis et pietatis et mansuetudinis⁶⁵: *Et si præoccupatus fuerit homo, inquit in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite eum in Spiritu mansuetudinis (lenitatis)*⁶⁶. Ita Paulus, ignita Spiritus lingua. Dicitur etiam Spiritus sensationis; ait enim Scriptura: *Ecce vocavi ex nomine Beseleel; replevi eum Spiritu sapientiae et scientiae et sensationis*⁶⁷. Non solum hoc, verum et Spiritus humilitatis, ut canunt pueri in igne refrigerium nacti: *Sed in animo contrito et in Spiritu humilitatis, suscipiantur*⁶⁸. Sed et Spiritus judicii et ardoris, quibus verbis ultrix et purgatrix Spiritus virtus manifestatur. Etenim Isaias clamat: *Purgabit eos Dominus Spiritui judicii et ardoris*⁶⁹; sed et Spiritus plenitudinis, nam quo prophetarum nullus magis compatiens cæteris est Jeremias, *Via filiæ Sion, inquit, non in sanctum, nec in purum Spiritum plenitudinis*⁷⁰, pro eo ut diceret: Non repleta est puro et sancto Spiritu. Quid ergo? Ideone tu supercilie contracto ex donis, quæ ille largitur ac donat, procedere sanctissimum Spiritum impia ratiocinatione affirmabis ac subsistentiam ac processionem suam inde trahere? Ne igitur te impietas blandimentis suis pelliciat ad fallacias contra tuam ipsius salutem consuendas. Quod enim Filius et Verbum Dei et Sapientia et Virtus et Veritas in sacris nostris codicibus nuncupetur⁷¹, nemini non est notissimum; quod autem et sanctissimus Spiritus non solum dicatur Spiritus Filii, sed etiam Spiritus donorum, quorum distribuendorum potestatem habet, æque est iis exploratum qui intellectum ac sensum habent Christi.

58. Lex igitur tua tibi præcipiet, imo potius coget asserere, non solum Spiritum a Filio procedere, quia Spiritus Filii dicitur, sed etiam ab intelligentia et aliorum donorum distributione et a sexcentis aliis divinis operationibus ac virtutibus, quarum sanctissimus Spiritus fons et largitor prædicatur atque agnoscitur, præcipue vero a fide, revelatione, promissione, judicio et intelligentia, quoniam ne-

⁶⁵ Isa. xi, 2; Ephes. i, 13, 17. ⁶⁶ Galat. vi, 1.
⁷⁰ Jerem. iv, 11, 12. ⁷¹ Joan. i, 1 seqq. xiv, 6; 1 Cor. 1, 24-30.

A καὶ δυνάμεως καὶ ἀποκαλύψεως, βουλῆς τε καὶ ἴσχυος καὶ εὐσεβείας καὶ πραότητος. Ἐὰν καὶ (87) προληφθῆ ἄνθρωπος ἐν τινὶ παραπτώματι, ὑμεῖς, οὓς, οἱ πνευματικοὶ, καταρτίζετε αὐτὸν (88) ἐν Πνεύματι πραότητος, [57] Πρᾶλος ἡ πυρίνη (89) γλῶσσα τοῦ Πνεύματος. Καὶ δὴ καὶ Πνεῦμα αἰσθήσεως (90). λέγει γὰρ τὰ Λόγια (91). Ἰδοὺ κάκληκα ἐξ ὀνόματος τὸν Βεσελεήλ· ἐπλήρωσα (92) αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ ἐπιστήμης καὶ αἰσθήσεως. Οὐ μὴν, ἀλλὰ καὶ ταπεινώσεως λέγεται: Πνεῦμα, ὃς ποιούσας οἱ παιδες τῷ πυρὶ δροσιζόμενοι. Άλλ' ἐν ψυχῇ συντετριμμένη καὶ Πνεύματι ταπεινώσεως προσδεχθείημεν. Ἄλλὰ καὶ κρίσεως Πνεῦμα καὶ καύσεως λέγεται, δι' ὃν ἡ τιμωρητικὴ τε καὶ καθαρικὴ (93) τοῦ Πνεύματος ἐμφανίζεται: (94) δύναμις. Καὶ γὰρ Ἡσαΐας βοᾷ· Καθαριεῖ (95) αὐτοὺς Κύριος Πνεύματι κρίσεως καὶ Πνεύματι καύσεως. Ἅλλα μὴν καὶ Πνεῦμα πληρώσεως, ὁ τῶν προφητῶν συμπαθέστατος Ἱερεὺς λέγει: (96) Ἡ ὁδὸς τῆς θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς ἄγιον οὔτε εἰς καθαρὸν Πνεῦμα πληρώσεως· ἀντὶ τοῦ Οὐ πεπλήρωται: καθαροῦ καὶ ἄγιου Πνεύματος. Τί οὖν (97) διὰ τοῦτο σὺ τὴν ὁφρὸν ἀνασπῆ; (98); ἐκ τῶν χαρισμάτων, ἀπερ αὐτὸς χορηγεῖ καὶ γαρίζεται, τὸ πανάγιον θεομαχήσεις ἐκπορεύεσθαι: Πνεῦμα καὶ τὴν ὑπαρξίαν καὶ τὴν ὑπαρξίαν ἔκειθεν ἐλκύσσαι; καὶ μή τε τῆς ἀσθετικῆς τὴν πρόσκλησις ἐκ τῶν δεξιῶν ὑποδραμόσσα τὴν σὴν ἀναπείσῃ κατασοφίζεσθαι: (99) σωτηρίαν. Οὐ μὲν γὰρ ὁ Γεός καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ Σοφία καὶ Δύναμις καὶ Ἀλγήθεια τοῖς Ἱεροῖς ἡμῶν ἀνακηρύγγηται: [58] Λόγοις (1), πᾶσιν τὴν γνῶσιν ἔξηπλωται· διότι δὲ καὶ τὸ πανάγιον Πνεῦμα οὐ μόνον λέγεται τοῦ Γεοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν χαρισμάτων, ὃν τῆς διανομῆς τὸ κύρος ἔχει, ἐπίσης ὁ νοῦν ἔχειν ἥξιαμένος Χριστοῦ συνεπίσταται.

νη'. [ιβ'.] Τοιγαροῦν ὁ σὸς νόμος επιτάξει σοι, μᾶλλον δὲ συναναγκάζει, μὴ μόνον ἐκ τοῦ Γεοῦ λέγειν τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, διότι τοῦ Γεοῦ λέγεται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς συνέτεως καὶ ἐκ (2) τῆς τῶν χαρισμάτων διανομῆς καὶ ἀπὸ τῶν (3) μυρίων ἀλλῶν θεοπρεπῶν ἐνεργειῶν τε καὶ δυνάμεων, ὃν τὸ πανάγιον Πνεῦμα πηγὴ καὶ χορηγὸς δοξολογεῖται καὶ ἐπιγινώσκεται, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς πίστεως καὶ (4)

⁶⁷ Exod. xxxi, 2, 3. ⁶⁸ Dan. iii, 39. ⁶⁹ Isa. iv, 4.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(87) Mon. ἐὰν γάρ.
(88) Col. τὸν τοιοῦτον.
(89) Mon. πύσινος.
(90) Col. x. δὴ Πνεῦμα αἰσθήσεως.
(91) Exod. xxxi, 2, 3: Ἰδοὺ ἀνακέχυνμαι, κ. τ. λ. LXX.

(92) Mon. ἐπλήρωσεν. Col. καὶ ἐπλήρωσα LXX: ἐνέπληστα αὐτὸν Ήν. Θεῖον σοφίας καὶ συνέσεως καὶ ἐπιστήμης.

(93) Mon. καθαρικὴ habuit; sed tertium a postea deletum.

(94) Mon. ἐμφαίνεται.
(95) Col. καθαρίζει.

D (96) Jerem. iv, 11, 12. Sed longe differt textus Hebraicus et Latin. Vulg. LXX: Ὁδὸς νῆσος θυγατρὸς τοῦ λαοῦ μου οὐκ εἰς καθαρὸν οὐδὲ εἰς ἄγιον. Πνεῦμα πληρώσεως ἥξει μοι νῦν δὲ ἐγὼ λαλῶ κρίματά μου πρὸς αὐτούς.

(97) Col. τί οὖν;
(98) Ἀνασπάσας ἐκ. τ. χ.
(99) Mon. κατασοφίσασθαι.
(1) Col. λογίος, πᾶσιν.
(2) Mon. f. 460 b omitt. ἐκ.
(3) Mon. f. 461 a omitt. τῶν. Sic Col.
(4) Mon. καὶ ἐκ τῆς ἀποκ. Col. καὶ ἀποκαλ.

τῆς ἀποκαλύψεως, τῆς ἐπαγγελίας τε καὶ τῆς χριστεῶς καὶ (5) συνέσεως· διὶ μηδὲ κακουργεῖν τοι πάρεστιν μηδὲ λίαν βουλούμενφ τούτοις ὄνομάζεσθαι τὸν Γίον (6).

νθ'. Εἰ δέ τις ἐν τούτοις Πνεῦμα νομίσοι (7) παραλαμβάνεσθαι οὐκ αὐτὸ τὸ πανάγιον καὶ ὅμοούσιον τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Γίον Ηνεῦμα, ἀλλὰ τὰ ἐκεῖθεν βρύσοντα χαρίσματα (8), διότι πρὸς ἐκεῖνο τὴν ἀναφορὰν ἔχει καὶ αὐτὸ ταῦτα διεκνέμει, τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπωνυμίαν οἰκειώσασθαι, καίτοι (9) πολλὰ λέγειν ἔχων δύναμιν οὐκ (10) ἐρῶ. Διὰ τί; [59] Διότι εἰ καὶ τοῦτο συγχωρηθεῖη, οὐδὲν ἔλαττον αὐτῶν (11) ἀπελέγχεται τῆς παρανομίας (12) τὸ ἐπιχείρημα. Ἐπεὶ γάρ τοῦ Πνεύματος λέγεται τὰ χαρίσματα, ὁ δὲ καὶνδες αὐτοῖς ἐπιτάσσει (13) νόμος, ἐκεῖθεν προϊέναι κηρύσσεσθαι (14) τὸ Ηνεῦμα, οὗ καὶ εἶναι λέγεται, οὐκέτι τὸ Ηνεῦμα ὡν λέγεται, ταῦτα προάγειν ἐροῦσιν (15), ἀλλ' ἀντιστρέψαντες (16) φήσουσι τῆς συνέσεως ἐκπορεύεσθαι καὶ προϊέναι τὸ χάρισμα καὶ τῆς σοφίας καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων τῶν προειρημένων· ὥστε οὐ τὸ χάρισμα ἦτοι διὰ τοῦ πνευματικοῦ χαρίσματος (17) τὸ Ηνεῦμα οὐδὲ (18) τὴν σύνεσιν χορηγεῖ οὐδὲ τὴν σοφίαν ἢ (19) τὴν δύναμιν, οὐδὲ τὴν σινθεσίαν οὐδὲ τὴν ἀποκάλυψιν, οὐδὲ τὴν πίστιν, οὐδὲ τὴν εὐσέβειαν· ἀλλὰ μᾶλλον τούναντίον ἢ σύνεσις καὶ ἢ ἀποκάλυψις καὶ ἢ εὐσέβεια καὶ ἢ πίστις καὶ ὁ σωφρονισμὸς προάγουσι τὰ χαρίσματα, ἀπερ σοι φίλον καλεῖν Ηνεύματα, καὶ τῶν ἄλλων ὀστάτως ἔκκοστον (20) μᾶλλον δὲ εἴπερ ἔκαστον τῶν χαρίσμάτων πνεῦμά σοι καλεῖσθαι νομίζεται καὶ τῷ ἀριθμῷ τῶν δωρεῶν τὸ πλῆθος νῶν πνευμάτων συγκύεται, καὶ οὕδεν ἐνταῦθα τοι Πνεῦμα εἰπεῖν ἢ χάρισμα διαφέρει· οὐ δὲ λέγεται εἶναι τὸ Ηνεῦμα, ἐκεῖθεν ἢ σὴ νομοθεσία προέρχεσθαι· τε καὶ προάγεσθαι κελεύει (21). [60] ἔκαστον ἥραστο τῶν χαρίσμάτων ἢ τῶν πνευμάτων εἰς δύο τεμάνια ἀνθ' ἑνὸς πλείω ποιήσεις; ἵν' ἢ τὸ μὲν χορηγοῦν, τὸ δὲ χορηγούμενον, καὶ τὸ μὲν προάγον, τὸ δὲ προαγόμενον, ἢ πίστις πίστιν καὶ ἢ σύνεσις σύνεσιν καὶ ἢ αἰσθησίας αἰσθησιν, καὶ πόσον ἂν τις καταλώσῃ χρόνον τὸν σὸν διερχόμενος λῆρον!

C

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(5) Mon. καὶ τῆς.

(6) Brevius in ep. ad Aquilei. hæc effertuntur: Λέγεται γάρ οὐδὲν ἔλαττον καὶ Ηνεῦμα σοφίας καὶ γνώσεως καὶ δυνάμεως καὶ τοιούτων θεοπρεπῶν ἄλλων· εἰ οὖν διότι τούτων τὸ Ηνεῦμα λέγεται, διὰ τοῦτο καὶ ἐξ αὐτῶν ἀπαιτοῦσιν ἐκπορεύεσθαι, δρᾶν ἔστιν αὐτῶν τὸ σοφὸν τῆς ἐπινοίας, εἰς οἶνον βάραθρον πλάνης αὐτοὺς κακαρημένοις καὶ ἀποπλανῆ.

(7) Col. νομίσει.

(8) Cf. hom. de Sp. S. Chrysostomo ascriptam cum initio, Χθὲς ἡμῖν, ὡφιλόχριστοι... aquid Beccum, De proc. Sp. S. c. 11; Gr. Orth. i, p. 320-321.

(9) Καίτοι deest in Mon.

(10) Οὐκ deest in Mon.

(11) Mon. αὐτῷ.

(12) Mon. παροινίας. Col. παρανοίας.

(13) Mon. ἐπιτάσσουσιν.

(14) Col. πρὸ καὶ κηρ.

(15) Mon. ἔσσαι.

(16) Mon. ἀντιστρέφαντες habuit; quod corre-

A quaquam contendere potest, licet id admodum præ malignitate velis, Filium his nominibus insinuari.

59. Quod si quis in his per *Spiritum* existimet accipi non ipsum sanctissimum et consubstantiale Patri ac Filio Spiritum, sed emanantia inde dona seu charismata, quæ eo quod ad illum referentur et ab illo distribuuntur, *Spiritus* nomen sortita sint (sibi asceiverint): quanquam multa possem (contra hoc) afferre, ea tamen in præsentia non referam. Cur? Quia, licet hoc concedatur, nihil tamen minus iniquus ipsorum conatus refellitur; quoniam enim dona illa dicuntur esse dona *Spiritus*, nova autem istorum lex præcipit, ut inde *Spiritum* procedere prædicemus, cujus et esse dicitur, non amplius affirmabunt, a *Spiritu* illa produci dona, quorum ipse dicitur *Spiritus*, sed vice versa assertent, ab intelligentia procedere ac prodire donum, nec non a sapientia cæterisque omnibus supra memoratis; quare non donum, nempe per donum spirituale ipse *Spiritus*, intelligentiam largitur vel sapientiam vel virtutem, vel filiationem vel revelationem vel fidem vel pietatem, sed contra potius intelligentia et revelatio et pietas et fides et sobrietas producunt dona, quæ tibi placet *spiritus* appellare et aliorum quodlibet eodem modo; imo vero si quodlibet donum nuncupari *Spiritum* arbitraris, utique cum donorum numero copiam quoque auges spirituum nihilque proinde per te differt spiritum dicere vel donum; cujus autem dicitur esse *Spiritus*, inde per leges tua statuitur procedere atque produci. Singula igitur dona seu singulos *spiritus* bifariam secans pro uno plures efficies *spiritus*, quorum alter sit dans, alter, sit datus, et alter producens, alter productus, fides nimirum producens fidem, et quid opus tempus terere tuas ineptias recensendo?

D etum est in ἀντιστρέφοντες.

(17) Mon. χαρακτῆρος.

(18) Οὐδὲ deest in Mon. et in Col.

(19) Col. οὐδὲ τὴν δύν.

(20) Mon. ἐκάστη.

(21) Eundem canonem: cujus dicitur *Spiritus* esse, ab eodem procedit, et cæteri schismatici Latinis affingunt, inter quos Jo. Phurnes apud Recum, *De un. Eccl. c. 54* (G. O. I. 189) ait: Εἰ δὲ διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ Γίον λέγεις τὸ Ηνεῦμα, διὰ Ηνεῦμα Γίον λέγεται, τί περὶ τοῦ Ἰωσὴφ ἐροῦμεν εἰπόντος τοῖς ἀδελφοῖς· Μή φοβεῖσθε τοῦ γάρ Θεοῦ εἰμι ἐγώ (*Gen. 1, 20 sec. LXX*); μὴ τὸν Ἰωσὴφ τὴν ὑπαρξίαν ἐκ τῆς θείας φύσεως ἐσχηκέναι νομίζομεν; καὶ τοῦ Δαυΐδ εἰπόντος· Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ (*Psal. xxiv, 1, LXX*), μὴ ἐκ τῆς θείας φύσεως εἶναι αὐτὴν δωσομεν; πᾶν δπερ τινὸς εἶναι λέγεται, εὐκ ἔτι καὶ ἐξ αὐτοῦ εἶναι ἀνάγκη. Eodem pacto Nicolaus Methon. ap. eumd. l. c., c. 38 (p. 198): Οὐ πᾶν δπερ τινὸς, ἡδη καὶ ἐξ αὐτοῦ, et apud Hugonem Ether.

60. Sed enim et hoc contra seipsam hæresis A colligit. Sanctissimus Spiritus tribuit dona dignis; hæresis autem, non contenta, ut appareat hujus distributione, scindit hæc et comminuit et dividit in plures partes, ut habeat unde sectatores suos pluribus adhuc atque uberioribus compenset donis; sicque mentis illorum turbatio et confusio rerum naturam et ordinem pervertit et confundit, prima que impietatis satio innumeratas gignit hæreses. Verum tametsi satis hæc sunt flectendis iis, qui non penitus sese impietati devoverint, iisque confutandis, qui impudentia uti velint; et iis qui superstitionem amant, ab errore revocandis, attamen nec reliqua prætermittam. Agrotantium enim alias hac, alias illa cura vel morbo levatur vel evincitur sponte, etsi sua voluntatis nequitia insanabilis.

"Άλλος μὲν γὰρ τῶν νοσούντων ἐτέρᾳ θεραπείᾳ, ἔτερος δὲ διελέγχεται καὶ διὰ μοχθηρίαν γνώμης τὸ ἀνίατον ὑφιστάμενος (32).

61. Quamobrem ne ista quidem prætereunda. Si generatus quidem est Filius a Patre, procedit vero Spiritus a Filio, quomodo non ex hac sua opinione impietas in *nepotis* conditionem Spiritum amanda-bit et tremendum theologiae nostræ mysterium in risum et nugas ablegabit?

62. Videas autem hinc quoque excessum impietatis. Si proxima causa Spiritus est Pater, quemadmodum et Filii (nam immediate tam generatio quam processio existit; neque enim medio aliquo Filius generatur, pariterque immediate Spiritus procedit), cum impiorum delirium asserat procedere C etiam a Filio Spiritum eadem ipsa causa, videlicet

ξ'. 'Αλλὰ γὰρ καὶ τοῦτο καθ' ἕφυτῆς ἡ αἵρεσις συνάγει τὸ μὲν πανάγιον Πνεῦμα διανεμεῖ (22) χαρισματά τοῖς ἀξίοις· αὕτη δὲ οὐδενὶ (23), ὡς ἔστιν, ἀρεσκομένη, οὐδὲ τῇ τούτου διαγομῇ, τέμνει ταῦτα καὶ (24) λεπτύνει καὶ εἰς πλείους (25) μοίρας καταχειρίζει, ἵν' ἔχοι τοὺς αὐτὴν πειθομένους (26) φιλοτιμεῖσθαι ταῖς δωρεᾶς· ἐπὶ μᾶλλόν τε (27) καὶ δαψιλέστερον· καὶ γέγονεν αὐτοῖς ἡ τῆς διανοίας ταραχὴ καὶ σύγχυσις τὴν τῶν πραγμάτων φύσιν καὶ τάξιν εἰς ἀνατροπὴν καὶ φυρμὸν περιτρέπουσα, καὶ ἡ πρώτη καταβολὴ τοῦ δυστενήματος μοίρας αἱρέσεις ἀποτίκτουσα. 'Αλλὰ γρά εἰ (28) καὶ ἀποχρώντως ἔχει ταῦτα πεθεῖν τε τοὺς μὴ παντελῶς εἰς ἀτένειαν ἀποβεβηκότας (29) καὶ τοὺς ἀναιτιχυτεῖν ἐλομένους διελέγχειν (30) καὶ τοὺς δεισιδαιμονεῖν ἐπικλιθέντας ἐπανορθοῦσθαι, [61] ἀλλ' οὖν οὐδὲ τὰ λείποντα παραλείφομεν (31).

ξα'. [λθ'.] Διόπερ (33) οὐδὲ ταῦτα παριδεῖν δίκαιον. Εἰ (34) γεγέννηται μὲν ὁ Γεός ἐκ τοῦ Πατρὸς (35) ἐκπορεύεται δὲ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Γεοῦ, πῶς οὐχὶ ἡ δυσσέδεια κατὰ τὴν οἰκείαν δόξαν οὐκ εἰς σίωνὸν τὸ Πνεῦμα παραπέμψει (36) καὶ τὸ φρικτὸν τῆς Θεολογίας ἡμῶν οὐκ εἰς μακροὺς ἀπελάσει (37) λήρους (38);

[62] ξβ' [ε'] "Ιδοις δ' ἂν κάντεῦθεν τὴν ὑπερβολὴν τοῦ δυστενήματος. Εἰ προσεχὲς μὲν ἔστιν αἴτιον τοῦ Πνεύματος ὁ Πατήρ (39), ὥσπερ καὶ τοῦ Γεοῦ ἀμέσως γὰρ δμοῖως ἡ τε γέννησις καὶ ἡ ἐκπόρευσις· οὐδὲ γὰρ διὰ μέσου τινὸς ὁ Γεός γεννᾶται: (40) ἀμέσως δ' δμοῖως καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται· λέγει δὲ τῶν ἀτερῶν ὁ λῆρος ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

I. II, c, 12, p. 1227: « Investigandum est, quomodo sentiant, qui fatentur Spiritum ex Filio procedere; sive ideo quia Filii dicuntur, sive quia universaliter omne quod alicujus dicitur esse, ex eodem ipso procedere videatur; hoc si ita est, quia Deus Abraham esse dicitur et Isaac et Jacob, ex his utique et procedat. »

(22) Mon. f. 461 b. διαγγέλει. Col. διανεμεῖ.

(23) Vat. f. 203 a. οὐδέν. Sic Col.

(24) Mon. δέ.

(25) Col. πλείονας.

(26) Mon. πειθομένη.

(27) Te deest in Mon.

(28) Col. omitt. εἰ.

(29) Mon. περιτρέποντας. Col. p. 294, ἀπειροτάτας.

(30) Mon. διελέγχει.

(31) Col. παραλείφομαι.

(32) His finem imponit Photius longe disputationi de Gal. iv, 6. Quem verba Pauli aliaque id genus interpretantem pone sequuntur schismatis assertores, ex quibus Theophylactus, Bulgariæ archiepiscopus (apud Beccum Gr. orth. I, 215, n. 65): Γέγραπται, ἔφη. Πνεῦμα Γεοῦ καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ· κάγῳ τίθεται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἐξ ἐκείνου προϊόν, ἀλλ' ὡς οἰκείον αὐτοῦ· συγγενὲς γὰρ καὶ οὐκ ἀλλοτριον· καὶ διὰ παρ' αὐτοῦ τοῖς ἀξίοις πεμπόμενον καὶ χορηγούμενον καὶ μεταδιδόμενον. Photius tamen infra rursum ad eamdem materiam regreditur, ubi voces Πνεῦμα Γεοῦ et Πνεῦμα Χριστοῦ non idem dicere asserit.

(33) In Cod. Mon. f. 461 b, cap. λβ'.

(34) Verba εἰ γεγ. — παραπέμψει ex Photio descripta leguntur in cod. Gr. theol. Vindobon. 324. Nessel. (Lambeccio est Cod. 157) fol. 247 b.

(35) Mon. ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Γεός.

(36) Cod. Vindob. citatus et Col. πῶς οὐχὶ κατὰ τὴν οἰκ. δ. ἡ δυστενήσις οὐκ εἰς σίωνὸν τὸ Πν. π. Monac. πῶς οὐ κατὰ τὴν οἰκείαν δόξαν ἡ εὔσέδεια (sic) οὐκ εἰς Γεόν τὸ Πν. π.

(37) Mon. συνελάσῃ.

(38) Photius ep. ad Aquilei.: Οἱ δὲ ταῦτη δὲ δυσφημίᾳ κάτοχοι καὶ σίωνὸν εἰπεῖν τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀνάπονησιεν, εἰ δὲ τὴν φωνὴν φυλάττονται φόβῳ τῶν εὑσεβῶν, ἀλλ' οὖν τὸ φρόνημα δι' ὃν δογματίζουσι θάλπουσι. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Γεός ἐκ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως πρόεισι, τὸ Πνεῦμα δὲ ἐκ τοῦ Γεοῦ δι' ἐκπορεύσεως, εἰς σίωνοῦ τάξιν περιστήσεται· καὶ πῶς ἂν εἴη τοῦτὸ φορητὸν τοῖς εὑσεβεῖν σπουδὴν ποιούμενοις καὶ τῷ τῶν Χριστιανῶν καταλόγῳ συνεξετάζεσθαι; Η̄ πῶς ἐπὶ πολὺ παρορώμενον ἀνεξέλεγκτον οὐ συνελκύσει, τοὺς σιγῶντας μὲν, νοῦ δὲ ἐκ Οεοῦ καὶ χαρίτων διελέγχειν ἀπολαύσαντας, εἰς τὴν τῶν βλασφημησάντων ἀπώλειαν; Nicol. Methon, c. 21: "Ετι εἰ ὁ μὲν Γεός ἐκ τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Γεοῦ, τάχα καὶ εἰς σίωνοῦ τάξιν τὸ Πνεῦμα τίθεται.. Eadem fere occurunt in Marci Ephesii syllagismis Cod. Monac. 27, f. 238 a f. 233 b.

(39) Mon. εἰ προσεχὴς μὲν ἔστι τοῦ Πνεύματος αἴτιος ὁ Πατήρ.

(40) Mon. οὔτε γὰρ δ. μ. τ. γεννᾶται.. Deest ὁ Γεός.

τοῦ Υἱοῦ, τὸ αὐτὸν δὲ αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ πόρρω καὶ προσεχὲς αἴτιον εἶναι τοῦ αὐτοῦ ἀναρρήθει (41) ὅπερ οὐδὲ ἐπὶ τῆς ρεούσης καὶ ἀλλοιούμενης φύσεως ἔστιν ἐπιγοεῖν (42).

ξ'. [μα'.] Ὁρῆς τοῦ δυσσεβῆματος (43) τὸ παράλογον; "Ορα κάντεῦθεν (44)." Αμα μὲν τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι τὸν Υἱὸν καὶ ἄμα (45) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι, ἀκόλουθόν τε θεολογεῖν καὶ τῆς ἀτωμάτου καὶ ὑπερφυοῦς οὐσίας τοὺς νόμους ἔστι μὴ ἀγνοεῖν (46). ἄμα δὲ (47) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐκπορεύεσθαι δὲ καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ γὰρ πρότερον [63] καὶ ὕστερον (48) τῆς ἀτίδιου Τριάδος ἀλλότριον· πῶς οὐχ ἡ διαφορὰ τῶν θεουργικῶν αἰτίων διαφόρους οὐ συναρτίσει (49) τὰς ὑποστάσεις, καὶ τομὴν ἐπαφῆσει κατὰ τῆς ἀτμήτου καὶ ἀπλῆς καὶ ἐνιαίας τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως; Τῆς μὲν γὰρ αὐτῆς ὑποστάσεως διαφόρους προελθεῖν ἐνεργείας τε καὶ δυνάμεις, μάλιστά γε ἐπὶ τῶν ὑπερφυῶν καὶ κρείττον ὑφισταμένων λόγου, ἥδην τέ ἔστι συνιδεῖν (50) καὶ μυρία λαβεῖν τὰ μαρτύρια· εἰς διάφορα δὲ τὴν ἀναφερομένην ὑπόστασιν αἴτιον οὐδαμῶς ἔστιν (51) εὑρεῖν μὴ τῷ διαφόρῳ τῶν αἰτίων καὶ αὐτὴν μὴ συνδιαφέρειν αὐτῆς καὶ συνδιατέμνεσθαι (52).

ξδ'. [μβ']. Ἐπὶ δέ γε (53) τοῖς εἰρημένοις εἰ πᾶν ὅπερ ἔν ἔστι (54) μὲν τῷ Θεῷ, οὐκ ἐν τῇ ἐνότητι δὲ καὶ ὁμοφυΐᾳ τῆς παντοκρατορικῆς ὀρᾶται Τριάδος, τοῦτο δὴ (55), τοῦτο πάντως ἐνός ἔστι τῶν τριῶν· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις οὐκ ἔστι τῆς ἐν τῇ Τριάδι θεωρουμένης ὑπερφυοῦς ἐνάδος, ἐνὸς ἄρα [61] καὶ μόνου ἔστι τῶν τριῶν (56). Προσέχειν δεῖ καὶ τῇ τοικύτῃ τοῦ λόγου διασκέψει (57)· εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὕστερον δὲ οὐδὲ πρότερον ἡπερ (58) αὐτὸς γεννᾶται

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(41) Mon. δὲ δραθεῖται.

(42) Similiter Photius opusc. contra vet. Rom. asseclas cap. 3. Nicol. Methon. cap. 22: Καὶ οὐδὲ ἄν ἀμέσως ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύοιτο τὸ ἐκ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως γεννωμένου ἐκπορευόμενον [Πνεῦμα]. εἰ δὲ καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀμέσως (ἀμέσως γάρ διοίως ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ οὐ διὰ μέσου τινὸς καὶ ὁ Υἱὸς γεννᾶται καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται), τὸ αὐτὸν δὲ αἴτιον ὁ Πατὴρ καὶ προσεχὲς εἶναι καὶ πόρρω αἴτιον ἀναρρήθει τοῦ αὐτοῦ Πνεύματος.

(43) Mon. εὔσεβῆματος (ἀσεβ.).

(44) Mon. κάνταυθα.

(45) Frequentissime inculcant Photiani, κατὰ τὸ ἄμα τὰς προόδους εἶναι καὶ σὺν ἀλλήλαις, ut Marcus Ephesius ait in Confessione apud Gregor. Col. in Apol. Cod. Mon. cit. f. 115 a.

(46) Mon. διανοεῖν.

(47) Mon. μὲν Πν.

(48) Mon. πρότερον ὕστερον sine καὶ, quod tamen habent Vat. et Palat.

(49) Mon. f. 461 b, 462 a. καὶ συναπαρτίσει.

(50) Col. p. 295, συνειδεῖν.

(51) Mon. οὐδὲ δὲ εὑρεῖν.

(52) Idem argumentum hoc paeto effert Photius in ep. ad Aquilei.: Εἰ γὰρ ἐκπορεύεται μὲν τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ, οὐχ ὕστερον δὲ τῆς αὐτοῦ γεννήσεως οὐδὲ πρότερον· ἐν γὰρ τῇ παναγίᾳ Τριάδι τὰ χρονικὰ ταῦτα προστρέματα παντελῶς ἀπελήλα-

A Pater, et remota et proxima causa dicenda erit ejusdem, quod neque in fluxa hac alterationique obnoxia natura cogitari potest.

63. Videsne impietatis absurditatem? Vide et hanc alia ratione. Simul quidem a Patre generari Filium et simul Spiritum procedere, consentaneum est sacræ theologiæ nec a legibus incorporeæ supernaturalisque substantiæ alienum. Jam vero si Spiritus simul et a Patre procedat et a Filio (prius enim et posterius a sempiterna Trinitate alienum est), quomodo, quæso, differentia divinarum causarum non differentes etiam hypostases constituet scissionemque inducat in simplici et individua singularique Spiritus hypostasi? Ex eadem enim

B hypostasi diversas prodire operationes ac virtutes præsertim in supernaturalibus nostramque mentem excedentibus, facile est intellectu, argumentisque innumeris declaratur; hypostasin vero, quæ in diversas causas referatur, nusquam reperias, quin simul cum differentia causarum ipsa quoque a se differat ac discindatur.

64. Præter autem jam dicta: si quocunque inest quidem Deo, non autem in unitate et consubstantialitate omnipotentis cernitur Trinitatis, id plane unius est trium personarum; processio vero Spiritus non ejus est mirificæ unitatis, quæ in Trinitate consideratur; ergo unius est solummodo trium personarum. Attendendum quoque hujusmodi ratiocinationi. Si Spiritus a Filio procedit, non autem prius neque posterior, quam ipse a Patre generatur (nam quam longissime hæc temporis adverbia ab

C

ται· εἰ τοίνυν ἄμα μὲν ἐκπορεύεται τοῦ Πατρὸς, ἄμα δὲ τοῦ Υἱοῦ, συνδιαιρεθῆσται ταῖς τῶν προβαλλομένων ὑποστάσεσι καὶ αὐτὸν τὸ προβαλλόμενον, καὶ δύο ἀνθ' ἐνὸς αὐτοῖς ἔσται τὸ Πνεῦμα, τὸ μὲν τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορευόμενον. Καὶ γὰρ οὐδὲν ἔστι τοιοῦτον καὶνιζόμενον· οὐδὲ ἐπὶ τῶν διὰ γεννήσεως λαβόντων τὴν ὑπαρξίαν· διάφορα μὲν γὰρ ἀράν τοιοῦτον καὶνιζόμενον· οὐδὲν ἐπὶ τῆς αὐτῆς προϊόντα ὑποστάσεως· ἐν δὲ καὶ τὸ αὐτὸν καθ' ὑπόστασιν ἐκ διαφόρων προϊέναι, καὶ μὴ συνδιαιρεθῆσθαι ταῖς προβαλλομένων ὑποστάσεσιν, οὐτε ἡ γένεσις οἶδεν, οὐδὲ εἰ τοιοῦτον τῆς γενέσεως. Cf. Theodorum Ducam ap. Leon. Allat. Vind. Syn. Eph. p. 535.

(53) In Mon. Cod. cap. λγ'.

(54) Mon. ἔν ἔστι, quod dubium; fort. ἔνεστι.

(55) Vatic. f. 203 a. δέ, Palat. et Mon. δή.

(56) Argumentum est idem quod cap. 36 prolatum fuit. Conferendus præter syllog. 9, ibidem adductum et aliis Nicolai Methonensis cap. 25, qui ei adjungi debet: Εἰ δέ φασι, μὴ τοῦ Πατρὸς ἕδιον εἶναι τὸ προβαλλεῖν τὸ Πνεῦμα ἐξ ἑαυτοῦ, ή οὐδὲ τοῦ Υἱοῦ ἕδιον ἔσται ή κοινὸν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· ἀλλ' οὐδὲν ἐπὶ τῆς διοσυνούσιου Τριάδος τῶν δύο κοινὸν, δι μὴ καὶ τοῦ τρίτου· εἰ δὲ μηδὲ τοῦ Υἱοῦ ἕδιον, ἐπεὶ μηδὲ κοινὸν — αὐτοὶ τὸ συμπέρχομα συναγαγέτωσαν.

(57) Mon. διδασκαλίᾳ.

(58) Mon. εἴπερ.

æterna Deitate absunt), quo momento generatur **A** Filius a Patre, eo sane Spiritus a Filio procedet. Si ergo dum per generationem prodit Filius, tum per processionem producit Spiritum, sequeretur hunc una cum Filio producente ac producto consti-
tui et existere (is enim impiæ sationis fructus); dum igitur generatur Filius, sequeretur eodem instanti Spiritum quoque una cum Filio generari et ab eodem procedere; quare Spiritus generatus simul exsisteret et procedens; generatus quidem, quia una cum Filio generato prodiret, procedens vero, quia duplum pateretur processionem. Quibus quid aliud reperiri queat aut magis impium aut magis insanum?

B 65. Vides, in qualem erroris perditionisque fo- veam tua te sophismata sacrorumque testimoniorum abusus protruderint; vides, quod verba illa, *De meo accipiet, et: Misit Deus Spiritum Filii sui non solum nullum patrocinium exhibent blasphemæ tuæ linguae, sed potius temeritatem illius redarguunt tibique judicium ac supplicium inevitabile accer- sunt. Verum quousque tandem rebus jam plene ac multifariam demonstratis immorandum erit, cum potius oporteat etiam, si quid aliud pro nequissima sua sententia proferunt, dissipare?*

C 66. Ambrosium et Augustinum et Hieronymum et nonnullos alios dogmati Ecclesiæ objiciant; inquiunt enim ab ipsis doceri Spiritum procedere ex Filio. *Oportet autem (aiunt) sanctos Patres impie- tatis criminis non subjecere. Vel enim pie ac recte locuti sunt, et debent quicunque eos ut Patres agno- scunt, cum ipsorum sententia consentire; vel impia docuere dogmata, et tunc oportet illos quoque una cum ipsorum doctrina velut impios rejicere. Hæc vero quinam dicunt? li nimirum, qui juvenili elati ar- rogantia atque temeritate verentur, ne forte quid- quam gravissimorum facinorum insectum irritum- que relinquant, quantum in ipsis est. Neque enim*

ἐκ τοῦ Πατρὸς (ώς πορρωπάτω γὰρ τὰ χρονικὰ ταῦτα προσήματα τῆς ὑπεραἰδίου Θεότητος (59), ἐν τῷ γεννᾶσθαι τὸν Γίλον ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἐν τούτῳ ἄρα (60) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται: (61) τοῦ Γίλον). εἰ οὖν (62) ἐν φῶ διὰ γεννήσεως πρόειστιν ὁ Γίλος, ἐν τούτῳ δὲ ἐκπορεύσεως πρόσχει τὸ Πνεῦμα, καὶ προάγοντί τε (63) καὶ προαγομένῳ συνυφίσταται (τοῦτο γὰρ τῆς ἀσεβοῦς εἰσπορῆς (64) τὸ γεώρ- γιον). ἐν φῶ ἄρα γεννᾶται ὁ Γίλος, ἐπίστης ἀν εἴη τὸ Πνεῦμα καὶ συγγεννώμενον τῷ Γίλῳ καὶ ἐκπορευό- μενον ἐξ αὐτοῦ. ὥστε τὸ Πνεῦμα γεννητόν τε ἄμα καὶ ἐκπορευτόν γεννητὸν (65) μὲν, δὲ τῷ Γίλῳ γεννωμένῳ συμπρόεισιν, ἐκπορευτὸν δὲ, δὲ διπλῆν ὑπομένει τὴν ἐκπόρευσιν. ὡν τί ἂν φωραθείη πρὸς ἀσέβειαν ἢ πρὸς μανίαν χαλεπώτερον (66);

[65] ξε'. Ὁρῆς σου τὰ σοφίσματα καὶ τῶν χρή- σεων τὴν παράγρησιν, εἰς οἶόν σε βόθρον (67) πλάνης καὶ ἀπωλείας (68) συνώθησε· καὶ δὲ τὸ, 'Ἐκ τοῦ ἔμου λήψεται, καὶ δὴ καὶ τὸ, 'Εξαπέστειλε ὁ Θεὸς' τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίλον αὐτοῦ, οὐ μόνον οὐδε- μίαν συντριβίαν τῇ σῇ βλασφήμῳ παρέχονται γλώσσῃ, ἀλλὰ καὶ πάντων μᾶλλον τὴν τόλμαν αὐ- τῆς (69) διελέγχουσι καὶ τὴν δίκην ἐπάγουσιν ἀφυ- κτον. Ἀλλὰ μέχρι τίνος δεῖ σχολάζειν τοῖς ἀκριβῶς ἥδη καὶ πολυμερῶς ἀποδειγμένοις (70), δέον καὶ εἴ τι ἔτερον αὐτοῖς προκομίζεται τῇς κακοσχόλου γνώμης διασκορπίσαι (71);

ξζ'. Ἀμβρόσιον καὶ Λύγουστίνον καὶ Ἱερώνυμον καὶ τινας ἑτέρους τῷ δόγματι τῆς Ἐκκλησίας ἀντ- ανιστῶσι· καὶ γάρ φασιν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα δογματί- ζειν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Γίλον. Καὶ δεῖ τοὺς Ἱεροὺς (72) Πατέρας μὴ δυστενεῖας ὑπάγειν ἐγκλήματι. "Η γάρ εὔτερῶς ἐδογμάτισαν καὶ χρὴ τοὺς δοῦλους Πα- τέρας αὐτοὺς ἐπιγράφονται, συμφρονεῖν αὐτῶν τῷ φρονήματι, ἢ τῶν δυστενῶν εἰσηγητὰς δο- γμάτων γεγονότας κάκείνους μετὰ τοῦ φρονήματος ὡς ἀσεβεῖς ἀποπέμπεσθαι (73). [66] Ταῦτά τινες οἱ νεανίσκοι μὲν τὴν ἀπόνοιαν δεδιότες [Col. νεανίσκοι.... δεδιότες] δὲ μὴ πού τι τῶν ἀτολμήτων διεφυγὸν (74) αὐτῶν τὴν τόλμαν ἀπράκτον, δσα γε τῇ σφῶν γνώμη

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

(59) Cf. prima verba argumenti ex ep. ad Aquilei. ad cap. præcedens nota 9 descripti.

(60) Col. add. καὶ.

(61) Mon. ἐκπορεύεται τὸ Πν. τοῦ Γίλον.

(62) Mon. εἰ γὰρ ἐν.

(63) Codd. προάγον τῇ τε.

(64) Palat., f. 235 b, εἰσπορᾶς Vat. f. 203 b, εἰς σπορᾶς. Mon. σπορᾶς. Col. εἰ (νας.) σπορᾶς.

(65) Γεννητόν deest in Mon.

(66) Photii argumento utitur Nicolaus Metho- nensis cap. 23: Εἴποι δ' ἀν τις οὐκ ἔξω λόγου, καὶ γεννητὸν εἶναι καὶ ἐκπορευτὸν τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, εἰ ἄμα καὶ γεννωμένῳ τῷ Γίλῳ καὶ αὐτὸ προάγοντι συνοφίσταται γεννητὸν μὲν ἢ συγγεννᾶσθαι γεννω- μένῳ τῷ προάγοντι τὸ προαγόμενον ἀνάγκη. ἐκπο- ρεύετὸν δὲ, καθὼς καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Γίλον ἐκπορεύεσθαι λέγεται.

(67) Mon. βάθρον.

(68) Mon. ἀσεβείας.

(69) Mon. αὐτοῦ.

(70) Mon. ἀποδειγμένῳ. Col. πολυμ. δεδει- γμένοις.

(71) Col. διασκοπῆσαι.

(72) Col. καὶ δὴ τοὺς Ἱερ.

(73) Hucusque loquuntur adversarii, quorum verba primum indirecto, deinde directo sermone adducit. In ep. ad Aquilei. hæc ita preferuntur: Ναὶ, φησὶν, ἀλλ' Ἀμβρόσιος ὁ μέγας καὶ Λύγουστίνος καὶ Ἱερώνυμος καὶ τινες τούτοις δυοταγεῖς τε καὶ ἰσοστάσιοι, μέγα δόνομα λαχόντες ἐπ' ἀρετῇ καὶ βίου λαμπρό- τητι τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Γίλον ἐν πολλοῖς αὐτῶν λό- γοις συνέταξαν ἐκπορεύεσθαι· καὶ δὴ τούτοις πε- θόμεθα οὕτω καὶ λέγειν καὶ φρονεῖν καὶ μὴ ἀτιμάζειν Πατέρας εἰς αἰρετικὴν δόξαν διαβάλλοντες. Εἰ paulo post: 'Αλλ' εἰ καλῶς, φησὶν, ἐδογμάτισαν, καὶ χρὴ τὸ ἐκείνων θάλπειν ωρόνημα, τοὺς δοῦλους τούτους Πα- τέρας ἐπιγράφουσιν'. ἢ δυστενῶς εἴπον καὶ δεῖ τῷ αἰρετικῷ φρονήματι κάκείνους συναποδίλλεσθαι. Ταῦτα οἱ τὴν ἀσέβειαν ἀδικώτεροι.

(74) Vatic. f. 203 b, διαφυγεῖν.

καὶ σπουδὴ γένοιτο (75). Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ τίρκεσεν αὐτοῖς οὔτε τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς ἡ διαστροφὴ οὔτε τοῦ κήρυκος τῆς εὐτεθείας ἢ πρὸς ἀσέβειαν διαβολῆ (76). ἀλλ’ ἀτελεῖς αὐτῶν ἥγοῦνται τὸ σπουδασμα, εἰ μὴ καὶ οὓς Πατέρας ὑμνοῦσι (77) ζητήσουσι δι’ ὧν ἐξυδρίζουσιν (78). Ἀπλοῦς (79) δὲ τῆς ἀληθείας ὁ κατατρύπων αὐτοὺς κάνταῦθι λόγος. Σύνετε, λέγων, ὅποι (80) φέρεσθε, μέχρι τίνος ὑμῶν τὸν δλεθρον εἰς αὐτὰ τὰ τῆς ψυχῆς ἐμβαθύνετε (81) καλεῖται.

ἔξι. [α΄] Τίνες Πατέρας τοὺς ιεροὺς ἄνδρας ὡς ἀληθῶς νομίζουσιν, οἵους (82) ἡγάγκασεν ἡμᾶς ὁ δύσσερως (83) τῆς ἀποστασίας ἔρως (84) ὑπερασπιστὰς προκομίζειν τοῦ δυσσεβῆματος; Τίνες αὐτοῖς μᾶλλον τὸ πατρικὸν διατάξουσι δίκαιον; οἱ μηδὲν αὐτοὺς ἀντιφθέγγεσθαι τῷ κοινῷ Δεσπότῃ μηδόλως (85) παραδεχόμενοι, ἢ οἱ τούτους βιαζόμενοι πρὸς ἀντίπαλον καταστῆναι τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς μαρτυρίαν (86) καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην μυσταγωγίαν, δι’ ἣς θεολογοῦμεν τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, διαστρέφειν ίδιας [67] εὑρετιλογίας (87); Καὶ γὰρ πῶς οὐκ ἔστι κατάδηλον, ὡς ἡ αἴρεσις δέματι μὲν τοὺς εἰρημένους ἄνδρας Πατέρας καλεῖ (88) (γυμνῷ γάρ καὶ τιμῆς ἀπάσης οὐ φθονεῖ μεταδιδόναι τῷ δυόματι [89]), ἔργῳ δὲ καὶ τῇ κατασκευαζούσῃ μηχανῇ (90) τὸ οἰκεῖον βούλημα εἰς τὴν τῶν θεομάχων καὶ φθοροποιῶν μοῖραν (91) αὐτοὺς ἀπελαύνουσιν, εἰ (92) μήπω ἄρα οἱ πάντα τολμηταὶ τοιούτοις αὐτῶν τοὺς Πατέρας προνομίοις νομίζουσιν ἐπιγλωττίζεσθαι (93);

ἔξι. [β΄] Ἀνεῖπεν (94) Ἀμβρόσιος ἢ Αὐγουστῖνος ἢ δστις ἔτερος [68] τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς ἐναντίατίς τοῦτο φησιν; εἰ μὲν ἔγω, τῶν σῶν Πατέρων δύοριστῆς εἰμι· εἰ δὲ οὐ μὲν λέγεις, ἔγω δὲ κωλύω σὺ μὲν δύριζεις, ἔγω δὲ σε τῶν Πατέρων δύοριστὴν κα-

A satis istis fuit Dominicam pervertisse vocem, neque pietatis præconi impietatis inussisse notam; sed aliquid studio suo deesse arbitrantur, nisi et rationes perquirant, quibus eos, quos tanquam Patres celebrant, contumelia afficiant. At simplex hic quoque et veritatis sermo ipsos his fere verbis confundens: Videte, quo ruitis quoque vestram perniciem in interiora animæ penetralia protruditis.

67. Quinam sunt, qui sacros illos viros revera Patrum loco habent, quos male faustus defectionis amor vos veluti impietatis protectores in medium proferre coegit? Quinam religiosius illis Patrum jura servant? An qui negant illos ullatenus communī Domino contradicere, an qui hos adigunt ad testimoniūm voci Dominicæ oppositum exhibendum et ad mirabilem illam theologiam, qua instituti credimus Spiritum a Patre procedere, commentis propriis evertendam? Etenim quomodo non est manifestum hæresin verbo quidem memoratis viris nōmen Patrem tribuere omni prorsus honore nudum, factis autem, quibus proprium placitum astruere machinantur, in partes impiorum et perniciosorum ipsos impellere, nisi forte viri ad omnia audaces talibus Patres suos prærogativis oblectari et gloriarī credant.

68. Affirmavit Ambrosius vel Augustinus vel quicunque alias Dominicæ voci contraria. quis hoc ait? Si ego, utique tuis sum Patribus injurius; si vero tu quidem asseris, ego autem veto, utique tu illos afficias injuria, et ego te Patribus injurium

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(75) Mon. f. 462 b. λέγοιτο.

(76) Mon. τῶν δυσσεθείας ἢ πρὸς ἀσέδ. δ.

(77) Col. ὑψοῦσι.

(78) Ep. ad Aquilei.: Οὐ γὰρ αὐτοῖς, ὡς ἔοικε, μέγα πρὸς ἀσέθειαν δοκεῖ κρατυνομένη παρ’ αὐτῶν τῆς θεολογίας ἢ διαστροφή. ἀλλ’ ἀτελεῖς ἥγοῦνται τὸ σπουδασμα, εἰ μὴ καὶ ζητήσωσιν εὑρεῖν οὓς Πατέρας καλούσι διὰ τῆς τοιαύτης ἀγνώμονος ἐρεύνης καὶ τῆς τῶν ἀσχημόνων ἀνακαλύψεως δπως δύρισται. Col. ἐξυδρίσουσι.

(79) Mon. ἀπλῶς.

(80) Mon. δπη.

(81) Palat. f. 234 a, ἐμβαθύνεται.

(82) Sic. col. Mon. οὖς.

(83) Col. δύσερις.

(84) Mon. δρους.

(85) Palat. μηδὲ δλως.

(86) Vatic. μαρτυρίας.

(87) Ep. ad Aquilei.: Τίς ἔστιν ὁ δύριστὴς. . . . ; οἱ τούτους ἀντιτίθεις τῷ κοινῷ Δεσπότῃ καὶ διδασκάλῳ ἀντιφθεγγομένους ἢ ὁ μηδὲν μὲν τοιούτον ποιῶν, κοινοῦ δὲ Δεσπότου κατακολουθεῖν ἀξιῶν πάντας τῷ θεοπίσματι; Et antea: Τίνες οἱ Πατέρας ἐξυδρίσοντες; οἱ τὸ πᾶν αὐτῶν τῆς εὐτεθείας ἐν δλίγοις περιγράφοντες, καὶ τούτους ἀντιφθεγγομένους καὶ ἀντιτασσομένους οἰκουμενικαῖς συνόδοις καὶ ἀναρθρήτῳ πλήθει θεοφόρων Πατέρων ἀνδρῶν προβαλλόμενοι, ἢ οἱ τοὺς πολλαπλασίους συνηγόρους παραλαμβάνοντες;

(88) Sic. Col. Palat. καλεῖν.

(89) Sic. cod. Mon., ubi tamen γυμνῷ ad targ., suppletur præposita dubitante particula τσως. Vatic.: γυμνοῦ τε τιμῆς ἀ. οὐ φθ. μ. τοῦ δύοματος. Palat.: γυμνὸν — δύομα. Fortasse juxta Vatic. legendum: καλεῖται γυμνοῖ (pro γυμνόει) δὲ τιμῆς ἀπάσης; οὐ φθονοῖ μεταδιδόναι τοῦ δύοματος, ita ut γυμνοῦ pro γυμνοῖ scriptum censeatur. Videlicet: Quomodo non est evidens, hæresin prædictos viros verbo quidem vocare Patres, at vero omni eos honore exuere? Nomen iis impertiri nulla invidia prohibetur, opere vero, etc. Hæc mihi potius lectio arridet. Col. γυμνὸν κ. τιμῆς ἀπ. οὐ φθ. μετ. τοῦ δύοματος.

(90) Mon. κ. αὐτῆς. Pal. μηχανῇ.

(91) Μοῖραν deest in Mon., et legitur ἐκυτούς. Pal. αὐτοῖς.

(92) Hac in voce f. 462 expleto desinit Cod. Monac. gr. 27 textus, notato ad marginew cap. λδ.

(93) Ep. ad Aquilei.: "Οσοι δὲ τούτων βιάζονται εἰς ἀντιθετον μαρτυρίαν ἐλθεῖν τῆς Δεσποτικῆς φωνῆς, οὗτοι λέξει μὲν γυμνῇ τὸν Πατέρα τούτοις χαρίζονται, ἔργῳ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ εἰς τὴν τῶν πατραλοιῶν καὶ πολεμίων χώραν αὐτοὺς ἀπελαύνουσι.

(94) In Vindobon. Cod. gr. theol. 324 (qui Lambeccio est cod. 157) fol. 247 b, inter excerpta ex Photio et aliis auctoribus prima hujus capitinis verba usque ad vocem καταψηφίζομα: eodem prorsus pacto leguntur.

condemno. At, inquis, illi hæc scripserunt, et in illorum libris continetur, Spiritum a Filio procedere. Verum quid hoc? Si enim melius edocti sententiam non mutarunt, si justis evicti argumentis ab errore non recesserunt, tuum opus dicas tuumque inemendabilem animum (alia rursus haec est adversus Patres tuos calumnia) illorum doctrinæ acceptum refers. Si vero, quæ est rerum humanarum conditio, licet cæteroquin optimis quibusque virtutibus ornati, vel ex ignorantia quadam lapsi vel negligentia abrepti sunt, non tamen admoniti restiterunt aut ad correctiones animum pertinaciter obdurabant, quid hoc ad te? Quomodo vero in iis, qui nihil simile tuis moribus habuerunt, perfugium inveneries pœnæ inevitabilis evitandæ? Si enim eorum, quibus tu abundas, illi ne leviter quidem participes facti sunt, sed potius plurimis aliis admirandæ virtutis pietatisque speciminibus ornati impium tuum dogma ex ignorantia aut negligentia pronuntiarunt, quid tu humanum illorum defectum tanquam legem impie credendi tibi constituis exque hac tua lege illos, qui uil ejusmodi sanxisse deprehensi sunt, iniquos legisque violatores declaras extremæque impietatis sub amoris benevolentiaeque larva reos judicas? Non bona tuorum sunt studiorum conatumque præmia. Sed vide impietatis excessum improbique insipientiam animi. In suum patrocinium vocant Dominum: deprehensi fuerunt mendaces et calumniatores; advocarunt patronos apostolos; convicti sunt istos quoque eodem modo calumniis affidentes; confugerunt rursus ad Patres; et loco honoris ingentem ipsis blasphemiam offundunt.

69. Et Patres quidem vocant, ita est, sed non ut Patrum illis honorem tribuant, verum ut inveniant qua possint ratione fieri parricidæ. Neque divi Pauli perhorrescant vocem, quam tamen et ipsi contra Patres suos non sine ingenti malitia contorquent. Hic enim, qui potestatem accepit ligandi ac solvendi, et sane vinculo tremendo simul et valido (pertingit enim ad ipsum regnum cælorum); hic, inquam, ingenti claraque exclamat voce: *Licet nos aut angelus de calo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit*¹². Paulus sonora et nunquam tacens Ecclesiæ tuba, vir tan-

A ταψηφίζομαι. 'Αλλά, φησὶ (95), γεγράφασι ταῦτα καὶ τοῖς ἐκείνων λόγοις ἐμπεριέχεται, τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ ἐκπαρεύεσθαι. [γ'.] Καὶ τὸ τοῦτο; Εἰ μὲν διδαχθέντες οὐ μετέθεντο, εἰ τοῖς δικαίοις ἐλέγχοις οὐ μετεβάλοντο (96), τὸ σὸν ἔργον λέγεις καὶ τὴν σὴν ἀνουθέτητον γνώμην (ἄλλη πάλιν αὕτη κατὰ τῶν σῶν Πατέρων συκοφαντία) εἰς τὴν ἐκείνων ἀναφέρεις διδασκαλίαν. Εἰ δὲ οἷα τὰ ἀνθρώπινα καίτοι τὰ ἄλλα τοῖς ἀρίστοις ἐνευθυμοῦντες (97) ἢ ἀγνοοῖ τινὶ περιέπεσον ἢ παροράματι ὑπηρέχθησαν, οὐκ ἀντεῖπον δὲ διδασκόμενοι οὐδὲ πρὸς τὸ νουθετοῦν ἀπηνθαδειάσαντο (98), τί τοῦτο πρὸς σέ; Πῶς δὲ εὑρήσεις ἐκείνους καταψυγὴν ὡν οὐδὲν διμοιον πρὸς τὰ σὰ, τὴν ἀφυκτὸν δίκην ἀποψυγεῖν (99); Εἰ γὰρ ὅν σὺ μὲν ἀπολαύεις ἐκείνοις οὐδὲ γέγονε μετατχεῖν, πολλῶν δ' ἄλλων προσόντων αὐτοῖς θαύματος ἀξίων, δι' ὧν ἀρετὴ διαλάμπει καὶ εὔσεβεια, τὸ σὸν ἐξ ἀγνοίας ἢ κατὰ παρόρασιν ἐρήμη θυσσένημα, τί τὸ ἐκείνων ἀνθρώπινον [69] ἥττημα (1) νόμον μὲν ὅστε δυσσεβεῖν ἔαυτῷ συνεισφέρεις, ἐκ δὲ τοῦ σοῦ νόμου τοὺς μηδὲν τοιοῦτο νομοθετεῖν φωραθέντας παρανόμους ἀποφανεῖς, καὶ ἀσεβείας ἐσχάτης ἐν προσωπείᾳ στοργῆς καὶ εὐνοίας δίκην ἀπαιτεῖς; οὐ γὰρ καλά σοι (2) τῶν ἀγωνισμάτων τὰ ἐπίχειρα. 'Αλλ' ὅρα τῆς ἀσεβείας τὴν ὑπερβολὴν καὶ τῆς κακοσχόλου γνώμης τὸ ἀσύνετον. Εἰς συνηγορίαν ἄγουσι τὸν Δεσπότην, πεφώρανται (3) συκοφαντοῦντες ἐκάλεσαν συνηγόρους τοὺς μαθητὰς, ἑάλωσαν κάκελους τὸν αὐτὸν τρόπον περιβάλλοντες συκοφαντίας κατέφυγον πάλιν εἰς Πατέρας, καὶ ἀντὶ τιμῆς μεγάλην αὐτῶν καταχέουσι βλασφημίαν.

ξο'. [δ'.] Καὶ Πατέρας μὲν καλοῦσι (καλοῦσι γὰρ), ἀλλ' οὐχ ἵνα τὸ τῶν Πατέρων ἀπονείμωσι γέρας, ἀλλ' ἵνα (4) εὑρήσωσι (5) δι' ὧν ἂν γένοιντο πατραλοίαι. Καὶ οὐδὲ τὴν τοῦ Θεοπετίου Παύλου φρίττουσι φωνὴν, ἵνα αὐτοὶ κατὰ τῶν Πατέρων αὐτῶν μετὰ πολλῆς ἀπορρίπτουσι τῆς κακουργίας. Καὶ γὰρ οὗτος δὲ τὴν ἔξουσίαν λαβὼν δεσμεῖν καὶ λύειν, καὶ τὸ τοῦ δεσμοῦ φοβερὸν ἄμα καὶ κραταιὸν (μέχρι γὰρ αὐτῆς ἀναφέρεται τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν), οὗτος δὴ μεγάλη καὶ διαπρωτίᾳ κέκρηγε τῇ φωνῇ. Καν δημεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζεται (6) ὑμῖν παρ' ὅ (7) εὐαγγελιζόμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω (8).

¹² Galat. 1, 8.

VARIA LECTIONES ET NOTÆ.

(95) Col. φασι.

(96) Palat. f. 235 a, μετεβάλλοντο.

(97) Vatic. ἐνευθυνοῦντες. * Col. ἐνευθηγοῦντες. In Palat., cuius lectionem adoptavimus, in μ rasura est.

(98) Palat. ἀπηνθαδιάσαντο. Sic Col. Formæ αὐθαδειάζω et αὐθαδιάζω promiscue occurrunt.

(99) Ep. ad Aquilei. archiep.: Εἰ μὲν ὑπομνησθέντες περὶ τοῦ προκειμένου κεφαλαίου τῶν εἰρημένων Πατέρων ἀντεἴπε τὸ σύνταγμα καὶ πρὸς ἔντασίν τινα καὶ ἀπεθειαν ἀπεθρασύνετο, διέτεινάν τε τῇ αὐτῇ παρατροπῇ τῆς δόξης, καὶ ἐπ' αὐτῇ τὸν βίον μετὰ τοὺς ἐλέγχους κατέστρεψαν, ἀνάγκη τούτους συναποβάλλεσθαι τῷ φρονήματι. Εἰ δὲ παρεφθέγξαντο μὲν ἢ διά τινα αἰτίαν νῦν ἀγνοοῦμένην

D ἡμῖν τῆς εὐθύτητος ἐξετράπησαν, οὐδεμία δὲ ζητήσις αὐτοῖς προσενήνεκται, οὐδὲ εἰς μάθησιν τῆς ἀληθείας, οὐδεὶς αὐτοὺς παρεκάλεσε, Πατέρας μὲν οὐδὲν ἔλαττον αὐτοὺς, εἰ καὶ μὴ τοῦτο εἶπον, ἐπιγραψόμεθα.

(1) Palat. τὸ ἐκείνον ἀνθρωπίνου ἥττ.

(2) Col. p. 298: καλά σου.

(3) Vatic. f. 204 a. πεφώνανται.

(4) Palat. f. 235 b, ἢ εὑρ.

(5) Vat. εὑρήσουσι.

(6) Sic Col. Palat. εὐαγγελίζεται.

(7) Vatic. παρό.

(8) Gal. 1, 8. Ad hoc Apostoli effatum pariter provocat Phot. opusc. contra vet. Romæ assecias, cap. 13.

Παῦλος ἡ ἀσίγητος τῆς Ἐκκλησίας σάλπιγξ ὁ τοσ-
οῦτος καὶ τριλικοῦτος τοὺς παρὰ τὸ Εὐαγγέλιον
ἔτερόν τι τολμῶντας φρόνημα λαβεῖν καὶ παρει-
άγειν τῷ ἀναθέματι παραπέμπει· καὶ οὐ τοὺς ἄλλους
[70] μόνον, οἵτινες τοῦτο τολμήσειαν, ἀραῖς ἀνυπερ-
βλήτοις ὑπάγει· ἀλλὰ καὶ ἔχοταν, ἔνοχος εἰ δύθείη,
πρὸς τὴν ἵσην συνωθεῖ δίκην. Καὶ οὐδὲ μέχρι τούτου
τὸ φοβερὸν τῆς ἀποφάσεως περιγράψει, ἀλλὰ καὶ
τὸν οὐρανὸν αὐτὸν ἐρευνᾷ· καὶ ἄγγελον εὗρη τοῖς
ἐπὶ γῆς ἐκεῖθεν ἐπιστάντα (9) καὶ ἔτερόν τι παρὰ τὸ
εὐαγγελικὸν εὐαγγελιζόμενον κήρυγμα, τοῖς ὄμοιοις
δεσμοῖς ὑποβάλλει καὶ τῷ διαβόλῳ παραπέμπει. Καὶ
σὺ Πατέρας ἀνακαλῶν ἐφ' ὅραι μὲν τῶν Δεσποτι-
κῶν δογμάτων, ἐφ' ὅραι δὲ (10) τοῦ κηρύγματος,
οὐ γεγόνασι κήρυκες οἱ μαθηταὶ, ἐφ' ὅραι πασῶν
τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἐφ' ὅραι δὲ τῆς ἀνὰ-
πάσαν τὴν οἰκουμένην κηρυττομένης εὐσεβείας, οὐ
φρίττεις οὐδὲ τρέμεις οὐδὲ καταπήσσεις τὴν ἀπε-
λήν; ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς Πατέρας εἰ μὴ ταύτης κοι-
νωνοὺς ποιήσεις (11), ἀβίωτόν σοι τὸν βίον ἥγη· καὶ
ὁ μὲν οὐδὲ τὴν ἀτώματον εὐλαβεῖται φύσιν (12),
οὐδὲ δὲ ὡς νόες καθαροὶ καθαρῶς καὶ ἀμέσως τῷ
κοινῷ παριστάμενοι Δεσπότη, οὐδὲν (13) τούτων
δυστοπήσεως ἀφορμὴν ποιεῖται, ἀλλὰ τοῖς ἐπιγείοις
ἐν ἴσφι πρὸς τὸ ἀνάθεμα κατασπᾶ (14). [71] Καὶ δὲ
Ἀμδρόσιον καὶ Αὐγουστῖνον καὶ τοὺς ἄλλους (ψεύ-
τιμης ὀλεθρίας!) Πατέρας καλῶν κατὰ τῆς Δεσπο-
τικῆς ἀνθοπλίζων μυσταγωγίας ἀνεκτότερον οἴει τὸ
κατάκριμα ἢ κατὰ σεαυτοῦ ἢ κατ' ἐκείνων (15) ἐπι-
σπάσθαι; Οὐ γὰρ καλήν γε τὴν ἀμοιβὴν τοῖς σοῖς
ἀπονέμεις Πατράσι· οὐ καλὰ τὰ τροφεῖς τοῖς γεννη-
σαμένοις ἀντεισφέροις (16). ἀλλὰ γὰρ εἰς μὲν τοὺς
μεκαρίους ἄνδρες ἐκείνους, ὥσπερ οὐδὲν αὐτοῖς τῶν
σῶν μετῆν σοφισμάτων οὐδὲ τῆς ἀπειθείας καὶ ἀσε-
βείας, οὕτως οὐδὲ τὸ σὸν ἀνάθεμα χώραν εὑρίσει
διαβαίνειν· σὺ δὲ δι' ὧν δύμας ἐκεῖθεν νομίζεις τὸ
δυσσεβεῖς συγκροτεῖσθαι, λαμπροῖς τοῖς ἔργοις καὶ
φωνῇς ἀπάσης γεγωνότερον (17) κεκραγόσι· κατ'
αὐτῶν τὸ ἀνάθεμα προκομίζεις (18).

ο'. [ε'] Καὶ οὐ τούτο φημι, δτ: πάντας ἀπερ σὺ
κατηγορεῖς, ἐκείνοις οὔτω περιφανῶς δογματίζεται,

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Deum angelos constituisse rebus humanis di-
rigendis ac populis et terræ zonis moderandis sin-
gulis fere singulos, sæpe Photius repetit respiciens
ad Deuter. xxxii. 8 (in LXX); Amphiloch. 191,
sive 40 (Galland. Bibl. PP. XIII, 744); Amph. 191,
c. 4 (apud Mai Vett. Scr. I, p. 197). Patrum de
hac re testimonia indicavit Klee, *Hist. dogm.* I,
p. 257, nota 3 seq. Cf. et Greg. Naz. Or. xxviii, 31,
p. 521 seq.; xlvi, 9, 27, p. 755, 768 ed. Clemencet.
(10) Col. p. 299: ἐφ' ὅραι δὲ πασῶν.

(11) Col. ποιήσῃς.

(12) Intelligit, semper ob oculos habens Gal. i, 8,
angelos, quos sæpe cum Patribus vocat ἀσωμάτους
φύσεις, ut ep. 228, p. 340 ed. Montacutii et Amphilo-
ch. 6, c. 1 ed. Mai. l. c., p. 48.

(13) Palat. οὐδέ.

(14) Verba hæc ἀλλὰ καὶ τοὺς σοὺς πατέρας — —
κατασπᾶ sine ulla lectionis differentia adducit Leo
Allatius, in op. contra Hottinger. p. 196 et Photii

A tus ac talis eos qui præter Evangelium aliud quid-
quam audent aut sentire aut docere, anathemati-
trudit; neque alios dumtaxat, qui hoc fuerint ausi,
diris immensis subjicit, sed et sibi ipsi, si reus exsi-
stat, eamdem indicit pœnam. Nec eousque terrorem
hujus sententiæ sistit ac limitat; sed et cœlos ipsos
scrutatur, ibique si vel angelum inveniat homini-
bus a Deo præfectum et aliud quidpiam præter
evangelicam prædicationem evangelizantem pari-
bus subjicit vinculis et ad diabolum amandat. Et
tu, Patres allegans in contumeliam Dominicorum
dogmatum, in contumeliam prædicationis, cujus
præcones extiterunt apostoli, in contumeliam om-
nium œcumenicarum synodorum, in contumeliam
pietatis, quæ toto prædicatur orbe, non horres nec
contremiscis nec expavescis minas? Sed et tuos Pa-
tres nisieus criminis participes efficias, intolerabi-
lem tibi vitam arbitraris. Et Paulus ne incorpoream
quidem veretur naturam, nec penitus curat, quod
angeli ut mentes puræ pure atque immoderate com-
muni assistunt Domino; nihil omnino horum vere-
tur, sed æque ac terrenos homines, angelos quo-
que ad anathema pertrahit. Tu vero Ambrosium et
Augustinum et cæteros (heu perniciosum honorem!)
Patres nuncupans et adversus Dominicam doctri-
nam eosdem in aciem instruens, leviorē putas in-
te vel in illos damnationem accersere? Non enim
bonam tuis Patribus mercedem, nec bona educatio-
nis præmia genitoribus rependis. Verum enim vero
in illos quidem beatos viros, quemadmodum ipsi
nihil de tuis cavillis tuaque pervicacia ac impietate
participabant, ita nec tuum anathema pertingere ulla-
tenus valebit, tu tamen eo quod inde putas istam
impietatem confirmari et comprobari, luculentis fa-
ctis omni voce clarius clamantibus anathemam in illos
profers.

70. Neque hoc dico, revera quæcunque tu asse-
ris, ab iis ita luculente tradi; verum licet contigis-

D coratione prima de Process. Sp. S., » ita illa Latine
reddens: « Sed et Patres tuos, nisi illius sententiæ
participes feceris, non tibi vivendum esse arbitra-
ris. Et hic quidem (Paulus) neque naturam incor-
poream veretur, neque qua ratione uti mentes
puræ pure et immediate communi Domino assi-
stunt; horum nullo verecundiam sibi præcipit; sed
æque atque terrena ad anathema divellit. »

(15) Sic Palat. Vat. κατ' ἐκείνου.

(16) Col. ἀντεισφέρεις.

(17) Col. γεγονώτερον.

(18) Ep. ad Aquil.: Εἰ μὲν μηδὲν οὓς ὁ λόγος ἄνω-
θεν ἔψη πατέρας, τῷ κοινῷ Δεσπότῃ ἀντιφθέγγονται,
οὐδὲ ἡμεῖς τούτοις ἀντιφθέγγομεθα· εἰ δ' οὐ μεῖς φατε,
ὡς τῇ δεσποτικῇ φωνῇ ἀντιφθέγγονται, ὅμων ἔστι
τὸ καὶ τὸν Δεσπότην δεύτερον ἐκείνων ποιεῖν, κά-
κείνους διὰ τὸ τὴν δεσποτικὴν παρισεῖν ἐντολὴν
ἀπελαύνειν εἰς τὸ τοῦ κρίματος ἀπαραιτητον.

set, illos tale quidpiam dixisse (homines enim erant nec potest se immunem ab omni humano lapsu perpetuo conservare qui ex luto fluxaque natura constat; imo non nunquam etiam viris optimis adnascentur aliqua vestigia macularum); verum licet, inquam, forte ad aliquod indecorum ac turpe fuissent lapsi, ego sane probos Noemi filios imitarer et pro vestimentis silentio potius atque gratitudine paternam turpitudinem obtegerem, non autem, uti tu facis, Chami sequerer exemplum; imo vero tu multo acerbius illo atque impudentius tuorum quos vocas, Patrum turpitudinem evulgas⁷³. Ille enim, non quia revelavit, sed quia non velavit, maledictionem sustinuit; tu vero et revelas et in hac audacia gloriaris, et ille quidem fratribus arcum effert; tu vero non fratribus, nec uni aut alteri; sed quantum est ex tuo conatu et impudentia, universum quasi terrarum orbem theatrum constituenta ingenti promulgas clamore, tuos Patres sororibus foedos esse, et in ipsorum turpitudine luxuriaris (debaccharis) et ignominia illorum gaudes et socios queris, per quos illorum dedecus ac deformitatem in publicam efferas lucem et solemniter celebres.

71. Dixit Augustinus et Hieronymus Spiritum a Filio procedere. Et unde potest haberi aut dari fides, post tot annos elapsos, non esse illorum scripta per malitiam depravata? Neque enim arbitrari debes, te solum esse ad impietatem fervidum et te solum audere non audenda; sed potius ex hac ipsa animi affectione reputa, tunc quoque facile fuisse versutissimo generis humani hosti talibus vasis abundare.

72. Dixerunt, quos tu adducis, ista. Quod si ob aliquam necessitatem vel paganorum insaniam oppugnantes vel aliam hereticam opinionem refellentes, vel auditorum indulgentes infirmitati vel ob aliquid aliud his simile, qualia solent in vita humana quotidie evenire, si, inquam, ob aliquam ejusmodi causam sive etiam ob plures, iis forte talis vox excidit, quomodo tu quod illi non sensu dogmatico

A ἀλλ' εἰ καὶ τοιοῦτόν τι συνέπεσεν αὐτοὺς εἰπεῖν (ἀνθρωποι γάρ ήσαν καὶ ἀνθρώπινου παρολισθήματος οὐκ ἔστι διαπαντὸς (19) ὑπεράνω φέρεσθαι τὸν ἐκ πηλοῦ καὶ ἥεούσῃς ὅλης συγχείμενον· ἔσθ' ὅτε (20) δὲ καὶ τοῖς ἀρίστοις ἐπεφύεται τινὰ κηλίδος ἵχνη). ἀλλ' οὖν εἴ τι παρηνέχθησαν ἐνασχημονῆσαι, τοὺς εὐγνωμονας δὲν τῶν τοῦ Νῷ παιδῶν (21) ἐμιμησάμην, καὶ ἀντὶ περιβολαῖων τῇ σιωπῇ μᾶλλον καὶ εὐγνωμοσύνῃ τὴν πατρικὴν ἐπεκάλυψα ἀσχημοσύνην, οὐχὶ δ' ὥσπερ σὺ κατὰ τὸν Χάμ διεπρεξάμην· μᾶλλον δὲ σὺ πολὺ πικρότερον ἔκείνου καὶ ἀναιδέστερον τοὺς Πατέρας οὓς (22) λέγεις εἰς ἀσχημοσύνην [72] στηλιτεύεις· δὲ μὲν γάρ οὐχ ὅτι ἀπεκάλυψεν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἐπεκάλυψε, τὴν ἀρὰν ὑπέχει· σὺ δὲ καὶ ἀποκαλύπτεις, καὶ σεμνύνῃ (23) τῇ τόλμῃ· καὶ δὲ μὲν τοῖς ἀδελφοῖς τὸ ἀπόδρογητον ἔκφέρεις, σὺ δὲ οὐκ ἀδελφοῖς, οὐδὲ πρὸς ἓνα τὴν δύο, ἀλλ' δσα τε τῇ σῇ σπουδῇ καὶ ἀναισχυντίᾳ τὴν οἰκουμένην θέατρον καθίζων μέγα μὲν σαλπίζεις, ὡς οἱ σοὶ Πατέρες ἐνασχημονοῦσι· ἐνσελγάνεις δὲ αὐτῶν ταῖς ἀσχημοσύναις, καὶ τρυφῆς τὴν κατ' ἔκείνων ἀτιμίαν· καὶ συγχορευτὰς ζητεῖς δι' ὃν τὴν ἔκείνων ὕδριν καὶ ἀσχημοσύνην εἰς τὸ λαμπρότατον πανηγυρίσεις (24).

B α'. [σ'.] Εἶπεν Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Γίοῦ ἐκπορεύεσθαι. Καὶ πόθεν ἔσσεται οὐδένας πίστιν, τοσούτου ἡεύσαντος χρόνου, ὅτι μὴ αὐτῶν κεκακούργηται τὰ συντάγματα; Μή γάρ νομίσεις (25) μόνον σχυτὸν εἶναι θερμὸν πρὸς ἀσέβειαν καὶ τολμηρὸν τὰ ἀτόλμητα, ἀλλ' ἐκ τῆς σῆς ἀναλογίου μᾶλλον γνώμης, ὅτι καὶ τηγικαῦτα οὐδὲν τὸ κωλύον τὴν τοιούτων σκευῶν εὔπορησαι τὸν πολυμήχανον τοῦ γένους ἔχθρον (26).

C αβ'. [ζ'.] Εἶπον οὓς σὺ λέγεις ταῦτα. Εἰ δὲ διά τινα περίστασιν τὴν πρὸς Ἑλληνιστῶν ἀντιφερόμενοι λύσσαν τὴν πρὸς ἄλλην αἵρετικὴν διαμαχόμενοι δόξαν τὴν τῶν ἀκροατῶν συγκαταβαίνοντες ἀσθενεῖα, τὴν πόσα τοιαῦτα καθεκάστην ὁ ἀνθρώπινος ἐπιδείκνυσι (27) βίος· εἰ οὖν ἔκείνοις διά τι τούτων (28) τὴν κατὰ διὰ πλειω τοιαύτην ἔκείνοις (29) ἀφείναι συνέπεσε φωνὴν, πῶς σὺ τὸ μὴ κατὰ δογματικὴν ἔκείνοις ἔν-

⁷³ Gen. ix, 21-27.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(19) Col. δὲ παντός.

(20) Vatic. ἔσθ' ὅτε.

(21) Gen. ix, 21-27.

(22) Vatic. οὖς. Col. p. 300: ὡς.

(23) Palat. f. 237 a, ἐντεμνύῃ. Col. ἐντεμνῃ. Ad marginem ἐντεμνύῃ.

(24) Ep. ad Aquilei. immediate post verba ad cap. 66, nota 5 adducta: Δεικνύντες αὐτοὺς κάνταῦθα γνήσιους τοῦ Χάμ μαθητὰς, ὃς τὴν τοῦ πατρὸς ἀσχημοσύνην οὐδὲ συνεκάλυψεν, ἀγαιδεῖ δὲ προσώπῳ διεχλεύσαν· ἀλλ' οἱ τῆς Ἐκκλησίας τρόφιμοι· καὶ τῶν Ἱερῶν μαθημάτων οὐκ ἐπιλήσμονες· κατὰ τὸν Σήμη καὶ Ἰάφεθ καὶ τὴν πατρικὴν ἀσχημοσύνην ἐπικαλύπτειν ἐπίστανται, καὶ τοὺς μιητὰς τοῦ Χάμ καταγινώσκοντες ἀποστρέφονται.

(25) Col. νομίσῃς.

(26) En Photius sine tabulis et testibus Latinos reos insinuat corruptorum suorum Patrum textuum

D Et sane plures posteriores Græci contendebant, Augustini testimonia de processione Spiritus S. a Filio ab additamenti fautoribus effecta et fraudulenter ejus libris inserta fuisse, dum alii alias vias inierunt. Quae re conferas Allatium contra Hottinger, p. 299-309. Nos hic unius Marci Ephesii verba referimus, qui in Confessione (apud Gregor. Cpl. Apolog. contra eam. Cod. Monac. 27, f. 131 b) scripsit: Τὰς δὲ τῶν δυτικῶν Πατέρων καὶ διδασκάλων φωνὰς, αἵ την αἰτίαν τοῦ Πνεύματος τῷ Γίῳ διδόσασιν, οὗτε γνωρίζω (καὶ γάρ οὐδὲ μετεβλήθησαν πότε πρὸς τὴν ἡμετέραν γλῶτταν, οὐδὲ ὑπὸ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐδοκιμάσθησαν), οὗτε παραδέχομαι τεκμαρόμενος, δτι διεφθαρμέναι εἰσὶ καὶ παρεγγραπτοι.

(27) Col. ἐπιδείκνυται.

(28) Palat. f. 237 b. διά τοι τ.

(29) ἔκείνοις hic redundat.

νοιαν εἰρημένον, δόγμα καὶ νόμον ποιῶν σαυτῷ μὲν ἀνογθῆτον (30) τὴν ἀπώλειαν ἐπάγεις, ἐκείνους δὲ συγκατασπάν τῇ σῇ οὐλονεικεῖς ἀπονοῖ (31);

ογ'. [η'.] Εἶπεν δὲ τῇσι οἰκουμένης κήρυξεν δὲ τῶν ἀπορρήτων θεωρὸς, δὲ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῖς καθ' ἑκατὸν ἔξευγενίσας τρόποις· εἶπεν ἐκεῖνος πρὸς τοὺς Ἑλληνούς πολλῷ τῷ λόγῳ ρέοντας ἀντιφερόμενος καὶ τὴν ἐκείνων δοφρὺν ἄνω τεινομένην κάτω παρατκευάσας νεύειν, μᾶλλον δὲ πρὸς τὴν ἀσθένειαν αὐτῶν συγκατιών, τι εἶπε; Διερχόμενος καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὅμῶν, εὔρον καὶ βωμὸν ἐνῷ ἐπεγέγραπτο· Ἀγνῶστῳ Θεῷ· ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὔτεβείτε, τοῦτον ἡγὼ καταγγέλλω ὑμῖν (32). Τί οὖν; Διότι τῇσι (33) [74] Ἐκκλησίας δὲ διδάσκαλος τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ἐθήρα, καὶ τῇσι ἀσθείας πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἔχειριχώγεις καὶ μετέφερε, ταῦτα σὺ δόγμα (33*) ποιήσεις, καὶ κηρύσσειν τολμήσεις τὸν καθαιρέτην τῶν εἰδώλων καταγγέλλειν, ὃν ἑσέβετο καὶ ὠνόμαζεν δὲ Ἐλληνισμὸς ἀγνωστὸν Θεόν; Οὐ γάρ θαυμαστὸν σου τὸ τῇσι σοφίας δραστήριον καὶ τῶν κακοσχόλων ἡ πλοκὴ σοφισμάτων. Ἀνειμένος δὲ βωμὸς τῷ Πανὶ (34)· ἡ δὲ τῶν Ἀθηνῶν πόλις τοῦ τιμωμένου τέως μὴ συνιέντες τὸ ὄνομα ἐπέγραψον τῷ βωμῷ· Ἀγνῶστῳ Θεῷ. Ἐπειτα γάρ ἐκ τῶν προφητικῶν χρησμῶν καὶ τῶν Δεσποτικῶν λογίων ὁ περιδέξιος ἐκεῖνος καὶ οὐράνιος ἀνθρωπὸς μὴ πειθόμενον ἐώρα τὸ Ἐλληνικὸν, ἐξ αὐτῶν αὐτοὺς τῶν θεοστυγῶν σεβασμάτων εἰς τὸ τοῦ Δημιουργοῦ μετακλεῖται σέβεις· ἐξ αὐτῶν τῶν τοῦ διαβόλου προγραμμάτων τῇσι αὐτοῦ καταψήφιζεται πυραννίδος· ἐκ τῶν διχυρωμάτων καταστρέψει τὸ κράτος αὐτοῦ τῇσι ἐξουσίας· ἀπὸ τῇσι πλάνης γεωργεῖ τὴν εὐσέβειαν· ἐκ τῇσι τοῦ διαβόλου παγίδος εἰς τὸν δρόμον ἐνισχύει τοῦ Εὐαγγελίου· βαλδίδα ποιεῖται τὴν κορυφὴν τῇσι ἀποστασίας τῇσι εἰσόδου, δι' ἣν τὸν αὐτοῖς εἰς τὸν υμφῶνα Χριστοῦ καὶ τὴν ἄχραντον αὐτοῦ παστάδα εἰσελθεῖν τὴν Ἐκκλησίαν (35). Οὕτως δὲν ἐκεῖνος ὁ μιτάρσιος νοῦς διὰ τῶν ὅπλων τοῦ ἐχθροῦ αὐτὸν κατατιρώσκειν τὸν ἐχθρὸν καὶ [75] αἰχμαλωτίζειν δραστήριός τε καὶ τὴν ἄνωθεν ἑκατῷ φέρειν ἴσχύν. Τί οὖν; Διότι Παῦλος τοῖς δύπλοις τοῦ ἐχθροῦ καθ-

A pronuntiarunt, pro dogmate ac lege sumens tibi quidem ipsi irreparabilem creas perniciem, illos vero in tuam abripere vesaniam contendis?

75. Dixit orbis terrarum praeceptor, arcuorum contemplator, qui humanam naturam insignibus suis moribus nobilitavit, dixit ille aduersus Athenienses ornato ac fluido dicendi genere pollentes disputans, illorumque animos nimium elatos submittens ac deprimens, imo potius ad illorum infirmitatem sese acommodans, quid igitur dixit? Praeteriens et videns simulacra vestra, inveni et eram in qua scriptum erat: Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis⁷⁴. Quid igitur? Ea, per quae Paulus Ecclesiæ doctor sapientes Graecorum auecupabatur atque ex impietate ad pietatem manuducens transferebat, haec, inquam, tu pro dogmate accipies et asserere audebis, a Paulo idolorum eversore illum praedicari, quem gentilium error colebat nominabatque ignotum Deum? Non enim mira accedere nobis debet tui ingenii in fallacibus argutiis consuendis solertia. Erectum erat altare illud Panī; urbs autem Athenarum nomen ejus qui in eo colebatur interim ignorans inscriperat: Ignoto Deo. Jam vero quoniam ex prophetarum oraculis Christique Domini eloquiis egregius ille-celestisque vir videbat, haudquaquam gentiles flecti, ex ipsismet exsecrandis simulacris ad cultum eos revocat Conditoris, et ex ipsis diaboli programmatibus potestatis ejusdem tyrannidei condemnat, ex munimentis ejus fortissimis robur potestatis ipsius evertit, ab errore metit pietatem, ex perditione germina nobis salutis profert, e diaboli laqueo ad cursum Evangelii excitat; summum defectionis verticem viam facit initium, qua ipsi possent in Ecclesiam, purissimum atque intemeratum Christi thalamum, ingredi. Adeo pollebat sublimis illa mens per ipsa inimici arma ipsum inimicum confodere ac subigere. Quid igitur? Quia Paulus armis inimici delevit inimicum, ideone tu honore arma inimici prosequeris et divina nuncupabis arma, atque in tuam ipsius protrudes cædem? Et quot alia similia exempla apud hunc, qui omnia

⁷⁴ Act. xvii, 23.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(30) Fort. ἀδοκθητων. Ἀδοκθ. habet Col.

(31) His consona tradit ep. ad Aquilei.: Πόσα δὲ ἄντις ὑπὲρ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν ἐκείνων εἴποι; πόσα γάρ περιστάσεις πραγμάτων πολλοὺς ἐξεβιάζοντο, τὰ μὲν παρασθέγξασθαι, τὰ δὲ πρὸς οἰκονομίαν εἰπεῖν, τὰ δὲ καὶ τῶν ἀπειθούντων ἐπαναστάντων, τὰ δὲ καὶ ἀγνοῖς εἰς δὴ πειθασθεῖσιν ἀνθρώπινα; Ἀλλος γάρ πρὸς τοὺς αἱρετίζοντας διαμαχόμενος, ἀλλος τῇ ἀσθενείᾳ συγκατιών τῶν ἀκροστῶν, ἀλλος ἀλλοτιδιαποστόμενος καὶ τὸν κακιρόν ἔχων πολλὰ τῇσι ἀκριθείσας καθυστεῖναι παρακαλοῦντα, ἐπειτα μείζονι καὶ εἶπε καὶ ἔπραξε, ἥ μήτε λαλεῖν ἡμῖν μήτε πράττειν ἔξεστιν.

(32) Act. xvii, 23. Varias Patrum theologorumque de hoc textu sententias recenset Baronius ad a. 52 n. 8 seq. His addantur Isidor. Pelus. lib. iv, ep. 60,

D et alii ap. Cornel. a Lap. in h. l. De his verbis disputat Photius ep. 62 ad Jo. philos., p. 114 ed. Mont. Amphil. q. 232 (apud Montfaucon Bibl. Coislin. p. 341): Διὰ τοῦ Παύλου Ἀθηναίοις διαλεγόμενος ἀπὸ κῶν ἰδίων ἐπιγραμμάτων αὐτοῖς διαλέγεται;

(33) Col. p. 331: ὁ τῇσι Ἐκκλησισ.

(33*) Col. Ταῦτά σου δόγματα.

(34) Cf. Chrysost. hom. in Act. ap., c. 17.

(35) Chrysost. Or. in S. Paulum apud Photium in Bibl. cod. 270: Τὸν βωμὸν τοῦ διαβόλου συνήγορον πεποίηκε τοῦ Χριστοῦ, τὸ τῇσι πλάνης ἐπίγραμμα ὑπὲρ τῇσι ἀληθείας ἐθίζγετο· ἡ στήλη τῇσι ἀπάτης ἐστηλίτευσε τὴν ἀπάτην· ἐπειδὴ τὰ τῶν προφητῶν Ἀθηναίοις διὰ διαπαράδεκτα, ὁ βωμὸς καὶ τὰ γράμματα τῶν δαιμόνων τῇσι σοφίᾳ Παύλου ἐκήρυξε τὴν εὐσέβειαν, x. τ. λ.

sapienter in Spiritus virtute dispositi, poterunt A reperiri.
ωθήσεις ταῦτα σφαγὴν; Καὶ πότε δὲ ἔνεστι τοιαῦτα παραδείγματα παρ' αὐτῷ τῷ πάντα ἐν σοφίᾳ τῇ τοῦ Πνεύματος δυνάμει διακυβερνήσαντι λαβεῖν!

74. Quid vero opus est exemplis? Ipse metu alta et clara dicit voce: *Factus sum Iudeis tanquam Iudeus, ut Iudeos lucrarer; iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem, ut eos qui sub lege erant lucrifacrem; iis qui sine lege erant, tanquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi), ut lucrifacrem eos qui sine lege erant*⁷⁵. Num ergo tu propterea Judaismum instaurabis, aut, divinis humanisque legibus abrogatis, vitam omni solutam lege in hominum commercio induces, atque impudenter, imo potius impie, clamabis hæc esse præcepta a Paulo prædicata?

75. Quot vero et alii beati et sancti Patres nostri existant, in quibus talia reperias? Inspice Romanum pontificem Clementem et quæ inde denominantur *Clementina* (ne dicam cum veteribus, scripta illa fuisse jussu Petri apostolorum principis), Dionysium Alexandrinum, qui, dum contra Sabellium fervide disputat, Ario propemodum pretendit manum, magnum atque inter beatos martyres fulgentem Methodium Patarensem, qui angelorum corporis passionumque expertem naturam in terrenum amorem et corporeum amplexum ruisse non incredibile censuit. Omittam Pantænum et Clementem, Pierum quoque, Pamphilum et Theognostum viros sanctos sanctorumque institutionum doctores, quos, licet propositiones eorum non cunctas omnino admittamus, præclaræ tamen vitae cæterarumque doctrinarum præmia ipsis repentes ingenti honore atque commendatione prosequimur, præcipue Pamphilum et Pierum, utpote martyrii quoque certaminibus inclytos. Cum quibus

A εἶλε τὸν ἑχθρὸν, διὰ τοῦτο σὺ τὰ τοῦ ἑχθροῦ τιμῆσαις δπλα καὶ θεῖα δπλα καλέσεις, καὶ πρὸς τὴν σὴν παραδείγματα παρ' αὐτῷ τῷ πάντα ἐν σοφίᾳ τῇ τοῦ

οδ'. [θ.] Τι δὲ δεῖ παραδείγματα; Δύτος διαπρουσίῳ λέγει τῇ φωνῇ: 'Ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω· τοῖς δὲ νόμον ὡς διπλὸν νόμον, ἵνα τοὺς διπλὸν νόμον κερδήσω· τοῖς ἀνδροῖς ὡς ἀνομος, μὴ δὲ ἀνομος; Θεοῦ (36), ἀλλ' ἔννομος Χριστοῦ, ἵνα κερδήσω ἀνδρούς. 'Αρ' οὖν σὺ διὰ τοῦτο τὸν Ἰουδαϊσμὸν (37) ἀνακαίνεις, ἢ τὴν ἀνομίαν ἀντὶ τῶν θείων καὶ ἀνθρωπίνων θεσμῶν ἐμπολιτεύεσθαι τῷ βίῳ νομοθετήσεις, καὶ ἀνακράξεις ἀναισχύντως, μᾶλλον δὲ λίαν ἀθέως, ὡς Παύλου εἰσὶ ταῦτα καὶ αἱ ἐντολαὶ (38) καὶ τὸ κήρυγμα (39);

οε'. [ι'.] Παρὰ πόσοις δὲ καὶ ἄλλοις τῶν μακαρίων καὶ χριστῶν Πατέρων ἡμῶν ἔνεστι τοιαῦτα εὔρεῖν! Ἐννόει μοι τὸν τῆς Ῥώμης ἀρχιερέα Κλήμεντα (40), καὶ ἡ τὴν ἐπωνυμίαν ἔκειθεν φέρει, Κλημέντας (41) ('ἴνα μὴ λέγω τὰ γεγραμένα, [76] ὡς δὲ παλαιὸς λόγος, κατὰ τὸ (42) τοῦ κορυφαίου (43) Πέτρου γεγενῆσθαι πρόσταγμα), τὸν Ἀλεξανδρεῖας Διονύσιον ἐξ ἀντιπνοίας τῆς πρὸς τὸν Σαβέλλιον μηχροῦ τῷ Ἀρείῳ χεῖρα προτείνοντα (44)· τὸν ἐν ιερομάρτυρι λάμποντα τῶν Πατάρων τὸν μέγαν Μεθόδον, ὃς ἀγγέλων τὴν ἀσώματον καὶ ἀπαθῆ φύσιν πρὸς ἔρωτα βρότειον καὶ διμιλίαν σιωπάτων καταπεινῶν οὐκ ἔλαύνει δόξης (45). Εάπειν μοι δοκῶ Πάντανον καὶ Κλήμεντα (46), Πιέριόν τε καὶ Πάμφιλον καὶ Θεόγνωστον (47), ἀνδρας τε ιερούς καὶ τῶν ιερῶν διδασκάλους μαθημάτων, ὃν τὰς θέσεις οὐ πάσας πάντως δεχόμενος, καλοῦ γε βίου καὶ τῆς ἀλληλης ιερολογίας γέρας αὐτοῖς ἀπονέμοντες, διὰ πολλῆς τιμῆς καὶ ἀποδοχῆς ἀγομένην· μάλιστά γε Πάμφιλον καὶ Πιέριον, ἀτε δὴ καὶ μαρτυρικοῖς ἀθλοῖς ἐνδιαπρέψαντας (48)· μεθ' ὧν

⁷⁵ Cor. ix, 20, 21.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(36) Sic. Col. p. 302. Palat. f. 238 b, Θεῷ, et deinde Χριστῷ.

(37) Col. ιουδ. ἡμῖν ἀγαῖ.

(38) Ταῦτα αἱ ἐντ.

(39) Paulo aliter eamdem rem declarat Photius ep. ad Aquilei., ubi inter alia scribit: Καὶ ἵνα ἀλλοις ἔστω, ἐννόει μοι τοῦ θαυμαστοῦ Παύλου καὶ διδασκάλου τῆς οἰκουμένης τὸν ἀγιασμὸν, τὸ ξυράσθαι, τὸ γάλακτι τρέψειν τοὺς ἀρτούς καθισταμένοις πρὸς μάθησιν, καὶ οὐ βρώματι, καλεῖθεν ἐφεξῆς εἰ τις τῶν ιερῶν ἀνδρῶν τὸν χορὸν διέλθοι, δλον ἀνθρώπους κατατρίψοι βίον, τὰ τοιαῦτα ἔξαριθμῶν καὶ γραφόμενος.

(40) Bibl. cod. 126, ubi tria in eo carpit, verum immerito. Cf. Lumper, *Hist. theol. crit.* t. I, sect. 1, c. 5, a. 3, p. 89 seq.

(41) Pseudo-clementina opera (homiliae et recognitiones) intelligit, de quibus agit in Bibl. cod. 112, 113.

(42) Sic Col. Palat. λόγος τοῦ κορ.

(43) Solemne hoc est Petri epitheton tum apud Patres Græcos (quorum quamplurima testimonia suppeditat C. Passaglia in Commentario de B. Petri prærogativis. Ratisbonæ, 1850) tum apud Photium. Cf. c. Manich. I, 8 (Galland. XIII, 605); II, 6; III,

6 (ib. p. 626, 643); *Amphil.* 154, s. Galland. n. 30 (ibid. p. 726); Mai. *Vett. scr.* I, 1, 94, 110, 111, q. 43; c. 4, 6, 16; epist. 178, p. 265; epist. 35, p. 95; epist. 156, p. 210 ed. Montac.

(44) Dionysii scripta in *Bibliotheca* non recenset Photius; ex Stephano tamen Gobar cod. 232 habet, Basilium asserere, ὡς οὐκ ἀσεβεῖ γνώμη μάχη δὲ τῇ πρὸς Σαβέλλιον εἰς τὴν ἀντίθετον κατὰ τοὺς λόγους περιτραπῆναι διστημένην Athanasius in Op. de sent. Dionys., eum defendit. Fragmenta *Apologiae* Dionysii Alex. ad Dionys. Romanum collegit Routh (*Reliq. sacr.*, t. III, p. 191-203).

(45) Bibl. cod. 234 s. Cf. 232, c. 26. Sed hæc opinio seu potius verborum Gen. vi, 2 interpretatio, de qua Photius agit *Amphil.* q. 254 (Mai, *Vett. scr. nova Collect.* IX, p. 123), non unius Methodii fuit, sed plurimorum prisorum, ut Justini et Irenæi. Cf. Massuet. not. in Iren. IV, 16, 2.

(46) Phot. Bibl. cod. 109-111.

(47) Ibid. cod. 118, 119, 106.

(48) Pierium martyrio diem supremum obiisse etiam cod. 118 et 119 asserit Photius; Hieronymus vero *Catal. de script. ill.* c. 76 non vocat eum martyrem, et Romæ mortuum esse tradit.

καὶ τους ἀπὸ Δύσεως παρατρέχομεν· Εἰρηναῖόν [77] τε τὸν ἀρχιερέα Θεοῦ καὶ τὴν τῶν Ἱερῶν ἐφορίαν τῶν Λουγδούνων δεξάμενον· καὶ Ἰππόλυτον τὸν αὐτοῦ μαθητὴν καὶ ἐν ἀρχιερεῦσι μάρτυρα (49)· ἄνδρας θαυματίους μὲν ἐν πολλοῖς, ἔσθ' δὲ δὲ τῆς ἀκριβεῖας λόγους αὐτῶν ἐνίους οὐκ ἀναστέλλοντας καταυρεσθαι.

οἵ. [ια'.] "Ἄ0" οὖν καὶ κατὰ τούτων ἀπάντων τὸ σὸν προκομίζεις διλήμματον (50) καὶ τὰς ὁφρῦς ἀνατείνων ἐρεῖς· "Η δεῖ τοὺς ἄνδρας τιμῶντα καὶ τούτοις γέγραπται μὴ παραγράψεσθαι, τὸ παραγράφομένους τῶν ρήμάτων ἔνια καὶ αὐτοὺς ἐκείνους συμπαραγράψεσθαι" (51); Καὶ πῶς οὐχὶ μᾶλλον καὶ δικαιότερον τὸ σὸν οὗτοι κατὰ σοῦ πεθιδέξιον οὐκ ἀντιστρέψουσιν, "Ἄνθρωπε, λέγοντες, τί συνάπτεις τὰ ἀσύναπτα; Εἰ μὲν ἀληθῶς Πατέρας ἡμᾶς καλεῖς, πῶς οὐ φίττεις ἀνθοπλίζειν κατὰ Πατέρων, καὶ τὸ βικρύτατον, κατὰ τοῦ κοινοῦ Δεσπότου πάντων καὶ Δημιουργοῦ; Εἰ δ' ἀπίκει ἐνασελγάνειν σπουδασμά σοις καθ' ἡμῶν, πῶς οὐ μέμηντας ἐμφανῶς Πατέρας τε ἄμα καλῶν καὶ τὰς πατραλοίας χεῖρας ἐπανατείνων ἡμῖν; Καὶ διὰ πόσων ἀν ἑτέρων διέλθοι τὸ σὸν κατὰ τοῦ φερόμενον σόφισμα (52)! Ἀλλὰ γὰρ ὥσπερ τοὺς εἰρημένους Πατέρας, οὕτω δὴ καὶ ταῦτα ἔῶμεν ταῦτα.

[78] οἵ. [ιβ'.] Τὴν μέντοι βασίλειον στολὴν (53-54), τὸν μέγαν βασίλειον τίς οὐκ οἶδε ψυχῆς μὲν θαλάσσαις ἀκήρατον συντηροῦντα τὴν εὔσεβειαν, ὑποσιγῶντα δὲ τοῦ Ηγεύματος τὴν θειότητα; Ὡ ψυχῆς θεῖον ζεούσης φίλτρον, τὴν φλόγα δὲ τέως οὐκ εἰς τὸ λαμπρότερον ἀναρρίπτοντας, ήταν μὴ θάττον συναποσθεσθῆ αὐτῇ προόδῳ καὶ αὐτῇ παρόρησίας λαμπρότητι (55)! Ούτος οὖν οἰκονομῶν ἐν κρίσει τοὺς λόγους αὐτοῦ (56) καὶ μᾶλλον ἀνακηρύγγεται· τῇ κατὰ μικρὸν ἐπιδόσει μεθοδεύων τὴν εὔσεβειαν (ἐπειδὴν γὰρ ἡρέμα ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς ἐμβαθύνοιτο, κραταιοτέρα τοῦ δόγματος ἡ φύλξ ἀναδίδοται) (57)· τῷ τάχει δὲ καὶ τῇ ἀθρόᾳ προσσολῆτῆς λαμπηδόνος πολλάκις τὸ νοερὸν δύμα, καὶ μάλιστα τῶν πολλῶν, ἔξαμαυροῦσθαι εἴωθε, καθάπερ καὶ ἀστραπῆς τὰς ὅψεις ἐπισκοτίζει καὶ μάλιστα τὰς ἀσθενέστερον διακειμένας (58), διὰ τοῦτο σιγῇ μὲν ὁ πρὸ παντὸς ἄλλου κηρύσσειν ἐπυρπολεῖτο· ἐπράττε

A et Patres occidentales præterimus, Irenæum Dei sacerdotem et Lugdunensium episcopatum nactum, et Hippolytum, ipsius discipulum et inter pontifices martyrem, viros mirandos quidem in plurimis, interdum tamen ab exactissima veritatis norma alicubi deflectentes.

76. An igitur et contra hos omnes tuum objicies dilemma elatoque supercilie dices: Aut oportet hos viros honore prosequi et quae fuerunt ab ipsis scripta non rejicere, aut si nonnulla eorum verba rejicimus, illos ipsis simul respuere debemus? Et quomodo non potius atque æquius tuum hoc ingeniosum argumentum isti in te relorquebunt, dicentes: Quid ea conjungis, o homo, quae conjungi nequeunt? Si vere nos Patres nuncupas, quomodo non exhorrescis arma in Patres sumere quodque est gravissimum, in ipsum communem omnium Dominum aique Conditorem? Si autem semel petulantia adversum nos uti decrevisti, quomodo non luculente insanis, dum Patres nos simul vocas et parricidiales in nos intendis manus? Et quot adhuc aliis modis tuum hoc sophisma converti adversum te posset! Verum quemadmodum memoratos Patres, ita et hæc in præsenti missa faciamus.

77. Cæterum regium illum amictum, magnum, inquam, Basilium quis ignorat in penitioribus animæ thalamis puram atque intemeratam conservasse pietatem, Spiritus tamen divinitatem subtiluisse? O animam divino amore æstuante, sed flammam non in propatulum efflantem ne ocios in ipso ortu ipsoque libertatis fulgore extinguitur! Hic igitur disponens sermones suos in judicio ac sedulo procurans, ut paulatim crescendo et per partes instillata firmius veritas in cordibus stabiliretur. (Quando enim fuerit sensim in hominum animis insinuata, validior flamma dogmatis excitatur, celeritate vero subitaneaque impressione fulgoris sæpe mentalis oculus præsertim rudiorum, offuscari solet, quemadmodum et fulgor lumen oculorum obtundit, maxime imbecilliorum). — Ideo silet quidem, quod præ alio quolibet prædicare ardentissime expetebat; silentium tamen adhibebat, ut tempore

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(49) In epist. ad Aquilei., ubi pariter Dionysium, D Methodium et Irenæum adducit, cum Irenæo loco Hippolyti jungit Papiam: "Ετι μὲν καὶ Εἰρηναῖον τὸν Λουγδούνων ἐπίσκοπον, καὶ Ηπαΐαν τὸν τῆς Ἱεραπόλεως, τὸν μὲν τοῦ μαρτυρίου τὸν στέψαντον ἀναδημένον, τοὺς δὲ ἄνδρας ὃντας ἀποστολικοὺς καὶ τοὺς τοῦ βίου τρόποις τὸ θαυμάτιον ἐκαστράπτοντας.

(50) Dilemma, quod cap. 66 efferebatur.

(51) Col. συμπαρ.

(52) Ep. ad Aquilei.: Ἀλλὰ γὰρ εἴ τις τῶν τοιούτων λόγων καὶ πράξεων τὴν ασθενειαν τῶν ἀκροατῶν καὶ τὴν οἰκονομίαν τοῦ λόγου, τὴν τε πρὸς τοὺς ἀντιτεταγμένους μάχην περιελῶν, γυμνὰ τὰ τῶν εἰρημένων καὶ ὡς δόγμα προβάλλοι καὶ περιθάλποι, αὐτοὺς ἐκείνους τοὺς τὰ τοιαῦτα καὶ εἰπόντας καὶ πράξαντας εὐρήσει κατ' αὐτοῦ τὴν δικάζουσαν ἀφίεντας ψῆφον.

(53-54) Eodem titulo sæpe coherestatur Basilius, sic v. g. *Amphil.* 141 (Galland. *Bibl. PP.* XIII, 716, q. 20); pro στολῇ interdum legitur στάλη. In Vat. nomen scribitur: βασίλειον.

(55) De hac Basili in asserenda Spiritus sancti divinitate œconomia confer Gregor. Naz. ep. 26, orat. 20, p. 365; orat. 37, p. 609 ed. Billii (Clemenc. orat. 43, n. 68; et orat. 31), Basilium ipsum epist. 71, Jo.; Beccum, orat. 1, in tom. Cyprii (*Gr. orth.* II, p. 219) et Prudentium Maranum Præfat. Opp. S. Basil. t. III, § 3.

(56) Ex psalmo cxii, 5 (LXX) petita phrasis.

(57) Palat. f. 239 b, ἀναδίδωται.

(58) Cf. Greg. Naz. *Carm. de Spirit. sanct. arcan.* 3; Opp. II, p. 163, ed. Bill. v. 21 seq.; or. xxxvii, p. 608 ed. Bill.

opportuno validiori voce id quod siluerat prædicare posset. Ingens vero volumen componeret, si quis litteris mandare vellet istorum nomina et causas, ob quas sæpe veritatis non propalabant florem, ut et ipsi flos venustius effloresceret et germen firmius cresceret fructumque uberiorem colligerent. Verum illos quidem admiramus et commendamus tum ob cœlestem, quo ducebantur, efflatum, tum ob sapiens provide disponendi consilium; si quis autem hæc ut leges et dogmata in Ecclesiam invehere conatur, illum sane hostem sanctorum censeremus et inimicum veritatis et pietatis destructorem, pœnisque condemnaremus, quas ipse sibi reatu ejusmodi accersivit.

78. Objicis occidentales Patres, imo altam istam caliginem universo orbi offundere contendis. Ego vero pietatis lucem occasui non obnoxiam et spiritalem ab ipso tibi accendam Occidente, ad cuius splendorem non poterit tua caligo non evanescere. *Dixit Ambrosius Spiritum a Filio procedere.* De tuo ore caligo hæc procedit. Sed reluctator radios rectæ fidei emittens ter beatus Damasus, et confessim tua evanescit obscuritas. Etenim hic secundam synodum, cuius dogmata extremi telluris universæ termini venerantur, confirmans luculente profitetur ex Patre procedere Spiritum. *Dixit Ambrosius et Augustinus.* Alia rursus caligo, quam lingua tua profundit. Sed Cœlestinus non dixit, non audivit, non admisit, sed luce rectæ fidei fulgens verborum tuorum dissipat nebulas.

A δὲ τὴν σιγὴν ὡςτε μᾶλλον καιροῦ παρόντος μεγαλοφωνότερον ἔχειν (59) τὸ σιωπώμενον κηρύσσειν πολύστιχον ἀν συνθείη βιβλίον, εἴ τις τῶν τοιούτων τὰ ὄνόματα καὶ τὰς αἰτίας, δι' ἣς πολλάκις τὸ τῆς ἀληθείας οὐ προηγον ἄνθος, ὡς ἐν αὐτῷ τε τὰ ἄνθος [79] ωραῖον εύανθήσῃ, ή τε (60) βλάστησις ἐπιδοίη μᾶλλον καὶ τὸν καρπὸν συλλέξωσι πολυπλάσιον, γραφῆ παραδοῦνα: Βουληθείη (61) ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἀγάμενα καὶ τῆς ὑπὲρ λόγον ἐπιπνοίας καὶ τῆς ἐν σοφίᾳ οἰκονομίας · εἰ δέ τις τὰ τοιαῦτα ὡς νόμους καὶ δόγματα παρεισάγειν τῇ Ἐκκλησίᾳ βάζοιτο, ἔχθρὸν μὲν αὐτὸν τῶν ἀγίων ἡγούμενος, ἔχθρὸν δὲ τῆς ἀληθείας καὶ λυμεῶνα (62) τῆς εὔσεβειας, καὶ δίκαιος καταδικάζομεν, ἃς αὐτὸς ἔσυτῷ γεγονὼς ἐνοχος παρέσχε (63).

B οἵ. [ιφ'.] Προκομίζεις σὺ τοὺς ἐκ Δύσεως Πατέρας (64), μᾶλλον [80] δὲ τὸν βαθὺν τοῦτον ζόφον πάσης φιλονεικεῖς καταχέσαι τῆς οἰκουμένης. Ἔγὼ δέ σοι φῶς ἀνέτικερον τῆς εὐσεβείας καὶ νοερὸν ἀπ' αὐτῆς ἀνάψω τῆς Δύσεως, οὗ τὴν λαμπηδόνα τὸ σὸν οὐχ ὑπνοτήσεται μὲν ἀφανισθῆναι σκότος (65) · [ιδ'.] Εἶπεν Ἀμβρόσιος τὸ Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι: Ἡ ὁμίχλη. Ἀλλ' ἀντιφθέγγεται τὸν δρυδοδοξίαν ἀστράπην ὁ τρισόλοβος Δάμασος · καὶ θάττον ὁ σὸς ἐξαφανίζεται γνόφος. Καὶ γάρ οὗτος τὴν δευτέραν σύνοδον, ἦς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ δόγματα στέργονται, ἐπικυρῶν (66), λαμπρῶς ὡς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνομολογεῖ ἐκπορεύεται: (67) τὸ Πνεῦμα. [ιε'.] Εἶπεν Ἀμβρόσιος ἢ Λύγουστίνος (68). "Αλλη πάλιν ἀγλὺς τοῦ σοῦ στόματος προχειρένη. Άλλα Κελεστῖνος (69) οὐκ εἶπεν, οὐκ ἤκουσεν, οὐκ ἐδέξατο, ἀλλὰ αὐγὴν δρυδοδοξίας ἀστράφας τῶν σῶν ῥημάτων τὴν ἀγλὺν διασκεδάζει.

VARIÆ LECTIÖNES ET NOTÆ.

C eodem pacto de illis tribus Patribus agit. Sunt tamen qui irrito prorsus conatu Augustinum et Hieronymum pro Photiana sententia adducant, inter quos Andronicus Camaterus, *Epistas.* c. 149, 150 (apud Beccum, *Gr. orth.* II, p. 516, 517), ex illo affert verba *Enchirid. ad Laurent.* c. 9, ex hoc vero « expositionem Symboli ad Damasum » falso eidem ascriptam (Opp. Hier. XI, 446, ed. Vallars.), ubi simpliciter Spiritus dicitur ex Patre procedens. Nec validiora ex Occidentis doctoribus arma mutuari potuit Theophanes Procopowicz op. cit. c. 4, p. 118 seq.

D (65) Scilicet: nulla efficacior contra Latinos auctoritas, quam Romani pontifices, quos nunc pro placito suo testes allegare nititur, in primis Ambrosio et Augustino Damasum et Cœlestinum opponens.

(66) Verba, ὁ τρισόλοβος Δάμασος ὁ τὴν δευτέραν — ἐπικυρῶν, « beatissimus Damasus, qui secundum synodum, cuius decretis universus orbis obsequitur, confirmavit. » — refert Maius, præfat. t. I *Vett. scr.* xxiv ed. Rom. 1831 eodem plane modo e cod. Column.

(67) Ita Vatic. et Col. Palat ἐκπορεύεσθαι.

(68) Cujus, ut Phot. epist. 11, ad Mich. Bu g. n. 11, ait cathedralmet præsidium in Ephesina synodo explevit Cyrillus, qui eamdem tertiam synodum confirmavi.

(69) In Col. deest Ἀμβρόσ. ἢ Λύγ.

(59) *Palat.* f. 240 a, ἔχει.

(60) *Palat.* ἢ βλάστ. sine τε. *Col.* καὶ ἢ βλάστησις.

(61) *Ep. ad Aquilei.* : 'Επιλείψει με τὴν τιμέα, τοὺς ἄνδρας ἐπαριθμούμενον, οὓς τὴν μὲν τῶν Πατέρων τιμὴ σεμνώνομεν, ἐν οἷς δὲ τῆς ἀληθείας παρηγένθησαν, οὐ μιμούμεθα.

(62) *Palat.* λυμαῖῶνα.

(63) *Ep. ad Aquil.* : Οὕτω γοῦν καὶ εἴ τινες φανεῖεν παρὰ τὴν δεσποτικὴν φωνὴν τὴν πάντας ἡμᾶς μυταγωγοῦσσαν, τὸ Πνεῦμα εἰπόντες ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι, τὴν μὲν καινοτομίαν ὡς τὴν δεσποτικὴν φωνὴν κινδηλεύουσσαν καὶ παρχαράττουσαν ἀποστολεφόμεθα, τὸν Πατέρα δὲ αὐτῆς; σιγῶντα μᾶλιστα καὶ μὴ παρόντα, μηδὲ ἀντιλέγοντα, οὐμενοῦν οὐ καταδικάζομεν · τοῦ γάρ φεύγοντος οὐδὲ δύντος οὔτε δι' ἐκυριου, οὔτε δι' ὧν ὑπὲρ αὐτοῦ λέγειν προχειρίζεται, οὐδεὶς δὲν εἴη νοῦν ἔχων κατήγορος · κατηγορίας δὲ οὐκ οὖσης οὐδὲ φῆφος προέρχεται τοῦ ἐγκλημάτος, φῆφος δὲ καταδικαζόσης μὴ δοθείσης ὁ τολμῶν ὑδρίζειν τὸν ἔξω τούτων καθεστῶτα πάντων τῶν περιστάσεων, οὐ καὶ ἐκείνου μᾶλλον ἢ καὶ ἐκυριου περιτρέπει τὸ ὄνειδος.

(64) Breviter hæc de Latinis Patribus disputatio in opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 9 exhibetur. In ep. ad Aquilei. præterea dixerat: 'Ως εἰ δέκα ἢ καὶ εἴκοσι τινες τῶν Πατέρων ταύτην εἴπον τὴν φωνὴν, μυρίοις δὲ οὐκ ἐφθέγξυτο. Michael Glycas apud Allat. *De consens.* III, 2, 1, p. 917 fere

οθ'. [εἰ.] Καὶ τὸ με δεῖ περὶ τῶν ἄλλῶν σχολά- A ζειν; Λέων ὁ μέγας, ὁ τὰς ἱερὰς τῆς Ἀρώμης ωροντίδας Ἱερωτέρας ἀποδεῖξας, ὁ τῆς τετάρτης στύλος συνόδου (70)· οὗτος διὰ τε τῶν [81] θεοπνεύστων αὐτοῦ καὶ δογματικῶν ἐπιστολῶν (71), διὰ τε τῶν ἀναπληρούντων αὐτοῦ τὸ προνόμιον, διὰ τε τῆς συμφωνίας, δι' τῆς ἐκείνην (72) τὴν μεγάλην καὶ θεόλεκτον δικήγοριν κατηγλάιξε, τὴν αὐτὴν τῆς ὁρθοδοξίας φωτοχυτίαν εἰς πᾶσαν οὐ τὴν Δύσιν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς Ἀνατολῆς ἀπαυγάζων δρια, τὸ πανάγιον Πνεῦμα διαπρυσθεὶς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι ἀναδιδάσκει καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἔτερους τι περὶ τὸ τῆς σύνοδου ὄρόνημα δογματίζειν ἀντανταμένους, οἵσους μὲν Ἱερωσύνης βαθμὸς ἔχει, τῆς Ἱερωσύνης γυμνοὺς ἀποφαίνει, οἵσοι δὲ τὴν (73) ἴδιωτῶν χώραν πληροῦσιν, εἴτε βίον ὑπέδραμον τὸν μονάδα, εἴτε πολιτείᾳ συνεχετάζονται δῆμοι, τῷ ἀναθέματι παραπέμπει. Καὶ γὰρ ἡ περὶ τὴν θεόπνευστος σύνοδος ὄριζει, Λέων ὁ θεσπέστιος διὰ Πατρικούς καὶ Λουκιανού (74) καὶ Βογδανίου τῶν Ἱερῶν ἀνδρῶν ἀναρριψανδὸν ἐπισφραγίζει, ὡς μυριά- κις (75) ἔστιν αὐτῶν ἐκείνων ἀκούειν, οὐκ αὐτῶν δέ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπεσταλκότος αὐτούς· καὶ γὰρ συνοδικὰς ἐπιστολὰς ἐπιστέλλων τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ καὶ τοὺς λόγους καὶ τὸ φρόνημα καὶ τὰς ψήφους οὐκ (76) ἐκείνων ἢ αὐτοῦ γε μᾶλλον εἶναι καὶ μαρτύρεται (77) καὶ διαβεβαιοῦται· καίτοι γε καὶ εἰ μηδὲν προσῆν τοιοῦτον, ἀποχρώντως ἔχει (78) συνόδῳ καὶ τὸ πέρας λαβούστης ὅμολογεῖν ἐμμένειν τοῖς ἐψηφισμένοις (79).

π'. Ἀλλὰ γὰρ οὐδέν ἔντιν οἷον αὐτῶν τῶν Ἱερῶν C δικούειν ὥρμάτων (80)· λέγει γὰρ (81) μετὰ τὴν

VARIA LECTIONES ET NOTÆ.

(70) Hæc verba: « Leo M. qui sanctam Romæ pastoralem curam sanctiorem adhuc demonstravit, quique fuit quartæ synodi columen, » (Λέων—συνόδου) adducit Maius I. c. De Leone I pariter Photius epist. ad archiep. Aquilei. : 'Ο μὲν (Leo senior) τῇ τετάρτῃ καὶ οἰκουμενικῇ ἀγίᾳ συνόδῳ πολλὴν συνεσενεγκών τὴν συγχρότησιν διὰ τε τῶν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ σταλέντων Ἱερῶν ἀνδρῶν. καὶ διὰ τῆς οἰκείας ἐπιστολῆς, δι' τῆς καὶ Νεστόριος καὶ Εὐτυχῆς καταδίβληνται, ἐν τῇ καὶ τῷ Πνεύμα τῷ ἀγίῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς κατὰ τὰς πρὸ αὐτοῦ συνοδικὰς ψήφους, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἀνεκρύπτεν ἐκπορεύεται.

(71) Quo in honore semper habitæ fuerint Leonis litteræ dogmaticæ, præsertim epist. 28 ad Flavianum, ostendunt Ballerini in admonit. eidem epistolæ præmissa (Opp. Leon. I, 751 seq. ed. Migne).

(72) Palat. f. 240 b. ἐκεῖνη.

(73) Allatius loco mox citando: "Οσοι δὲ τῶν Ιο.

(74) Vatic. f. 205 et Allat. Λουκιανού. In epist. Chalc. conc. (Leon. epist. 98) Λουκιανού, ut fere alias semper.

(75) Apud Allat. μυριάκος.

(76) In Col. p. 305 deest οὐκ.

(77) Ibid. εἶναι διαμαρτύρεται.

(78) Id tamen non penitus sufficere Patres Chalcedonenses rati esse videntur, qui et solemniter a Leone confirmationem decretorum petiverunt. Vide epist. inter Leon. epp. n. 98 Ball.

(79) Hoe totum caput jam protulit Leo Allatius (contra Hotting. Romæ 1661, p. 267, 268) hac sub juncta versione: « Ex quid oportet me in aliis tem- pus consumere? Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sacratores demonstravit, quartæ columna

79. Sed quid opus est in aliis immorari? Leo Magnus, qui sacratas Romæ curas sanctiores adhuc demonstravit, quartæ columnas synodi, tum persuas a Deo inspiratas dogmáticasque epistolas, tum per legatos, qui ejus locum obtinebant, tum per consensum suum quo magnum illum et a Deo collectum cœlum illustrabat, eamdem orthodoxiæ illustrationem non in totum tantummodo Occidentem, verum et in Orientis terminos effundens sanctissimum Spiritum ex Patre procedere, clarissima voce docet; neque id solum, sed et eos, qui quidquam aliud præter synodi sententiam statuere ausint, si sacerdotio fungantur, sacerdotio exutos pronuntiat, si vero idiotarum tocum teneant sive vitæ monasticæ sese addixerint sive plebis negotiis implicentur, anathemati subjicit. Etenim quæ ea synodus a Deo inspirata decrevit, divinus hic Leo per Paschasinum, Lucentium atque Bonifacium sanctos viros palam obsignal, ut sexcenties ex ipsis illis audire licet, non vero ex ipsis duntaxat, sed et ex eo qui illos miserat. Namque synodales epistolas mittens suorum locum tenentium et sermones et sententiam et vota non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Quanquam, etiamsi nihil ejusmodi adesset, sufficit tamen, quod pro se illos miserit in synodo concessuros, quodque ad finem perducta synodo se sanctis acquiescere profiteatur. τὸ ἀντ' [82] αὐτοῦ δοῦναι τοὺς συνεδριάσαντας τῆς συνόδῳ καὶ τὸ πέρας λαβούστης ὅμολογεῖν ἐμμένειν τοῖς ἐψηφισμένοις (79).

80. Verum præstat ipsam sacram audire verba. Dicit enim (synodus) post expositionem fidei, quam

synodi, suis a Deo inspiratis et dogmatis epistolis et iis quæ suam præminentiam complent (sed potius ad legatos hoc incisum referendum videtur, qui sunt οἱ ἀναπληροῦντες τὸ προνόμιον) nec non concordia, ob (i. per) quam magnum illum et a Deo collectum cœlum cohonestabat, ea ipsa rectæ fidei illuminatione omnem non solum Occidentem, sed et Orientis terminos illustrans, sanctissimum Spiritum sonora voce ex Patre procedere docet; sed et omnes, qui contra synodi sententiam dogma decernere contendunt, eos, inquam, si sacerdotis dignitate adornantur, sacerdotio spoliat; si vero idiotarum (laicorum) locum tenent, sive vitæ monasticæ addicti fuerint, sive publicis plebisque negotiis implicantur, anathemati subjicit. Etenim a Deo spiratae synodi decreta divinus hic Leo per Paschasinum, Lucentium et Bonifacium sanctos homines subsignat, ut infinitis vicibus eos audire possimus, nec solum ipsos, sed eum quoque, qui eos miserat. Namque synodales epistolas mittens, suorum locum tenentium et sermones et sententiam et calculos non eorum, sed suimetipsius esse contestatur et confirmat. Et si nihil tale adesset, tamen satis abundeque est, si loco, sui dederit eos, qui una simul in synodo assiderent, eaque cum finem habuisset, faterentur persistere perseverareque in decretis. »

(80) At enimvero nihil melius est, quam ut ipsa sacra verba audiamus, sive: At vero optimum factu erit ipsa hæc sacra verba audire — οὐδὲν οἶον ita apud Platonem in Gorgia, Demosthenem aliosque auctores classicos occurrit, ut grammatici notant.

(81) Scil. concilium Chalcedonense, ex cuius

prima et secunda synodus stabiliens tradidit : *Suf-*
ficeret igitur ad plenam pietatis cognitionem et con-
firmationem sapiens et salutare hoc divinæ gratiæ
symbolum. Perfectam dicit seu plenam, non autem
 deficientem, cui aliquid addere aut demere opus
 sit. Et quomodo perfectam ? Iis, quæ sequuntur,
 animum adverte. *De Patre enim, inquit, et Filio*
et Spiritu sancto perfectum edocet. Et quomodo do-
 cet perfectum ? Videlicet Filium ex Patre generari
 clamat, Spiritum vero ex Patre procedere. Et post
 pauca : *Propter eos qui contra Spiritum sanctum pu-*
gnabant, sententiam olim a centum quinquaginta Pa-
tribus, qui in regia urbe convenerunt, de Spiritu
sancti essentia traditam confirmat. Et quomodo isti
 Spiritus sancti essentiam constituerunt ? Nimirum
 ubi dixerint, Spiritum a Patre procedere. Quam-
 obrem qui aliud quidpiam præter hoc docet, abro-
 gat et confundit et pervertit, quantum quidem ad
 suam audaciam attinet, ipsammet Spiritus essen-
 tiā. Deinde expende verba illa : *Propter eos qui*
contra Spiritum sanctum pugnabant. Et quinam hi
 erant ? Olim quidem qui Macedonium loco sancta-
 rum Scripturarum sibi ipsis magistrum constitu-
 runt ; nunc vero, qui loco Christi sacraeque illius
 institutionis, at non habeo quem nominem ; adeo est
 capite destituta ipsorum impietas qui, inquam, loco
 Christi ad perditionem configiunt. Atque hæc qui-
 dem sancta synodus multilingui et a Spiritu acta
 voce proloquitur, Leoque sapientissimus una cum
 illis prædicat calculisque omnibus confirmat. Tu
 vero mentem iis quæ sequuntur adhibe ; versus finem
 namque totius sermonis pericopes ista dicit : *His*
igitur cum omni atque undique exacta cura et dili-
gentia a nobis dispositis definit sancta et œcumene
synodus (cujus videlicet præses erat Leo, regium re-
 vera et animum et sermonem nactus). Quid defini-
 vit ? *Alteram fidem nulli licere proferre vel conscri-*
bere aut componere aut sentire aut alias docere ; eos
autem qui audent componere fidem alteram aut pro-
ferre aut docere aut tradere alterum symbolum volen-
*tibus ad agnitionem veritatis converti sive ex pag-*nismo sive ex Judaismo sive ex heresi quacunque,*
*hos, si episcopi fuerint aut clerici, alienos esse epi-**

A ἔκθεσιν τῆς πίστεως, ἣν ἡ πρώτη καὶ δευτέρα σύν-
 οδος καρτόνουσα παραδέδωκεν. Ἡρκει μὲν οὖν εἰς
 ἐντελῆ τῆς εὐσεβείας ἐπίγνωσιν καὶ βεβαίωσιν
 τὸ συρόν καὶ σωτήριον τοῦτο τῆς θείας [83] χά-
 ριτος σύμβολον. Ἐντελῆ φησιν, οὐκ ἐλλειπῆ (82),
 οὐδὲ προσθήκης δεομένην ἡ ἀφαιρέσεως. Καὶ πῶς
 ἐντελῆ (83) ; Τοῖς ἐπαγομένοις πρόστεχε. Περὶ τε
 γάρ, φησὶν, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Γίου καὶ τοῦ
 ἀγίου Πνεύματος ἐκδιδόσκει τὸ τέλειον. Εἴτα πῶς
 ἐκδιδόσκει τὸ τέλειον ; Τὸν μὲν Γίον ἐκ τοῦ Πατρὸς
 ἀναβοῶ γεννηθῆναι, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς
 ἐκπορεύεσθαι. Καὶ μεθ' δλίγα. Καὶ διὰ μὲν τοὺς
 τῷ Πνεύματi τῷ ἀγίῳ μαχομένους τὴν χρόνοις
 ὑστερὸν παρὰ τῶν ἐπὶ τῆς βασιλευόσης πό-
 λεως ἑκατὸν πεντάκοντα συνελθόντων Πατέρων
 περὶ τῆς τοῦ Πνεύματος οὐσίας παραδοθεῖσαν
 διδασκαλίην κυροῖ. Καὶ πῶς ἐκύρωσαν οὗτοι τὴν
 τοῦ Πνεύματος οὐσίαν ; Ἡ δῆλον εἰπόντες τὸ Πνεῦμα
 ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. "Ωστε ὁ ἄλλο τι παρὰ
 τοῦτο διδάσκων τὸ κύρος ἀνατρέπει καὶ συγχεῖ καὶ
 φύρει, τό γε ἦκον εἰς τόλμαν τὴν αὐτοῦ, αὐτὴν τοῦ
 Πνεύματος τὴν οὐσίαν. Εἰτα, διὰ τοὺς τῷ Πνεύματi
 τῷ ἀγίῳ μαχομένους. Καὶ τίνες ἐμάχοντο (84) ;
 Πάλαι μὲν οἱ Μακεδόνιον ἀντὶ τῶν ἀχράντων Δογίων
 διδάσκαλον (85) σφίσιν αὔτοῖς (86) ἀνεπόντες (87).
 νῦν δὲ [84] οἱ ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοῦ (88)
 μωσαγωγίας · ἀλλ' οὐκ ἔχω τίνα καλέσω · οὕτως
 ἐστὶν αὐτῶν ἀκέραλον τὸ δυσσέβημα. πλὴν ἀντὶ¹
 τοῦ Σωτῆρος οἱ τῇ ἀπωλείᾳ προσδεδραμηκότες.
 Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἥ τε σύνοδος πολυγλώσσῳ καὶ
 πνευματοιγήτῳ φθέγγεται φωνῇ, καὶ Λέων ὁ πάν-
 σοφος συναναβοῶ καὶ φύροις ἀπάστατος ἐπασφαλίζε-
 ται. Σὺ δὲ τὸν νοῦν ἐπιστησον τοῖς ἑρεξῆς · πρὸς γάρ
 τῷ τέλει τῆς ὅλης τοῦ λόγου περικοπῆς ὡδέ φησι (89).
 Τούτων τοίνυν μετὰ πάσης πανταχόθεν ἀκριβεῖας
 τε καὶ ἐμμελεῖας παρ' ἡμῶν δικτυπωθέντων ὥρι-
 σεν ἡ ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος (ἥς δηλονότι
 κορυφαῖος Λέων ὁ βασιλικὸν καὶ τὸν νοῦν καὶ τὰ
 ῥήματα κεκτημένος). Τι ὥρισεν ; Ἐπέραν πίστιν
 μηδενὶ ἔξειναι (90) προφέρειν οἶγουν συγγράψειν
 ἡ συντιθέναι ἥ φρονεῖν διδάσκειν ἐτέρους (91).
 τοὺς δὲ τολμῶντας ἥ συντιθέναι πίστιν ἐτέρων
 οἶγουν προκομίζειν ἥ διδάσκειν ἥ παραδίδονται

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

sessione 5 sequentia pleraque verba desumpta sunt. D habeo quem nominem (ita est eorum absque capite
 Hard. Conc. t. II, p. 451 seq. Mansi, t. VII, p. 107
 seq.

(82) Sic. Col. Palat. f. 241 b. ἐλλειπῆ.

(83) Col. πῶς ἐντελῆς.

(84) Hæc (καὶ τίνες ἐμάχοντο τῷ ἀγίῳ Πνεύ-
 ματi πάλαι, x. t. λ.) et sequentia usque ad vocem
 προσδεδραμηκότες affert Leo Allatius in Exercit.
 contra Rob. Greigthon, Romæ 1665, p. 232 inde
 probans, ignotum fuisse Photio auctorem additamenti
 in symbolo, quod expugnabat, nec pro certo eum
 habuisse, illud a Nicolao I fuisse primitus intro-
 ductum. « Et quinam sunt, qui bellum indixerunt
 Spiritui sancto ? Antiquitus quidem Macedoniani
 extra immaculatorum disertorumque Patrum elo-
 quia sibimetipsis alia atque alia insusurrantes. Nunc
 vero extra Christi mysticam doctrinam — sed non

D habeo quem nominem (ita est eorum absque capite
 impietas). Nihilominus non in Salvatorem, sed in
 perditionem procurrentes. »

(85) Allat. l. c. ἀντὶ τῶν ἀχράντων καὶ λογίων
 διδάσκαλων.

(86) Cf. Photii grammaticas observationes ep. 208 ad Leonem philosophum, p. 305, 306, ed. Londin.

(87) Vertendum erat : Antiquitus quidem, qui
 loco eloquiorum (Christi) immaculatorum Macedo-
 nium magistrum sibimet ipsis acclamarunt. Illud
 alia atque alia de suo supplevit Allatius.

(88) Col. αὐτῶν.

(89) Conc., Chalced. l. c. Hard. II, 455. Mansi
 VII, 118. Hefele, Hist. concil. t. II, p. 454.

(90) Palat. f. 242 a. ἔξην.

(91) Sic Col. Vatic. f. 285 b. ἐτέρως.

ἕτερον σύμβολον τοῖς ἐθέλολουσιν ἐπιστρέψειν εἰς Αἱονίσματαν τῆς ἀληθείας ἢ Ἐλληνισμοῦ ἢ Ἑβραϊσμοῦ (92) ἢ γοῦν ἢ αἱρέσεως οἰασδηποτοῦν, τούτους, εἰ μὲν εἶναι ἐπίσκοποι ἢ κληρικοὶ, ἀλλοτρίους εἶναι τοὺς ἐπίσκοπους τῆς ἐπισκοπῆς, καὶ τοὺς κληρικοὺς τοῦ κλήρου· εἰ δὲ μονάζοντες ἢ λαϊκοὶ εἰεν, ἀναθεματίζεσθαι: αὐτούς (93).

πχ'. Ἐμβλέψατε, οἱ τυφλοὶ (94), καὶ ἀκούσατε (95), οἱ κωφοί, οὓς τὸ σκότος κατέχει τῆς αἱρετικῆς ἐγκαθημένους δύσεως (96). [85] ἐνατενίσατε πρὸς τὸ ἀσεβῶτον τῆς Ἐκκλησίας φέγγος καὶ ἐμβλέψατε πρὸς τὸν γενναῖον Λέοντα· μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Πνεύματος, οἷα δι' αὐτοῦ σαλπίζει καθ' ὅμιλον, ἐνωτίσασθε (97) σάλπιγγος· καὶ φρίξατε εἰ μὴ τινὰ ἄλλον δύσωπούμενοι, ἀλλά γε τὸν ὑμέτερον Πατέρα· μᾶλλον δὲ δι' αὐτοῦ καὶ τοὺς ἄλλους. οἱ (98) ταῖς προλαβούσαις συνόδοις εὐαρεστοῦντες (99) εἰς τὸν χορὸν τῶν λογάδων Πατέρων ἐγγράφονται. Σὺ Πατέρας δυνομάζεις Αὐγουστῖνον καὶ Τερώνυμον καὶ τοιούτους ἄλλους· καλῶς γε ποιεῖς. οὐκ ἐφ' οἷς καλεῖς, ἀλλ' ὅτι μὴ καὶ τὴν ἀθέτησιν τῆς πατρικῆς αὐτῶν δυναμασίας σαυτῷ ποιεῖς σεμνολόγημα. Καὶ εἰ μέχρι τούτου τὸ περὶ τῶν Πατέρων τοι μηχάνημα προήστη, διὸν ἡνὶς ἡ κακουργία, τοσοῦτον ἂν μετριώτερον ἀπῆται τὴν δίκην, "Ἄρκειν γὰρ ἀσεβούστης γνῶμης, εἰς τέλος δὲ μὴ ἔξαγειν ταῦτην, περικόπτειν ἔστι τὴν σφοδρότητα τοῦ ἔγους· τὸ δὲ πρᾶντος καὶ ἔξευμενίζεται τὸ ἀπαραίτητον τῆς δίκης. Πατράσι καθ' ὧν ἐναστλγαίνεις μορμολύττειν ἥμας ἔγνως. Ἄλλ' δὲ τῶν Πατέρων χορὸς, οὓς κατὰ τῆς σῆς μηχανῆς προβάλλεται ἢ εὑσέβεια, Πατέρες Πατέρων (1) εἰσί· καὶ γὰρ διειποτες καὶ αὐτῶν ἐκείνων, οὓς νομίζετε Πατέρας, οὐκ ἂν ἀρνηθείτε· εἰ δέ γε δύμεῖς, ἀλλ' οὐκ ἐκείνοι.

πβ'. Ἐννοήσατε τὸν ὁμόθρονον τούτοις καὶ τὴν δόξαν θεοτάσιον, τὸν κλεινὸν Βιγίλιον (2)· τῇ πέμπτῃ μὲν καὶ [85] αὐτὸς ἐφειτήκει συνόδῳ· οἰκουμενικοῖς (3) δὲ καὶ αὐτῇ, (4) καὶ ἀγίοις ψηφίσμασιν Ἑλλαμπρύνεται (5). Οὗτος οὖν οἷς δὴ κανὸν ἀπαρέκλητος (6) τοῖς ὅρθοις αὐτῆς ἐναρμοζόμενος δόγματι (7), τὰ τε ἄλλα συμφώνους ἀφίησι· φωνὰς (8), καὶ τὸ πανάγιον καὶ δύοσύσιον Πνεῦμα τοῖς τε πρὸ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(92) Sic. cod. Palat. cum ed. conc. Chalc.; Vatic. f. 206: Ἐξ Ἰουδαϊσμοῦ ἢ ἐξ Ἐλληνισμοῦ.

(93) Cf. opusc. contra vet. Romæ asseclas cap. 10.

(94) Allatius, qui (contra Creygthon p. 244) hæc verba dat usque ad illa: Τῶν λογ. Πατέρων ἐγγράφονται, legit: Ἐμβλέψατε, τυφλοί.

(95) Col. p. 306 τυφλοὶ ἀκούσατε.

(96) Occidentales summo fastu aspernatum et odio prosecutum esse Photium jam ex epistolis ejus edocti plures eruditæ, inter quos Neander in Hist. eccl. observarunt. Cf. Phot. epist. 84, ad Marc. mon.

(97) Allat. l. c. ἐνωτίσατε.

(98) Cod. et Allat. οἱ.

(99) Col. ἐνερεστοῦντες.

(1) Patres Patrum vocat Photius eos doctores Latinos, quos ipse contra adversarium testes profert, Romanos nimirum pontifices tum alias nobilissimis titulis a se exornatos tum hic magisterii summi prærogativa insiguitos. Notantia verba: « Quod vero etiam eorum, quos vos habetis Patres, si Patres existant, non facile negaveritis; et si vos quidem negatis, haud tamen illi ipsi negave-

A scopos ab episcopatu et clericos a clero, si vero monachi aut laici, fuerint anathematizari.

81. Inspicite, cæci, et audite, surdi, qui in tenebris hæretici occasus sedetis, intentis aspicite oculis lucem Ecclesiæ perpetuo fulgentem, et intuemini strenuum Leonem, imo potius Spiritus tubam quid per illum ebuccinet, audite, alique exhorrescite, si non alium quemquam, at saltem Patrem vestrum reveriti, imo potius per ipsum et cæteros, qui prioribus synodis acquiescentes inter eximios Patres recensentur. Tu Patres nominas Augustinum, Hieronymum et alios similes; ac recte facis, non ob causam propter quam illos allegas, sed quia tibi non gloriæ vertis paternum ipsorum nomen contemnere. Et sane si eosque tuum de Patribus artificium procederet, quanto esset imperfectius maleficium, tanto mitiorem pœnam exigeret. Inchoare enim impium consilium, illud vero ad finem nequam perducere, idem est atque resecare vehementiam sceleris, quod utique mitigat lenitque pœna rigorem. Larva Patrum, contra quos insolescis, territare nos tibi proposuisti. At Patrum cœtus quos tuæ machinæ objicit pietas, Patres Patrum sunt; neque enim inficias ibitis, etiam illorum hos esse Patres, quos vos pro Patribus habetis; quodsi id vos negetis, at illi certe non negabunt.

B C 82. Considerate inclytum Vigilium et throno et gloria his æqualem; quintæ hic quoque synodo assisterat, quæ œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic ergo quasi norma rectissima nihilque deflectens rectis illius dogmatibus sese conformans tam in cæteris consonas emittit voces, tum sanctissimum consubstantialeque Spiritum æqualicium vetustioribus nec non cum suæ statis Patribus

rint, » scilicet: Quos ego cito Romanos pontifices, etiam Ambrosius, Augustinus et cæteri, quos jactantis doctores, velut Patres habebunt.

(2) Sic. Palat. et Colum. ap. Maium; Vatic. Βιγίλιον ρ et altero λ suprapositis. Allat. loco mox citando: Βιγίλιον.

(3) Palat. et Colum. οἰκουμενικαῖς.

(4) Apud Allat. et Col. p. 307 αὕτη. Palat. Colum. et Vat. αὕτη.

(5) Colum. ἐκλαμπρύνεται.

(6) Sic Palat. et Colum., Vatic. et Allat. ἀπαρέκλητος.

(7) Hucusque textus hujus cap. allegatur a Maio, qui hanc versionem subjicit: « Considerate etiam sedis successorem, non minore gloria fulgentem, Vigilium, qui et ipse synodo quintæ præfuit quæ œcumenicis æque sanctisque decretis claruit. Hic ceu regula inculpabilis rectis ejus synodi sententiis consonans. »

(8) Photius, epist. I ad Mich. n. 15, p. 11 de Vigilio dicit: Ἐπεκύρου τὴν κοινὴν τῶν Πατέρων πίστιν λιοέλλω.

similius zelo ex Patre procedere enuntiavit, illosque, qui quidpiam aliud in ratione dogmatis præter unanimem et communem Catholicorum fidem producere auderent, eidem anathematis vinculo subjecit.

83. Videas vero bonum quoque probumque Agathonem iisdem recte factis gloriantem; nam et ipse sextam synodum, quæ itidem inter oecumenicas emicat, præsens non corpore sed animo omni studio per suos legatos concelebrabat et collustrabat; ideo et symbolum sinceræ nostræ puræque fidei sine ulla variatione aut innovatione ad normam præcedentium synodorum conservavit illosque qui aliquid eorum, quæ ibi sanciuntur, imo potius ab initio sancta erant, audeant removere, ad diras B æquales confirmans et obsignans rejicit.

84. Quomodo autem silentio præteream Romanos pontifices Gregorium et Zachariam, viros qui et virtute claruerunt et divinæ sapientiæ doctrinis gregem suum auxerunt, imo et miraculorum donis effulserunt? Etenim licet neuter eorum in synodo oecumenica consideret, altamen palam et luculenter ad imitationem illorum sanctissimum Spiritum ex Patre procedere docuerunt. Et Gregorius quidem non multo post sextam synodum floruit, Zacharias vero centum sexaginta quinque post annis; hique traditum a Domino Patribusque dogma in animo tanquam in puro intemeratoque thalamo custodientes inde illud integrum atque incorruptum, alter Latina lingua, alter sermone Græco fidelibus populis exhibentes, Christo vero Deo et nostrarum animalium sponso per plium cultum gregem suum copularunt. Verum, ut jam dixi, hic sapiens Zacharias tum alia sacra scripta sancti Gregorii, tum utilissimas illas in modum dialogi concinnatas ora-

C VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(9) Vatic. ὄμοψφον; recte Allat. ut supra; ὄμοψφον fort. pro ὄμοψχον.

(10) Palat. f. 243 b. προσήγειν ἔθελοιντο.

(11) Caput integrum jam Allatius contra Hottinger p. 269 adduxit: « Versate mente bisce sede comparem et gloria æqualem laude inclytum Vigilium, qui quintæ synodo interfuit oecumenicis sanctisque calculis celebratæ. Hic itaque veluti regula inconcussa atque immota rectis illius sese adaptans dogmatibus, aliis concordes emittit voces, et sanctissimum et consubstantiale Spiritum una simul cum Patribus, qui ante eum et cum eo fuerunt, simili parique zelo et studio ex Patre procedere prædicavit, et eos qui alienum a fide dogma extra unanimem universalemque fidelium mentem publicare præsumerent, iisdem anathematis vinculis submisit. »

(12) K. γὰρ καὶ σύτος habet Column.

(13) Maius præf. cit. p. xxiv, xxv: « Vides etiam præclarum Agathoneum, paribus recte gestis celebrem; nam et hic sextam synodum, quæ oecumenico æque honore fulget, etsi non corpore præsens, mente tamen omnisque studio per suos legatos congregavit ac decoravit. »

(14) Palat. f. 243 b. ἐπίσφραγιζει. Col. ἐπίσφραγιζειν.

A αὐτοῖς καὶ τοῖς σὺν αὐνῷ Πατράσιν ἐν θεφ καὶ ὁμοίῳ ζῆλῳ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκήρυξεν ἐκπορεύεσθαι καὶ τοὺς εἰ τι ἄλλο κατὰ λόγου δόγματος παρὰ τὴν ὁμόψηφον (9) καὶ κοινὴν τῶν εὐσεβούντων πίστιν προάγειν ἔλαιντο (10) τοῖς ἵσοις δεσμοῖς τοῦ ἀναθέματος διηγάγετο (11).

πγ'. [ιθ'.] "Ιδοις δ' ἂν καὶ τὸν καλὸν καὶ ἀγαθὸν Ἀγάθωνα τοῖς αὐτοῖς ἀνδραγαθήμασι σεμνυνόμενον· καὶ γὰρ αὐτὸς (12) [87] τὴν ἔκτην σύνοδον (οἰκουμενικῷ δὲ καὶ αὐτὴ διαλάμπει ἀξιώματι), παρὼν, εἰ καὶ μὴ σώματι, γνώμῃ δὲ καὶ πάσῃ σπουδῇ, διὰ τῶν αὐτοῦ τοποτηρητῶν συνεκρότει τε ταύτην καὶ κατηγλάξε (13)· διὸ τὸ τε σύμβολον τῆς εἰλικρινοῦς ἡμῶν καὶ κυθορᾶς πίστεως ἀπαράλλακτον καὶ κατὰ τὰς προλαβούσας συνόδους ἀκαινοτόμητον συνετήρησε καὶ τοὺς παρακινεῖν τι τῶν ὅσα δογματίζει Θρασυνομένους, μᾶλλον τῶν ἐξ ἀρχῆς δογματισθέντων, ἐπισφραγίζων (14) εἰς τὰς ἴσας ἀρὰς ἀποβρίπτει.

πδ'. [κ'.] Πῶς δ' ἂν παρέλθοιμι σιγῇ τοὺς ἀρχιερέας Ῥώμης, Γρηγόριον τε καὶ Ζαχαρίαν, ἀνδρας ἀρετῇ διαπρέψαντας καὶ διδασκαλίας θεοσόφοις τὸ ποίμνιον συναυξήσαντας, ναὶ δὴ καὶ θαυμάτων χαρίσματι διαλάμψαντας (15); Καὶ γὰρ τούτων εἰ καὶ μηδέτερος οἰκουμενικοῖς προνομίοις ἀνηγμένη συνεδρίασε συνίδηψ, ἀλλ' οὖν λαμπρῶς τε καὶ περιφενῶς κατὰ μίμησιν ἔκεινων τὸ πανάγιον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς θεολογοῦσι ἐκπορεύεσθαι. Ο μὲν μετὰ τὴν ἔκτην (16) οὐ πολλοῦ ρύεντος ἐναχμάτας χρόνου δι θεοῖς Γρηγόριος· Ζαχαρίας δὲ δι θεοπέστος πέντε καὶ ἕξτοντα καὶ ἑκαπτὸν ὥστερον ἔτεσιν (17)· οἱ τὸ Δεσποτικὸν καὶ πατρικὸν δόγμα (88) καὶ κήρυγμα ὡς ἐν ἀχράντῳ τῇ φυχῇ καὶ καθαρῷ θαλαμεύοντες παστάδι ἔκειθεν ἀκήρατον, δι μὲν τῇ Λατινίδι γλώσσῃ, δι δὲ τῇ Ἑλλάδι φράσει, Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ Θεῷ καὶ νυμφίῳ τῶν ψυχῶν ἡμῶν διὰ τῆς εὐσεβοῦς (18) λατρείας τὸ ποίμνιον συνηρμόσαντο. 'Αλλ' ὥσπερ εἴπον, οὗτος ὁ σοφὸς Ζαχαρίας (19) ἄλλα τε τῶν Ἱερῶν

(15) Hæc iisdem verbis a Card. Maio l. c. p. xxv, allegantur: « Cur autem silentio premam Romæ pontifices, Gregorium et Zachariam, homines virtute fulgentes, qui doctrinis divina sapientia plenis gregem informaverunt, et miraculorum quoque gratia claruerunt? » Cf. eum hoc cap. opusc. contra senioris Romæ assæclas, cap. 11.

(16) Sæpe Græci Gregorium II, quem et ipsum Dialogum vocant, cum Gregorio I confundunt; Gregorius M. ante concilium vi floruit, post illud Gregorius II.

(17) Verba: 'Ο μὲν μετὰ — ἔτεσιν, pariter ex cod. Colum. exscripsérat Em. Amphiloch. editor et ita verterat: « Divus quidem Gregorius paulo post sextam synodum floruit; admirabilis vero Zacharias centum sexaginta quinque post annos exstitit. « Si Zachariam, qui ab a. 741 usque ad a. 752 pontificatum tenuit, 165 annis post concilium vi, vel post Gregorium II vixisse censem Photius, gravissime fallitur; minus vero, si 165 annis post Gregorium I (590-604).

(18) Col. p. 308, διὰ τῆς εὐσεβούσης.

(19) Ista verba, οὗτος ὁ σ. Ζ. — σάλπιγγος (Hic sapiens Zacharias cum alia sancti Gregorii scripta, tum etiam utile illud opus dialogi forma præditum Græca tuba universo orbi proclamavit) dat Maius

γραμμάτων τοῦ ἱεροῦ Γρηγορίου καὶ τὰς ὡς ἐν διαλόγῳ τυπουμένας ὡφελεῖσας διὰ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν οἰκουμένην ἀπήχησε σάλπιγγος (20). αὕτη τοῖνυν ἡ θεοφόρος ξυνωρίς πρὸς τῷ τέλει τοῦ δευτέρου τῶν διαλόγων, ἥνικα καὶ τῷ ἀρχιδιακόνῳ Πέτρῳ (ἀντὶ δ' ἣν οὗτος θεοφίλης) διαπορουμένῳ, τῇ δῆποτε μᾶλλον τῷ βραχεῖ τῶν ἀγίων λειψάνων ἢ τοῖς ὀλοκλήροις τῶν Θαυμάτων πάρεισιν αἱ δυνάμεις (21), ἅμφω μὲν λύσιν ἐπάγει (22) [89] τῆς θείας χάριτος ἀπολαύειν· μᾶλλον δὲ τὴν ἐνέργειαν ἐπιδείκνυσθαι· τῷ βραχεῖ ἐπειδὴ περὶ μὲν (23) τῶν ὀλοκλήρων οὐδενὶ διανισταται λογισμὸς, μὴ τῶν ἀγίων, ὡν λέγεται, εἶναι οὐδὲ δτι μὴ βρύειν ταῦτα δύναται· θαυμάτων ἐπιστασίᾳ τῶν καλλινίκων ψυχῶν, αἱ τοῖς τῶν σωμάτων συνδιήθησαν ἀγῶσι καὶ πόνοις· οὐκ ὀλίγοις δὲ τῶν ἀσθενέστερον ταῦτα (24) διακειμένων τῷ δισταγμῷ τὸ βραχὺ καθυστρέζεται, δτιπερ ἀγίων οὐκ ἔστιν, ἀφ' ὧν δνομάζονται, καὶ δτι μὴ τῆς αὐτῆς καὶ ταῦτα καταξιούται χάριτός τε καὶ ἐπιφοιτήσεως· διὰ τοῦτο μᾶλλον ἐν οἷς τὸ ἀμφίβολον ἐδόκει κρατεῖν, ἐν ἐκείνοις ὑπὲρ ἐλπίδα πάσαν τῷ τε πλήθει καὶ μεγάθει ἢ ἐνυπόστατος καὶ ἀκένωτος πηγὴ τῶν ἀγαθῶν εἰς τὸ δαψιλέστερον πηγάζει τὰ θαύματα. Τὴν οὖν εἰρημένην [90] ἀπορίαν ὁ μὲν, ὡς ἔφθην εἰπὼν, Λατινός, δὲ δι' Ἑλληνιζούσης ἐρμηνείας μετὰ καὶ πολλῶν ἄλλων προδιακρινθέντων (25) ἐπιλυσάμενος διαχρέεται καὶ ἐν τῷ γίγνεται (26).

⁷⁶ Joan. xvi, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

e cod. Colum. Exstat versio Zachariæ, quæ minime incorrupta servata est, t. VI, ed. Maur. (MIGNE t. LXXVII et LXVI).

(20) « Eamdem narrationem habes apud Photium etiam in *Bibliotheca*, cod. 252, quo loco de utroque pontifice per honorifice loquitur, et egregium illud opus de Vitis sanctorum perutile judicat, neque sitem illam ei denegat. » — MAIUS.

(21) Quæstio Petri apud Gregor. *Dialog.* lib. II, c. 38 (MIGNE, LXVI, p. 204): « Quidnam esse dicimus, quod plerumque in ipsis quoque patrociniis (sc. reliquis integris, ut Cangius pluribus probat) martyrum sic esse sentimus, ut non tanta per corpora sua, quanta beneficia per reliquias ostendant, atque illic majora signa faciant, ubi minime per se metipos jacent? » Græce (ibid. p. 203): Τι τοῦτο εἶναι λέγομεν, ὅπερ ἐν τοῖς τῶν ἀγίων μαρτύρων λειψάνοις θεωροῦμεν γινόμενον; πλειον γάρ σχεδὸν εἴπειν, θαυματουργίαι ἐπιτελοῦνται ἐν τοῖς εὐχτηρίοις, ἐν οἷς λείψαντα ἐπ' ὄνθματι αὐτῶν κατατίθεται, ἥπερ ἐν φ τα τούτων κατάκεινται σώματα· πληρεστάτως μὲν οὖν κάκει τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν εἶναι πιστεύομεν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτῶν σώμασιν ἔκει ἐε μᾶλλον μεγάλα σημεῖα ἐπιδεικνύονται ἔνθα διλω τῷ σώματι οὐ κατάκεινται.

(22) Responsio sancti Gregorii in vulgata versione Græca hæc est: « Enīx τὰ τῶν ἀγίων μαρτύρων σώματα κείνται, δισταγμὸς, Ηέτρε, οὐκ ἔστιν, δτι πολλὰ σημεῖα δύνανται ἐπιδεῖξαι, ὃσπερ καὶ ποιοῦσιν· τοῖς γάρ καθηρῷ τῷ λογισμῷ προσερχομένοις ἀμέτρητα θαυμάτα ἐπιδεικνύονται. Διὰ δὲ τὸ ἐν δισταγμῷ ὑπάρχειν τοὺς ἀσθενέστερους τῷ λογισμῷ διακειμένους, ὡς μὴ παρεῖναι τοὺς ἀγίους, ἔνθα τὰ αὐτῶν ὀλικῶς οὐ κατάκεινται σώματα, καὶ ὡς ἐκ τούτου τοὺς προσερχομένους μὴ εἰσακούειν, ἐκεῖ μᾶλλον αὐτοὺς ἀναγκαῖον ἔστι μεγάλα σημεῖα ἐπιδεῖξαι, ἔνθα περὶ τῆς αὐτῶν παρουσίας ὁ ἀσθενής λογισμὸς διστάζει· ὡν δὲ ὁ νοῦς ἡδραιωμένος ἐν τῷ

A tiones per Græcæ linguæ tubam in orbem universum evulgavit. Hi duo igitur divini viri juxta finem secundi dialogi, quando et archidiacono Petro (vir autem hic erat Dei amans) dubitanti, cur exiguis et minutis sanctorum reliquiis potius quam integris (corporibus) miraculorum virtutes adsint, respondet utrisque sane adesse divinam gratiam, magis autem operationem ostendi in exiguis reliquiarum frustulis; nam de integris nemo ambigit, quin sanctorum illorum sint, quorum dicuntur, et quin possint, miraculis manare intuitu gloriosarum animarum, quæ in illis corporibus labores ac certamina sustinuerunt; non pauci autem infirmiorum exiguas illas spernunt particulas dubitando, ne forte illorum non sint sanctorum, quorum nominibus insinuantur, neve sint eadem gratia et virtute praeditæ; idcirco ubi dubium obtinere videbatur, ibi potius supra omnem spem supersubstantialis (personalis) et inexhaustus bonorum fons uberiora et majora effundit miracula. Prædictam igitur dubitationem alter ut dixi, Latina lingua, alter Græca interpretatione, multis quoque aliis exhibitiis explicacionibus ubi solverunt, hæc verba paulo post subdunt: *Paracitus Spiritus a Patre procedit et in Filio permanet*⁷⁶.

B gniuntur, neve sint eadem gratia et virtute præditæ; idcirco ubi dubium obtinere videbatur, ibi potius supra omnem spem supersubstantialis (personalis) et inexhaustus bonorum fons uberiora et majora effundit miracula. Prædictam igitur dubitationem alter ut dixi, Latina lingua, alter Græca interpretatione, multis quoque aliis exhibitiis explicacionibus ubi solverunt, hæc verba paulo post subdunt: *Paracitus Spiritus a Patre procedit et in Filio permanet*⁷⁶.

ῶδε πως μετ' ὀλίγον ἐπάγει· Τὸ παράκλητον Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ γίγνεται (26).

C Θεῷ ὑπάρχει, οὔτοι ἐν τῷ τῆς πίστεως ἀξιώματι δύντες, γινώσκουσιν, δτι εἰ καὶ μὴ κείνται αὐτῶν ἔκεισε τὰ σώματα, πλὴν ὅμως τοῦ ταῖς εὐχαῖς εἰσακούειν μὴ ἀπολιμπάνεσθαι αὐτοὺς. Textus originalis hic est: « Ubi in suis corporibus sancti martyres jacent, dubium, Petre, non est, quod multa valeant signa demonstrare, sicut et faciunt; et pura mente quærentibus innomera miracula ostendunt. Sed quia ab infirmis potest mentibus dubitari, utrumne ad exaudiendum ibi præsentes sint, ibi constat quia in suis corporibus non sint, ibi necesse est, eos majora signa ostendere, ubi de eorum præsentia potest mens infirma dubitare. Quorum vero mens in Deo fixa est, tanto magis habet fidei meritum, quanto illic eos novit et non jacere corpore et tamen non deesse ab exauditione. »

(23) Col. deest μὲν.

(24) Col. ἀσθενέστερον περὶ ταῦτα.

D (25) Palat. f. 244 b. προδιενκρινηθέντων. • Col. προδιενκρινηθέντων.

(26) Revera sic legitur in Græca versione. Post verba (not.7) citata immediate hæc sequuntur: « Οὐαν τοῖνυν καὶ αὐτὴ ἡ ἀλήθεια, δ Κύριος ἡμῶν Ἰ. Χρ., ἵνα πίστιν τοῖς μαθηταῖς προσθῇ, εἴπει· Εἰ μὴ ἔγα διέλθω, δ Παράκλητος οὐκ ἔρχεται πρὸς ὅμᾶς. Φανερὸν οὖν ὑπάρχει, δτι τὸ παράκλητον Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεται καὶ ἐν τῷ γίγνεται. Τίνος οὖν χάριν ἔχοντὸν δ Ηίδης πορευθῆναι λέγει, ἵνα ἔκεινος ἔλθῃ, δστις οὐδέποτε ἀπ' αὐτοῦ ἔχωρισθη; οἱ μαθηταὶ ἐν σαρκὶ τὸν Κυριόν δρῶντες, τοῖς σωματικοῖς διφθαλμοῖς τοῦτον πάντοτε θεωρεῖν ἐπεθύμουν· δρθῶς οὖν αὐτοῖς ἔργεθη. Εἰ μὴ διέλθω, δ Παράκλητος οὐκ ἔρχεται, ταυτέστιν. Εἰ μὴ τὸ σῶμα διοκρύψω, τῇ ἔστιν δ τοῦ πνεύματος πόθος, οὐ δεικνύω, καὶ εἰ μὴ ἔμε καταλείψητε σωματικῶς θειωρεῖν, οὐδέποτε μανθάνετε πνευματικῶς με ἀγαπῆν. His verbis quoque utilitur Andr. Camaterus c. 148 (ap. Beccum, Gr. orth. II, 315). Verum Latinus Gregorii

85. Sacram hanc doctrinam Joannes Baptista primus in lege gratiæ declaravit, ab ipso vero fidelium multitudo hausit, et fides catholica perpetuo in ea gloriatur. Etenim ille homo propemodum superhumanus fontem vitæ atque immortalitatis, Dominum universi orbis conditorem mundique expiatorem undis Jordanis baptizans cœlosque apertos intuens, prodigium prodigiis comprobatum, in specie columbæ sanctissimum Spiritum descendenter vidit; emisit autem vocem vera Verbi vox, dum hæc portenta vidit: *Vidi Spiritum tanquam columbam descendenter et manentem super ipsum*⁷⁷. Manet igitur descendens a Patre Spiritus super Filium, vel si mavis in Filio; nullam enim hoc loco varietatem differentia casuum inducit. Et Isaias propheta cœlitus similia his vaticinans et vaticinium in Christi personam referens, *Spiritus Domini*, inquit, *super me, eo quod unixerit Dominus me*⁷⁸. Audisti aliquando inelytos illos Gregorium et Zachariam (hi enim forsitan magis erunt appositi tuæ impudentiæ in verecundiam restituendæ), audisti, inquam, illos asserentes, Spiritum in Filio manere; et quomodo non inde confessim ad Pauli commigrasti vocem, qua dicit: *Spiritum Filii sui*⁷⁹? Certo loco effingendæ monstrosæ processionis facile intellexisses, merito dici Spiritum Filii, quoniam Spiritus manet in Filio. Mansio enim Spiritus in Filio causa non occulta nec nimium abstrusa fuerit, cur dicatur Spiritus Filii. Quid namque proprius intelligendum

⁷⁷ Joan. i, 32 ⁷⁸ Isa. LXI, 2; Luc. IV, 18, ⁷⁹ Galat., IV, 6.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

textus est ejusmodi: « Unde ipsa quoque Veritas, ut fidem discipulis augeret. dixi: *Si non abiero, Paracletus non veniet ad vos* (Joan. XVI, 7). Cum enim constet, quia Paracletus Spiritus a Patre semper procedit et Filio, cur se Filius recessurum dicit, ut ille veniat, qui a Filio nunquam recedit? Sed quia discipuli in carne Dominum videntes, corporis hunc oculis semper videre sitiebant, recte eis dicitur: *Nisi ego aberio, Paracletus non veniet*: ac si aperte diceretur: Si corpus non subtraho, quis sit amor Spiritus, non ostendo, et nisi me desieritis corporaliter cernere, nunquam me dicetis spiritualiter amare. » — Contextus sane talis est, ut ex Græco per se deprehendi non potuerit suppressa assertio processionis Spiritus sancti a Filio; illud ἐν τῷ Γερμ. διαμένει respondet verbis: «Οστις ἀπ' αὐτοῦ οὐδὲποτε ἔχωρισθη. Indubitata vero est Latini textus veritas ex omnibus exemplaribus; indubitate non minus, Gregorium M. pluribus in locis dogma de processione Spiritus sancti ex Patre et Filio asseruisse, ut Moral. lib. I, c. 30; v, c. 65, hom. 26 in Evang. ubi ait: « Spiritus sancti missio ipsa processio est, qua de Patre procedit et Filio. » — Plura ejus testimonia collegit Aeneas Parisiensis c. Græc. 56-59. (MIGNE t. CXXI, p. 711, 712). Jam Joannes Diaconus lib. IV, c. 75 de vita B. Gregorii scribit: « Quos libros (dialogos) Zacharias, S. Rom. Ecclesiæ episcopus, Græco Latinoque sermone doctissimus, temporibus Constantini imperatoris, post annos ferme 175 in Græcam linguam convertens orientalibus Ecclesiis divulgavit; quamvis astuta Græcorum perversitas in commemoratione Spiritus sancti a Patre procedentis nomem Filii suaptim radens abstulerit. » Etiam Hugo Etherianus (lib. III. c. 121, p. 1259) qui id fortassis ex hoc ipso Photii

A [91] πε'. Ταῦτην τὴν ιερολογίαν ὁ (27) πρόδρομος μὲν τῶν ἐν τῇ χάριτι πρῶτος (28) ἀνεῖπε (29), τῶν πιστῶν δὲ παρ' αὐτοῦ τὸ πλῆθος ἐμυῆθη, καὶ ἡ εὐσέβεια δικαπαντὸς ὅραται ταύτῃ λαμπρυνομένη. Καὶ γὰρ ἐκεῖνος ὁ μικροῦ δέω (30) φάναι ὑπὲρ ἄνθρωπὸν (31) ἄνθρωπος τὴν πτηγὴν τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀθανασίας, τὸν τοῦ παντὸς Δεσπότην καὶ Δημιουργὸν τὸ τοῦ κόσμου καθάρσιον (32) ῥείθροις βαπτίζων Ἰησόντος καὶ τοὺς οὐρανοὺς ὅρῶν ἀνεψημένους (33), θαῦμα θαύμασι μαρτυρούμενον, ἐν εἴδει μὲν περιστερᾶς τὸ πανάγιον Πνεῦμα κατερχόμενον ἐθέάσατο· ἀφῆκε δὲ οὐανὴν ἡ ἀληθῶς τοῦ Λόγου φωνὴ ἐν τῷ ὁρῷ τὰ ἀθέατα· Εἶδον (34) τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν καὶ μένον ἐπ' αὐτὸν (35). Μένει τοίνυν [92] καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Ηνεῦμα ἐπὶ τὸν Γεόν· εἰ βούλει δὲ, καὶ ἐν τῷ Γερμ. οὐδεμίαν γὰρ ἐνταῦθα παραλλαγὴν ἡ τῶν πτώσεων (36) εἰσάγει διαφορά. Καὶ ὁ προφήτης δὲ Ἡσαΐας ἀνωμέν τὰ παραπλήσια χρησμολογῶν καὶ τὸν χρησμὸν εἰς πρόσωπον ἀναφέρων Χριστοῦ· Ηνεῦμα Κυρίου, φησίν (37), ἐπ' ἐμέ· οὗ εἴνεκεν ἔχριστέ με. Ἡκούσας ποτε τῶν κλεινῶν ἐκείνων Γρηγορίου ἡ Ζαχαρίου (τάχα γὰρ τοῦ μᾶλλον οὗτοι: τὸ ἀναιδὲς διαλέουσιν (38) εἰς αἰδῶ). Ἡκούσας λεγόντων αὐτῶν· Τὸ Πνεῦμα ἐν τῷ Γερμ. μένει· καὶ πῶς εὑθὺς οὐκ ἀνέδραμες ἐκεῖθεν εἰς τὴν τοῦ Παύλου φωνὴν, δι' ἣς φησι. Τὸ Πνεῦμα τοῦ Γερμ. αὐτοῦ (39), καὶ ἀντὶ τοῦ τερατολογεῖν τὴν ἐκπόρευσιν διανέστης εἰς τὸ νοεῖν, ὡς ἐπεὶ τὸ Πνεῦμα μένει

C opere deprehenderat, scribit: « Papa Gregorius ad Petrum Diaconum de sancti Spiritus processione in capitulo quodam cuius non est fidelis apud Græcos interpretatio, talia loquitur.... Cum enim constet, quia Paracletus Spiritus ex Patre semper procedat et Filio, cur se Filius » etc. Cf. Baron. ad a. 593, n. 47. Erant qui Photio ipsi ejusmodi falsificationem tribuerent; sed certe Photio debet esse antiquior. Vide et Scip. Maffei in Vitam Zachariæ Pontificis in libro (Pontificali) (MIGNE Patrol. tom. CXXVIII, p. 1079, 1080).

(27) Col. deest ὁ art.

(28) Cf. Photii disquisitionem de Verbis Matth. XI, 11, in epist. 135, p. 180-189.

(29) Vide opus. contra vet. Rom. assecl. c. 11 in fine.

(30) Palat. f. 245 a. p. δέτω φ.

(31) Palat. ὑπὲρ ἀνθρώπων ἄνθρωπος.

D (32) Sic Col. p. 309. Palat ordine inverso τὴν πτηγὴν ζωῆς καὶ ἀθανασίας ponit post alia prædicata τὸν τοῦ π. δεσπότην κ. — καθάρσιον.

(33) Vat. ἀνεογμένους.

(34) Col. Ιδού.

(35) Photii argum. apud Beccum, l. III, ad Theod. Sugd. c. 9. (Gr. orth. II, p. 144.) Nicol. Methon, apud eum. orat. I, de ut. Eccl. c. 60 (G. O. I. 201), apud Manuel. Calec. l. IV, c. Græc. p. 450 et Allat. Vindic. syn. Eph. c. 73, p. 575.

(36) Scil. casus dativi vel accusativi.

(37) Isa. LXI, 1, De quo textu infra uberioris disputat.

(38) Col. διαλέουσιν.

(39) Gal. IV, 6. Respicit ad antecedentem disputationem, capp. 48-60.

ἐν τῷ Γίῳ, εἰκότως ἐν λέγοιτο τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίου; Ή γάρ (40) ἐν τῷ Γίῳ τοῦ Πνεύματος μονή αἵτια ἐν οὐκ ἀφανῆς εἴη, οὐδὲ διὰ βίας ἄγουσα πρὸς πεθώ, διὰ τὸ λέγεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίου (41). ποῖον γάρ ἔγγυτερον ἢ ἀποστολικὴ χρῆσις χαρίζεται νοεῖν, τὸ Πνεῦμα μένειν ἐν τῷ Γίῳ, ἢ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Γίου; μᾶλλον δὲ καὶ αὐτὴ γε ἢ σύγχρισις ἀπειρόκλον. Τὸ μὲν γάρ ὃ τε τοῦ κοινοῦ Δεσπότου σαλπίζει Βαπτιστὴς (42) καὶ ὁ προφῆτης πάλαι προθεσπίζει, καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀναγινώσκων τὸ λόγιον ἐπισφραγίζει· καὶ ταύτην ἡ εὐσέβεια τὴν μωσαγωγιαν ἐκεῖθεν λαβοῦσα πᾶσα πιστοῖς διδάσκαλος πρόκειται· σὺ δὲ τῶν ζοφερῶν τῆς δυσσεβείας ἀναδὺς πυλῶν, ἀντὶ τοῦ δοξολογεῖν τε τὸ Πνεῦμα μένειν ἐν τῷ Γίῳ καὶ ἐπὶ τὸν Γίον, θεομαχεῖς ἐκπορεύεσθαι λέγων τοῦ Γίου. Δαμένει ἐν τῷ Γίῳ διὰ τοῦτο ἐστι τοῦ Γίου· καὶ δὲ τῆς αὐτῆς, ὡς ἔφθην [93] εἰπὼν (43), φύσεώς τέ ἐστι (44) καὶ θεότητος καὶ δόξης καὶ βασιλείας καὶ δυνάμεως εἰ βαζλεῖ δὲ, καὶ δὲ τὸν Χριστὸν· Πνεῦμα γάρ Κυρίου, φησὶν, ἐπ' ἑμέου εἶνεκεν ἔχρισέ με· καὶ διέτι ἐπισκιάσαντος αὐτοῦ τῇ Παρθένῳ ἢ ὑπὲρ λόγου ὑπέστη σύλληψις καὶ ὁ ἀνέκφραστος καὶ ἀσπόρος προῆλθε τόχος· ναὶ δὴ καὶ διέτι ἀποστέλλει αὐτόν· Εὐαγγελίσασθαι γάρ, φησὶ, πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με. Πόσον οὖν ἀμεινόν τοι καὶ ἀκολουθότερον ἦν καὶ νοεῖν καὶ λέγειν, ὡς δι' ἐν τι τῶν τεθεωρημένων (45-49) ἢ καὶ διὰ πλείω λέγεται Πνεῦμα Γίον καὶ Πνεῦμα Χριστοῦ, ἀλλὰ μὴ ταῦτα τοιαῦτα ὅντα καὶ τηλικαύτην λογίου ἔχοντα καὶ ἀκολουθίαν παρ' οὐδὲν θέμενον ἀναπλασμοῖς ιδίοις καὶ φαντασίαις ἀνυποστάτοις ἐπιχειρεῖν τῆς Ἐκκλησίας τὰ δόγματα διαφθείρειν; Πλὴν αὗτις ὁ κλεινὸς Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος παρίτω τῆς σῆς δόξης τοὺς ἐλέγχους ἔστι μοι συνεργαζόμενος (50)· ὁ γάρ ἐκ τῶν οἰκείων ἔλεγχος καὶ τοῖς ἀναιδεστάτοις αἰδεστιμώτερος.

πέ. Εἰ τοίνυν Ζαχαρίας καὶ Γρηγόριος τοσούτοις ἔτετιν ἀλλήλων διεστηκότες οὐκ ἔσχον τὰς γνώμας περὶ τῆς τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐκπορεύσεως διαταμένας, δηλονότι καὶ ὁ μέσον ἀμφοῖν χορὸς ἵερὸς κατὰ διαδοχὴν τῶν ἱερατικῶν τῆς Ρώμης προστάντες θεσμῶν τὴν αὐτὴν ἀκαίνοτομήτως ἐπρέσβευόν τε καὶ συνδιέθαλπον πίστιν· ὑπὸ γάρ τῶν ἄκρων τὰ μέσα (51) ὥσπερ βῆσον συνέχεται· καὶ συναπαρτίζεται, οὕτω συγκροτεῖται καὶ συγκατεύθυνται. Καίτοι [94] γε εἴ τις τῶν τε (52) φθειράντων καὶ τῶν ἐπομένων ἀγίων ἀνδρῶν πρὸς ἀλλότριον ἀποκλίνων φωραθείη φρόνημα, οὐκ ἀδηλός ἐστιν, ὡς ἐν φ τῆς ἐκείνων ἑαυτὸν διέρρηξε πίστεως, ἐν τούτῳ καὶ τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἀρχιερωσύνης ἑαυτὸν συνεξέτεμεν. Οὕτω μὲν οὖν τῶν εἰρημένων ἀγίων ἀνδρῶν ὁ χορὸς ἐν εὐσέβειᾳ τὸν βίον διεφύλαττεν (53).

⁸⁰ Luc. i, 35. ⁸¹ Luc. iv, 18.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(40) Palat. f. 245 b. εἰ γάρ.

(41) Col. τοῦ Γίου αὐτοῦ.

(42) Col. Βαπτιστὴς σαλπίζει.

(43) Vide supra cap. 51. Photius apud Beccum l. c. c. 5 (G. O. II, 142): Πνεῦμα Χριστοῦ λέγεται Πνεῦμα, δὲ δροσότιον Γίῳ καὶ δὲ ἐπ' αὐτὸν μένει.

(44) Col. φύσεώς ἐστι.

A exhibet illud Apostoli testimonium, Spiritum manere in Filio, an procedere a Filio? Imo et hæc ipsa comportatio est inepta. Illud enim et communis Domini Baptista prædicat, et propheta jam olim vaticinatus est, et ipse met Salvator oraculum illud legens obsignat et comprobat; hancque doctrinam Ecclesia orthodoxa inde nacta cunctis fidelibus descendam profert; tu vero e caliginosis impietatis januis egressus loco prædicandi Spiritum manere in Filio et super Filium, Deo repugnans asseris, illum a Filio procedere. Permanet in Filio; idcirco est Filii, et quia ejusdem, ut superius dixi, est naturæ et deitatis et gloriæ et potentiae et virtutis; vel etiamsi vis, quia ungit Christum. *Spiritus enim Domini, inquit, super me, propterea unxit me,* et B quia obumbrante ipso⁸⁰ Virginis incomprehensibilis peracta fuit conceptio, et ineffabilis sine semine partus prodiit; nec non quia et ipsum mittit. *Nam evangelizare pauperibus misit me⁸¹.* Quanto igitur rectius convenientiusque poteras et sentire et dicere, ob unam aliquam aut plures dictarum expositionum nominari Spiritum Filii et Spiritum Christi, non autem his adeo validis et consentaneis rationibus spretis commentis propriis imaginationibusque nullam habentibus subsistentiam conari Ecclesiæ dogmata corrumpere! Cæterum prodeant rursus inclitus Zacharias atque Gregorius, mecum adhuc opinionem tuam confutaturi (confutatio enim e domesticis profecta etiam impudentissimis pudorem creat).

C 86. Si ergo Zacharias et Gregorius tot annorum spatio ab invicem distantes non habuerunt sententias de sanctissimi Spiritus processione dissitas, certe et medius inter hos chorus pontificum, qui sacris Romanæ Ecclesiæ insulis per successionem præfuerunt, eamdem sine ulla innovatione prædicabat et sovebat fidem; ab extremis enim media, quemadmodum continentur et communiuntur, ita etiam constituuntur et diriguntur. Quanquam si quis vestitorum et posteriorum sanctorum in sensum alienum deflexisse deprehendatur, is citra dubium, dum se ab illorum divulsit fide, ab ordine quoque atque throno et pontificatu semetipsum exscidit. D Ita igitur memoratorum sanctorum cœtus tota vita pietatem tuebatur.

(45-49) Palat. f. 246 a. τῶν θεωρημένων.

(50) Vatic. f. 207 a. etiam habuit συνεργαζόμενος; sed posteriori manu terminatio pluralis — οἱ superscripta est.

(51) Palat. f. 246 a. τῶν ἄκρων τὰ μετὰ ὥσπερ.

(52) Col. omitt. τε.

(53) In epist. ad Aquilei archiepiscopum adducit et Adrianum I, qui et ipse in ep. ad Tarasium Spi-

87. At ignoras vetera pigetque te tuorum Patrum A etrevera Patrum sententiam perscrutari? Nuperrime, nondum enim secunda generatio præteriit, Leo ille celeberrimus, qui et miraculorum gloria claruit, omnem omnibus excindens hæreticum prætextum, quoniam sacram Patrum nostrorum doctrinam enuntians ob lingua illius inopiam, quæ non æque late ac Græca patet, non pure nec sincere nec apposite Latina gens verba aptabat sensui, multisque præbebat circa fidem diversitatis suspicionem nimia illa nominum angustia non sufficiens explicandæ ad amissim sententiæ, propterea divinus ille sapien-tissimusque vir in animum induxit suum — (causa autem, cur id in animum induxerit, præter jam dicta fuit etiam hæresis illa, quæ nunc palam et aperte prædicatur, tunc vero intra dentes in Romanorum B urbe mussitabatur) — præcipere, ut lingua Græca sacrum fidei symbolum etiam Romani recitarent; per hoc enim divinitus inspiratum consilium et lingua inopiam suppleri et reparari et catholicis removeri diversitatis in fide suspicionem, nec non recens pullulanter impietatem radicitus a Romana civitate abscindi. Quamobrem non solum in ipsa Romanorum urbe programmata et edicta posuit, ut

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

rium ex Patre procedere professus fuerit: 'Αλλὰ καὶ Ἀδριανὸς ἐκεῖνος τὸν αὐτὸν ἀποστολικὸν Θρόνον διιθύνας ἐν οἷς πρὸς τὸν ἀγιώτατον καὶ μακριώτατον Ταράτιον, τὸν ἡμέτερον πατρόθειον, ἀντέγραψε, σαρῶς τε καὶ περιφανῶς φαίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ωρονῶν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐκ ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεται.'

(53) Col. ap. Mai. l. c. p. xxv, δευτέρᾳ γενεᾷ: « Videlur hic Photius sequi illorum sententiam, qui γενέαν ætatem definiebant triginta annorum periodum. Nam sanctus Leo IV obiit anno 855, Photius scribebat hæc sub Adriano III, qui pontificatus adiit anno 884. Confer. Euseb. Quæst. p. 40, n. 1. Aliter, ut puto, Photius in *Amphil.* 149. » — MAIUS.

(54) « Narrantur hæc in s. Leonis IV vita prodigia, quibus nunc commode accedit Photii suffragium ac testimonium. » M. Verum cf. notam nostram 7.

(55) Lectio differt; Vat. habet: 'Ο κ. θαύματιν ἔχων ἐστιν οὗτος ἐνσεμν. Palat. eodem modo, sed legit οὗτος; Allatius loco mox citando ut Vatic. Maius ex cod. Colum. Ηεριώνυμος καὶ θαύμ. ἔχων ἐστιν οἷς, ut supra.

(56) Hucusque Photii verba affert Maius: « Nuper, nondum altera elapsa ætate, vita excessit (παρῆλθε) Leo ille celeberrimus, qui prodigiis etiam inclaruit. »

(57) Leo Allatius in *Confutatione fabulæ de Joanna Papissa* (in *Symmictis*, ed. Colon. Agr. 1633, p. II, p. 418) § 11: « Heri, et nondum secunda generatio præteriit, nobilis ille Leo, qui et miraculis editis potest gloriari, omnem omnium excidens prætextum hæreticorum. »

(58) Col. p. 311: ἑτεροθησαίς.

(59) Græcos doctores plerumque Latinorum linguam penitus ignorantes ei στενότητα καὶ πενίαν ὄνομάτων objicere saepe videre est, v. gr. Greg. Naz. orat. 21, p. 395 ed. Bill. Photius vero Occidentales veluti barbaros spernens inopiam Romani sermonis præ Græcorum lingua ditissima exag- gerat.

πξ. 'Αλλ' ἀγνοεῖς τὰ παλαιά, καὶ ὅκουν ἔχεις τῶν σῶν Πατέρων καὶ ὡς ἀληθῶς Πατέρων ἀναθεωρεῖ τὸ ορόνημα; Χθὲς, καὶ οὖπα δευτέρᾳ γενεᾷ (53) πάρηλθε, Λέων ἐκεῖνος ὁ περιώνυμος, ὁ καὶ θαύματιν (54) ἔχων ἔστιν οἷς (55) ἐντεμνύνεσθαι (56), πᾶσαν ἀπάντων ἐκκόπτων πρόφασιν αἰρετικήν (57). [95] ἐπείπερ τὸ ιερὸν τῶν Πατέρων ἡμῶν μάθημα πολλάκις ἡ Λατινὸς φθεγγομένη, διὰ τὸ τῆς φωνῆς ἐνδεές τε καὶ τῷ πλάνει τῆς Ἑλληνίδος μὴ συνεπεκτείνεσθαι οὐ καθαρῶς οὐδὲ εἰλικρινῶς οὐδὲ περὶ πόδα τοὺς λόγους ήρμαζε τῷ νοήματι καὶ πάλλοις παρεῖχε περὶ τὴν πίστιν ἑτεροθησαίς (58) ὑπόληψιν τῶν ὄνομάτων ἡ στενοχωρία μὴ ἔξαρχούσα διερμηνεύειν τῆς διανοίας τὴν ἀκρίβειαν (59). διὰ δὴ τοῦτο ὁ Θεότοπος ἐκεῖνος ἀνήρ (60) εἰς ἐνθύμιον (61) κατέστη (καὶ τὸ γε τῆς [96] πρὸς τὸ ἐνθύμιον ὕπηρης αἵτιον ὑπῆρχε μετὰ τῆς προειρημένης αἵτιας ἡ νῦν ἀνέδην (62) αἵρεσις παρέησα: αξομένη ὑπὸ τοῖς δόδοις τηνικαῦτα κατὰ τὴν 'Ρωμαίων πόλιν λαλουμένη). τὸ δὲ ἐνθύμιον, Ἑλλάδι γλώσσῃ πρόσταγμα δουναι τὸ τῆς πίστεως ιερὸν μάθημα καὶ τοὺς 'Ρωμαίους λέγειν· καὶ γὰρ διὰ ταύτης τῆς θεοπνεύστου ἐπινοίας τὸ γε (63) τῆς φωνῆς ἐνδεές εἰς ἀναπλήρωσιν ἀπακαθίσταται καὶ εὑρυθμίζεται· καὶ τῶν εὔτεούσιντων

(60) Dubium moveri potest, an Leo iste sit tertius an quartus hujus nominis. Idem enim pontifex Leo, de quo hic Photius loquitur, Symbolum Græce et Latine exaratum in tabulis seu clypeis publice affigendum curavit. Id ex cap. sequ. videtur erui et ex ep. ad Aquilei. manifestius liquet. Etenim ibi, postquam de Leone I verba fecerat, ita ad juniorem Leonem transit: 'Ωσαύτως δὲ καὶ ὁ μεταγενέστερος Λέων, ὁ τὴν πίστιν ὥσπερ τὴν κλῆσιν ἐφάμιλλος, οὗτος δὴ οὗτος ὁ τῆς εὐσεβείας θερμὸς ζηλωτὴς, ὃς ἀν κατὰ μηδένα τρόπον μηδαμῶς παραχαράττοιτο βαρεῖσθε γλώσσῃ τὸ ἔχοντον ἡμῶν τῆς εὐσεβείας μάθημα. Ἑλληνίδι φωνῇ, ὥσπερ δὴ καὶ κατὰ ἀρχὰς εἴρηται, τοῖς ἐν τῇ Δύσει δὲ' αὐτοῦ δοξολογεῖν καὶ θεολογεῖν τὴν ἄγιαν Τριάδα παραδέδωκεν· καὶ οὐ λόγῳ μόνον καὶ προστάγματι, ἀλλὰ καὶ θυρεοῖς τισι πεποιημένοις, ὥσπερ στήλαις τισιν, ἀναγραψάμενός τε καὶ εἰς δψιν ἀπάντων προθεῖς κατὰ τὰς πύλας τῆς Ἐκκλησίας προσέπηξεν; Sed illud factum, juxta Occidentales, Leoni III tribendum est, de quo liber Pontificalis illud commemorat. Ex altera vero parte tum ea quæ de miraculis narrantur, tum quod cap. seq. in fine refertur, plures adhuc esse superstites, qui viderint illos clypeos a Leone expositos, melius in Leonem IV quadrant quam in Leonem III. Nisi forte quis dicat, Leonem IV idem renovasse quod Leo III fecerat, credibile videtur, Photium utrumque Pontificem confusisse; talis confusionis apud Græcos plura inveniuntur exempla, ut quoad Gregorium I et II. Utrumque tamen probabilitate non caret. Idem fere refertur opusc. contra senioris Romæ asseclas, cap. 12, ubi Leo et Benedictus III conjunguntur, Cæterum Leonis IV tempora bene nosse adhuc poterat Photius, qui illo pontifice in aula Byzantina jam versabatur. Quod vero edicto seu constitutione Leo jussit Romanos Græca lingua Symbolum recitare, id ex facti explicatione et amplificatione videtur profectum, sicut et alia hujusmodi.

(61) Col. τοιοῦτον.

(62) Sie Col. Palat. f. 247 a. ἀναίδην.

(63) Sic Col. Vatic. τὸ τῆς φ.

ἀπελαύνεσθαι τὴν ἐξ ὑπολήψεως ἐτεροδοξίαν, ναὶ δὴ καὶ τὸ τοῦ ἄγους ἀρτιψυὲς θάττον τῆς Ἀρματικῆς πρόρρ̄ιζον ἐκκόπτεσθαι πολιτεῖας. Διόπερ οὐ μόνον ἐν αὐτῇ τῇ Ἀρματικῶν πόλει προγράμματά τε καὶ προθέματα ἔθετο (64), κατὰ τὰς μυστικὰς Ἱερολογίας τὸ ἱερὸν τῆς πίστεως ἡμῶν σύμβολον, καθ' ὃν τρόπον καὶ κατ' ἀρχὰς συνοδικοῖς καὶ φωναῖς καὶ ψηφίσμασιν ἐκπεφώνηται, Ἐλλάδι γλώσσῃ καὶ παρ' αὐτοῖς ἐκείνοις τοῖς τὴν Ἀρματικῶν φωνὴν ἀφιᾶσιν ἀπαγγέλλεσθαι, ἀλλὰ καὶ πανταχοῦ τῶν ἐπαρχιῶν αἱ τὴν Ἀρχιερωσύνην δι' εὐλαβείας καὶ ἡγεμονίαν (65) ἄγουσι, τὸ αὐτὸ φρόνειν καὶ πράττειν, αἱ τε (66) τοῦ δόγματος τὸ ἀμετάθετον ἀσφαλισάμενος καὶ λόγοις καὶ γράμμασι συνοδικοῖς διεπέμψατο (67).

πτ'. Καὶ ἦν ἡ πρᾶξις οὐκ αὐτοῦ μόνον ἀρχιεράτεύοντος τὸ σεβάσμιον ἔχουσα· ἀλλὰ καὶ ὁ πρᾶξις καὶ ἐπιεικής καὶ ἀσκητικοῖς ἀγῶσιν ἐναγλαΐζομενος, ὁ κλεινὸς Βενέδικτος ὁ μετ' ἐκείνον τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου διάδοχος (68), τὸ [97] αὐτὸ καὶ στέργειν καὶ κρατύνειν οὐ τὴν δευτέραν τάξιν ἔχειν ἐσπούδαζεν, εἰ καὶ δευτερεύειν αὐτὸν ὁ χρόνος ὑπέτατεν (69). Εἴ δέ τις μετ' ἐκείνους γλώσσῃ δολερῷ καὶ τῇ μὴ (70) πλαττομένῃ (71) (οὐ γὰρ ἐθάρρει γυμνῇ τῇ κεφαλῇ πρὸς τὰ κάλλιστα καὶ θεοφιλέστατα παρατάττεσθαι (72), ἀλλ' οὐδὲ (73) τὸ φρίκτὸν τῆς πίστεως ἀνὰ χειλέων (74) ἀπάντων περιφέρεσθαι, προκάλυμμα τῆς γνώμης θέμενος) τὸ ὅγιον θεοτελέστατον καὶ ὀφελιμώτατον (75) ἔργον τῶν Ἐκκλησιῶν περιέκειρέ τε καὶ ἐλυμάνατο· [οὐκ ἐμὸν γὰρ ὀνόματι τὰς παλαιμναῖους πράξεις διεξιέναι·] αὐτὸς ἀν εἰδεῖη (76) μᾶλλον δὲ πικρῶς οἶδεν (77) ήδη καὶ ἀθλίως τὴν δίκην ἐκεῖθεν εἰσπραττόμενος τῆς ὑφάλου τόλμης· ἀλλ' ἐκείνος μὲν (σιγῇ γὰρ καὶ αὐτὸς, εἰ καὶ μὴ ἐκὼν) εἰς τὸ τῆς σιγῆς ἀπερρήφθω χωρίον (78). Οὐ δέ γε [98] θεσπέσιος λέων οὐ μέχρι

A inter S. missarum solemnia sacrum nostrae fidei symbolum, quemadmodum et ab initio synodis vocibus decretisque fuerat enuntiatum, Graeca lingua etiam apud illos ipsos, qui Latine loquebantur, recitaretur, sed etiam omnibus provinciis, quæ Romanum pontificatum atque regimen venerabantur, idem sentire idemque peragere et sermonibus et synodis litteris mandavit dirisque anathematis vinculis dogmatis cavit firmitatem.

B 88. Idque non solum ipso pontificatum administrante peragebatur, sed et mīlis ille ac mansuetus, certaminibusque clarus asceticis, inclytus Benedictus, illius in pontificali sede successor, in hoc tuendo et stabiliendo non esse secundus adnitebatur tametsi secundum ratio temporis ipsum constituebat. Quod si quis post illos lingua dolosa et venerationem simulante (non enim aperta fronte [nudo capite] constitutiones optimas piissimasque oppugnare audebat) sub specioso titulo, quod in ore omnium symbolum illud fidei non esset circumferendum, memoratum piissimum utilissimumque opus rescindere ab Ecclesiis et abrumpere voluit (non enim est meum, nomine auctorum scelestis facinora prosequi) : ipse neverit, imo acerbe jam et misere novit pœnas inde luens subdolæ temeritatis. At ille quidem (silet enim et ipse, licet invitus) in silentii regionem projectus jaceat. Divinus autem Leo non ad ea solum, quæ diximus, bonam istam et a Deo inspiratam curam et actionem produxit, sed etiam, cum exstarent in repositoriis principum

VARIAE LECTIONES ET NOTÆ.

C est. Hæc et seq. perdifficilia sunt ; videtur quid deesse.

(74) Col. ἀναχειλέων.

(75) Apud Allatium mendose : φυλοτιμώτατον.

(76) Col. εἰδεῖη.

(77) Allat. εἰδεῖν.

D (78) Pericopen hanc : εἰ δέ τις μετ' ἐκείνους — χωρίον, quæ Nicolaum I respicit, Allatius contra Creyght. p. 231, 232 in medium profert ita disserens : « Post Benedictum ad Nicolaum descendens, qui postea pontificatum inierat, æque atque neque de nomine illi esset notus, nomen obticescens, eum secreto nec palam populo id dicere asseverat (Photius) : « Quod si quis post eos, et ad omnia audendum projecta lingua : neque enim aperto capite contra optima Deoque gratissima niti audebat ; sed nec tremendum fidei in ore omnium circumduci solitum (?) sententiae suæ tegumentum prætexens, dictum piissimum et maxime honorandum Ecclesiarum opus attondit vel læsit : neque enim mei propositi est sceleratas actiones edicere ; ipse sciverit ; quinimo amare jam novit, miserandum in modum pœnas illic persolvens occultæ audaciæ — sed ille tacet, licet invitus ; propterea in silentii receptaculum projiciatur. » — « Testis locuples Photius, Nicolaum separatim ab aliis, nec sonora lingua, aut id exprimente Spiritum ex Filio procedere censuisse ; et tu (Creyght.) ab ipso Nicolao nuper introductam impietatem declamas ? . . . Si sub lingua et non aperto capite pronuntiabat, non

(64) Col. ἔθετο deest.

(65) Palat. καὶ ἡγεμονίας ἄγ. Col. ἡγεμονίας ἄγ. τὸ αὐτὸ καὶ φρ. καὶ πρ.

(66) Col. τό.

(67) Nullum ejusmodi synodalium habemus vestigium.

(68) Hæc videntur immediatum successorem insinuare ; unde Leo de quo c. 87 egit, Leo IV erit. Verba ὁ πρᾶξις — διάδοχος adducit card. Maius l. c. « Mitis ille et pius et asceticis certaminibus famigeratus, inclytus Benedictus, qui in supremam Leonis cathedram successit. »

(69) Hæc verba ἀλλὰ κ. ὁ πρᾶξις — ὑπέτατέν eodem modo ex mss. transcripserat Leo Allatius fab. de Joannæ Papissæ Confut. (Symmicta II, p. 419.) « Sed et mīlis et mansuetus et asceticis certaminibus illustris, inclytus, Benedictus, post eum in archiepiscopico throno successor, hoc idem et amplectendo et confirmando non secundus esse nitebatur (ἐσπούδαζεν, quod proinde in Graeco Allatii textu nonnisi typographi sphalmate omissum est), licet tempore secundus esset. »

(70) Sic apud Allatium c. Creyght. p. 231 ; Vatic. τιμῆν. Col. τιμῆν.

(71) Palat. πλαττομένην.

(72) Col. πράττεσθαι.

(73) Sic Allat. l. c. In cod. Vatic. spatium vacuum, in margine vero posteriori manu legitur : ἀλλ' ὡς οὐδὲ. Palat. ἀλλ' ὡς οὐδὲ c. * Col. p. 312 : ἀλλ' ὡς οὐ δεῖ. Sic et Pal. legi posse observatum

apostolorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus florente adhuc pietate in sacris illis thesauris reposatae parvulae seu tabellæ duæ, quæ litteris verbisque Græcis exhibebant sæpe memoratam nostræ fidei sacram expositionem, has jussit coram Romano populo recitari conspiciendasque omnibus exponi, et multi illorum, qui tunc hæc viderunt et legerunt, etiam nunc inter vivos adhuc degunt.

γνωσθῆναι κατενώπιον τοῦ Ρωμαῖκου πλήθους καὶ πολλοὶ τῶν τεθεαμένων (82) τηνικαῦτα καὶ ἀνεγγνωκότων

89. Atque ita hi pietatis fulgoribus emicabant atque Spiritum a Patre procedere prædicabant. Meus quoque Joannes (meus enim est tum ob alia tum quia cæteris ardentius meas partes sustinuit), meus igitur Joannes, virilis mente, virilis quoque pietate, virilis demum in oppugnanda ac profliganda quavis injustitia et impietate valensque non sacris solum, sed etiam civilibus legibus opitulari turbatumque ordinem restituere; hic, inquam, gratiosus Romæ pontifex per suos religiosissimos et illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum præsules et

VARIÆ LECTIÖNES ET NOTÆ.

ergo Symbolo addiderat, quod in ecclesiis sonora voce cantillabatur. Nec poterat Photius id de Nicolao ad liquidum explorata veritate pronuntiare, cum originem tanti sceleris juxta cum ignarissimis sciret; nec ipsum puduit fateri, quod nesciebat. » Deinde adducit Photii verba: Καὶ τίνες ἐμάχοντο, ut supra c. 80 leguntur. His confirmantur quæ scripsit Baronius, ad a. 883, n. 35: « Quisnam autem Romanorum pontificum primus id statuerit, ut recipereetur symbolum cum iisdem duabus dictionibus *Filioque*, scimus viros doctos in his investigandis plurimum laborasse et ad tempora Nicolai vel circa id retulisse. Verum si id fuisset, certe Photius altius in ipsum Nicolaum pontificem declamasset, qui ea in Symbolum intulisset; sed cum duabus epistolis acerbissime in Rom. Ecclesiam invehatur, nunquam eum eo nomine sugillat, quod ea in Nicænum symbolum intulisset. » Deinde adducit anonymum auctorem in *Bibl. Vallicell.*, qui id ad Christophorum P. refert quem ideo Sergius Coptanus e diptychis expunxerit. Id multi sequioris temporis Græci statuunt. Cf. opusc. c. vet Rom. asseclas cap. 12 fin. auct. ap. Allat. *De syn. Phot.* p. 204, 206; *De cons. II*, 8, 2, p. 606 610; *De libr. Eccl. Græc.* diss. 2, p. 456. De variis hac in re opinionibus consule Petav. Trin. VII, c. 2, 3.

(79) Col. παλαιτάτων (o ras.)

(80) Col. καὶ ταῦτα.

(81) Eodem fere modo opusc. contra vet. Rom. assecl. cap. 12, Nicol. Methon. in *Synopsi*, aliisque. Indirecta sermonis forma ex Photio eadem proferunt Jo. Beccus *Orat. de un. Eccl.* c. 47 (G. O. I, 172, 173); et L. Allatius, *De consens. II*, 6, 6, p. 580. Item verba Photii exhibentur a Niceta Chon. (in *Thesauro fid. orthod.* t. XXI), qui ab Ussorio (*Dissert. de Rom. Eccl. symbolo vetere*, Oxon. 1660, p. 26) citatur: Οὐ θεσπέσιος Λέων καὶ τὰς ἐν τοῖς Θησαυροφυλακίοις τῶν κορυφαίων Π. κ. Π. ἐκ παλαιτάτων χρόνων ἀποτεθησαυρισμένας τοῖς Ἱεροῖς κειμηλίοις δύο ἀσπίδας, αἱ γράμματα καὶ ρήματαν Ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν Ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν, ταῦτα — ἐδικαίωσε. « Divinus Leo in gazophylaciis primiorum Petri et Pauli ab antiquissimis temporibus inter sacros thesauros reposita duo ancilia, quæ Græcis litteris et verbis sacrosanctam fidei nostræ expositionem loquebantur, coram plebe Romana

A τῶν εἰρημένων προήγαγε τὴν καλὴν ταύτην καὶ θεοκόνητον πρόνοιάν τε καὶ πρᾶξιν· ἀλλὰ καὶ γὰρ ήσαν ἐν τοῖς Θησαυροφυλακίοις τῶν κορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου ἐκ παλαιτάτων (79) χρόνων καὶ εὑστεβίας ἀνθούσης ἀποτεθησαυρισμέναι· τοῖς Ἱεροῖς κειμηλίοις ἀσπίδες δύο, αἱ γράμματα τε καὶ ρήματαν Ἑλληνικοῖς ἔλεγον τὴν πολλάκις εἰρημένην Ἱερὰν τῆς ἡμῶν πίστεως ἔκθεσιν· ταῦτα (80) [99] ὑπανατίες ὅψιν ἀπάντων ἐλθεῖν ἐδικαίωσε (81), καὶ ἦτι τῷ βίῳ παραμένουσιν.

πῦ. 'Αλλ' οὕτω μὲν καὶ οὗτοι τὴν εὐσέβειαν ἡστραπτον καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἐθεολόγουν ἐκπορεύεσθαι. 'Ο δὲ ἔμὸς Ἰωάννης (83) (ἔμὸς γὰρ τά τε ἄλλα καὶ ὅτι πλέον τῶν ἄλλων ἐξιρκεῖστο τὰ ἡμέτερα). οὗτος τοίνυν ὁ Ἰωάννης (84) ἡμέτερος, ὁ τὸν νοῦν μὲν ἀνδρεῖος, ἀνδρεῖος δὲ τὴν εὐσέβειαν, ἀνδρεῖος (85) δὲ μισεῖν (86) καὶ καταβάλλειν ἀδικίαν [100] πᾶσαν καὶ δυσσέβειαν (87); καὶ οὐχ Ἱεροῖς θευμοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ πολιτικοῖς ἐπαρκεῖν δυνάμενος καὶ τὸ ἄτακτον εἰς τάξιν μεταβάλλειν· οὗτος ὁ κεχαριτωμένος τῆς Ῥώμης ἀρχιερεὺς διὰ τῶν

recitari et in omnium conspectu produci statuit. »

(82) Θεασαμένων legit Usser, qui et hæc cum aliis jungit: « Et multi eorum, qui tunc viderunt (vidrant) et legerant, vita adhuc fruuntur. »

(83) Palat. et Colum. « Οτι δὲ ὁ ἔμὸς. Vatic. f. 207 b. "Οτι δὲ ἔμὸς.

(84) Col. Ἰωάν. ὁ ἡμ.

(85) « Non de nihilo est, quod Joannem (VIII) Photius *virilem ter* dicit; sine dubio enim respicit atque oblique refutat crimen animi imbellis, quod huic papæ vulgo jam impingebar, quia Photium teterimum hostem et tot antea anathematibus percussum in Byzantium sedem reponi passus fuerat. Hinc orta Joannæ Papissæ fabula, de cuius origine cum multi rumores diditi fuerint, rem acutetigisse nunc Baronium videmus ad an. 879, c. 5, qui idecirco hunc papam dictatum fuisse feminam existimavit, quia visus esset ob nimiam animi facilitatem et mollitudinem abjecta penitus omni virilitate, sacerdotalem constantiam amisisse, adeoque non papam, ut Nicolaum I et Adrianum II, sed papissam contumeliale loco dictum, utpote qui ne eunucho quidem restisset, qualem revera fuisse Photium *fama* tulit (etsi falsum id sit). Et miror Allatum, qui in peculiari dissertatione de Joan. papissæ fabula, cum nonnulla ex his Photii testimoniis circa Romanos pontifices recitaverit, hoc circa

C Joannem prætermiserit, neque ex eodem facilem fabulæ, quam poterat, Baronio etiam duce, interpretationem fecerit. Hinc videmus Pagium quoque in Baronii critica frustra sibi plausisse de hujus fabule origine a temporibus Photianis exclusa et ad saeculum XIII pertracta. » Ita Maius, l. c. p. xxvi.

— Sane eruditi plerique consentiunt, ante saeculum XIII hanc fabulam jam sparsam fuisse et originem ex inventivis in quemdam Joannem papam esse repetendam, sive Joannes VIII is fuerit, sive X, vel XI, sive XII. (Cf. varias sententias collectas apud Schröckh, K. G. XX, p. 75-110.) Negari non potest, Baronii conjecturæ ex hoc Photii loco probabilitatem majorem accedere.

(86) Apud Beccum (vide infra not. 6) deest ἀνδρεῖος tertia vice et legitur: Τὴν εὐσέβειαν πρὸς δὲ (τὸ) μισεῖν.

(87) Ibid. Αδικίαν καὶ πᾶσαν δυσσέβειαν.

αὐτοῦ θεοσεβεστάτων καὶ περιδέξων τοποτηρητῶν Παύλου καὶ Εὐγενίου καὶ Πέτρου τῶν ἀρχιερέων καὶ ιερέων Θεοῦ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς συνόδῳ (88) παραγγοντών ὡς τὴν καθολικὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ τῆς Ῥώμης ἀρχιερεῖς τὸ τῆς πίστεως ἀποδεχόμενος σύμβολον γνώμην καὶ γλώσσην καὶ χερσὶν ἵεραις τῶν εἰσηγμένων περιφανεστάτων καὶ θαυματίων ἀνδρῶν ὑπέγραψε τε καὶ ἐπεσφράγισατο (89). Ναὶ δὴ (90) καὶ δὲ μετ' ἐκείνον ἵερὸς Ἀδριανὸς συνοδικὴν [101] ἡμῖν ἐπιστολὴν (91), ὥσπερ ἔθος παλαιὸν, ἀναπέμψας, τὴν αὐτὴν εὐσέβειαν δι' αὐτῆς ἀνεκήρυξε καὶ τὸ Πνεῦμα [102] τοῦ Πατρὸς ἀθεολόγει ἐκπορεύεσθαι (92). Τούτων δὴ τῶν ἵερῶν καὶ μακαρίων ἀρχιερέων Ῥώμης οὕτω διὰ βίου καὶ πεφρονηκότων καὶ διδαξάντων καὶ ἀπὸ τῶν

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Synodus anno 879 Cpli celebrata, in qua tres illi legati, quos Photius mirum in modum extollit, instructionum suarum mandatorumque regulam minime sunt secuti.

(89) Hæc verba : 'Ο ἐμὸς Ἰωάννης — ἐπεσφράγισατο recitat Jo. Beccus lib. III, ad Théod. Sugd. episc. c. 4 (Gr. orth., II, p. 138, 139) tanquam ex libris ad Eusebium desumpta. Allatius ita vertit : « Porro meus Joannes (meus etenim est et rebus aliis et quod negotia nostra magis quam alii amice amplexus est), hic itaque Joannes noster, prudentia juxta ac pietate strenuus, nec non injustiam, quam odio prosequitur, et impietatem propulsandam idoneus (vide not. 3, unde explicatur, quare Allatum fugerit vis ter appositi prædicati virilis), et nec sacris canonibus tantum, sed et civilibus legibus opem ferre, et quod inordinatum est in ordinem redigere plurimum potens; hic gratiosus Romanus Pontifex per suos piissimos et gloriosissimos locum tenentes, Paulum, Eugenium et Petrum, præsules et sacerdotes Dei, qui in nosfrām synodum convenere, quemadmodum catholica Ecclesia et prædecessores ejus Romani pontifices, Symbolum fidei acceptans, mente et lingua sacrisque dictorum illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscrispsit et obsignavit. » — Card. Maius, cuius versionem cum bac conferendam paulo post subnectimus, ex hoc loco paulo fusius (p. xxv-xxviii) confirmat, epistolam illam Joanni VIII ascriptam, qua diserte additio *Filioque* reprobatur illiusque assertores cum Juda proditore deputantur (ep. 320 : « Non ignoramus — οὐκ ἀγνοεῖν. » Mansi. Conc. XVII, p. 239, 523, seq. JAFFÉ, *Regesta Rom. Pont.* II. 2597, p. 290) genuinam minime esse, quod est aliæ gravissimæ rationes ostendunt. In ejusmodi materia Photii de hac epistola altum silentium plus aliquid quam argumentum mere negativum suppeditat. « Si illa epistola, » ait præfatus cardinalis, « reapse ad Photium missa fuisset, fieri non poterat, quin hoc loco Photius eam vel recitaret vel saltem disertis verbis appellaret; quod cum non faciat, sequitur hinc argumentum certissimum contra ejus epistolæ veritatem. » Cætera argumenta cum nostro libro non connexa hic adjungere non vacat.

(90) Sic Vat. et Palat. Col. p. 313 habet δῆ (secus ac apud Maium δέ).

(91) In editione card. Caraffæ ingens lacuna est epistolarum pontificiarum a Joanne VIII usque ad Leonem IX, annis fere 170. Quare et hæc Adriani III ad Photium, si vera est, epistola desideratur, Photius autem ejus dicto abutitur, non secus ac vetustorum pontificum formulis, ut jam

A sacerdotes Dei, qui ad nostram synodum convenere, quemadmodum Ecclesia Dei catholica ejusque prædecessores Romaui pontifices, symbolum fidei recipiens mente et lingua sacrisque manibus prædictorum illustrissimorum et admirandorum hominum subscrispsit et obsignavit. Imo et ejus successor sacer Hadrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolameamdem pietatem in ipsa prædicabat et Spiritum a Patre procedere docebat. Cum igitur sancti isti heatique Romani pontifices ita, dum vivebant, senserint et docuerint, atque e fragili hac ad immortalem vitam in eadem confessione transierint, quosnam possunt hæretica ægritudine laborantes in medium proferre, a quibus lethiferum illud talis impietatis venenum hauserint, quin illos confestim

B diximus. Et quidem, ut recte observat Lequienius, diss. I ; Damasc. c. 39, Romana Ecclesia nunquam Græcis diserte imperavit, ut Symbolum ea particula augerent, quanquam hi rei ipsi fidem adjungere teneantur. Atque ita adhuc intactum Græci quoque catholici Symbolum recitant. Quid ergo mirum, si Adrianus III ita fortasse locutus est ? — M.

(92) Totum textum δτι δὲ ὁ ἐμὸς Ἰωάννης — ἐκπορεύεσθαι recitat ex cod. Column. p. 312, card Maius, l. c. p. xxv, xxvi, hac addita versione : « Joannes meus (hic enim meus est tum ob alias causas, tum quia res meas præcipue cordi habuit) hic, inquam, Joannes noster, virili mente, virilique pietate præeditus, qui quodvis iniquitatis impietatisve genus viriliter odit atque expulit, neque sacris tantummodo condendis legibus, verum etiam politica prudentia valuit, atque ad ordinem res turbatas revocavit; hic, inquam, gratiosus Romæ Pontifex per suos religiosissimos atque illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum pontificali sacerdotali dignitate fulgentes, qui ad synodum nostram convenerunt, non secus ac Ecclesia catholica ejusque decessores Pontifices, fidei Symbolo recepto, mente, lingua (γλώσσῃ in Gr. textu Maii non nisi typographicō errore omissum patet) manibusque subscrispsit idemque confirmavit. Sane et ejus successor sacer Hadrianus synodicam ad nos more vetere mittens epistolam, eamdem fidei rationem in ipsa ostendit et Spiritum a Patre procedere censuit. » — Similia de postremis Pontificibus dicit epist. ad Aquilei archiep. Τοὺς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις πρέσβεις, οὐ μόνον ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ τρίτον τῆς πρεσβυτερίας Ῥώμης ἀναδραμόντας (οὐκ ἔάσειν μοι δοκῶ), οἱ περὶ τῆς εὐσέβειας οἰα εἰκὸς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς λόγους ἀνακινησάντων οὐδὲν παρηλλαγμένον τῆς ἀνὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐξηπλωμένης εὐσέβειας οὔτε εἶπον οὔτε φρονουντες ἡλέγχθησαν, τούναντίον δὲ τραγῶς μεθ' ἡμῶν καὶ ἀδιστάκτως τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκ τοῦ Πατρὸς ἀνεκήρυξαν ἐκπορεύεσθαι. Deinde de synodo a. 879 habita : 'Αλλὰ γάρ καὶ συνόδου συγχροτηθεσῆς ἐπὶ τοιν ἐκκλησιστικοῖς κεφαλαίοις (sed proxime de Photii restitutione agebatur) οἱ ἐκεῖθεν ἀπεσταλμένοι του ἐν ἀγίοις Ἰωάννου πάπα τοποτηρηταῖ, ὡς αὐτοῦ παρόντος ἐκείνου καὶ συνθεολογουντος ἡμῖν τὴν εὐσέβειαν, τῷ συμβόλῳ τῆς πίστεως τῷ διὰ πασῶν τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων κατὰ τὴν Δεσποτικὴν φωνὴν καὶ κτυπασμένῳ καὶ κρατυνομένῳ ὡς ὅμοφρονες καὶ φωνῆς καὶ γλώσσης καὶ ἴδιοχείρῳ γραφῆ καθυπετημέναντο. Nihil hic rursus de spuria illa epistola Joannis n. 320, nihil pro causa Photii, nisi quod legati pontificis Symbolum sine additamento receperent subscriperint.

adversarios propalent iis, qui regiones occidentales recta fide illustrarunt?

κὴν νόσον νόσησαντες, [103] ἐξ ὧν τὸ δηλητήριον φάρμακον τῆς τηλικαύτης ἀσθείας ἐξέπιον, καὶ οὐκ αὐτίκα τούτους ἀντιπάλους τοῖς δρυθοδοξίᾳ τὰ ἐσπέρια καταφωτίσαι θριαμβεύουσιν (93) ;

90. At vero nondum vultis errorem istum deponere? Ego igitur alias quoque cantationes e Spiritus sancti eloquiis vobis accinam, tametsi vos loco resipiscendi malitis aspidem imitari aures suas ad voces incantantium obturantem. *Spiritus Dei* dicitur sanctissimus *Spiritus*; dicit enim Salvator: *Si ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia*⁸². *Spiritus præterea Patris*: *Non enim vos estis, qui loquimini*⁸³, rursum ait idem veritatis fons, sed *Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis*; dicitur *Spiritus Dei*, clamante Isaia: *Et requiescat super eum Spiritus Dei*⁸⁴. — *Spiritus, qui ex Deo est*. Vos autem, ait magnus rectorum dogmatum præaco Paulus, *non accepistis Spiritum mundi, sed Spiritum qui ex Deo est*⁸⁵; et alibi: *Si Spiritus Dei ducimini, non estis in carne*⁸⁶. — *Spiritum Domini clamat Isaías: Spiritus Domini super me, eo quod unxit me*⁸⁷. Rursum dicitur *Spiritus Filii, Spiritus Christi, Spiritus suscitantis Iesum Christum*⁸⁸, ut Paulus rursus tradit: *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater*⁸⁹; et: *Spiritus suscitantis Iesum Christum habitat in vobis*, et: *Vos in carne non estis, siquidem Spiritus Dei habitat in vobis*⁹⁰*; et: *Si quis Spiritum Christi non habet, hic non est eius*⁹⁰. Attente omnino vide, *Spiritum dici Dei, ex Deo et Dei Patris, et Domini et suscitantis Christum ex mortuis, et Spiritum Patris*. Anne igitur, quando dicimus: *Spiritus Dei vel Patris vel Domini vel suscitantis Iesum Christum, vel Spiritus qui ex Deo est*, voces hæc id ipsum denotant, quod significamus, cum dicimus, *Spiritum a Patre procedere*, an vero potius nemo est ita insipiens nec adeo ipsorum verborum simplicium ignarus, ut nequeat facillime conspicari, quod quælibet illarum locutionum, tametsi circa easdem personas enuntiantur, diversum tamen exhibet significatum vox ea quæ dicit e Patre procedere Spiritum, et diversum vox ea, quæ dicit Spiritum Dei vel Domini vel quælibet alia memoratarum? Illud enim processionem expresse enuntiat, hæc vero non item; sed quamvis hæc dicantur, quia *Spiritus ab ipso procedit*, attamen nulla illarum vocum conceptis affirmat verbis processionem. Etenim manifeste aliud est dicere, *Spiritum a Patre procedere*, et aliud ipsis verbis si-

ζ. Ἐλλὰ γὰρ οὕπω τὴν πλάνην ταῦτην ἀποθέσθαι βούλεσθε (94); Ἐγὼ γοῦν καὶ ἐπέρας ὑμῖν ἐπωδάς ἐκ τῶν τοῦ Πνεύματος λογίων ἐπέσομαι, εἰ καὶ τῆς βιούσης ἀσπίδος τὰ ὥτα πρὸς τὰς τῶν ἐπαρδόντων φωνὰς (95) πρὸ τῆς μετανοίας τὴν μίμησιν μελε τήσετε. (96). Πνεῦμα Θεοῦ λέγεται τὸ πανάγιον Πνεῦμα· φῆσι γὰρ ὁ Σωτὴρ. Εἴ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια. — Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἔστε οἱ λαλοῦντες, πάλιν ἡ αὐτὴ τῆς ἀληθίας πηγὴ, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν· Καὶ, Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, Ἡσαίας βοᾷ· Καὶ ἐπαναπαύεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. — Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· Ηαύλος ὁ μεγαλόφωνος τῶν ὄρθων δογμάτων κήρυξ· Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐλάβετε τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ, Εἴ δὲ Πνεῦματι Θεοῦ ἄγεσθε, οὐκ ἔστε ἐν σαρκὶ. — Πνεῦμα Κυρίου, Ἡσαίας βοᾷ· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἶναιεν ἔχρισέ με. Πάλιν λέγεται Πνεῦμα τοῦ Γίον, Πνεῦμα Χριστοῦ, Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν, ὡς Ηαύλος (96) πάλιν μυσταγωγεῖ. Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίον αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν κράζον· Ἀδεῖ, ὁ Πατὴρ· καὶ, Τὸ Πνεῦμα [104] τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· καὶ, Ὑμεῖς οὐκ ἔστε ἐν σαρκὶ, εἰπερ Πνεῦμα Χριστοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν· καὶ, Εἴ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ εχει, οὗ τος (97) οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. Προσέσχει πάντως, δτι τὸ Πνεῦμα λέγεται τοῦ Θεοῦ, ἐκ τοῦ Θεοῦ τε καὶ Πατρὸς (98), καὶ Κυρίου καὶ τοῦ ἐγείραντος Χριστὸν ἐκ νεκρῶν καὶ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς. Ἄρα οὖν δταν λέγη· Πνεῦμα Θεοῦ ἡ Πατρὸς ἡ Κυρίου ἡ τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν Χριστὸν, ἡ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, αὐτὸ τοῦτο δηλοῦσιν καὶ φωναῖ, δπερ ἐσήμανεν ἡ λέγουσα (99) ἐκπορεύεσθαι του Πατρὸς; ἡ οὐδεὶς οὔτω ἀνόητος οὐδὲ αὐτῶν τῶν ἀπλῶν ρήμάτων εἰς ἐσχάτην ἄγνοιαν ἤκων, ὡς μὴ ῥάον ἔχειν (1) συνυρῆν, δτι τῶν εἰρημένων D ἔκαστον (2), εἰ καὶ περὶ τὰ αὐτὰ λέγεται πρόσωπα, ἀλλ’ οὖν ἔτερον ἡ λέξις παρίστησι σημανόμενον ἡ ἐκ του Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι· τὸ Πνεῦμα, καὶ ἔτερον ἡ Πνεῦμα Θεοῦ ἡ Κυρίου ἡ τῶν εἰρημένων ἔκαστον λέγουσα. Τὸ μὲν γὰρ τὴν ἐκπό-

⁸² Matth. XII, 28. ⁸³ Matth. X, 20. ⁸⁴ Isa. XI, 2.

⁸⁵ Rom. VIII, 11. ⁸⁶ ibid. 15. ⁸⁷ ibid. 9. ⁹⁰ ibid.

⁸⁸ I Cor. II, 12. ⁸⁹ Rom. VIII, 9. ⁹¹ Isa. LXI, 1.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(93) Hisce finem imponit Photius prolixæ de Patribus Latinis disputationi. Plura his posteriores Photiani adjunxerunt. Cf. Allatium contra Rotting. c. 19, p. 417 seq. etcap. 12 opusculi ad calcem adjecti.

(94) Palat. f. 248 b. βούλεσθαι.

(95) Cf. Psal. LVIII, 4, 5 (LXX). Pro βιούσῃς codd. habent μυούσῃς.

(96) Palat. f. 249 a. μελετήσεται. Col. et Vat. ut

supra.

(96*) Col. ὁ Ηαύλ.

(97) Col. deest οὗτος.

(98) Sic Col. p. 314. Palat. f. 249 b. Ἐκ τοῦ Θεοῦ τε καὶ Θεοῦ.

(99) Col. λέγουσα τὸ Πνεῦμα ἐκπορ.

(1) Col. ἔχει.

(2) Vatic. ἔκαστος.

ρευσιν τῷ ῥήματι ἀπαγγέλλει, τὰ δὲ οὐκ ἔτι . ἀλλ' Α

εἰ καὶ διότι αὐτοῦ ἐκπορεύεται, ταῦτα λέγεται, πλὴν
ἀλλ' οὐδεμίᾳ τε (3) τῶν φωνῶν εἰργμένων τὸ ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα λέγουσαι τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ δύοις (4).

[105] Καίτοι γε εἰ καὶ ἔκαστη τῶν φωνῶν ἐσῆματιν τὴν ἐκπόρευσιν, διτιπερ αὐτοῖς ῥήματι θείοις ἀνερρήθη τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, καὶ τοῦτο πρὸς ἡμῶν ἐν ἡν· μεριάκις γάρ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐκπορεύεσθαι νοούμενον τοῦ Πνεύματος ἐκ τοῦ Πατρὸς, πῶς οὐδὲ ἀπαξ' εἴρηται ἐκπορεύεσθαι τοῦ Γίοῦ; Οὐ γάρ ἔχει χώραν εἰπεῖν, ὡς εἴρηται διὰ τῶν λόγων, οἱ μηδόλωας (5) τοῦτο σημαίνουσι τὴν φωνὴν, καὶ διὰ μῆτρας θείοις, ἀλλ' οὐδὲ ἀνθρωπίνοις καὶ πνευματοφόροις ῥήματι κατὰ λέξιν ποτ' ἐνερρήθη (6) τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ Γίοῦ . καὶ εἰ τὸ μὲν λέγεσθαι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ παραπλήσια τὴν ἐκπόρευσιν ἔχουσι πρώτην αἰτίαν καὶ κυριωτάτην (καὶ γάρ δύοστοιν, διότι (7), ἐκπορεύεται, οὐ διότι δὲ δύοστοιν, ἐκπορευτόν). Τὸ δὲ λέγεσθαι Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ ἢ Χριστοῦ ἢ τὰ τοιαῦτα ἐκ πολυμεροῦς πρόσειτιν αἰτίας (διότι τε γάρ δύοστοιν καὶ διότι χρίεις αὐτὸν καὶ διότι (7) μένει ἐπ' αὐτὸν καὶ διότι ἐν αὐτῷ). Εἰ οὖν τὸ ἐκπορεύεσθαι τὴν κυριωτάτην ἐπέχον αἰτίαν, δι' ἣν τὸ Πνεῦμα λέγεται εἶναι τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου καὶ τὰ τοιαῦτα, δύος οὐ διδωσιν αὐτοῖς ἀπαγγέλλειν (8) τὸ ἐκπορεύεσθαι, πῶς δύνατόν, ἐφ' ὅ (9) πλείω τὰ αἴτια θεωρεῖται, διὸ ὡν δύμνολογεῖται Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ καὶ Χριστοῦ, ἐπὶ τούτου (10) ζητεῖν καίτοι μηδὲ συναριθμούμενην τοῖς αἰτίοις ἀπαραιτητον τὴν ἐκπόρευσιν;

Κβ'. Σὺ γέ ἄρα τὰ ὡτά καὶ τὴν διάνοιαν ἀνατείνων πρὸς ἀσέβειαν, ἐπειδὴν ἀκούσῃς τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ ἢ [106] τοῦ Γίοῦ, πάντα παραδραμῶν ἐξ ὧν τῆς θεολογίας ἡν σοι μὴ διεκπεσεῖν, εἰς ὃ μηδεὶς εἰπεῖν κατηνέχθη, πρὸς ἐκεῖνο κατὰ κεφαλὴν τρέχεις. Εἴρηται τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς, εἴρηται καὶ τοῦ Γίοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ (11), καὶ τὰ ἄλλα, ὧν πολλάκις ὁ λόγος ἀνέπτυξε τὴν διήγησιν καὶ οὐδὲν τούτων πλὴν τῆς προτέρας φωνῆς σημαίνει τὴν ἐκπόρευσιν εἴρηται τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ καὶ Χριστοῦ καὶ τὰ παραπλήσια, οὐδαμοῦ δὲ διὰ τὸ Πνεῦμα (12) τοῦ Γίοῦ ἐκπορεύεται. Μηδαμῶς οὖν εἰρημένης τῆς ἐκπορεύσεως, πῶς οὐ παντελῶς ὀσύνετόν τε καὶ παράφορον εἰς ἐκεῖνο τὰς φωνὰς ἀνάγειν, εἰς ὃ μη-

gnificant voces, quae Spiritum dicunt Dei et Domini, et quae his sunt similia.

Καὶ γάρ περιφανῶς ἔτερόν ἔστιν εἰπεῖν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο σημαίνουσι τοῖς ὄντος αἰ τὸ

91. Quanquam licet quælibet harum vocum processionem significaret, quoniam jam ipsis divinæ Scripturæ verbis declaratum fuit, Spiritum a Patre procedere, hoc quoque nobis faveret. Cum enim sexcenties secundum illam hypothesin intelligatur procedere Spiritus e Patre, quomodo ne semel quidem dictum fuit, ilium a Filio procedere? Nec valet dicere, dictum hoc fuisse implicite illis verbis, quæ tamen non id expresse significant, tum quia neque divinis sacrarum Scripturarum neque humanis sanctorum Patrum verbis expresse unquam enuntiatum fuit, Spiritum procedere a Filio, tum quia formulæ quidem loquendi Spiritus Dei et similes processionem habent primam præcipuamque causam (consubstantialis enim Spiritus, quia procedit, non vero quia consubstantialis et procedens est), istæ autem locutiones *Spiritus Filii* vel *Christi* et ceteræ ex variis oriuntur causis (videlicet quia consubstantialis ei est Spiritus et quia ungit eum et quia manet super eum et in eo). Si igitur processio, licet sit causa potissima, cur Spiritus dicatur esse Dei et Domini et similia, tamen non dat istis vocibus, ut enuntient processionem, quomodo, quæso, fieri poterit, ut ubi plures considerantur causæ, ob quas Spiritus prædicatur Filii et Christi, ibi necessario admittenda videatur processio, quæ tamen neque inter causas numeratur?

92. Tu tamen aures ac mentem ad impietatem intendens, ubi audieris *Spiritum Christi* aut *Filii*, omnia præteriens, ex quibus poteras a recta non excidere theologia, ad illud prono capite curris, quod nemo asserere aggressus est. Dicitur Spiritus procedere a Patre, dicitur et Filii et Dei, et cetera, quæ sæpius enumeravimus; atque nulla harum locutionum, præter primam, processionem significat; dicitur *Spiritus Filii* et *Christi* et similia, nusquam vero procedere Spiritum a Filio. Cum igitur nullatenus fuerit enuntiata processio, quomodo non summa est insania atque vecordia, ad illud voces reducere, ad quod nullo unquam modo fuerunt enuntiatæ? Non enim hoc quoque isti maxi-

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(3) Col. Οζδεμίχ γε κ. φωνῶν.

(4) Photius ap. Beccum, l. III, ad Theod. Sugd. c. 7, 8 (G. O. II, 142, 143): "Ἄλλο σημαίνειν dicit τὴν Πνεῦμα Θεοῦ ἢ Πατρὸς ἢ Γίοῦ λέγουσαν τὸ Πνεῦμα φωνὴν, καὶ ἔτερον τὴν ἐκπορεύεσθαι τοῦ Πατρὸς αὐτὸ λέγουσαν... ἔτερόν ἔστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο ἡ ἐκ Θεοῦ λέγουσα σημαίνει φωνὴ. Cf. et Theophylact. apud Hugon. Etherian. l. II, c. 13 init. p. 1228. Nicol. Methon. apud eumdem l. III, c. 11, p. 1247; Marcum Ephes. syllog. 20, in cod. Mon. 27, f. 253 arguentem, aliud esse τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, aliud τὸ Πν. τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι.

(5) Sic Col. Palat. f. 250 a. μηδὲ δλως.

(6) Vatic. f. 208 a. ποθὲν ἐρρήθη. Sic Col.

(7) Palat. bis δι δτι.

(8) Scil. in dictionibus: *Spiritus Dei et Domini*; vel potius ut subjectum: verba Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου. Neque enim dicere vult, τὸ ἐκπορεύεσθαι non significare τὸ ἐκπορεύεσθαι, sed solum: voces Πν. Θεοῦ, etc. id non exprimere, licet eausa, cur ponantur, in illo sit. Prius absurdum foret et grave de lectionis veritate dubium ingerens.

(9) Col. p. 315 ἐφ' οὗ.

(10) Palat. ἐπὶ τοῦ ζητεῖν.

(11) Col. εἴρηται καὶ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Θεοῦ.

(12) Col. add. ἐξ.

me temerarii et ad quidlibet audendum proni dicere audebunt, posse expressis verbis e sacris eloquiis desumi Spiritus a Filio processionem.

93. Tu vero hinc quoque rem expende. Spiritus dicitur Spiritus Christi, et qua ratione dicatur, non est difficile ex Isaia discere, imo vero ex ipsamet Domini recitatione ac voce: *Spiritus enim Domini, inquit, super me; propterea unxit me*⁹¹. Quamobrem Spiritus alio modo dicitur Domini, alio modo Filii; Spiritus quidem Domini utpote consubstantialis; Spiritus vero Filii, licet sit consubstantialis, tamen propter unctionem dicitur: Christi enim Spiritus, quia ungit ipsum, *Spiritus enim, inquit ipsa Veritas, super me; propterea unxit me*. Ungit Spiritus Christum, quomodo id, quæso, intelligis? An quatenus participavit de carne et sanguine et factus est homo, an quatenus ab æterno existebat Deus? At hoc posterius nunquam, opinor, tametsi audacissimus sis, affirmare audebis. Non enim ungitur Filius prout est Deus, apage. Ergo prout est homo Spiritu ungitur Christus. Tu vero dicas: Quoniam dicitur Spiritus Christi, omnino et procedit a Christo. Ergo Spiritus Christi non quatenus est Deus ex ipso provenit, sed quatenus homo, non ab æterno et ante sæcula simul cum Patre substantiam possidens, sed tunc, quando humanam carnem assumpsit Filius.

94. Adverte animum et resipisce ab errore, o homo, nec tuam plagam vulnusque tuum talis esse naturæ ostende, ut omnem respuat curationem. Spiritus prædicatur Christi, quia ungit ipsum, tua autem perniciosa lex asserere jubet, quia procedit ab ipso; procedit autem a Christo, ut ratio per tuam opinionem incedens ostendit, non quatenus Deus est Christus, sed quatenus nostram carnem assumpsit. Si igitur quatenus Christus de nostra carne participavit, secundum hoc Spiritus a Christo procedit, procedit autem rursus a Filio, quatenus est Deus (id enim leges a te sanctæ exigunt), concludetur profecto, naturam humanam Deitati esse consubstantiali; si quidem Spiritum consubstantialem Filii et rursus Christi censes; procedere enim eum facis et ante

⁹¹ Isa. lxi, 1.

VARIÆ LECTIÖNES ET NOTÆ.

(13) Palat. f. 250 b. παραφρονεῖ σὲ μηδαμῶς ἐκπεφύνηται.

(14) Col. add. Kyrion.

(15) Col. Kyrion. Suspicor legendum esse τὸν Χριστὸν (καὶ χαὶ facile confundi notum est). Certe Beccus, l. iii, ad Theod. c. 5 (G. O. II, p. 141) hoc caput præ oculis habuit; porro ipse inducit Photium dicentem: ἀλλον τρόπον λέγεται τὸν Χριστὸν τὸ Πνεῦμα, ἔτερον δὲ τὸν Γίον. Quæ apud Photium sequuntur: Χριστὸν γὰρ Πνεῦμα ὅτι, κ. τ. λ., id confirmant.

(16) Verba hæc Χριστὸν γὰρ Πνεῦμα et sequentia usque ad hujus capitinis finem sub Photii nomine leguntur inter excerpta in cod. Gr. theolog. 324, bibl. Cæsar. Vindobon. (Lambeccio est cod. 157), fol. 247, 248.

A δαμῆ μηδαμῶς ἐκπεφύνηται (13); Οὐ γὰρ δὴ καὶ τοῦτο τολμήσουσιν οἱ πάντα θρασεῖς εἰπεῖν, ὡς ἔστι ρήμασιν αὐτοῖς ἐκ τῶν Ἱερῶν Λογίων λαβεῖν τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίοῦ ἐκπορεύεσθαι.

Ἵγ. Σὺ δέ μοι σκόπει κάντεῦθεν τὸ Πνεῦμα λέγεται τοῦ Χριστοῦ, καὶ ὅπως λέγεται, οὐ χαλεπὸν ἐκ τοῦ Πσατίου μαθεῖν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Δεσποτικῆς ἀγαγνώσεως καὶ φιλογῆς. Πνεῦμα γὰρ (14) ἐπ' ἐμὲ, φησὶν, οὗ εἶνεκεν ἔχρισέ με· ὥστε τὸ Πνεῦμα ἄλλον μὲν τρόπον λέγεται τοῦ Κυρίου (15), ἔτερον δὲ τὸν Γίον· τὸ μὲν γὰρ ὡς ὅμοιότιον· τὸ δὲ εἰ καὶ ὅμοιότιον, ἀλλὰ νῦν γε διὰ τὸ χρῆσμα λέγεται τοῦ Γίον· Χριστοῦ (16) γὰρ Πνεῦμα, δτι χρίει αὐτὸν (17)· [107] Πνεῦμα γὰρ ἐπ' ἐμὲ, αὐτῇ φησιν ἡ Ἀλκηθεία, οὗ εἶνεκεν ἔχρισέ με. Χρίει τὸ Πνεῦμα τὸν Χριστόν· ἀνθρωπε, πῶς νοεῖς; καθ' ὃν λόγον μετέσχε σαρκὸς καὶ αἵματος καὶ γέγονεν ἀνθρωπός, ἢ καθ' ὃν ἐξ ἀιδίου ὑπῆρχε Θεός; Ἀλλὰ τὸ μὲν δεύτερον οὐκ ἀν οἷμαί σε, εἰ καὶ πάντα θρασὺς ἦσθα, θρασυνθῆναι (18-19) εἰπεῖν. Οὐ γὰρ χρίεται ὡς Θεός, ἀπαγεῖ, ὁ Γίος, οὐκοῦν καθὸ ἀνθρωπός χρίεται τῷ Πνεύματι ὁ Χριστός· καὶ καθὸ χρίει τὸ Πνεῦμα τὸν Χριστὸν, λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ. Σὺ δὲ λέγεις· Ἐπειδὴ λέγεται Πνεῦμα Χριστοῦ, πάντως καὶ ἐκπορεύεται ἐξ αὐτοῦ. Οὐκοῦν τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ οὐ καθὸ Θεός ἐξ αὐτοῦ προελεύσεται, ἀλλὰ καθὸ ἀνθρωπός, καὶ οὐκ ἀπ' ἀρχῆς καὶ πρὸ αἰώνων καὶ ἀματῷ Πατρὶ οὐσιώθη, ἀλλὰ τηνικαῦτα, ἡνίκα καὶ τὸ ἀνθρώπινον προελάθετο φύραμα (20) ὁ Γίος.

Ὕδ. Ἐπίστησον τὸν νοῦν καὶ ἀνάνηψον τῆς πλάνης, ἀνθρωπε, μηδὲ τὴν σκυτοῦ πληργὴν καὶ τὸ τραῦμα πᾶσαν ἐπιδείξῃς θεραπείαν ἐλέγχοντα. Τὸ Πνεῦμα δοξολογεῖται τοῦ Χριστοῦ, διότι (21) χρίει αὐτὸν· ὁ δὲ σὸς τῆς ἀπωλείας νόμος προστάττει λέγειν, διότι ἐκπορεύεται αὐτοῦ· ἐκπορεύεται δὲ τοῦ Χριστοῦ, ὡς ὁ λόγος ἔδειξε διὰ τῆς σῆς δόξης βαδίζων, οὐ καθὸ Θεός ὁ Χριστὸς, ἀλλὰ καθὸ τὸ ἡμέτερον προελάθετο φύραμα. Εἰ οὖν καθὸ τοῦ ἡμετέρου μετέσχε φυράματος, κατὰ τοῦτο ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ἐκπορεύεται δὲ πάλιν καὶ τοῦ Γίον καθὸ Θεός (τῆς σῆς γὰρ τοῦτα τῆς νομοθεσίας τὰ προστάγματα) (22), [108] ὅμοιότιος ἀν τὸν ἀνθρώπινη φύσις τῇ Θεότητι συλλογισθεῖη (23), εἰπερ τὸ Πνεῦμα ὅμοιότιον τοῦ Γίον καὶ γε δὴ τοῦ Χριστοῦ·

(17) Beccus l. c. Πνεῦμα Χριστοῦ τὸ ἄγιον λέγεσθαι φησιν Πνεῦμα (Photius), δτι χρίει αὐτόν.

(18-19) Vat. θρασυνθῆναι.

(20) Cod. Vindobon. cit. ἀνθρ. φύραμα προελάθετο ὁ ὁ. Photius in eo insistit, quod Spiritus ideo dicitur Christi, quia eum ungit, Christus vero ungitur non ut Deus, sed ut homo. Si ergo ex dicto Πνεῦμα Χριστοῦ inseritur processio, jam Spiritus procedit ex Christo ut homine, nec ab æterno est, sed ex quo Filius humanam naturam assumpsit.

(21) Palat. δι δτι. Col. p. 316: Χριστοῦ, δτι χρ.

(22) Vide supra cap. 59. Col. τὰ διδάγματα.

(23) Nova absurdæ ex iisdem præmissis ut cap. 93 deductæ, consubstantialem esse humanam naturam divinæ, infinitum et finitum miseri, Spiritum procedere et ante post incarnationem.

ἐκπορεύεσθαι μὲν γὰρ ποιεῖς αὐτὸν καὶ πρὸ τῆς σαρκώσεως καὶ μετὰ τὴν σάρκωτιν, τὸ δὲ ὁμοούσιον (24) οὐπω περιεῖλες· Εἰ οὖν ὁμοούσιον μὲν τὸ Πνεῦμα τοῦ Γενοῦ, ὁμοούσιον δὲ καὶ τῇ προσληφθείσῃ φύσει (ἔξ αὐτῆς γὰρ αὐτὸν κελεύεις ἐκπορεύεσθαι), εἶνη δὲ ἀλύτοις λόγοις ἀποδείξεων ὁμοούσιος καὶ ή̄ ἐν τῷ Χριστῷ (25) θεότης τῇ ἐν αὐτῷ ἀνθρωπότητι (26). Ἐῶ δὲ νῦν παριστάνειν, ως καὶ κατὰ τοῦ Πατρὸς τὸ σὺν συνάγει δῆγμα διὰ τῆς αὐτῆς τῶν λόγων θεωρίας τὸ τῆς σαρκὸς ὁμοούσιον (27) καὶ τὸν εἰη τῆς ἀτεσθίας (28) θεώτερον (29) ἢ σῆς πλάνης ἀθλιώτερον;

Ἵε'. Σὺ δὲ οὕπω βούλευσυνδεῖν, εἰς οἶους τε κρημνούς καὶ βάρχθρα ψυχικῆς διαφθορᾶς ἐναπορέπτει καὶ κατορύττει τὸ μὴ βούλεσθαι τε Χριστῷ μηδὲ (30) τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς πειθεσθαι, μηδὲ ταῖς οἰκουμενικαῖς ἐπεσθαι συνδόδιοις, μηδὲ πρὸς τὰς λογικὰς ἐφόδους καὶ αὐτὰς διὰ τῶν ιερῶν προϊόνσας Λογίων (31) μηδαμῶς τὸν νοῦν ἐπιστρέψειν· ἀλλὰ κατηγορεῖς μὲν τοῦ κοινοῦ Δεσπότου (32), καταψεύδῃ δὲ τοῦ γεννατοῦ Παύλου, κατεξανίστασαι δὲ τῶν οἰκουμενικῶν καὶ ἀγίων συνόδων, διασύρεις δὲ Πατέρας καὶ τοὺς σοὺς [109] ἀρχιερεῖς καὶ Πατέρας ως ἀληθῶς Πατέρων (33) τῆς δικαιοίας ἔξοστρεκτίζων ἐς κόραχας (34) ἀποπέμπεις καὶ πρὸς τὰς λογικὰς κωφεύεις θεωρίας· καὶ πάντα σοι κατεπόθη τὰ σωτήρια εἰς τὸ τῆς ἐπισφυλοῦς προλήψεως πάθος. 'Αλλ' ἀνθρώπων σοι Δαβὶδ ὁ μελῳδὸς καὶ θεοπάτωρ ἐμβοήσεται· Σύνετε δὴ, ἄφρονες ἐν τῷ λαῷ, καὶ μωροὶ ποτὲ, φρονήσατε· μήποτε ἀρπάσῃ ὁ κοινὸς τοῦ γένους ἔχθρὸς τοσαύτας ἡμῶν περιβάλλων (35) πάγκαις ως λέων ἄγροις καὶ ὥρυσμενος τὰς ψυχὰς ὅμῶν καὶ οὗ μὴ ή̄ δρόμενος (36).

Ὕε'. Τὰς μὲν οὖν ὑποτυπώσεις (37) ταύτας, ὕσπερ ἥτησας (38), ἔχεις, ἀνδρῶν ἐμοὶ σεβασμώτατε καὶ φίλοι μαθέστατε (39). Εἰ δέ ποτε Κύριος ἦμῶν τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέψει (40) τῶν βιβλίων καὶ τῶν ὑπογραφέων ἡμῶν (41), τάχα ἂν ἔξεις (42) τοῦ παναγίου Πνεύματος ἦμῶν ἐμπνέοντός τε καὶ ἐπινεόντός καὶ τὰς χρήσεις, ἃς οἱ νέοι προκομίζουσι· πνευματομάχοι, μᾶλλον δὲ οἱ καθ' ὅλης ἐκμανέντες τῆς ὑπεραγάθου καὶ τρίσυποστάτου θεότητος (οὐδὲν γὰρ αὐτοῖς τῶν ἐν αὐτῇ παραλέλειπται, ὅ μὴ ταῖς οἰκείαις

⁹² Psal. xciii, 8. ⁹³ I Petr. v, 8. ⁹⁴ Psal. xlvi, 22.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(24) Col. τὸ δ' ὁμ.

(25) Vatic. f. 208 a. ἀποδείξεων καὶ ἐν τῷ Χριστῷ θεότης ὁμ.

(26) Palat. f. 251 b. ἐν αὐτῷ τῇ ἀνθρ.

(27) Videlicet si Filii humana natura consubstantialis est divinæ ejus naturæ, cum divina natura Patris sit eadem, Pater quoque humanæ naturæ consubstantialis erit.

(28) Col. ἀτεσθίας ταύτης.

(29) Vat. ἀθεότερον.

(30) In Vatic. hic et in seq. μη̄ δέ.

(31) Vat. προτιούσας λ. Intelligit rationes theologicas, ratiocinationes dialeciales ex præmissis revelationis deductas, quales sua sophismata esse censet.

(32) Col. τὸν κοινὸν Δεσπότην.

(33) Vide cap. 81 præsertim not. 5.

(34) Sic Col. Palat. f. 252 a. εἰς κορ. Tritum est proverbium Græcorum.

A incarnationem et post incarnationem; consubstantialitatem vero nondum sustulisti. Si igitur Spiritus Filio consubstantialis, et consubstantialis quoque assumptæ naturæ (ex ipsa namque eum procedere jubes), ineluctabili rationum vi evincetur, Christi deitatem consubstantialem esse ipsius humanitati. Nec volo interim demonstrare, eadem rationum vi e tuo dogmate colligi, cum ipso etiam Patre carnem Christi futuram consubstantialem; et quid aliud fuerit aut hac impietate detestabilius aut hoc errore calamitosius?

95. Tu tamen nondum vis conspicari, in qualitate præcipitia et in quam perniciōsum animæ barathrum projiciat ac sepeliat improba hæc voluntas, qua renuis Christo ejusque discipulis obtemperare,

B synodos œcuménicas sequi argumentisque ac rationibus e sacris eloquiis deductis animum impendere; sed accusas communem Dominum, mentiris in eximium Paulum, insurgis in œcuménicas et sanctas synodos, calumniaris Patres tuosque pontifices, ac Patres revera e Patrum censu eliminans in malam amandas crucem, et ad rationis argumentationes obsurdescis; et omnia jam devorasti pharmaca, quæ poterant fallacis præoccupationis morbo mederi. Sed pro nobis David tibi Psalmista Deique proavus in clamabit: *Intelligite, insipientes in populo et stulti aliquando, sapite* ⁹², ne forte communis generis humani hostis tot vos laqueis impetens rapiat, *tanquam leo ferus et rugiens* ⁹³, *animas vestras, et non sit qui eripiat* ⁹⁴.

96. Rudes igitur informationes istas habes, ut petivisti, virorum religiosissime atque studiosissime. Quodsi quando Dominus nobis direptos libros atque amanuenses restituat, fortasse habebis sanctissimo Spiritu nobis afflante atque annuente etiam testimonia, quæ proferunt novi isti Spiritus inimici, imo totius summe bonæ et trinæ Deitatis hostes furiosi (nihil enim in ea omiserunt, quod suis vesaniis non lacerent); nec non habebis confutationem ipsorum ex testimoniis, quæ ipsimet pro-

D (35) Col. περιβαλών.

(36) Psalm. vii, 3; xxii, 14; coll. I Petr. v, 8. — Brevem recapitulationem hoc caput complectitur, quam conferas cum cap. 13 sequentis opusculi. — Vat. x. ὥρυσμενος.

(37) Palat. ἀποτυπώσεις.

(38) Cf. cap. 1.

(39) Colum. f. 317: ιερέων ἐμοὶ τιμιώτατε καὶ φίλοι.

(40) Phrasis biblica psal. cxxvi. (Vulg. cxxv) 1; Exech. xxix, 14; Amos ix, 14 et sæpe apud prophetas occurrens (LXX).

(41) Colum. El δέ ποτε Κύριος ἦμῶν τὴν ὄγειαν χαρίσεται: (in margine: καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἐπιστρέτω. τῶν βιβλίων κ. τῶν ὑπογρ. ἡμῶν) καὶ τῆς νόσου ἐπιστρέψομεν ἐν τάχει: καὶ τῶν γραφέων ἡμῶν, τάχα ἂν, κ. τ. λ.

(42) Vatic. f. 208 b. Εἴεις. Colum. ἔξης.

ducunt, deductas, imo et ipsorum in his rebus dolos ac fraudes, itemque beatorum sapientissimumque nostrorum Patrum testimonia constantissima atque irrefragabilia, quibus confunditur et impietatis arguitur istius apostasiæ sententia. γράπτους μαρτυρίας, δ' ὡν αὐτῶν (45) καταισχύνεται καὶ πάσης εὔσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀποστασίας τὸ φρόνημα.

PHOTII PATRIARCHÆ

Contra veteris Romæ asseclas libellus ostendens, Spiritum sanctum ex solo Patre procedere, non vero etiam ex Filio.

1. Si simplex quidem Spiritus, ex Patre vero et Filio procedit, omnino hi una censendi forent persona, atque exinde induceretur contractio Sabelliana seu potius semisabelliana.

2. Si ex Patre et ex Filio procedit Spiritus sanctus, duplex omnino erit et compositus. Si ad duo principia refertur Spiritus sanctus, ubi erit tantumdem decantatus unius principatus?

3. Si producit Spiritum Pater, producit vero illum et Filius, erit Pater et contiguus productor Spiritus et longinquus propter Filius ex Filio productionem.

4. Si perfecta est sancti Spiritus ex Patre processio, superflua igitur ea quæ ex Filio.

5. Si eamdem Spiritus productionem habet Filius cum Patre, communis horum erit productio- nis proprietas, et quomodo commune erit proprietas? Si vero oppositum, quomodo hanc illa non de- struit? Contrariorum enim alterum alterum des- truit. Si diversam, pars quidem Spiritus hac ra- tione, pars vero alia ratione procedet, et ex partibus inæqualibus erit compositus.

6. Si ex una causa, Patre, tum Filius tum Spir- itus prodierunt, rursum vero Filius producit Spir- itum, producet quoque Filium Spiritus. Pari enim D honore utrumque produxit Pater et productor.

7. Si Filius communicat cum Patre in sancti Spiritus productione, etiam Spiritus sanctus in ea communicabit; omnia enim quæ sunt Patri cum Filio communia, etiam sunt communia Spiritui sancto; hinc erit ipse causa simul et causatus, quod ipsis gentilium fabulis monstruosius est.

VARIE LECTIÖNES ET NOTÆ.

(43) Cf. cap. 53 fin.

(44) Videtur non solum perversas explanationes et illationes, verum etiam textuum corruptiones intelligere (cf. cap. 71), præsertim cum jam ex iis ipsis, quæ adversarii proferant, confectas refutatio- nes immediate ante commemoraverit.

(45) Vat. αὐτὴ — Palat. f. 252 b. αὐτὴν. Colum. ut supra.

(46) Cod. Vindob. Gr. th. 40. n. 23 f. 138 b. συναγθήσεται.

A ἀπονοίας [110] καθυδρίζουσι (43) καὶ δὴ καὶ τοὺς ἐπαγομένους αὐτοῖς ἐξ ᾧν αὐτοὶ προάγουσι χρήσεων ἐλέγχους, ἄλλὰ καὶ τὴν περὶ ταῦτα κακουργίαν αὐτῶν καὶ μηχανουργίαν (44) καὶ μὴν καὶ τῶν μακαρίων καὶ θεοτόφων Πατέρων ἡμῶν τὰς ἀπαρα- γράπτους μαρτυρίας, δ' ὡν αὐτῶν (45) καταισχύνεται καὶ πάσης εὔσεβείας ἀπελαύνεται τῆς ἀπο- στασίας τὸ φρόνημα.

ΦΩΤΙΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

Κατὰ τῶν τῆς παλαιᾶς Ῥώμης δια ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνον ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ἐκ τοῦ Γίοῦ.

[113] α'. Εἰ ἀπλοῦν μὲν τὸ Πνεῦμα, ἐκ τοῦ Πα- τρὸς δὲ καὶ ἐκ τοῦ Γίοῦ ἐκπορεύεται, πάντως ἐν ἀν- ούτοις νομισθεῖεν πρόσωπον· κάντεῦθεν εἰσαγθῆσε- ται (46) συναλειφή (47) Σαβέλλιος, τῇ μᾶλλον εἰπεῖν, θμισαβέλλιος.

β'. Εἴπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Γίοῦ ἐκπο- ρεύεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διπλοῦν ἂν εἴη καὶ σύνθετον· εἰ πρὸς δύο ἀρχὰς ἀναγθῆσεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον (48), ποῦ τὸ πολυύμηνον ἔσται τῆς μοναρ- χίας;

γ'. Εἰ προσάλλεται μὲν τὸ Πνεῦμα ὁ Πατὴρ (49), προσάλλεται δὲ τοῦτο καὶ ὁ Γίος, εἴη δὲν ὁ Πατὴρ καὶ προσεχής τοῦ Πνεύματος προσολεύεις καὶ πόρρω διὰ τὴν ἐκ τοῦ Γίοῦ προσολήν.

δ'. Εἴπερ δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευεταις τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐντελής, περιπτή ἄρα δὲ ἐκ τοῦ Γίοῦ (50)

ε'. Εἰ μὲν τὴν αὐτὴν προσολήν ἔχει τοῦ Πνεύματος ὁ Γίος τῷ Πατρὶ, κοινὴ τούτοις δὲ τῆς προσολῆς ιδιό- της· καὶ [114] πῶς ἔσται τὸ κοινὸν ιδιότης; Εἰ δὲ τὴν ἐναντίαν, πῶς οὐ φθείρει ταύτην ἐκείνη; φθαρτικά γάρ ἀλλήλων τὰ ἐναντία. Εἰ δὲ ἑτερολαν, μέρος μὲν τοῦ Πνεύματος οὗτο, μέρος δὲ τρόπον ἄλλον ἐκπο- ρευθῆσεται καὶ ἐξ ἀντίστητος μερῶν ἔσται τοῦτο συγ- καίμενον (51).

ζ'. Εἴπερ δὲ ἐνὸς αἵτιον, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς, δὲ τοῦ Γίος καὶ τὸ Πνεῦμα προεληλύθαι, προσάλλεται δὲ πάλιν ὁ Γίος τὸ Πνεῦμα, προβαλεῖται καὶ τὸ Πνεῦμα τὸν Γίον· δροτίμως γάρ ἄμφω προήγαγεν δὲ οὐ προσολεύεις.

ζ'. Εἴπερ δὲ Γίος τῷ Πατρὶ κοινωνεῖ τῆς τοῦ ἀγίου Πνεύματος προσολῆς, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ταύτης κοινωνήσει (52) πάντα γάρ δια τοῦ Πατρὸς κοινὰ πρὸς τὸν Γίον, ταῦτα καὶ πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ λοιπὸν ἔσται καὶ αἵτιον ἄμφα καὶ αἵτιατὸν, δὲ καὶ τῆς τῶν Ἐλλήνων μυθολογίας τερατωδέστερον.

(47) Cod. Vindob. cit. συναλειφή.

(48) Τὸ ἅγιον deest in cod. Cæsar.

(49) Cod. cit. ὁ Πατὴρ τὸ Πνεῦμα.

(50) Hæc quatuor argumenta eodem ordine leguntur apud Beccum orat. de un. Eccl. c. 35-40 (G. O. I. p. 154, 156, 158-160).

(51) Apud Beccum l. c. c. 42 (p. 162). Duo se- quentia capp. ibid. c. 43, 44 (p. 164, 166).

(52) Euthym. ed. κοινωνήσει ταύτης.

η'. Εἰ προδάλλεται μὲν καὶ (53) ὁ Γιὸς, τὸ Πνεῦμα Α δὲ τῆς προδολῆς ἀπεστέρηται, καταδεστέρας δὲ εἶη (54) τοῦτο παρὰ τὸν Υἱὸν δυνάμεως, ὁ τῆς Μακεδονίου παραφροσύνης (55).

[115] θ'. Ηροφασίζονται (56) δὲ, (57) ὅτι Ἀμδρόσιος οὕτως εἴργχεν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις, ἵτι δ' Αὐγουστῖνος καὶ Ἱερώνυμος· διπέρ ὃν ἀπολογητέον, φάς ἣ νεοθεόκασιν οἱ πνευματομάχοι τὰς τούτων (58) συγγραφάς, ἢ καὶ οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ἢ καὶ ὁ μέγας Βασίλειος (59) ἔχρισατο, περὶ ἐκυτῷ φυλάττων ἀπόρρητον (60) μέχρι τινὸς τοῦ πναγίου Πνεύματος τὴν θεολογίαν· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι πάρεσύρχεται, ὁ πολλοὶ πεπόνθατο τῶν μεγάλων ἐν τισιν, ὡς ὁ Ἀλεξανδρεῖας Διονύσιος, καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ Ηἱέριος, καὶ Πάμφιλος, καὶ Θεόγνωστος, καὶ Εἰρηναῖος ὁ Λουγδούνων, καὶ Ἰππόλιτος ὁ αὐτοῦ μαθητής. Τινὰς γὰρ αὐτῶν ρήσεις οὐκ ἀποδεχόμεθα, καίτοι τὰλλα σφόδρα θαυμάζοντες (61).

ι'. Εἶπον οἱ τρεῖς, ὡς Ῥωμαῖοι λέγουσιν· οἱ δὲ τῶν ἑπτὰ συνέδων ἀρχιερεῖς οὐκ εἶπον (62). Τὸν γὰρ τῆς πίστεως ἡμῶν (63) δρου πᾶσαι κατὰ διαδοχὴς ἔδειχαλωσαν, αἵς οἱ πρόδεδροι καὶ λαμπτῆρες τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἑκκλησίας ἀναντίσθητας [116] συνεψήφισαντο καὶ δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἵτι τεθείσας (64) μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ ρηθέντος δρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ τὸν κατατολμήσαντα παντάπασιν ἀποδέχηναι τῆς Ἑκκλησίας (65).

ιι'. Ο μέντοι Θεῖος Γρηγόριος, ὁ Διάλογος, οὐ πολὺ μετὰ τὴν ἔκτην τύνοδον ἀκμάσας, Ῥωμαϊκῆ φωνῇ καὶ γράμμασιν ἐθεολόγησεν ἐκ τοῦ Πατρὸς μόνου προδάλλεσθαι· (66) τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ζαχαρίας δὲ πέντε καὶ ἑξήκοντα καὶ ἑκατὸν ἔτεσιν Νοτερον (67) τὰ συγγάμματα τοῦ Διαλόγου δι' Ἐλληνίδος ἐρμηνεύων φωνῆς, Τὸ παράκλητον Πνεῦμα, φησίν, ἐκ τοῦ Πατρὸς προέρχεται, καὶ ἐν τῷ Υἱῷ μένει παρὰ (68) τοῦ Προδρόμου τοῦτο μαθῶν ιδόντος τὸ Πνεῦμα καταδεῖνον ὡς εἰρίστεραν καὶ μένον ἐπ' αὐτόν.

⁹⁵ Joan. I, 32.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(53) Καὶ deest in cod. Vindobon.

(54) Apud Euthym. ηστι.

(55) Hoc argumentum tum in Euthymii Panoplia tum in Cod. Vindobon. octavo loco ponitur; sed apud Beccum (G. O. I. p. 161) loco quinto, immediate post caput quartum. Post hoc cap. 8 differunt tum Euthymii textus tum præfatus Vindobon. Codex; cum priori plerumque Becci allegationes consentiant. Dabimus hinc Euthymii textum, cui deinde alterum subjiciemus.

(56) Quæ nunc sequuntur usque ad finem præsentis textus, præter Euthymium suppeditat quoque altera synopsis Nicolai Methonensis in cod. Monac. Gr. 66 f. 81 b. et 82 tanquam epitomen eorum quæ Photius disputavit; ea quoque apud Beccum (l. c. p. 168 seq.) commemorantur iisdem propositum verbis, nonnullis duntaxat prætermisis.

(57) Δέ omitt. ap. Nicol. Methon.

(58) Τούτων deest apud Methon.

(59) Euthym. καὶ αὐτὸς B.

(60) Ἀπόρρητον deest ap. Methon.

(61) Apud Beccum l. c. Ως εὶ καὶ εἰρήκασι τοῦτο

8. Si producit quidem et Filius, Spiritus vero productione privatus est, tenuioris esset facultatis quam Filius, quod fuit Macedonii deliramentum.

9. Prætendunt autem Ambrosium ita dixisse in suis libris, ac pariter Augustinum et Hieronymum: super quibus respondendum, vel Pneumatomachos eorum scripta depravasse, vel eos secundum œconomiam fortasse locutos fuisse, qua et magnus Basilissus usus est, apud se servans aliquandiu sanctissimi Spiritus deitatis prædicationem, vel ab accurate eos theologia, quæ est hominum conditio, deflexisse, quod multi ex magnis viris in quibusdam passi sunt, ut Dionysius Alexandrinus, Methodius Patarenensis et Pierius, Pamphilus, Theognostus et Irenæus Lugdunensis atque Hippolytus ejus discipulus. Quasdam enim eorum sententias non recipimus, quamvis eos in aliis magnopere admiremur.

10. Dixerunt isti tres, ut Romani aiunt; sed septem synodorum pontifices non dixerunt. Fidei enim nostræ definitionem omnes synodi secundum successiones confirmarunt, quibus Romanæ Ecclesiæ antistites ac lumina absque ulla contradictione assensi sunt, ac statuerunt nihil dictæ fidei definitioni addere nec ab ea subtrahere licere, verum qui hoc auderet et omnino ab Ecclesia ejiciendum.

11. Gregorius tamen divinus, Dialogus, qui non multo post sextam synodum floruit, Romana lingua litterisque Latinis prædicavit ex Patre solo procedere Spiritum sanctum; Zacharias vero, centum sexaginta quinque annis post Dialogi libros Græca voce interpretans, *Paraclitus Spiritus*, ait, *ex Patre procedit et in Filio manet*, a Præcursori hoc edocetus, qui viderat Spiritum descendenter tanquam columbam et manentem super ipsum⁹⁵.

οἱ δηλωθέντες, ἀλλὰ καὶ οἰκονομίαν ἴσως εἰρήκασιν, ήτινι καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν καιροῖς ἰδίοις ἔχρισατο· ἢ καὶ τῆς ἀκριβείας ὡς ἄνθρωποι πάρεσύρχεται· ὁ πολλοὶ πεπόνθατο τῶν μεγάλων ἐν τισιν, ὡς Ἀλεξανδρεῖας Διονύσιος καὶ Μεθόδιος ὁ Πατάρων, καὶ ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα τῶν ἐπὶ ἀγιασμῷ ὀνομασθέντων, ὃν τινὰς ρήσεις οὐκ ἀποδεχθῆναι (λέγεται Ἑκκλησίᾳ, καὶ ταῦτα ἐπὶ τοῖς ἄλλοις σφόδρα θαυμάζομένων.

(62) Hæc eodem pacto apud Beccum l. c. p. 170 occurunt.

(63) Apud Nicol. Methon. additur Ἱερόν.

(64) Sic Euthym. Methon. δόγμα τεθείσας μηδὲν ἵτι προστεθῆναι.

(65) Beccus p. 170 : οἱ (septem synodorum præsules) καὶ συνεψήφισαντο δόγμα προστεθῆναι μηδὲν ἵτι, μήτ' ἀφαιρεθῆναι τοῦ παραδοθέντος δρου τῆς πίστεως, ἀλλὰ καὶ... ut supra... τῆς Ἑκκλησίας.

(66) Sic Euthym. Methon. ἐκπορεύεσθαι.

(67) Methon. Νοτερον ἔτεσι.

(68) Methon. ἐξ.

12. Leo autem et Benedictus, magni Romæ pontifices, postea Græca lingua inter sacra Missarum solemnia fidei symbolum Romæ et in cæteris Ecclesiis Romanæ subjectis recitandum esse sanxerunt, ne linguae angustiæ prætextum præberent blasphemandi. Hic vero Leo, cum apostolicæ Romanorum Ecclesiæ ærarium reserasset, scuta duo inter alia sacra donaria asservata eduxit Græcis et litteris et verbis catholicæ fidei expositionem continentia, quæ coram universo populo Romano recitari jussit; et usque ad pium Constantinopoleos patriarcham Sergium Romani pontifices in principio pontificatus staticas professionis suæ mittentes epistolas in universas patriarchales sedes fidei symbolum absque ulla varietate inseruerunt.

συστατικὰς (79) τῆς ἑαυτῶν Θρησκείας ἐκπέμποντες τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἀπαραλλάκτως ἐνέτεινον (80).

13. Sed quid opus est multa dicere? Filius et Dominus Spiritum ex Patre procedere tradit ac prædicat, et magnus item Paulus decernit ei sancit: *Licet nos vel angelus e caelo evangelizaverit vobis præter id quod nos evangelizavimus vobis, anathema sit*⁹⁶. Et quisnam alium doctorem adhuc queret, nisi aperte insaniens?

A ιβ'. Λέων, δὲ καὶ Βενέδικτος, οἱ μεγάλοι Ὅρωμης ὑπερον ἀρχιερεῖς Ἑλληνιστὶ κατὰ τὴν Ἱερὰν μυσταγωγὴν ἐκφωνεῖσθαι τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐν τῇ Ὅρωμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ὅποι ταῦτην Ἐκκλησίας (69) ἐνομοθέτησαν (70), ἵνα μὴ τὸ στενὸν τῆς διαλέκτου βλασφημίας (71) παράσχῃ πρόφασιν. [117] Οὗτος δὲ ὁ Λέων (72) τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας Ὅρωμαίων διανοίξας (73), ἀσπίδας δύο τοῖς Ἱεροῖς καιμηλίοις (74) συναποτεθησαρισμένας (75) ἐξήγεγκεν, Ἐλληνικοῖς καὶ (76) γράμμασι καὶ φύμασιν ἔχοντας τὴν εὐσεβῆ τῆς πίστεως ἔκθεσιν, καὶ ταῦτας ἐνώπιον ὑπαναγγωσθῆναι τὸν Ὅρωματικὸν πλήθους (77) ἐδικαίωσεν. Καὶ μέχρι τοῦ εὐσεβοῦς πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου οἱ Ὅρωμης ἀρχιερεῖς ἐν ἀρχῇ τῆς χριστιανῆς (78) ἐπιστολὰς εἰς πάντας τοὺς πατριαρχικοὺς θρόνους

B ιγ'. Ἀλλὰ (81) τί δεῖ πολλὰ (82) λέγειν; Ὁ Γίος καὶ Δεσπότης τὸ Πνεύμα (83) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι μυσταγωγεῖ καὶ ὁ μέγας δὲ Παῦλος αὐθις ἀποφαίνεται λέγων· Κανὶ γεῖς ή ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὅμιν παρ' ὁ εὐαγγελισάμεθα ὅμιν, ἀνάθεμα ἔστω (84). Τίς δὲ ἐπιζητεῖ διδάσκαλον ἄλλον, εἰ μὴ προφανῶς μέμηγεν (85);

[118] Altera pars ejusdem operis ex cod. Viadobos. Gr. theolog. 40.

9a. Dicens David, et *Spiritu oris ejus*, docuit etiam C Spiritum ex solo Patre procedere, cum Patri attribuat illud *ex ore ejus*, non Filio, ut jam anticipando destrual blasphemiam illorum, qui etiam ex Filio procedere Spiritum opinantur.

10a. In cæteris omnibus processio denotat egressionem simpliciter, ut illud quod in Psalmis dicitur: *Egrediebutur foras et loquebatur in id ipsum*⁹⁷; sed sancti Spiritus ex Patre processio non

⁹⁶ Galat. i, 9. ⁹⁷ Psal. xl, 7.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(69) Methon. ἐν τε Ὅρωμῃ καὶ ταῖς ἄλλαις ταῖς D ὅποι τὴν ταῦτην Ἐκκλησίαν.

(70) Huc usque verba hujus capituli ex Photii tractatu κατὰ τὸν τῆς πελατικῆς Ὅρωμης adducit Leo Allatius in *Confut. fab. de Jo. Papissa* n. 12 (Symmicta II, 419) integrum vero caput profert ex Photii (eodem) tractatu apud Euthym. in *Panoplia* in opere contra Nestor. c. 49, p. 417, 418, ac pariter hoc caput dat J. Usser., *Diss. de Rom. Eccl. Symbolo ap. vet. Oxon.* 1660, p. 25.

(71) Apud Allat. c. Hott. l. c. ἔργῳ μίας.

(72) Apud Alla. l. c. additur καὶ. Sequentia verba leguntur quoque indirecto sermone apud Beccum l. c., p. 172, 173.

(73) Sic Euthym. Allat. τῆς ἀποστ. Ἐκκλ. Ὅρωμης ἀνοίξας apud Methon. τῆς ἀπ. ἀνοίξας Ἐκκλ. Ὅρωμης.

(74) Τοῖς Ἱεροῖς καιμηλίοις deest apud Euthym., sed legitur apud Beccum, Methon., Allat et Usser.

(75) Allat. ἀποτεθ. Becc. ἐναποτεθ.

(76) Καὶ deest apud Methon.

(77) Methon. καὶ ταῦτην ἐνώπιον ἀναγγωσθῆναι πλήθους.

(78) Allat. Ἱερωσύνης sic et Usser.

θ'. Εἰπὼν δὲ Δαβὶδ, Καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἐδίδαξε καὶ, δτ: ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τῷ Πατρὶ προσνείμας τὸ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, οὐ τῷ Γίῳ, ἵνα προσανέλη τὴν βλασφημίαν τῶν οἰομένων ἐκπορεύεται τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Γίοῦ (86).

ι'. Επὶ μὲν τῶν ἄλλων ἀπάντων ή ἐκπόρευσις τὴν ἀπλῶς ἐξέλευσιν δηλοῖ, ὡς τὸ Φαλμικῶς εἰρημένον· Ἐξεπορεύετο ἔξω καὶ ἐλάλει ἐπὶ τὸ αὐτό· ή δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπόρευσις τοῦ ἀγίου Πνεύματος (87)

(79) Methon. συστατικὴν... ἐπιστολὴν.

(80) Hæc Photii non esse re ipsa manifestum est; Allatius l. c. p. 418, posterius additamentum habet; alias tamen authentiam totius operis suspectam censet.

(81) Methon. καὶ.

(82) Euthym. τὰ πολλά..

(83) Tὸ Πν. deest apud Euthym.

(84) Galat. i, 8. Ap. Becc. τοῦ πρώτης vice, altera deest.

(85) Totum caput iisdem verbis adducit Beccus l. c., p. 175, ubi pro τις δὲ ἐπιζητεῖ legitur: καὶ τις ἐπιζητεῖ.

(86) Hæc in solo Vindob. cod. th. Gr. 40 invenimus; quæ vero sequuntur a cap. 10, Euthymius rursum in *Panoplia* Photii opusculo hac inscriptione subiungit: Ἐτέρου τὰ ὑποτεταγμένα δύο κειμάτα: Ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων, ut in textu. Horum capitum prius legitur quoque in cod. Vindob. philos. Gr. 248 (Lambec. cod. 43) f. 117-118 cum epigraphe: Φωτίου πατριάρχου. Ἐπὶ μὲν τ. ἀ.... κόλασιν.

(87) Cod. Gr. phil. Vind. 248: ή δὲ τοῦ Πνεύματος ἐκπόρευσις.

οὐ τὴν ἀπλῶς ἔξελεσιν σημαίνει, ἡτις ἐστὶ συμβολής γινομένη καὶ ἀπογινομένη, ἀλλὰ τὴν οὐσιώδη καὶ φυσικὴν καὶ τοῦ πῶς εἶναι τραχυτεικὴν καὶ τὴν (88) ὑπάρχεως τοῦ ἄγίου Πνεύματος ἐμφαντικήν· δτι οὐ γεννητῶς ἐστιν ὡς ὁ Γίδης, ἀλλ' ἐκπορευτῶς καὶ ἰδίως· τοῦ μὲν γὰρ Γίοῦ ἴδιον τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννᾶσθαι φυσικῶς, τοῦ δὲ ἄγίου Πνεύματος τὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι φυσικῶς καὶ κατὰ τοῦτο μόνον διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἥτοι κατὰ τὴν ἰδιότητα τῆς ὑπάρχεως, ἐν ὅντες ἀλλῶς τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν καὶ ἀξίαν καὶ δύναμιν, καὶ, ἀπλῶς εἰπεῖν, ταῦλα πάντα πρός τε τὸν Πατέρα καὶ πρὸς ἀλλήλους. Πῶς οὖν φάτε τὸ ἄγιον Πνεῦμα (89) [119] ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐκ τοῦ Γίοῦ; Εἴ μὲν ὡς ἔξ αἰτίου, ἵδος δύο αἵτια καὶ δύο ἀρχαὶ, Πατήρ καὶ Γίδης, καὶ διαρχία μᾶλλον ἡ μοναρχία τὸ παρ' ὑμῖν (90) προσθευόμενον καὶ Β οὐχ ἡμέτερον λέγειν δσα τὰ ἀτοπὰ ἔφεται. Εἰ δ' ἐτέρως, ὡς ἐκ φεραλλῆλου διὰ τὴν εἰς ἀλληλα τούτων ἀντιπεριχώρησιν, καὶ, ὡς ἀπλῶς εἰπεῖν, ἔξαποστελλόμενὸν· ἔξαποστέλλει γὰρ ὡσπερ ὁ Πατήρ τὸν Γίον, οὗτος καὶ ὁ Γίδης τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον· "Οταν δέ, φησίν, ἐλθῃ ὁ Παράκλητος, θν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἔκεινο μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ· εἰ, κατὰ ταύτην τὴν διάνοιαν, ἐκπορεύεσθαι καὶ ἐκ (91) τοῦ Γίοῦ, λέγετε, ἔρβωσθε μὲν τὸν νοῦν, ἀμαρτάνετε δὲ καθ' ἔτερον λόγον· πρῶτον (92) μὲν τὴν ὑπὸ τῶν ἐπτὰ συνόδων βεβαιωθεῖσαν ἔκθέσιν τῆς πίστεως τῇ προσθήκη ταύτη παραποιοῦντες καὶ τότε μόνοι τῶν ἀπάντων ἔπειτα τὸ καὶ προσκείμενον, ὁ σύνδεσμον καλεῖν εἰώθαμεν, τίτην τὴν ἐκπόρευσιν διδωσι νοεῖν ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ Γίοῦ, καὶν ὑμεῖς ἔτέρως νοῆτε (93) τὴν ἐκ τοῦ Γίοῦ, καθὼς προειρήκαμεν· χρὴ δὲ μὴ μόνον φρονεῖν δρῶς· ἀλλὰ μηδὲ σκανδαλίζειν ἄλλους· εἰ γὰρ ὁ σκανδαλίζων ἔνα φρικτῆς ἀξίας ἐκρίθη παρὰ τοὺς Εὐαγγελίους (94) κολασσῶς, οἱ τὴν οἰκουμένην δληγοῦσιν σκανδαλίζοντες πολλαν ἀξίαν εὔροισιν κόλασιν;

Si enim qui unum scandalizat tremenda penes Evangelia judicatus est punitio dignus, quamnam ipsis convenientem poenam invenerint qui universum propemodum scandalizant terrarum orbem!

α'. Εἰπών ὁ Γίδης καὶ Θεὸς περὶ τοῦ ἄγίου Πνεύματος, δτι παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ οὐχ ἀπαξ, ἀλλὰ καὶ διειπατὰ τὴν αὐτὴν ἀκολουθίαν τοῦ λόγου, πῶς οὐκ εἰπεῖν, δτι Καὶ παρ' ἐμοῦ; Καὶ οὗτοι μὲν ἀποκρίνονται, δτι ὡς [120] ἀνθρωπος ἐταπεινολόγησεν (95). Τιμεῖς δὲ ταχέως ἀπαντῶντες ἐλέγχομεν αὐτοὺς φευδολογοῦντας· τὸ (96) γὰρ εἰπεῖν, "Ον ἐγὼ πέμψω ὑμῖν, οὐχ ὡς ἀνθρωπος εἰργασεν, ἀλλὰ μᾶλ-

^{es} Joan. xv, 26.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(88) Vind. phil. 248 : τῆς, fort. τὴν τῆς ὅπ.

(89) Cod. cit. τὸ Πν. τὸ ἄγιον.

(90) Sic apud Euthym. et in cod. cit.; cod. theolog. 40 : ἡμῖν.

(91) ἐκ deest in cod. Vind. Gr. th. 40.

(92) Cod. Vind. Gr. ph. 248 : πρῶτα, Euthym. πρῶτοι.

(93) Cod. Gr. phil. cit. νοεῖτε.

A egressionem simpliciter significat, quæ accidentalis est et modo locum habet, modo non amplius, verum substantiale et naturalem quæque est declarativa certi existentiæ modi et subsistentiæ sancti Spiritus indicativa, quod non per generationem est ut Filius, sed per processionem suoque proprio modo. Filii enim proprietas est ex Patre generari naturaliter, sancti vero Spiritus proprietas naturaliter ex Patre procedere; et secundum hoc solummodo ab invicem differunt, sive secundum subsistentiæ proprietatem, cum cæteroquin unum sint quoad substantiam et naturam, dignitatem et virtutem, atque, ut uno verbo dicam, quoad alia omnia tum cum Patre tum cum se ipsis. Quoniam igitur pacto dicitis, sanctum Spiritum procedere etiam ex Filio? Si enim velut ex causa, ecce duæ causæ et duo principia, Pater et Filius, et tunc id quod veneramur ac colimus supplicando dyarchia (duorum principatus) polius erit quam monarchia (unius principatus seu principii unitas). Neque nostrum est edicere, quanta inde secutura sint absurdā. Si vero alio medo, velut ex mutua connexione propter eorum circumsessionem et, ut simpliciter dicam, ut ab eo missus (mittit enim, quemadmodum Pater Filium, ita et Filius Spiritum. Quando, inquit, venerit Paraclitus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis, qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me⁹⁸); si secundum hunc, inquam, sensum procedere et ex Filio dicitur, tunc quidem quod ad mentem spectat, sani-

C estis, peccatis tamen secundum aliam rationem; primo quidem fidei expositionem a septem synodis confirmatam hoc additamento immutantes et falsantes, et quidem inter omnes soli; deinde illud et, quod conjunctionem vocare solemus, æqualem processionem dat intelligere tum ex Patre tum ex Filio, licet vos aliter intelligatis eam quæ ex Filio secundum ea quæ prædiximus. Oportet autem non solum recte sentire, sed neque alios scandalizare. 11a. Cum Filius Dei et Deus de sancto Spiritu dixerit quod a Patre procedit, neque semel tantum, sed et bis secundum eamdem sermonis seriem, quomodo non dixit: Procedit etiam a me? Et hi quidem respondent ipsum pro humanitate sua humiliter esse locutum; non vero statim occurrentes mendacii eos convincimus. Verba enim illa quem ego mittam vobis non ut homo dixit, sed potius ut Deus.

(94) παρὰ τ. Εὐαγγελ. deest in cod. Vind. Gr. phil. 248.

(95) Sed minime dicunt Latini Christum humiliet pro sua humanitate hic locutum, verum pro consuetudine uti cætera ita Spiritus processionem ad Patrem ceu ad primam causam retulisse. Inanis ergo sequens argumentatio.

(96) Sic Euthym. edit. Vindob. cod. theolog. τφ.

Homo enim non mittit Deum, signidem Deus est Spiritus sanctus. Bis igitur dixit a Patre in hujus sermonis confirmationem et ut ad silentium redigeret eos qui dicturi erant, ipsum ex Filio quoque procedere. Idque ex acumine sapientissimi imperatoris [Alexii Comneni] prodiit; hac enim propositione usus est cum contra Mediolanensem episcopum disputaret.

A λον ως Θεός· ἄνθρωπος γάρ οὐ πέμπει Θεὸν, εἴγε Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Διὸς οὖν τὸ παρὰ τοῦ Πατρὸς εἰρήκεν εἰς βεβοχίσιμην τοῦ τοιούτου λόγου καὶ πρὸς ἐπιστόμησιν τῶν μελλόντων λέγειν δὲ καὶ (97) ἐκ τοῦ Γεωργίου ἐκπορεύεται· τοῦτο τὸ λῆμμα τῆς ἀγ-
χινοῖς ἔστι τοῦ συνετωτάτου βασιλέως (98). τού-
τῳ (99) γάρ ἐχρήσατο ποτε κατὰ τοῦ Μεδιολάνου
ἐπισκόπου (1) διαλεγόμενος.

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

(97) καὶ deest apud Euthym.

(98) Ἀλεξάνδρου addit cod. theol. Vind. 40.

(99) Euthym. ed. τοῦτο.

(1) Petrus Mediolanensis esse videtur, de quo Baron. ad an. 1116, Allat. *De consens. I. II, c. 10,*
n. 2 et G. O. I. 379 et in Append. ac lectorem.

[121-123] IN LIBRUM DE SPIRITU SANCTI MYSTAGOGIA

ANIMADVERSIONES HISTORICÆ ET THEOLOGICÆ

AD OPERIS ILLUSTRATIONEM REFUTATIONEMQUE PERTINENTES.

I. — Photii liber universim expenditur et illustratur.

1. Inter dogmaticas disceptationes tum velustate ac diuturnitate, tum rei gravitate ac difficultate omnium temporum nobilissimas vix ulli inferior est controversia de *Spiritu sancti processione*, quæ non apud theologos tantum agitata, verum et populorum contentionibus mirum in modum vexata, profanis quoque odiis et politicis studiis solerter olim nutrita ac propagata ad hodiernum usque diem Græcos ac Latinos dividit, sive poties orientalis Ecclesiæ a catholica unitate separationis non causa quidem, ansa tamen præcipua ac prætextus, imo vero fulcrum validissimum præsidinmque exsistit. Quamvis autem ea, quæ circa Spiritus sancti processionem litesque de ea oborias jam plurimi disputationerudit (1*), sufficienter omnino quæstionis indolem, originem, progressumque patefaciant eorumque studiis historicis ac dogmaticis summa laus sit tribuenda: vix quisquam tamen negaverit, multa adhuc in hac materia [124] historiographis superesse illustranda, nonnulla quoque nova inquisitione novisque studiis indigere, præsertim cum plura scripta ad eam pertinentia nondum publicam aspexerint lucem et quædam illius historiæ partes adhuc caligine et obscuritate detineantur hiatusque ac lacunas plus semel ostendant. Qua in re Photii *De Spiritu sancti mystagogia* liber fructus afferit haud contemnendos; eosque, qui illius dogmatis historiam iteratis curis tractaturi erunt, egregie sane juvabit. Interea nos nostrum esse censemus, antequam per partes editum nunc Photii librum theologica crisi subjiciamus, ejusdem in re theologica pretium ac

(1*) Præ cæteris nominandi sunt Leo Allatius, Peavius, Natalis Alexander, Maimbourg, Le Quien,

B pondus paucis declarare, ejus argumentum, scriptoris indolem, temporis adjuncta cæteraque quæ hoc spectant breviter prosequi, plura denuo accuratius perpendenda alteri uberiori de Photio lucubrationi reservantes. Neque vero nobis universim celeberrimæ illius controversiæ historiam adumbrare, neque ejus dogmatis uberiorem explanacionem tradere mens est, verum ea duntaxat historiæ ac theologiæ delibare documenta, quæ arctius cum hac Photii polemica dissertatione cohærent et ad aptius de illa judicandum conferre quid ac prodesse quodammodo videbuntur. Neque in his, quæ liti adhuc possunt esse obnoxia, sententiam veluti definitivam pronuntiamus, sed potius quædam suggestere volumus tum aliorum, quibus ejusmodi studia arrident, tum denique exiguis nostris curis et indagini- bus denuo rimanda et perscrutanda.

2. Doctrina de Spiritu sancti *ex solo Patre* processione, quæ saeculo Ecclesiæ quarto, cum pugna cum Macedonianis ferveret, nondum fuerat audita, cuius prima veluti semina ac vestigia in Nestoriana primam controversia, deinde in concertationibus cum Monothelitis et Ionomachis deprehenduntur, Photium demum præcipuum propagatorem nacta est, cuius industria non suscitala tantum, verum etiam undequaque expolita ac veluti in sistema [125] redacta fuit. Hic enim est, ait Hugo Etherianus (lib. II contra Græc. c. 16. *Bibl. PP.* Lugd. XXII, p. 1230) « qui post Theodoritum in æquorea puteum fodiens arena, non semina, sed Circena venena se- peliendo diri valde languoris fidei christianorum causa factus est. Profecto hunc cum suis compli- cibus deplorat Isaias dicendo: *Væ qui sapientes*

Walch, Jager, quibus addendum Pitzippii opus: *L'Eglise orientale*, Rome 1855.

sunt apud se met ipsos et in oculis suis prudentes (*Isa. v, 21*). Hic fuit, ut Joh. Beccus (s. Veccus) in orat. de un. Eccl. (c. 35, *Græc. Orthod. Allat.* t. I, p. 154) inquit, 'Ο πρῶτος εὑρετὴς καὶ γεννήτωρ τῶν κατὰ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας ψευδῶς ἐφευρημένων προτάσσων. Quantum in hac doctrina stabilienda laboraverit, præter Amphilochianas quasdam quæstiones ad banc rem pertinentes, præter argumenta in epistola encyclica contenta, præter breve opusculum contra Romæ veteris asseclas, quod saltem dubiis ejus accensendum est operibus (vide *Præfat. nostram*), inculenter ostendunt tum prolixæ litteræ ad Aquileiensem archiepiscopum (2) datæ, quas librum potius esse haud immerito dixeris, et qui cæteris omnibus præstat, liber *De Spiritu sancti mystagogia*.

3. Invicta Nicolai I constantia (3) a Romana sede repulsus et anathemate perculsus (C. a. 866) misit Photius encyclicam suam Orientis episcopis, quæ præter alia minoris momenti Latinis gravissimis verbis veluti turpissimam hæresin doctrinam illam exprobabat, qua Spiritum sanctum ex Patre [126] *Filioque* procedere profitebantur, eamque quatuordecim circiter argumentis acriter impugnavit. Sed hæc Photii argumenta tum Occidentalibus minime innotuisse videntur (4); nonnisi *in genere accusationum capita* habebant perspecta, qualia a Bulgarorum principe Nicolaus pontifex fuerat ea doctus. Sane Ratramnus Corbeiensis monachus et Aeneas antistes Parisiensis, qui tunc contra Græcos scripsere, illud unum neverant, quæ in Latinos crima Græci concessissent, probationes ratiocinationesque Photii penitus ignorabant, quas neque aliis quisquam Latinorum, neque ipse Nicolaus videtur novisse (5), ex cuius epistolis illi suas notitias haurerant. Ratramnus inter alia scribit (lib. III *Contra Græcorum opposita*, c. 6; MIGNE, t. CXXI, p. 303): « Cum enim negare volunt (Græci) Spiritum sanctum de Filio procedere, unde quod dicunt *comprobent*, nullam vel ratiocinationem vel auctoritatem ostendunt; unde potius levitatis esse tumor videtur, quam prudentiae gravitas. » Non potuit sane ita loqui, qui Photii encyclicam ipsam legerat. Hinc apertum est, cur accurata Photianorum syllogismorum confutatio ab his auctoribus confici haud potuerit; illos in Latinum sermonem translatos fuisse nullum est vestigium. Rursum in Oriente Ratramni, Aeneæ aliorumque libri vix cogniti fuisse videntur.

(2) Is Walpertus fuisse videtur, ad quem ep. 48 Joannis VIII (Mansi XIII, 43, 44) directa fuit et cui pariter inscriptum est *Frags. ep. Stephani V, a. 891* (MIGNE, t. CXXIX, p. 805). Vide *de Rubeis Monum. Eccl. Aquil. Venet.* 1740, p. 448.

(3) Sæculo elapso Nicolaum, ut alios pontifices, non solum acatholici scriptores, verum et nonnulli male dispositi catholici, inter quos Fontanius (*Dissert. de Phot. in Nov. erud. delic.* vol. I), in agendi ratione contra Photium injuste vituperare adamabant. Longe rectius hac in re judicavit sæculo nostro Neander in *Hist. eccl.* (t. IV, p. 607, *præsent. n. 3 et alias*).

A Post Photii primam expulsionem (anno 867) non amplius necessarium, imo imprudens videbatur, Græcos universim de ejus erroribus objurgare, quos Ignatium fovere nulla erat suspicio; neque legati ad concilium octavum missi quid ejusmodi in mandatis habuere. Postmodum vero cum Ignatio mortuo Photius iterum Constantinopolitanam sedem occuparet, pax, licet non duratura, [127] fuit inita et in synodo sub Joanne VIII a. 879 celebrata de his tractatum fuisse nullo vestigio deprehenditur. Non ignoro, haud defuisse, qui Latinorum additionem ibi solemniter prohibitam fuisse affirmarint; verum, re accuratius perspecta, id defendi non posse liquido constat, ut multi viri docti jam demonstrarunt. Photius ipse in libro nostro (cap. 89) ex

B hac synodo, cujus ipse veluti anima et moderator extiterat, nullum aliud pro causa sua potuit argumentum colligere, nisi quod Joannis papæ legati symbolum priso more receperint, recitaverint ei que subscripserint; nulloque præterea certo arguimento constat, ipsam tunc Romanam Ecclesiam symbolum solemniter cum illo additamento recitare consueuisse, cujus tamen additamenti sesum tota mente amplectebatur. Quæ Photius (l. c.) de Joanne VIII scribit, ea in historia eorum temporum haud exigui momenti sunt; nos interim Joh. Becci verba adducemus, quæ recitatum hunc textum subsequuntur. « Hæc cum inveniant Photium scribentem hi quibuscum nobis sermo est, opinantur, ipsum inimicitias cum pace commutasse, quod papæ Joannis pii locum tenentes absque additione, quod apud nos legitur symbolum subscripserint et obsignaverint (6). Hoc vero nemo ex iis, qui ad bene conjectandum idonei sunt, facile sibi credendum proposuerit, cum neque dogmatica ulla quæstio in ea synodo, quæ pro pace sancienda coacta fuerat, reperiatur mota; sed veræ causæ illud erat occultatio, secundum quam cum universa Romana Ecclesia similitates ac inimicitæ Photio exortæ fuerant. Cum enim vereretur, ne omnium reprehensionem incurreret, quod, cum papa Nicaulaus eum non admitteret, [128] Romanam Ecclesiam universam in Divinitatem injuriam, impiam et legum maxime prævaricaticem nuncuparet; et cum papa Joannes ejus id patriarchalem thronum restitutioni consensum præbuisset, eamdem sanctam et pietatis magistrum prædicaret; pro pace cum Joanne inita quasi apologiam contexens, per suos locum tenentes

(4) Aliter Walchium (*Hist. contrav. de proc. Spirit. sanct. Ienæ*, 1751, c. 2, § 6, p. 35) statuisse appetat.

(5) Cf. Hincmar. Rem. epist. 51, t. II, p. 809, ed. Baluz. Nicol. I, ep. 70 ad Hincmar. ed. MIGNE, epist. 152, t. CXIX, 1152 seq.

(6) Lib. III, ad Theod. c. 4 (*Gr. orth. II*, p. 139): Οὐοταὶ τῆς ἔχθρας τὴν εἰρήνην αὔτὸν ἀπελλάξασθαι, τὸ διὰ τοῦ πάπα Ἰωάννου θεοσεβεῖς τοποτηρητὰς τὸ δίχα τῆς προσθήκης ἀναγνινωσκόμενον παρ' ἡμῖν τῆς πίστεως σύμβολον ὑπογράψαι τε καὶ ἐπισφραγίσσεσθαι.

Joannem accepisse symbolum, et mente et lingua et sacris illustrissimorum et admirandorum hominum manibus subscripsisse obsignasseque inculcat. Hoc autem isti ita perfecere, quia et qui ante Joannem papam Romanam sedem ornarunt, hoc sanctum et pietate plenum profitebantur symbolum, quod etiam qui post eum ad hæc usque tempora successere, et mente amplectuntur et lingua deprædicant. Et dictum meum demonstrabit Evangeliorum nulla facta commutatio, et omnia Patrum scripta, quæ Spiritum tradunt ex Patre procedere et absque additione apud eos leguntur atque probantur (7). » Demum ejusmodi fucata pace rupta non potuit [129] Photius sibi temperare, quominus denuo hanc controversiam resuscitaret; imo suam opinionem tenaciter sovet et licet Romanos pontifices Nicolao excepto carpere non auderet, verum potius ab eis suæ causæ patrocinium peteret, Occidentales, quos posset, in eam trahere studuit. Consulto tamen, uti Hadriatum II, ita et Marinum pontificem non nominat, censuram ab utroque sibi inflictam tacet, suum cum Romana Ecclesia jacta consensum. Verum resuscitata a Photio quæstio tum apud Latinos vix eum in modum innotuit, qui ad artificiosas ejus rationes refutandas eos provocaret; ac licet jam tum Venetiani cum Byzantinis frequenti commercio convenient (8), tamen post Joannem VIII usque ad Leonis Sapientis imperium ex tristi temporum conditione Orientalium Occidentaliumque communicatio magis magisque languebat, adeo ut præter eos, quos Photius in suam partem alliciebat, episcopos (9) haud multi ejus conamina novisse videantur. Deploranda sane documentorum penuria, quæ ultima Photii tempora densis veluti tenebris offundit.

4. Sed quid Latini potissimum ad defendendum dogma de processione Spiritus sancti ex Filio proponerent, id nullatenus diu potuit Photium latere et quadantenus quæ Ratramni aliorumque libri continebant, si non aliunde, sane ex epistolis, quas etiam ex Occidentalibus [130] partibus frequentes accipiebat, probe novit. Fortasse et postea una cum his epistolis libri illi Photio missi sunt. Hinc in posterioribus de hac quæstione scriptis, in ep. ad

(7) Lib. III, ad Theod. c. 4, p. 139. 140: Τό δέ οὐκ ἀν τις τῶν εὐθυνόλως ἐπιβάλλειν εἰδότων ῥάστον εἰς πίστιν ἡγήσαί το, ἐπεὶ μηδὲ δογματικός τις λόγος ἐν τῇ πρὸς εἰρήνην γενομένῃ τότε συνόδῳ εὑρίσκεται κινηθεῖς, ἀλλ᾽ ἐπίκρυψις τούτο τῆς ἀληθοῦς ἦν αἰτίας, καθηνὴ ἡ κατὰ πάσης τῆς Ρωμαϊκῆς Ἑκκλησίας ἀνθρώπη, τῷ Φωτίῳ δυτικένεια. Τὸν γάρ εξ ἀπάντων ψόγον διαφωμένος Φ., ἐφ' οὓς τοῦ μὲν πάπα Νικολάου μὴ προστεμένους αὐτὸν, πᾶσαν τὴν Ρωμ. Ἑκκλησίαν πρὸς τὸ Θεῖον ἔξυδρίζουσαν, καὶ ἀσεβοῦσαν, καὶ παρανομοῦσαν τὰ ἔσχατα ἀπεκάλει, τοῦ δὲ πάπα Ιωάννου τὴν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον καθίδρυσιν τούτου ἐπευδοκίσαντος, ἀγίαν ταύτην καὶ εὐσεβίας διδάσκαλον ἀνεκρύπτειν, ὥσπερ τινὰ ἀπολογίαν ὑπὲρ τῆς πρὸς τὸν πάπαν Ιωάννην εἰρήνης προβάλλεται τὸ διὰ τῶν ἔκεινου τοποτερητῶν τὸ τῆς πίστεως ἔκεινον ἀποδέξασθαι σύμβολον καὶ γνώμην καὶ γλώσσην κ. χερσὶν τῶν τοιούτων περιφανεστάτων κ. θαυμασίων ἀνδρῶν ὄπογράψαι αὐτὸν κ. ἐπίσφραγίσασθαι. Τοῦτο δὲ οὕτω πεποιήκασιν οὗτοι διὰ τὸ καὶ τοὺς πρὸ τοῦ

A Aquileiensem præsulem, ut de opusculo breviori apud Euthymium taceamus, multo vero magis in tractatu de Spiritus sancti mystagogia ad ea quæ potiora sibi videbantur respicit Latinorum argumenta et suis demonstrationibus eorum refutationem intermiscet. Præclare noverat Latinos inniti Bibliorum testimoniis, ac potissimum Joan. xvi, 13-15; Galat. iv, 6; Rom. viii, 9, et suorum Patrum auctoritati, maxime Ambrosii, Augustini atque Hieronymi. Quod si Ratramni Άeneæve scripta vel ex toto vel ex parte legerat, ubi Græcorum quoque Doctorum textus allegantur, hos callide dissimulasse dicendus est. Sed in fine nostri operis (cap. 96) pollicetur, « si convertat Dominus librorum et amanuensium suorum captivitatem, » illi cui hoc opus nuncupavit, etiam dicta atque sententias, quas « novi, » quos vocal, « Pneumatomachi in medium proferunt, » causæ suæ patrocinium inde petentes, una cum opportunis refutationibus adjectis Patrum testimoniis sese transmissurum. Id eum postmodum præstitisse nullo historiæ documento edocemur; verum illud sane recte colligimus, Photium *multo plura*, quam in hoc tractatu protulit, Latinorum argumenta cognovisse et ex auctoritate petita præsidia.

C 5. Sed quænam est illa βιβλίων καὶ ὄπογραφῶν αἰχμαλωτία, quam hic Photius commemorat? Ne ad prius Photii exsilium hoc referamus, in quo frequenter de librorum jactura conqueritur, vetare videtur cap. 89, unde patet librum conscriptum fuisse pluribus post Photii restitucionem annis elapsis, nec ante an. 884, cum Adriani III mentio fiat. Si opus paulo post priorem Photii expulsionem exaratum fuisset, plana fere apertaque exstisissent ea quæ de librorum scriptorumque penuria scribit; [131] Joannis vero VIII et Adriani III mentio rem interturbat. Quomodo enim Photius sub Jeanne VIII solemniter sedi restitulus, Basilii imperatoris gravis gratia, potentissimus fere in omnibus, librorum amanuensiumque inopiam patiebatur? Posset et de altero exilio sub Leone Sapiente haberi suspicio; id temporum rationi congrueret, cum exsilium istud incidat in an. 886. Verum

D πάπα Ιωάννου τὸν ἐκκλησιαστικὸν τῆς Ρωμῆς θρόνον κοσμοῦντας τὸ τοιοῦτο σύμβολον ἄγιον καὶ εὐσεβεῖας πλήρες ὄμολογειν, διπερ οὖν καὶ οἱ ἐξ ἔκεινου μέχρι τοῦ νῦν καὶ γνώμη στέργουσι καὶ γλώσση ἀνακηρύττουσι. Καὶ ἀπόδειξίς μοι τοῦ λόγου τὸ τῶν Εὐαγγελίων ἀμεταποίητον, κ. πᾶσα γραφὴ πατρικὴ, ἡ τὸ Πνεῦμα λέγουσα ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, δίγα προσθήκης παρ' αὐτοῖς καὶ ἀνχιρωσκομένη καὶ ὄμολογουμένη.

(8) Id patet ex Joan VIII epistolis, ut epist. 17, 20 ad Ursum Venet. ducem aliisque.

(9) Beccus apud Allat. *De Purgatorio* Append. p. 625 ed. Rom. 1655 refert, et ad alios Italos episcopos hac de causa scripsisse Photium, ac nominatim ad Marinum Castellatum, Gaudericum Veltinum, et Zachariam Anagninum, qui in ejus temporis monumentis aliquoties occurruunt, ac præser-tim in concilio Romano a. 879 et conc. Ravennat. a. 878.

liber noster præter hanc scribentium librorumque **A** αἰχμαλωσίᾳ nusquam ostendit auctorem exilio atque mœrore affectum, imo in ipso exordio (cap. 1) prospera tempora sibi a Providentia concessa videtur insinuare. Dicere quis posset Photium ista scripsisse vel scriptio finem imposuisse a Leone VI gradu motum, nondum tamen judicatum, ideoque in monasterio otio fruentem, spe tamen vincendi adversariorum conatus adhuc repletum. Neque hoc officeret, quod in cod. Column. Photius semet patriarcham appellat in inscriptione; se enim semper, etiam in priori exilio, legitimum habuit patriarcham et de jure novæ Romæ episcopum. Quid itaque dicendum? At res tanti non esse videatur. In priori exilio amplissima librorum collectio, quam sibi Photius comparaverat, direpta discepulaque fuit; libri fortasse restituto patriarchæ redditi nunquam fuere; amanuenses vero et tachygraphi, quos antea in promptu habuerat, nescimus quo casu præsto non amplius erant, ob suspicionem fortasse politicam detenti. Verum hoc fortassis non penitus omnibus satisficit. Quid si dicatur Photium Providentiae erga se benignitatem in hoc reposuisse, quod, amotis curis, libere studiis suis vacare posset, vel opus prius a se inceptum anno 886 initio exsilio posterioris absolvisse, in quem annum pleraque quadrarent? Verum ut sit, malim ego integrum librum putare, quam ad hypotheses confugere, quales in similibus rebus configiplerumque solent, interpolatum esse opus et alia posterius addita iis quæ in priori editione habebantur. Attamen non nego et illud probabile esse, Photium ipsum opus non uno eodemque tempore continenter scripsisse, sed in aliis rerum [132] adjunctis alia addidisse. En rursus fontium inopia certo rem definiri non sinit. Donec firmiora reperiantur, quid sibi probabilius videtur, eligat lector. Eodem tempore vel potius paulo ante scripta fuisse videtur epistola ad Aquileiensem archiepiscopum, in qua Joannis VIII, jam defuncti, non vero Adrianus III sit mentio (Vide not. 85 ad cap. 89). Utrumque ergo opus ad ultima tempora patriarchatus Photii spectat. Id exploratum est; reliqua vero conjecturis campum aperiunt.

6. Ut tamen quoad propositam quæstionem sententiam meam proponam, verosimilius mihi opus nostrum circa annum 886 compositum esse videtur. Si non fallimur, dum Photii verba (cap. 89): «Cum igitur sancti ac beati hi pontifices ita, dum in terris degebant, senserint et ab his fluxis et corruptibili bus rebus ad incorruptibilem vitam in hac confessione transierint, » non solum ad priores, verum etiam ad proxime nominatum pontificem eorumque postremum referimus, tunc tuto colligi potest Adrianum III, dum hæc scribebat Photius, jam diem supremum obiisse ejusque mortem huic jam

notinuisse. Cum vero Adrianus mense Maio a. 885 defunctus sit idque Photius probabiliter non nisi aliquot elapsis mensibus didicerit, facile ad annum 886 deducimur, quo Basilio Macedone decedente ac Leone ejus filio imperii habenas assumente, Photii res rursus turbatæ sunt. Præterea Adriani III synodicam non ut nuper ac paulo ante sibi missam allegat Photius; ab ea missa ad tempus, quo Photius ista scripsit, intervallum temporis haud adeo breve cogitandum videtur. Igitur vel Photius eo momento, quo illa litteris consignavit, jam e cathedra turbatus erat vel saltem ejusmodi catastrophæ non diu post subsecuta est. Si prius admittitur, facillime explicatur αἰχμαλωσία βιβλίον καὶ ὄπογράφεων, de qua loquitur et solum difficultas est in iis quæ ex cap. 1 colliguntur. Hæc vero solvi potest vel ex iis quæ ibidem [133] et in Præf. notantur, vel ex allata supra verborum huc pertinentium explicatione. Imo tota evanescit difficultas, si incisum illud τῆς θελας προνοίας εὑμ. v. δρ. non, uti prima fronte videbatur, ad conditionem statumque auctoris refertur, quasi dicat, se ideo petitioni satisfacere, quia benigne providentia sibi nunc prospiciat, sed eo legitimo sensu exponitur: *Deo propitio* non indigna tuo in Deum amore tuoque desiderio hujus rei fiet exsecutio; sive: *Dei providentia annuente rem exsequemur et ad terminum perducemus*, vel: *si benigne nos respicit Deus*. Non causaliter, sed conditionaliter genitivus absolutus accipiendus, et nihil est quod nos cogat reddere: *quia vel cum*. Quod si vero ante posteriorem e throno depulsionem finem libro imposuit, adjuncta talia facile cogitari possunt, in quibus deplorare poterat scribentium librorumque defectum, ut in superius dictis allata sunt. Jam Basilio ægrotante potuit Photius adversam fortunam experiri; quanquam non opus est ad hæc recurrere, saltem iis quisimpiiori explicationi supra datae adhaerent (10).

7. Sed quinam erant illi plures majorisque molis libri, quibus adversariorum fastum et alta supercilia flecti ac funditus profligari gloriatur auctor (cap. 1)? Erantne ante Photium ubiores hac de retractatus, qui fusius Latinorum sententiam refutare conabantur? Num ante illum ita disputationis ignis exarserat, ut Spiritus sancti ex Filio processionis assertores jam abunde confutatos credere potuerit? An vero fortasse Patrum Græcorum, Damasceni v. gr., operat intellexit, quæ tamen nusquam de hac controversia agendi scopum consiliumque manifestant? Num ipse alios ubiores libros de hac re ediderat, quorum tamen nullum hucusque habemus hoc nostro operi locupletiorem? Posterius non [134] facile admittendum. Longe mihi credibilis Photium, qui ostentatione quadam fere ubique Græcorum Patrum theologiam jactat, qui cap. 96 ad eorumdem dicta a se vel collecta

(10) Huc usque ejusmodi quæstiones accuratius pertractare non potuimus; speramus alibi nos meliora daturos.

vel colligenda provocat, horum tractatus, etsi non ex professo, ut dici solet, hac de materia agentes, specie duntaxat et silentio potius quam apertis verbis sibi quodammodo faventes respexisse. Sane de libris multorum versuum (*στίχων*) loquitur, quibus *inserta* erant argumenta, quæ ad Latinos convincendos idonea reputabat; ea quæ in his dispersa erant, colligere et synoptice exhibere consilium ceperat; proinde hi libri non in una illa quæstione versabantur. Ad hos vero provocat Photius ad antiquitatem auctoritatemque suis dictis conciliandam, quamvis fere omnia quæ profert, proprii sui ingenii felus existant.

8. Tum ipsius libri verba tum cod. Column. inscriptio suadent librum nostrum non secus ac illum, qui ad Aquileiensem præsulem missus fuit, epistolæ formam præ se tulisse, quæ ad varios directa videtur. Quis Beda episcopus fuerit, cui cod. Column., quis Eusebius, cui Beccus librum nuncupatum dicit, ignoramus. Quod ad dictionem spectat, modo ea dialecticorum instar concisa est, modo rhetorici ornata floribus, interdum elegans, rudior alias, affectata saepe, sed plerumque perspicua (11), nunquam fere [135] penitus sale destituta. Ostendit auctorem, qui multa legerat, ex multis variorum temporum auctoribus stylum sibi formarat. Acciter omnino Latinos insectatur. Accusat eos tum ignorantiae, erroris, stultitiae, insaniae, vesaniæ, furoris, tum temeritatis, audaciæ, impudentiæ, tum hæreses, polytheismi, impietatis; horrenda eis contra fidem impingit crima; artibus omnibus utitur ad eos confundendos et refellendos. Mira est ingenii fecunditas, quæ toties dicta aliis et aliis modis novit denuo, quasi revera nova sint, producere; iniqua fere semper est cum adversariis agendi ratio, quorum doctrinam perversis non solum consectariis, sed etiam interpretationibus fœdissimo sub aspectu ostendere totis viribus anhelat.

9. Operis authentia ita manifesta est, ut sit tempus consumere, velle ejus argumenta congerere. Quod ad ejus integratatem spectat, neque ea in dubium vocari potest. Id tamen fortasse dubitandi

(11) Non tamen male in genere A. Scottus (Præfat. in *Amphiloch.* qu. 18, Neapoli, 1814, p. v) monebat: « Compertum est... quantum medii ævius scriptores, ac Photius ipse, auctor alioqui disertissimus, a prisca Atticismi elegantia desciverint, et quanta denique obscuritate ex eodem scriptio[n]is vitio sermones præsertim didascalici obvolvantur. Verba enim technica, et quidem scholastica, quæ tunc percreuerant, argumentationum cavillationumque subtilitates, quibus ingenii acumen sese jactabat, ac periodorum μεγάλοκώλων implicata prolixitas, in qua præcipuus orationis cultus constituebatur, sunt quædam veluti impedimenta, quæ lectori ad sensum recte tenendum identidem objiciuntur. »

(12) Cf. in op. nostro cap. 5, 20, 23, 24.

(13) Cap. 2, 25, 28, 90, et saepe.

(14) *Contra Manich.* II, 11, Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 632 Cf. ep. 205, p. 302; op. nostr. c. 48.

(15) Suidas sub h. v. Μωσταγωγεῖς μωστήρια ἐπιτελεῖ ὡς μωστήρια ἄγει ἢ ἐκδιδόσκει. Hesych.

A rationem affert, quod liber nihil fere contineat de eo, quod missio Spiritus sancti per Filium sit ratio cur Filii dicatur Spiritus, quod tamen in titulo trium codicum expressum est. Sed potest in primis dici titulum non totum, uti exstat, ab ipso Photio fuisse præpositum; deinde potest et illud affirmari, etsi titulum ipse posuerit, tamen dictorum copia abreptum hujus rei, quam moliebatur, expositionem omisisse pluraque fortasse in mente habuisse, quam re ipsa tractaverit, præsertim si intervallis temporum totum opus perfecit. Si apud Hugonem Etherianum (I. II, c. 20, p. 1235) legitur: « Non dicitur Spiritus Filii ut consubstantiale et qui mittitur per ipsum, ut Photii declarat descriptio, » videtur hic *inscriptio* intelligenda, quam et Hugo præ oculis habuerit, qui præterea nihil ex hoc opere allegat, quod ad hanc quæstionem referatur. Theophylactus (not. 32 ad cap. 60) aliique posteriores Græci utramque rationem, consubstantialitatem ac missionem, solent conjungere et, propositio, qua Spiritus Filii Spiritus [136] dici ob missionem affirmatur, minime a mente Photii abhorret, qui (cap. 91) multiplices hujus dicti rationes assignari posse tradit, ac (c. 85) breviter et illud tangit, quod Filius mittatur a Spiritu sancto.

C 10. *De Spiritus sancti mystagogia* librum inscriptum voluit Photius. Vocabulum hoc maxime ipsi familiare (12), non secus ac μωσταγωγεῖν (13) et μωσταγωγός Paulus v. gr. apostolus μώστης καὶ μωσταγωγός ipsi dicitur (14). Est proprie μωσταγωγῶν qui in mysteria ducit, qui ritu mysterioso initiat, consecrat, qui mysteria perficit, qui mysteria tradit ac docet (15); hinc sacerdos quoque μωσταγωγός nuncupatur (16); μωσταγωγία est initialis, immissio, inducio in mysteria, sacra institutio, sacri cuiuslibet ritus perfectio (17). Porro cum in ecclesiastico loquendi usu tam sacramenta sacraria ritus quam dogmata sublimiora rationisque vires excedentia nominentur μωστήρια, μωσταγωγία quoque modo ad sacramenta Ecclesiæ (18), ac præsertim ad baptismum (19) et Eucharistiam (20), referuntur, ac saepe in posteriori acceptione [137] idem

D sub. h. v. μωστήριον ἄγει. Cf. Suicer. Thess. ib.

(16) Suidas: Μωσταγωγός · ἵερεύς · Hesych.: Μωσταγωγός · ἵερεύς ὁ τοὺς μώστας ἄγων. Sunt vero μώσται — μωστήριa εἰδότες.

(17) Suicer. Thes. h. v.

(18) Hoc spectant verba Eus. Cæs. *Hist. eccl.* I, 2, p. 24 ed. Hein. 1829. Ait enim Deum Judæis per Moysen dedisse figuræ ac symbola, ἑτέρων τε νομῶν θεωρημάτων εἰσαγωγὰς, ἀλλ' οὐκ αὐτὰς ἐναργεῖς τὰς μωσταγωγίας.

(19) Cyrill., Chrys., Theodoret. apud Klee in *Hist. dogmat.* II, p. 137; Phot. *Amphil.* q. 43; Mai. *Nova Collect.* I, II, p. 99.

(20) Chrys. in *Rom.* XVI, 3; Greg. Nyss. in *Cant.* Klee l. c., p. 170; Greg. Naz. orat. 17, p. 273: Τὴν ἱερὰν καὶ ἄνω φέρουσαν μωσταγωγίαν. Cf. Neander K. G. II, p. 973, ed. III. Hinc Chrysostomus quoad utrumque sacramentum fideles saepe vocat μεμυσταγωγημένους. Vide et Casaubon. exercit. 16, in *Ann. Baronii*.

ac λειτουργία significat (21), modo ad theologicam institutionem sacramque doctrinam denotandam adhibetur; atque adeo tum ἱερουργίαν tum ἱερολογίαν complectitur. Frequenter Photius μυσταγωγίαν dicit institutionem dogmaticam, doctrinam divinitus traditam; sic θεόστοχον μυσταγωγίαν vocat fidei expositionem ex oecumenicorum conciliorum definitionibus desumptam (22); sic verba μυσταγωγεῖν, θεολογεῖν, ἱερολογεῖν veluti synonyma usurpat (23). Et hoc pacto in opere nostro vocem intelligit; tradere vult doctrinam sacram ac divinam de Spiritu sancto, vera dogmata circa tertiam Trinitatis personam. Äquipollere μυσταγωγίαν cum θεολογίᾳ ac ἱερολογίᾳ, et μυσταγωγεῖν cum θεολογεῖν ac ἱερολογεῖν promiscuus harum vocum usus satis manifestat (24).

11. Quanti momenti Photii liber *De Spiritus sancti mystagogia* sit, id in primis patet, si eum cum posteriorum temporum ejusdem argumenti operibus Græcorum conferamus, quod vel ex notis ideo operi a nobis appositis constabit. Patet id rursus, si eos consideramus, qui pro catholicæ Ecclesiæ dogmate contra Græcos calatum strinxere, [138] quique non parum cum Photii syllogismis decertarunt. Ad Latinorum manus per tria saecula vix hoc opus pervenit. Saeculo demum XII, Hugo Etherianus, qui apud Manuelem I imperatorem singulari fruebatur gratia, illud præ manibus habuit ac in suis libris ad Alexandrum III missis nonnulla ejus capita confutavit (25). Est autem Hugo, ut opinor, nobilissimis theologis annumerandus, qui in eo sane non imprudenter egit, quod Græcorum Patrum lectione nutritus loquendi morem eorum studiose secutus imitatusque est (26), quo faciliorem, quantum posset, ad desideratam unionem sterneret viam; qua in re, licet sæpe dura Latinorum theologis auribus ejus dictio videatur, laudandus potius, quam culpandus est. Cæterum si non cuncta accurate pertractavit, meminisse oportet, saeculo XII non eam theologiae ἀκρίβειαν [139],

(21) Germ. *Rer. eccles. contempl.* Galland. XIII, p. 209; Bona, *Rer. Lit.* I. II; Raynaud, *Onomast. Euchar.*, J. Dartis ad dist. 2, *De consecr.* Selvaggio *Instit. antiqu. Chr.* I. II, p. 1, c. 6, § 5, n. 45.

(22) Phot. epist. 1, ad Mich. Bulg. n. 21. (*Antiqu. lect. Canis* ed. Basnage II, II, p. 397.)

(23) Vide op. nostr. c. 53; *Amphil.* 28, apud Scottum p. 26 et seq.

(24) Quam cap. 20 vocarat προτέραν μυσταγωγίαν, scilicet doctrinam a Christo Joan. xv, 26, enuntiatam, eamdem cap. 23 dicit προτέραν θεολογίαν. Cap. 67 ait: Admirabilem illam mystagogiam, per quam Spiritum ex Patre procedere theologica ratione prædicamus (θεολογοῦμεν), adversarios pervertere propriis suis figmentis et inventionibus.

(25) Quod ad versionem verborum Photii attinet, durius judicat Petavius (*De Trin.* VII, c. 2, n. 4), Hugonem ea non *integre* transtulisse. Verum Petavius e Photii operibus encyclicam tantum epistolam hic præ oculis habuisse videtur, nec nostrum opus inspexit, e quo fere omnia Photii verba quæ affert, ille desumpsit.

(26) Sic causæ nomine, æque ac Græci vocibus

A constitutam inveniri, quam saeculo XIII illa adepta est; meminisse oportet, cum ingenue fateri et viarium suarum inopiam et sublimis materiæ, quam tractabat, difficultatem. In præfat. ab lib. III *De hæresibus quas Græci in Latinos devolunt* (Bill. PP. max. Ludg. XXII, p. 1237 c), « De hac materia, inquit, edere aliquid formidabile est; nam in his non solum infirma facultas rationis orationisque, verum validissima vix se a mendacio temperat et ab inconsulis erroribus. » Hinc nos inter eos, quos sequentibus harum animadversionum articulis contra Photium disputantes inducemos, haud insimo subsellio Etherianum collocandum esse rati sumus. Neque minoris, in multis etiam majoris auctoritatis est Joan. Beccus, virtute a doctrina æque nobilissimus Byzanlinorum patriarcha, qui pro vero dogmate, semel ac illud cognovit, strenue decerlavit, qui et operibus et discipulis suis Græcorum nationem mire illustravit. Illud tamen notandum, Beccum in orat. de un. Eccl. (Græc. orth. I, p. 154-180), dnm Photii argumenta quædam profert ac solvit, non nostrum opus allegare, sed opusculum alterum ab Euthymio vulgatum; libro vero III, ad Theodorum Sugdææ episcopum (*ibid.* II, p. 133 seq.) ex illo manifeste hausisse. Alii, qui hunc Photii librum refellendum sibi sumpserint, noti huc usque non sunt; sed quoad rem ejus argumenta, quæ insequentium saeculorum schismaticis veluti faciem præferebant, plurimi theologi feliciter enervarunt. Nos dum varios auctores in medium proferimus, licet selecti ii sint, nequaquam singulorum dicta nostra facere intendimus, verum potius uno veluti conspectu ea exhibere, quæ a diversis, diverso tempore, ac pro varia ingenii institutionisque indeole, contra argutias illas modo feliori marte, modo non satis felici, non tamen sine ullo fundamento, proferebantur.

B 12. At enimvero hujus operis pretium theologicum et aliunde patet. Quod ad pugnæ illius de Spiritus sancti [140] processione varia stadia praeditiæ et ἁρχῆς promiscue utuntur, passim principium significat, quod posterius vocabulum gravissimis ducti rationibus (vide Thom. Sum. p. I, q. 33, a. 1 ad 1 et Opusc. contra Græc. ad Urban. IV, c. 7), prætulerunt Latini. Alia exempla intra suppeditabuntur. Universim vero opus nostri Theologi quoad majorem partem adeo Græcorum dictionem redolet, ut illud potius e Græco in Latinum sermonem translatum diceres, quam Latine conscriptum, nisi aliunde constaret, Hugonem Latine scripsisse. Exstitit teste Allatio (*De eccles. consensione*, l. II, c. 2, p. 654) Græca hujus operis versio, quæ si publicata foret, facilius de hac re judicaremus. Mihi non incredibile videtur Hugonem Constantinopolii Græce quædam pro imperatore scripsisse, hæc vero Latino eloquio rursus pertractata et in tres libros congesta amicis Occidentalibus tradidisse. Præfationes librorum ejusdem legenti id non sine fundamento dictum apparebit. Demum mihi et hoc persuasum est, qui Hugonis philosophemata et dialecticos excursus uberioris scrutatus fuerit, inde non exiguos fructus pro historia philosophiae medii ævi ante Thomam eum collecturum.

C D

gressusque pertinet, id imprimis notandum, duplicitis generis arma fuisse adhibita: *auctoritatis* scilicet et *rationis*. Prius genus Bibliorum et traditionis testimoniaca complectitur; alterum ratiocinationes ex theologicis principiis profectas. Porro ad *auctoritatem* quod attinet, is fere ubique a Photio et ei adhærentibus assumitur canon: *Ubicunque*, sive in Scripturis sive in symbolis et synodorum actis, sive apud Patres, *ex Patre procedere dicitur Spiritus sanctus, ibi processio ex Filio prorsus excluditur*, quem canonem falsum esse facili negotio Latini theologi evineunt. Ad Patres vero, ac speciatim Græcos, Latini primi in hac lite provocarunt. Constat ex celebri in hac controversia epistola sancti Maximi ad Marinum (27) jam saeculo vii Occidentales præter suos doctores Cyrilli Alexandrini expositionem in Joannis Evangelium appellasse; constat non solum posteriores Latinos, ut Etherianum et Anselmum Havelbergensem (*Dial.* I. II, c. 24, p. 188 ed. Paris. 1723), verum etiam eos ipsos, qui primus Photium impugnabant scriptores Occidentales, Athanasii, Didymi aliorumque Græcorum testimonia protulisse; Græcos vero nonnisi serius ex sententiis suorum doctorum arma petere cœpisse, atque in iis explicandis fluctuantum et incertorum more sæpenumero suas mutasse opiniones. Nicephorus Blemmida, vir insignis, cuius integratæ et eruditioni vel ipsi schismatici summas tribuunt laudes (28), et testatur et probat vetustiores suorum civium Damascenum secutos admisisse διὰ τὸν Φω̄ν εἶναι τὸν Πνεῦμα, nonnisi τὸν ἐκ τοῦ [141] Φω̄ν negantes; posteriores vero, quo melius formulam alteram tollerent, etiam priorem, veluti non minus causæ suæ exitiale, esse æque aspernatos (29). Provocat ipse ad opus τῆς ἵπας ὁ πλοθήχης jam dudum celeberrimum (30), ubi ad formulam ἐκ τοῦ

(27) Galland. *Bibl. PP.* XIII, p. 38, 39. Opp. Max. II, p. 38, 39; Allat. *contra Creyght.* p. 491.

(28) Cf. Georg. Acropol. *Annal.* c. 32, p. 54, ed. Bonn.; Pachym. *Hist.* v. 15; Ephrem monach. in *Chron.* (Mai. *Vett. scr. Coll.* III, 1, p. 211); Becc. orat. 2, *De injusta depos.* c. 5, 17 (*G. O.* II. 43, 62); Allat. *De consens.* I. II, c. 14, n. 4.

(29) Niceph. Blem. orat. 1, c. 5-7; orat. 2, c. 3 (*G. O.* I. p. 4-8, 42).

(30) Niceph. Blem. I. c. p. 4: Ἡ βίβλος αἰδεῖσμος ἡ τοῖς τότε τῶν λογίων ἀνδρῶν λογάστι καὶ περισπουδαστος, εἰς ἔπειτά τε καὶ ἔως ἡμῶν περιποστος καὶ ἔξαιρετος. Beccus, orat. 2, *de deposit.* (*G. O.* II. 59) Camaterum auctorem vocat.

(31) Cf. Beccum orat. cit. (p. 50 seq., 54 seq., 93); I. IV, *ad Constant.* c. 3 (ib. p. 207 seq.); contra tom. Cypr. (ib. p. 215 seq.); Marcum Ephes. de præpositione διὰ æquipollente τῇ μετά apud Greg. Cpl. in *Apol.* (Cod. Mon. 27 f. 115 a. seq.) Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 60-64, p. 404-432.

(32) Camateri opus cum Refutatione Becci existat in *Gr. orthod.* t. II, p. 293-521; Epigraphæ Becci ib. p. 522 seq. Palamæ antirrheticus cum Bessarionis confut. ap. Arcud. in *Opusc. theol. aureis.* Rom. 1630, 1670 et in cod. Mon. cit. f. 57 seq.

(33) Opera Joan. Chilæ et Manuelis Chrysolaræ pro causa catholica nondum publicata sunt, præstans Manuelis Calecæ opus Latine tantum, quantum sciimus. Ex schismaticis auctoribus multa adhuc in bi-

A Υἱοῦ impugnandam argumenta ex doctorum formula διὰ τοῦ Φω̄ν petebantur. Incredibile dictu est, quot diversis modis interpretati fuerint suorum Patrum dicta, modo significationem τοῦ προέρχετος, προέτεντος, προχειρότεντος longe aliam quam τοῦ ἐκπορεύεσθος: prætendentes, modo alia vocum discrimina singentes, modo præpositionem διὰ præpositionibus σύν et μετά æquiparantes, modo nescio quam ἔκφανσιν, quæ nulla modo si πρόοδος, modo per vadere quoddam seu διάχειν, aliaque id genus comminiscentes (31). Qui vero primus, post Photium, qui id saltem jam moliebatur, Patrum dicta, quæ schismatis cause favere putabantur, in unum colligit, Andronicus Camaterus saeculo xii (vel xi) florens, nonnisi adjectis suis observationibus iis nervum quemdam fucatæ probationis indere potuit; adeo deerant testimonia diserte et pure ejus scopo conducentia præter illa, quibus supradictus canon applicabatur. Camateri observationes refellendas sibi sumpsit Beccus, qui simul in suis epigraphis Patrum textus pro processione ex Filio collegit; quibus Palamas, acerrimus schismatis defensor, postea suas ἀντιρρήσεις opposuit, quas card. Bessarion [142] confutavit (32). Sed multa utriusque partis scripta lucem adbuc desiderant, quæ concertationis varios successus accuratius delinearent (33). Nemo rerum gnarus negaverit, Latinos scriptores jam saec. ix Græcorum solvendis argutiis impares minima fuisse; posterius vero ac præsertim saec. XIII et XV, eos in theologia et in philosophicis disciplinis undequaque superiores extitisse manifestum est. Sed saeculo ix, hæc controversia nondum eo eruditionis splendore agitari potuit, quem tempore Becci et synodi Florentinæ animadvertisimus; neque eæ questiones exegeticæ, philologicæ [143] ac criticæ movebantur, in quibus postea summi theologi

bibliothecis jacent Theophylacti, Phurnæ, Nicolai Methon., Eustratii Nicæni, Nicetæ Byzant, Camateri, Nicol. Hydruntini aliorumque. In cod. Vindob. Gr. theol. 102 (Lamb. 258) f. 18, antithesis est Matthæi quæstoris contra Thomam Aquinatem. Plura opera saec. xv, partim in conc. Flor. editionibus, partim ab Arcudio publicata continent cod. Mon. in nostra editione adhucbitus. Ibi quoque legitur fol. 114 b-144 a. Gregorii Cpl. *Apologia in Marci Ephesii confessionem* (præcedit) f. 97 b-114 a, ejusdem liber ad imp. Trapez. ab Allat. *G. O.* I. 419 seq. editus); sequuntur a fol. 180 a. Marci Eugenii capita syllogistica, quorum 17 Georgius Scholarius, reliqua usque ad cap. 38 Bessarion confutavit, quæ refutations usque ad fol. 255 b se extendunt. Legitur nota capitum summario addita: "Ἐτερα κεφάλαια τοῦ αὐτοῦ Ἐφέσου, ἡ οὐκ ἔυθατεν ἀπολογηθῆναι ὁ σχολάριος, καὶ ἀπεκρίθη ταῦτα ὁ Κύριος μονος Νικαῖας αἰτήσει καὶ παρακλήσει τοῦ μακαρίου Κυρίου Γρηγορίου τοῦ πατριάρχου γενομένου ἐν Πώμῳ. Ex his operibus nonnulla in seq. articulis excerpta sunt. Cæterum in operibus schismaticorum quæ nondum vulgata sunt, plurima eadem plane videntur esse, quæ jam in editis prostant; pauca solummodo quæ peculiara habent, expisciari interdum licet. Nihilominus non sine utilitate pro uberiori hujus dogmatis historia ejusmodi scripta publicarentur.

decertarunt. Altamen, ut pugna Græcis e voto cederet, certa quædam principia erant constituenda, et quibus doctrina Latinis contraria stabiliretur, quorumque ope auctoritatum dicta scopo accommodarentur. Et hic fuit Photii labor, qui pro sui ingenii facultate ea primus posuit fundamenta et facem prætalit cunctis ejusdem sententiae patronis; uberrimum ipse fontem aperuit, ex quo per sæcula insequentia pleraque sua hausere, quicunque Spiritus sancti ex Filio processionem impugnarunt.

13. *Rationes theologicæ schismaticorum ex non-nullis principiis maxima ex parte pendent a Photio jam stabilitis.* Hæc *axiomata*, struendorum sophismatum fundamenta, qui bene perspexerit, artificiosam illorum disputationem ex integro poterit dijudicare. Photius autem, ut fere ubique in talibus usu venit, miscet *veris falsa*, receptis et concessis principiis nunquam admittenda eaque callide logicae consecutionis filo inter se connectit. Quod attinet ad principia theologica ab omnibus admissa, his potissimum utilitur Photius: I. Trinitas est omnino consubstantialis; tres personæ eamdem habent omnino naturam atque potentiam. II. Pater est prima causa, primum principium, ex quo tum Filius tum Spiritus sanctus, etsi non eodem modo, suum esse divinamque habent essentiam. III. Essentia communicatur, sed personales proprietates sunt omnino incommunicabiles, vel, ut Gregorius Nazianzenus loquitur, τὸ Θεοῦ ἐκάστου ἀκοινωνίας. (Cf. Joan. Theol. sess. 18 concilii Florentini, Hard. *Conc. tom. IX*, p. 201.) IV. Servanda in omnibus est divina monarchia, qua Trinitas, quam Christiani adorant, a polyarchia ethnicorum secesserunt. Cum his alia effata connectuntur, quæ apud theologos et apud Patres non minus rata et explorata sunt. Sed propria Photii axiomata jam inspiciamus. Hæc potiora sunt: I. Filio quoque tribuere Spiritus sancti spirationem est *duo* in Trinitate [144] statuere *principia*, eaque inter se diversa. II. Producere Spiritum sanctum sive spirare est *hypostatica Patris proprietas*. III. Pater quidquid ex se ut *ex causa* producit, *ratione personæ*, non autem *ratione naturæ*, producit. IV. Quidquid in sancta Trinitate concipitur, aut *trium personarum commune* est aut *personæ uniusproprium*. V. Nihil in Trinitate potest esse *duabus personis commune*. VI. Quidquid de Trinitate dicitur, aut *naturale est* aut *hypostaticum* (eo scilicet sensu hypostaticum, quo unius personæ characteristicum et proprium). VII. Uti Filius, sic et Spiritus sanctus est ex Patre *immediate et proxime*, nullo medio existente. Hæc vero axiomata fere omnia jam adduxit Joan. Beccus tum in *Camat. Animadv. (Gr. orth. II*, p. 191), tum orat. 2, de depositione *injusta*, c. 54 (*Ibid. p. 75*) tanquam a Photio invecta et propugnata. Sec hæc in libro nostro *disertis verbis* reperiuntur, in quo potissimum theologicum *ejus premium constituendum esse censemus*. Non solum doctrinam de Spiritus sancti ex solo Patre processione apud Græcos intro-

A duxit Photius, sed et methodo quadam et studio acerrimo cum systemate Patrum theologico eam connectere, sedem ei perpetuam figere in Græcorum dogmaticis institutionibus, eamque undeque munire aggressus est. Nos hinc tribus continenter articulis tum argumenta ex auctoritate ab utraque parte prolata, quæ in Photii libro attinguntur, deinde hæc ipsa Photiana principia, postremo potiora ejusdem sophismata perlustrabimus, catholicorum theologorum selectas sententias responsionesque adjungentes.

[145] II. — *Argumenta ex auctoritate utrinque petita, quæ potiora sunt, examini subjiciuntur.*

1. Quod ad argumenta spectat ex auctoritate petita, urget in primis Photius c. 2, verba Christi Joan. xv, 26: "Ο παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, quasi inde Filius a Spiritu sancti spiratione activa excluderetur eaque uni Patri vindicaretur. Merito cum Petro Mediolanensi (*De proc. Spirit. sanct. c. 6, Græc. orthod.* Romæ 1652, t. I, p. 384, 385) Leo Allatius (c. Hotting. p. 296. Cf. *Enchir. De proc. Spirit. sanct. Romæ 1658*, cap. γ', p. 15) « criminantur schismatici Latinos quod verbis Christi addant *ex Filio*, nec erubescunt ipsi addere *ex solo*. Utique additio est; si est culpanda, quare non in utroque? » Catholici theologi respondent propositionem Joan. xv, 26 expressam esse affirmantem, *non excludentem*, ac præterea implicitè Filium hic commemorari, tum ex verbis cum his intime connexis, tum ex certis theologicis principiis; nec sine causa, imo pro more Scripturarum peculiariter Patri tribui spirationem; neque demum obfuturum fuisse Latinis, si dictum esset: Qui *ex solo* Patre procedit. Etenim *regulariter*, ut ait S. Thomas (*Summa theol. p. 1, q. 36, a. 2 ad 1*), « etiam in sacra Scriptura tenendum est, quod id quod de Pater dicitur, oportet de Filio intelligi, etiamsi dictio exclusiva addatur, nisi solum in illis in quibus Pater et Filius secundum oppositas relationes distinguuntur. Cum enim Dominus Matth. xi, dicit: *Nemo novit Filium nisi Pater*, non excluditur, quin Filius se ipsum cognoscat. Sic igitur, cum dicitur, quod Spiritus sanctus a Patre procedit, etiamsi adderetur quod a solo Patre procedit, non excluderetur inde Filius, quia quantum ad hoc quod est esse [146] principium Spiritus sancti, non opponuntur Pater et Filius, sed solum quantum ad hoc quod hic est Pater et ille Filius. » Solemne est illud Augustini (*tract. 99, in Joan.*): « Si ergo de Patre et de Filio procedit Spiritus sanctus, cur Filius dixit: De Patre procedit? Cur, putas, nisi quemadmodum ad eum solet referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est quod ait: *Mea doctrina non est mea, sed ejus qui misit me*. Si igitur intelligitur hic ejus doctrina, quam tamen dixit *non suam*, sed Patris: quanto magis illic intelligendus est et de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait: *De Patre procedit*, ut non diceret: *De me non procedit?* » Uberius idem argumentum evolvunt Pe-

trus Mediolanensis (l. c., c. 7, p. 386 seq.); Hugo Etherianus (l. III, c. Græc. c. 15, p. 1251, ed. cit. apud Petav. *De Trin.* VII, 15, 2, 3, et Natal. Alex. *H. E.* sæc. IX, diss. 18, assert. 1, t. XII, p. 532, ed. Bing. 1788); Nicephorus Blemmida (orat. I, c. 19-21; *Gr. orth.* I, p. 26-28); Joannes Beccus pluribus in locis (*Gr. orth.* I, p. 348 seq., III p. 130-132, 145, 146); Georgius Metoch. (*contra Manuel. Cret.* c. 19; ibid. II, p. 1030-1034); Joseph. Methon. (*contra Marc. Ephes.* Hard. *Concil.* t. IX, p. 570, 571); Leo Allatius (*Enchirid.* c. γ', p. 15 seq.; c. η', p. 170, 171; *contra Hotting.* c. 18, p. 324 seq.), aliquie permulti.

2. Hinc theologi Latini illud *Filioque* verbis Christi adjunctum minime esse additamentum pro lubitu effictum contrarium sensui et alienum sed **B** expositionem, ἐξηγησών, συρίγνεται verborum bibliorum ex re ipsa et analogia Scripturarum sponte semet offerentem summa cum concordia propugnant et evincunt. Ut alia in præsentia prætereamus, præclare Andreas Rhodii archiepiscopus in conc. Flor. sess. 6 (Hard. IX, p. 72 seq.), ex Christiana traditione, ex qua Graeci non secus ac Romana Ecclesia legitimam Bibliorum interpretationem haurire se profitentur, quamque, prout est vel συστατική vel ἐξηγητική, ex æquo [147] venerandam et pro dogmatica probatione sufficientem omnino putandam esse statuunt, ea evolvit principia, ex quibus Spiritus sancti etiam ex Filio processio evidenter colligitur: Patrem non intelligi, quin simul Filius intelligatur; Trinitatem catenæ

(34) Jam Dionysius Alex. lib. II *Apol.* ad Dionys. Rom. apud Athanas. *De sent. Dionys.* n. 17, p. 254, ed. Maur. (Routh, *Reliqu. sacræ* III, p. 198, 199) dixerat: Πατέρα εἶπον, καὶ πρὸν ἐπαγάγω τὸν Γίον, ἐστί μακρὰ καὶ τοῦτον ἐν τῷ Πατρὶ... ἄγιον Πνεῦμα προσέθηκα, ἀλλ' ἡμᾶς καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνος ἦκεν ἐφῆροσα. Luculentissime Basilius Magn. *De differ. usiæ et hypost.* ad Gregorium fratrem scribit: 'Ο τὸ Πνεῦμα νοήσας αὐτό τε ἐφ' ἐκυτοῦ ἐνόησε, καὶ τὸν οὐ ἔστι Πνεῦμα, καὶ τὸν Γίον τῇ διανοίᾳ συμπαρεδέξατο· ὁ δὲ τοῦτον λαβὼν, τοῦ Γίον τὸ Πνεῦμα οὐκ ἀπεμέρισεν· ἀλλ' ἀκολούθως μὲν κατὰ τὴν τάξιν, συνημμένως δὲ κατὰ τὴν φύσιν τῶν τριῶν κατὰ ταῦτα συγκεκραμένων ἐν ἐκυτῷ τὴν πίστιν ἀνετυπώσκετο. Καὶ ὁ τὸ Πνεῦμα μόνον εἰπὼν συμπεριέλαβε τὴν ὄντοτον καὶ τὸν οὐ ἔστι Πνεῦμα· καὶ ἐπειδὴ τοῦ Χριστοῦ ἔστι τὸ Πνεῦμα καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ, καθώς φησιν ὁ Ἀπόστολος... ὥσπερ ἐξ ἀλύσεως ὁ τοῦ ἑνὸς ἄκρου ἀψάμενος καὶ τὸ ἔτερον ἄκρον συνεσπάσατο, οὕτως ὁ τὸ Πνεῦμα ἐλκύσας δὲ αὐτοῦ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Γίον συνεφελκύσατο· καὶ τὸν Γίον εἴ τις λάβῃ, ἔξει αὐτοῦ ἐκατέρωθεν, πῆ μὲν τὸν ἐκυτοῦ Πατέρα, πῆ δὲ τὸ θεῖον Πνεῦμα συνεπαγόμενον... οὐ γὰρ ἔστιν ἐπινοῆσαι τομὴν ἢ διαίρεσιν ἡ Γίον χωρὶς Πατρὸς νοήσης: ἡ τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίον διαζευχθῆναι. Quo Basilius textu utebantur jam diu antea Niceph. Blemmida et Joan. Beccus (G. O., I, 16, 122, II, 345 seq. 556 seq.). Unde Andreas: Οὕτως ἔχουσι τὰ θεῖα πρόσωπα πρὸς ἄλληλα, ὥστε νοεῖσθαι καὶ τὰ ἄλλα πρόσωπα νοούμενοι τούτων ἑνὸς (l. c., p. 73). Cf. et Manuel. Calceam, l. I, c. Græc. (*Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXVI, p. 384).

(35) Basil. *Serm. de fide*: "Οσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἔχει καὶ ὁ Γίος σωζομένου δὲ: ὁ Γίος οὐκ ἔστι Πατὴρ· πάντα ἔστιν ὁ Γίος οὐσα καὶ ὁ Πατὴρ διχα τοῦ εἰναῖς Μόνον Πατὴρ. Athan. orat. 3 *contra Arian.* Τὰ

A comparari, in qua attracto uno extremo annulo et alter extremus attrahatur; una persona intellecta reliquas simul comprehendendi (34); omnia Filium cum Patre habere communia, una paternitate excepta (35); omnia in Trinitate esse [148] unum, ubi oppositæ non intrant relationes (36). « Omne quod non separat Patrem et Filium; » — ita Gregorius Cpl. ad imper. Trapezunt. c. 6 (G. O., I, 429), — « Patri et Filio commune est: spirare vero non separat Patrem et Filium: est ergo utriusque commune (37). » Præterea, ut præfatus præsul sess. 7 Flor. (Hard. l. c., p. 93) ostendit, eamdem relationem, quam habet Filius ad Patrem, habet Spiritus ad Filium (38); unde sicut Pater est ἀρχὴ Filii, ita Filius est ἀρχὴ Spiritus sancti. Quare Hugo Etherianus (l. II, c. 17, p. 1232 e): « In quantisunque quidem Pater neque cum Filio neque cum Spiritu habere intelligitur commune, solus intelligitur Pater, velut cum dicitur ingenitus, absque causa et sine principio. In quantisunque vero eum utroque aut cum altero tantum habere intelligitur commune, quanquam solus nominetur, solus tamen non intelligitur. At vero Spiritum habet cum Filio communem Pater; quare cum dicitur: a Patre procedit, et a Filio procedere debet subintelligi. » Quod si vero [149] queratur, quid prohibuerit Christum, quominus addiderit: *et a me procedit*, queri primo eodem jure potest, cur non dixerit: *Ex solo Patre procedit* (39); secundo respondeatur, soleme fuisse Dominum, sua omnia referre ad Patrem ut ad principium sine principio, ex quo erant omnia sua (40); deinde

αὐτὰ λέγεται περὶ τοῦ Γίον, δσα λέγεται καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς χωρὶς τοῦ λέγεσθαι Πατήρ. Cf. Chrys. hom. 38, in Joan. et multa alia testimonia apud Beccum epigr. 10. (G. O. II, 615 seq.) et L. Allat. (in *Vindic. syn. Ephes.* c. 20, 37, 38, p. 81, 179-191; *Enchirid.* cap. δ').

(36) Cf. Manuel. Galac. l. III, p. 427, ed. cit.

(37) Πᾶν τὸ μὴ διακρίνον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Γίον, κοινὸν ἔστι Πατρὶ καὶ Γίῳ· τὸ προβάλλειν οὖν οὐ διακρίνει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Γίον· τὸ προβάλλειν ἄρχη κοινὸν Πατρὶ καὶ Γίῳ. Hinc. conc. Flor. in decreto unionis (Hard. IX, 421): 'Ἐπει πάντα δσα ἔστι τοῦ Πατρὸς αὐτὸς ὁ Πατὴρ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Γίῳ ἐν τῷ γεννητῷ δέδωκε, πλὴν τοῦ εἰναῖς Πατέρα, τοῦτ' αὐτὸς, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἐκ τοῦ Γίον ἐκπορεύεται, αὐτὸς ὁ Γίος παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀδίδως ἔχει, ἀφ' οὗ ἀδίδως καὶ γεγέννηται.'

(38) Basil. *De Spirit. sancto*, c. 17, p. 43: 'Ως τοινυν ἔχει ὁ Γίος πρὸς τὸν Πατέρα, οὐτω πρὸς τὸν Γίον τὸ Πνεῦμα. Athanas. ep. 1, ad Serap. 'Ον τρόπον ἔχει ὁ Γίος πρὸς τὸν Πατέρα τῇ φύσει καὶ τῇ τάξει, οὕτως ἔχει τὸ Πνεῦμα πρὸς τὸν Γίον. Epist. 4: Τὸ Πν. τὸ ἄγιον τὸ τὴν αὐτὴν ἔχον ἐνότητα πρὸς τὸν Γίον, ἣν αὐτὸς ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα. Hæc cum aliis textibus adducit Joan. Beccus epigr. 4 (G. O. II, 551-553). Cf. Niceph. Blem. orat. 2, c. 14. (Ibid. I, 58, 59), Andreas Rhod. (Hard. l. c. p. 93), Allat. (*Vind. syn. Ephes.* c. 41, p. 198 seq.)

(39) Beccus, *De una Eccl.* c. 69 (G. O. I, 222). Τί ἐκώλυεν εἰπεῖν τὸν Χριστόν· ὁ παρὰ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται;

(40) Beccus in Camateri, *Animadu.* c. 4 (G. O. II, p. 298): 'Ὕν (Ὥωνήν) ὁ Κύριος ἔφη πάντα τὰ αὐτοῦ εἰς τὸν Πατέρα ως εἰς ἄναρχον ἀναφέρων αἰτίαν.

ostenditur verba illa, ὃν ἐγώ πέμψω παρὰ τοῦ Ιη-
τὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας (41), sufficienter de-
clarare, non abesse Filium a Spiritus sancti spi-
ratione. Sed præ cæteris notandum est, theologo-
rum illud argumentum, quo ex missione Spiritus
per illum, illius ab eodem processio comprobatur.

3. Jam ipsius Photii ævo Ratramnus Corbeiensis
(l. i, c. 1, p. 229, ed. MIGNE) ita arguebat : « Legi-
tis : qui a Patre procedit, et audire non vultis di-
centem Filium : *Quem ego mittam vobis a Patre.*
Dicite quemadmodum mittatur a Filio ; hoc nam-
que dicere Filium non negatis, si tamen Evange-
lium legitis ant Evangelio si creditis. Aut ergo mis-
sionem hanc confitemini processionem, aut, quod
est impium, obsequium, et eritis, quod absit, cum
Ario, qui minorem dogmate perverso Spiritum san-
ctum asserebat Filio... Igitur cum dicat Filius, mis-
surum se esse Spiritum veritatis qui [150] a Patre
procedit, profecto fatetur quod a se dicat eum pro-
cedere, dum confirmat eum se mittere. Fortassis
quæstionem facit, quod non simpliciter dixerit Sal-
vator : *Quem ego mittam vobis*, sed addiderit : *A Patre.* Hoc Ariani movere primi, gradum facere vo-
lentes in Divinitate. Sed Evangelii veritas consub-
stantiam totius Trinitatis ostendit unitatem.
Procedit Spiritus sanctus a Patre, quia de illius
substantia manat. Mittit quoque Filius Spiritum
veritatis a Patre, quia Spiritus sanctus ut a Filio
procedat, ipse natus est ex Patre, et sicut accepit de
Patre Filius nascendo substantiam, sic itidem ac-
cepit a Patre, ut Spiritum veritatis mitteret a se
procedendo. Alioquin cum dicit : Qui a Patre
procedit, non negat a se procedere, quoniam missio
Filiī processio est Spiritus sancti; ut mittat Spiritum
veritatis non tanquam minorem, jubendo ipse
major existendo, sed missionis verbo monstratur,
quia sicut procedit Spiritus veritatis a Patre, sic
etiam procedit a Filio. » — Consona tradit Beccus
(in Camateri *Animadv.* c. 4. G. O. II, 297, 298) :
« Quod enim (Sp. sanct.) a Patre et Filio mittitur,
cum a neutro *ad modum servi* (διακονικῶς), prorsus
naturaliter veluti ex essentia utriusque existit. »
Et Georgius Trapezuntius (*De una cath. Eccl.* c. 3,
G. O. I, 540, 541) : « Inde procedit Spiritus sanctus
unde et mittitur; ex Patre igitur et Filio procedit.
Nam qui temporarias in Deo et divinis personis

(41) Georgius Trapezunt. *De una cath. Eccl.* c. 3
(G. O. I, 540) illud urget, Spiritum hic dici Spi-
ritum Veritatis, Veritatem vero esse Filium
(Joan. xiv, 6), jamque id a Cyrillo Alex. ad rem
præsentem egregie referri, dum scribit : Πνεῦμα
γάρ ἀληθείας ὄντος καὶ ἔστι Χριστὸς ἡ ἀλη-
θεία, καὶ προχεῖται παρ' αὐτοῦ, καθάπερ ἀμέλει
καὶ παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός. (Cyrilli ep. ad
Nestor. apud Beccum, epigr. 1; G. O. II, 525). Cf. Ratramn. Corbei. l. i, p. 230, ed. MIGNE,
Constant. Meliten. orat. 1, c. 13 (G. O. II, 666);
Manuel Chrysob. *De proc. Spirit. sancti* c. 5
(ib. p. 1086).

(42) Πέμπεται παρὰ Πατρὸς καὶ Γεωργίου. ἐκεῖθεν
δὲ ἐκπορεύεται, δοεν καὶ πέμπεται. ἐκ Πατρὸς καὶ
Γεωργίου ἐκπορεύεται. οἱ γάρ χρονικὰς ἐπὶ Θεοῦ
καὶ τῶν θεῶν ὑποτάσσεων πλάττοντες προόδους,

A progressiones consingunt, insaniunt... Indicantur
rebus temporariis sempiterna. Namque mittens in
illud quod mittitur dignitatem quamdam prorsus
obtinet; at in sancta Trinitate non est fas nobis in-
telligere unius personæ in aliam dignitatem, nisi
eam tantum quæ oritur ex origine. Ideo neque a
Filio Patrem, nequo a Spiritu Filium (nisi secun-
dum humanitatem) mitti tradunt divina Eloquia (42).
Revera [151] cum missiones in divinis non sint
secundum imperium, neque secundum consilium,
sed secundum originem intelligendæ, theologi
exinde colligunt divinam personam, quæ mittitur
ab alia, ab ea certe habere originem, et cum a Filio
sanctus Spiritus nobis communicari ac mitti dica-
tur (Joan. xv, 26; xvi, 7; xx, 22), inde deducunt
hujus ab illo processionem. Hinc Augustinus (*De
Trin.* iv, 10), quem etiam adducit Aeneas Parisiensis
(c. Græc. c. 40; MIGNE, *Patrol.* t. CXXI, p. 708) :
« Pater, inquit, cum ex tempore a quoquam cognos-
citur, non dicitur missus. Non enim habet de quo sit
aut ex quo procedat; » et Hugo Rothomagensis
(*Contra hæret.* l. i, c. 2 *Bibl. PP. max.* Lugd.
t. XXII, p. 1341) : « Pater a nullo est; sic nec mis-
sus est; quia vero ex Patre est Filius et ex utroque
Spiritus, bene uterque mittit potuit, a quo existit. »
Sagaciter quoque hoc argumento utitur Hugo Ethe-
rianus (l. c., l. i, c. 10, 14, p. 1204, 1208).

4. Sed recitendum hic non est, quid ad encyan-
dum hoc argumentum alibi Photius statuat. Con-
tendit enim (*Amphiloch.* q. 188, ed. Mai *Vett. Scr.
nova Collect.* I, II, p. 180), quamlibet trium perso-
narum ab alia mitti, imo ipsum Patrem a Filio et
Spiritu sancto missum dici Isaiæ XLVIII, 16, verbis
illis : *Et nunc Dominus (Deus) misit me et Spiritus
ejus.* Quod rursum in alia quæstione tangit (Galland.
Bibl. PP. XIII, 742, 743) de Joan. xiv, 10, agens,
ubi Chrysostomum [152] inducit ex allatis prophe-
tæ verbis concludentem : Ως ὁ Πατὴρ εἴη ἀπο-
στελλόμενός παρὰ τὸν Πνεύματος καὶ τὸν Γεωρ-
γίου. Respicit certe ad homiliam de Spiritu sancto, cuius
partem in *Bibliotheca*, cod. 277, p. 842, ed. vet.
recitaverat. Sed in primis Isaiæ verba, quæ saepe
cum aliis c. LXI, 1, conjunguntur (de quibus aliter
statuit Photius, ut infra videre est), rem non pro-
bant. Ut de recentioribus taceamus, qui ea ascri-
bunt ipsi prophetæ (43), a Patribus communiter tri-
ληροῦσι... Δηλοῦται δὲ δύμας διὰ τῶν χρονικῶν τὰ
αἰώνια. τὸ γάρ πέμπον πρὸς τὸ πεμπόμενον ἀξιωμα
ἔχει πάντως ὑποτάσσειν. ἐν δὲ τῇ ἀγίᾳ καὶ προσκυ-
νητῇ Τριάδι οὐδὲν ἀξιωμα ὑποτάσσεως πρὸς ὑπότα-
σιν θεμιτὸν νοεῖν, εἰ μὴ μόνον τὸ ἐξ οὐδὲν τοῦτο οὕτε
παρὰ τοῦ Γεωργίου τὸν Πατέρα, οὕτε παρὰ τὸν Πνεύ-
ματος τὸν Γεωργίου, εἰ μὴ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, ἀπ-
εστάλθαι ποτὲ λέγοντες αἱ Γραφαὶ. Praclare de his
quoque disputat Georg. Metoch. *Contra Manuel.
Cretens.* c. 9. (G. O. II, 990 seq.) Missiones ἀξιωμα
mitteatis ostendit docet inter alios Greg. Naz. orat. 37
p. 596, 608, ed. Bill.

(43) Cornel. a Lapide in h. l. : « Sunt verba
non Cyrr. sed Isaiæ, qui missus est tanquam pro-
pheta et praeco a Deo et Spiritu Dei ad hæc valici-
nandum. » Cf. Knobel in h. l. Isa., p. 336.

buuntur Filio, et quidem spectato ut est homo (44), nec dissidet homiliæ illius auctor, ut Petavius (*De Trin. I. viii, c. 4, § 14*) ostendit, licet loquentem personam Creatorem cœli et terræ appellaverit. Hinc et posteriores schismatis patroni non ex persona Patris, sed ex Filii persona verba illa prolata volunt; sed non tanquam hominis, verum tanquam Dei (45). Sed non opus est his diutius immorari; dabimus D. Thomæ disputationem rei illustrandæ universim opportunam. Postquam (*Summa, I, q. 43, a. 8*) [153] tria protulit argumenta, quæ probare videntur, divinam personam mitti non posse nisi ab ea a qua æternaliter procedit, hisque opposuit, quod Isaiae XLVIII, 16, Filius dicitur missus a Spiritu sancto, hæc docet: « Respondeo dicendum, quod circa hoc inveniuntur aliqui diversimode locuti esse. Secundum quosdam enim persona divina non mittitur, nisi ab eo, a quo est æternaliter; et secundum hoc, cum dicitur Filius Dei missus a Spiritu sancto, referendum est hoc ad humanam naturam, secundum quam missus est ad prædicandum a Spiritu sancto. Augustinus autem dicit (*De Trin. II, 5*), quod Filius mittitur et a se et a Spiritu sancto, et Spiritus sanctus etiam mittitur et a se et a Filio, ut sic *mitti* in divinis non conveniat cuilibet personæ, sed solum personæ ab alio existenti, *mittere* autem conveniat cuilibet personæ. Utrumque autem habet aliquo modo veritatem, quia cum dicitur aliqua persona mitti, designatur et ipsa persona ab alio existens, et effectus visibilis aut invisibilis, secundum quem missio divinæ personæ attenditur. Si igitur *mittens* designetur ut *principium personæ quæ mittitur*, sic non quælibet persona mitti, sed solum illa cui convenit esse principium alicujus personæ. Et sic mittitur Filius tantum a Patre, Spiritus sanctus autem a Patre et Filio. Si vero persona mittens intelligatur esse *principium effectus* secundum quem attenditur missio, sic *tota Trinitas* mittit personam missam. » Cum his connectenda sunt, quæ Thomas (l. c., a. 2) respondeat ad illud argumentum: « Missio processionem importat; sed processio divinarum personarum est æterna; ergo et missio. » Ait enim: « Ad tertium

(44) Vide Basil. I. III, *C. Eunom.*, ad quem provocat Beccus (*G. O. II, 638*); Ambros. *De Spirit. sanct. I. III, c. 1*; Athan. orat. 1 c. Arian., cuius doctrinæ innititur Georg. Metochita, *Contra Manuel Cret.* (c. 3; *G. O. II, 966-70*) ostendens Christum ut Deum minime a Spiritu missum dici. Omnia loco audiatur Anselmus, *De process. Spirit. sanct.* « Siautem dicunt, quia Spiritus sanctus mittit etiam Filium, sicut idem ipse dicit per prophetam: *Et nunc Dominus, etc...*, hoc secundum hominem, quem gerebat, intelligendum est, quia Patris et Spiritus sancti una voluntate et dispositione mundum redempturus mundo apparuit. » In his quæ Hugo Etherianus (l. 1, c. 18, p. 12. 13 e.) hac de re habet, lectio corrupta videtur; neque tamen ex sua sententia ipse loquitur, ut incisum illud patet: « ut quidam autemant. »

(45) Ita inter alios Theophanes Procopowicz, *Tract. de proc. Spirit. sancti*, Gothæ 1772, c. 6, §§ 133, 134 p. 167 seq. Eodem textu Chrysostomo

A dicendum, quod missio non solum importat processionem a principio, sed determinat processionis terminum temporalem. Unde missio solum est temporalis, vel missio includit processionem æternam et aliquid addit, scil. temporalem effectum. Habitudo enim divinæ personæ ad suum principium non est nisi ab æterno. Unde *gemina* dicitur *processio*, æterna scil. [154] et temporalis, non propter hoc, quod habitudo ad principium geminetur; sed geminatio est ex parte termini temporalis et principii æterni. » Duplicem secernit Thomas in missione habitudinem: I) habitudinem missi ad *mittentem*; II) ad terminum, ad quem mittitur. (*Ibid. a. 1.*) Quilibet porro missus habitudinem habet ad eum *a quo*, et habitudinem ad eum *ad quem* mittitur. Prior σχέσις potest esse triplex: « vel secundum *imperium* sicut dominus mittit servum; vel secundum *consilium*, ut si consiliarius mittere dicitur regem ad deballandum; vel secundum *originem*, ut si dicitur, quod flos emittatur ab arbore. » Jam vero in divinis neque secundum imperium, neque secundum consilium missio locum habere potest; relinquitur solum missio secundum originem. Unde licet spectato termino *ad quem* et effectu missionis tota Trinitas dicitur mittere: tamen *relatio missi ad mittentem* ab origine dependet, et ea omnia argumenta immota persistunt, quibus ex missione processio Spiritus sancti a Filio confirmatur.

5. Eo vel magis, quod et Græci Patres ex missione qua Filius mittit Spiritum, hunc ex illo esse inferunt (46), et missio hæc ut propria et personalis cum effectibus personis duntaxat convenientibus ubique fere describitur, cum æterna processione communiter conjungitur, adeo ut et hinc in ea prorsus fundata appareat. « Si Filius, » ait Hugo Etherianus (lib. III, c. 13, p. 1249), « *mittens* et missus, causa et ex causa est, nihil inopinabile sequatur, quod Spiritum *emittit sicut mittit*. Nam si homo secundum naturam et ex propria voluntate corpulentum suum spiritum respirat et inspirat: multo magis Dei Filius Spiritum suum mittit et [155] emittit æqualiter Patri, perfecte ac eodem modo ipsum complectens absque diminutione (47).

ascripto Andronicus Camaterus, c. 11 (*G. O. II, 316, 317*; et Marcus Ephesius (*Syllog. cap. 10*; cod. Mon. 27, f. 200, 201) pro re sua utuntur.

(46) Id. ex Chrys. hom. 39 in Joan. ostendit Besarion ep. ad Alex. Lascar. c. 7. (*Hard. Conc. IX, p. 1066*); idem ostendit Athan. textus c. Arian. I, n. 5, quem Jo. Plusiad. pro conc. Flor. Apol. (*G. O. I, 628, 629*) aliisque multi exhibent, de quo infra ad cap. 41 Potii agetur.

(47) Hæc comparatio et Patribus familiaris est. Ex Græcis audiatur Cyrillus *Eæpos. in Joan. XIV, 16*, quem citant Beccus (orat., de un. c. 28, epigr. 1 et 4, *G. O. I, 140*; II, 529, 530, 560). Greg. Cpl. (ad imp. Trapez. c. 20; ib. I, 466, 467) et Andreas Rhod. sess. 6 l. Flor. (*Hard. I. c. p. 72, 73*): Τῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς φυσικῶν ἀγάθων κατανοῶς οὐσιωδῶς ὑπάρχων ὁ Γίος, ἔχει τὸ Πνεῦμα κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, καθ' ὅνπερ νοοῖτο καὶ ὁ Πατὴρ... ὥσπερ ἡμῶν ἐκαστος τὸ ίδιον ἐν ἐκυρῷ Πνεῦμα συνέχει καὶ ἐκ τῶν ἐνδοτάτων σπλαγχνῶν εἰς τὸ ἔξω

Ex quo patet iterum, quod Filius Spiritus sancti quædam causa exsistat naturaliter, ut ipse Pater. » Huc et illud facit, quod Patres, ac præsertim Gregorius Naz., loco ἐκπορεύσεως in recensentis personarum characteribus voce ἐκπέμψεως utuntur, et quod (§ 4) ex Thoma audivimus, ad missionem duo omnino pertinere, tum externam efficientiam, tum æternam processionem, manifeste ex eorumdem doctrina eruitur. Qua de re cf. Petav. *De Trin.* viii, 1, 7 seq.

6. Latini ergo tum ex Bibliis tum ex ecclesiastica traditione, quæ, ut scite monet Nicephorus Blemmida (orat. 1, *De proc. Spirit. sancti*, c. 3; G. O. I, p. 2, 3), per se deberet sufficere, illud « acutum et inevitabile telum » repellunt. Verum ex traditione pugnat et Photius, atque cap. 5 magni verborum [156] strepitu adversariorum doctrinam exagitat ut novam, inauditam, synodis et

προχέει· διὰ γάρ τοι τοῦτο καὶ σωματικῶς ἐνεφύσησεν ὁ Χριστὸς, διεκυνός δινι καθάπερ ἐκ στόματος τοῦ ἀνθρώπελου πρόειστο τὸ Πνεῦμα σωματικῶς, οὕτω καὶ ἐκ τῆς θείας οὐσίας θεοπρεπῶς προχεῖται τὸ ἐξ αὐτῆς. Ex Latinis audiatur Augustinus pariter de Joan. xx, 22 agens *De Trin.* iv, 20: « Neque enim flatus ille corporeus... substantia Spiritus S. fuit, sed demonstratio per congruam significationem, non tantum a Patre, sed et a Filio procedere Spiritum sanctum. » Et rursum *contra Maxim.* iii, 14: « Si non procederet et de ipso, non diceret discipulis: Accipite Spiritum sanctum eumque insulflando daret, ut a se quoque procedere significaret, aperte ostenderet flando, quod inspirando dabat occulte. » Priorem Augustini textum Græce citat Gregorius Cpl. (l. c. 220, p. 467), alterum illustrat Ratramnus (l. iii, c. 4, p. 291, ed. Migne). Cf. et Anselm. Havelberg. ep. *Dialog.* lib. ii, c. 45. (*Spicileg. D'Achery*, t. I, p. 181, 182, ed. Paris. 1723).

(48) J. G. Walch. *Histor. controvers. de proc. Spirit. sancti*, Ienæ, 1751, cap. 1, p. 3: « Antiquiores Christianorum Græcorum doctores processionem Spiritus sancti non solum a Patre, verum etiam a Filio, credidisse, quæ in illorum scriptis habentur testimonia haud obscure comprobant. Evidem minus negandum est eos non semper distincte satis ac perspicue de hac re exposuisse, cum illa nondum in disputationem vocata esset; exstant tamen effata, ex quibus non sine causa colligitur, quod Spiritum sanctum pariter ac a Patre procedere a Filio professi sint. » Quod deinde pluribus Athanasii, Epiphani, Gregorii Nysseni, Cyrilli aliorumque dictis probat. Etiam Montacutius ad Photii epist. 2, p. 62-64 quædam hujus generis dicta protulit. In his colligendis, exponendis ac vindicandis egregie laborarunt: Jo. Beccus in *Epigraphis G. O.* II, p. 522-641; Bessarion (apud Arcud. opusc. theol. aurea. Romæ 1630 et 1670, p. 98 seq.), Petavius (*De Trin.* l. vii, c. 3 seq.), Steph. De Altimura s.; Le Quien (*Panoplia c. schisma Græcor.* p. 239 seq.), Card. Maius (*Spicil. Rom. Praef. t. VI Nova PP. Biblioth.* I, p. 47 seq.) et Pitzipios (*L'Église orientale*, t. I, chap. 11, § 2, Rome 1855).

(49) Basil. *De Spirit. sancto ad Amphil.*: Πῶς οὖν χωρίζετο τὰ ἀχώριστα, λόγος Θεοῦ καὶ Πνεῦμα, ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ; (G. O. II, 665.) ib. c. 18, n. 47: Η βασιλικὴ ἀγαθότης καὶ δικτή φύσιν ἀγιασμός καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξιωματοῦ ἐκ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ μονογενοῦς ἐπὶ τὸ Πνεῦμα διῆκετ. Cf. ep. 52, n. 4. — Greg. Naz. *Carm.* ed. Bill. II, p. 68: Εἰς Θεὸς ἐκ Γενέταο δι' Υἱός εἰς μέντη Πνεῦμα Ἰσταμένης θεότητος ἐν τελέοισι τελείης (G. O. II, 418, 535). Cyrill. l. II, ad *Herm.*: "Αγιον δὲ Πνεῦμα προστερεῖς

A Patribus plane contrariam. Atqui res exploratissima est, sexcenta in Græcorum Patrum scriptis reperi testimonia (48), quibus processio Spiritus sancti etiam ex Filio stabilitur. Ejusmodi testimonia plurima, etsi non omnia, tamen quod maiorem partem genuina jam ex Athanasio, Gregorio Nazianzeno et Didymo Ratramnus (l. II, c. 3, 5; l. III, c. 6), ex Athanasio, Cyrillo, Didymo, Proclo Aeneas Parisiensis (lib. *Adv. Græc.* c. 1-19, 29-34, 75), ipsius Photii temporibus collegerunt; multo locupletiora deinde posteriore theologi in medium protulere. Incredibile est Photium non novisse nec legisse eos Patrum suorum textus, in quibus Spiritus sanctus modo διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς (49), [157] modo παρὰ vel ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (50), modo παρ' ἀμφοτέρων (51) dicitur προέρχεσθαι, εἶναι, προέναι, ἐκλάμπειν, ἐκπορεύεσθαι, etc. (52), in quibus variis sub imaginibus (53) [158] Spiritus sancti

B τὸ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προχεόμενον φυσικῶς καὶ καθάπερ ἐν τῷ περὶ τῆς ἐκ τοῦ στόματος διαπνοῆς τὴν ἰδίαν τιμὴν ὑποσημαίνοντας πάρεξιν, (G. O. II, 536, 672). Cf. Cyrill. in Joan. xv, 27; *Adv. Nest.* IV, 3; *Trin. dial.* 2, l. V, p. 423. Illud satis notum formula illa διὰ τοῦ Υἱοῦ hac in re jam Origenem uti, et ex Latinis Tertullianum, G. *Prax.* c. 4.

(50) Cyrill. in Joel: Εἰ μὲν γάρ ἔστι Θεὸς καὶ ἐκ Θεοῦ κατὰ φύσιν ὁ Υἱός· γεγέννηται γάρ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς· ἰδίον αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἐξ αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα ἔστι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἀπ' αὐτοῦ νοεῖται τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Hoc testimonio utuntur Hugo Ether. l. III, c. 21, p. 1259; Beccus, orat. 1, *De unit. Eccl.* c. 28; et epigr. 1 (G. O. I, 438; II, 525), Bessarion (*Orat. dogm.* c. 7; Hard. IX, 357), Jos. Methon. *Apol.* (ibid. p. 571), Leo Allatius (*Enchir. c. 12*), p. o'. *Vind. syn. Eph.* c. 40, p. 193; c. 57, p. 372) aliisque. Item. Cyrillus expos. anathem. IX: "Ανθρώπος γεγονὼς ὁ μονογενῆς τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀπομεμένης καὶ οὗτος Θεὸς, πάντα ὑπάρχων ὅτα καὶ δι Πατῆρος δίχα μόνον τοῦ εἶναι Πατέρα, καὶ ἰδίον ἔχων τὸ ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐσιώδῶς ἐμπεσυκός αὐτῷ Πνεῦμα τὸ ἄγιον εἰργάζετο τὰς θεοσημείας. Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* p. 79, 80, 371 seq. *Thes.* lib. II: Πρόειστο δὲ (τὸ Πν.) καὶ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ· πρόσδηλον ἔστι δὲ τῆς θείας ἔστιν οὐσίας. Cf. Niceph. Blem. G. O. I, 43; Beccus, ibid. II, 526; Allat. op. cit. c. 42, p. 208.

(51) Epiphan. hær. 74, n. 7: Τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα παρ' ἀμφοτέρων, Πνεῦμα ἐκ Πνεύματος· Πνεῦμα γάρ δι Θεοῦ. Eadem expressio in Ancorato (n. 8, 9, 69-71, 77) sæpius occurrit. Cyrill. ep. ad Pallad. Τρεπτὸν δὲ οὗτοι που τὸ Πν. ἡ εἰπερ τὸ τρέπεσθαι νοεῖ, ἐπ' αὐτὴν δι μῶμος τὴν θείαν ἀναδραμεῖται φύσιν· εἰπερ ἔστι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ μὴν καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ οὐσιώδῶς ἐξ ἀμφοῖν, ἡως ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ προερχόμενον Πνεῦμα. Quo testimonio utuntur Hugo Etherianus, l. III, c. 21, p. 1259; Niceph. Blemmida, orat. 1, c. 5. (G. O. I, p. 4-6), J. Beccus (Epigr. 1, G. O. II, 526, 543), Allatius (*Enchirid. c. 12*. *Vindic. syn. Ephes.* p. 209).

(52) Aequipollere has et similes formulas late demonstrant Niceph. Blem. (l. c. c. 8 seq. G. O. I, p. 8-21), Beccus (G. O. I, 98 seq. 148), Constant. Meliteniota (orat. 1, c. 48; G. O. II, 675 seq.), Georg. Trapezunt. (ad Joan. Cubocles. lib. I, 478 seq.), Leo Allatius (*Contra Hotting.* p. 325 seq. *Enchir. c. 12*. p. λβ'. seq. c. 12'. p. νζ'. seq.), Petavius (*De Trin.* l. viii, c. 4).

(53) De his vide Petav. (l. c. c. 5, n. 6 seq. et c. 6), Allat. (*Ench. c. 12* et νζ'). Ut pauca quædam commemoremus, huc illud spectat, quod Gregorius Naz. Patrem ὄφθαλμόν, Filium πηγήν. Spiritum

processio Patri et Filio perspicue asseritur. Imo iisdem plane verbis utuntur Patres ad exprimendam exsistentiam Filii ex Patre, quibus Spiritum ex Filiō exsistentiam habere declarant (54); quod si in enarranda processione Spiritus ex Filio diversis interdum utuntur formulæ ab iis quæ relate ad Patrem adhibentur, id ideo sit, quia non solum personarum discrimen expressum, verum etiam Patris prærogativam servatam volunt, qua est ἀρχὴ προκαταποτέχει, unde Filius communicatam habet, uti essentiam, ita et virtutem spiratricem. Neque etiam præpositiones ἐκ et διὰ hac in re eorum usus essentialiter differunt (55); imo [159] phrases διὰ τοῦ Υἱοῦ πεφηνέναι, Ηγεύμα τοῦ εἶναι, διὰ τοῦ Υἱοῦ vel ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι omnino æquipollent, ut late post alios cardinalis Bessarion in

sanctum vocat ποταμόν. Chrysostomus vero in psal. xciii Patrem πηγήν. Filium ποταμόν, Spiritum ζῶν θεόρ (G. O. II, 302); item Naz. Patrem dicit Χλιον, Filium ἀκτίνα, Spiritum φῶς, dum Cyrillus tres personas πόρο, φόργα, φῶς nominat, et alibi Filium ἄνθος, Spiritum ὀσμήν. G. O. II, 608.) Ejusmodi trium personarum nomina rursum sunt ὄλζα, κλάδος, καρπός (cf. Niceph. Blem. G. O. I, p. 18-20. Hug. Ether. l. 1, c. 4, p. 1201); insuper Filius dicitur manus, Sp. sanct. digitus (Niceph. Blem, l. c. p. 17, 18). Sed nihil illustrius ea descriptione, quam Gregor. Nyssen. Serm. de Spirit. sanct. adv. Ar. et Sabell. s. Maced. profert (Mai. Nova Bibl. PP. I, p. 20; Niceph. Blem. l. c. p. 56; Beccus, epigr. I, G. O. II, 537; Georg. Metoch. ib. p. 935 seq.), dum illos, qui statuebant, τὸν κατὰ τὸν ἀπόμονον τρίτον esse signum imminutionis alicujus aut immutationis secundum naturam, aggreditur.

(54) Id demonstrant Beccus (G. O. I, 98, 148; II, 539 seq. 627 seq, epigr. 13), Niceph. Blem. (ib. I, p. 8—21), Constantin. Meliteniota (ib. II, 675 seq.), Georg. Metochita (ib. 925 seq.), Georg. Trapezunt, ad J. Cubocil. (ib. I, 478 seq.), Allatius (c. Hotting. p. 325 seq. Vind. syn. Eph. c. 48, 59, p. 239 seq. 382 seq. Enchir. c. ζ et ια'), Petav. de Trin. VII, 4.

(55) Id Basilius de Spirit. sanct. c. 5 ex professo propugnat et probat; idque pro hac re uberiori exponunt J. Beccus, De una Eccl. c. 20 seq. 24; orat. 2, de injusta depos. c. 15; l. 1, ad Theod. Sugd. c. 9 (G. O. I, 113, 123 seq. II, 60 seq. 110 seq.); Georg. Metoch. C. Maxim. Plan. (G. O. II, 944 seq.); Georg. Trapezunt. De una Eccl. c. 2; De proc. Spirit. sanct. ad J. Cubocil. c. 2 (ib. I, 538 seq. 471 seq. 493 seq.); Gregor. Cpl. ad imp. Trapez. c. 5 (ib. 426 seq. 461); Gregorius Protosyncellus Apol. e. Mare. Ephes. (Hard. Conc. IX, p. 623-626); Joseph. Methon. (ib. p. 586); Bessarion (Orat. dogm. c. 5, ib. p. 352 seq.); Hieron. Donati (De process. Spirit. sanct. ad Leonem X, lib. III, c. 9); Leo Allatius, (Enchir. cap. κτ'). p. ρπδ seq. Vindic. syn. Eph. c. 59, p. 382 seq.); Petavius, De Trin. l. VII, c. 17, n. 2 seq. — Schismati interdum concedebant esse Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ sed id dicere processionem et æquivalere τῷ ἐκ τοῦ Υἱοῦ inficiabantur. Hinc Hugo Etherianus l. n. c. 9, p. 1222): « At vero Latinus ei quidem qui asserit Spiritum exsistentiam habere ex Filio ut ex Patre, consentit; dicentem autem: Ex Patre per Filium, et non subintelligentem ex Filio, aspernatur. » Cf. cum his quæ Florentiae disputata sunt (apud Hard. IX, p. 377, seq.).

(56) Vide Niceph. Blem. orat. 1, c. 4 (G. O. I, p. 3, 4), Bessarionem, Gregorium Scholarium, ac Joseph. Methonensem (apud Hard. IX, p. 313, 449, 567 seq.); Leonem Allatum, Vindic. synod. Ephes. c. 50, p. 274 seq. c. 59, p. 398 seq.

A dogmatica oratione c. 6 comprobavit (Hard. IX. 356 seq. 348 seq.). Neque prudens quisquam hodie affirmare audebit vel Macedonianos, vel Latinos Græcorum Patrum codices, quotquot ejusmodi quid continent (non secunda interpolatoris, sed prima omnino manu, absque ulla fraudis suspicione id præ se ferentes), quorum codicum plures exstant adhuc Photii ævo paulo antiquiores, in suum favorem corrupisse; quam accusationem (quod ad Græcos libros attinet) nonnisi multis post schisma exortum sæculis, ex angustiis in quas in Flor. potissimum concilio Græci theologi redacti sunt, protensam primum jam fuit catholicis confutare (56); quinimo ejusmodi convicium in auctores ipsos, falsatoriæ artis peritissimos, [160] retorquere jure suo potuerunt (57). Jam vero Photius, qui Græcorum Pa-

(57) Huc pertinet celeberrimus Gregorii Nysseni locus serm. de Orat. Dominica III, c. fin., editus complete ab Ang. Maio (Nova PP. Bibl. Romæ 1847, t. I, p. 52, 53,) de quo doctissimus editor propria dissertatione (p. 40-51) late egit. Censuit quidem Petavius (De Trin. VII, c. 3; §§ 11-13) in illis verbis: Τὸ δὲ ἄγιον Ηγεύμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι προσμαρτυρεῖται, quibus textus Rom VIII, 9, adjungitur, illud ἐξ suis posterius additum; sed interna, quibus utitur, argumenta non adeo decretoria sunt, ut externis, quæ pro illa lectione stant, quæque Petavius nondum perspecta habuit saltem omnia refragari vel debeamus vel etiam possimus; imo facile illa ipsius argumenta solvuntur. Bene Gregorius λέγεσθαι et προσμαρτυρεῖσθαι secernit; ex Patre esse Spiritum, diserte et expresse in Bibliis legitur; ex Filio vero esse, non dicitur κατὰ λέξιν, sed concluditur, deducitur ex iis quæ explicite dicuntur, præsertim ex Rom. VIII, 9; ut ex aliis, ubi Spiritus vocatur Ηγεύμα τοῦ Υἱοῦ, id etiam alii Patres deducunt, quod postea demonstrabitur. Habemus autem judicium synodi anno 1280 a J. Becco et octo metropolitis celebratæ (Allat. G. O. I, p. 366-374. Cf. De consens. l. III, c. 1, n. 5, p. 893-897), ubi publicis tabulis manifestatum fuit Escammatismenum referendarium ex hujus operis codice antiquissimo (quem nunc Romæ extare omnia suadent) illud ἐξ erasisse idque ipsum postea esse confessum. Codex alter ante schisma conscriptus pariter illud ἐξ præse fert, ac recentiores potissimum sunt, qui eo parent. Locum deinde cum hac præpositione plures cordati scriptores proferunt eamque lectionem alii ex professo defendunt. Cf. Hug. Ether. (l. II, c. 19, p. 1234); Beccum, De injusta deposit. orat. 2, c. 23 in Camat. Animadv. c. 22, epigr. 1, ad Theod. Sugd. l. III, 5 De un. Eccl. c. 28; De proc. Spirit. c. 1, n. 4. (G. O. II, p. 74, 333, 523, 141; I, 143, 230); Georg. Metoch. (ib. II, 944, 953, 1045); Isaiam Cyprium (ib. I, 398); Manuel. Calec. (l. II, p. 401, ed. cit.); Jos. Methon. (Hard. IX, 571); Allat. (Vind. Syn. Eph. c. 41, p. 205; Enchir. c. ιβ'), deinde card. Maium I. c. et opusculum: *Consultazione di Antimo patriarca scismatico*, Roma 1854, p. 47. — Accedit aliis non minus illustris locus Basilii l. III C. Eunom. n. 1 seq., de quo diu disputatum fuit in conc. Flor. sess. 19-22. (Hard. IX, 220, 225 seq. 241 seq. 255 seq. 264 seq. 328 seq.). Lectionem Latinorum jam Hugo Ether. (l. III, c. 13, p. 1249) retulit ejusque adversarius Nicetas Thessalonicensis agnovit (Cf. Bessar. ep. ad. Alex. Lasc. c. 1; Allat. Enchir. cap. κ'). Si dux vetustate codicum iudicium fiat, male Garnerius textum, qualem Photiani propugnant, recepisse dicendus est; neque attendit ad tota argumenta tum. interna tum externa,

trum opera, quæcunque sibi comparare [161] poterat, nocturna diurnaque versarat manu, ea omnia astute dissimulavit, quæ adversariorum causæ in iis favebant, ac silentio pressit omnino, nonnulla fortasse minus diserta testimonia suum in sensum trahi posse existimans, alia clariora; ut quoad Latinos doctores videbimus, veluti theologica ἔκποσίζ destituta parvipendens, magnopere vero in Latinorum confidens ignorantia ac penuria virorum Græcis litteris imbitorum, minime vero ea plane ignorans. Photii in hac controversia fidem non bonam vidit et castigavit sedulus operum ejusdem scrutator, Joan. Beccus (l. III, ad Theod. Sugd. c. 12; G. O. II, p. 147, 148).

[162] 7. Ceterum vidit acute Photius se faciliter in suos placito Orientales confirmaturum, si adversariorum sententiam veluti ab ecclesiastica traditione aberrantem, quinimo ab ea prorsus condemnatam traduceret. Sed quid tandem afferit ut hoc obtineat? Nil aliud habet, nisi concilii Cptani I, definitionem a subsequentibus quinque synodis rursum confirmatam, ab omnibus Patribus propugnatam, ibique illud qui ex Patre procedit sensu exclusivo exponit. Hoc Photii caput fusius refellit epistola Simonis Cptani ad Joannem Nomophylacem (apud Allatum contra Hotting. c. 18, p. 334-382), licet non sine apocryphorum documentorum usu, attamen in pluribus, ac præsertim in adductis Patrum testimoniis, non prorsus inaniter. Merito illud urget, nullam synodum processionem Spiritus ex Filio

quæ Beccus, Bessarion aliisque in medium protulere. Fraudem in Basili codice Græcos in ipso conc. Flor. attentasse testis est Jos. Methonensis (apud Allat. De cons. III, 1, 5, p. 889, 892; Hard. IX, 567). De hoc Basili textu consulandi sunt Beccus, *De una Eccl.* c. 27, 59; *De proc. Spirit. sancti.* c. 1-3; l. II, c. 3 ad Theod. Sugd. et epigr. 1 (G. O. I, 133 seq. 200, 225-274; II, 120 seq. 523); Georg. Metoch. (ib. II, 1048 seq.); Const. Meliten. (ib. 825 seq.), Manuel Calecas (l. I, p. 395); Georg. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 22 (G. O. I, 516, 517); Joan. Plusiaden. pro conc. Flor. (G. O. I, 629, 630); Bessarion. (l. c. p. 171, ed. Areud. Hard. IX, 1045-1050), Bellarmin. (de Chr. II, 25); Allat. (l. c.); Petav. (l. c. c. 3, § 14 seq.), Natal. Alex. (l. c. n. 3, p. 513-515, ed. cit.), Maius (l. c. p. 46-48). — Præterea ipsi Photio objicitur, quod Bibl. cod. 277 in homil. de incarnatione Chrysostomo ascripta, quæ incipit: "Οὐτως ἐπεφάνη ἡμῖν τι τοῦ Θεοῦ χάρις, propositionem ex expunxerit (p. 848, ed. 1601), quam Beccus (G. O. I, 139; II, 313, 314, 334, 527), Manuel Calecas, Jos. Methon. (Hard. IX, 574) et editio Saviliana omnino concordanter legerunt. Verba sunt: "Ηλθεν ὁ Χριστὸς πρὸς ἡμᾶς· εδώκεν ἡμῖν τὸ ἐξ αὐτοῦ Πνεῦμα καὶ ἀνελάβετο τὸ ἡμέτερον σῶμα. Alibi, ut orat. 1, prophyl. (G. O. II, 528), legitur: Τὸ περὶ Χριστοῦ Πνεῦμα. De hoc testimonio cf. Petavium, *De Trin.* VII, 3, 19. — Alia corruptionis exempla enumerat Beccus in altera oratione de sua depositione injusta, c. 23 (G. O. II, p. 73, 74) ac late de his aliisque agit Constantin. Meliteniota orat. 2, c. 20-28 (G. O. II, 823-854), c. 31 seq. (ib. p. 864 seq.).

(58) Ratramnus, l. II, c. 2 (p. 245, 246, ed. Migne) notat, Patres concilii secundi Nicæno symbolo verba de Spiritus sancti divinitate contra Macedonianos addidisse et ecclesiis Christi exemplum de-

A negasse, solum ea asseruisse synodos, quæ contra suorum temporum hæreses necessario erant statuenda, hinc ubiores dogmatum expositiones posteriores synodos promulgasse (58), Patres in his conciliis primas partes obtinentes, ut Alexandrinum Cyrillum (59), illud dogma Latinorum aperte tradidisse; Ephesinum [165] concilium specialiter nonum Cyrilli anathematismum approbasse (p. 356), quintam et sextam synodum solemniter eos Patres atque Ecclesiæ doctores proclamassem, qui processionis Spiritus sancti etiam ex Filio propugnatores existiterant (p. 360); in septima synodo nemine reclamante Tarasii epistolam ad Orientales fuisse lectam et approbatam (act. 3), in qua ἐξ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ Spiritus sanctus procedere dicitur (60), eamque nullatenus fuisse culpatam (p. 368, 369). Præterea et illud maximi momenti est, quod in concertatione cum Macedonianis et Eunomianis nunquam a Patribus negatum fuit, Spiritum sanctum esse per Filium vel ex Filio, quod illi fundamenti loco ponebant; sed negatum fuit eum esse creatum, esse ex solo Filio, et non simul ex Patre; ea sane Græci doctores argumenta protulerunt, quæ prius admittunt, posterius repellunt. Ita v. gr. Basilius, l. n. c. Eunom. interrogat; Ἡλός οὖν (Eunomius) τὴν τοῦ Πνεύματος αἵτιαν τῷ Μονογενεῖ μόνῳ προστίθεται; Illud duntaxat vituperat, quod Patrem excludat, et adversarium ex eo refutat, quod οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ ἀποτελματική ἐστι τοῦ Πατρὸς (61). Ac si diceret: Per te ή τοῦ Πνεύματος προσολή [164] est

C disse: « Si quid secundum Scripturas sacras superaddere vellent, quod hæreticos expugnaret et fidem credentium roboraret; » nec dici posse, solum in Bibliis contenta esse recipienda, cum tali pacto cum Arianis τὸ δροσόστιον esset rejiciendum, imo fere tota Cplitana contra Macedonianos definitio; si vero dicatur, hanc virtualiter in Scripturis contineri, etiam Latinos ostendere, suum dogma quoad rem et sensum et « virtute intelligentiae » ibi inventari. Eodem fere modo loquitur Anselm. Havelberg. (*Dial.* II, 20, 22, p. 185, 186, 187, edit. Paris. 1723). Cf. præterea S. Thom. (p. 1, q. 36, a. 2 ad 2); Beccum (*De una Eccl.* c. 46, G. O. I, 170-172); Georg. Metoch. c. *Man. Cret.* c. 26, 27; ibid. II; p. 1060-1065); Manuel. Calec. (l. IV, C. *Græc.* p. 449, 450, ed. cit.); Greg. Cpl. (ad imp. Trapez. G. O. I, 422 seq.); Petav. *De Trin.* VII, c. 2.

(59) De Cyrilli fide late disputat Leo Allatius in opere inscripto: *Vindiciæ synodi Ephesinæ.* Romæ 1661, cap. 17 seq. p. 65 seq. Res adeo manifesta est, ut et nonnulli schismatici eum in hac quæstione cum Augustino sensisse et concedant (ib. c. 74, p. 608 seq.)

(60) Eodem Tarasii testimonio utuntur illudque exponunt: Nicephorus Blemmida, orat. 1, n. 24-26 (G. O. I, 31-38); J. Beccus orat. 2, de injusta deposit. c. 26; l. I, ad Theod. Sugd. c. 8, epigr. 1. Ib. II, 81, 109, 538); Constant. Meliteniota, orat. 1. (Ib. II, 695, 696), Georg. Metochita, C. *Maxim. Planud.* (ib. p. 924 seq.); Manuel Calecas (l. I, p. 386; l. IV, p. 442, ed. cit.); Andreas Rhod. in sess. VII, Flor. (Hard. IX, 100); Bessarion (ibid. p. 349); Joseph Methon. (ibid. p. 574); Georgius Protosyn-cellus (ibid. p. 623); Leos Allatius (*Contra Hotting.* c. 20, p. 521; *Vindic. Syn. Eph.* c. 48, p. 263, c. 77, p. 651).

(61) Cf. de hoc textu disputantes Beccum, orat. 1,

Fili operatio; sed nulla Filii operatio a Patre dis-juncta et aliena est; proinde et Patri hanc προσόληγνα convenire fatearis oportet. Et hic præcise illis verbis Christi utitur, ex quibus et catholici arguunt theologi: *Omnia mea tua sunt*, etc. Quare cum luculentissime Patres ipsi Græci Latinis suffragentur: quod Photius afferre potuisse, vix ullius fuisse momenti. Poterat fortasse ad Theodorum Mopsuestenum provocare, quem tamen in re dogmatica nihil fere fecit, vel ad Theodoretum, quem « hujus negationis inventorem et præconem » vocat Hugo Etherianus [l. I, c. 2, p. 1200 (62)], vel specie saltem ad Joannem Damascenum, qui tamen, licet (*De F. O.* I, 8, p. 141) affirmaverit, ἐξ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα μὴ λέγεσθαι: aperte Spiritum διὰ τοῦ Υἱοῦ προέρχεσθαι: docuit, et a Latinis verbis potius quam re ipsa dissidere jure optimo censemur (63). Quæ [165] cum ita sint, non temere Ratramnus (l. I, c. 8, p. 242 seq. ed. cit.). Græcos sui temporis ita objurgat: « Cessent igitur reprehensores vel malevoli vel imperiti Christi Ecclesiam redarguere, quod Spiritum sanctum confitetur a Patre et Filio procedere. Hoc Evangelia docent, hoc Apostoli profidentur, hoc prophetæ non tacent... Videte, quo tendat vestra... professio, qua dicitis Spiritum sanctum a Patre procedere, non autem a Filio. Hoc nec in Litteris divinis nec in doctoribus ecclesiasticis aliquando legitur. Dixit quidem sancta synodus Cœlitana... Filium consubstantialem esse Patris, Spiritum quoque sanctum procedentem a Patre; nunquid negavit eum a Filio procedere? Vel consequens est, ut procedit a Patre, non procedat a Filio? Potius ergo agnoscite, si Filii vultis esse Ecclesiæ et Patrum sequi doctrinam, quod dicendo sanctum concilium Cœli collectum Spiritum sanctum procedentem a Patre, quod eum et a Filio procedere non negavit; sed tota Trinitas, cum sit consubstantialis et Filius natus a Patre, Spiritus quoque sanctus sit charitas utriusque, non possit quis negare Spiritum sanctum a Filio procedere, nisi negaverit Filium charitatem, qua diligit Patrem, habere. Quod quia vesanum, tenendum omnino et fideliter profitendum, quia Pater diligit Filium et Filius diligit Patrem, et hæc dilectio, qua Pater diligit Fi-

De una Eccl. c. 9; De proc. Sp. S. c. 4 (G. O. I, 74, 282); Greg. Cpl. ad imp. Trapez. c. 48 (ib. p. 460); aliosque. Similia dicit Cyrilus, l. vi, ad Herm. (Beccus, epigr. 1, G. O. II, 540).

(62) Nonnulli vero eruditæ non sine gravibus rationibus Theodoretum viadieant ab ejusmodi errore.

(63) Illud ἐξ τοῦ Υἱοῦ rejecit non alio sensu, nisi ὡς ἐξ τῆς πρώτης αἵτιας, ἐξ τῆς ἀρχῆς προκατερχούσης, ut Græcus auctor apud Niceph. Blem., orat. 1, p. 7 advertit. Hugo Ether. l. III, c. 24, p. 1259: « Solus vero, inquit, Damascenus Joannes dissidere a magno Cyrillo aliisque Patribus videtur, si tamen ita scibit: *Spiritum ex Patre dicimus et Spiritum Patris nominamus. Ex Filio autem Spiritum non dicimus, Spiritum vero Filii nominamus.* » Verumtamen et Scriptura sic se habente non discordat hic sanctus a Latina veritate; hoc ad con-

A lium, a Patre procedit, et dilectio, qua Filius diligit Patrem, a Filio nihilominus procedit. Est autem hæc dilectio Spiritus sanctus. Procedit ergo Spiritus a Patre et Filio. » Concludimus cum Hugo Etheriani verbis, qui (l. II, c. 17, p. 1232) ita Photio respondet: « Dixit Dominus: *Spiritus, qui a Patre procedit*; confirmaverunt hoc et sanctæ synodi Latinorumque omne collegium non solum non insciatum est, sed cum omni diligentia et ex toto corde credit, et dicit confiteturque, et ex Filio procedere. Nam licet solus nominetur Pater, subintelligitur omnino et Filius, eo quod absque medio de Patre non procedat, et cum nusquam Pater dixisse reperiatur: *Ego solus emittio Spiritum*; [166] sed neque prophetarum quisquam seu aliorum Patrum: *Solus Pater emittit Spiritum*, aliquando protulit. At vero neque contra decreta SS. Patrum, qui Nicææ, Constantinopoli, Chalcedone vel ubilibet locorum pro firmando fide convenerunt. *Idem enim, sed alter* dicit *explanando, et interpretando*, quod pie intelligi oporteat Spiritum ex Patre procedere, sub intellecto scil. Filio, tum quia verissimum est Spiritum ex Filio procedere, tum quia multi a Filio ipsum dividebant. Enimvero sicut intelligitur Filii esse Spiritus, cum dicitur esse Patris, ita concipiendus est ex Filio procedere, cum Deus a Patre procedit... Verum bonus Pastor suis falsis opinioribus consistentia et bene habentia dimovet et Latinorum S. Ecclesiam absque synodo pro suis viribus condemnat, contraque SS. synodos contraque apostolicæ sanctitatis viros mentitur, dum eos sanxisse affirmat, Spiritum a Patre, sed non a Filio procedere... Hic conviciator edocuisse illos asserit, quod indicare orationem arbitratur, scil. qui a Patre solo procedit... Non idem significant hæc duæ orationes: *Qui a Patre procedit*, et: *Qui a Patre solo procedit*, neque apud Græcos, neque apud Latinos, neque penes oratores, neque penes philosophos; profectorum mari quidem oportet non solum dictionem, verum dictionis intentionem. Sane quæ dubia sunt, interdum per alia manifestantur et ex his quæ alibi scripta sunt. Notum (edit. notum) quidem videtur Latinis *qui a Patre solo*, notum vero Græcis *qui a Patre et Filio*, eo quod neutrum in Evangelii scri-

D suetudinem Græcorum referendo, quæ non esse Spiritum ex Filio confitetur, etc. » Thomas Aquinas. (p. 1, q. 36, a. 2 ad 3) Damascenum Nestorianis hac in re accensuit; sed statim adjecit: « Quamvis a quibusdam dicatur, quod Damasc., sicut non confitetur Spiritum sanctum esse a Filio, ita etiam non negat ex vi verborum illorum. » Sed re ipsa eum cum aliis Patribus sentire ostendunt Niceph. Blem. (l. c. c. 23, p. 29 seq.); Beccus (G. O. II, 66 seq. 124); Constantin. Meliten. orat. 1 (id. 673 seq. 694, 695); Georg. Trapezunt. (ad J. Cuboel. c. 13; ib. l. 494 seq.); Manuel Calecas. (l. III, p. 431); Georg. Protosyncell. *Apol. c. Marc. Eph.* (Hard. IX. 630); Bessarion (ep. ad Alex. Lasc. c. 9; ib. p. 1074 seq.); Leo Allatius (*De consens. II*, 2, 6-11, p. 432 seq. *Enchir. c. 4. 26, 27*); Walch. (op. cit. c. 2, § 2, p. 24) aliique plurimi.

ptum reperiatur; verum sic oppositasunt, ut alterum quidem duorum sit verum ex necessitate, alterum vero non ; sed ex Filio quidem procedere Scripturis consonat et concordat, et neque contrarium vel repugnans invenitur, quamquam a synodis expressum non sit. Etenim quisque Romanorum pontificum, qui synodos sanctificaverunt et confirmaverunt, semper hoc dixit ac dogmatizavit... *Ex solo autem dicentem multa sequuntur inconvenientia...* [167] Si ex solo Patre procedit Spiritus, non est ipse *imago Filii* (64), sed Patris, ut sine medio ex ipso coruscans ; non est autem hoc, cum Spiritus imago sit Filii et ex ipso *proxime* resulgeat. Propinquior erit Patri quam Filio et magis Patris quam Filii. Amplius si ex Patre solo procedit, ad mensuram dat Pater Filio Spiritum, cum solam missionem, et non emissionem ei tribuat. In quo scil. non videtur remetiri paternam excellentiam, nec ex integro Spiritum habere cum omnibus, quæ circa ipsum considerantur, sicut habet Pater. Ait enim magnus Cyrillus : « Non ad mensuram dat Spiritum Filius, juxta Joannis vocem ; sed ipse emittit ex se, quemadmodum utique et Pater. Quocirca quicunque orationem : *Qui a Patre procedit* transformat in eam quæ dicit a Patre solo, Salvatoris vocem, qui est perennis fons veritatis, insfirmat. »

8. At multo uberioris Photius de iis agit documentis, quæ Latini pro sententia sua afferre solebant, atque imprimis cap. 20-30 longam habet disputacionem, qua argumentum ex Joan. xvi, 13-15 petitum enervare connitur. Hoc textu Patrum occidentalium (65) vestigia premens utebatur [168] Ratramnus (op. cit. I, 3, p. 229 sep.) inquiens : « Quid enim accipiet Spiritus sanctus a Filio, cum unius sint substantiæ uniusque potentiae ? Nimis *de meo accipiet* dixit, id est : a me procedit, quia sicut sunt unius substantiæ Pater et Filius, sic et de utroque procedendo Spiritus sanctus accipit consubstantialitatis existentiam. Nec debet movere, quod *accipiet* futuri temporis dixit ; hoc enim ad illud

(64) Græci Patres, ut jam Gregorius Thaumaturgus (Nysseni Opp. iii, 546), Basil. l. v. c. Eunom., Naz. orat. 2, *de Filio*, Athan. ep. ad. Serap. aliisque Spiritum dicunt εἰκόνα τοῦ Ιησοῦ, sicut Filium εἰκόνα τοῦ Πατρός. Id Schismatici de nuda consubstantialitate exponunt (cf. ipsum Photium *Amphil. quæst.* 235, ed. Mai. *Vett. Ser. nova Coll.* IX, p. 115). Verum certum est, id penes Patres plus aliquid dicere et idoneum esse ad Spiritus e Filio processionem confirmandam. Cf. Niceph. Blem. orat. 2, c. 7 (G. O. I, p. 47 seq.), Beccum (Epigr. III ; G. O. II, 547 seq.), Georg. Metoch. c. *Man. Cret.* (ib. 986 seq.) ; Hugon. Ether. (I. II, c. 7, p. 1221) ; Manuel. Calec. (I. II, p. 405, 406) ; Allat. *Enchir.* cap. η', p. λξ. *Vind. Syn. Eph.* p. 466 seq.) ; sed una cum his Thomam (*Summae*, p. 1, q. 35, a. 2 ; Opusc. I, c. *Græc.* c. 10, 32) ; ac Petavium (*de Trin.* VII, c. 7).

(65) Tertull. *C. Prax.* c. 20 : « Cæterum de meo sumit, inquit, sicut ipse de (illo quod est) Patris. » Ambros. *De Sp. S.* II, 12 (apud Ratramn. II, 4, p. 255) : « De Filio Spiritus sanctus accipit ; accipit autem per unitatem substantiæ, sicut accipit a Patre Filius. » *Joan. xvi, 14.* — *Hilar. de Trin. VIII,*

A respicit, quod futurum erat, quod discipulis mittetur, non ad illud, a Patre Filioque procedit ; sine tempore namque procedit a Patre, procedit et a Filio. » Sequitur : « *Omnia, quæcumque habet Pater, mea sunt ; propterea dixi, quia de meo accipiet et annuntiabit vobis.* Si omnia, quæcumque habet Pater, habet et Filius, profecto sicut est Spiritus sanctus Patris Spiritus, est et Filii Spiritus ; alioquin si Patris est tantum, non etiam Filii, non omnia, quæcumque habet Pater, sunt Filii. » Similiter posteriorum temporum Catholici disputant. Georgius Trapezuntius (*De una S. Eccl. O. G.* I, 542 seq.). « Cum Filius, inquit, verus Patris Filius sit, necesse est ipsum Filium remanentem omnia Patris possidere. Producit vero Pater Spiritum, producit igitur et Filius, ut idem asserit : *Quæcumque habet Pater, mea sunt ; propterea dixi vobis : quia de meo accipiet...* Accipiet futuro tempore dixit, non quod accepturus esset ; nihil enim novum aut adjectum [169] aut temporarium in Deo ; sed quæ nondum peracta erat super Apostolos, notat operationem, verum peragendam (66). Namque operationum manifestaciones, cum sint quoad nos (πρὸς ἡμᾶς) temporariæ, in tempore quoque fiunt et comparent. Cum igitur similis Spiritus operatio Apostolis manifestanda erat, ideo accepturum Paracletum a se dicit. Ad hæc fieri non potest, cum homines simus, ut aliter intelligamus et loquamur vel concipiamus, nisi in tempore et secundum tempus : ideoque quæ hic temporum intervallis exprimuntur, in Divinis æternaliter intelliguntur. Quare quod nunc accepturus a Filio Paracletus asseritur, accepit ab eo ab ipsa æternitate. Quæ vero ab ipsa æternitate Deo insunt et quæ ab æterno possidet, aut naturæ aut hypostasibus accommodantur ; accipere vero hypostasin ab hypostasi non adaptatur naturæ ; ergo hypostasi. Quod nil aliud est, quam habere τὸ εἶναι personam accipientem ab ea, a qua accipit. Quod vero ab aliquo accipit esse, ex eo etiam habet, quidquid possidet (67). » Hinc enascitur celebre

C 20 : « A Filio igitur accipit, qui et ab eo mittitur et a Patre procedit, et interrogo utrum id ipsum sit, a Filio accipere, quod a Patre procedere. Quod si nihil differre credetur inter accipere a Filio et procedere a Patre, certe id ipsum atque unum esse existimatur a Filio accipere, quod sit accipere a Patre. Ipse enim Dominus ait : *Quoniam de meo accipiet*, etc. Hoc quod accipiet, sive potestas est, sive virtus, sive doctrina est, Filius a se accipendum dixit. » Cf. Leon. M. serm. 2, *de Pentec.* et August. apud Ratramnum, III, 2, p. 277.

D (66) Λήψειται δὲ ἐπὶ μέλλοντος εἰπεν, οὐχ ὅτι ἔμελλεν λήψειται οὐδὲν γάρ νέον τῇ ἐπείσακτον τῇ χρονικὸν ἐπὶ θεοῦ ἀλλὰ τὴν οὕπω γεγονοῦταν ἐπὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐνέργειαν, μέλλουσαν δέ.

(67) Διὰ τοῦτο τὰ χρονικῶς λέγομενα ταῦτα αἰώνιας γοεῖται : ἐπὶ τῶν θεῶν. καὶ διπερ ἄρα λήψειται νῦν ἐκ τοῦ Ιησοῦ λέγεται ὁ Παράκλητος, αἰώνιας ἐξ αὐτοῦ λαμβάνει. τὰ δὲ αἰώνια προσόντα τῷ Θεῷ, πάντα δὲ αὐτῷ αἰώνιας ὅσα ἔχει, τῇ τῇ φύσει τῇ ταῖς ὑποστάσεσιν ἀρμόζει. τὸ δὲ λαμβάνειν ὑπόστασιν παρ' ὑποστάσεως οὐ τῇ οὐτει ἀρμόζει, τῇ ὑπόστασιν ἄρα. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο ἔστιν, εἰ μή, τὸ ἔχειν τὸ εἶναι τὸ λαμβάνον πρόσωπον ἐξ οὐ λαμβάνει τὸ δὲ

illud *Joannis Theologi* argumentum (*Conc. Flor.* sess., xviii, Hard. IX, 193 seq.) : « A quo Spiritus sanctus accipit esse in divinis, ab eo etiam procedit; dicitur autem Spiritus sanctus accipere esse a Filio; ergo et a Filio procedit (68). » « Quod autem [170] accipit, » ait Bessarion (ep. ad Alex. Lasc. c. 7, ib. 1067, 1068), « est ejus essentia; nec enim est aliud ipse, aliud ejus essentia... cum summe simplex sit, essentiam suam et esse accipit ex Filio. » Hinc catholicī theologi ex illo textu multiplicia desumunt argumenta.

9. Jam vero Photius præ ceteris in eo insistit, quod Christus non dixerit ἐξ ἑμοῦ, quod hoc perperam Latinorum inducat interpretatio, quod illud ἐκ τοῦ ἑμοῦ personam potius Patris innuat, adeo ut sensum habeat: ἐκ τοῦ ἑμοῦ Πατρός. (Cf. potissimum capp. 22, 29, 30). Sed I) falso supponit, Latinos astringi ad verba Christi mutanda in ἐξ ἑμοῦ, cum omnes vertant non *de me*, sed *de meo*, id est, de eo, quod habeo a Patre acceptum, de eo quod meum est. Imo fatentur Latini sere omnes immediate de scientia ac doctrina sermonem esse, nec repugnant Chrysostomo (hom. 78 in *Joan.*) interpretanti: Πατέρα ἑμοῦ, τούτοις παρὰ τῆς ἐμῆς γνώσεως (69). Sed inde jure suo colligunt processionem ex Filio. Observat Gregorius Cpl. in *Apol. contra Marcum Ephes.* (70) adductis Chrysostomi verbis: « Non est scientia Filii aliud, aliud Filius ipse. Si enim ipse esset aliud, et aliud præter ipsum scientia quæ in eo est, compositus foret et non simplex. » Præterea, ut ait Georgius Trapezuntius (l. c. p. 544), si quis affirmaverit accipere quidem Paracletum a Filio quæcumque Sanctis revealatus erat, non vero ipsum esse, impia plane effutiet. « Habebit enim [171] aliquid acquisitum (ἐπικτητόν τι) Paracletus et sic non erit verus Deus. Quæcumque enim Deus possidet, ab ipsa æternitate possidet. » Nil, aiunt Patres (71), Spiritus sanctus habet adventitium, nil postmodum acquisitum, sed omnia habet ab æterno. Unde Joannes Theologus, sess. xx, conc. Flor. (Hard. l. c. 256, 257): « Omne quod Spiritus sanctus accepit et accipit et accipiet, id æternaliter habet; et quod Filius audit a Patre, idem est quod scientia; scientia vero in divinis idem est quod esse (72). » Breviter Allatius (*Contra Hotting.* c. 18, p. 295): « Ne Spiritus sanctus fiat creatura non accipiet scientiam,

τὸ εἶναι λαμβάνον ἐκ τινος ἐξ ἔκεινου ἔχει καὶ πάντα ἔχει.

(68) Propositionem majorem: 'Αφ' οὖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον λαμβάνει τὸ εἶναι, ἀπὸ τούτου καὶ ἐκπορεύεται, nec Marcus Ephesius penitus rejicit; minorem vero ab ipso negatam luculentis Patrum testimoniis Joannes comprobavit.

(69) Cf. Perrone, *Prælect. theol. Tract. de SS. Trin.* cap. 5, prop. 1, ad obj. 1, 3, ubi etiam de Maldonati sententia agitur.

(70) Cod. Monac. 27 f. 132 a. Οὐκ ἔστιν ἡ γνῶσις τοῦ Υἱοῦ ἄλλη καὶ ἄλλος ὁ Υἱὸς... εἰ γὰρ αὐτὸς μὲν ἔτερόν τι ἔστιν, ἔτερα δέ τις παρ' αὐτὸν ἡ ἐν αὐτῷ γνῶσις, σύνθετός ἔστι, καὶ οὐχ ἀπλοῦς.

(71) Basil. *De Spirit. sancto*, apud Niceph. Blem.

A nisi accipiendo essentiam. » Hinc quando dicitur Spiritum nonnisi ea loqui, quæ audivit, sicut Filius nonnisi a Patre audita loquitur, eadem essentialis scientia intelligitur. « Idem, ait Petavius (*De Trin.* VII, 5, 4) ad textum *Joan.* xvi, 13, in Deo audire quod videre vel scire; idem scire quod esse, ut et Augustinus tract. in *Joan.* xviii, 19, pluribus disserit. » II) Ex arbitrio conficta et nullatenus admittenda est illa interpretatio: ἐκ τοῦ ἑμοῦ Πατρός. « Si esset hæc vera intelligentia, ait Manueli Calecas (lib. I, *C. Græc.* p. 397, ed. cit.), nequaquam sine additamento diceretur. Nunquam enim possessiva pronomina masculini vel feminini generis sine adjectione Græcae linguae proprietate proferuntur. Dicimus enim: 'Ο ἑμὸς πατήρ καὶ η ἐμὴ σύζυγος [172] η πόλις. Ita quippe Græcae linguae consuetudo proferre consuevit. Alias enim vitiosa esset pronuntiatio. Cum vero sine adjectione dicitur, neutrum esse et rem significare intelligitur, exempli causa: Εἴ τι καὶ τούτον ἔστι παρά σοι, si quid meum est apud te, quod per se rem intelligi dat. Eodem pacto Bessarion (l. c.): « Si cum dicitur *ex meo*, subintelligendum esset ex Patre, hoc *meo* esset pronomen generis masculini; nullus autem vel in Græca vel in Latina lingua edoctus aut masculini aut feminini generis pronomen profert, nisi cum additione: *meus frater*, *meus amicus*, aut *mea civitas* vel *domus*, dicens. Meus etenim simpliciter absque additione non magis patrem quam hostem significat. » III) Nec illud verum proinde est, ἐκ τοῦ ἑμοῦ duas personas insinuare, quarum altera sit possidens, altera ipsa possessio (c. 22). Non sine acumine Hugo Etherianus (l. II, c. 19, p. 1234) hinc Photium refellit dicens: « Idem Salvator dicit: *Non possum ego a me ipso facere quidquam...* quia non quero voluntatem meam. Et rursum: *Descendi de caelo, non ut faciam voluntatem meam;* et item: *Mea doctrina non est mea.* At vero si secundum positionem Photii Patriarchæ *meum* pronomen ubique duas personas significat, voluntas Filii alia sit a Filio persona... Quare non est necessarium, *meum* pronomen ubique duas significare personas, cum et figurata de eadem persona dicatur, ut Persius (*Satyr.* V, 88) dicit:

Vindicta postquam meus a prætore recessi
et Euripides: « *Ego autem meus sum.* » Attendere

et Beccum epigr. 43. (G. O. I, 15; II, 630): Τὸ Πνεῦμα οὐδὲν ἔχον ἔστιν ἐπίκτητον ἔχεται, ἀλλ' ἀδίος πάντα ἔχει ὡς Πνεῦμα Θεοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφτός. Cf. Athan. (ib. epigr. 8, p. 583).

(72) 'Επειδὴ πᾶν διπερ ἔλαβε καὶ λαμβάνει καὶ λήψεται, ἀδίλως ἔχει, ἐπειδὴ η ἀκρόασις τοῦ Υἱοῦ παρὰ τοῦ Πατρός ταῦτα ἔστι καὶ γνῶσις, καὶ η γνῶσις ἐπὶ τῶν θελών ταῦτάν ἔστι: τῷ εἶναι. Cf. Bessar. l. c. « Idem est sapientia et ejus esse, et a quo accipit esse, ab eodem etiam accipit sapientiam, et cum spiratur, et accipit esse et subsistere, etiam accipit sapientiam... Si Spiritus accipit a Filio, ergo Filius datur ei; sed ipsum dare in divinis personis significat idem quod producere. »

debuisset homo ille, quod aliter apud Grammaticos accipitur persona, et aliter apud Theologos. Etenim in Grammatica quælibet res persona nuncupari potest, sive per se subsistat, sive per aliud, sive substantia sit, sive accidentis. Quare secundum hujusmodi disciplinam, cum Filius dicit: *mea voluntas, meum judicium, mea doctrina . . . alia et alia intelligitur ad similitudinem possessionum persona* (sc. grammaticae). In theologia vero tacitis proprietatibus ab omnibus quæ secundum [173] substantiam dicuntur, tres tantum insinuantur (ed. imminuantur) personæ, quarum nulla expresse intelligi videtur, ubi Salvator dicit: *De meo accipiet et annuntiabit vobis.* » Præterea IV) adversatur illa expositio Christi ipsius explanationi, qua v. 15 ex eo probat τὸ ἐκ τοῦ ἔμου λήψεται ante a se affirmatum, quia omnia quæ habet Pater sua sunt. Hæc ultima verba juxta omnes essentiæ unitatem in Patre et Filio probant; hinc illud quod accipere dicitur Spiritus, manifeste patet esse ipsam divinitatem, non aliud quidquam. Deinde, ut Bessarion (l. c.) ait, ex Joan. xvi, 15, hoc construitur argumentum: « Spiritus accipit ex iis quæ Patris sunt; sed omnia Patris sunt mea; igitur Spiritus accipit ex meis vel ex meo. Et cum ipse et sua unum et idem sint propter summam simplicitatem, accipiendo de suis, accipiet ex eo. » Semel constituto, de ipsa divina essentia esse sermonem, non amplius negari potest, Spiritum hanc accipere a Filio. Si vero Spiritus a Filio accipit, Filius ei dat sive communicat essentiam; dare vero in divinis idem est ac producere, ut idem Bessarion (ib.) Chrysostomi in Joan. v, 22 suffragio confirmat. Etiamsi igitur quoad verba non est idem: Spiritum accipere a Filio et procedere a Filio (Phot. c. 21), re tamem ipsa idem est, quia accipere in Spiritu et dare in Filio sunt correlativa et Spiritus ut Deus nil præter divinitatem accipere ab eo potest. Conjungit se Christus cum Patre, ad suam cum Patre communio nem recurrit, ex quo cuncta habet; nec separata sua ab iis quæ sunt Patris, imo eadem esse ostendit. Absurde rursum Photius (c. 23) quasi duo contraria exhibet: procedere a Patre et procedere a Filio; prius posterior non excludit, sed includit; nec posterior mystagogia priorem institutionem tollit, imo vero confirmat: Omnia quæ sunt Patris mea sunt. Recite Manuel Calecas (l. c.) «Si enim Spiritus a Filio accipit, Patris autem omnia et Filio communia sunt, manifestum et ex his insinuari Filium unum cum Patre Deum [174] esse, Spiritum autem verum Deum ex Patris et Filii essentia denuntiari. Porro dicere: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt; ideo διὰ τοῦτο dixi vobis: quia de meo accipiet*, etc.; aut nihil significat aut non significat propositum tibi; quippe suscepta ad structuram

A causa nihil de Filii dignitate excludit, nisi in quantum dictum est: *Omnia quæ habet Pater, mea sunt*: quod etiam sine eo quod sequitur solum per se ipsum dici poterat. » Sane inanis foret ea repetitio, inanis ea probatio, si tantum voluit dicere: De meo Patre sumet, non de me. Potius dicendum videtur, dum Christus se veluti medium terminum ponit inter Patrem et Spiritum, dum per suam cum Patre communionem quod asserit vindicat, dum quæ accipiet Spiritus sua prius vocat ac deinde ad Patrem referit, sc ipsum proximum datorem eorum designasse. Accedit, quod universalis Christi propositio πάντα ὅσα κ. τ. λ. non permittit Spiritus προδολήν a Filio removere (73). « Quod si accipiendo, ait Hugo Etherianus (l. c.), de iis quæ sunt Patris et habet Pater, accipit de Patre, et accipiendo de iis quæ sunt Filii et habet Filius, accipit de Filio. Manifestum est igitur quod non de solo Patre accipit Spiritus, ut Photius asserit. . . Si emissor Spiritus non in eo quod generat secundum naturam est Pater, Filius vero minime, quomodo verax erit Salvator asserens: *Ideo dixi vobis, quia de meo accipiet, quia omnia quæ habet Pater, mea sunt?* Aut enim habebit secundum naturam, ut sit emissor, quod Patris non ut genitoris est, aut si non hoc, Patris quidem sunt, quæ existunt Filii, quæ vero sunt Patris, non pertinent ad Filium. Quare si omnia quæ sunt [175] Patris (non ut genitoris) habet Filius, emittere autem Spiritum Patris non ut genitoris est, hoc abesse non potest a Filio. » Hoc est illud, de quo supra (§ 2) egimus, argumentum: Quæ habet in divinis Pater excepta paternitate (et innascibilitate) communia sunt eidem cum Filio; ergo vis spiratrix, quæ est a paternitate (et a ratione ingeniti) distincta, est Filio cum Patre communis. In divinis juxta Anselmum (*De inc.*, c. 3; *De proc. Spirit. sanct.* c. 2), omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio. Cf. Petav. *De Trin.* vii, 9, 11.

B 10. Demum V) adversatur Photii expositio ipsis Græcis Patribus, quorum doctrinæ se tenacissime inhæsurum semper protestatur. Id satis præter alios Manuel Calecas et Bessarion nec minus luculenter Beccus (l. iii, ad Theodor. n. 10; G. O. II, 144, D 145 et in *Epigraph.*) atque Allatius (*Enchirid.* c. xxi. p. ρξ' seq. et *Vindic. syn. Ephes.* p. 294) demonstrarunt. Unum alterumve horum Patrum audiamus. Athanas. ad Serap. ait: 'Ο μὲν Υἱὸς φησίν & ἡκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς, ταῦτα λαλῶ εἰς τὸν κόσμον· τὸ δὲ Ηνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει· ἐκ τοῦ ἔμου γὰρ λήψεται κ. τ. λ. Item orat. 3, c. Adrian. (Calecæ est orat. 3): Τὸ Ηνεῦμα παρὰ τοῦ Λόγου λαμβάνει.. αὐτὸς γὰρ ὁ Υἱὸς τὸ Ηνεῦμα δίδωσι καὶ δοῖ ἔχει τὸ Ηνεῦμα ταῦτα παρὰ τοῦ Λόγος ἔχει. Hoc testimonio Nicephorus Blennida, orat. 2, c. 6.

(73) Profecto verba: *Omnia quæ habet Pater, etc.*
1) universalia sunt; ergo non possunt restrixi et limitari nisi in iis, quæ natura rerum per se excludit; 2) ad ipsam relationem ad Spiritum a Filio

extenduntur ipso et ad id adhibentur, ut Spiritum secum intime conjungi et de eo, quod ipsius est, accipere ostendat.

G. O. I. 44, 45), Gregor. Cpl. ad imp. Trapezunt. c. 4 (ib. 424); Bessarion (l. c.) aliquae plurimi utuntur (cf. Petav. *De Trin.* vii, 5, 1 seqq.) Non minus luculenta argumenta suppeditat Epiphanius, dum in *Ancorato* (cf. Beccum G. O. II, 145, 580) scribit (74): « Quod si Christus ex Patre procedit, Deus [176] ex Deo, et Spiritus ex Christo, aut ab utroque, ut ait Christus : qui a Patre procedit, et : Hic ex meo accipiet. » (Cf. et hær. 74, n. 10 Opp. I, 898). Certe Epiphanius probaturus τὸ παρ’ ἀμφοτέρων, quam vim tribuit verbis : qui a Patre procedit, ad ostendendam Spiritus ex Patre originem, eamdem verbis, de quibus agimus, inesse exsistimat ad manifestandam processionem ex Filio (75). Audiatur et Didymus (lib. ii *De Spirit. sanct.* Opp. Hier. IV, I, 514, ed. Mart.): « Rursum hic accipere, ut divinæ naturæ conveniat, intelligendum. Quomodo ergo Filius dans non privatur his quæ tribuit, neque cum damno suo impertit aliis : sic et Spiritus non accipit, quod ante non habuit. Si enim quod prius non habebat, accepit, translato in alium munere, vacuus largitor effectus est, cessans habere quod tribuit. Quomodo igitur supra de naturis incorporalibus disputantes intelleximus, sic et nunc Spiritum sanctum a Filio accipere id quod suæ naturæ fuerat, cognoscendum est; et non dantem et accipientem, sed unam significare substantiam : si quidem et Filius eadem a Patre accipere dicitur, quibus ipse subsistit. Neque enim quid aliud est Filius, exceptis his, quæ ei dantur a Patre ; neque alia substantia est Spiritus sancti præter id quod datur ei a Filio. » Addatur Cyrillus Alexandrinus, quem Constantinus Meliteniota (*De proc. Spirit. sancti*, orat. 1, c. 15; G. O. II, 571, 572); et Leo Allatius (*Vind. syn. Eph.* pag. 279, 295-297) locupletissimum testem adducunt multis iu locis eumdem textum diverso omnino modo a Photii ratione explanantem. Ad verba illa : « Non enim loquetur a semetipso (Joan. xvi, 13) notat : « Non utique uti ego futura prædicaret, nisi pror-

(74) Εἰ δὲ Χριστὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται Θεὸς ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Χριστοῦ, ή παρ’ ἀμφοτέρων, ὡς φησιν ὁ Χριστός. «Ο παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· καὶ· Οὗτος ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται.»

(75) Cf. Georg. Metoch. *Contra Manuel. Cretens.* c. 7, G. O. II, 982.

(76) Οὐκ ἀν οὖν ἄρχα καθάπερ ἔγω προστερεῖ τὰ ἔσομενα, μὴ οὐχὶ πάντας ἐν ἑμοὶ τε ὑπάρχων καὶ δι’ ἑμοῦ προϊόν.

(77) Ἐπειδὴ δὲ ὁμοούσιόν τέ ἔστι τῷ Γενῷ καὶ πρόεισι θεοπρεπῶς δι’ αὐτοῦ, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ἐώσπατι τελεωτάτην ἔχον ἐνέργειάν τε καὶ δύναμιν, διὰ τοῦτο φησὶν, «Οτι ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται.» Cf. Becci Epigr. 5, G. O. II, 573.

(78) Διὰ τοῦτο εἶπον ὑμῖν, «Οτι ἐκ τοῦ ἑμοῦ λαμβάνει καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα δηλονότι τὸ δι’ αὐτοῦ τε καὶ ἐν αὐτῷ.

(79) Οἱς δὲ τὸ Πνεῦμα κοινὸν, τούτοις εἴη δῆπου πάντας ἀν καὶ τὰ τῆς οὐσίας οὐ διωρισμένα (al. διηρημένα).

(80) Προειρήκως γὰρ ἥξειν ἐπ’ αὐτοὺς τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας ἀνόμασεν αὐτὸν, τουτέστιν ἔαυτοῦ. αὐτὸς γὰρ ἔστιν ἡ ἀληθεία. Ἔνα

A sus in me exsisteret et per me progrederetur (76). » Exponens vero Joan. xvi, 14 tradit : « Cum vero [177] Filio consubstantialis sit et ut Deum decet per ipsum prodeat, omnem ejus in omnibus perfectissimam possidens operationem et virtutem, propter hoc dicit : Quia de meo accipiet (77). » Et ad v. 15 repetitis Christi verbis addit : « Spiritus videlicet, qui per ipsum et in ipso est (78). » Item in Joan. xv, 26 : « Ecce enim Spiritum veritatis sui ipsius nempe nuncupans, ex Patre illum procedere ait. Nam sicut Filii Spiritus est naturaliter in ipso manens et per ipsum prodiens, sic certe Patris quoque Spiritus est. Quibus autem Spiritus communis est, ii profecto secundum substantiam separari non possunt (79) (cf. Becci Epigr. V, G. O. II, 567). B Quid clarius iis quæ Cyrillus item ad Joan. xvi, 13, disputat? (G. O. II, 570-572.) « Cum enim prædixisset Paracletum ad eos venturum, Spiritum veritatis eum nominavit, hoc est sui ipsius. Ipse enim est Veritas. Namque ut addiscerent discipuli, non alienam neque peregrinam a se missurum virtutem, sed seipsum alio quodam modo daturum polliceri, veritatis Spiritum, id est, sui ipsius, Paracletum vocat. Non enim alienus a substantia Filii sanctus Spiritus intelligitur, sed ex ea naturaliter progressitur, nil aliud ab ipso existens, quantum ad naturæ identitatem, licet in persona propria concipiatur (80). » Cum autem venerit, ait, [178] non loquetur a seipso quidquam ; pro eo ut dicat : Prudentes vos reddet, et veritatis mysterium revelabit ; non loquetur quidquam prorsus, quod mihi non consentiat, neque peregrinis vos disciplinis instruet. Neque proprias forte leges feret. Cum vero Spiritus et quasi mens mea sit, loquetur omnino quæ in me sunt. Et hæc Dominus ait, non ut ministri locum habere Spiritum sanctum secundum quorumdam imperitiam cogitemus, sed potius discipulos certiores reddere volens, secundum essentiæ rationem a seipso non esse diversum Spiritum sanctum, et hæc prorsus loqui et operari et velle. Propterea que præmi-

D γὰρ εἰδοῖεν οἱ μαθηταί, ὡς οὐκ ἀλλοτρίας καὶ ξένης αὐτοῖς δύναμεως ἐπιφοίτησιν, ἀλλ’ ἔαυτὸν ἐπέρως ἐπιδιώσειν ἐπαγγέλλεται, Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, τουτέστιν ἔαυτοῦ, τὸν Παράκλητον ἀποκαλεῖ. Οὐ γὰρ ἀλλότριον τῆς τοῦ Μονογενοῦς οὐσίας τὸ ἄγιον νοεῖται Πνεῦμα, πρόεισ’ δὲ φυσικῶς ἐξ αὐτῆς, οὐδὲν ἔτερον παρ’ αὐτὸν ὑπάρχον, διστονεῖται ταυτότητα υἱότεως, εἰ καὶ νοοῦτο τοχὸν ἴδιοσυστάτως. Cyrilli Thes. L. Allatius (*Vind. syn. Eph.* p. 296 seq.) recitat : « Επειδὴ γὰρ ἔμελλε τὴν μετὰ σαρκὸς ἀποπληρῶσας οἰκονομίαν ἀναβαίνειν πρὸς τὸν Πατέρα, πέμψειν δὲ διπέσχετο τὸν Παράκλητον τοῖς ἔαυτοῦ μαθηταῖς, ἵνα μὴ τις διπολάρη τὰ μὴ κατὰ γνώμην αὐτοῦ διατάξειν ποτὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, δεικνύει τε σαφῶς, διτὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ὑπάρχον τὰ ἐξ αὐτοῦ πάλιν διακονήσει ὥρματα, οὐ λαλήσει, φησὶν, ἀφ’ ἔαυτοῦ, διτὶ ἐκ τοῦ ἑμοῦ λήψεται· διαδοχινούσης τῆς ἐκ τῶν οὐσιῶν, ἢν’ οὕτως εἰπω, ποιότητος ἐπὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἀμερίστως προερχομένα· οἷον καθάπερ ἡδη προείπομεν, ἐκ μέλιτος ἡ γλωκύτης, ἐκ πυρὸς ἡ θερμότης, ἐξ ὄδατος ἡ φυξίς.

sit, quod « etiam ventura annuntiabit vobis. Ac si diceret : Signum hoc erit vobis, ex mea substantia esse Spiritum et mentem esse quasi meam, quod ille futura sicut ego prædicabit (81). Sic rursus [179] ad Joan. xvi, 14 observat, per hoc, quod Spiritus accipiat a Filio, nihil omnino ei detrahi, et omnia eum habere perfecte (82). Cæterum quæ Cyrilus habet, ea ad illustrandum contextum et scopum verborum Christi insigniter conferant ; quæ autem disputat Photius, etsi magna ex parte vera sunt, tamen ipsius non prosunt intento. Christus consolatur discipulos, non alienum ac peregrinum se consolatorem missurum testatur, ostendit suam tum cum Patre tum cum Paracleto æqualitatem, suet illius cum Patre διορθώτας ; verum non hoc duntaxat ejus verba sibi volunt. Multo efficacius ea probat, si simul ostendit, a se, quem noscebant amabantque adeo discipuli, Spiritum sua omnia habere, et si auctore Photio (c. 26, 27) cavere vult, ne illi majorem se ipso putarent Spiritum, multo validius id efficit, si a se eumdem esse confirmat, se velut ejus principium repræsentat, quem superius a Patre procedere dixerat. Imo, ut Photii verbis utamur, priorem mystagogiam revera evolvit uberius et cum hac explanatione conjungit ac copulat per illa verba : *Omnia quæ habet Pater, mea sunt.* Quorsum vero illa ratiocinatio, si nihil a Filio accipit Spiritus ? Sed quis singulas Photii assertiones prosequi vellet, ampliorem adhuc probationum materiam dubio procul inveniet. Nos ad alia properamus.

11. Non minus prolixa est disputatio (a cap. 48), qua [180] aliud Scripturarum testimonium Latinis eripere conatur Photius, videlicet Galat. iv, 6, ubi Spiritus sanctus vocatur *Spiritus Filii*. Quamvis verba *per se* non probent Spiritus a Filio processionem, tamen spectatis tum aliis tum traditionis christianæ præsidiis huic dicto aliisque similibus vim inesse ad eam ostendendam summo consensu theologi persuasum habueres semper ac variis modis argumenta exinde efformarunt. Photio coævus Ratramnus ita de hoc textu disserit (l. i, c. 4. p. 232) : « Non ait Paulus : Misit Deus Spiritum suum. Quod si diceret, non penitus excluderet Filium, quoniam Deus est etiam Filius, quemadmodum Pater est Deus, et uterque non duo Dei, sed unus est Deus ; quod enim persona separat, substantia conjungit. Volens autem auferre omnem quæstionem, personam Filii specialiter dixit misisse Deum Spiritum

(81) Καὶ οἰοντεῖ νοῦς ἔστιν ἐμὸς, λαλήσει δὲ πάντως τὰ ἐν ἐμοῖ καὶ τοῦτο φησὶν ὁ Σωτὴρ, οὐχ ἵνα νοῶμεν ὑπουργικὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον κατὰ τὴν τινῶν ἀμαθίαν, πληροφορῆσαι δὲ μᾶλλον ἐθελήσας τοὺς μαθητὰς, ὡς οὐχ ἔτερον δὲ παρ' αὐτὸν τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ κατὰ γέ τὸν ἐν ὄμοιοισιότητι Λόγον, ταῦτα τὴν πάντως λαλήσει καὶ ἐνεργήσει καὶ βουλήσεται. Διὰ γὰρ τοῦ τοῦτο προστέθηκεν, ὅτι καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν μονονούχη λέγων, σημεῖον τοῦτο ἔσται, ὅτι δὴ πάντως ἐκ τῆς ἐμῆς οὐσίας τὸ Πνεῦμα ἔστι, καὶ οὗτον ἐμός ἔστι νοῦς, τὸ ἐρεῖν αὐτὸν τὰ ἐσόμενα καθίπερ ἐγώ. Sequuntur

A Filii sui in corda nostra. Num aliis est Spiritus Filii quam Spiritus Patris ? Quod si idem est Spiritus amborum, profecto procedit ab utroque ; non enim sic dicitur Spiritus Filii, tanquam sit minor Filio ; hoc qui sentit vel dicit non est catholicus. Qua de re non est, quare dicitur Spiritus Filii, nisi quia procedit a Filio, sicut dicitur Spiritus Patris, quia procedit a Patre. » Addit deinde Ratramnus alios textus, ubi Spiritus dicitur Spiritus Jesu, Spiritus Christi, ac potissimum Rom. viii, 9, concludens, Spiritum Christi esse eumdem qui et dicitur Spiritus Dei (c. 6, p. 236) atque comparans Rom. viii, 15 cum Galat. iv, 6 notat : « Videte, quod eumdem dicat Spiritum adoptionis filiorum, quem confitetur Spiritum Filii, quo nos doceat Apostolus, eumdem esse Spiritum Patris, quem dicit Spiritum adoptionis, et eumdem esse Spiritum Filii, quem misit Deus in corda nostra ; et in eodem, qui tam Patris quam Filii monstratur Spiritus, clamamus : *Abba, Pater.* Quod nequaquam facere possemus, si non quemadmodum procedit a Patre Spiritus sanctus, sic etiam procedat et a Filio. » Hinc rursum exclamat (c. 7, p. 238) : « Si Spiritus non [181] procedit a Christo, quomodo Spiritus dicitur esse Christi ? Procedit igitur a Christo, quia non ex *subjectione*, nec ex *particulari sectione* dicitur ejus esse, sed quod ejus de substantia substantialiter procedit. » Neque aliter Georgius Trapezuntius ad Cretens. *De una S. Eccl. c. 3, 4* (G. O. I, 541 seq.) : « Ex Patre et Filio habet Spiritus, quod sit, secundum divinum Evangelium. Nec non et Paulus dicit : *Misit Deus Spiritum Filii sui.* Itaque si *Patris et Filii Spiritus est*, quod sæpe sæpius legitur, manifestum est eum ab utroque spirari vel procedere. » His concordant multi alii Theologi (cf. Walch op. cit. c. 10, § 3, p. 168, 169), qui ita ratiocinari solent : Qui in divinis dicitur esse alterius, ab illo procedit ; quia cum una persona sit alteri æqualis, non dicitur alterius esse ratione subjectionis aut servitutis, sed ratione originis ; proinde si Spiritus sanctus dicitur Spiritus Filii, jam a Filio procedit (cf. Demetr. Cydon. *De proc. Spirit. sanct. c. 10*). Præclare Manuel Calecas contra Græcos ita disputat : « Cum unum alterius dici vel hujus *proprium* in divinis, rejecta materia et iis quæ materiam consequuntur, neque tanquam membrum, neque ut possessio, neque ratione alicujus excellentiæ vel alterius cuiuspiam affinitatis dici queat, sed ratione solum principii et ejus quod est a principio, in quo uno

D tur verba posita nota, 83.

(82) Becc. epigr. 5, l. c. p. 574 : 'Ακατηγόρητον οὖν ἕτερα παντελῶς καὶ λοιδορίας ἀπάστης ἔξω κείσεται τὸ λαβεῖν λέγεσθαι τι παρὰ τοῦ Μονογενοῦς τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ προϊόν γὰρ δι' αὐτοῦ ουσικῶς ὡς τοῖον αὐτοῦ μετὰ πάντων ὃν ἔχει τελείως, λαμβάνειν λέγεται τὰ αὐτοῦ. Cf. sequ. ap. Beccum p. 576. Cyrilli verba in Joan. xx, 22, una cum Anastasii textu in lib. Ηερὶ τῶν καθὼν ἡμᾶς τῆς ἀληθείας δογμάτων adducit Gregorius Cpl. Apol. c. Marci Ephes. Confess. in cod. Monac. 27, f. 119.

alterum ab altero discerni comprehendimus, per spicuum est, cum dicimus Spiritum sanctum proprium esse Filii, id sola illa principii ratione intelligi posse (83). » [182] Egregie quoque disserit Bessarion (*Orat. dogm. c. 6*; Hard. IX, 340) : » Spiritus quoque *relativum nomen* est et ad spirantem referatur; et cuius dicitur Spiritus, ab illo etiam spiratur. Quod enim personalia nomina Trinitatis *relativa sint*, nullus ignorat. *Personale* vero nomen Spiritus esse, quod Spiritus sanctus dicatur, nemo insciatur quemadmodum Patris *Pater* et Filii *Filius*, et necessario relativum, quemadmodum et illa; siquidem essentia non sunt, nec aliud est in divinis praeter essentiam et relationes. Quemadmodum igitur, Filius cum sit nomen relativum, et referatur ad Patrem, veremur Filium Spiritus dicere, ne Spiritus pater ejus putaretur, ita et Spiritus, cum sit nomen relativum et necessario ad spirantem referatur, ab eo etiam spiratur, cuius dicitur Spiritus esse (84). » Denique Patres non solum latini (cf. v. gr. Aug. *De Trin. iv*, 20), verum etiam Graeci Τόν Πνεύμα τοῦ Υἱοῦ ea ratione dicunt, ut inde Spiritus a Filio origo plane manifestetur, quod præ cæteris Petavius (*De Trin. vii*, c. 4, § 8 seq.) ostendit.

12. Sed omnem movet Photius lapidem, ut inanem atque absurdam talem Paulini effati intelligentiam ostendat. In primis eodem artificio, quod c. 20 seq. circa verba Christi *Ioan. xvi*, 13, adhibuerat, conclusionem e *Galat. iv*, 6 deductam contrariam doctrinæ Christi effingit, adversariosque [183] Paulum cum Servatore committere et injuria utrumque afficere pronuntiat (c. 48). Deinde « Ubinam, inquit (c. 49), Paulus edixit Spiritum ex Filio procedere? *Esse* quidem *Filiī* (neque enim alienus ab ipso, quod absit) et ille dixit et Ecclesia Dei, simul confitetur intelligitque; procedere autem ex Filio neque ex ejus labiis divinis rebus repletis prodiit uuquam, neque piorum quispiam scripto protulit, imo ne auribus quidem hanc blasphemiam excipere toleraret (c. 49). » Inde exigit, ut nihil dicatur praeter id quod dixit Apostolus, ut ejus verba retineantur nec tali expositione immutentur. Quo ista spectant: « Quare igitur non et tu hæc dicis, sed prave agis, omnia susdeque vertis et verbum præconis pervertis et, quod gravius est, hanc tuam D perversionem atque blasphemiam in ipsam doctoris

(83) Græcum Manuelis textum dat Leo Allatius *Vindic. syn. Eph. p. 124*: Ἐπει γὰρ ἐν τοῖς θεοῖς τόδε τοῦδε, τῆς ὅλης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ παρεπομένων ἀπελτλαμένων οὕτως μέλος, οὕτως κτῆμα, οὕτως κατά τινα ὑπεροχὴν καὶ τοιχύτην ἀλλην οἰκειότητα λέγεται, κατὰ δὲ μόνον αἵτιον καὶ αἵτιατὸν, ἐνῷ μόνῳ τὸ ἔτερον τοῦ ἔτερου διαχρίνεσθαι καταλαμβάνομεν (hæc Greg. Nyss. asserit. Vide infra art. iv, § 7, nota 1. Φανερὸν, δι τὸ λέγεται: Ιδιον εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεύμα κατὰ τοῦτον μόνον τὸν τῆς αἵτιας λόγον δύναται καταλαμβάνεσθαι).

(84) Καὶ τὸ Πνεύμα ἀναφορικόν ἐστιν ὄνομα καὶ πρὸς τὸν πνέοντα ἀποδίδοται ἐξ ἀνάγκης, καὶ οὐ λέγεται πνεύμα ἐξ ἐκείνου πάντως καὶ πνεῖται. "Οτι

A vocem immittis? (C. 50). Dixit: *Spiritum Filii sui*. Recte omnino ac pro sapientia ipsi divinitus data. Tu vero quid vocem adulteras, et quæ quidem dixit, non dicis, quæ autem ne cogitavit quidem, quasi ab illo dicta prædicare non erubescis?» (C. 51.) Sed hæc, uti cætera ejusmodi, vana sunt declamatio; illud unum quæritur, quoniam paeto ex Pauli verbis Latini suam doctrinam stabiliant; atque planum est non deesse iis argumenta quibus suam conclusionem confirmant. Hoc potius videndum est, quid Photio auctore Pauli phrasis τὸ Πνεύμα τοῦ Υἱοῦ sibi velit. Is itaque potissimum ad nudam *consubstantialitatem* verba illa detorquet; id illis indicatum censet, quod Spiritus non sit alienus a Filio (c. 49) quod ejusdem naturæ cum Filio, ejusdem essentiæ, ejusdem gloriae, ejusdem honoris et dominationis existat (c. 51). « Qui igitur dicit *Spiritum Filii*, naturæ quidem sine ulla differentia edocet unitatem, principium vero processionis nullo modo simul indicat; unitatem secundum essentiam novit, eum qui æqualis naturæ hypostasin producit nulla prorsus ratione simul prædicat neque principium insinuat» (Ibid.) Deinde docet (c. 53) consubstantiale [184] esse Spiritum Patri, quia ex ipso procedit; consubstantiale Filio, « non quia ex ipso procedit (apage, cum neque ille huic propter generationem), sed quia ex una et indivisibili principio ab æterno æquali ordine utrique progressio est.»

13. Verum denominationem Πνεύμα τοῦ Υἱοῦ ac similes in *biblico* et *patristico* sermone ad unam consubstantialitatem referendam esse inane prorsus et falsum est Nam I) *latius* patet dictio: hic est illius, quam propositio: hic est illi consubstantialis. Quod in primis qui peculiarem tractatum contra asserentes Spiritum τοῦ Υἱοῦ dici διὰ τὸ ὄμοούσιον διὰ τὸ χορηγεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ τοῖς ἀξιοῖς conscripsit, *Georgius Pachymeres* urget (G. O. I, 393) dicens: « Quilibet fatebitur τόδε τοῦδε τινος εἶναι universalius prædicari (ἐπιπλέον εἶναι) quam τὸ ὄμοούσιον. Domus etenim hæc Socratis et sedes Platonis; sed non consubstantialis est, neque domus, neque sedes philosophis illis. » Revera nominativus Spiritus cum genitivo Filii nemini ingerit consubstantialitatis ideam. Verum II) nihil prodest si de iis solum agatur quæ *consubstantia novimus*. « Quod si, » ita pergit præfatus auctor, « in

γὰρ ἀναφορικὰ τὰ ὄποστατικὰ ὄνοματα τῆς Τριάδος, οὓδεις ἀντερεῖ ὄποστατικὸν ὃς τὸ τοῦ Πνεύματος ὄνομα τὸ Πνεύμα τὸ ἄγιον λέγεται, ὥσπερ καὶ τοῦ Πατέρος ὁ Πατήρ καὶ ὁ Γίδες τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀναφορικὸν ἐξ ἀνάγκης, ὥσπερ καὶ ταῦτα εἴπερ οὐσία μὲν οὐκ ἔστιν, ἀλλο δὲ παρὰ τὰς ἀναφορὰς καὶ τὴν οὐσίαν ἐν τοῖς θεοῖς οὐκ ἔστιν. "Ὕσπερ οὖν τὸν Γίδην διὰ τὸ ἀναφορικὸν ὄνομα εἶναι καὶ ἀποδιδούσι πρὸς Πατέρα, δεδίκημεν Γίδην τοῦ Πνεύματος λέγειν, ἵνα μὴ πατήρ αὐτοῦ νομισθῇ, οὗτος καὶ τὸ Πνεύμα, ἀναφορικὸν ὄνομα, δι, καὶ πάντως ἀποδιδόμενον πρὸς τὸν πνέοντα, ἐξ ἐκείνου καὶ πνεῖται, οὗ Πνεύμα εἶναι λέγεται.

consubstantialibus etiam *solis* quæratur, minime inveniemus, in *consubstantialibus omnibus* sequi hoc hujusce esse, sed et in his etiam plurimis modis deficere comperitur. *Consubstantialis* quippe Petrus est Paulo et Petro Paulus; sed neque Paulus Petri, neque Petrus Pauli. Ideo multo minus patebit τὸ ὄμοούσιον quam τὸ τόδε τοῦδε τῶν εἶναι καὶ λέγεται. Tunc enim omnino minus diffunderetur *consubstantiale*, quam hoc alicujus esse et dici, si hoc quidem illi ex altera parte non responderet (οὐκ ἀντίστροφε), responderet vero ac congrueret huic *consubstantiale*; cum vero minus sit et non omne, quod est alicui *consubstantiale*, hujus dicatur, ampliori mensura *consubstantiali* inerit, minus esse, quam illi, quod hujusce est. » Similiter Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1225) : « Cum omnes homines inter se sint *consubstantiales*, tamen « nullus homo [185] in eo quod homo (vel alteri *consubstantialis*) alterius esse dicitur. » Pergit III) Pachymeres (p. 394) : « Hoc concessum inquirendum est, utrum magis se extendat causa (*αἰτίον*) an effectus (*αἰτιατόν*). Sine dubio causa. Quare si quis quærat, cur *lumen radii* dicitur (*φῶς ἀκτῖνος λέγεται*), stultum foret respondere: quia *consubstantiale* est; sed si quis quæsierit: Quomodo hæc *consubstantialia* sunt, tunc locum habet responsio, quia hoc hujusce dicitur, licet in pluribus *consubstantialibus* id causa non sit. Sic et in proposita quæstione quispiam audebit efferre. Si magis late patet esse et dici Spiritum Filii, ut jam ex dictis de *consubstantialitate* fateri debemus, si quis quæsierit: Quare *consubstantialis* Spiritus Filio est? commode respondebitur, quod Filii Spiritus dicitur Spiritus sanctus; neque enim ascititius (*ἐπίκτητον*) est illi, ut nobis sunt ea quæ possidemus, sed aeterno ac naturali modo promanans. Sicut si quis quæreret: Quare *consubstantialis* est Filius Patri? dicimus, quia Patris Filius sit Filius; et est præterea ex Patre secundum substantiam, sed non uti creaturæ. At vero respondere ad quæstionem, cur Filii dicitur Spiritus, quod illi *consubstantialis* est, insulsa est responsio et non juxta dialecticas leges. Minus enim patet *consubstantiale* eo quod est hujusce esse. Et quomodo quod minus sese extendit, illius quod magis, causam esse fatebimur? Causa etsi de pluribus vel paribus, si contra versatur, nunquam vero de paucioribus. » (P. 395.)

14. Alii vero Theologi et alias proferunt rationes,

(85) Marc. Ephes. in Confess. ap. Gregor. Cpl. *Apol.* cod. Mon. 27 f. 117 a. : 'Ο δὲ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται κατὰ τὸν Νόστης Γρηγόριον.

(86) Georg. Schol. ad cap. 12 Ephesii (cod. cit. f. 210 a.) exinde demonstrationem a Latinis peti docet, Μὴ δεῖν ἐπὶ τῶν θείων ἀλλήν τινὰ σχέσιν πλὴν τῆς κατ' αἰτίαν νοεῖν, ὅπόταν ἔτερον λέγηται εἶναι..

(87) Cyrill. Alex. in Joan. XVI. (ap. Const. Melit. G. O. II, 671) : "Ωσπερ γάρ ἔστιν ἕδιον Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ φυσικῶς ἐν αὐτῷ ὑπάρχον καὶ δι' αὐτοῦ προῖον, οὕτω καὶ τοῦ Πατρὸς. Respons. ad Orient. (Allat.

A quibus commentum illud destruitur. « Qui asserunt, ait Georgius Trapezuntius (G. O. I, 541, c. 4), Filii Spiritum dici κατὰ τὸ ὄμοούσιον, delirant. Cur enim nou dicimus τὸν Πατέρα τοῦ Πνεύματος, cum ejusdem ac Spiritus naturæ sit? An non aperium inde remanet, eum qui Patrem Spiritus dicit, Spiritum dicere Filium et blasphemare? Et pariter eum qui Filium Spiritus dicit, utpote Spiritum in Patrem [186] transformantem? » Sane juxta illam expositionem cum tres personæ sint inter se *consubstantiales*, quælibet deberet dici alterius. Atqui abhorret ab hoc loquendi mos theologicus et Christianus; et si qui paucissimi vel e schismaticis fuere, qui Spiritus sancti proprium dicerent Filium (cf. Const. Meliten. orat. c. 37; G. O. II, p. 746), plurimi tamen id omnino rejecerunt, inter quos Marcus Ephesius « Filius, inquit, Spiritus sancti neque est neque dicitur secundum Gregorium Nyssenum (85). » Hujus enim hæc sunt verba: 'Ο Υἱὸς τοῦ Πνεύματος οὔτε ἔστιν οὔτε λέγεται, οὐδὲ ἀντιστρέψει ἡ σχετικὴ αὐτη, ἀκολουθία. Sed si hoc non convertitur, id *consubstantialitatem* non denotat; si enim ad ὄμοούσιον foret referendum, jam e converso diceretur uti Spiritus Filii, sic Filius Spiritus. Præterea genitivus τοῦ Υἱοῦ vel indicat possessionem, proprietatem vel relationem quamdam; generatim id dicitur alicujus, *quod ad eum quocunque modo pertinet*. Sed ex principiis theologicis Patrum relationes in divinis sunt relationes originis; nomina trium personarum ipsa sunt relativa, denotatur itaque hic habitudo originis (86). Neque secus ratio reddi posset, cur non dicatur Filius proprius Spiritus sancti, Pater proprius Spiritus. Proprietatem non habet divina persona in aliam, nisi habitudine principii. Recolantur quæ (§ 11) ex Bessarione adduximus. Quibus ista consonant Georgii Trapezuntii (l. c. p. 541, 542) : « Quemadmodum Pater et Filius nomina sunt hypostatica modum existendi (τὸν τρόπον τοῦ εἶναι) harum [187] hypostaseon indicantia, pari ratione et Spiritus nomen hypostaticum est, existendi modum ipsius manifestans. Ex Patre ergo et Filio spiratur, cum amborum sit Spiritus. » (Cf. eumd. ad Joan. Cubocl. c. 10, p. 487.) Accedit, quod juxta Patres Græcos eodem Spiritus modo proprius est Filii, quo est proprius Patris. Sed juxta eosdem Patres proprius est Patris ut ex eo procedens; juxta eosdem igitur est proprius Filii ut ab eo progrediens (87).

Vind. c. 26, p. 118) : "Ιδον γάρ τὸ Πνεῦμα ἔστι τὸ ἄγιον τοῦ Υἱοῦ καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς. Respons. ad Theodoret. Allat. l. c. p. 119, 120) : "Ην γάρ καὶ ἔστιν αὐτοῦ τὸ Πνεῦμα, καθάπερ ἀμέλει καὶ τοῦ Πατρὸς, κ. τ. λ., ubi adducit Rom. VIII, 8, 9. Deinde pergit: 'Εκπορεύεται μὲν γάρ ως ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος φωνὴν (Joan. xv, 26), ἀλλ' οὐκ ἀλλότριόν ἔστι τοῦ Υἱοῦ πάντα γάρ ἔχει μετὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦτο αὐτὸς ἐδίδαξεν (Joan. XVI, 15). Idem in Joan. I, 32 : "Ωσπερ γάρ τοῦ Πατρὸς, οὗτος δὴ καὶ τοῦ Υἱοῦ ἔστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον. Basil. ad Amphiloch. (Const. Melit. G. O. II, 665,

Ergo non diversimode dicitur Spiritus Patris et Spiritus Filii, sed eodem plane modo et utrumque ad originem referuntur. Basilius c. *Eum.* II, n. 34 probat Spiritum ex Patre esse, ex eo, quod dicitur Spiritus Dei, sicut Spiritus Filii; legitime ergo probabitur ex Filio esse, eo quod dicitur Spiritus Filii. Diserte Cyrillus statuit: quod proprium est Dei, id ex ejus essentia est; proprium dicunt aliqui, quod ex ejus essentia est (88); [188] sed juxta eundem (infra III, § 9) quod ex essentia Patris vel Filii est, id quoque ex eo est. Ratum omnino esse debet ex Patribus, æqualiter esse Spiritum tum Patris tum Filii. Hinc Hugo Etherianus (I. I, c. 1, p. 1200, 1201): « Si ab uno solo duorum processionem Spiritus haberet, duorum non esset æqualiter commune et *inifferenter*, sed *præcipue* illius, ex quo proveniret; at vero Spiritus est alterutrius (utriusque) æqualiter et *inifferenter*; non enim *minus* Fili et *magis* Patris est, quare non ab uno solo duorum procedit Spiritus. » Et rursum (I. I, c. 6, p. 1203): « Æqualiter atque *inifferenter* ab utroque Spiritus *habetur*; igitur æqualiter atque *inifferenter* ab utroque idem Spiritus *emititur* (89). » Si Spiritus *proprius* Patri ob processionem, ob eamdem proprius erit Filio. Quare Ratramnus (I. II, c. 4, p. 254): « Unde Patris est Spiritus, quia procedit a Patre; hinc quoque Filii pariter est, quia procedit a Filio; non enim duo, sed unus est Spiritus, nec enim alias dicitur esse Patris et alias Filii Spiritus, sed unus amborum; procedit ergo ab utroque. » Et rursum alio modo premi Photius potest, dum statuit, proprium Spiritum Filii vel Patris ob consubstantialitatem dici, consubstantialitatem vero cum Spiritu rationem in

666): Υἱοῦ Πνεῦμας ὄνομάσας αὐτὸν, καθάπερ Θεοῦ, καὶ νῦν Χριστοῦ προσειπῶν, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεῦμα ὡς τοῦ ἀνθρώπου. Cf. Maxim. ap. Beccum epigr. 11, (G. O. II, 622, 623); atque Beccum in Camat. c. 23, epigr. 5, (G. O. II, 335, 363); Constant. Meliten. orat. 1, c. 35, 36 (id. II, 740 seq.); Georg. Trapez. (I, 486 seq.), Leon. Allat. *Vind. syn.*, Eph. c. 33, p. 157 seq.

(88) Cyrill. serm. ad Nest. (G. O. II, 620): ὥσπερ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ μὴν καὶ ἐκάστου τῶν ἑτέρων ζώων, τὸ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν γεγενημένον, οὗτος τοῦ Θεοῦ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ νοοῖται ἐν εἶναι καὶ λέγοιτο.

(89) Cf. eundem I. I, c. 16, p. 1241; I. III, 11, 12, p. 1246 seq.

(90) Ad id Hugo Ether. I. II, c. 20, p. 1235 hæc respondet: « Neque hoc videtur esse verum, ut Spiritus ideo sit Filii, (s. *Filio consubstantialis*), quod ex una causa et indivisibili ante saecula æqualiter utrique progressio. Inconvenientia enim sequuntur et hoc nuntiantem: nempe secundum quod sunt ex una causa, *uniuntur ambo*. Non enim *tot*, sed *hujusmodi* ostenduntur ex eo, quod secundum unionem non intercedat numerus. Impossibile est enim aliqua numerari in eo quod nihil differunt, cum secundum distantiam tantum numerum naniscantur; at vero secundum quod Spiritus est Filii, differens ab ipso et quasi *altera persona* ostenditur nihil quippe sui ipsius esse potest. Quare non ideo est Filii et ei consubstantiale, quod ex una causa et indivisibili ante saecula æqualiter utrique processio. » Cf. quæ Hugo iterum, I. III, c. 4,

A Patre et Filio esse diversam (90); tunc [189] enim non omnino eodem modo « æqualiter et indifferenter » Patris et Filii foret Spiritus, sed plane diverso modo, quod Patribus contradiceret. Denique alii theologi advertunt, etiamsi Photio concedatur, phrasim Ηνεῦμα τοῦ Υἱοῦ ad consubstantialitatem esse referendam, tamen immota manere Latinorum argumenta (91), quod ex infra (art. IV, § 20 fin.) dicendis luculentius patebit.

15. Illud vero quod dictum fuit, non vice versa dici Υἱὸν τοῦ Ηνεύματος, confirmari potest etiam ex theologo non ignobili, cuius fragmenta ipse nobis Photius servavit. Jobus enim monachus, *De incarnat.* lib. VII (in *Biblioth.* Photii, cod. 222, p. 318, 319, ed. 1601) de eo agens, quod Filius

B apud Patres dicitur manus, dextera, etc. (92), notat, recte dici digitum manus esse, non vero manum digitum; sic Spiritum dici Filii, non vero Filium Spiritus, sicque de hac re disserit, ut congruum omnino suppeditet pro Latinorum doctrina argumentum (93). Quod si quis opponat, et patrem [190] esse Filii, quemadmodum Photius c. 52 arguit dicens: « An igitur propterea et e converso Patri tribues generationem? » responderi potest, nihil obstare, quominus *Pater Filius* dicatur, sed multum obstare, quominus *Filius* dicatur *Spiritus sancti*; non propterea Patrem generari dicendum, quia Filii esse dicitur, neque latinos ad id statuendum adigi. Sane Pater et Filius sunt relativa nomina et talia, quæ per se originis relationem declarant, quæ alter ex altero, ex Patre Filius, non ex Filio Pater; *Pater filii* est et dicitur Pater, Filius vero *Patri Filius*. *Spiritus* quoque relativum nomen est (veluti spiratus), si in ecclesiastico loquendi usu et perso-

C p. 1241, de hac re disputat quæque non semper satis ad rem accedunt, ac Georgium Metoch. G. O. I, 975 seq., 981 seq.

(91) Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Cod. Mon. 27 f. 49 h.): Εἰ οὖν διὰ τὸ ὄμοούσιον λέγεται Πνεῦμα τοῦ Υἱοῦ, σώζονται ἔλυτοι πᾶσαι αἱ τῶν Λατίνων ἀποδεῖξεις, αἵς αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ Ηνεῦμα Υἱοῦ ἐπιχειροῦντες καὶ ἐξ αὐτοῦ αὐτὸν ἐκπορεύεσθαι δεικνύουσσιν. Hæc dicit occasione textus Greg. Nyss. de quo § 6, nota 10.

(92) Cf. Iren. v, 1, 6; Tert. C. Prax. c. 13; Euseb. in psal. LIX, 7; Cyrill. Glaph. in Exod. I. II, thes. 13 (ap. Becc. G. O. II, 639, 640).

(93) Χεὶρ μὲν καὶ βραχίων καὶ σφίξι καὶ λόγος τοῦ δὲ ἀνθρώπου λέγεται, ἀλλ' ὁ ἀνθρωπὸς τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς σφίξις ἢ τῶν ὅμοιων οὐκ ἀν μὴ ρήθειν. ὥσπερ οὐδὲ τοῦ κλάδου φαμὲν τὸ δένδρον, ἀλλὰ τὸν κλάδον τοῦ δένδρου· καὶ τὸ Ηνεῦμα δὲ δάκτυλος ὄνομάζεται Θεοῦ· καὶ ἐπεὶ ὁ δάκτυλος τῆς χειρὸς εὐλόγως οὐ μόνον τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἥτις ἐστὶν ἡ πατρικὴ δεξιὰ, λέγεται ἀλλ' οὐ τὸ ἀνάπαλιν ὁ Υἱὸς τοῦ Ηνεύματος· οὐδὲ γὰρ ἡ χεὶρ ρήθειν ἀν τοῦ δακτύλου. Et rursum, lib. VIII, (id. p. 328) ad quæstionem: Cur Spiritus sanctus non sit Filius. Τὸν μὲν Υἱὸν γεγεννῆσθαι διδασκόμεθα, ἐκπορεύεσθαι δὲ τὸ Ηνεῦμα θεοπρεπῶς ἐμυῆθημεν. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ Ηνεῦμα μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ ἄγιον Ηνεῦμα εἴργηται, ἐπεὶ καὶ παρ' ἡμῖν ἐκατέρου τούτων Ηνεῦμα λέγεται, Πατὴρ δὲ ἡ Υἱὸς τοῦ Ηνεύματος οὐκέτι, οὐδὲ γὰρ παρ' ἡμῖν. Similia habet Photius, Amph. 189; Mai, N. C. I, p. 183, 184.

naliter (94) accipiatur ; attamen per se non ita relationem originis manifestat, sicut Patris et Filii nomina. « *Per se enim Spiritus neque ad Patrem refertur, neque ad Filium* » (Bessarion supra § 11 et Joan. Theologus infra art. seq. § 1) « *sed ad spirantem* » (ibid.). Ex hinc jam disparitas patet. [191] Dum dicitur Pater *Fili*, intelligitur *Fili* *Pater* ; nec potest Filius pro principio sumi, Pater pro principiato ; sed si dicitur *Filius sancti Spiritus*, verba indicant Filium a Spiritu originem habere, Spiritum esse Patrem, quod absurdum. *Pater Spiritus* dici nequit, quia tunc Spiritus foret Filius, *Filius Spiritus* dici non potest, quia tunc Spiritus foret Pater. *Aliud est esse alicujus simpliciter, aliud esse Patrem vel Filium alicujus* ; porro Pater non dicitur Filii esse proprius simpliciter, sed *Fili Pater* ; id subintelligitur, quod ejus sit *Pater*. Par modo diceretur Spiritus spirantis esse et spirans Spiritus sancti *spirator* seu προβολές Πνεύματος. Hæc vocabula sibi ad amussim respondent et ad idem pertinent genus, adeoque confusione arcent. Recte rursum dicitur : Pater et Filius sunt προβολές (προβολές) Πνεύματος, sed non simpliciter ; *Pater et Filius sunt Spiritus sancti*.

16. Neque vero, quod subdole ac perverse Latinis ascribit Photius (c. 59), ii unquam docuere ; *Quod alicujus esse dicitur, ex eo vel ab eo est*. Potest certe hoc illius dici vel ut possessio possidentis vel ut pars totius vel ut effectus causæ vel ut forma seu qualitas subjecti, etc., quoctunque demum nomine genitivus casus cum nominativo subjecti conjungi potest, qua late patet genitivi usus. Latini non dicunt de quoctunque, quod dicitur esse alicujus, id ab hoc existere ; sed id dicunt de personis, nec de personis quibuslibet, sed *de personis divinis*. Creaturæ quoque sunt Patris et Filii ; sed non propterea a creaturis procedunt Pater et Filius. Ex qualitate alique charactere subjecti determinatur, quomodo ad aliud pertineat id, quod ejus dicitur esse. Quicunque alterius dicitur, ad eum quodam modo pertinet ; vel ut servus vel ut necessarius, etc., relationem ad ipsum habet. Porro a divinis omnes ii respectus excludendi, qui divinas non dicent hypostases, ut servitus vel ministerium ; ea σχέσις [192] statuenda, quæ divinis concordat (95). Hæc porro est originis habitudo (§ 14), relatio inter prin-

(94) Videlicet nomen *Spiritus* tum *essentialis* tum *personale* esse potest. Cf. Thom. Sum. I, q. 36, a. 1 in corp. et ad 1. Jam Aug. *De Trinit.* V, 11 ; XV, 19 id præclare enarrat : « *Quia Spiritus sanctus communis est ambobus, id vocatur proprio quod ambo communiter.* » Cf. et Hugon. Ether. I. III, c. 3, p. 1240 seq. Pariter *Patris* nomen *essentialiter* quoque usurpat, non tantum *personaliter* ; sed priori modo nonnisi ad extra, ad creaturas dicitur, ut *Matth.* vi, 26, 32 ; x, 29, et tunc tribus personis convenit. De hac acceptione hic non est sermon. Si *Spiritus alicujus esse* dicitur, ut recte notat Bessar. (ep. ad Alex. Lascar. c. 6), non absolute seu *essentialiter* sumitur, sed relative.

(95) Egregie Leo M. serm. 1, *de Pentec.* (Ball. serm. 75 ; *Patrol.* ed. MIGNE tom. LIV, p. 403),

A cipium et principiatum. Sicut calor solis dicitur calor a sole causatus, sicut fructus arboris fructus ab arbore productus, ita Spiritus Filii est Spiritus per Filium emissus, ut principiatum principii est. Vane ergo colliguntur exempla similiū dictionum, ubi *de divinis personis* sermo non est. (Phot. c. 57 seq.) Dicitur Spiritus sapientiæ, spiritus intellectus, spiritus scientiæ, dilectionis, adoptionis filiorum, promissionis, fidei, et alia hujusmodi (96) ; sed sapientia, intellectus, scientia, etc., non sunt personæ divinæ ; verum dona et charismata, « *quorum Spiritus sanctus fons ac largitor glorificatur,* » ut ipse Photius (c. 58) bene novit ; hæc effectus, fructus, donationes, ac veluti possessio sunt Spiritus sancti ; in his genitivus longe aliam habet significationem. « *Nequaquam, ait Hugo Etherianus* (l. II, c. 20, p. 1236), *hoc modo* (ut Spiritus consillii, fortitudinis, timoris, etc.) *Fili* nuncupatur *Spiritus* ; *Fili* sane *Spiritus*, uti *Patris æque ac indifferenter* censetur. *Intellectus* vero, *gratiarum* et *donorum* dicitur *Spiritus* ut *dator et effectiva illorum causa*. » Sed multo uberior idem [193] auctor jam ante (c. 13, p. 1228) contra Theophylactum eamdem rem pertractaverat. Atque præceteris hoc urget : « *Ad hoc... scil. aliud esse, ex aliquo, et aliud alicujus, eadem in pluribus convenire inveniuntur. Nam pars quidem totius est et ex toto, et arboris fructus et ex arbore, et spuma maris et ex mari ; et sicut impossibile est, fontis esse aquam et non ex fonte, sic impossibile est Spiritum esse Filii et non ex Filio*, aut Patris et non ex Patre, *Fili* *Spiritumque* ; *Pater vero non in eo quod sit alicujus ut ex aliquo, sed in eo, quod generat Filium, ejus dicitur.* » Secundum hanc doctrinam bene dici potest, quædam ita alicujus dici, ut etiam ex eo sint, quædam vero non ita ; quæ priori modo alicujus dicuntur, manifeste inde dignosci, quod alia ratio, cur hujusdicantur, locum omnino non habeat, vel nexus talis inter utrumque intercedat, qui id perse patefacere possit. Deinde ad illud Theophylacti : « *Dicitur Spiritus esse Filii, secundum quod unitas est Filius et virtus et sapientia, sanctus vero Spiritus et unitatis et fortitudinis et sapientiæ Spiritus apud Isaiam describitur,* » observat Hugo *virtutem, sapientiam, unitatem tribus personis convenire et per se esse nomina essentialia* ; si *essentialiter su-*

C cap. 3 : « *Cum in personarum proprietatibus aliis sit Pater, aliis sit Filius, aliis Spiritus sanctus, non tamen alia Deitas, nec diversa natura est. Si quidem cum et de Patre sit Filius unigenitus, et Spiritus sanctus Patris Filiique sit Spiritus, non sicut quæcumque creatura, quæ et Patris et Filii est, sed sicut cum utroque vivens et potens, et sempiterne ex eo quod est Pater Filiusque subsistens.* »

D (96) Vedit acute Photius, cum *Filius* dicatur *veritas, virtus, sapientia* expressiones Πνεῦμα ἀληθεῖας, δονάμεως, τοφίας eodem modo intelligi posse, quo Πνεῦμα Ριοῦ ; ideo ponit alias dictiones, ut *Sp. fidei, Sp. promissionis, Sp. revelationis, etc.*, in quibus adversarii *Fili* nomina invenire nequeant (c. 58). Sed eo ipso jam subjectum non est amplius idem illud, de quo Latini ita statuunt.

muntur, nihil sane hic explicatur ; si vero *persona*-
literet prout Filio *appropriantur*, eadem Latinorum
argumenta recurrent. Præterea exempla varia ab
adversariis allata sic repellit : « Deus dicitur (Deus)
Abraham ut creatoret Dominus Abraham, forsitan vero
et ut amicus illius ; intellectus autem et fortitudinis
et similium ut *efficiens causa* dicitur. Sed Spiritus di-
citur Filii et Patris, ut ex Deo ens et ipse Deus, non
ut adventitium adveniendo extrinsecus (hoc enim
quis asseverare audeat ?) sed ut plenitudo ejus, qui
certe non aliter sano intellectu comprehendi potest,
secundum quod tertius dicitur a Patre..., nisi ex
Filio habere substantiam intelligatur et considere-
tur ; hic ultius Spiritus juxta Domini vocem *Veritatis*
est, quia dicitur Spiritus veritatis ; qui [194] profecto,
in quantum *Veritatis* est, in tantum *Filiī* exsistit, et
ex ipso existentiam sortitur... Si (Spiritus san-
ctus ex Veritate non habet esse, adveniens et adven-
titia est ejus veritas ; cum ipse *Veritatis* prædicetur,
et ejus dicatur esse. Igitur sicut est *Veritatis*, sic et
esse et subsistere habet ea *Veritate*, et ex ipsa, Filio
scilicet, procedit secundum personarum ordinem. »

47. Objicit sibi Photius (cap. 59) in adductis Bi-
bliorum testimoniis (cap. 57), ut *Isa. xi, 2* ; *II, Tim. i, 7* ; *Galat. vi, 1* ; *Exod. xxxi, 2, 3*, aliisque,
non ipsum Spiritum sanctum intelligendum, sed
dona et charismata ab eo promanantia quæque ipse
largitur ; sed nihil hoc adversarios juvare contendit,
quia secundum eorum legem ratiocinari ita debeam-
mus : inde procedit Spiritus, cuius dicitur, sive per-
sona Spiritus sive charisma intelligatur ; ergo non
charisma producit sapientiam, filiationem, fidem, etc.,
sed sapientia, filatio, fides, etc., producunt chari-
smata. Imo cum juxta adversarios idem sit dicere
H̄ε̄μα ac dicere charisma, tot erunt ipsis *H̄ε̄ματα*
quot $\chi\pi\sigma\mu\alpha\tau\alpha$ et quodlibet horum pneumatum sive
charismatum in duo dividetur, quorum unum pro-
ducat, alterum producatur, unum donet, alterum
donetur, fides fidem, intellectus intellectum et sic
deinceps donet. Sed absurdæ plane ejusmodi sunt
conclusiones. In primis docent Latini, *πνεύματος*
vocem multipliciter usurpari ; significare interdum
ἐνέργειαν, δύναμιν haud per se subsistentem, signifi-
care aera, ventum, flatum, etc. ; cum vero cum ar-
ticulo ponatur, plerumque rem certam, singularem ac
regulariter subsistentem notare ; in Bibliis, ut jam
advertisit Didymus, l. i *De Trin.*, *H̄ε̄μα* commu-
niter dici Spiritum sanctum ; posse vero et τὸ
H̄ε̄μα dona Spiritus sancti significare figura me-
tonymiæ, qua pro effectibus persona effectrix ponit-
tur, ut *Ephes. iv, 23* ; *I Thess. v, 19* ; *I Joan. iv, 1*
(II Kilber. Theol. Wic. *Tract. De Deo uno et*
trino disp. 6, c. 2 ; art. 1 fin. n. 343). Et recte in
multis Bibliorum locis per Spiritum [195] intelli-
gunt charismata, ut jam pluralis τὰ *πνεύματα*
v. gr. *I Joan. iv, 1*, ostendit. Sed inde non se-
quentur, quæ comminiscitur Photius ; nam cano-

A nem illum a Photio Latinis ascriptum nemo ad-
mittit eorum (§ 16) et hinc *ratiocinatio illi unice,*
superstructa cadit ; non est genitivus hic causam
indicans, sed effectum denotat ; non sunt divinæ
personæ sapientia, fides, revelatio, etc. Atque licet
sensu vero et biblico πνεύματα dicantur charismata
et tot possint haberi πνεύματα hac significatione
sumpta, quot charismata : tamen hæc non dividuntur
in duo, ut ex falso supposito arguit Photius (c. 59, 60).
Sed his puerilibus ludis non est immorandum.

18. Sed alias quoque rationes in promptu habet
Photius, quare Spiritus Filii dicatur. Quarum una
licet in opere non fusius explicata, tamen in titulo
expressa et saepius insinuata (97) est : quod Spir-
itus a *Filio* mittatur et suppeditetur dignis fidelibus.

B Hanc rationem sedulo exornarunt Photii sequaces
eamque catholici theologi accurate refularunt.
Etenim I) etiamsi ad missionem referatur quod
Spiritus dicitur Filii, adhuc processio exinde deduci
potest, cum missio temporalis æternæ processioni
innitatur (§§ 3, 4). II) Spiritus a Patribus dicitur
proprius Filii secundum naturam ; sic Basilius I. I,
c. *Eunom.* explicat Πνεῦμα Χριστοῦ, ὃς κατὰ
φύσιν φύειωμένον αὐτῷ (Gregor. Cpl. *Apolog.*
contra M. Ephes. Confess. cod. Mon. 27 f. 117 b,
hoc textu præter alios utitur) ; sed natura est æterna
et si quid natura proprium alterius, ejus rei ratio
nequit ex temporariis repeti ; est proinde Spiritus
proprius Filii non aliquo alio respectu, sed prout
est divina persona, et inde ex ipso est. III). Causa
C sie ratiocinatur Georgius Pachymeres, (l. c. *G. O.*
I, 390 seq.), prius intelligi debet quam effectus ;
et sempiternum in personis divinis prius quam
effectus earum [196] qui sunt temporales. Spiritus
sanctus ideo in tempore suppeditur fidelibus a
Filio, quia est et dicitur Spiritus Filii ; hoc est ve-
luti causa, illud voluti effectus. Ergo quod Spiritus
dicitur Filii, ex eo ratio non peti potest, quod
donetur a Filio dignis. Eodem modo Bessarion
(epist. ad Alex. Lasc. c. 7 ; Hard. IX, 1067) : « Quod
si quis dicat : Ideo dicitur Spiritus Filii, quia ex
eo mittitur, falsa est ratio ; e converso namque
quia ejus est, mittitur ab eo ; priora enim sunt
causa posteriorum (non vice versa). Prius autem
est, quod Spiritus sit Spiritus Filii ; posterius vero,
quod mittatur ab eo. » IV) Non minus opportuna
sunt, quæ disputat Hugo Etherianus (l. II, c. 20,
p. 1235) : « Non dicitur Spiritus Filii ut consub-
stantiale et qui mittitur per ipsum, ut Photii decla-
rat descripto ; aut enim æternaliter est Filii perque
ipsum æternaliter mittitur, aut prius Filii erat,
quam per ipsum mitteretur. Quod si antequam
mitteretur, Filii erat Spiritus, non quia per ipsum
mittitur, ejus exsistit. Et rursus si per Filium Spi-
ritus æternaliter mittitur, aut mittitur Filio cum
Patre mittente ipsum, aut tanquam per instrumen-
tum mittitur per Filium, veluti per arcum mittitur

D

(97) Vide art. præced. § 9.

sagitta; sed hoc est impossibile, eo quod alia natura sit causæ, et alia instrumenti; alienus foret Filius a Patre, ut instrumentum ab artifice. Quare mittit Filius et habet Spiritum omnino, quemadmodum et Pater, qui scilicet Spiritus neque in eo quod mittitur alicubi (l. alicui) consubstantialis est. Profecto quæ minime substantialiter insunt, substantialia esse non possunt. Quomodo enim a proprietatibus ad substantiales qualitates, scil. substantiales differentias rationem transferri possibile? Existimo non recte. Non enim est proprietas idem substantiali qualitati; propterea non potest transigi consubstantiale in proprietatum communitatem. Ergo Filius Dei est Spiritus dator et ejus emissor ut suæ plenitudinis. Est enim ejus *plenitudo* Spiritus sancti sicut Joannes inquit: *Nos de plenitudine ejus omnes* [197] accepimus (Joan. I, 16), videlicet de Spiritu ejus. Quod si Spiritus in eo quod persona, Filio non communicat, plenitudo Filii non communicat Filio; item si Spiritus non est ex Filio, quod est inconveniens; cum ergo ex Filio, et ex ipso procedit. Hoc qui negant, asserere videntur non propria virtute per Spiritum fecisse miracula.» Præterea V) si Filius dat Spiritum, sane ipsum habet; sed quidquid habet *ut Filius*, id non ex gratia habet, sed natura, id ab æterno habet. Hinc rursum Hugo Etherianus (l. II, c. 11, p. 1226): «Non habet Filius Spiritum secundum participationem, qui per se vita, per se lux, et per se veritas existit; nec ab alio modicum quid ipsius Spiritus accipit, ut ideo impotens sit emittere ipsum, cum Pater ad plenum hoc queat facere. Quod semper habuit, quomodo ab alio accepit? Quid autem Apostolis plus habet, si Patrem interpellando mittat Spiritum, non habens per se neque ex se prodeutem? Quare mittit et emittit Filius Spiritum, sicut Pater... In prophetis, in apostolis et in Christo unus Spiritus sanctus loquebatur, sed tamen aliter ab illis et aliter a Christo idem Spiritus habebatur. Nam Christus per se Spiritum, illi vero per Christum habebant.» Et denuo (l. III, c. 12, p. 1248): «Spiritus Filii est aut ratione naturæ aut ratione

(98) Id urgat potissimum Theophanes Procopowicz, op. cit. cap. 1, p. 3, 14, 15, abutens vel in scii et imprudentis vel etiam malevoli in hac materia D Anastasi Bibliothecarii verbis, qui in ep. ad Joh. Diac. (Galland. Bibl. PP. XIII, p. 31) ista scripsérat: «Præterea interpretati sumus ex epistola ejusdem sancti Maximi ad Marinum scripta presb. circumstantiam de Spiritus sancti processione, ubi frustra causari contra nos innuit Græcos, cum nos non causam vel principium Filium dicamus Spiritus sancti, ut autem, sed unitatem substantiali Patris ac Filii non nescientes, sicut procedit ex Patre, ita eum procedere ex Filio, missionem nimirum processionem intelligentes, pie interpretans, utriusque linguæ gñaros ad pacem enutriens, dum scil. et nos et Græcos edocet secundum quiddam procedere et secundum quiddam non procedere Spiritum ex Filio; difficultatem exprimendi de alterius in alterius linguæ proprietatem significans. «Quam sententiam merito ut insulsam castigat Petavius, De Trin. l. VII, c. 17, n. 12, in fine.

A gratiæ. At Dei Verbum nihil ex gratia, quia Deus est, possidet; quare nihil adjectum, nihil habet nuper adveniens, sed ut a principio constiterant exuberantiæ divinæ ratione consistunt naturæ, videlicet naturaliter.» Similiter Beccus in Camat. Animadv. c. 2 (G. O. II, 294): «Si a Patre uti ex eo existens datur Spiritus, per Filium vero non uti ex eo existens, quis demum non existimaverit uti a servo et administrō (δικονικῶς καὶ ὑπηρετικῶς) per Filium Spiritum dari?»

49. Usitatissimum Græcis heterodoxis effugium hoc loco commemorandum est, quo statuunt sæpenumero Patres largitionem donorum et missiōnem temporalem intellexisse, [198] non vero æternam processionem (98), dum Spiritum per Filium effundi, prodire, manifestari ac suppeditari dicunt. Evertunt hanc exceptionem quæ præmisimus, revertunt ipsa Patrum verba, quibus dicunt Spiritum effundi a Filio sicut a Patre et ita ut *connaturalis Spiritus ei sit*, quod de donis per se dici nequit, effundi Spiritum a Filio ex *propria natura atque substantialia* (99), aliaque hujusmodi sexcenta. Neque solum dona ac charismata fidelibus dantur, sed ipse Spiritus sanctus qui in eis inhabitat (Petav. De Trin. VIII, 4 seq.), quod frustra a Græcis plane negatur. Late [199] de his disputant Hugo Ether. (l. III, c. 18, p. 1254 seq. Cf. II, 13, 14, p. 1228 seq.); Beccus (Orat. de un. Eccl. c. 16-19 ad Theod. l. I. c. 2 in Camat. Animadv. et epigr. 8, G. O. I, 104 seq. II, 89 seq. 320-323, 586 seq.); Constantin. Meliten. (orat. I, c. 20; ib. 2, 682 seq.); Georgius Trapezuntius (De proc. Spiritus sancti ad Joan. Cub. G. O. I, 479 seq. 481 seq.); Bessarion (Or. dogm. c. 8. epist. ad Alex. Lasc. 7, Hard. IX, 361, 1063); Bellarm. De Chr. II, 22); Leo Allatius (Vind. syn. Eph. c. 47, p. 229 seq. c. 51, p. 286; c. 55, p. 354-357). Unum Hugonem Etherianum adducamus, qui (l. c.) scribit: «Licet apostoli et prophetæ in tempore a Christo Spiritum acceperint, Dei tamen Filius non in tempore Spiritum habere cœpit, neque idem Spiritus a Filio exire initium sumpsit per tempus aliquod (1). Sane a diebus æternitatis, sicut Filius

(99) V. Gr. Cyrill. ad Theod. (Allat. Vind. 333) Ω ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος· καὶ εξ ἴδιας ἡμῖν ἀναπηγάζει φύσεως. Idem in verba: *Vidi descendente Spiritum* (Becc. epigr. 4, 561, 562): Οὐ γὰρ διπού πρὸς τοσαύτην ἀλογίαν καταβῆσθε καὶ ἡμεῖς, ὡς οὔτεθαι μεθεκτὸν ἐν τῷ κατέ ωύσιν Γίῳ τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ούσιαδῶς ἐμπεφυκός, ὥσπερ ἀμέλει καὶ αὐτῷ τῷ Πατρὶ. ὥσπερ γὰρ τοῦ Πατρὸς, οὗτος δὴ καὶ τοῦ Γίου ἐστὶν τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον... τίνα οὖν τρόπον ἀπομερισθεῖ τὸ Πνεῦμα τοῦ Γίου, τὸ οὕτως ἐμπεφυκός καὶ οὐσιαδῶς ἡγωμένον, δι’ αὐτοῦ τε προσκύπτον, καὶ ὑπάρχον ἐν αὐτῷ φυσικῶς, ὡς μηδὲν ἔτερον εἶναι νομίζεσθαι παρ’ αὐτόν; ... Ἀπαράλλακτος τὸ τοῦ Χριστοῦ ὁμοιότης πρὸς τὸ Γίον αὐτοῦ καὶ παρ’ αὐτοῦ κατὰ φύσιν προγεόμενον Πνεῦμα.

(1) Idem l. II, c. 15, 16, p. 1229, 1230 ex Bibliis et Patribus inculcaverat, Christum non accidentaliter, non ex adjectione vel extrinsecus, sed ex se ipso ut Dei Filium Spiritus plenitudinem habuisse, quam in rem et Cyrilli Alexandrini anathematismo

a Patre generatur, ita Spiritus sanctus ab utroque exit, ab utroque mittitur aeternaliter, et ab utroque, ut ostensum est, *univoce* procedit. Nam apud tres nihil praeterit, nihil futurum est; apud tres personas non est transmutatio nec vicissitudinis obumbratio... *Quantum ad ipsos* (Patrem et Filium) spectat, ante omnia saecula mittunt et donant (Spiritum sanctum). Existentibus autem dono missione dignis incipere dicuntur mittere vel donare; *nequaquam secundum se*, (sed) *quantum ad suscipientes*. Igitur si mittere aeternum, et missio; versa vice: si missio aeterna, et mittere. Atqui missio aeterna est. Non enim ut in lithotomon sic ratio turris fabricandæ fabricationem præcedit et ab ea dividitur, ita in Filio et Patre [200] ratio missionis Spiritus missionem prævenit et ab ipsa separatur. Nam si ratio missionis Spiritus sancti ab aeterno in Filio est, et missio ipsius Spiritus coepit esse in Filio ab aliquo tempore, prius et posterius, adjectum et separabile habet Filius et accidentium non effugit multiplicatatem. Nonne sol cum illuminat domum, aliqua hodie incipit irradiare; pretiosi similiter splendent jugiter lapides, stellæ quoque; attamen illarum in tenebris, harum vero in luce minime splendor rutilat, *non ex interceptione splendoris, sed ex aspicientium imbecillitate?* Amplius: missio Spiritus sancti et cognitio missionis simul sunt in Patre et Filio; neutrum enim horum duorum tempus præjudicat; at vero cognitio aeterna est; ergo et missio Spiritus sancti ab utroque aeterna est et uterque aequaliter et aeternaliter causa missionis Spiritus... Si utique (Pater) causa est, et Filius est aliqua causa Spiritus sancti; si neuter est causa, missio Spiritus sancti nec causam habet nec principium, quod est solius Patris privilegium in Trinitate. Quare forsitan non sit inconveniens, si processio Spiritus sancti aeternaliter de Patre ac Filio manans penes suscipientes creaturas missio, usitatus *dono* et si quid aliud hujusmodi nuncupetur, sublimioribus quidem semper divino, inferioribus vero semper creato referendis. Nam idem Evangelium in Christo *doctrina*, in apostolis vero nobisque

nono utitur adnectens Theodoreti oppositionem ac Cyrilli responsum una cum testimonio ex ejus ad Nestorium epistolis.

(2) Theophylact: apudi *Hugon.* II, 13, p. 1228; apud Beccum *Gr. orth.* I, p. 220, 221; Nicol. Methon. *Syllog.* in cod. Men. 66 f. 81 b. cap. 35: Εἰ ὁ αὐτὸς Παράκλητος ἐδόθη τότε διὰ τῆς ἐμφυσήσεως, ἀλλὰ μὴ τὸ χάρισμα τῆς ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν, ὃς αὐτίκα δεδήλωκεν ἐπειπὼν ὁ Σωτὴρ Ἀν τινῶν ἀφῆτε τὰς ἀμαρτίας, ἀφίενται (*Joan.* xx, 23). οὐδὲ γάρ ὁ λόγος καὶ τὰ χάρισμata καλεῖν πνεύματα· τένος ἡ κατὰ τὴν γῆν παρουσία; ἢ γάρ τοῦ αὐτοῦ καὶ περιττή, ἢ ἑτέρου, καὶ ποιῶν τοῦτο;

(3) Praeclare Greg. Nazian. orat. 37, p. 608, tres veluti gradus communicationis Spiritus distinguit: primum (τὸ πνεῦμα) ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου δυνάμεις ἐπιτελοῦν, deinde ἐκουστώμενον (*Joan.* xx, 22), postea ἐν γλώσσαις πυρίναις φαινόμενον. Insigni verborum majestate Leo M. Sermone 2 de Pentec. c. 3, 4, (Baller. 76, p. 405 seq. ed. MIGNE): « Non ambigamus, quod cum in die Pentecostes discipulos Domini Spiritus sanctus implevit, non fuit inchoatio

A omnibus *disciplina* censetur. Lux quoque solis perennis est; quandiu nobis oritur, diem vocamus, breve attribuentes ei temporis spatium. » Quibus exemplis aliud copulat duce Hieronymo ex incarnatione desumptum, quæ velut jam ab initio saeculi facta perhibetur, ac deinde (p. 1255 C.) pergit: « Quod si unitas mysterii Dominicæ incarnationis in Filio principium temporis non habuit, multo minus credibile est missionis Spiritus sancti a Patre ac Filio in alterutro eorum incepisse sub tempore. » Præterea idem auctor contra Theophylactum aliosque, qui arguebant Spiritum non ter vel saepius datum discipulis, [201] neque verbis *Joan.* xx, 22, neque ante Christi e mundo discessum, sed priores ante Pentecostem donationes ad Spiritus dona esse referenda, ac *Joan.* xx, 22 ad donum duntaxat dimittendi peccata (2), inter alia docet (l. II, 13, p. 1228) ex Gregorio Nazianzeno et Gregorio I. Romano, Christum non dedisse solum donum quoddam, sed *ipsum Spiritum sanctum*. Quod denuo (c. 15, p. 1229) aliis argumentis confirmare studet, Chrysostomi, quæ contraria esse verba videbantur, explanans et in verbis ipsis: *Accipite Spiritum sanctum insistens*. Si quis vero dicat nonnisi donum remittendi peccata datum fuisse, « attendat, ait Hugo, si hujusmodi virtus separabilis sit. Sed patet, quod non sit separabilis, cum nihil secundum accidens divinis insit hypostabis; ergo dum dat *Spiritum*, largitur *totum, non partem*. » Deinde docet Christum in die resurrectionis dedisse *totum Spiritum*, sed *non secundum omnem operationis speciem*, in die vero Pentecostes dedisse *secundum omnem in ipsis operationis speciem*; distinctiones fieri ad personarum discretionem et propter operationum in ipsis apostolis efficaciam (3). « Ad hoc — [202] ita prosequitur — insufflasse Christus ut emissor in eo *quod Deus* in faciem discipulorum creditur, tum ut per hoc intelligeremus Spiritum vere de illo procedere, ut de profundo corporis ejus ille fatus evaporabat sensibiliter (4), tum quod ad habendum et quasi possidendum Spiritum eis daret, quod in die Pentecostes

D muneris, sed adjectio largitatis; quoniam et patriarchæ et prophetæ et sacerdotes omnesque sancti, qui prioribus fuere temporibus, ejusdem sunt Spiritus sanctificatione vegetati, et sine hac gratia nulla unquam instituta sacramenta, nulla sunt celebrata mysteria, ut *eadem* semper fuerit *virtus charismatum*, quamvis *non eadem* fuerit *mensura donorum*. Ipsi quoque beati Apostoli *ante passionem Domini* sancto Spiritu *non carebant*, nec potentia hujus virtutis aberat ab operibus Salvatoris. . . . Sed illi perfectioni, quæ erat discipulis conferenda, major gratia et abundantior inspiratio servabatur, per quam et quæ nondum acceperant, sumerent et excellentius possent habere quæ sumpserant. » Cf. et Beccum, *Or. de una Ecel.* c. 68 (G. O, II, 220, 221), 'Εξ ὅτοι γάρ τῷ πρωτοπλάττῳ εἰς ψυχὴν ζῶσαν πάσῃ τοῦ Δημοφυργοῦντος ἐνεψυχήθη, διαφέρονται ἐπιδημίαις ἐπόστερον τοῖς ἀξιοῖς καταπειροῖτηκε (τὸ Ην.). ἀλλ' ὅμως εἰ καὶ πολλοῖς καὶ πολλάκις καταπειροῖται, οὐδεμίᾳ τῶν αὐτῶν παρουσιῶν περιττή.

(4) Vide § 5, notam 2.

ad robur et operationem ostensionemque signorum e cœlis discipulis eisdem misisse fertur. Quod ex hoc liquido apparet: præsente Christo raro signa faciebant ejus discipuli: quo in cœlum abeunte acmittente Spiritum per manus apostolorum signa fiebant (*Act. ii, 43*); unde in specie ignis missus dicitur, ut eos qui adhuc quasi limus erant, molles existentes corroboraret atque confirmaret... Ex his igitur manifestum esse potest, quod non sit videri neque imprudentiæ, si quis dicat Christum discipulis tunc Spiritum dedit, quando post resurrectionem eis dixit: *Accipite Spiritum sanctum, cum scientissimi Græcorum iidemque sanctissimi hoc comprobaverint, ut ostensum est; porro nostri temporis homines errorem hoc reputant et insaniam, pro eo solum, quod Spiritus processionem ex Filio abolere conantur.*

20. Eamdem materiam rursus versat Photius, c. 90-94, ubi imprimis (c. 90) varias ex Scripturis formulas colligit, quibus [203] Spiritus sanctus dicitur Spiritus Dei, Spiritus Domini (5), Spiritus, qui ex Deo est, Spiritus Patris, Spiritus suscitantis Jesum Christum, Spiritus Christi, Spiritus Filii, etc. (6). Porro pergit: Nihil horum declarat per se et vi [204] verborum processionem Spiritus sancti, quemadmodum dictio expressa: *Spiritus a Patre procedens.* Hinc omnino differunt ab ista illæ formulæ. Si autem quoad sensum ejusmodi dictionibus processio indicari dicatur, nil hoc adversarios juvat (c. 91). Etenim cum sexcenties fere dicatur Spiritus ex Patre procedere, possent sane formulæ: Spiritus Dei, Spiritus Patris ad processionem quodammodo referri tanquam ad primam et præcipuam dictionis rationem, per se ad consubstantialitatem referuntur; sed consubstantialitas Spiritus sancti cum Patre in processione fundatur [consubstantialis

(5) Cum Κύριον nomen appropriari soleat Filio (Greg. Naz. orat. 23, p. 420, 29. p. 490, unde κυριολογία apud Theologos) Spiritus Domini communiter Theologis est Spiritus Filii. Quare Hugo Ether. l. II, c. 20, p. 1236: « Is idem sicut Dei dicitur Spiritus, ita et Domini Spiritus nominatur, sed non convertitur. Etenim licet Deus Pater Spiritus juxta Domini vocem censeatur, *Spiritus est Deus.* Spiritus quoque et Filius Dei secundum illud: *Spiritus ante faciem vestram Christus Dominus* (dicuntur enim, ut dictum est § 15, n. 3, Pater et Filius spiritus essentialiter nomine accepto): neque tamen Pater neque Filius *Dei Spiritus* dicitur; sicut igitur *commune* est Patri et Filio, *non esse spiritum alicuius, sic proprium est Spiritus, esse amborum Spiritum.* »

(6) Multæ aliæ addi possunt hujus generis expressiones, ut *Spiritus Jesu* (*Act. xvi, 17*) *Spiritus veritatis* (*Joan. xv, 26*) *Spiritus oris Domini Jesu* (*II Thess. II, 8*). Hanc posteriorem dictionem ita illustrat Hugo Etherianus l. c.: « Sicut inter illos, qui ex Deo nati sunt, solum Dei Verbum de utero ejus genitum esse pronuntiatur: ita inter spiritus Dei solus Spiritus sanctus de ore Filii prodire creditur. *Verbo enim Domini cœli firmati sunt et spiritu oris ejus* (Verbi scilicet juxta Apostolum) *omnis virtus eorum* (*Psal. xxxii, 6*). Isto Spiritu ille iniquus Antichristus disperdetur, quia « *Dominus Jesus interficiet eum spiritu oris sui et destruet illustratione adventus sui*

A Spiritus Patri, quia ex ipso procedit, non vero quia consubstantialis, ideo procedens (7)], proinde ad processionem referri possunt ut ad principaliissimam causam. Sed nec semel dicitur Spiritus sanctus ex Filio procedere, neque in Bibliis, neque apud Patres; proinde ingens est disparitas; nullum nobis jus suppetit processionis ex Filio astruendæ, neque id ex verbis κατὰ φύσην id non dicentibus elici potest. Verum aliæ adsunt rationes ob quas dicitur Spiritus Filii vel Christi, eæque variæ: I) quia consubstantialis est Filio, II) quia ungit Christum, III), quia manet super ipsum et in ipso. En duas novas rationes addit, quæ non ad ipsam divinitatem, sed ad humanitatem Christi spectant, quarumque posteriorem jam cap. 85 occasione Græcæ versionis *Dialogorum* Gregorii Magni, cuius verba allegaverat, uberius illustravit. Hinc contendit (c. 93. 94), aliud esse Spiritum *Filii* dicere, aliud Spiritum *Christi*; Christi Spiritus dicitur ut pote inungens Christum, sed ungebatur Christus, ut homo, [205] non ut Deus. Quare qui arguit: Spiritus dicitur Christi, ergo ex Christo procedit, is ex humanitate Christi procedere Spiritum, is humanitatem divinitati consubstantiale esse horrendo errore asserit. Cum vero tot rationes queant assignari, ob quas Spiritus dicitur Filii vel Christi, jam eliditur argumentum Latinorum, quo dictio nem hujusmodi non nisi ad processionem referri posse statuunt. Imo vero cum *per se et immediate* neque voces Πνεῦμα Θεοῦ, Πν. Πατρὸς processionem dicant, id multo minus de illis Πνεῦμα τοῦ. Πν. Χριστοῦ cogitari debet, ubi nullum adest fundamentum ejusmodi, ubi præmissa nulla habetur ea certitudine fulgens, qua divinitus revelata gaudet propositio: *Spiritus ex Patre procedit, ubi consubstantialitas non æque in processione funda-*

C (II *Tess. II, 8*), ut Paulus dicit, quod de anima Christi nullus intelligere præsumat. Nam illa in eo quod anima est, neque interficit neque destruit aliquid. Reliquum igitur est, ut sancto Spiritui solummodo attribuatur hoc. Quia ex re manifestum est, quod sicut Filius de Patre per nativitatem exsistit, ita Spiritus ex Patre et Filio per processionem. Quod iterum et sic monstrari potest. Spiritus oris Christi ex Christo procedit, cuius rei signum est insufflatio in faciem discipulorum facta; scil. Spiritus oris Christi Spiritus sanctus est; unum enim habet Spiritum consubstantialiter, ut Dei Filius, non plures. Itaque Spiritus sanctus ex Christo Dei Filio procedit. » Notari debet, additis Patrum expositionibus ex ejusmodi locutione non incongrua argumenta confici (Cf. Anastas. *Syn. de rect. dogm.* hanc in rem ab Andrea Rhod, in conc. Flor. sess. VII; Hard. IX, 93-96 allegatum. Theodorum Raithen. in epigr. 1, a Becco Gr. O. II, 531, adductum, Beccum ipsum in Camat. *Anim.* c. 18, lib. II, 328; Georg. Metoch. c. *Man. Cret.* c. 13; lib. p. 1013, 1014 et infra art. 3, § 5, not. 1.) — Alia plura quæ hoc referuntur ex Bibliis, sanæ exegesi minus probantur, neque nos ea curamus; verum haud pauca sunt ita Patrum solemnii usu recepta, ut spernere ea haud fas sit, eaque plerumque et melius fundata reperiuntur.

(7) De hoc altero membro infra art. 4, §§ 20, 21, agetur.

tur (c. 53), cum alia sit ratio consubstantialitatis inter Filium et Spiritum, quam inter Spiritum et Patrem. — Hæc sere potiora sunt, qua Photius prolixe rursum disputat. Mittimus in præsentia, quod Photius falso supponit; non certam esse Spiritus ex Filio processionem e fontibus revelationis, de quo ipso vertitur controversia quodque jam maxima ex parte pertractatum fuit; mittimus, quod disertis verbis id tradi in Bibliis postulare videtur (c. 92 fin.), cum tamen quam plurima dogmata Græcis æque ac Latinis indubitata non κατὰ λέξιν in illis reperiantur expressa; mittimus quæ inter alia ejusdem argumenta recurrunt ibi opportunius consideranda. Unam adducemus Joan. Becci responsionein, qui (l. III, ad Theodor. Sugd. Ep. c. 5 seq. G. O. II, p. 141 seq.) hanc ipsam nostri operis partem præ oculis habuit Photianamque doctrinam cum Græcorum Patrum theologia acute et solerter comparavit.

21. Itaque Beccus libenter Photio concedit Spiritum sanctum ideo dici Christi, quod ipsum inungat, illud vero negat, alio modo dici Spiritum Christi, alio vero Filii. « Subdola, inquit, est hæc præveque contorta expositio. Etenim si solummodo ea ratione, qua Christus carnis et [206] sanguinis particeps factus est et humanitatem assumpsit, proprio inunctus Spiritu, dictum asserens *Christi Spiritum* assumendum est, qua vero ex aeterno est Deus, nullatenus, retributionis et mutuae duarum Christi naturarum communicationis inficias iverit. Pravam interpretationem hanc Nyssenus quoque refellet, dicens: *Spiritus ex Filio esse astipulatum confirmatur*; probalque hoc Apostoli dicto: *Qui Spiritum Christi non habet, hic ejus non est* (8). » Merito Beccus infert, a Photio communicationem idiomatum (in concreto) negari, quæ Patribus ac theologis rata est; *Christi* nomen θεόνθρωπον significat, unam personam quæ et divinam et humanam habet naturam, quæ Filius Dei et filius hominis est, unus tamen idemque. Unde de *Christo* tum di-

(8) L. c. p. 141: Σεσοφισμένη, ἐστὶ τοῦτο καὶ διάστροφος ἔξηγησις· εἰ γὰρ μόνον καθ' ὄν λόγον σαρκὸς ὁ Κύριος μετέσχε καὶ αἴματος καὶ γέγονεν ἀνθρωπός (Phot. c. 93), τῷ ίδιῳ χρισθεὶς Πνεύματι, τὴν Πνεῦμα Χριστοῦ λέγουσαν τὸ Πνεῦμα οωνήν ἐκλαμβάνεται, καθ' ὄν δὲ λόγον ἐξ ἀιδίου ὑπάρχει Θεός (Phot. ibid.) οὐδεμῶς, τὸν τῆς ἀντιδόσεως τούτον καὶ τὴν εἰς ἄλληλα περιγάρησιν τῶν τοῦ Χριστοῦ δύο φύσεων ἀπαρνήσεται. Ἐλέγξει δὲ καὶ ὁ Νύσσης τὴν παρεξήγησιν, ἐν οἷς τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Υἱοῦ εἶναι λέγων προσμαρτυρεῖσθαι κατασκευάζει αὐτὸ διπὸ τοῦ τὸν Ἀπόστολον εἰρηκέναι· εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, κ. τ. λ. De quo textu cf. § 6. not. 57.

(9) Basil. in cap.: Quare non est *Spiritus filius Filii*: Πνεῦμα Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, δτι διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐστιν ἐκ Πατρὸς. Vide infra art. 4, § 29, not. 1.

(10) Basil. *De Spiritu sancto*, c. 5. Vide supra § 6, nota 8. Eadem contra Photium urget Leo Allat. *Enchirid. de proc. Spirit. sancti*, Romæ 1658. κεφ. κέ. p. σγ̄,

(11) Basil. c. *Eunom.* Τὴν μὲν πρὸς Πατέρα νοῶ οἰκειότητα, ἐπειδὴ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται·

A vina tum humana prædicantur; *de eodem, non tamen secundum idem* dicuntur. Qui separat Christum ceu hominis Filium a Dei Filio, in Nestorianismum incidat oportet. Christus est Verbum caro factum, est ipse Dei Filius; proinde *Spiritus Filii* est et *Spiritus Christi*, licet aliter ad humanitatem Christi quam ad ejus divinitatem se habeat Spiritus, naturis in se spectatis. Rursum, ita prosequitur Beccus (c. 6): « idem *Spiritus Filii* vocat Spiritum, quia consubstantialis Filio et quia super ipsum manet et in ipso. At rebus divinis pertractandis magnus Basilius nunc dicit *Spiritus Filii esse Spiritum*, [207] quod *per Filium est ex Patre* (9), nunc nullum discrimen in rebus theologicis inter præpositiones *ex* et *per*, et patenter admodum (10) docet. Iterum

B Photius aliud notare dicit dictum affirmans *Spiritum Dei vel Patris, sive Spiritum Filii Spiritum*, et aliud asserens, *Spiritum ex Patre procedere*. » At magnus Basilius: « Erga Patrem, ait, proprietatem intellico, quando ex Patre procedit; erga Filium autem, quando audio: *Quisquis Spiritum Christi non habet, hic illius non est* (11). Si itaque proprius est Spiritus Patri, quia ex Patre procedit, et proprius est Filio, quia est Spiritus Christi, ubinam est efficiæ a Photio dictionum differentiæ vis (12)? Et rursum idem magnus Basilius: « Neque enim minus quidpiam habituri sumus ad cognoscendum Spiritum esse ex Deo, cum audimus illum esse Spiritum oris illius (13). » Sed nomen hoc satis superque fuerit, illius ex Deo existentiam indicare. Quis fidem adhibebit Photio, nisi cerebrum in calcaneis ferat, dicenti: Aliud est manifesto *procedere ex Patre* Spiritum, et aliud innuitur, cum quis dixerit *Spiritum qui ex Deo est?* « Spiritum Dei, ait magnus Basilius, audientes ex Deo Spiritum esse cognoscimus; indeque dictionem *ex* [208] *Deo* Spiritus ex *Deo* existentiam significare constabili, quod et dictio asserens illum *ex Deo procedere* notat, ut est apud omnes indubitatum (14). » Magni ergo Basiliī auctoritate Photii assertum reprobat Beccus, aliud esse

C τὴν πρὸς Γίὸν δὲ, ἐπειδὴ, Εἰ τις Ην. Χρ. οὐκ ἔχει, κ. τ. λ.

D (12) Beccus l. c. c. 7. p. 142: Εἰ γοῦν οἰκεῖον μὲν Πατρὶ τὸ Πνεῦμα, δτι ἐκ Πατρὸς ἐκπορεύεται, οἰκεῖον δὲ Γίῳ δτι ἐστι Πνεῦμα Χριστοῦ ποὺ λοιπὸν ἡ τῆς πλαττομένης Φωτίου διαφορᾶς τῶν φωνῶν δύναμις;

(13) Basil. l. iv. c. *Eunom.* Οὐδε, γὰρ ἔλαττόν τι μέλλομεν ἔχειν εἰς τὸ γινώσκειν τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ στόματος ἀκούοντες, αὐτό Cf. § 20, not. 2; III, § 5, not. 1.

(14) p. 142. 143: Τις ἀν Φωτίῳ πιστεύσειεν, εἰ μὴ παρὰ ταῖς πτέρυνις τὸν ἔγκεφαλον οέρει, λέγοντες. « Ετερόν ἐστι περιφανῶς τὸ ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, καὶ ἄλλο δηλοῦται, δταν τις λέγη τὸ Ην. τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ; Πνεῦμα Θεοῦ, φησίν, ἀκούοντες, ὃ μέγας Βαπτίσιος, ἐκ Θεοῦ ὑπάρχειν τὸ Πνεῦμα γινώσκομεν· κάντεῦθεν τὴν ἐκ Θεοῦ φωνὴν σημαντικὴν τῆς ἐκ Θεοῦ ὑπάρχεως τοῦ Πνεύματος συστησιν, δπερ καὶ ἡ ἐκ Θεοῦ αὐτὸ λέγουσα ἐκπορεύεσθαι κατὰ τὸ παρὰ πᾶσιν ἀναμορθεκτὸν λέγεται. Cf. Allat. l. c.

ἐκπορεύεσθαι ἐκ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα, aliud ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα dici, atque ita concludit : « Multo magis veritati consonum est, ejusdem cum Patre essentiæ dicere Spiritum, quia ex Patre est, et ejusdem essentiæ cum Filio, quia *per Filium*, quam Spiritum Filii et per Filium Spiritum, quod ejusdem sit cum Filio essentiæ. Neque enim quia *ejusdem* cum Filio essentiæ est, ideo et Spiritus Filii et per Filium dicitur (quemadmodum qui hujus rei argumenta hauserunt ex Photio nugantur hoc tempore), sed quia ex Patre per Filium existentiam habet, propterea et Spiritus Filii et Filio consubstantialis est (15). » Postremo Beccus illis quæ Photius ex Spiritus sancti super Christum baptizatum desensu deducit, magni Athanasii præclara verba opponit, quibus declarat : « Ipse (Christus) Spiritum de cœlo misit ut *Deus*, et ipse illum in terra suscepit ut *homo*. Ex ipso itaque in ipsum descendebat, ex divinitate ipsius in humanitatem ipsius (16). » Quæ non solum [209] ad præsentem Photii disputationem egregie faciunt, verum et ex Filio Spiritum esse Athanasium censuisse persuadent. Sic idem Athanasius dicit Christum unctum a Spiritu ut hominem, dantem vero ipsum fidelibus ut Deum ; accipientem Spiritum pro natura humana, communicantem vero eumdem pro natura divina. Sed his, licet plura supersint dicenda, finem imponamus, nefines tractationis nimis excedamus. Qui de postremo dictis plura cupit, adeat Nic. Blemmidam (G. O. I, 50); Beccum (ib. I, 201); Georg. Metoch. (ib. II, 968 seq.), et Leon. Allat. (*Vind. syn. Eph.* c. 73, p. 574 seq.) neque Cyrilli Alexandrini præclara verba in *Joan. Ev.* prætermittat, quæ Beccus (G. O. II, 561-567 seq.) suæ sententiarum collectioni merito inserta voluit (17).

22. Tandem Photius (c. 66 seq.) adversarios inducit Ambrosii, Augustini, Hieronymi aliorumque doctorum Occidentalium auctoritate innitentes ac hunc in modum disputantes : « Aut isti Patres pia dogmata tradiderunt et tunc quicunque Patres eos cum honore nuncupant, eorum sententiæ assentiantur oportet ; aut impiorum dogmatum inventores propagatoresque exstitere, et tunc simul cum sua doctrina velut impii rejiciantur. » Non audet Photius Occidentalium doctorum penitus respuere auctoritatem ; tergiversationibus, argutiis, suspicionibus et exceptionibus variis utitur, callide, velut si quæ de Bibliorum testimoniis disseruerat, certa omnia forent, atque indubitara, ignominia adversarios ipsos, quos laudant Patres, afficeret

(15) n. 8. p. 143: Οὐ γὰρ δέ τι δύοσύτιον Γίψ, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα Γίοῦ, καὶ διὰ τοῦ Γίοῦ, ὡς οἱ παρὰ Φωτίου λαζόντες τὰς ἀμφορίας ἔρεσχελούσι τὰ νῦν, λέγεται· ἀλλ' δέ τι διὰ τοῦ Γίοῦ τὴν ἐκ Πατρὸς ὑπάρξιν ἔχει, διὰ τοῦτο καὶ Πνεῦμα Γίοῦ καὶ δύοσύτιον Γίψ.

(16) Athan. *De incarn.*: Αὐτὸς γὰρ αὐτὸς ἀνωθεν ἐπεμπεν ὡς Θεὸς, καὶ αὐτὸς αὐτὸς κάτωθεν ὑπεδέχετο ὡς ἀνθρωπος. Ἐξ αὐτοῦ οὖν εἰς αὐτὸν κατήσει, ἐκ τῆς θεότητος αὐτοῦ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ.

A exclamat. « Neque enim sufficiebat ipsis, quod verba Domini prava expositione perverterunt, neque quod pietatis præconem in impietatem violento modo abduxerunt ; verum imperfecta sua studia arbitrantur, [210] nisi et quos Patres celebrant, quoniam pacto contumeliis petant, exquisierint (c. 66). » Hos enim Patres vocant nomine tenus, re ipsa vero Patrum eis prærogativas admunt, cum eos Christo contradicentes confingant (c. 67). Hinc quasi Patrum illorum honorem vindicaturus omnem in eo collocat operam, ut quadam tenus eos excuset, ex humana imbecillitate et ignorantia, ex bona fide cum defectu necessariæ correptionis, atque ex eo quod non dogma vel legem constitutere voluerint (c. 68). Sed quantuscunque honor eis tribuatur, non obsequendum esse urget illis quæ præter Christi et apostolorum institutionem docuerint, cum neque angelo de cœlo fides sit habenda præter Evangelium quid prædicanti (c. 69) ; potius obvelanda fuisse quæ in eorum dedecus vergunt filiorum Noe exemplo, quam coram orbe terrarum manifestanda (c. 70). Præterea cum tam longum tempus interea effluxerit, incertam esse librorum fidem, qui fortasse interpolati ac corrupti fuerint (c. 71) ; deinde facile accidere potuisse, ut Patribus illiscum gentilibus et cum hereticis decertantibus vox quædam minus accurata exciderit, ἀγωνιστικῶς seu polemice dicta, non vero δογματικῶς, vel ut œconomia quadam usi fuerint (c. 72) Pauli (c. 73, 74) et Basili (c. 77) agendi rationem secuti ; denique neque deesse Patres, quorum sententias Ecclesia haud suscepit, licet alioquin magni eos faciat (c. 75) ; atque sic revera parricidas manus eos Patribus injicere, qui contra ipsorum intentionem illorum expressionibus ad impugnandam Christi saluberrimam doctrinam abutantur ; in hos Patres ipsos insurrecturos et contra mentem sibi afflictam solemniter protestatus (c. 76). Sed quo plura hac in re congerit Photius, eo infelior est pugna et quidem quoad omnes partes. Consultius Photio, qui non nisi paucissima Latinorum doctorum scripta neverat, certe fuerat in hanc arenam non descendere. Etenim in primis non solum illi tres cum aliis paucis tradidere. Spiritum a Filio quoque procedere, verum [211] Latini doctores ad unum omnes, quotquot fusius de divina Trinitate egerunt ; ut Tertulianum prætereamus, jam ante Ambrosium id docuere Marius Victorinus et copiosissime Hilarius Pictaviensis (18) ; id cum Augustino innumeris doctores ac concilia Hispaniæ et

Eodem testimonio rursum Buceus utitur *Orat. de una. Eccl.* c. 60 ; *de proc. Spirit. sanct.* Epigr. 1, in Camat. c. 22 (G. O. I. 202, 329 ; II, 527, 534, 334), et Constantini Meliten. *orat. 2*, c. 9 (ib. II, 791).

(17) Quædam ex his habes supra § 19, nota 2.

(18) Vide Hilar. *De Trin.* VIII, 20; apud Hugon. Ether. I. III, c. 17, p. 1253 seq. et apud Maium *Spicil. Rom.* 1841, t. VI, Præf. p. xxxv ; atque Patrum Latinorum seriem apud *Æneam Paris*, et Petav. *De Trin.* I. VII, c. 8.

Galliæ tradiderunt. Neque semel et iterum illis ejusmodi vox excidit; sed *constanter et ubique* hanc fidem sunt professi ut Ecclesiæ fidem. Vel unum Augustini eximum *De Trinitate* opus illud assertum abunde refellit. Imo universalitas ac consonantia hujus traditionis in Occidente summa cum perspicuitate effulget; ridiculæ proinde sunt Photii hypotheses de corruptis eorum Patrum libris, de quorumdam sanctorum œconomia, aliæque hujusmodi. Neque sermo esse potest de unius alteriusve Patris errore, sed de communi Occidentalium fide; nec erroris arguit Photius solum paucos scriptores, verum Occidentalium Ecclesiam universam, non sæculi non tantum, sed retro omnium sæculorum. Ex ipsis vero Græcorum principiis egregie arguit Bessarion (*Orat. dogm. c. 2, 4, 10*; Hard. IX, 325 seq. 352, 368 seq.), doctores tum Orientales tum Occidentales sibi omnino concordes esse putandos et Patres minus clare loquentes ex iis, qui apertius loquuntur, explicandos; eos ubi consentiunt, velut testes fidei in omnibus admittendos. Sed dissensum Latinorum cum Græcis Patribus vel cum Christi ipsius doctrina, quem supponit Photius, falso confungi, consensum luculentissime probari, liquido constat (cf. § 6 seq.), Occidentales hac in re aperi- tissime locutos exploratum est, sicut veteris occiden- talis Ecclesiæ constantem universalemque esse non nisi documentorum ejus planerudis negabit. Hinc merito Photium injurium in Occidentales [212] Patres, quos Orientis doctores summo cum honore prosequabantur, quos quinta synodes solemniter appro- bavit (19), quos nemo suorum temporum erroris in eo dogmate incusavit, Beccus aliquique traducunt. « Si et allegatos Romanæ Ecclesiæ Patres, ait Beccus (*Or. de una. Eccl. c. 45, G. O. I, p. 170*), ab accurata rerum notitia excidisse cognovissent, tum alii Ecclesiæ Romanæ Patres, quos plurimos et summos ea ætas tulit (sæc. IV et V potissimum), tum Ecclesiæ nostræ lumina, qui id tempus Ecclesiarum unionem exosculabantur, non neglexis- sent, sed scripto signassent postmodum nobis enatum, dignissimum sane qui sciretur, erro-

(19) Monet Gregor. Cpl. contra Marci Ephesii petulantiam (ad c. 71, nota 1.) in Apol. contra eumdem (Cod. Mon. f. 131, 132): Εἰ οὖν οὐκ ἔδοκει μάτθησαν αἱ τῶν δυτικῶν ἀγίων Πατέρων φωναὶ, οὐκ ἔδει αὐτοῖς ἀγίους ἀποκλεῖν, οὐ τὰς προκομιζομένας αὐτῶν μαστοράς ἐπὶ βιβλαιώσει τῶν ὄρθων δογμάτων προσδέχεσθαι παρὰ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, ἀλλ' ἀποτρέψεσθαι ταῦτας καὶ ἀπο- στρακίζειν, διὰ τὸ ἀδοκιμάστους εἶναι, ὡς κύριος νομοθετῶν φάσκει. Τοῦτο δὲ οὐδὲ ἐν μεταφράσει τῶν συνόδων γέγονε προεκμήσθησαν γάρ Ἀμβροσίου καὶ Ἰλαρίου καὶ Λέοντος καὶ Διογουστίνου, καὶ οὐδεὶς εἰς τοῦτο τολμήσας ἥλθεν, ὡς τοιούτον τι ἐρεύνα- σθαι. Τί δὲ δοκεῖ αὐτῷ ἡ τοῦ ἀγίου Μαξιμου ἐπιστολὴ λέγουσα τοὺς δυτικοὺς Πατέρας λέγειν, καὶ τοῦ Γίου ἐκπορεύεσθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον;

(20) Εἰ γοῦν καὶ τοὺς ῥηθέντας Πατέρας τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας παράσυρῆναι τῆς ἀκριβείας διέγνων οἵ τε ἀλλοι τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας Πα- τέρες, οὓς πολλοὺς καὶ μεγαλούς ὡς τότε χρόνος ἀνέδει- ξεν, οἵ τε τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας φωστῆρες, οὓς

A rem (20). » Sane si Augustinus in Occidente adver- sariorum habuit, qui ejus circa gratiam et libertatem theologiam impugnarent, si nonnulla in ejus scri- ptis variis displicerent: quid factum esset, si novam de Spiritus sancti processione doctrinam inve- hentem Occidentales deprehendissent? Nullatenus id fieri passus esset Occidens, neque Oriens id tulisset, quando vel levissima innovationis circa fidem su- spicio magnas excitavit turbas. Et quomodo tot [213] Doctores locis temporibusque dissiti, quomodo Itali, Africani, Galli atque Hispani in eamdem sen- tentiam conspirassent, nisi a Christiana traditione ad eos pervenisset?

23. Sed opponit Photius (c. 78-89) recensitis La- tinis Patribus Romanos pontifices, et eo quidem solo B titulo, quod in fidei professione Spiritum sanctum simpliciter ex Patre procedere declaraverint, quasi hoc processionem ex Filio excludat, quam tamen plerique diserte docuerunt. Quod implicite in symbolo continebatur, id explicite et ipsi sicut Hispaniæ concilia (21) plura docuerunt. Recte observat Beccus (l. c.), Latinos Græcorum symbo- lum neque hodie rejecere, sed facto ostendisse, non verbis, sed sententiis pietatem ab ipsis coli (quod Florentina synodus luculenter rursus confir- mavit); minime eos Evangeliorum codicibus addi- tamentum inseruisse, sed semper tenuisse, Spir- tum ex Patre procedere nil aliud re ipsa significare, quam procedere ex Patre et Filio. « Non itaque eo quod non simul pronuntiatur (τονεκώνεται) ali- quando Filius, non una simul intelligetur (τονεπι- νογθίσται) cum Patre, sed quod cum Patre simul intelligitur, simul enuntiatur tempore et modo, ut placuerit ei, qui verba de Patre et Filio instituerit, dummodo juxta piam sententiam simul cum eo intelligatur, licet non enuntiatus, et simul rursus enuntiabitur tanquam qui simul cum eo intelli- gitur. » Præterea nihil habet Photius quod af- ferat, nisi quod illi pontifices concilii Cptani I. Symbolum firmaverint, idque ejus intento non sufficit. Nominatim appellat Damasum (22), Cœles- tinum et Leonem Magnum, [214] Vigilium, Aga-

η τῶν Ἐκκλησιῶν τότε ἡσπάζετο ἔνωσις, οὐκ ἀν- ποτε παχεῖδον ἀνεπιτίμαντον, τὸ οὗτο γεγονός ἡμῖν ἀξιοζήτητον σφάλμα.

(21) Conc. Bracar. I, a. 411; Tolet. III, 589; IV, 633; VIII, 653 et sequentia.

(22) Simon Cpl. ep. cit. (§ 7); ap. Allat. c. Hott. l. c., Joseph. Methon. Resp. ad Marc. Eph., Cal- ceas et Genebrardus formulam de Spirit. sancti processione ex Patre et Filio Damaso auctori tri- buerunt, verum ea res probari nullatenus potest Cf. Petav. De Trin. VII, 2; Kilber Theol. Wirceb l. c. n. 408, p. 584. Praefatus Kilber n. 410, prob. 3, cum Natali Alex. (sæc. IV, diss. 37, a. 5) existimat. Nicolaum I additamentum in Symbolum recepisse, quod et plures alii docuere; verum neque Photii verba ex encycl. ab eo alligata, quæ solum dicunt a Latinis symbolum vanis et adulterinis sermonibus corrumpi eosque prædicare, etiam ex Folio proce- dere Spiritum, neque Ratramni affirmatio, idem licere Romano pontifici quod concilio Cpolitano, id satis demonstrant. Cf. not. 8, ad Photii cap. 88.

thonem, Gregorium Magnum, Zachartam, Leonem III vel IV. Benedictum III, Joannem VIII et Adrianum III. Quam temere Gregorium I testem adducat, jam ostensum fuit (25); idem dicendum de Leone Magno, qui licet Symbolum vetusta sua forma retinuerit, tamen aperte docuit Spiritum a Patre et Filio procedere (24). Neque ipsum juvat quod (cap. 88) a Leone III vel IV factum refert; nam, ut ait Natalis Alexander (l. c. p. 525 seq.), tametsi Leo III illud *Filioque* addi Symbolo et cantari non probaverit, nulla causa tunc id postulante, nulla urgente necessitate, et Symbolum absque illa additione in argenteis tabulis exaratum servari jusserrit (25) ad memoriam posteritatis sempiternam, tamen processionem Spiritus sancti a Patre et Filio ceu dogma fidei ab Ecclesia credi professus est, ut constat ex actis collationis legatorum Gallicanæ Ecclesiae et Caroli Magni imperatoris ex synodo Aquisgranensi ad sedem Apost. directorum cum Leone III, quæ ex abbate Smaragdo Sirmondus descriptis (26). « Lectis enim a predictis missis [215] Bernario Wormatiensi, Jesse Ambianensi episcopis et Adalardo abbe Corbeiensi per ordinem testimoniis (*De process. Sp. S. a P. et F.*) atque a Domino apostolico diligentissime auditis: Ita sentio, ita teneo, cum his auctoribus et sacræ Scripturæ auctoritatibus. Si quis aliter de hac re sentire vel docere voluerit, defendo, et nisi conversus fuerit, et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sentientem funditus abjicio. Rogantibus deinde legalis, cur non esset bonum inserere Symbolo et cantare, quod credere bonum erat, respondet Pontifex: Bonum certe et valde bonum, utpote jam fidei sacramentum magnum, quod non licet non credere, quisquis ad hoc valet pertingere. » In sequentibus perstat pontifex petitionem abnuendo amore custodiendæ antiquitatis et servandæ pacis cum Græcis studio ductus, non autem a doctrina abhorrens, quam et suam aperte profitetur et quam in sua quoque ad Orientales epistola (27) expressit diligenter. Additio vero sensim in variis Occidentis ecclesiis recepta paulatim in universo Occidente obtinuit et Photii doctrina necessariam ejus apertam in Symbolum receptionem ostendit. Quocunque demum tempore Romana Ecclesia in fidei professionem eam explicite inseruit, fides ejusdem semper eadem fuit.

24. Superest, ut pauca dicamus quoad illam schismaticorum exceptionem, concilium III, act. 6 et concilium IV, act. 5 (cf. Phot. c. 80) omnem omnino ad Symbolum additionem prohibuisse. Sed mani-

(23) Not. 9, ad cap. Phot. 84.

(24) Vide Leonis verba § 16, nota 1. — Ep. 15 ad Turrib. (MIGNE I, p. 631): Alius qui genuit, alias qui generatus est, alias qui de utroque processit. — Serm. 76, *de Pentec.* c. 2, 5; serm. 77, c. 6 (ib. I, 404, 405, 407, 415); Baron. ad an. 447, et ad an. 883, n. 32.

(25) Liber Pontificalis in Leone III. — Petr. Lomb. lib. I *Sent.* d. 11; Abælard. *Introd. in Theol.*

A festum est ejusmodi vetitum nonnisi contrariam fidei expositionem proscribere ac privata auctoritate factam, non vero expositionem fidei uberiorem, eamque a legitima auctoritate factam. Porro Catholici demonstrant additamentum illud *Filioque* nonnisi explicationem esse verborum jam in Symbolo expressorum [216] (§ 2 et 7) eamque auctoritate Ecclesiæ, ac Romani pontificis in primis, synodorum plurimarum et demum Lugdun. II, et Florentini concilii stabilitam. Quod si nullam dogmaticam definitionem sanciendi post tertiam et quartam synodum Ecclesia haberet potestatem, absurdâ evidētissima sequerentur. Sed res hæc omni ex parte in Florentina synodo pertractata et illustrata fuit. Cf. præterea Natal. Alex. H. E. sæc. IX, dissert. 18, assert. 2; et Pitziplum *L'Eglise orientale* I, p. 27 seq. 113 seq.

III. — Considerantur principia theologica a Photio propugnata.

1. Quod fere ubique Photius et Photiani astruunt, *Filio quoque tribuere spirationem Spiritus sancti idem esse ac duo in Trinitate statuere principia ac duplēm προβολήν*: id jam cap. 4 diserte enuntiatur. Verum id nullo modo ostendi posse, imo falsissimum esse manifestum est, cum Pater et Filius in spiratione nonnisi *unum* dicantur *principium*, nec spirent ut hypostases distinctæ, nec ex distinctivis suis, sed ex communibus essentialibus. Quemadmodum concilium Lugdunense II docet, Spiritum sanctum ex Patre et Filio æternaliter non tanquam ex duobus principiis, sed tanquam ab uno principio, non duabus spirationibus, sed una spiratione procedere (Hard. VII, 680) et Florentinum illud ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς rursum inculcat: ita semper Ecclesia Latina tenuit, ejus Patres ac theologi diu ante docuerunt. Hugo Etherianus (l. I, c. 4, p. 1201 D.): « Non enim, inquit, simpliciter aliqua duo sunt Pater et Filius, ex quibus provenit Spiritus sanctus. Nam neque duæ res proprie sunt, sed una, neque duæ substantiæ sed una, neque duo principia, sed unum... Igitur [217] cum hæ duæ personæ non sint duo principia, neque duo simpliciter, manifestum est, quidquid ab iis provenit, ex duobus minime prodire principiis, posito et concessso Spiritum sanctum ex utroque procedere. » Quod deinde quibusdam exemplis illustrare conatur. Praeclare S. Anselmus (lib. *De proc. Spiritus sancti*, cap. 9): « Quod si dicunt, non eum esse posse de duabus causis sive duobus principiis, respondemus, quoniam sicut non credimus Spiritum sanctum esse de hoc

I. II, c. 14; Petr. Dam. opusc. 32, c. 2; Bellarm. *De Chr.* II, 27; Allat. *Contra Hotting.* c. 19, p. 416 seq. Walch. op. cit. c. 2, § 4, p. 28-30; Baron. a. 883, n. 33.

(26) Sirmond. *Conc. Gall.* t. II, p. 256. — Baron. ad a. 809, n. 53 seq. Jager. *Histoire de Photius.* 2 edit. p. 355-357.

(27) Mansi *Conc.* XIII, 798; Jaffé, *Reg.* n. 1930; Walch, l. c., c. 2, § 5, p. 30, 31.

unde duo sunt Pater et Filius, sed de hoc in quo unum sunt, ita non dicimus duo ejus principia, sed unum principium. Quippe cum dicimus Deum principium creaturæ, intelligimus Patrem et Filium et Spiritum sanctum unum principium, non tria principia, sicut unum creatorem, non tres creatores, quamvis tres sint Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, quoniam per hoc, in quo unum sunt, non per hoc, in quo tres sunt, est Pater aut Filius aut Spiritus sanctus principium sive creator. Sicut igitur, quamvis Pater sit principium, et Filius sit principium et Spiritus sit principium, non tamen sunt tria principia, sed unum: ita cum Spiritus sanctus dicitur esse de Patre et Filio, non est de duobus principiis, sed de uno, quod est Pater et Filius. » Egregie id probat Thomas (*Summa*, 1, q. 36, a. 4): « Pater et Filius in omnibus unum sunt, in quibus non distinguit inter eos relationis oppositio. Unde cum in hoc, quod est esse principium Spiritus sanctus, non opponantur relative, sequitur, quod Pater et Filius sunt unum principium Spiritus sancti. » Vere Manuel Galecas lib. III, c. Græc. (*Bibl. PP. max.* Lugd. t. XXVI, p. 436): « Tantum abest, ut Romani et Latini duo Spiritus principia duosve processus confiteantur, ut eos quoque anathematizent, qui talia dicere præsumunt. » Quod continuo probat ex citata definitione concilii Lugdunensis. Johannes vero Theologus in *ccone. Flor. sess. 22* (Iard. IX, 272, 273) rem hoc pacto declarat: « Non enim dicimus duo principia et duas causas, sed unum potius principium et unam causam. Nam Pater ut Pater ad Filium refertur; [218] Filius enim Pater; similiter Filius ut Filius refertur ad Patrem; Patris namque Filius; et Filio non exsiste est impossibile esse Patrem, cum hæc relativa sint et ad aliquid. Spiritus autem sanctus per se neque ad Patrem neque ad Filium refertur, quatenus Pater et Filius, sed ad spirantem; spirantes autem sunt Pater et Filius; Patris namque et Filii Spiritus est; et con-

(28) Οὐ γὰρ δύο ἀρχὴς καὶ δυό αἴτια λέγομεν, ἀλλὰ μᾶλλον μίαν ἀρχὴν καὶ ἐν αἴτιον. Οὐ γὰρ Πατήρ καθὸ Πατήρ πρὸς τὸν Γίον ἀναφέρεται· Γίος γὰρ Πατέρ· καὶ ὁ Γίος καθὸ Γίος ὥσαύτως πρὸς τὸν Πατέρα ἀναφέρεται· Πατέρος γὰρ Γίος, καὶ μή ὅντος Γίον ἀδύνατον εἶναι Πατέρα· σχετικὰ γάρ εἰσι ταῦτα καὶ τῶν πρός τι. Τὸ δὲ Ηνεῦμα τὸ ἄγιον καθὸ ἔστι τὸ πρός τὸν Πατέρα, οὔτε πρὸς τὸν Γίον ἀναφέρεται, καθὸ Πατήρ η Γίος..... Τὸ γὰρ Ηνεῦμα καθὸ Ηνεῦμα πρὸς τὸν πνέοντα δεῖ ἀναφέρεσθαι· πνέοντες δέ εἰσιν ὁ Πατήρ καὶ ὁ Γίος· Πατέρος γάρ ἔστι Ηνεῦμα καὶ Γίον· καὶ τούτῳ οὐδεὶς ἀντερεῖ λόγος. Ηνέουσιν οὖν οὗτοι τὸ Ηνεῦμα τὸ ἄγιον κατὰ μίαν πνευστικὴν ἡτοι προβλητικὴν δύναμιν· ἡτοι προβλητικὴ δύναμις μία οὖσα καὶ ἡ αὐτὴ τῷ ἀριθμῷ, ἀρχοειδῶς μὲν τοῦ Πατέρος εἶναι νοεῖται, πασ' οὖ καὶ ὁ Γίος ταύτην ἔχει. Καὶ ταύτη τῇ δικαιοΐᾳ λέγομεν· ὁ Πατήρ καὶ ὁ Γίος μία ἀρχὴ τοῦ ἀγίου Ηνεῦματος καὶ ἐν αἴτιον.

(29) Cf. Aug. *De Trin.* v, 14, *Contra Maxim.* m, 47: « Pater principium sine principio, Filius principium de principio, sed utroquo simul, non duo sed unum principium. » Hunc textum addueunt Aeneas Paris *contra Græcos* c. 47. (MIGNE, t. CXXI, p. 710);

A tra hoc nihil dici potest. Spirant ergo isti Spiritum sanctum una spirativa seu productiva potentia; quæ productiva potentia cum una eademque numero sit, originaliter quidem Patris esse intelligitur, a quo illam et Filius habet. Et hoc sensu dicimus Patrem et Filium unum esse principium et unam causam Spiritus sancti (28). De hac veritate uberioris disputant Leo Allatius tum in *Vindiciis synodi Ephesinæ*, Romæ 1661 c. 69, 70, p. 534-554, tum in *Enchirid. de proc. Spirit. Sancti.* c. 17, p. 106, Petav. *De Trinit.* vii, 40, 10, Walch. *Histor. controv. de proc. Spiritus sancti*, Ienæ 1751, c. 10, p. 177, aliique permulti. Neque Græci id obtendere possunt vetustiores Latinos rem non ita intellexisse, nullum enim ad id ostendendum habent testimonium, quin apertis B Augustini aliorumque textibus (29) refelluntur.

[219] 2. Sed instant Photiani ac plura absurdia inde promanare comminiscuntur. Occurrit saepe dilemma illud: Si Spiritus sanctus ex Patre et Filio est, aut est ex iis tanquam ex uno et tunc etiam erit ex semetipso, quia Pater, et Filius, et Spiritus sanctus unum sunt, aut tanquam ex duabus, et tunc manifeste duo statuuntur principia. (30) Similis objectio legitur apud sanctum Thomam (l. c. obj. 1): « Videtur, quod Pater et Filius non sunt unum principium Spiritus sancti: quia Spiritus sanctus non videtur a Patre et Filio procedere, in quantum sunt unum: neque in natura, quia Spiritus sanctus sic etiam procederet a seipso, qui est unum cum eis in natura; neque etiam in quantum sunt unum in aliqua proprietate, quia una proprietas non potest esse duorum suppositorum, ut videtur. Ergo Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. » Sed Thomas: « Ad primum dicendum, quod si attendatur *virtus spirativa*, Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, in quantum sunt unum in virtute spirativa, quæ significat quodam [220] modo naturam cum proprietate... Neque est inconveniens unam proprietatem esse in

G et Ratramnus, l. III, c. 4; (ib. p. 293, 294).

(30) Ita Græci apud Georg. Trapezunt. *De proc. Spirit. sanct.* ad J. Cuboel. n. 23 (G. O. I, 519): « Επειδὴ γὰρ ἐκ Πατρὸς καὶ Γίου τὸ Ηνεῦμα λέγεται, ἔσται ἐξ αὐτῶν ἡ ὡς ἀπὸ ἑνὸς ἡ ὡς ἀπὸ δυοῖν. ἀλλ’ εἰ μὲν ὡς ἀπὸ ἑνὸς, ἔσται καὶ ἐξ αὐτοῦ· ὁ γὰρ Πατήρ καὶ ὁ Γίος τῇ θεότητι ἐν, ἢ καὶ τὸ Ηνεῦμα μετ’ αὐτῶν ἐν. ὡς, ἐκ δυοῖν ἄρα, καὶ οὕτω δυαρχία πρεσβεύεται Ιταλοῖς. Simile est epicherema Græcorum a Georgio Scholario refutatum cod. Monac. 27 f. 257 b: Εἰ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Γίος προσβάλλουσιν ἅμα τὸ Ηνεῦμα τὸ ἄγιον, ἡ ὡς εἰς προσβάλλουσιν αὐτὸν ἡ καθὸ εἰσὶ δύο, τουτέττι ἡ τῷ λόγῳ τῆς οὐσίας ἡ εἰσιν ἐν ἀμφῷ, ἡ τῷ λόγῳ διακρίσεως ἀλλὰ τὸ δεύτερον ἀπαντὸν ἀδύνατον. οὔτε γὰρ καθὸ εἰς, ἐπει ἐν τῇ ἐνότητι αὐτῶν καὶ τὸ ἄγιον περιέχεται Ηνεῦμα, καὶ ἔσται αὐτὸν προσβολεὺς εἰς μετ’ αὐτῶν, καὶ ἐκαυτοῦ αἴτιον καὶ ἀρχή· ἡ εἰ μὴ προσβάλλει ἐκαυτὸν, τῆς ἐνότητος αὐτῶν ἀποκεκλεισμένον ἔσται, καὶ ἔτερον τῇ οὐσίᾳ οὔτε καθὸ εἰσὶ διακρίσιμοι καὶ δύο· τότε γὰρ καὶ δύο προσβλεῖς ἔσονται καὶ δύο ἀρχαί· εἰ οὖν τὸ β' ἀδύνατον, καὶ τὸ α' ἄρα ἀδύνατον οὐκ ἄρα προσβάλλουσιν ἅμφω τὸ Ηνεῦμα τὸ ἄγιον.

duobus suppositis, quorum est una natura. Si vero considerentur *supposita spirationis*, sic Spiritus sanctus procedit a Patre et Filio, ut sunt plures. Procedit enim ab eis ut amor unitivus duorum. » Et accurate, ut solet, verborum vim perpendens advertit (ad 7) : « Videtur melius dicendum, quod quia spirans adjectivum est, spirator vero substantivum, possumus dicere, quod Pater et Filius sunt *duo spirantes* propter pluralitatem suppositorum, non autem *duo spiratores* propter unam spirationem. Nam adjectiva nomina numerum habent secundum supposita, substantiva vero a seipsis propter formam significatam. » Georgius Trapezuntius (ad Joh. Cubocl. n. 29 ; G. O. I., 532 seq.) respondet Patrem et Filium οὐχ ἡ Θεὸς producere Spiritum, sed ut προδολεὺς εἰς sunt ; nec duo esse principia tum quod ad Patrem referatur, quidquid sit Unigeniti, tum quod Pater et Filius processione non discernantur. « Quibus enim aliqua in Trinitate non discernuntur, ea si confusionem non inferunt, communia sunt iis, quae non discernuntur. Non discernuntur vero Pater et Filius processione. Communis est ergo Patri et Filio processio ut principium, si confusionem non infert ; at non infert, imo et ordinem ipsum conservat ; igitur communis est (31). Ac rursum : « Quibus aliqua in Trinitate non discernuntur, illis uniuntur. Quare omnino necessarium fuerit, cum producent, unum esse Patrem et Filium ; et sic unus producens, et properea productio una et unus productor, et produktus unus, Spiritus sanctus ab utroque tanquam ab uno, unica [221] productione, qui unus cum sit cum Patre et Filio Deitate, discretus vero productione, non producit se ipsum. Quo enim ab aliquo discernitur, fieri non potest, ut in hoc unum cum eo sit (32). Hinc fere omnia ea argumenta, quae Spiritum sanctum etiam a Filio procedentem ostendunt, simul probant, nonnisi unum cum Pater Filiū ibi esse principium. Verbis magis quam re ac sensu differt ab his ea responsio, qua ejusdem

(31) L. c. p. 533 : Οἵς γάρ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, ταῦτα, εἰ μὴ σύγχυσιν εἰσάγει, κοινὰ τοῖς μὴ διακρινομένοις· οὐ διακρίνονται δὲ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Γίος τῇ ἐκπόρευσι κοινὸν ἄρα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Γίῳ ἡ ἐκπόρευσις, ὡς ἀρχὴ, εἰ μὴ εἰσάγει σύγχυσιν· οὐχ εἰσάγει δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον τάξεως συντηρητικόν· κοινὸν ἄρα.

(32) Οἵς δέ τινα ἐν τῇ Τριάδι οὐ διακρίνεται, τούτοις ἐνοῦται ἀνάγκη ἄρα πᾶσα ἐν τῷ προβάλλειν ἐν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Γίον, καὶ οὕτω προβάλλων εἰς καὶ προδολή μία, διὰ τοῦτο καὶ προδολεὺς εἰς, καὶ πρόδολημα ἐν τῷ Πνεύμα τῷ ἀγιον ἐξ ἀμφοῖν, ὡς ἀπὸ ἐνὸς, μιᾷ προδολῇ· διπερ ἐν ὃν Πατρὶ καὶ Γίῳ τῇ θεότητι, διακρινόμενον δὲ τῇ προδολῇ οὐ προβάλλει ἔχετο· φ γάρ τινας διακρίνεται, κατὰ τοῦτο ἐν εἶναι μετ' αὐτοῦ ἀδύνατον.

(33) Responsio ad arg. paulo ante (nota 1) allatum in eodem cod. Monac. "Οτι οὔτε καθὸ εἰς εἰσιν καθάπαξ προβάλλουσιν αὐτὸ οὔτε καθὸ εἰσι δύο καθάπαξ· καὶ οὕτω τὰ ἐκατέρωθεν ἐπόμενα ἀτοπα, οὐκ ἀκολουθεῖ· οὐκ ἄρα ἔρρωται ἡ ἀκολουθία ἐκείνη· διτὶ δὲ οὔτε καθὸ εἰς μόνον οὔτε καθὸ δύο μόνον, δῆλον ἐντεῦθεν· τὸ προβάλλειν τῷ Πνεύμα τῷ ἀγιον

A generis objectionem solvere nititur Georgius Scholarius (33) : neque præcise et unice qua unus, nec qua duo sunt Pater et Filius, Spiritum spirant, cum spiratio utpote filiationi non relative opposita a Patre Filio communicetur, [222] una tamen sit utriusque actio; sub diverso respectu ulrumque dici potest : ratione unicæ operationis sunt unas, ratione personarum ac prout Pater a nullo, Filius a Patre acceptam habet spirationem, sunt duo ; sed utrumque simul considerandum apteque jungen-dum. Quæ, uti debent intellecta, cum Aquinatis doctrina plane conspirant.

B 3. Sed si de dupli principio ac de dupli spiratione ita res se habet, actum est de Photii conclusionibus (c. 4), Spiritum sanctum fore compositum et Filio minorem indeque destrui Trinitatis simplicitatem. Nulla sane sequitur compositio, si ab uno principio unica spiratione Spiritus simplex procedit ; nulla sequitur inæqualitas inter alteram et tertiam personam inde deducta, quod illa simplex, hæc duplex habeat principium ; verum etiamsi Latini duplex Spiritus sancti principium admitterent, quod tamen omni modo rejiciunt, adhuc concludi nequiret, inde Spiritum naturæ æqualitate cum Filio, quam et ipsi Tritheitæ propugnant, plane privari. Qnod ad compositionem spectat, bene arguit Manuel Calecas, l. III, c. Græcos (34) : « Sive igitur per se quis compositionem vult, nihil aliud quam essentiam et esse et quod est, accipit ; esse vero et essentia sancti Spiritus et quod est, unum quiddam et simplex est ; sive propter eos qui dant aut producunt, unum est Pater et Filius. Non enim in quantum duo sunt, sed in quantum unum, ex Patre et Filio est Spiritus sanctus ; sed quemadmodum Filius totus ex toto, ita et Spiritus totus ex toto asseritur. Neque aliud quidem totum Pater, aliud autem totum Filius ; sed unum totum est juxta sidei positionem, gignendi ac noscendi discretione servata. Nullo ergo modo compositionem cogitare licet. Quanquam etiam si plus quam tres personæ

D κοινωνεῖται ἐκ τοῦ Πατρὸς τῷ Γίῳ μετὰ τῶν ἄλλων τῆς φύσεως ἀγαθῶν, διόν: οὐκ ἔχει ἀντίθεσιν τὸ προβάλλειν πρὸς τὸ γεννᾶσθαι· ἢ οὐκ ἀντίκειται τῷ τοῦ Γίου λόγῳ πάντα δὲ τὰ μὴ ἀντίκειμενα οὗτοι κοινωνητὰ τῷ Γίῳ ἐκ Πατρὸς· ἢ οὖν κοινόν ἔστι καὶ ἀμφοῖν τὸ προβάλλειν, τῷ λόγῳ τῆς μιᾶς ἐνεργείας εἰς εἰσιν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος προδολῇ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Γίος· ἢ δὲ ὁ Πατήρ ἔστιν ἀρχὴ τῷ Γίῳ τῆς τοιαύτης ἐνεργείας καὶ κύτος ἐξ οὐδενὸς ἔχει κοινωνητὴν τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, πρώτη ἀρχὴ ὡν ἐν τῇ Τριάδι καὶ ἀπλῶς πρώτη ἀρχὴ πάντων, δύο εἰσιν ἐν τῇ τοῦ Πνεύματος προδολῇ ὁ Πατήρ καὶ ὁ Γίος· ἐπειδὴ ὁ μὲν προδολεὺς ἔστιν ἀσ' ἔχωτο, ἢ Πατήρ δηλονότι, ὁ δὲ οὐκ ἀφ' ἔχωτο, ἀλλ' ἐκ τοῦ Πατρὸς λαμβάνων τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν, ἢ γεννητός ἔστιν ἐξ αὐτοῦ καὶ Γίος· ὥστε οὐ δεῖ γωρίζοντας λέγειν, ὅτι καθὸ εἰς καθάπαξ ἢ καθὸ δύο καθάπαξ διὰ τὰ εἰρημένα· ἀλλὰ μᾶλλον καθὸ ἑκάτερον δύον ἡγον τῷ λόγῳ τῆς ἐνώσεως ἀμ. καὶ τῷ λόγῳ τῆς διακρίσεως.

C (34) Apud Nat. Alex. l. c. p. 530 ed. cit, hæc Manuelis verba pariter allegantur. Beccus eamdem objectionem (Or. de una Eccl. n. 87; G. O. I., p. 58 neque tamen adeo accurate pertractat.

esset Deus, nulla necessitas [223] compositionis esset, et quod extremum, processionis ordine a singulis acciperet. Non enim dantum multitudine, sed ex eorum quæ dant, eorumque quæ insunt, differentia compositio judicatur. Si autem, quæ dantur, differentia sunt, et quæ insunt, differre necesse est; atque ita compositum erit, quod ex hujusmodi constabit; quod in Spiritu sancto non quam habet locum. »

4. Ex dictis etiam illud dijudicari potest, quod affirmat Photius (c. 14), non solum duo principia in Trinitate statuere Latinos, verum etiam principia duo diversa ac differentia, alterum sine principio, alterum principiatum. Sane si spectantur personæ, duabus ejusdem naturæ personis convenit ratio principii, eatenus quidem diverso modo quatenus est in Trinitate « principium non de principio, quod est Pater, et principium a principio, quod est Filius. » (Thomas I. c. q. 33. a. 4); sed sicut principii ratio et principiati naturæ æquilitatem non tollit, sic nec diversa in principiante relatio. Sed si spectatur *virtus et actio spirandi*, Pater et Filius sunt unum principium, uno eodemque actu spirant. Quod si stricte loquendo de duobus principiis sermo haberi nequit, multo minus de duobus principiis inter se diversis. Differentia solummodo est ex parte personarum, quatenus altera sine principio est et ex se habet spiratricem vim, altera a principio est et vim spirandi habet communicatam; seu quatenus sunt Pater et Filius; cum vero non spirent qua ille Pater, hic Filius, nulla est in spirando diversitas; et sicut natura non differunt, quia Pater ingenitus, Filius genitus, sic nec natura differunt, quia Pater a nullo, Filius a Patre habet spirativam virtutem. Potest, sane dici duas esse personas principiantes, sed ideo non sunt duo principia. Advertit Joan. Argyropulus (*De proc. Spirit. sanct.* c. 10; G. O. I, 414-416) ἀρχὴν accipi possum pro δύναμει: tum pro ὑποστάσει; priori sensu non haberi duo principia, cum δύναμις πρόσληψις non nisi una eademque sit in [224] Patre et Filio; posteriori sensu vocabulum δύο ἀρχές admitit, cum tali pacto tres personæ in creatione quoque τρεῖς ἀρχαὶ sine absurditate dici, et uti tres, ita duæ personæ ejusdem actionis participes cogitari queant. Demum audiatur rursum Hugo Ethe-

Arianus (I. II, c. 3, p. 1216) disputans: « Si Pater et Filius non simpliciter duo dicuntur, sed secundum quid, nec alter ab altero separatur, multo minus duo principia seu duæ causæ eo quod alteruter (uterque) causa sit sanctique Spiritus principium prædicabuntur. Nunquid Verbum Dei Patris Deus cum Deo? Et Deus quidem genitus ex Deo ingenito. Attamen non sunt duo Dii, genitus et ingenitus, sed unus et idem Deus. Sic igitur unum principium unaque causa Spiritus sanctus, qui est sine initio Pater et Filius, qui principium et caput dicitur, ut Hilarius dieit; caput enim omnium Filius est, sed caput Filii Deus est. Duo sunt, ubi similia numerandi nomina rerum aliquam pluralitatem ostendere volunt, etsi earum existendi rationem taceant. Nam naque continuitatem neque discretionem neque dividendorum aperiunt differentiam, aliquam tantummodo manifestantia varietatem, quæ nulla inter Patrem et Filium, ex eo quod Spiritui esse præstant; verum una causa est Spiritus ulerque. »

5. Alterum axioma a Photio invectum (vide c. 9, 17 seq. 47) est illud: *Producere seu emittere Spiritum sanctum est Patris idioma seu hypostatica Patris proprietas*. Hinc concludit, a Latinis personarum idiomata destrui, dum, quod dicit Patris idioma, et Filio vindicant. Verum hoc principium nulla ratione nullaque auctoritate fultum prorsus a Latinis rejicitur. Patris constitutivum idioma omnes paternitatem dicunt, cum qua spiratio identificari nequit; nemo præterea Patrum τὴν πρόσωπὴν uni Patri vindicavit vel ejus characterem constitutivum censuit (38); addit Beccus (orat. 2, *De injusta* [225] dep. c. 24; G. O. II, 76, 77) Photii πρότασιν iis omnibus Doctorum testimoniis confutari, in quibus η τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐνότης ἐπὶ πᾶσι δσα ἐξ Πατρὸς δι' Υἱοῦ λέγεται, apparet, quod adductis Basilli et Athanassi textibus declarat. Verum quo res luculentius pateat, accuratius divinarum personarum proprietates late dictas inspiciamus. Distinguuntur omnino proprietates personales, hypostaticæ, personas constituentes a diacriticis. (Vide Petav. *De Trin. Procem.* l. iv.) Nonnisi tres proprietates hypostaticas vel constituentes (ἰδιώματα ὑποστατικὰ) agnoscent Patres ac theologi; sunt autem: πατρότης, υἱότης, ἐκπόρευσις (36). » In divinis personis, » recte ait Hugo

D contra Photianos argumentum, quod sess. 18, conc. Flor. Joan. Theol. quoque in medium protulit (Hard. IX, 200). Simile quid contigisse in Gregorii Nazianzeni orat. 84, (Clem. 34), *De adventu Aegyptiorum*, nimirum in verbis illis: Πάντα δσα ο Πατὴρ ἔχει, τοῦ Υἱοῦ ἔστιν πλὴν τῆς αἰτίας, atque pro αἰτίᾳ legendum esse ἀγεννησίας tum ex melioris notæ codicibus, tum ex parallelis ejusdem theologi locis ostendit Joan. Beccus, orat. 2, *De injusta deposit.* c. 18 l. iv, *Ad Constant.* c. 6, (G. O. II, 63-65, 213).

(36) Cf. Beccum ad Theod. Sugd. l. ii, c. 7 (G. O. II, 128-133). Georg. Metoch. *Contra Maxim. Plan.* (lib. II, 929 seqq.) De eo, quod interdum, ut apud Naz. orat. 38, p. 486; orat. 13, p. 211, ed. vet., loco τῆς πατρότητος ponitur ἀγεννησία; vide L. Allat.

(35) Afferuntur quidem Gregorii Nysseni verba: Τοῦδ' ἔνεκα Ηνεῦμα στόματος (Psal. xxxii, 6), ἀλλ' οὐχὶ λόγον στόματος εἰργάνει ο Δασιδ, ήνα τὴν ἐκπρεπτικὴν ιδιότητα μόνῳ προσοῦσαν τῷ Πατρὶ πιστώσηται. Verum revera loco hoc legendum esse τῷ Ηνεῦματι et non nisi errore vel fraude (sumpto πνεοντες pro πνεοντες) illam lectionem inductam ostendit contextus tum aliæ rationes, quas diligenter Niceph. Blemmida, orat. 2, c. 12; Beccus, *de proc. Spiritus sancti* et in Camateri *Anim.* c. 106; Georgius Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 19 (G. O. I, 53, 54, 245 seqq. II, 455, 456; I, 510-512 aliisque expsuerunt. Cum vero apud Nyssenum non secus ac apud Basil. c. Eunom. I. III, Ηνεῦμα τοῦ στόματος idem sit ac Ηνεῦμα τοῦ Λόγου, efficax ex verbis illis Psalmi, prout a Patribus intelliguntur, desumitur

Etherianus (l. I, c. 8. p. 1204), tres proprietates [226] immobiles sunt: paternitas, filiatio, processio; secundum quas solas tres personæ, Pater scil. et Filius et Spiritus sanctus insigniuntur. » Sane cum Græci nonnisi tres personas in Trinitate agnoscant, etiam tria solum admittere possunt idiomata constituentia, quæ notant tres relationes subsistentes ab invicem realiter distinctas (Thomas q. 30, a. 2); proprietates enim personales sunt idem cum personis ea ratione, qua abstractum est idem cum concreto (ib. q. 40. a. 1, ad 1). Hæc tria characteristicæ personarum idiomata immota prorsus manere omnes consentiunt (37). Post hæc recensentur diacriticæ et non constituentes proprietates: innascibilitas, quæ relationis est expers et ad unum Patrem spectat, et προσολὴ sive spiratio activa a passiva seu ἐκπορεύσει secernenda. Quæ notæ diacriticæ cum tribus illis hypostaticis notis quinque notiones (ἐννοίας, γνωστιμάτα) efficiunt, quas Damascenus (*De fide orth.* I, 9-11) jam satis novit. Triplicis generis hinc secernuntur ιδιώματα: ὑποστατικὰ primum, deinde σχετικὰ, tertio συστατικά. Ratio objectiva, qua persona designatur et ab alia dignoscitur, est notio seu ιδίωμα συστατικόν; tales notiones igitur sunt paternitas, filiatio, processio, innascibilitas et activa spiratio. Duæ posteriores non constituunt personam; ideo dicuntur tantum notiones personarum, non autem personales; hoc vero inter se differunt, quod activa spiratio etiam relatio est seu ιδίωμα σχετικόν, innascibilitas vero, quæ nil aliud dicit, nisi Patrem non esse ab alio, nulla est relatio, ideoque mera et pura notio vocatur. Habemus ergo quinque notiones, ex quibus quatuor sunt relationes, tres notæ constituentes. (Cf. Thom. q. 32. a. 3.) Ex his jam patet [227] activam spirationem non esse hypostaticum Patris idioma, esse vero relationem, cum σχέσιν dicat ad spiritum; patet quoque eam nullam habere oppositionem relativam ad paternitatem, neque ad filiationem. Si constitutiva foret Patris nota, cum paternitate identificaretur, et Spiritus sanctus esset Filius; si vero constitutiva non est, aliunde Photiani ostendant oportet, eam uni Patri esse tribuendam. Si ad Græcos doctores nos convertimus, iidem Patris peculiares characteres describunt, nonnisi de paternitate et de innascibilitate loquuntur. Ita Basilius has duas solum notas adducit (38),

Vindic. syn. Ephes. c. 66, p. 460 seq. Interdum alia vocabula idem experientia adhibentur, ut apud Basil. ep. 236, n. 6: Πατρότης, υἱότης, ἀγιασμός.

(37) De his valet quod ait Naz. *Orat. in Epiphan.* Τὸ τῶν ἐκάστου ἀκοινῶτητῶν ἔστιν· Ἄλλως γὰρ οὐκ ἂν ἦν ιδίωμα, εἰ μετέπιπτε καὶ μετεφέρετο πρὸς ἔτερον, quod uberior exponit Joan. Theol. sess. 18 Flor. (Hard. IX, 201).

(38) Basil. *Ep. de diff. us. et hypost.* 38: 'Ο δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸς ἔξαιρετόν τι γνώρισμα τῆς ἑαυτοῦ ὑποστάσεως τὸ Πατήρ εἶναι καὶ ἐκ μηδημιᾶς αἰτίας ὑποστῆναι μόνος ἔχει καὶ διὰ τούτου πάλιν τοῦ σημείου καὶ αὐτὸς ιδιαζόντος ἐπιγινώσκεται.'

(39) Id jam legitur in Gregorii Thaumaturgi

A non addit τὴν προσολὴν ut Patri propriam. Id de omnibus Græcis Patribus dici debet, qui in illa duplice nota immorantur nec unquam spiratricem vim ut ἴδιωμα ὑποστάτεικὸν Patris efferunt. (Cf. Petav. *De Trin.* III, 1 seq.; VII, 10, n. 19 seq.) Vocatur quidem Pater γεννήτωρ καὶ προσολεύς (ex. gr. apud Naz. orat. 33, p. 562, ed. vet.), sed hoc liquido ostenditur eum, non quatenus est Pater, adeoque non constitutiva sua proprietate, spirare Spiritum; sed nunquam ἡ προσολὴ iis adjungitur notis, quæ uni ipsi convenient, quas, ut Basilius ait, μόνος αὐτὸς ἔχει; sed nunquam ratione τοῦ προσόλεως, ut a Spiritu, sic a Filio distinctus appetat.

B 6. Hæc rursum ex Filii proprietate confirmantur quæ nil per se habet, quod Filium ab activa spiratione excludat. Scite Hugo Etherianus (l. III, c. 2, p. 1238 G.): « Si paternitas non excludit Spiritum a Patre ratione causæ seu principii, neque nascibilitas excludit eumdem Spiritum a Filio secundum eamdem rationem. » Imo dum Patres Filium *Unigenitum* Μονογενῆ nominatum in Bibliis vident et ita hoc [228] nomen explicant, ut ipse sit *situs* qui *ex solo sit Patre*, μόνος ἐκ μόνου (39), manifeste Spiritum non esse a solo Patre tradunt ac mirum in modum Latinæ Ecclesiæ fidei suffragantur. Si Filius est *situs* de solo Patre, ergo Spiritus non est de solo Patre; porro alia persona non suppetit, de qua sit simul, nisi Filius. Unde recte Ratramnus (l. II, c. 6. p. 270. ed. MIGNE): « Dicatur, quod nostri dixerat majores: Filius ex Patre natus, *situs de solo*, ac per hoc Unigenitus, Spiritus vero sanctus de Patre quidem procedens, sed *non de solo* *situs*, quoniam procedit et a Filio, ne *duos filios* videamus praedicare, processionem Spiritus si de Patre solummodo confiteamur. » Sane si Filius est *proprium*, ut sit de Patre solo, jam *proprium* Filii migrat in Spiritum, si sit et ipse de solo Patre, duoque dicentur Filii. » Et rursum (l. III, c. 5. p. 295) ex Fulgentio idem auctor: « Commune quidem inest tribus personis unius naturæ consubstantialitas, *proprium* vero singulis, quod Patre *situs* genuit, Filius *situs* natus de Patre solo, Spiritus sanctus quod de Patre Filioque procedit... Quod (postremum) si negare contendunt, dicant, quid ei (Sp.) sit *proprium*. Nam *processio* (40) de Patre communis est etiam Filio; quoniam omne quod nascitur, procedit etiam; ergo

Confess. apud Greg. Nyssen. Opp. III, 546 (cf. C. Passaglia Comment. theol. *De Trinit.* Romæ 1851, parte II, p. 31-35), rursum ap. Nyssen. ad Ablab. p. 459. *Contra Eunom.* l. I, p. 78; Epiphan. hær. 73, p. 382. Basilii verba in ep. cit. Μόνος μονογενῶς ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἐκλάμψεις adducit quoque Niceph. Blemniida (G. O. I, 11). Cf. præterea Georg. Metoch. *Contra Maxim.* Planud. (ib. II, 952 seq. 1057 seq.) Greg. Patr. (ib. I, 425, 426, 463.)

(40) Notum est dupliciter processionis nomen adhiberi. Cf. S. Thom. p. 1, q. 36, a. 2, corp. in fine et Joan. Theol. sess. 18 conc. Flor. (Hard. IX, p. 192, 193.)

secundum doctoris hujus (Fulg.) sententiam proprium est Spiritus sancti quod de Patre Filioque [229] procedit, quod nec Patri nec Filio cernitur commune. » Tantum ergo abest, ut hypostaticæ Patris et Filii notæ Filium a spiratione activa excludant, ut ei eamdem inesse ostendant. Neque vero processio per se vetat, ne et ex Filio dicatur Spiritus; imo vix ulla aptior res esse videtur ad declarandam differentiam inter generationem et processionem, quam quod illa fiat e solo Patre, hæc vero e Patre una cum Filio; Patres, licet de custodienda monarchia maxime solliciti primas partes tribuant personæ Patris, tamen Spiritum sanctum *immediate* conjungi Filio sæpiissime docent. Hinc si Pater μόνος αἴτιος dicitur, sola causa, nonnisi ut suprema causa, fontalis et originalis, ut ἀρχικὸν αἴτιον, ut αἰτία προκαταρκτική consideratur, ut Beccus ex Damasceno notat (orat. 2 *De injusta depos.* c. 20; G. O. II, 68) atque quoad Maximi verba (ep. ad Marinum) Bessarion (41) rursum inculcat. Praeclare idem Beccus (*De una. Eccl.* c. 50 G. O. I. 183) Phurnæ objicienti: « Si Spiritus sanctus ex Patre et ex Filio procedit, proprietas Patris dimota est» ita occurrit: « Asserentes (Itali) Spiritum esse et ex Filio, si veluti *ex proprio absque Patre fonte* dicerent eum esse, tum paternæ proprietatis dimotionem inferrent, *sine principio fontem* Spiritus et Filium ut et Patrem decernentes (42), si vero cum dicunt ex Filio Spiritum esse, magnum Basilium proferunt affirmantem: « Quod a Filio dicitur esse, ad primam causam relationem habet, nullam suspicionem dimotionis paternæ proprietatis relinquunt. » Audiatur demum [230] et Nicephorus Blemmida, qui (orat. 1, c. 48; G. O. I, 23, 24) ita disserit: « Etenim si Pater generat Filium, a nullo id accipiens, et Filius habet Spiritum, eum a Patre naturaliter accipiens, non genitum, sed per eumdem procedentem ex Patre, prorsus non intelligo, quamnam paternam proprietatem habiturum autem Filium. Et quomodo Dei-genitorem Patrem indigitant? Si quod Deum generat Filium, vere hoc est paternæ hypostaseos præcipuum. At Filius non Deum-generans est, cum Filium non generet. Si vero generare et producere, et utraque in unum colligantes, hac ratione Deum

(41) Bessarion c. 20. *Contra Marci Ephes.* syllog. 37 (cod. Mon. 27 f, 254 a): Αἱτιαν γὰρ μὴ εἶναι τὸν Γίδην τοῦ Πνεύματος καὶ αὐτοὶ φαίγμεν ἐν, τὴν αἱτιαν στενώτερον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν ἐκλαμβάνοντες, οὐ παρ' αὐτοῖς ἀλλὰ τὴν ἀρχοειδῆ αἱτιαν σημαίνει.

(42) Beccus I. c. Oἱ γὰρ λέγοντες τὸ Πνεῦμα ὑπάρχειν ἐκ τοῦ Γίδην, εἰ μὲν ὡς ἐξ ιδίας παρὰ τὸν Πατέρα πηγῆς ἔλεγον ὑπάρχειν αὐτὸν ἐμελλον θν ἐμφανεῖν τὴν πατρικῆς ἰδιότητος μετακίνησιν, ἀναρχὸν πηγὴν τοῦ Πνεύματος καὶ τὸν Γίδην ὡς τὸν Πατέρα δοξάζοντες.

(43) Εἰ γὰρ ὁ Πατὴρ γεννᾷ τὸν Γίδην μὴ ἐκ τινος τούτο λαβῶν, ὁ δὲ Γίδης ἔχει τὸ Πνεῦμα λαβῶν αὐτὸν φυσικῶς παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐ γεννώμενον ἀλλ' ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ παρὰ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ οἶδα, ποιον ἐντεῦθεν ιδίωμα πατρικὸν ἔχειν φάσκουσι τὸν Γίδην. πῶς δὲ καὶ θεογόνον τὸν

A generantem Patrem appellant, ecce et Dei fœtus (genitus) est Spiritus, et quanam ratione unigenitus Filius erit (43). »

7. Cæterum dum Photius hoc effatum: Spirare est hypostatica Patris proprietas, tanquam principium demonstrationis assumit, *petitionis principii* reus efficitur, cum idem plane sit illud pronuntiare et processionem Spiritus ex solo Patre affirmare. Subtiliores hac de re agitantur apud theologos quæstiones, quæ in præsentia ad rem nostram non spectant. En tamen hic proponere juvat, quæ ad quæstionem, [231] quibusnam proprietatibus constituantur divinæ personæ, H. Kilber (*Tract. de Deo trino* in Theol. Wirceb. Disp. 6, c. 1, art. 3, n. 381 seq.) fusius disputat eaque per summa capita recensere. Persona constat, ut Joannes Theol. sess. 19 Flor. arguit, ex essentia et proprietate (τὸ πρόσωπον ἀπὸ τῆς οὐσίας καὶ τοῦ ἴδιωματος ὑφίσταται). Quæritur ergo, quænam hæc proprietates sint, quæ cum natura hanc constitutionem perficiunt; idque dupli potissimum sensu: primo: num sint aliquid *absolutum*, an vero quid *relativum*, et hic omnes fere unanimiter posterius admittunt, quod solum recte dici potest; secundo: sub quænam *formalitate* aut consideratione proprietas relativa constituat rationem personæ in divinis. Ut res plane intelligatur, notandum est: 1. Eadem proprietas potest esse hypostatica, relativa et nationalis; sicut revera paternitas, filiatio et spiratio passiva sunt in hoc triplici ordine. 2. Proprietas eadem spectari potest secundum *esse in*, sive quod dicit *absolute*, et præcise ad naturam divinam, cui per identitatem est immanens; et secundum *esse ad*, sive quod dicit *relative*, et ad terminum vel principium, cui opponitur. His aliisque ad quæstionis intelligentiam prænotatis jam docet laudatus Theologus: I.) Personas divinas non constitui formaliter per proprietates sub ratione formalitatis *absolutæ et secundum esse in*, sed sub ratione formalitatis *relativæ et secundum esse ad acceptas*, quia, ut docet Aug. *De Trin.* V. 5, 8, quidquid ad se, et non aliud dicitur, ad substantiam pertinet, ideoque non ut ratio personæ formaliter constitutiva haberipotest; II.) Personas divinas formaliter constitui D *per proprietates relativas, prout hæc dicunt relationem,*

Πατέρα κατονομάζουσιν; εἰ μὲν ὅτι Θεὸν γεννᾷ τὸν Γίδην, ἀλλοῦς τοῦτο τῆς πατρικῆς ἔξαρτετον ὑποστάσεως· ὁ δὲ Γίδης οὐ θεογόνος. Γίδην μὴ γεννῶν· εἰ δὲ τὸ γεννᾶν καὶ προβάλλειν καὶ ἀμφω συνάγοντες εἰς ταῦτὸν θεογόνον οὕτω τὸν Πατέρα φασίν, οὐδὲ θεοῦ γόνος καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ πῶς μονογενῆς Γίδης; Notandum tamen subtilius et plenius quæstionem, cur progressio Verbi *generatio* sit, non item processio Spiritus sancti, a theologis ita dirimi, ut plerique dicant rationem in eo esse, « quod actio prior sit perfecte assimilativa termini cum principio et Verbum secundum esse personale sit similitudo perfecta, seu imago Patris qualis actio et imago non habeatur respectu Spiritus sancti. » Ita H. Kilber Theol. Wirceb. disp. 6, n. 376. Cf. Thom. Sum. 1, q. 27. a. 4. in corp.

non autem ut originem formalem exprimunt (44), quia forma constituens [232] personam concepidebet ut aliquid personae intrinsecum, fixum et permanenter existens, quod ipsa perseitas aequa ac subsistentiae ratio videtur exigere, nihil vero ejusmodi in conceptu formalis originis apparat; deinde quia origines utpote actiones, quae suppositorum sunt, non constituant supposita producentia sed secundum nostrum intelligendi modum supponunt. « Speciem de paternitate. Hæc enim in divinis ut relatio transcendentalis ab actione ipsa non constituitur, et ut principium quo proximum generationis ante originem presupponitur et ut subsistens forma antecedit terminum ejusque productionem. De spiratione autem activa cum constet, ne hanc quidem constituere Patrem, aut Filium, sed secundum rationem supponere jam constitutos per paternitatem ac filiationem; multo minus origo vel actio spirativa tanquam illarum personarum forma constitutiva cogitari poterit. Quod attinet ad personas productas, haec in conceptu formalis universim dicunt rationem termini et producti, speciatim vero rationem vel Verbi vel Spiritus subsistentis; sed certum est, viam ad terminum, productionem infieri, actionem dictionis aut amoris adhuc quasi fluentem *anteire*, non constituere terminum ipsum, productum completum, et Verbum ac Spiritum perfectum. » Denique observat (n. 386): « Quanquam ex dictis omnis proprietas hypostatica sit relativa, tamen nec omnis relativa nec omnis notionalis proprietas est hypostatica. Cum enim haec per modum determinantis ad esse personale, proprium ac incommunicabile, concurrere debeat; illius ratio et formalitas nec innascibilitati nec spirationi activæ congruit. Non innascibilitati, quia juxta Aug. *De Trin.* v, 6. Nec ideo quisque pater, quia ingenitus, nec ingenitus ideo quia pater; adeoque ab innascibilitate pater in esse patris ac personæ nec determinatur nec constituitur. Neque etiam spirationi activæ. Quamvis enim haec propria sit Patri et Filio, tamen nec illum in esse Patris, nec hunc in esse Filii [233] determinat; alioquin, cum utriusque sit communis, Pater esset Filius et vicissim Filio paternitas conveniret. Unde habet se respectu utriusque, sicut essentia, commune pluribus et determinabile; dumque constituit Patrem et Filium in esse spiratoris distincti a Spiritu sancto, illis suppositis in sua persona jam constitutis concipitur supervenire haec relatio, tanquam perficiens explicitam eorum distinctionem. » Sed ad præsentem tractationem sufficit simplex haec demonstratio:

(44) Cf. Bessarion *Resp. ad Marc. Eph.* c. 18 (Cod. Mon. 27 f. 230 a.): Πρώτως καὶ κυρίως αἱ ἀναφοραὶ ὑφιστῶσι, καὶ διαχρίνουσι, ἐπομένως δὲ καὶ αἱ πρόδοσι, καθόσον ταῦτά εἰσι πράγματι ταῖς ἀναφοραῖς.

(45) Bessarion *Resp. ad Marc. Eph.* cod. Mon. 27, f. 229 b. Λύττα τὰ θεῖα πρόσωπα ὑποστάντα αἱ ὑποστατικαὶ εἰσιν ἰδιότητες. Vide Thom. § 5, citatum.

A Quælibet persona non nisi unam constitutivam proprietatem habere potest, quia constitutivæ proprietates realiter idem sunt ac personæ subsistentes et cum his identificantur (45); unde Pater, si duas haberet ejusmodi proprietates, non una persona esset, sed duæ. Proinde Pater non simul paternitate et spiratione constituitur, sed aut paternitate aut spiratione. Sed Pater paternitate manifeste constituitur: Pater dicitur et est quia generat Filium; et ante Spiritum concipitur Filius, ante spirationem generationem; universa denique traditio paternitatem ut constitutivam Patris tesseram spectavit, ut supra (§ 5) ostensum est. Jam vero si spiratio Patrem non constituit, neque rationi Filii ullo modo opponitur, ea non Patris est propria, sed Patri Filioque communis (46). Uberius id evolventem Bessarionem art. seq. § 13, adducemus.

B 8. Sequitur tertium effatum: *Pater est principium eorum quæ ex ipso sunt non ratione naturæ, sed ratione personæ* (c. 15), quod apud Photii asseclas, ut Beccus advertit (in [234] *Camat. G. O.* II, 291), in axioma transiit. Lex hoc arguit contra Beccum Georgius Cyprius (apud Becc. in tom. *Cypr. G. O.* II, 158 seq. 236, 237). Viderunt orthodoxi satis acute, non simpliciter illud negari posse, habere tamen apud Photium pravum quemdam sensum minime tolerandum. Hinc laudatus Byzantinorum patriarcha adversario quidem concedit (l. c. c. 11, p. 237), Patrem non ratione naturæ, sed ratione personæ esse causam eorum quæ ex ipso; sed ibi cum Photianis naturæ respectum prorsus excludi naturamque ab hypostasi separari vetat; meliusque ex Patribus dici propugnat (c. 15, p. 246) τοῦ λόγῳ τῆς ὑπόστασις τοῦ λόγῳ τῆς φύσεως principium esse Patrem. Certum est essentiam ab hypostasi non nisi ratione differre, neque οὐσίαν ἀνυπόστατον neque ὑπόστασιν ἀνούσιον cogitari posse, ut Thomas (p. 1, q. 39, a. 1) et Petavius (*De Trin.* VII, 15, 13 seq.) declarant. Id nec ipsi schismatici prorsus diffitentur; id Gregorius Cyprius (apud Becc. l. i *Const.* c. 5, 6; in tom. *Cypr. orat.* 2, c. 5; *G. O.* II, 156 158, 258) concedit (47). Hinc Georgius Trapezuntius ad Jo. Cubocl. c. 11 (*G. O.* I, 491 seq.): « Quomodo concipies hypostasin, si in essentia ipsam non consideraveris? Essentiam enim et naturam absque hypostasi universaliori quadam modo intelligere possumus; quare et nonnullis visum est, eam universe subsistere. At enim hypostasim concipere et enuntiare non simul considerata aut concepta essentia modis omnibus fieri nequit. Ideo et cum ingenitum et procedens hypostaticas proprietates

(46) Ibid. f. 229 a. Ἐπεὶ γὰρ ἔκαστον πρότωπον ἔνι τινι μόνον ἴδιωματι συνιστάται, ἢ τῇ τοῦ γεννήση ἢ τῇ τοῦ προβάλλειν ἴδιότητι συνισταθεῖ τὸν Πατέρα ἀνάγκη· ἀλλὰ Πατήρ διὰ τὸ γεννήση λέγεται καὶ ἔστιν. "Ωστε οὐ τὸ προβάλλειν αὐτοῦ τὸ πρόσωπον συνιστᾶ· μὴ δὲ ἴδιον τοῦ Πατρὸς μόνου μηδὲ συστατικὸν καὶ τῷ Γίγῳ ἔστι κοινόν.

(47) Sic et Marcus Ephes. syllog.; Cod. Mon. 27 f. 222 b.

dicimus, essentiam intelligimus, quæ in speciali ingenio, geniti et procedentis hypostasi consideratur. Neque enim in nudas proprietates credimus, neque eas essentias segregare, sed circa essentiam segregari confitemur (48). » Similiter Beccus, l. I, *Ad Const. c. 8* [235] (*G. O. II*, 160 seq) rem exponit et concordanter reliqui tradunt: quod si Spiritus est ex Patris hypostasi, est simul ex ejus essentia.

9. Priusquam vero uberius Photii effatum discutiatum, connexum cum his plurimorum Græcorum effugium considerandum est, quo ad elidendos successum Patrum textus sibi contrarios eorum tamen verbis coacti concedunt, Spiritum sanctum esse *ex essentia Filii*, sed *ex hypostasi Filii* esse pertinaciter negant (49). Sed id irrito conatu fieri cordati theologi demonstrant. Ac primo exinde, quod, ut diximus, hypostasis ab essentia et essentia ab hypostasi reipsa separari nequit. « Qui ex natura et essentia Filii, ait Georgius Trapezuntius (*De una S. Eccl. c. 5*; *G. O. I*, 543, 544), asserit Paracletum procedere, ex ipsa hypostasi Filii asserit. Haud enim fas est, hypostases nudas absque natura (ὑπόστασις ψιλὰς χωρὶς φύσεως) concipere, neque naturam sine hypostasi φύσιν ἀνυπόστατον, absolute in omnibus et in Deo ipso. » Et rursum alibi (ad *Joan. Cubocl. c. 11*; ib. p. 490, 491): « Quidquid generatur proceditque in existentiam, [236] aut est *ex hypostasi* tantum quia hypostasis est, aut *ex essentia* et *natura* tantum, et absque hypostasi considerata, aut *ex utraque*, *ex natura* scil. vel essentia, quæ in hypostasi est et in hypostasi concipiatur. Secundum neque Græci ipsi dixerint; namque absurdum, ut videtur, existimant, quod inde sequitur; ejusdem siquidem naturæ Trinitas confunderetur, adeo ut ex tribus unumquodque, et ex se ipso et ex aliis esset; proptereaque *ex hypostasi*, qua hypostasis est, (ἡ ὑπόστασις) existimant esse procedens et generatum. Heu vesaniam! Etenim si hypostasis, qua hypostasis est, generat atque producit, erit *ex hypostasi* hypostasis secundum idem (καὶ αὐτό), et sic non erunt hæc naturæ, sed hypostasis.... Sancti vero tradunt: Sicut Filius ἐκ τῆς ἐνυποστάτου φύσεως τοῦ Πατρὸς καὶ οὐσίας genitus existens ideo generanti Filius et consub-

(48) Οὐσίαν μὲν γὰρ καὶ φύσιν χωρὶς ὑπόστασεως καθολικώτερον νοεῖν δύνατόν διὸ καὶ δοκεῖ τις καθόλου δρίστας δύστασιν δὲ νοῆσαι τε καὶ εἰπεῖν μὴ συνοομένης ἡ καὶ προνοομένης τῆς οὐσίας τε καὶ τῆς φύσεως πάντη ἀδύνατον. Διὸ καὶ δταν τὸ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν δύστατικὰς ἴδιότητας λέγωμεν, τὴν ἐν ἕδικῇ ὑπόστασι θεωρούμενην οὐσίαν νοοῦμεν. Οὐ γὰρ εἰς ψιλὰς ἴδιότητας πιστεύομεν, οὐδὲν οὐσίας ἀφορίζειν ταῦτα, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ἀφορίζεσθαι δύολογούμεν.

(49) Photius ep. ad Zachar. Armenorum Cathol. (Lat. apud Mai *Spicil. Rom. X, II*, p. 456) hæc habet: « Spiritus sanctus Patrem Filiumque glorificat, quippe qui de illorum substantia accipiens creaturas innovat. » Fortasse hoc dictum eodem modo quo posteriores Græci intellexit; probabile est eum ad Armenos scribentem, qui hoc in dogmate cum Romana Ecclesia sentiebant (*Vide Tschamtschean*

A stantialis Genitori est: ita Spiritus sanctus ἐν τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Πατρὸς φύσεως διὰ τῆς ἐνυποστάτου τοῦ Γενοῦ οὐσίας processionis modo habens esse ideo Patri et Filio consubstantialis est (50) (p. 493). Cf. Maxim. Chrysoberg. *De proc. Spirit. sanct. c. 5*. (*G. O. II*, 1086.) Præterea sane erat, cur contra Eunomianos ac Macedonianos Patres inculcarent, Spiritum sanctum esse *ex essentia* Patris et Filii; videlicet ne creatura putaretur, ut consubstantialitas cum Patre et Filio ostenderetur; ut non ex mera voluntate originem habens appareret; ex Filii hypostasi eum prodire ac per Filium esse illi ultero concesserunt, Rem luculenter tractant J. Beccus, *O. I, De una Eccl. c. 29* seq. (*G. O. I*, 144, 150 seq.) et Georg. Trapezuntius (ib. p. 546, 547), qui advertit, merito in Patrum scriptis inculcari, φύσει Filium ex Patre esse et κατὰ φύσιν Spiritum [237] *ex Patre et Filio*, ut ostendatur, ὡς οὐχ ἡ βούλησις αἵτια, ἀλλ' ἡ φυσικὴ δύναμις ἐνοῦσα ἀλλῷ μὲν τρόπῳ μόνῳ τῷ Πατρὶ, τῷ κατὰ γέννησιν, ἀλλῷ δὲ Πατρὶ δύο καὶ Γενῷ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν. Deinde tertio ostendunt theologi, propositionem ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Γενοῦ esse Spiritum, non eo pertinere nec unice nec principaliter, ut consubstantialis Filio declaretur. Nam, ut recte disputat Beccus ep. ad Agallian. (*G. O. I*, 360 seq.), differunt omnino hæc propositiones: Paulus est ejusdem naturæ cum Petro, et Paulus est *ex Petri essentia*; posterior dicit Pauli parentem Petrum, prior non item. Duo angeli, duæ animæ sibi sunt consubstantiales; neque tamen unus angelus *ex essentia* alterius angeli vel anima *ex essentia* alterius animæ esse dici vel cogitari potest. Accedit, quod si itares se haberet, et Filius *ex essentia* Spiritus, et Pater *ex essentia* Filii esse dicendus foret, quod nemo tamen admittit. Rursum *ex Patribus* iisdem patet, penes eos idem esse dicere *ex Filio*, *ex persona* Filii, *ex essentia* Filii; hæc sæpenumero tum conjunguntur tum convertuntur (51). Postremo perspicuum est, Filium esse *ex Patris essentia* et simul *ex Patris persona*, modo illud modo hoc pronuntiari, utrumque etiam simul; idem proinde dicendum, si Spiritum *ex essentia* Filii esse audimus. Cf. Beccum *De una Eccl. c. 29* seq.

D *Hist. Armen. III*, p. 234 et Avedichiam *Sopra la processione dello Spirito santo*, Venezia 1824), callide hac expressione suum de Spiritu sancto placitum oculuisse et obvelasse, ne ad unionem cum Ecclesia Constantinopolitana sollicitatos hæreos manifestatione deterret.

(50) Sic Georgius Cyprius, Demeirius Crysolaras aliquique apud Beccum l. I, ad *Const. et orat. 2* in tom. Cyprii (*G. O. II*, 150 seq. 254) et Allatium *Contra Hotting.* p. 331, et Marcus Ephesius in *conc. Florent. sess. 18 et 19.* (Har. IX, 208, 209).

(51) Sic v. g. Cyrillus lib. II, *Thes.* (ap. Niceph. Blem. *orat. 2*, c. 6. Cf. Beccum *epigr. I, G. O. I*, 47; II, 528, 529): 'Ανάγκη γὰρ τὸ Ηνεῦμα τῆς οὐσίας ὑπάρχειν δύολογεῖν τοῦ Γενοῦ ὡς γὰρ ἐξ αὐτοῦ κατὰ φύσιν ὑπάρχον καὶ ἐπὶ τὴν κτίσιν παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον τὸν ἔγκαινον συὸν ἐργάζεται.'

64; orat. 2, in tom. Cypr. c. 4 seq. tota epigrapha 12 (G. O. I, 144 seq., 208 seq., II, 257 seq., 624 seq.) Allatum Enchir. c. 8. p. 17 seq. Jo. Theol. in conc. Flor. sess. 19 (Hard. IX, p. 217 et s^ep^e). Disputarat Georgius Cyprius (apud Beccum G. O. II, 233, 234, 256) hunc in modum: Communis [238] essentia non est causa hypostaseos, cum neque generet neque producat unquam, verum essentia cum proprietatibus (ἢ μετ' ἁδικαστῶν οὐσία), quae ipsam hypostasin notat. Porro Beccus id libenter admittit; verum petit, an solus Pater essentia cum proprietate habendus sit; id si affirmetur universim, pugnam cum Patrum doctrina esse apertam; si vero producendi proprietas uni Patri vindicetur, gratis hoc omnino supponi ac sine ullo testimonio traditionis (cf. § 5 seq.). Præterea, arguit, dum conceditur Spiritum esse ex essentia Filii, ut ex essentia Patris, essentia vero Patris cum proprietate hic intelligitur, etiam essentia Filii μετ' ἁδικαστῶν cogitari debet, quae est hypostasis, ut ait ipse adversarius. Neque dicendum, alio sensu dici ἐξ οὐσίας τοῦ Πατρὸς, alio ἐξ οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, hocque posterius ad unitatem essentiæ referendum; sic enim et Spiritus ex suamet essentia esse dicendus foret (orat. 1, in tom. Cypr. c. 11, l. c. 235, 236. Cf. orat. 2, c. 2, p. 255). Rem usiversam acutigisse videtur card. Bessarion, dum scribit epist. ad Alex. Lasc. c. 7 (Hard. IX, 1063, 1064): « In sancta Trinitate, quod ex substantia alicujus est, ex persona quoque ejus sit necesse est,... » cum substantia et persona *realiter* unum sint et non nisi ratione distinguantur; secus forent uti tres personæ, ita et tres essentiæ. *Distinctio hypostasis et naturæ rationis est, unitas vero realis;* contra in nobis hominibus est. Nam in nobis unitas quidem naturæ cum cujusque persona rationis, distinctio vero realis est; alia namque res est humanitas ipsa, alia hujus personæ individuatio. Quare quemadmodum sumus multæ personæ, ita etiam multi homines. Quo fit, ut quod sit ex natura alicujus hominum, non necessario etiam sit ex ejus persona. *In sancta vero Trinitate e converso est... Unitas essentiæ et personæ est realis, distinctio vero rationis.* (Cf. Jo. Theol. sess. 19 Flor.: Hard. IX, 224, 225.) Quatre quod ex essentia alicujus personarum est, ex persona quoque ejus necesse est esse. Si [239] igitur Spiritus ex natura et essentia Filii est, ut in plerisque locis tum alii doctores, tum vel maxime Cyrillus probat, ex persona quoque ejus est. At nostri dicunt: Ideo hæc dicuntur a doctoribus, ut consubstantialitas eorum comprobetur et ut ostendatur Spiritus ejusdem esse substantiæ cum Filio. Hoc autem quanto verius est, tanto magis pro Latinis facit. Tunc enim magis ejusdem substantiæ Spiritus cum Patre et Filio est, cum ex eorum substantia personisque eorum prodeat, hoc est procedat... Nam si hoc solum consubstantialitatem significaret, ut nostri putant, diceretur etiam Pater ex substantia Filii et Spiritus sancti vel Filius ex substantia

A Spiritus; sed hoc nec ausus est nec audebit aliquis dicere. Præterea cum essentia nec generet nec spiret, secundum theologos, item etiam secundum philosophos (et ipsi enim ubique dicunt operationes individuorum esse, non universalium et generum. Me enim *non homo simpliciter sed quidam homo genuit*) si igitur *operationes individuorum*, non universalium sunt, nec substantiæ simpliciter, quid aliud intelligendum est, cum essentiam Filii audimus et ex ea Spiritum prodire, nisi divinam ejus personam? Amplius: nec hoc nos lateat, quod qui hæc dicebant sancti doctores, contra Arianos et Eunomianos se opposentes hæc dicebant, qui Filium ex Patre, Spiritum ex (Patre et) Filiō asserentes ex substantia tamen eorum esse negabant, cum B dicerent, Filium, etsi ex Patre, non tamen ex ejus essentia sive natura, sed voluntate natum fuisse, Spiritum vero ipsum etiam ex Filiō, non tamen essentialiter, sive naturaliter, sed voluntarie. Quare Filium minorem Patre et alterius substantiæ asseverabant tresque in divinitate ponebant essentias. Patres igitur opinionem eorum tanquam falsam refellentes, non ex Filiō solum, sed etiam ex ejus substantia conabantur Spiritum sanctum esse probare, similiter Filium non ex Patre solum, verum etiam ex ejus essentia. [240] Considera ergo, quomodo ad hoc, quod hæretici dicebant, *ex voluntate, non ex essentia Filii* Spiritum esse, se opponerant; doctores, *ex essentia Filii* illum esse asseverantes; ad hoc autem, quod illi dicebant ex Filiō, esse, nullus contradixit; nec dixit non esse illum ex Filiō, tanquam et ipsi hoc sentientes (cf. II, § 7), et dicentes, esse ex essentia Filii, idem et ipsi intelligentes; ac si dicerent, *ex essentia et persona ejus*, et nos hoc idem dicentes. »

C 10. Natum ergo est: Si Spiritus est ex essentia Filii, est quoque ex ejus persona. Sed non minus ex dictis (§§ 8, 9) ratum est: Si Spiritus est ex hypostasi Patris, quoque ex ejus essentia. Sed essentia Patris jam Filiō communicata intelligitur, dum processio Spiritus sancti concipitur, Pater et Filius in sua quisque persona constitutus jam supponitur, dum de illa processione sermo habetur. Hinc suscitata a Photio quæstio, quanam ratione sit Pater principium Filii et Spiritus sancti, opportuna suggerit Latinis argumenta. Quod si dicatur Spiritus ex Patre *ut Patre* procedere, jam Spiritus dicetur filius ac Filii prærogativa destruetur; quod si dicatur procedere ex Patre *quatenus est Deus* vel *quatenus est spirator*, cum hic nulla relativa oppositio habeatur ad Filium, Filius nequit excludi. Ratiocinatur Theologi: Spiritus sanctus procedi ex Patre aut *quatenus est Pater* aut *quatenus est Deus*. Si prius, Spiritus sanctus necessario erit Filius, quod contra revelationem: si posterior, tum procedet etiam ex Filiō; quia nullum signum concipi potest, quo Pater sit Deus, quo Filius non æque sit Deus. Proinde aut duo Filii in Trinitate subverso personarum discrimine admittendi, aut processio Spi-

ritus sanctetiam a Filio rata est, Priorem argumenti partem ita effert Niceph. Blemmida (orat. *De proc. Spirit. sancti*, c. 22; *G. O.* I. 28); Εἰ Πατὴρ τοῦ Πνεύματος ὁ Θεὸς, ἐξ ἀνάγκης τὸ Πνεῦμα Γίος ὁ Πατὴρ γὰρ κυρίως Γίοῦ Πατὴρ καὶ πῶς ὁ Λόγος μονογενῆς, εὐ καὶ τὸ Πνεῦμα Γίος; Alteram sic evolvit Ratramnus [241] (l. III, c. 6, p. 297, 298) Athanasii doctrinæ insistens: « Testatur et Spiritum ejusdem substantiæ fore, cujus sit et Filius, quoniam exsistat *de unita Deitate Patris et Filii*; quod dicens liquido monstrat; quod procedat ab utroque; cum enim sit *Deitas Patris et Filii sic unita, aut nullam differentiam recipere possit, non potest procedere Spiritus de Deitate Patris, nisi procedat et de Filii*, quemadmodum nec de Filii Deitate, nisi procedat etiam de Patris; alioquin unita Deitas Patris et Filii non erit jam indifferens, si procedat Spiritus de Deitate Patris, et non pariter procedat de Deitate Filii; ac per hoc jam non erit unita, quod est impium et Arianum.» Confirmat dicta Hugo Etherianus (l. I, c. 8. p. 1203) ita scribens: « Si Spiritus non ut genitum ex Patre progreditur, Pater non emittit (*προβάλλει*) Spiritum ut genitor; nam si in eo qui (quod) genitor Spiritum Pater emitteret, Spiritus ex Patre ut genitum prodiret; at vero non est Spiritus ex Patre ut genitum; non enim duos filios, sed unum solum Pater habere ereditur; manifestum ergo, quod *non ut genitor* Spiritum Pater emittit. Amplius: Pater cum Spiritus emissor sit, aut in eo quo differt a Filio, ipsum emittit, aut secundum id, quo non differt. At in eo quo differt non emittit; nam in eo *quod Pater*, non emittit Spiritum, in quo solo a Filio differt. » Differt Pater a Filio nonnisi innascibilitate et paternitate (§ 5), quarum notionum prior nullam relationem nullumque respectum habet ad Spiritus processionem, posterior terminum talis originis ac principiatum ostenderet esse Filium; unde Pater nonnisi ex eo spirat, in quo a Filio non differt; et tunc spiratio activa est Patri Filioque communis. « Aperte datur intelligi, » ait Etherianus, « quod non in eo quo differt Pater a Filio, emittit spiritum sanctum, sed in eo quo communicat. » Et rursum (c. 15. p. 1209): Secundum quod (Pater) potest gignere, potest Filium habere; secundum vero quod potest emittere, non potest Filium habere. Quare secundum aliud potest gignere [242] ac secundum aliud emittere. » Quod si igitur Photii effatum, τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως Patrem principium esse Spiritus sancti, illud sibi vult, Patrem qualem, ratione paternitatis esse spiratorem, manifeste falsum est; quod si vero aliam uni Patri propriam notam intelligit ac quidem τὴν προδολήν, falsa est suppositio, hauc esse paternæ hypostaseos characteristicum idioma (§ 5 seqq.). Si denique nil aliud dicere vellet, nisi quod communi theologorum principio traditur, actiones esse suppositorum (cf.

(52) Sic Bessarion *Resp. ad Marci Eph.* c. 18, con. Mon. 27 f. 239 b. Τὴν θεαν τοῦ Πατρὸς ὑπό-

A Bessarionis verba § 9 præced.), verum quidem fore, sed ad rem præsentem non faceret.

11. Sed accuratius adhuc effatum istud perpendendum. Distinguunt theologi *principium quod generat* vel spirat, et *principium quo illud generat* vel spirat. Id optime exposuit Joannes Theologus in conc. Flor. sess. 18 (Hard. IX, 204): Quod producit vel generat, *persona* est; *principium vero quo vel per quod* (*ἀρχὴ δι’ οὓς γεννᾷ*) *est essentia, quæ aliis communicatur* [cf. Thom. I, q. 41, a. 5] (52). Hoc quod *communicatur* in generatione, *natura* est; *agens vero est hypostasis* τὸ κοινωνούμενόν ἔστι φύσις, τὸ δὲ ἐνέργον ἔστιν ὑπόστασις. Hypostases, pergit sess. 19. (ib. p. 216), sunt quæ generant vel spirant. Actiones sunt suppositorum (*αἱ ἐνέργειαι εἰσὶν τῶν ὑποστάσεων.*) Essentia est nomen abstractum; et hinc fieri nequit, ut ei conveniat generationis (vel spirationis) actio. *Substantia Patris et Filli est principium per quod spiratur Spiritus; principium quo sunt spirantes.* « Pater — ita idem in sess. 244 (l. c. p. 308, 309) — indistinctus ab essentia, imo vero ipse αὐτοουσία existens, non intelligitur distinctam habere essentiam ab hypostasi; non enim *re*, sed sola ratione distinguitur [243] paterna hypostasis a sua essentia. Est ergo Pater substantialis (*οὐσιώδης*) hypostasis et generat substantialiter Filium; et generatur Filius, substantialis et ipse hypostasis; et sunt quidem duæ hypostases, sed unus Deus et una amborum natura, cum qua Spiritus sanctus indistincte (*ἀχωρίστως*) intelligitur; et neque Pater est neque Filius, neque quid eorum, quæ sunt ad aliquid (*τῶν πρός τι*). Sed Spiritum, in quantum est Spiritus, ad spirantem (*πρὸς τὸν πνέοντα*) referri oportet. Quia vero Spiritus est Patris Spiritus, et Scriptura testatur illum esse quoque Filii Spiritum, spirantes sunt ergo Pater et Filius. » Quando ergo dicitur: « Pater non est principium ratione essentiæ, verum id est de principio proximo *quod generat* et spirat, non vero de principio remoto *quo generat* et spirat; verum non est, si essentia omnino excluditur, quæ est illud ipsum, quod tum generatione tum spiratione *communicatur*. Subdividunt præterea theologi *principium quo in radicale seu remotissimum*, quod in generatione æque ac in spiratione est ipsa divina natura; in *potentiale seu remotum*, quod est potentia actionis seu virtus agendi intermedia; in *formale seu proximum*, quod est forma aut vis actionis seu virtus agendi immediata. Communiter docent *principium quo proximum productirum esse solas proprietates personarum producentium, communicativum* vero naturam ipsam divinam (cf. Kilber l. c. c. 1, a. 2, n. 368 seq.). Deinde ὁ λόγος τῆς ὑποστάσεως cogitari potest vel prout consideratur persona per se universim et in abstracto vel prout persona talis intelligitur hac vel illa individuante affecta proprietas τινας εἰναι, ὡς τὸ δὲ εἴτε ἐξ οὗ, τὴν δὲ θελαν αὐτοῦ οὐσίαν ὡς τὸ φῶ.

tate. Patrem esse αἴτιον τῶν ἐξ αὐτοῦ ratione hypostaseos in abstracto nemo dixerit, cum sit absurdum; intelligitur hinc ut persona concreta. Sed nunc rursus quæritur, utrum Pater consideretur in proprietate constitutiva paternitatis, qua Pater est, an in alia proprietate, quæ ab illa distinguatur. Si primum, nonnisi ut pater Spiritus sancti spectari potest et [244] hic proinde erit Filius. Sane Patris nomen nonnisi relationem ad Filium notare Græci doctores omnes diserte docent (53); quomodo ergo Pater ut Pater spirat, nec tamen Spiritus erit Filius? Si vero alterum, ea proprietas, quæcunque demum ea sit, cum filiationi non opponatur, Filio etiam inesse ex superius demonstratis insertur. Ea vero alia esse non potest, nisi ἡ προσολὴ seu spiratio; hinc dum Pater dicitur γεννήτωρ καὶ προσολεὺς (§ 5), non qua Pater, sed qua Spirator Spiritum emittere dicitur (54); hæc vero proprietas hypostatica et uni Patri propria non est, imo et Filio convenit. Denique si a Photio hypostasis Patris intelligitur sine essentia, quomodo essentiam Spiritu communicat? Si vero intelligitur in essentia et cum essentia, quomodo Filius non participat? Undequaque ergo patet, ex Photii effato, quocunque legitimo sensu exponantur, nil contra Latinos deduci posse, imo variis modis contra ipsum exinde argui. Quod si eodem modo Spiritus principium esse Patrem, quo Filii est ἀρχή, contendat, eadem proprietate, eadem actione; jam Filius et Spiritus, generatio et processio confunduntur, plurimaque ex iis sequentur absurdis, quæ ipse Latinis hueusque objecit. Rem quoad [245] potiorem partem perspexit Hugo Etherianus, licet non satis accurate eam verbis exponat. Sic inter alia scribit (l. II, c. 4, p. 1217, 1218): « Dico, insufficientem esse factam divisionem, quæ Spiritum ex Filio aut ratione naturæ aut ratione personæ provenire significat, eamdem quippe cum habeant naturam, non est alter ex altero secundum substantiam; natura enim se ipsam quomodo pariat? Similiter autem neque secundum personæ rationem. Quemadmodum enim Pater non in eo, quod Pater, emitit, ita et Filius non in eo, quod Filius, causa principiumque Spiritus. Quapropter ex natura quidem Patris et Filii et ex persona, quæ est Pater, et quæ est Filius, nequaquam vero in eo,

(53) Naz. orat. 35, p. 573: Οὕτε οὐσίας ὄνομα ὁ Πατὴρ οὕτε ἐνέργειας, σχέσεως δὲ καὶ τοῦ πᾶς ἔχει πρὸς τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ ἢ ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα. Nyssen. I. II, contra Eunom., p. 434: Φανερὸν, δτὶ δὲ τοῦ Πατρὸς κλῆσις οὐκ οὐσίας ἔστι παραστατική, ἀλλὰ τὴν πρὸς Υἱὸν σχέσιν ἀποτηματίνει. Cf. Hugon. Ether., I. III, c. 18, p. 1257.

(54) Sic Manuel Cretens. apud Georg. Metoch. (G. O. 1036, 1037): 'Ο Πατὴρ καθὸ γεννῆται Υἱὸν, ὄνομάζεται Πατὴρ· καθ' ὃ δὲ ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα, οὐκέτι Πατὴρ, ἀλλὰ προσολεὺς ὄνομάζεται· ἔστιν οὖν ὁ Πατὴρ καὶ Πατὴρ καὶ προσολεὺς· ἐνὶ δὲ δύναματι σαναπτικῷ τούτων ὄνομάζεται πηγή. Sic plures alii πηγῆς nomine utramque notionem comprehendunt. Sed πηγὴ modo est causa προκαταρτικὴ et Patri soli tribuitur, modo principium quod-

A quod hic quidem Pater, hic vero Filius existit, sed in eo quod ei existentiam praestant, Spiritus esse habet, neque sunt duo principia, cum secundum Spiritus emissionem numerum non suscipiant. » Illud denique notandum, verbis illis λόγῳ τῆς ὑποστάσεως etc. potius insinuari principium quo, quam principium quod; licet autem essentia nec generet nec spiret, tamen secundum essentiam Pater generat, et Pater Filiusque spirant; (55) unde essentia ut principium quo remotissimum cogitatur. Photium autem dum dicit: Pater est causa ratione personæ, sub illa ratione principium quo intelligere propositio ipsa suadet, cujus subjectum est ipsum agens suppositum seu principium quod. Unde sic accepta propositio simpliciter negari potest. Principium enim quo est divina essentia secundum quod est activa spiratio, sicut essentia secundum quod est paternitas, est principium quo in generatione (Thom. in. l. I, dist. 7, q. 1, a. 2); hocque sensu docet Georgius Trapezuntius (G. O. I, 492): [246] Τὸ γεννῶν καὶ τὸ προσάλλειν φύσεως ἔργον εἶναι, φύσεως δὲ οὐ πάσης, ἀλλὰ περὶ ἣν ἡ τοῦ γεννῆν ἡ προσάλλειν ἴδιότης θεωρεῖται, prout est sive potentiae proprietatibus signendi vel spirandi affecta et modificata.

B 12. Jam cap. 17 in fine, deinde cap. 36 et 64 Photius ac cap. 9 Nicolaus Methonensis quartam proferunt πρότατον, ex qua non minus subtiliter argumentantur: *Quidquid in Trinitate dicitur, aut trium personarum commune est aut unius personæ proprium*; unde quod non est commune trium, id est unius proprium (τὸ ἐπί τῆς Τριάδος λεγόμενον ἡ ἐνός ἔστιν ἢ τῶν τριῶν sive ἢ κοινόν ἔστι τῆς Τριάδος ἢ μιᾶς ὑποστάσεως ἕδιον). Hoc principium pro causa Photiana confictum primam πρότατον habet Beccus (oral. 2 De injusta deposit. c. 24: G. O. II, 75), quam vel eo uno Patrum effato refelli notat, quod *Filio ac Spiritui commune sit ex Patre esse* (56). Sane τὸ ἐξ τοῦ Πατρὸς neque est trium commune neque unius personæ proprium; sed αἴτιατον εἶναι Filio ac Spiritui sancto convenit. Quod siita est, Photii axioma non est generaliter verum. Præterea ut arguit Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 11. G. O. I, 32, 53) mittere Spiritum sanctum commune est Patri et Filio; ergo nec est unius tantum nec trium simul. Hinc post Blemmidam, Beccum (l. c. et in Camat. An. G. O. II, 291, De una Eccl. 63 ibid. I,

C libet et tunc etiam Filio asseritur. Sic et Maximus ep. ad Marin. priori sensu αἴτιας nomen adhibet, de quo cf. Beccum l. iv ad Constantin. c. 1. (G. O. II, 203 seq.)

D (55) Bessarion c. 18 *Contra Ephes.* syllog. 35 (Cod. Mon. cit. f. 252 b.): Οὐκ ἀκούοις τῶν θεολόγων βοώντων, οὐσίαν μήτε γεννῆν μήτε γεννᾶθε; Κατ' αὐτὴν μέντοι τὸν Πατέρα γεννῆν καὶ τὸν Πατέρα τε καὶ τὸν Υἱὸν προσάλλειν τὸ Πνεῦμα εὑλαβῶς τε καὶ ἀμφὶ ἀρμοζόντως λέγεται.

(56) Κοινὸν Υἱῷ μὲν καὶ τῷ ἀγίῳ πνεύματι τὸ ἐξ τοῦ Πατρὸς. Greg. Naz. Or. in Heron. philos. 23. (Clem. 25.) ap. Const. Melit. orat., c. 23; G. O. II, 691. Id conceditur ad Andron. Camatero (apud Beccum G. O. II, 373).

206, 207 ; cf. p. 162 seq.), Constantiū Melite-
niotam (orat. 2, *De proc. Spirit. sancti*, c. 39; ib. II,
897) ita Leo Allatiū *Vind. syn. Eph.* c. 56, p. 360
Photianos premit : « Estne causatum sive effectus
(αἰτιατόν) in Triade ? Et illud estne commune Triadis
an unius hypostasis proprium ? Neutrum dicere va-
lent. Nam causatum, quod in Deo conspicitur, nec
est [247] Triadis commune, nec unius Triadis hy-
postasis proprium, cum sit commune Filii et Spiritus,
et non sit commune Patris. Et proprius ad rem :
Mittere Spiritum sanctum Patris et Filii est ; id vero
de Spiritu sancto nullo modo dicitur ; neque enim
fieri potest, ut idem sit mittens et missus. » (Cf.
eumd. *Enchir. Χερ. Σεβ.*, p. 100 seq.) Sic et ex Ma-
nuele Caleca et Bessarione Petavius *De Trin.* VII,
c. 15, n. 5, 6) : « Negant Latini nullam esse pro-
prietatem, quæ non aut tribus communis sit aut
unius tantum propria. Esse enim aliquam dicunt,
quæ duabus convenit. Nam quæ de Deo dicuntur,
aiunt Calecas et Bessarion, alia tribus personis com-
munia sunt, ut sunt absoluta omnia, aut quæ ad
creaturas ordinem habent, ut Creator, Dominus, etc.,
alia propria sunt, eaque vel duabus personis com-
petunt comparatis ad tertiam, ut Filio et Spiritui
sancto a principio procedere, Patri item et Filio Spi-
ritum mittere, vel uni tantum congruunt. » Falsum
proinde est illud principium : Quidquid in Trinitate
dicitur, aut est trium personarum commune aut
unius proprium. Neque dicatur, similia principia a
Latinis theologis stabiliri. Nam longe a Photii effato
differunt hæc catholicorum axiomata : Quidquid in
Trinitate dicitur, aut *absolute* dicitur aut *relative* ;
vel etiam : Omne quod de Trinitate prædicatur.
aut *commune* est aut *proprium*. In his sane disjunctio
est omnino adæquata. In priori axiome nulla
difficultas est, cum activa spiratio relationibus
comprehendatur : in altero τὸ proprium non sup-
ponit pro eo quod *uni* tantum personæ convenit ;
præterea nil vetat ne *commune* dicatur, quod vel
tribus vel duabus personis convenit, et *proprium*,
quod uni exclusis duabus vel duabus exclusa una
aptatur, dummodo oppositionis ratio ubique servetur
Sane τὸ εἰς αἵτιας εἶναι Gregorius Naz. (l. c.) dicit
Filio et Spiritui κοινόν, Gregorius vero Nyssenus
Or. in Domin. Orat. apud Beccum G. O. I, 163 ; II,
522, 523) τοῦ γίοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος τόπον ; utram-
que sane dici posse ; hinc et Nyssenus pergit :
[248] Κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ γίῳ καὶ τῷ Πνεύματι τὸ μὴ
ἀγεννήτως εἶναι κ. τ. λ. Cum spiratio activa Patri et
Filio competat, utriusque *communis* est, utpote non
propria unius Patris nec propria unius Filii ; potest
etiam dici *utriusque propria*, prout est incommunicabi-
lis Spiritui sancto et pertinet ad duas personas spi-
rantes exclusa spirata. Tritum est apud Theologos,
commune in Trinitate esse absolutum, proprium
vero relativum ; hoc pacto spiratio activa, quæ re-
latio est, recte dicitur duarum personarum Patris
et Filii, *propria*, sicut passiva spiratio propria

(57) Hæc omnia, sicut et sequentia, Allatiū de-
sumpsit ex Gregorio Trapezuntio, quem ipse ante

A est Spiritus sancti. « Licet sint quatuor relationes
in divinis, » ait S. Thomas (q. 30, a. 2, ad 1), « tamen
una earum, spiratio, non separatur a persona Patris
et Filii, sed *convenit utriusque*. Et sic licet sit relatio,
non est tamen *proprietas* (sensu stricto theologico,
cf. § 5), *quia non convenit uni tantum personæ*, nec
relatio personalis, id est, constituens personam. Sed
hæc tres relationes : paternitas, filiatio et processio
dicuntur proprietates personales, quasi personas
constituentes. » (Cf. q. 28, a. 1, 3, 4 ; q. 32. a. 3.)
Licet ergo catholici admittant axioma : Quidquid in
Trinitate dicitur, aut commune est sive absolutum,
aut proprium sive relativum : jure tamen rejiciunt
Photii effatum : Quidquid in sancta Triade prædicatur
aut *tribus* personis *commune* est aut *unius personæ pro-
prium*. » Sed hæc ex dicendis adhuc manifestiora erunt

13. Si falsum est hoc Photii principium, falsum
pariter est illud, quod corollarii ad instar inde dedu-
citur : *Nil est duabus in Trinitate personis commune*
(μηδέν τι εἶναι τοῖς δύοις προσώποις ἐπὶ τῆς ἀγίας
Τριάδος κοινόν) ; sed si quid duabus personis com-
mune sit, id et tertiae commune erit. Unde cum
Photio (cap. 6) arguunt Schismatici : Si spiratio
activa sit Patri et Filio communis, communis erit
et Spiritui sancto. Patres interdum concludunt, quæ
communia sunt Patri et Filio, communia quoque esse
Spiritui sancto ; at enim dum ita ratiocinantur, *de
ipsa divina substantia* [249] *ejusque attributis*
agunt, non vero de relationibus ; de iis quæ absolute
dicuntur, non de iis quæ dicuntur ad aliquid, ut
recte advertit Georgius Trapezuntius (*De proc. Spi-
ritus sancti*, ad Jo. Cubocl. n. 24. G. O. I, 519
seq.) ; ne vero id ad relationes et notiones exten-
datur, id per se ea velant, quibus superius axioma
convellunt (cf. Allat. *Ench. l. c. p. 103*). « Licet enim,
ita Leo Allatiū (*Vind. syn. Eph.* p. 361, 362), Nazian-
zenus dicat, quæ Patri et Filio insunt, ea inesse
quoque spiritui (τὰ τῷ Ιηστρὶ καὶ Γίῳ προσόντα τῷ
Πνεύματι ἐνεῖναι), sciant divinum illum virum de
Divinitate contra Pneumatichos verba facere,
qui non de discernendi vim habentibus, sed de Spi-
ritus Divinitate tractabant. Ethæc est doctrina ipsius
Cyrilli scribentis : Quibus enim Spiritus communis
est, illis prorsus et quæ essentiæ sunt, separata non
fuerint (art. præced. § 10, nota 6). Cyrillus ait, Spi-
ritum esse communem Patri et Filio ; ut enim Patris,
ita dicitur et Filii, nec tamen dicitur Spiritus Spiritus,
ne duo Spiritus insinuentur. Et ut magis in univer-
sum res pertractetur, in sanctissima Triade *tres* con-
siderantur *conjunctiones*, et in singulis quid commune
duabus reperitur. Sic cum *ingenitum* duobus modis
dicatur, et cum *absque principio* est, et dicimus Pa-
trem *ingenitum* ; et cum *non per modum generationis*
veluti Filius, et tum Spiritus *ingenitus* est. Pari
ratione et *genitum*... et quod *principium* habet et
quod naturaliter, hoc est per modum processionis
exsistit ; et *oppositum* : quod *principium* non habet et
per modum processionis non exsistit (57). Photius :
ediderat Gr. orth. I, p. 520 : 'Ἐπὶ τῆς μακαρίας
Τριάδος τρεῖς θεωρούνται συνδυασμοὶ καὶ ἐφ' ἔκαστου

genitum et quod a principio [250] *est, dicitur, et quod* per generationem est; non procedens dicitur tum quod a nullo principio est, tum quod per modum processionis non existit. « Quæcum ita sint, *ingenitum* secundo suo significatu *Patri et spiritui commune* est; nullus enim ex ipsis per generationem est; *genitum* primo significatu *commune* est *Filio et Spiritui*; ulerque enim ex causa est; et per modum processionis non existere rursus secundo significatu est *commune Patri et Filio*; nulli enim ex his modo esse competit (58). Male ergo ratiocinantur schismatici: quæ duobus communia sunt, esse et tribus. Cum enim quæ discernunt hypostases (τὰ διακριτικὰ ὑποστάσεων) tum secundum principium et finem (κατὰ τε ἀρχὴν καὶ πέρας), tum secundum oppositionem (κατ’ ἀντίθεσιν) considerentur, primum si communiter accipiatur et ut duo, duobus inest et secundum principium et secundum finem. Et communissimum est omnium eorum, quæ secundum discretionem accipiuntur et tanquam aliquod universale, ex causa esse. Hoc erga principium causa vocatur, erga finem (terminum) effectus (causatum). Et quemadmodum absurdum non est, τὸ ex causa esse duobus inesse, quod tamen revera inest *Filio et Spiritui*, ita absurdum non fuerit, imo necessarium est *causam in duobus* considerari, ut medium fiat re ipsa *medium* et vera conjunctio extrema colligans [251] eo quod unum effectus sit, alterum causa [unius effectus alterius sit causa] (59). Si vero secundum oppositionem, una oppositionis pars in duobus plane consideratur: sic *genitum et ingenitum, et procedens et non procedens* duobus *commune* appareat. Cum enim Trinitas re ipsa sit Deus, si quo modo una hypostasis a duobus secernitur, id per oppositionem assumptum necessarioν τι εύρισκεται τοῖς δυσι. Τοῦτο δὲ ἔσται φανερὸν, εἰ πρῶτον διασαφῶμεν τὴν λέξιν, ἵνα μὴ τῇ ὄμωνυμίᾳ ταραττώμεθα. Τὸ ἀγέννητον διχῶς λέγεται, τὸ τε ἀνάρχως εἶναι, ὡς δταν λέγωμεν. ὁ Πατὴρ ἀγέννητος, καὶ τὸ μὴ γεννητῶς ὡς ὁ Γίος, ὡς τὸ Πνεῦμα ἀγέννητον. Καὶ τὸ γεννητὸν ὄμοιῶς, τὸ τε ἀρχὴν ἔχον, καὶ τὸ φυσικῶς ἥτοι κατ’ ἐκπόρευσιν δύν, καὶ τούγαντον τὸ μὴ ἀρχὴν ἔχον καὶ τὸ μὴ κατ’ ἐκπόρευσιν δύν. Ήας postrema minus concinne dicta sunt et lacunæ suspicionem ingerunt; attamen lexīus est utroque Allatii loco idem. Sensum in sequ. restituimus.

(58) Georg. Trapez. I. c. Τούτων οὕτως ἔχόντων τὸ ἀγέννητον κατὰ τὸ δεύτερον σημαίνομενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι κοινόν· οὐδενὶ γάρ τούτων γεννητῶς τὸ εἶναι· τὸ δὲ γεννητὸν κατὰ τὸ πρῶτον σημαίνομενον Γίῳ καὶ Πνεύματι κοινόν· ἀμφω γάρ ἐξ αἰτίου· καὶ τὸ ἀνεκπορεύτως εἶναι πάλιν κατὰ τὸν δεύτερον τρόπον Πατρὶ καὶ Γίῳ κοινόν· οὐδενὶ γάρ τούτων τοιούτῳ τρόπῳ τὸ εἶναι.

(59) Ib. p. 521: Τὸ μὲν πρῶτον, εἰ κοινῶς τις λαμβάνει, καὶ κατ’ ἀμφω, δυσὶ πρόσεστιν, καὶ κατὰ τὴν ἀρχὴν δηλονότι, καὶ κατὰ πέρας· κοινότερον γάρ πάντων τῶν κατὰ τὴν θελαν διάκρισιν λαμβανομένων, καὶ ὡσπερ καθόλου, τὸ κατ’ αἰτίαν· τοῦτο πρὸς μὲν τὴν ἀρχὴν αἰτίον λέγομεν, πρὸς δὲ τὸ πέρας αἰτιατον. Καὶ ὡσπερ οὐκ ἀπόπον τὸ αἰτιατὸν ἐνεῖναι δυσίν, ἀλλ’ ἀληθῶς πρόσεστιν Γίῳ καὶ Πνεύματι, οὕτως οὐκ ἀπόπον, μᾶλλον δὲ ἀναγκαῖον, τὸ αἰτίον ἐν δυσὶ θεωρεῖσθαι, ἵνα τὸ μέσον γενηται τῷ πράγματι μέσον, καὶ ἀληθής σύνδεσμο, τὰ ἄκρα τυνάπτων, διὰ τοῦ μὲν αἰτιατὸν, τοῦ δὲ αἰτίον εἶναι. Textum Allatii,

A sario duobus inheret. Quod enim ex tribus unum demit, duo prorsus relinquunt. Nam absque generatione sive principio esse Patrem a Filio et Spiritu separat; proptereaque *commune* est *Filio et Spiritui* ex principio esse. Per modum generationis existere personam Filii constituit illo a duobus separalam; ideoque illi *oppositum Patri et Spiritui* inest. Par ratione processionaliter (ἐκπορευτῶς) esse separat Spiritum a Patre et Filio; et ob hoc non per modum processionis existere (τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι) quod illi opponitur, *Filio et Patri* necessario *commune* est (60). » Sic [252] acutissime philosophatur Georgius Trapezuntius ad Joan. Cubocles concluditque: « In omnibus itaque discernentibus sive hypostasin constituentibus, si *proprium* hypostasis accipias, B *quod discernitur ad duobus, id per oppositionem sumptum*, si in duabus reliquis Trinitatis hypostasis consideratur, *proprium* est, cuius dicitur; sin minus, male attributum est hoc *proprium*, proptereaque cum *ingenitum* sive absque principio *proprium* sit Patris, et per generationem esse Filii, et per processionem esse Spiritus sancti, *genitum, et ingenitum et non procedens* reliquis duobus *commune* fuerit, secundum illum, qui ex oppositione infertur, significatum (61). Ita ex Trapezuntio Allatius. Ne vero quis ea non nisi e posterioribus theologis petita existimet, illico idem Allatius (l. c. p. 365) Gregorii Nysseni præclarum afferit testimonium, quod est hujusmodi: « Sed quemadmodum sine causa esse solius Patris est, quod neque *Filio* neque *Spiritui* adaptari potest, sic vice versa ex causa esse, quod est *proprium Filii et Spiritus sancti*, de Patre intelligi alienum a natura est. Cum vero *Filio et Spiritui* *commune* sit, *ingenitos* non esse, ne confusio circa subjectum introducatur, quem supra damus, nonnihil ex ipso Trapezuntio, ubi opus erat, immutavimus.

(60) Ib. p. 521, 522: Εἰ δὲ κατ’ ἀντίθεσιν, τὸ ἐν τῆς ἀντίθεσεως μέρος δυσὶ πάντως ἐπιθεωρεῖται· οὗτο καὶ τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἐκπορευτὸν καὶ ἀνεκπόρευτον δυσὶ κοινὸν ἀνεραίνετο· ἐπειδὴ γάρ Τριάς ἔστι τῷ πράγματι ὁ Θεὸς, εἰ τινὶ μίᾳ τῶν ὑποστάσεων τοῖν δυοῖν διακρίνεται, τοῦτο ἐξ ἀντίθεσεως λαμβανόμενον ἐξ ἀνάγκης δυσὶ προσέσται. τὸ γάρ ἀπὸ τριῶν ἐν ἀφαιρούν δύο πάντως ἀπολείπειν καὶ παῖδες καὶ γυναικες ὄμολογοις εἰναι ἀν... Τὸ μὲν γάρ ἀφεννήτως ἥτοι ἀνάρχως εἶναι Γίον τε καὶ Πνεύματος τὸν Πατέρα διακρίνει· διὰ τοῦτο κοινὸν Γίῷ καὶ Πνεύματι τὸ ἐξ ἀρχῆς εἶναι· τὸ δὲ γεννητῶς εἶναι· τὸ τοῦ Γίοῦ συνίστησι πρόσειπον τοῖν δυοῖν αὐτὸ διακρίνον· καὶ τούτου χάριν τὸ τούτῳ ἀντικείμενον Πατρὶ καὶ Πνεύματι πρόσεστιν· ὄμοιῶς καὶ τὸ ἐκπορευτῶς εἶναι διίστησι τὸ Πνεῦμα Πατρὸς καὶ Γίον· καὶ διὰ τοῦτο τὸ μὴ ἐκπορευτῶς εἶναι, διπερ ἐκείνῳ ἀντικείται, Γίῳ καὶ Πατρὶ κοινὸν ἐξ ἀνάγκης.

(61) Ib. p. 522: 'Επὶ πάντων γοῦν τῶν διακρίτικων ἥτοι ὑποστατικῶν, ἐὰν τὸ ίδιον τῆς ὑποστάσεως λαμβάνης, φ διακρίνεται τοῖς δυσὶ, τοῦτο ἐξ ἀντίθεσεως λαμβανόμενον, εἰ μὲν ἐπιθεωρεῖται ταῖς λοιπαῖς τῆς Τριάδος δυσὶν ὑποστάσεσιν, ίδιόν ἔστιν οὐ λέγεται· εἰ δὲ μὴ, κακῶς ἀπεδόθη τὸ τοιοῦτον ίδιον· διὰ τοῦτο ίδιος τοῦ ἀγεννήτου ἥτοι ἀνάρχου τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ γεννητῶς εἶναι τοῦ Γίοῦ, τοῦ δὲ κατ’ ἐκπορευτῶν τοῦ ἀγίου Πνεύματος, τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον καὶ ἀνεκπόρευτον δυσὶ τοῖς ἀπολειπομένοις κοινὸν κατὰ τὸ αὐτὸν ἐξ ἀντίθεσεως σημαίνον.

rursus potest immista in proprietatibus eorum differentia reperiri, ut et commune conservetur et proprium non confundatur. Namque unigenitus Filius ex Patre per Scripturam sanctam dicitur, nec [253] ultra hoc illius proprietatem oratio ostendit. Spiritus vero sanctus et ex Patre dicitur, et ex Filio esse astrictur. Nam si quis Spiritum Christi non habet, non est illius (62).

14. Discrimen illud, quod intercedit inter ea, quæ duabus personis communia sunt, et ea quæ tribus simul convenient, probe animadvertisentes nonnulli scholastici *communia* illa, hæc vero *communissima* appellant. Id vitio vertit Latinis Marcus Ephesius, quod spreta nimis ea Patrum partitione, qua ea quæ in Deo sunt, in *communia* et *propria* partiuntur, hanc novam effinxerint, aliam quasi theologiam statuentes (63). Verum hanc divisionem rei illustrandæ accommodatam Patrum doctrinæ nullo pacto repugnare, potius cum ea omnino esse concordem strenue Georgius Scholarius defendit. « Namque et nos dicimus, ait, eorum quæ in Deo sunt, quædam esse communia, [254] quædam vero propria divinarum personarum, et sic nullatenus contra tuam divisionem pugnamus. Si vero subdividentes eorum rursus quæ *communia* sunt, hæc quidem duabus personis convenire, illa vero et omnibus inesse dicimus, vel eorum quæ *propria*, hæc quidem simpliciter, illa autem relative propria vocamus, divisionem illam non impugnamus, quin potius stabilimus. Quemadmodum neque cum quis animal in rationale et rationis expers diviserit, aliis vero adjiciens remque persiciens dicat, et ratione præditorum animalium aliud mortale esse, aliud immortale, hic subdivisione sua illi refragabitur, qui secundum priorem modum divisionem fecerat; e contrario potius eamdem confirmabit ac suffragabitur illi. Si falsa omnis subdivisio est, multa

(62) Greg. Nyss. *Hom. in Or. Dom.* quæ incipit: "Οτε προσῆγεν ὁ μέγας Μωσῆς (eadem verba apud Beccum *Orat. de una Eccles.* c. 42, 53 : G. O. I, 163, 164, 187, 188) : 'Αλλ' ὥσπερ τὸ ἄνευ αἰτίας εἶναι μόνον τοῦ Πατρὸς ὅν, τῷ Γάφῳ καὶ τῷ Πνεύματι ἐφαρμοθῆναι οὐ δύνχται, οὕτως τὸ ἔμπαλιν τὸ ἔξ αἰτίας εἶναι, ὅπερ Ἰδιόν ἐστι τοῦ Γίου καὶ τοῦ Πνεύματος, τῷ Πατρὶ ἐπιθεωρηθῆναι φύσιν οὐκ ἔχει· κοινοῦ δὲ ὄντος τῷ Γάφῳ καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ μὴ ἀγεννήτως εἶναι, ὡς ὅν μὴ τις σύγχυσις περὶ τὸ ὑποκείμενον θεωρηθεῖται, πάλιν ἐστὶν ἀμικτὸν τὴν ἐν τοῖς ἰδιώμασιν αὐτῶν διαφορὰν ἔξευρεῖν, ὡς δὲ καὶ τὸ κοινὸν φυλαχθεῖη, καὶ τὸ Ἰδιόν μὴ συγχυθεῖη· ὁ γάρ Μονογενῆς Γίδις ἐκ τοῦ Πατρὸς παρὰ τῆς ἀγίας Γραψῆς ὄνομάζεται καὶ μέχρι τούτου ὁ λόγος ἴστησιν αὐτῷ τὸ ἰδιωμα· τὸ δὲ ἄγιον Πνεύμα καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς λέγεται κ. τ. λ. Sequuntur verba, de quibus art. præced, § 6, nota 10 egimus.

(63) Marcus Eph. Syllog. c. 10 (cod. Monac. 27 f. 200 a) : Οἱ Λατῖνοι, μὴ θέλοντες ἐπεσθαί ταῖς κοινῇ πασὶ πᾶσιν ὄμολογουμέναις τῆς θεολογίας ἀρχαῖς, ἀλλ' ἐτέρας ἐπινοούντες αὐτοῖς, πρὸς τὴν Ἰδίαν ὑπόθεσιν συντεινούσας, οὐ καθάπερ ἡμεῖς διαιροῦσι τὰ τῷ Θεῷ προσόντα, τὰ μὲν κοινὰ λέγοντες εἶναι, τὰ δὲ Ἰδιά τῶν θεαρχιῶν προσώπων· ἀλλ' ἐτέρον τινα τρόπον καινότερον τὰ μὲν Ἰδιά φασιν εἶναι, τὰ δὲ κοινὰ, τὰ δὲ κοινότητα· τὰ μὲν ἐν προσώπῳ

A eorum, quæ apud omnes in confessio sunt, negabuntur et e medio tollentur; et omnis circa scientias labor vanus erit « (64). Si autem non omnis subdivisio rejicienda, sed ea tantum quæ fallax est ac fundamento caret, disquicendam, an hæc de qua agitur, illarum numero ascribenda sit. Ostendit itaque uberioris idem Scholarius, Pates, dum propria et communia secernunt, locum relinquere hæc et illa rimandi ulterius ac subtilius, eaque commode dispescendi, idque unum in quæstionem venire posse, an recte et vere, [255] an secus ejusmodi subdivisio facta fuerit; porro adesse fundamentum illius subdivisionis in reipsa vel ex eo patere quod τὸ αἰτιατὸν neque tribus convenient personis, neque uni duntaxat, verum duabus, Filio ac Spiritui, B quod nec sit stricte eoque modo commune quo deitas, nec eo modo proprium quo paternitas vel filiatio. Perpendens deinde ea, quæ revera duabus personis sunt communia, illustrat et a perversa adversariorum explicacione vindicat celebre Gregorii Nyss. testimonium, quod infra allaturi sumus (art. 4, § 7, n. 1, et art. præs. § 17, n. 1) ex lib. ad *Ablab.* (Opp. II, p. 459.) Illud autem axioma, quo omnia communia duabus personis et tertiae convenire statuitur, aut rejiciendum aut de iis quæ non sunt opposita rationi tertiae illius personæ (ἢ μὴ ἀντικείμενα τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως) intelligendum esse docet (65). Ut omnis confusio arceatur, accuratae distinctiones divisionesque theologis summopere expetendæ sunt et variæ acceptiones vocum secernendæ, ut scite monet Bessarion (66), qui propterea in Trinitate solum essentialia et personalia, absoluta et relativa, ea quæ ad intra et quæ ad extra dicuntur, affirmativa et negativa apte secernit, sed ea rursus subdividens adhuc subtilius alias attributorum et proprietatum classes ac species repræsentat. In tesseris personarum affirma-

προσόντα λέγοντες Ἰδιά, τὰ δὲ δυσὶ, κοινὰ, τὰ δὲ ὄμοι τοῖς τρισὶ, κοινότητα.

(64) Georg. Scholar. *Apolog.* (cod. cit. f. 201, 202) : Καὶ ἡμεῖς γάρ φαμεν, τῶν τῷ Θεῷ προσόντων τὰ μὲν εἶναι κοινὰ, τὰ δὲ Ἰδιά τῶν θεαρχιῶν προσώπων, καὶ οὕτως οὐδαμοῦ τῇ σῇ διαιρέσει μαχόμεθα· εἰ δὲ ὑποδιαιρούμενοι τῶν κοινῶν αὐθις τὰ μὲν δυσὶ, προσώποις ἀρμότειν, τὰ δὲ καὶ πᾶσιν ὑπάρχειν φαμεν, ἢ τῶν Ἰδίων τὰ μὲν ἀπλῶς Ἰδιά, τὰ δὲ πρὸς τις Ἰδιά λέγομεν, οὐ μᾶλλον κατὰ τῆς διαιρέσεως ἐκείνης μαχόμεθα, ἢ συνιστῶμεν αὐτήν. "Ωσπερ οὐδὲ εἴ τινος τὸ ζῶον εἰς λογικὸν καὶ ἀλογὸν διαιροῦντος, προσεπεξεργαζόμενός τις λέγοι, καὶ τοῦ λογικοῦ τὸ μὲν θυγατέρον εἶναι, τὸ δὲ ἀθάνατον, ὑποδιαιρῶν, μάχοιτ' ἂν τῷ κατ' ἐκείνον διαιροῦντι τὸν τρόπον· τούναντίου γάρ καὶ συνισταθεῖ δόξειν καὶ συνιστῶν ἐκείνον δι' αὐτοῦ· εἰ μὲν γάρ ψευδῆς ἐστιν ὑποδιαιρεσίς πᾶσα, πολλὰ τῶν ὄμολοσουμένων ἀναιρεθῆσθαι, καὶ δὲ περὶ τὰς ἐπιστήμας πόνος ἀπαίσιος ἔσται.

(65) Cod. cit. f. 208 a. In essentialibus illi plene locum esse supra vidimus.

(66) Responsio ad Marci Eph. Syllog. c. 1, ad syll. 18, Cod. cit. f. 327 a. 'Ἐπει δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἡ ἀπάτη παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι διαιρεῖν συμβαίνει καὶ ποσαχῶς ἐκαστὸν λέγεται, ἀγνοεῖν, ὡς καὶ αὐτῷ 'Αριστοτελεῖ δοκεῖ, ἀνάγκη τινὰ διελέσθαι καὶ ποσαχῶς λέγεται παραδοῦναι,

tivis, quæ propriæ dicuntur, secernit id quod uni A convenit personæ et ita ei est *proprium*, ut et personam constituat, atque id quod duabus convenit et personam neutiquam constituit (67); atque consonans Scholario docet, posterius et [256] tribus personis commune fore, nisi aduersetur rationi hypostaseos unius (68); spirare sive τὸ πρόσωπον Λαζαρίου, Patri Filioque commune, ideo Spiritui sancto commune esse non posse, quia rationi spirati id repugnat, quia simul in eadem actione foret producens et productum, producens et non producens, quia sui ipsius tunc fieret principium.

15. Photiani axiomatis falsitatem perspexerat jam diu Hugo Etherianus, qui et illud recte notat, sibi ipsi contradicere Photium, dum ex una parte (ut cap. 3) agnoscit, commune esse Filio et Spiritui ex Patre esse, ex altera vero (ut cap. 6) contendit, quæ duabus personis communia sunt, et tertiae convenire. Ait enim Etherianus (l. II, c. 18, p. 1232 H): « At vero cum quascunque proprietates habent duo, et tertius, ut retro monstratum est (ex mente Photii). Propterea hoc idem dicit sophista, sibimet invenire contrarius, cum dicat (cap. 53 fin.), Spiritus et Filii commune esse, una ex causa et indivisiili habere progressum. Quod utique nequam Patri causam non habenti convenit. Sed neque Theologus Gregorius consentit huic sententiæ in quodam sermone ad Ironam (Heronem) philosophum. Commune, inquit, Patri quidem et Filio et Spiritui sancto non fieri, Deitas quoque; Filio autem et sancto Spiritui esse ex Patre. Secundum, quemadmodum Spiritus ex Patre Filioque progressio, proprietas est, nec ulla cogit ratio, trium esse, quia duorum est proprietas. » De hac ipsa materia [257] idem auctor jam antea disseruerat (l. I, c. 12, p. 1205, 1206; c. 16, p. 1210; l. II, cap. 3, p. 1217). Et in priori textu (p. 1205 seq.): « Quod erit inconveniens, inquit, personis prorsus inseparabiliter commanentibus, proprietatum aliquam Filii Patrisve communem esse? Non omnis proprietas personam describit.... Proprietas, quæ causa nuncupatur sive principium, alicujus personæ minime *insignitiva* est, sicut et quædam aliæ, ut ingenitum, sine causa esse, sine principio esse, emittere, sine Patre esse, non esse Spiritum sanctum, non esse processibile, habere Spiritum sanctum, mittere Spiritum sanctum. Quare pleraque Filio Pater communicat; similiter quasdam habet proprietates et Filius, quæ insignitivæ non sunt. Quare quasdam Spiritui communicat, ut causativum (*αἰτιατόν*), non esse anarchum, non esse Patrem, et alia his similia. Juxta eundem modum et Spiritus alias habet, quas Pater com-

(67) Ibid. f. 227 b.: Τῶν δὲ θεσιν σημαίνοντων (προσωπικῶν γνωρισμάτων) εἶναι μὲν ὁ ἐνὶ τινι προσώπῳ συμβαλεῖ καὶ αὐτοῦ ἔστιν ἴδιον, οὗτοι τε ἴδιοι, ὡς καὶ τὸ πρόσωπον ὑφιστάντειν· ὡς πατρότης, υἱότης, ἐκπόρευσις· εἶναι δ' ὁ καὶ δυσὶν ἀρμόζει προσώποις, ὥσπερ τὸ ἐκπορεύειν, ἴδιον μὲν τοῖν δυοῖν δὲ, Πατρὸς καὶ Γιοῦ, οὐχ οὕτω μέντοι ἴδιον, ὥστε καὶ

municat, veluti non esse Filium, non esse genitum, differre a Filio, et alia hujusmodi, quæ non sunt hypostaticæ proprietates sive personales. Hæ omnes circa substantiam considerantur et singularem non sunt sortitæ personam; ergo sunt proprietates, quæ nequaquam personarum *insignitivæ* sunt.... Quamobrem non idem est *habere proprietates* et ab *iisdem insigniri*; plures enim quodlibet animalium proprietates habet, a nulla quarum insignitur. Patet igitur, ut arbitror, nullum inconveniens sequi, si Pater et quæ cum eo duæ personæ sunt, hujusmodi possident proprietates, cum differens habitudo compositionem non adducat. » Item contra Nicomedensem antistitem ex pari ratione arguentem Theologus noster (l. I, c. 13, p. 1207) observarat, commune esse Patri et Filio, ex aliquo non procedere, non esse Spiritum alicujus, nec Spiritum sanctum esse, habere habitudinem ad invicem, characterem habere ad invicem se respiciendi, et rursum æqualiter secundum habitudinem ad invicem, etc.

16. Affine his principiis est illud pariter a Becco (orat. 2, [258] de injusta depos. c. 24 et in Camat. Anim. G. O. II, 75, 291) castigatum, videlicet: *Omne quod de divinis personis dicitur, aut personale est aut naturale* (πᾶν τὸ ἐπὶ τῶν Θεαρχικῶν λεγόμενον ὑποστάσεων, ή ὑποστατικόν ἔστι ή φυσικόν), quod præsertim Nicolaus Methonensis urget (c. 9. ad cap. 36 Photii nota 3). « *Hoc assumptum,* » ait Beccus (l. c. p. 75, 76), « communiter multa Patrum dicta convellunt, quibus proprietates hypostaticæ naturaliter (φυσικῶς) unicuique personæ inesse demonstrantur. Neque enim quod talis proprietas hypostatica est Patri aut Filio aut Spiritui sancto, propterea naturalis non est; natura enim et non positione (φύσει γὰρ, καὶ οὐχὶ θέσει) Pater Pater est, quæ est suarum proprietatum prima; et natura est Filius Filius, et non positione, quæ est suarum proprietatum potissima; et Spiritus sanctus naturaliter ex Patre procedit, et processiva (ή ἐκπορευτική) suæ hypostasis proprietas naturaliter soli illius hypostasi inest. Propterea dicendum non erat: Quidquid de divinis dicitur hypostasibus, aut est hypostaticum sive proprium aut naturale. Commune enim (κοινόν) hypostaticis, non naturale opponitur. Simil enim et communia et hypostatica naturaliter divinis hypostasibus insunt, et nihil quod est positione et extraneum et secundum accidens (μηδὲν τῶν θέσεις καὶ ἔξωθεν καὶ κατὰ τὸ συμβεβηκός ὑπαρχόντων) locum in illis habet. » Non aliter statuunt Constantinus Meliteniota (orat. 2, de proc. Sp. sancti, c. 39; G. O. II, 899, 900) quidque cum presse sequitur Leo Allatius (*Vindic. syn. Ephes.* p. 361; *Enchir.*

πρόσωπον ὑφιστάντειν.

(68) Ibid. f. 229 a. Περὶ δὲ τοῦ τοῦ προσώλλειν ιδιώματος, ὡς εἰ μὴ τὸ πρόσωπον συνιστᾷ τοῦ Πατρὸς, κοινὸν ἔσται καὶ τῷ Γιῷ· πλὴν γὰρ τῶν προσώπικῶν ιδιοτήτων τάλλα κοινὰ πάσιν εἰσὶν· ὥστ' ἣν καὶ τῷ Ηγεύματι κοινὸν τὸ προσώλλειν, εἰ μὴ τῷ ἐκείνου ἀντέπιπτε λόγῳ.

l. c. p. ροβ', ρογ'). Sed ejusmodi responsio non penitus satisfacere videtur. Verum quidem est, quæ hypostatica sunt, ea *naturalia* quodam sensu dici posse, quatenus non sunt ex accidente, ex extrinseco, quatenus a natura ipsa pendent et personis reduplicative sumptissunt essentialia; verum tunc *latiori sensu* ita vocantur, non stricto, prout nunc oppositionis ratio videtur exigere. Interrogant etiam axiomatis illius assertores, [259] Allatius (*Enchir. xev. ιζ'*, p. 95) aliisque : an *Trinitas* sit φυσικόν an ὑποστατικόν τοῦ (de qua quæstione vide Thomam q. 31, a. 1, ad 1), utrum personæ nomen censeant naturale an personale (de qua quæstione vide eudem, q. 30, a. 4); ac premi exinde sane adversarii possunt: Si *personam* dixerint nomen hypostaticum, ex eorum sententia personalitas uni tantum ex tribus competit; si φυσικὸν, persona et natura in unum collabi videbuntur; personæ nomen, ut ait Thomas (l. c.), commune est tribus personis communitate rationis, non rei. Ex his aliisque ejusmodi Photiani deprehendere possunt, quonam pacto axioma illud affirmari queat (69). Si illud sonat : Omne quod in Trinitate percipitur, aut divinæ essentiæ est aut *unius personæ* tanum, tunc refunditur in primum illud jam refutatum (§ 12) effatum et cum eo cadit. Si vero sonat : Quidquid in Trinitate intelligitur, aut secundum substantiam, aut ad aliquid dicitur, sive aut absolutum aut relativum est, sive demum : aut ad essentiam spectat aut *ad personas*, poterit eis permitti. Sane quidquid in Trinitate consideratur, vel ad essentiam pertinet vel *ad personas*; sed non omne quod ad essentiam ceu taliter non pertinet, ideo est proprium *unius personæ*. Præterea notant theologi cum S. Thoma (q. 41, a. 1, ad 1), notionales actus, qui a personarum relationibus differunt secundum modum significandi tanum, revera omnino sunt idem, distingui merito a personalibus; eam divisionem, qua dicitur : Quidquid in divinis est, vel est essentia vel persona vel *notio*, omnes admittunt (cf. *Sum. q. 43, a. 3. ad 1*) et sane ea accurata undequaque est. Hinc objectioni illi [260] : « Productio Spiritus sancti activa aut est personalis aut substantialis; in priori casu ea non potest pluribus convenire personis, in altero ea est ipsi Spiritu tribuenda, ita occurrit Henricus Kilber (Theol. Wirceb. *De Deo uno et trino* disp. vi, c. 2, a. 4, n. 406): productionem activam posse dici *personalem* et negari, quod ea duabus personis nequeat esse communis; videri tamen potius dicendam nec personalem nec essentiale, sed *notionalem*, « quia scilicet quamvis non constituant Patrem et Filium in esse personæ, ut de innascibilitate respectu Patris

(69) Similiter Georgius Scholarius Apol. c. Marc. Ephes. quærerit, an τὸ αἴτιατὸν, sit essentiale, an personale. Si primum, et Pater erit αἴτιατος, si alterum unus est αἴτιατος, vel Filius vel Spiritus, et tunc verum non amplius erit, quod et Græci propongant, αἴτιατὰ esse Filium et Spiritum, utrumque ex Patre (Cod. Mon. 27, fol. 186 a).

(70) De eodem testimonio disputant Hugo Ether.

A diximus, nec etiam incommunicabilis sit Filio, cum filiationi relative non opponatur, ad distinctionem tamen a Spiritu sancto et notificationem utriusque personæ pertinet. »

17. Postremo et hoc solemne Photio et Photianis effatum est : *Ut Filius, ita Spiritus est ex Patre proxime et immediate* (ἀμέσως καὶ προσεχῶς), nullo medio existente (Phot. cap. 62, Nicol. Methon. c. 22). Atque hinc In Latinos invehuntur, quod Patrem faciant Spiritus principium simul proximum et remotum; proximum, prout est ex Patre Spiritus immediate, remotum vero, prout est ex Filio, qui habet esse a Patre. Alii adbuc iniquiores prætendunt, Spiritum ita *mediate* ex Patre esse apud Latinos, ut revera non nisi ex Filio sit, ex Patre vero solummodo, prout est Filii principium et genitor, sicut Enos filius Seth mediate ab Adamo est ortus; et ab hac corruptela nec Photius alienus est, ut cap. 61 manifestat. Sed omissa in præsenti hac absurdâ interpretatione de priori tantum agemus. Respondet Beccus (G. O. I, 215; *Or. de un. Eccl. n. 64*) neminem SS. Patrum dixisse, τὸ Πνεῦμα ἀμέσως ἐξ τοῦ Πατρὸς εἶναι. Jam ante illum Nicephorus Blemida controversiam ita proposuit : *Ἐτ δὲ γένος τὸ ἄγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται παρὰ Ιητρὸς, ἢ μὴν ἐξ Πατρὸς προσεχῶς ἀλλ' οὐδὲ δὲ γένος·* ac prius quidem permultos, posterius vero neminem Græcorum doctorum tradidisse affirmat ac probat (orat. 1, n. 2 seq; orat. 2, c. 4; [261] G. O. I, p. 2 seq. 42). Atque inter alios testes Gregorium Nyssenum adducit (p. 7), qui Filium vocal τὸ προσεχῶς ἐξ τοῦ πρώτου Spiritum vero τὸ δὲ τοῦ προσεχῶς ἐξ τοῦ πρώτου [lib. *Ad Ablab. t. II*, p. 459] (70). Suffragantur Patres omnino omnes, qui Spiritum δὲ τοῦ γένος ex Patre procedere docuerunt (art. 2, § 6, nota 2); nam, ut ait Constantinus Meliteniota (orat. 1, c. 31; G. O. II, 712) : « Idem est dicere per Filium et non immediate (ταῦτὸν γάρ ἐστι: δὲ γένος καὶ οὐκ ἀμέσως εἰπεῖν); illud δὲ significat causam quamdam medianam (αἴτιαν τινὰ μεσίτευσαν), ut late probat card. Bessarion in orat. dogm. c. 5 (Hard. IX, 332 seq.). Suffragantur il omnes, qui Spiritum per Filium Patri conjungi docent (Const. Meliten. orat. 1, c. 41 seq. G. O. II, 760 seq.) quique solum Filium nullo exsidente medio, ex Patre esse statuunt (Beccus, epigr. 2-4, G. O. II, 544-558). Eodem omnino pacto cæteri οἱ τῆς ἐνώσεως Græci ratiocinantur. Quos presse sequitur Hugo Etherianus, qui Græcum loquendi morem in plurimis imitatur. « *Filius,* » inquit (l. 1, c. 1, p. 1200), « *juxta secundam genitoris virtutem generatur, quo medio existente ex eodem Patre Spiritus prodit ut*

I. III, c. 12 fin. p. 1248; Beccus (orat. 2, *De injusta depos.* c. 12; *De un. Eccl.* c. 23; G. O. II, 56, 57; l. 120); Georg. Metoch. (c. Man. Cret, c. 6, c. Max. Plan. ib. II, 976, 943); Constant. Meliten. (or. 1, c. 12, 39; ib. II, 664, 754); Georg. Trapez. (ad Joan. Cuboel. c. 16, 17; ib. I, 505, 506); Gregor. Protosync. (ad imp. Trap. c. 4, ib. I, 425); Bessarion (Or. dogm. c. 6; Hard. IX, 344).

ex sua causa inexhausta et insinibili. » Et paulo A post: « Similis est Filio Spiritus, sicut quidem ex causa et suo *immediato principio*, cui ut immediate communicat, sic ab ipso *absque medio* provenit et per ipsum Patri conjungitur. » Cum itaque Græci doctores Filium expresse solum ἀμίτως ex Patre esse dicant, Spiritum vero non [262] item, cum διὰ τοῦ Υἱοῦ ex Patre procedere Spiritum miro consensu propugnant; cum præterea doctorum aliqui quæstionem illam celeberrimam, cur Spiritus sancti spiratio non sit generatio et quanam ratione hæc ab illa differat (de qua consulendus Petavius, *De Trin.* vii, c. 14), exinde solvant, quod Spiritus sanctus, non immediate a Patre sit, quemadmodum Filius (cf. Petav. l. c. c. 13, n. 11) sicut alii ex hoc, quod ex utroque procedat (ib. n. 9): jam satis patet B eos a Photiana doctrina haud parum discrepare, ut Allatius (*Ench.* c. 6, p. 30 seq.) cum cæteris urget.

18. Altamen id difficultate non caret; unde id in primis inagandum, quonam pacto sit intelligendum, Spiritum sanctum *mediate* a Patre procedere. S. Thomas (*Sum.* p. 1, q. 36, a. 1) hanc primo loco sibi objectionem proponit: « Quod procedit ab aliquo per aliquem, non procedit ab eo immediate. Si igitur Spiritus sanctus procedit a Patre *per Filium*, non procedit a Patre *immediate*, quod videtur inconveniens. » Cui ita ipse satisfacit: « In qualibet actione est duo considerare, scil. suppositum agens et virtutem, qua agit, sicut ignis calefacit calore. Si igitur in Patre et Filio consideratur *virtus*, qua *spirant* Spiritum sanctum, non cadit ibi aliquod medium, quia hæc virtus est una et eadem. Si considerentur autem ipsæ personæ *spirantes*, sic cum Spiritus sanctus *communiter* procedat a Patre et Filio, invenitur Spiritus sanctus *immediate* a Patre procedere, in quantum est ab eo, et *mediate*, in quantum est a Filio; et sic dicitur procedere a Patre *per Filium*; sicut etiam Abel processit immediate ab Adam, in quantum Adam fuit pater ejus, et *mediate*, in quantum fuit Eva mater ejus, quæ processit ab Adam; licet hoc exemplum materialis processionis ineptum videatur ad significandam immediatam processionem divinarum personarum. » Hinc (in corp. art.) « quia Filius habet a Patre, inquit, quod ab eo procedat Spiritus sanctus, potest dici quod Pater per Filium *spirat* Spiritum sanctum. Hinc alibi [263] (in l. i, *Sent.* d. 12, q. 1. a. 3) Richardi Victorini verba (*de Trin.* v, 7), generationem in divinis esse immediate a Patre, sed Spiritus sancti processionem quodammodo esse *mediate* et quodammodo *immediate*, hunc in modum explanat: « *immediate*, quantum ad virtutem spirativam, quæ est una Patris et Filii, et iterum quantum ad ipsum suppositum Patris, quod immediate est principium processionis, quia ipse simul et Filius *spirant*; sed *mediate*, in quantum Filius, qui *spirat*, est a Patre. » — Ex his tria consequuntur: 1) non negari a Latinis simpliciter, Patrem esse immediatum processionis principium; 2) recte

A tamen dici respectu Filii simul cum Patre spirantis Spiritum *mediate* ex Patre procedere; 3) deduci non posse, Patrem *eodem* prorsus respectu immediatum et mediatum, proximum et remotum haberi Spiritus sancti principium. Utrumque dici potest, sed sub consideratione plane diversa.

19. Quomodo igitur Photium impugnantes Græci orthodoxi id denegant, Spiritum esse *immediate* ex Patre, quod Latinorum præstantissimi plane concedunt? Sed hoc illi non infinite statuunt, verum pro suorum Patrum dicendi more, attendentes ad eas eorumdem locutiones, quibus egregie Spiritus sancti ex Filio etiam processio confirmatur, communicata vero a Patre Filio *virtus spirativa* simul ostenditur; id contraries suos schismaticos urgent qui ad excludendum Filium immediatum sancti Spiritus ex Patre processionem propugnabant; atque licet ea ἀχριστικὰ diversas τῆς μεστείας rationes non distinguant, qua Thomas utitur, tamen quoad rem ipsam cum Latinis omnino concordant, μεστείαν in eo potissimum reponentes, quod vim spiratricem Filius habet a Patre communicatam, illud διὰ veram αἵτιαν καὶ ἀρχὴν τῆς τοῦ Πνεύματος ὑπάρχειας (Flor. conc. Hard. IX, 421) significare statuentes, eatenus primæ causæ subordinatam, quatenus ab ipsa pendet et ex ipsa est. (Cf. Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 58, p. 375 seq.) Hanc μεστείαν [264] Photianis adeo exosam præclare explanat Joan. Beccus (lib. *De proc. Spirit. sancti* c. 7, n. 2; G. O. I, 292, 293) primum negans intervalla vel realem separationem illo nomine insinuari, deinde eam positive describens ac desiniens: Τὴν μεστείαν ταύτην οὐδὲν ἄλλο εἶναι φημι τὴν φυσικὴν σχέσιν, καθ' ἣν ἔστι διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεύμα συναπτόμενον τῷ Πνεύματi, ὡς ἐκ τοῦ Πνεύματος ἐκπορευόμενον δι' αὐτοῦ. Hæc uberior illustrat (p. 294-298) exponens quo sensu Filius dicatur secundus ad Patrem. Neque aliam mentem esse Hugonis Etheriani, ex his quæ lib. ii, c. 9, p. 1222, 1223 fusius disputat, facile dignoscitur. Verum in primis Besarionem audire juvat ita de proposita quæstione agentem (lib. *Ad Alex. Lascar.* c. 7; Hard. I. c. p. 1061, 1062): « Tenemus cum Augustino, quod Spiritus immediate ab utroque procedat, sed intelligimus quod Filius, qui est Spiritus principium, est *medians* quantum ad esse inter Patrem et Spiritum sanctum, cum prius naturaliter intelligatur a Patre naturaliter productus, quam Spiritus sanctus ab utroque. » Et alibi (*Refutat. antirrhet. Palamæ adv. Joan. Becci capita*): « Jamvero si quis ad singularem emissionem et identitatem processionis ex utroque respiciat, tum hoc animadvertisat Patrem esse fontem et causam divinitatis: *immediate* esse ex Patre Spiritum inveniet, eoque perlinere, quas affert, sententias. Sin ordinem consideret, qui reipsa inest in Trinitate, nec sola nostra cogitatione constat, *medium* videbit esse Filium et tertium a Patre Spiritum, ac per Filium a Patre procedentem, ac priorem se cogitatione habentem Filium,

quemadmodum Patrem habet Filius (71). » Sane **A** Pater non prius [265] potest ut spirator cogitari, quam ut Pater concipiatur, proinde non prius, quam Filius cogitetur; ideo *medium* vocant Patres Filium, μεσότην eum dicit Gregorius Nyssenus (Tract. Quod non tres sunt Dii. Cf. Gecrg. Trapez. ad Joan. Cubocl. c. 21; G. O. I, 515 seq.). Neque *e converso* dici potest Spiritum esse *per Patrem ex Filio*, Patrem esse medium inter Filium et Spiritum, Spiritum esse *ex Filio* mediate. Præclare Thomas (I. c. a. 3, ad 4): *Ordo* non attenditur inter Patrem et Filium quantum ad virtutem, sed solum quantum *ad supposita*; et ideo dicitur, quod Pater spirat per Filium, et *non e converso* cf. et Petav, *de Trin.* I. VII. c. 11, n. 11).

20. Hæc in re non abs re fuerit Leonis Allatii observationes quasdam subjicere, quæ et in aliis rebus consideratione dignæ sunt. Scribit enim (*Vindic. syn. Eph.* c. 71, q. 555 seq.): « Si dicat Schismaticus: Itaque si Pater per medium Filium Spiritum producens mediate ipsum producit, Filius vero immediate emittit, quod per nullum alium Filius sit contigua causa Spiritus, et Pater non est contiguus, denuo sequeretur aut imminutio Filii respectu Patris aut Spiritus respectu Filii, et sic dabitur locus Ario, Eunomio, Macedonio et Apollinario: locum non dari dictis hæreticis manifestum est. Hi namque deitatem in diversas deitates discerpunt, quarum unam majorem, aliam minorem, tertiam medium constituunt, aut a natura Patris increata abscindunt et Spiritum et Filium subalternas naturas, ut ita dicam, et creaturam hanc hujusce et hanc alterius firmant, aut Spiritum rursus in ordinem creaturarum detrahunt, apud quos et primum non pium, et contiguum impium et medium non minus reputatur et majus et minus et simpliciter [266] ordo et anterius et posterius, et quod inde subsequitur, et similes voces summa cum impietate ab eisdem intelliguntur et declarantur. Apud Catholicos vero et *ordo* dum asseritur, non abs bona a pietate ratione in Trinitate assumitur, et *primum* et *prius*, et *anterius* et *posterior*, et *medium* et *majus* et *contiguum* quidquid aliud in divinorum Patrum commentariis reperitur a piis hominibus, ut Deum adducet et divinis hypostasibus congruit, accipiuntur. *Licet* enim *ex nobis nostris que voces similes trahantur, non ideo tamen de divinis uti de nostris philosophamur*, sed superiori quodam modo, ut divinæ naturæ et divinis hypostasibus convenit, sic de reliquis aliis nominibus, veluti sunt generatio, Verbum, Pater, Filius, Spiritus et alia theologica, quæ licet ex nostris desumantur, restamen supra nos significant expri-

B **A** munque, cum alio modo de nobis dicta, alio de divina Triade considerentur; et *dictionis communio rerum differentias non dirimit*; sed rerum differentia, quæ diversos de iisdem conceptus insinuat, et vocum similitudine nullo modo pietas laeditur. Neque propterea quod apud hæreticos nonnullæ voces impias sententias exprimunt, earum usus rejiciendus est, sed admittendæ, si modo illæ pie intelligantur et asserantur. » — Demum et ea pensanda sunt quæ D. Leo M. inculcat: « Nulla ibi (in Trinitate) tempora, nulli gradus, nullæ differentiae cogitentur; et si nemo de Deo potest explicare quod est, nemo audeat *affirmare, quod non est*. Excusabilius enim est de natura ineffabili *non eloqui digna*, quam *definire contraria*. Quidquid itaque de semper terna et incommutabili gloria Patris pia possunt corda concipere, hoc simul et de Filio et de Spiritu sancto inseparabiliter atque indifferenter intelligent. » (Serm. 1, de Pentec. c. 3; Baller. serm. 75, p. 402 ed. MIGNE.) « De qua (S. Trinitate) cum S. Scriptura sic loquitur, ut aut in factis aut in verbis aliquid assignet, quod *singulis videatur convenire personis*, non perturbatur fides catholica, sed docetur; ut per [267] proprietatem aut vocis aut operis insinuetur nobis veritas Trinitatis, et *non dividat intellectus, quod distinguit auditus*. Ob hoc enim quædam *sive* sub Patris *sive* sub Filii *sive* sub Spiritus sancti appellatione promuntur, ut confessio fidelium in Trinitate non erret; *quæcum sil inseparabilis, nunquam intelligeretur esse Trinitas, si semper inseparabiliter diceretur*. Bene ergo ipsa difficultas loquendi cor nostrum ad intelligentiam trahit, et per infirmitatem nostram cœlestis doctrina nos adjuvat, ut quia in Deitate Patris et Filii et Spiritus sancti nec singularitas est nec diversitas cogitanda, vera unitas et vera Trinitas possit quidem simul mente aliquatenus sentiri, sed non possit *simul ore proferri*. » (Serm. 2, in Pentec. c. 2; Ball. serm. 76, p. 405, ed. cit.)

IV. — *Ad præcipua Photii sophismata variorum theologorum responsa proponuntur.*

1. His de principiis Photii delibatis jam miram illam sophismatum seriem perlustremus, qua suum placitum stabilire conatur. Adductis itaque Christi verbis Joan. xv, 26 (cap. 2) ita ratiocinatur (cap. 3): Filius et Spiritus ex eodem principio, Patre scil., suum habent esse, licet diverso modo, sunt omnino eadem natura et pari honore prædicti; proinde si Filius Spiritus sancti esset principium, pariter Filii principium foret Spiritus sanctus alter alteri vicissim deberet causa existere atque Filius ex Spiritu quoque generari. Quod sane argumentum non magni ponderis est. Sicut enim æqualitati et consub-

(71) Eodem pacto rursus Bessarion Respons. ad Marcii Ephes. syllog. 18, cap. 1 (Cod. Mon. 27 f. 226 a): Ἀμέσως μέντοι γε καὶ ἐμμέσως ἐκ τοῦ Υἱοῦ τὸ Ηνεῦμα φασι: (Latini) τὸ μὲν διὰ τὴν ἑνότητα καὶ ταυτότητα τῆς προβλητικῆς δυνάμεως, τὸ δὲ διὰ τὴν τάξιν, ἢ προτέτακται μὲν ὁ Πατήρ, ἔπε-

τα: δὲ ὁ Υἱὸς, καὶ μετ' ἐκεῖνον τὸ Ηνεῦμα, ὅρθως διατῶντες τῷ λόγῳ, οὐχ ὡς ἐκεῖνος (Marcus) τε καὶ οἱ κατ' αὐτὸν μηδὲν διλῶς διαστέλλειν εἰδότες· ὡς ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον Παλαμᾶν εἰρήκαμεν τελεώτερον.

stantialitati Patris et Filii non officit, quod ex Patre suum esse habet Filius, ita neque aequalitati et consubstantialitati Filii et Spiritus obest hujus ex illo processio; sicut homousia Patris et Filii [268] non postulat, ut et Filius Patris habeatur principium, sic nec homousia Filii et Spiritus sancti exigit, ut et Spiritus Filii ἀρχὴ censeatur; et sicut trium personarum aequalitas non tollit unius principalium, quo ceterarum est principium, ita eorum quae sunt ex principio, aequalitas non tollit Spiritus processionem per Filium (72). Si ex consubstantialitate *nude ac per se spectata* illud deducitur consequens, manifeste est falsum; tunc deberet et Patris principium dici Filius eo quod sint consubstantiales. Neque id quod ad Patrem ut ad commune principium tum Filius tum Spiritus referuntur, *per se* hanc reciprocam principiandi facultatem utriusque vindicat, ut apertum est; deinde praeterquam quod ex revelata doctrina Spiritus sanctus habetur immanentium originum terminus, alia est, ut nec Photius difficitur, generatio, alia Spiritus sancti processio, ita ut non eadem ratione Pater sit Filius et Spiritus ἀρχὴ. (Cf. Beccum in Camateri Animadv. c. 30, 34, 43; G. O. II, 355, 362, 363, 373.) Quod una persona respectu ejusdem alterius personae sit simul principium et principiatum, absurdum plane est; sed absurdum non est Filius una cum Patre, a quo generatur, spirare Spiritum, relate ad primam personam esse αἰτιατὸν, relate ad tertiam vero αἴτιον. «Eadem quippe res, ait Hugo Etherianus (I. I, c. 10, p. 1204 G.) alii potest esse causa (αἴτιον) et alii causativum (αἰτιατόν); eidem vero nihil potest causa et causativum esse; Pater quidem Filii et Spiritus causa existit; at Filius nequaquam Spiritus causa negari debet.» Nulla sane ostenditur necessitas, ob quam Spiritus Filii ἀρχὴ sit existimandus; sed plura omnino evincunt, una [269] cum Patre Filius Spiritus sanctus ἀρχὴ esse habendum. Recte card. Bessarion (ep. *Ad Alex. Lasc.* c. 7; Hard. IX, 1062, 1063) contra dicentes: «Si spirativa potentia est Filio cum Patre communis, tunc generativa potentia cum Patre Spiritui communis est,» haec observat: 1) Generatio constitutiva est paternae personae et incommunicabilis, non vero spiratio; 2) implicant contradictionem, Spiritum *ad idem* (ad Filium) esse simul principium et principiatum; 3) generatio est prima et immediata Patris actio, et ideo non potest competere Spiritui, cuius spiratio sequitur generationem.

2. De praesenti Photii arguento breviter agit J. Beccus (*De un. Eccl.* c. 43, 63; G. O. I, p. 164, 165, 206). Sed praeferat Hugonem Etherianum audire, cuius si non omnia plane satisfaciunt, pleraque saltem digna sunt theologorum consideratione nec omni prorsus vi destituuntur. Itaque ad hoc ipsum Photii caput haec ille respondet (I. II, c. 16, p. 1231

(72) Sic merito Neceph. Blem. (orat. 4, c. 17; G. O. I, 22, 23): "Ωσπερ δὲ τῶν τριῶν ισότης οὐκ ἀφαιρεῖται τοῦ ἑνὸς τὴν ἀρχὴν, οὗτος καὶ δὲ τῶν ἐξ

A B. C.) : «Ecce, post primum vaniloquium et illecebras praesidis et auctoris totius schismatis impudica lingua et inficiatrix conscientia quantam conceperit et pepererit blasphemiam! scribere ausa, quae nullius aliis, et supervacuos extrema arrogantis syllogismos componere. Similis interrogatio eidem imminet: si enim ex una causa, Patre, Filius Spiritusque proveniunt, mittit autem rursum Spiritum Filius, ut ipse perhibet, quomodo utique consequentiae sustineat ratio, non generari Filium vel mitti a Spiritu? Cum enim aequaliter ambo ex una causa proveniant, quantum a Patre Filius accipit, tantumdem accipere debet Spiritus. Quare si Filius mittit Spiritum, et Spiritus generat Filium, ut quemadmodum Filius a Patre mittit Spiritum, ita et Spiritus recompensando gratiam a Patre generet Filium. Amplius: Filius a Patre accipit, ut ejus sit Paracletus; quare non similiter accipiat Spiritus ut ejus dicatur Verbum? Quare quidem recompensatio et aequalitas in hoc existit, ut sicut Filius a Patre accipit causam esse [270] Spiritus, sic utique Spiritus ab eodem Patre accipit (i. accipiat), causativum esse Filii. In quo non corrumpitur fidei ratio salvis ad invicem utique proprietibus pariter atque aequaliter.» Cum his autem ea jungi debent, quae idem auctor ad Nicolai Methonensis ejusdem generis argumenta (Ph. c. 3, nota 9) jam prius responderat. Methonensi itaque (c. 5) arguenti, in Latinorum doctrina concedendum omnino esse, et Filium ex Spiritu generari, sicut ex Patre, quia Pater et Spiritus sint consubstantiales, nisi in Macedonii heresin incidere velimus, Hugo (I. II, c. 18, p. 1212 D, E). ita occurrit: «At hic quidem vir veritati minime appropinquat. Latini quippe non ideo dicunt Spiritum ex Filio esse, quod Pater et Filius unus Deus sint (sc. si id sine ullo alio respectu *per se* ut ratio habetur), nec per aliquam hoc dicere disputationem coacti sunt; sed propterea ex utroque Spiritum procedere fatentur, quia aequaliter Filii atque Patris existit, non condibiliter, non nascibiliter, non possessive, sed similiter amborum est, nequaquam ut actus et opus est hominis, sed quodammodo ut radii almalux existit et solis.» Et Paulo post pergit: «Opponet autem aliquis: Spiritus par est personae Patris; at vero de persona Patris enuntiatur habere Filium; quare idem de Spiritu praedicabitur, et erit Filius filius Spiritus sancti. Sed dico, non esse hujusmodi aequipollentem comparationem, eo quod nunquam datum sit, *Filiū aequaliter esse Patris ac Spiritus*, cum omnes confiteantur Spiritum esse aequaliter Filii atque Patris. Quare in quibus quidem nihil indignum nec indecens divinas personas consequitur, in his Patrem dicimus causam et Filium concausam, nec aliqua injuria Filio Patrī aut sancto Spiritui corrogatur. Nam in

ἀρχῆς ισότης οὐκ ἔστιν ἀφαιρετική τοῦ, τὸ Πνεῦμα δι' οὗ πάρα τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. — Hæc et quæ sequuntur infra uberioris illustrabuntur.

legationibus et donationibus Spiritus semper Patris Filius consors est ; at Spiritus dicere patrem seu Filium Spiritum filium appellare execrabile profanumque est. Sed neque propositio illa, quæ dicit emissionem Patri et Filio communem esse, [271] proprium paternæ personæ, quo aptus natus est insigniri Pater solus, interimit (sicut interimeret proprietatem insignitivam Filii processio ex Spiritu sancto). » Deinde ad alium Methonensis syllogismum (c. 6), qui præsenti Photii argumento ad verbum fere respondet, accedens, postquam sedulo inculcavit : « *Genitorem secundum aliam proprietatem generare, et secundum aliam emittere Spiritum,* » ita prosequitur : « Et attendendum, quoniam non propter honoris parilitatem Patri et Filii, ut ex Patre, sic ex Filio Spiritus procedit. Si enim propter honoris parilitatem ex ambobus Spiritus emanaret, consequi videretur, ut Filius propter honoris parilitatem, sicut est ex Patre, ita et ex Spiritu esset ; quod Methonæ astruit episcopus. » Hujus relatis verbis, « *Hic quidem vir, inquit Hugo, et omnis intelligere volens verum esse quod dictum est reperiet : Spiritus sane Filio æqualis ut Deus Deo gratiam reddit.* Nam qualem gratiam Patri (ed. Pater) ex ipso prodiens retribuit, eamdem Filio recompensat ex ipso procedens ; utrumque enim emissum dicitur et est. » Tandem notetur minime recte dici a Marco Ephesio (73) : *Sicut Spiritus nil confert ad generationem, ita nec Filius ad processionem ; disparitas est manifesta ; quia ante processionem generatio, ante Spiritum Filius cogitari omnino debet, licet tempus eos non dividat, quia divina essentia jam Filio communicata concipitur, dum Spiritus a Patre procedere intelligitur.* Cf. § 30 seq.

[272] 3. Cap. 6 arguit Photius ex eo, quod si spiratio Spiritus sancti communis sit Patri et Filio, debeat et Spiritus sanctus ejus esse particeps, ita ut pars ejus sit principium, pars principiatum et ipse Spiritus a se ipso procedat. Ac si diceret : Latini τὴν προσόληψιν ideo communem volunt Patri et Filio, quia quæcumque habet Pater, habet et Filius ; sed Spiritus sanctus eodem modo habet quæ sunt Patris et Filii ; ideoque in eorum sententia eidem sui ipsius spiratio vindicanda est ; erit itaque Spiritus ex una parte producens, ex altera vero productus. At enim hæc rem non probant. Supponit primo Photius illud principium jam refutatum, nihil esse posse duabus personis commune, quod non competit etiam tertiae ; deinde confundit *idiomata ac personarum tesseras* cum *essentialibus attributis*, ut jam Joan. Beccus (G. O. I, p. 166-168) observavit. Communia sane sunt

(73) Confessio Marci ap. Greg. Cpl. (cod. Mon. 27 f. 115 a) : Μηδὲν τοῦ Γίου συμβαλλομένου πρὸς τὴν ἐκπόρευσιν, ὥσπερ οὐδὲ τοῦ Πνεύματος πρὸς τὴν γέννησιν.

(74) Melius dices : harum una uni personæ tantum convenit, alia duobus.

A omnia naturalia attributa, sed minime idiomata ac relationes oppositæ ; unde sicuti Filius non habet paternitatem seu activam generationem, ita quod spiratur nequit activam habere spirationem. Hanc Spiritus inesse, ait Bessarion (ep. *Ad Alex. Lasc.* c. 7 ; Hard. IX, 1062) *impossibile est eo quod opponitur ejus proprietati.* Recte Natalis Alexander resp. (H. E. sæc. IX, diss. 18, ass. 1, p. 531, ed. 1788, 4) : *absoluta omnia attributa tribus personis communia et quæ ad creaturas ordinem habent, ut creator, dominus, etc., non autem proprietates personarum.* Harum enim quædam sunt *hypostaticæ*, quas Hugo Etherianus (l. i, c. 8, 12 et passim) vocat *personarum insignitivas*, sive quæ personas constituant, cujusmodi tres solæ in Deo reperiuntur, scil. paternitas, filiatio et processio. Aliæ sunt *nationales*, quæ non constituunt, sed indicant personas, et harum nonnullæ uni personæ tantum convenient, ut esse ingenitum Patri, aliæ duobus, ut spiratio activa Patri et Filio (74). Nec vero consequens est etiam Spiritum sanctum suæ processionis auctorem futurum, quia cadem habet essentiam cum Patre et Filio. Siquidem non præcise id essentiæ divinæ convenit, qua essentia est, ut producat Spiritum sanctum, sed [275] *essentiæ, qua paternitate et filiatione affecta est et modificata*, quibuscum spirandi proprietas complexa est ut theologia docet. » Jam Hugo Etherianus Photianæ ratiocinationis vitium satis vidit, dum hoc pacto in ipsum Photium insurrexit (l. II, c. 18, p. 1232 H) : « *Acuti sophistæ ac periti artificis complexio, ut videtur, non inviolatam servat fidem, dictiones proferendo in dolo et astutia, et in hæreticæ impietatis veneno obnoxium invectionibus se ipsum fecit, licet nolit, cum non habeat divinam advocatricem Scripturam, miscet non miscenda et comparat non comparanda, et quia non dijudicat naturales qualitates a proprietatibus in Acherusiam paludem præcipitatur.* Non enim idem est proprietas naturali et substanciali qualitatib[us] (75). » Deinde ostendit illas naturales qualitates tribus personis esse communes, non vero proprietates. Id etiam Joan. Phurnes agnoscebat (apud Beccum l. c. p. 180), qui propter ea ad principium illud recurrit, τὸ προσόληψιν esse Patris proprietatem seu personalem tesseram, de quo jam satis diximus,

4. Sequitur cap. 7 dilemma : Aut Spiritus sanctus per processionem a Filio nil accipit diversum ab eo quod accipit procedendo a Patre, et tunc processio a Filio est inutilis ac supervacanea ; aut accipit quid ab illo diversum, et tunc sequitur compositio. Respondent theologi nil diversum accipere Spiritum sanctum per processionem a Filio et hinc

(75) Sic omnino legendum ; editiones habent : « *Non enim est proprietas naturali et substanciali æqualitati.* » Textus editus in multis adhuc correctione indiget, qua facta hujus præstantissimi theologi mens longe illustrius apparebit.

nullam sequi compositionem, sed accipere idem, neque duas esse processiones, sed unam, neque processionem a Filio dici posse inutilem. Manuel Calecas (l. III, p. 439) et Bessarion (lib. *De proc. Spirit. sancti*, p. 254) advertunt, falso hic rursum duo supponi principia (vide præced. art. § 1 seq.); [274] deinde argumentum dupli modo retorquent: Productio, qua mundus est a Patre, aut perfecta est et tunc frustranea est Filii ac Spiritus efficiencia; aut imperfecta et tunc blasphematur Pater. Vel sic: si perfecte a Patre mittitur Spiritus sanctus, superfluum erit, et a Filio mitti; sin autem imperfecte, non ergo perfectus est Pater. Quod vero hic valet, id valet quoque de processione, imo multo magis. « Perfecta, ut arbitror, ait Calecas, est ex Patre entium productio, una et eadem numero Filii et Spiritus ad ea producenda operatio, neque alia est illius, alia horum. Sic ergo et in his evenit. Perfecta est, et magis quam perfecta est ex Patre Spiritus sancti processio, una et eadem numero est, quæ est ex eodem Filio processio... cum una et eadem numero potestate uterque producat. » Similiter retorsione jam usus fuerat Beccus, *Orat. de un. Eccl. n. 40* (G. O. I, 160, 161): « Si propter perfectum processionis ex Patre supervacaneam esse ducis processionem ex Filio, quid respondebis dicentibus: Si suppeditatio Spiritus sancti ex Patre perfecta est; supervacanea igitur erit quæ ex Filio? Verumtamen et perfectam esse ex Patre Spiritus sancti suppeditationem et nihilominus non supervacaneam (eam quæ est) ex Filio propter perfectionem, quam ex Patre habet, indubitatum est (76). » Maximus Chrysoberga, *Orat. de proc. Spirit. c. 4* [275] (G. O. II, 1083) obseruat, argumento Photii: « Si perfecte ex Patre procedit Spiritus, non amplius necesse est eum procedere quoque ex Filio, » omnino illud assimilari, quo Ariani uti visi sunt: Si Deus perfectus est Pater, quid opus est, et Filium perfectum Deum esse credere? Si perfecta Patris Deitas non impedit, quominus ea et Filio competit, nec perfecta Spiritus ex Patre processio prohibet, ne et Filius in ea cum Patre communicet. Praeterea eodem jure negari potest Filium esse datorem Spiritus, quia perfecte datur a Patre; et tamen, Basilio, teste, et Pater et Filius uno actu dant Spiritum (διὰ τοῦτο διδόντος αὐτὸ τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς αὐτὸ δίδωσι μιᾶ δό-

A σει καὶ μιᾶ χορηγία) imo juxta Athanasium est μόνος τοῦ Πνεύματος χορηγὸς ὁ Υἱός (77). Ita Maximus Chrysoberga l. c. c. 5 (p. 1085). Nec ablutit ab his Hugo Etherianus, qui (l. I, c. 14, p. 1207, 1208) ita arguit contra Nicolaum Methonensem (c. 11). « Si igitur perfectus Deus est Filius ex Deo Patre perfecto, quid, inquam, Spiritus ad hujusmodi conferat perfectionem? Qui si confert, neuter est perfectus, neque Pater, neque Filius. Quomodo enim perfectus si tanti eget, quanti Spiritus dator est? Sin vero unus Deus perfectus est, Pater et Filius, et nihil amplius est invenire neque dicere ad manifestationem paternæ perfectionis, superfluous utique sit Spiritus. Quod cogitare impium est. Nam sicut universitas videtur Patria et Filii esse, ita et Spiritus sancti; atque quos vocat Pater et Filius, hos vocat Filius et Spiritus; quos sanctificat Pater, hos sanctificat et Spiritus.... Propterea perfecta Spiritus ex Patre processio non debet prohibere eam quæ ex Filio [276] esse dicitur, cum neque perfectio Filii ex Patre prohibeat perfectionem sancti Spiritus ex eodem; quare planum est, quod ex utroque perfectionem et esse habeat Spiritus. » Ad præsens vero Photii caput idem auctor (l. II, c. 18, p. 1233) ita respondet: « Pater facit per Filium, aliquid accipiens, sine quo creare impotens erat, qui operatur omnia in omnibus. Nunquid imperfecta est operatio Patris aut Filii aut Spiritus? Non indiget Pater alicujus, perfectus cum sit ac sibi sufficiens. Verumtamen omnia per Filium condit, nihil accipiens, quod non habuit. Sed et Spiritus ex Filio et per Filium procedit, nihil ab ipso sumens, nisi quod a Patre accipit; perfectus utique Deus ac nullius indigus cum sit Pater, generat tamen ex substantia Filium, per quem condit universa, æque sibi potentem. Nec adeo superabundat Spiritus ex utroque progressio, cum neque imperfectum Spiritum indicet, neque impotentem Patrem vel Filium demonstret, neque aliquam inducat compositionem. Si substantiaz pars foret causa et causatum, haberet utique locum ratio compositionis. Nunc vero natus (ed. natura) dicitur Filius, emissus vero Spiritus, non in eo quod substantia, sed in eo quod hic quidem gignitur, ille vero procedit. Sed hoc ad naturam non spectat Divinitatis (78). Amplius: Verbum Dei cum sit perfectum et nullius indigens, quid accepit a Spiritu sancto, quando

(76) Εἰ γὰρ διὰ τὸ τέλειον τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύσεως περιττὴν εἶναι λέγεις τὴν ἐκ τοῦ Υἱοῦ ἐκπόρευσιν, τί σὺ ἀπολογήσῃ τοῖς ἔρουσί σοι· εἴπερ δὲ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐντελής, περιττὴ ἄρα δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ: διὶ γὰρ καὶ τελείᾳ δὲ ἐκ Πατρὸς χορηγία τοῦ ἀγίου Πνεύματος καὶ δύως οὐ περιττὴ καὶ δὲ ἐκ τοῦ Υἱοῦ διὰ τὴν τελειότητα τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀναμφίβολον. Σὺ δὲ εἰ μὲν οὐχ ὅμολογεῖς καὶ ἐκ Πατρὸς τελείων εἶναι τὴν χορηγίαν τοῦ Πνεύματος, καὶ τοῦ Υἱοῦ δὲ ὅμοιως, καὶ μὴ περιττὴν, οὕτω τὰ περιττὰ τῆς κατὰ σὲ περιττῆς ἐκπορεύσεως λάλει· εἰ δὲ καὶ τὴν ἐκ τοῦ Πατρὸς χορηγίαν τοῦ ἀγίου Πνεύματος τελείων ὅμολογεῖς καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ δὲ τελείων δίχη, καὶ περιττὴν εἶναι

οὐ λέγεις, ἵνα μὴ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ὑπερβήσῃ δρούς, περιττά σοι λοιπὸν τὰ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως.

(77) De hoc Athanasii dicto (ex orat. 1, c. Arianos, sive potius, ut communiter nunc vocatur, ex ep. encyclica ad Afros episc.) disputant Niceph. Blemmida orat. 24, c. 6 (G. O. I, 44). Georg. Metochita contra Manuel. Cretens. c. 19, 20 (lib. II, 1034 seq.), Allatius in *Vindic. syn. Ephes.* c. 55, p. 344 seq.

(78) Hoc nil aliud sibi vult, nisi τὸ γεννητὸν, τὸ ιπορευτὸν, sicut neque τὸ ἀγέννητον, essentiam non constituere, quod contra Eunomium Patres inculcant.

assumpsit carnem carni assistentem, unctionemque illius factam, sicut scriptum est: « Jesum a Nazareth, quem unxit Deus Spiritu sancto et virtute? » Non igitur indigentiam aliquam vel imperfectum quidpiam Filius supplens Spiritus emissor exsistit. At vero emittere Deus (79) [277] cum Patre nullius indigo, tum quod amborum indifferenter est Spiritus, tum quod sine medio de Patre Filius provenit; idcirco non ex solo Patre Spiritus, sed (et) ex Filio, qui solus fructus exsistit Patris secundum eamdem habitudinem, quæ ex Patre procedit. » Demum neque hoc prætereundum, quod similem objectionem sanctus Thomas sibi proposuit endandam: « Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre; ergo superfluum est dicere, quod procedat a Filio. » Quam ita solvit (t, q. 36, a. 2 ad 6): « Per hoc, quod Spiritus sanctus perfecte procedit a Patre, non solum non superfluum est dicere, quod Spiritus sanctus procedat a Filio, sed omnino necessarium, quia una virtus est Patris et Filii. Et quidquid est a Patre, necesse est esse a Filio, nisi proprietati filiationis repugnet. Non enim Filius est a se ipso, licet a Patre. » Cf. etiam Petav. de Trin. vii, 16, 2.

5. Pergit Photius (c. 8): Nova aliqua relatio debaret in Latinorum hypothesi excogitari, vi cuius Spiritus sanctus Filio consubstantialis etiam principiandi haberet prærogativam ad suam dignitatem servandam. Hoc caput, etsi brevissimum, etsi affine cap. 3 (vide supra § 1, 2) atque ex parte in eo refutatum, etsi assertiones complectens a Photio non probatas, tamen plures animadversiones exposcit, quæ et circa alios ejusdem syllogismos valebunt. I. Certum est ex revelata doctrina, Spiritum sanctum esse terminum æternarum et immanentium originum et ultra tres personas Divinitatem non extendi. Thomas (l. c. q. 27, a. 3): « In divinis non est processio, nisi secundum actionem, quæ non tendit in aliquid extrinsecum, sed manet in ipso agente. Hujusmodi autem actio in intellectuali natura est actio *intellectus* et actio *voluntatis*. Processio autem Verbi attenditur secundum actionem intelligibilem. Secundum autem operationem voluntatis invenitur in nobis quædam alia processio, scil. *processio Amoris*, secundum quam amatum est in amante, sicut per conceptionem [278] verbires dicta vel intellecta est in intelligente. Unde et præter processionem Verbi ponituralia processio in divinis, quæ est *processio Amoris*. » Exinde etiam probat (a. 5) in divinis non plures quam duas processiones esse, et (a. 3. ad 1) docet « quod non est necessarium procedere in divinis processionibus infinitum. Processio enim, quæ est ad intra, in intellectuali natura, terminatur in processione voluntatis. » Ex hac egregia doctrina etiam per se consequitur processio Spiritus sancti ex Filio, cum processio

(79) Et hic lectio, corrupta videtur; legendum fortasse, At vero emitit eum.

(80) Cf. Greg. Naz. orat. 32, p. 519, ed. Bill. Ba-

A amoris processionem intelligibilem præexigat et a Verbo oriatur Amor, ut idem docto (Opusc. III, c. 3) ostendit. Hoc sublime argumentum jam exposui. Augustinus (*De Trin.* xv, 17 seq.) eoque utitur tum Ratramnus (v supra ii, § 7), tum Hugo Etherianus, qui (l. 1, c. 14, p. 1208) adductis Hieronymi verbis (in psal. xiv): « Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius, sed dilectio, quam habet Pater in Filium et Filius in Patrem, » ita prosequitur: « Quoniam igitur Spiritus, ut est amor Patris, ita et Filii, ut procedit ex Patre, procedit ex Filio, manifestum igitur est ex dictis, quod non existente Filii Spiritu neque ex ipso procedente impossibile est eumdem Spiritum Patris esse vel ex Patre procedere. » Id pariter probat Joan. Argyropulus (*De proc. Spirit. sancti*, c. 3 seq. G. O. I, 404 seq.), occidentalium quoque doctorum principiis imbutus, in nominibus λόγος et ἀγάπης insistens. II. Inæqualitas dignitatis personarum inde repeti nequit, quod una est absque principio, altera a principio atque principians, tertia a principio, neque tamen principians. Id Photius statuit, dum supponit Spiritum non servare dignitatem suam, si non est ipse quoque alicujus principium, quemadmodum Filius. Revera posset ipse, qui tot hæreseon Latinos incusat, Eunomianismi argui, dum hic et alibi ex originis relationibus essentiæ æqualitatem affici censem. « Aequalitas, ait Thomas, in divinis et similitudo attenditur secundum essentialia, nec potest secundum dictionem relationum inæqualitas [279] vel dissimilitudo dici. Unde Aug. c. Maxim. III, 18 dicit: Originis questio est, quod *de quo* sit, æqualitatis autem, *qualis* aut *quantus* sit.... Sicut eadem essentia, quæ est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem dignitas, quæ in Patre est paternitas, in Filio est filiatio. » (Q. 42, a. 4 ad 2.) Pari modo ad argumentum illud: « Filius non magis convenit cum Patre, quam Spiritus sanctus; sed Spiritus sanctus et Pater non sunt unum principium respectu alicujus divinæ personæ; ergo neque Pater et Filius, » ita respondet (q. 36, a. 4 ad 3): « Ad tertium dicendum, quod secundum relativas proprietates non attenditur in divinis similitudo vel dissimilitudo, sed secundum essentiam. Unde sicut Pater non est similior sibi, quam Filio, ita nec Filius similior Patriquam Spiritus sanctus. » Ergo non amittit Spiritus sanctus suam dignitatem eo quod nulla ab eo persona procedat et si Photius id contendit, eum Eunomio contendat oportet, ingenitum, genitum, ac generatim τὸ ἀρχήν τινος; εἶναι ipsam constituere naturam, quod a Patribus toties condemnatum est (80). III. Apud Latinos quælibet persona ab altera qualibet relationibus distinguitur, adeo ut nulla nova relatione opus sit; Latini nec plures, nec pauciores σχέσεις admittunt, quam Patres Greci. Quod si activa spiratio et Filio sil. G. Eun. I, 5 seq. Cyrill. Thes. xviii, p. 184, 185.

tribuitur, hac ipsa discernitur Filius a Spiritu tanquam opposita relatione, et hoc ipsarum relationum nexus ac conditio postulat. Imo Photianum systema hac in parte mancum, imperfectum, ac debita cohærentia destitutum ostendi potest. Quod his subjectæ theologorum demonstrationes satis evidenter docebunt.

6. J. G. Walchius ex ordine trium personarum divinitus traditio consequi Spiritus sancti processionem etiam a Filio hoc pacto inculcat (*Hist. controv.* c. 10, § 2, p. 167, 168) : [280] « Quod si enim, inquit, Spiritus procedit a Patre, quemadmodum Christus, Joan. xv, 26, testatur, idemque Græci docent, Filius autem inter divinas personas secundum locum tenet (81), atque ejusdem cum Patre est essentiæ, sequitur, ut processio Spiritus sancti etiam fiat a Filio. Sane qui hoc negant, in ejusmodi se conjiciunt difficultates, ut aut ordinem in divinitate personarum unacum ratione, qua altera refert se ad alteram, tollere aut affirmare debeant, istas sua natura inter se distare ac remoto Filio cum ejusdem essentia Spiritum sanctum a solo Patre procedere posse. Neutrū esse admittendum quisquis perspicit, qui rem ex veritate, non ex versa opinione ac prava voluntate æstimat; recteque præter alios Joan. Aifelmannus (*Syntagma exercit. academic.* p. 1, p. 416) dicit : Si Spiritus sanctus non procederet a Filio, omnis plane personalis nexus ac relatio inter Filium et Spiritum sanctum tolleretur. Requirit vero absoluta Trinitatis perfectio, ut personæ suis productionum respectibus et hypostaticis relationibus sic omnes ad se mutuo, adeoque singulæ ad singulas sint devinctæ, ut Pater quidem referatur hypostatica relatione ad Filium tanquam ad genitum, Filius ad Patrem ut progenies ad suum genitorem, Pater ad Spiritum sanctum ut spirans ad suum spiraculum, Spiritus sanctus item ad Patrem, tanquam suum spiratorem. Relinquitur ergo inter solum Filium et Spiritum sanctum quædam solitudo et hiatus, si nulla personalis inter τοῦ Λόγου et Spiritus sancti hypostasin interveniret relatio. Quale διάστημα sive qualem hiatum absoluta illa ac infinita Trinitatis perfectio nullo modo admittit. » Sed ista jam luculentissime versarant ac demonstraverant vetustiores theologi. Præclare Anselmus Havelbergensis episc. (lib. II *Dial.* c. 11, p. 179, ed. Paris, 1723) : « Cum hæc dieis (Spiritum sanctum non procedere a Filio), [281] maximam utriusque, Filio scilicet ei Spiritui sancto, injuriam facis;

A nam cum Pater et Filius se invicem habeant ut gignens et genitus, et item Pater et Spiritus sanctus ut emissor et emissus, et ut donator et donum, dic, quæso, nunquid non magnam injuriam facis *Filio et Spiritui sancto*, quibus nullam adinvicem relationem tribuis, quinimo quos, ut ita dixerim, a socia processionis communione disjungis? Quid enim est, quod Filius aliqua media relatione respiciat Spiritum sanctum seu Spiritus sanctus Filium, si processionem istius ab illo de medio amborum absuleris? » Eodem pertinent et ista Hugonis Etheriani (l. II, c. 5, p. 1220) : « Spiritus ex Patre prodiens aut contingit Filium aut non contingit; si non contingit, non est aliquid quod conjungat et copulet Filio Spiritum. » Præterea ordinem, qui est in sancta Trinitate, perspicue asserit ac declarat Beccus (*De proc. Spirit. sanct.* c. 8; *G. O.* I, 301 seq.) ; hic vero ordo ut necessarius, æternus atque immutabilis ex contingentia ac temporaria missione repeti nequit, neque ex essentia, quæ eadem in tribus personis est; solum igitur ex originis relatione pendens (cf. Petav. *De Trin.* vii, 6, n. 6, 7). Uberius ostendit hujus ordinis naturam et relationes, quas ille flagitat, Georgius Trapezuntius (*De proc. Spirit. sanct.* ad Joan. Cubocl. *G. O.* I, 470 seq.) : « Triadis ipsius nomen, inquit, ordinem signat, et fieri nequit, ut Trias vere et re ipsa dicatur, nisi relationem tria illa inter se habeant; nam si duo quis supposuerit, quæ relatione inter se non referantur, erunt duo illa prorsus et non dualitas. Quod si tria sunt quæ supponuntur, si unumquodque ad reliqua tria relationem habebit, erit Trias, sin minus, tria. Igitur si Pater erga Filium et erga Spiritum sanctum relationem habet naturalem, eam quæ secundum causam est, Filius vero erga Patrem, quod ex eo est, sed ad Spiritum nullam, neque Spiritus erga Filium, aut dualitas fuerit aut tres dii, et non Trinitas, Deus. Quam impietatem sedula provisione declinantes doctores optime affirmarunt, [282] et communibus Christianorum notionibus creditur, divinas hypostases alteram alteri adhærere et conjungi; quod apud Græcos plane antiquatum est, ut jam versentur in periculo, ne de fide in Trinitatem decident (82). Profecto in systemate Photiano Pater quidem habet relationem ad Filium et ad Spiritum sanctum, Filius et Spiritus sanctus relationem habent ad Patrem, sed nullam ad Spiritum Filius, nullam ad Filium Spiritus relationem habet; deest omnino mutuus nexus inter duas postremas hypo-

(81) Huc spectant plura testimonia apud Allat. *Vind. syn. Ephes.* c. 67, p. 501 seq. Cf. *Græc. orthod.* I, 474, 475; II, 725-728.

(82) L. c. n. 3, p. 472 : Πρὸς τούτοις καὶ τὸ τῆς Τριάδος ὄνομα τάξιν δῆλοι· καὶ ἀδύνατον τριάδα λέγειν ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς εἰ μὴ σχέσιν πρὸς ἄλληλα ἔχει τὰ τρία· εἰ τις γὰρ δύο τινὰ ὑποθείη μὴ σχέσιν ἔχοντα πρὸς ἄλληλα οἶνον, δύο, οὐ δυάς ἔσται· εἰ δὲ τρία εἴη τὰ ὑποκείμενα, εἰ μὲν ἔχαστον πρὸς τὰ λοιπὰ δύο σχέσιν ἔχει, τριάς ἔσται, εἰ δὲ μὴ, τρία. Εἰ ἄρα ἔχει ὁ Πατὴρ πρὸς τὸν Γίον καὶ τὸ

Ηγεῖμα τὴν κατ' αἰτίαν φυσικὴν σχέσιν, οὐ δὲ Υἱὸς πρὸς μὲν τὸν Πατέρα ἔχει δὲτε ἐξ αὐτοῦ, πρὸς δὲ τὸ Ηγεῖμα οὐδεμίαν οὔτε μὴν τὸ Ηγεῖμα πρὸς τὸν Γίον, ηδὲ δυάς ἔσται· ηδὲ τρεῖς ἔσονται θεοί (φεῦ τῆς ἀτοπίας!) καὶ οὐ Τριάς δὲ Θεός· ηδὲ διάστιβιαν φεύγουσι τοῖς διδασκάλοις καλῶς λέγεται, καὶ ταῖς κοινωνίαις τῶν Χριστιανῶν ἐννοίαις πιστεύεται, ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς θείας ὑποστάσεις· οὐ τοῖς Γραικοῖς οὐδαμῶς σώζεται, ὡστε κινδυνεύειν αὐτοὺς τὴς εἰς Τριάδα πίστεως ἀποπίπτειν. Cf. et Constant. Meliten. I, c. 33. (*G. O.* II, 724 seq.)

stases; quod plane absonum (83). Neque ejusmodi relatio ex consubstantialitate *per se* spectata peti potest; etenim « quod aliqua consubstantialia sunt, non ideo relatio inter eos intercedit, ut in hominibus est deprehendere (84). Præterea omnibus notum est, [283] in divinis personas essentia uniri, relationibus disjungi. Ergo quæ per similitudinem et identitatem naturæ relatio oboritur, unit potius, non disjungit; at *Trinitatis nomen et mutua hypostaseon connexio, qua sibi invicem adhærescunt, plane relationem disjungentem exposcit* (85). »

7. Connectitur cum hac postrema Trapezuntii observatione Patrum ac theologorum ratiocinatio, quæ his innititur principiis: 1º nonnisi *relationibus* personas divinas ab invicem distingui; 2º relationes autem personas distinguere non posse, nisi secundum quod sunt *oppositæ*; 3º oppositas relationes in divinis nullas esse, nisi *relationes originis* (86); unde efficitur, dempto originis nexu non amplius [284] divinas personas posse ab invicem distingui. Quod nemo Angelico Doctore explanavit accuratius, qui (p. 1, q. 36, a 2) ita disserit: « Non est possibile dicere, quod secundum aliquid absolutum divinæ personæ ab invicem distinguantur, quia sequeretur, quod non trium esset una essentia. Quidquid enim in divinis absolute dicitur, ad unitatem essentiæ pertinet. Relinquitur ergo, quod solum *relationibus* divinæ personæ ab invicem distinguantur. Relationes autem personas distinguere non possunt, nisi secundum quod sunt *oppositæ*. Quod ex hoc patet, quia Pater habet duas relationes, quarum una refertur ad Filium, et alia ad Spiritum sanctum, quæ tamen quia non sunt *oppositæ*, non constiunt duas personas, sed ad unam personam

(83) Ib. n. 30, p. 536: Η μὲν τοῦ Πατρὸς πρὸς τὰ ἔξ αὐτοῦ σχέσις καὶ τῶν ἔξ αὐτοῦ πρὸς τὸν Πατέρα σώζεται καὶ ἱρακοῖς, Γίος δὲ καὶ Ήνεύματος οὐδεμία σχέσις εὑρίσκεται, ὥστε αὐτοῖς συγχεισθαι τὰ πάντα. Cf. Constantin. Meliten, I. c. c. 27 (G. O. II, 702); Beccum *De proc. Spirit. sancti*, c. 8. n. 5 (ib. I, 505).

(84) P. 475: Οὐ γὰρ τῷ ὁμοουσίοις εἶναι τις καὶ σχέσις προσέσται· τὸν γὰρ καὶ ἀνθρώποις πᾶσι τῆς αὐτῆς οὖσι φύσεως· τούναντίον δὲ τῷ προσεῖναι τις φυσικὴ σχέσιν καὶ ὁμοουσίοις εἶναι ἀκόλουθοι. Cf. Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 45-67, p. 219-220, 497 seq. De his inferius sermo recurret.

(85) Ibid.: Παντὶ που δῆλον, ἐν τοῖς θείοις τῇ οὐσίᾳ ἐνοῦσθαι τὰ πρότωπα, ταῖς δὲ σχέσεσι διακρίνεσθαι· ἡ γοῦν κατὰ τὴν ὁμοιότητα καὶ τὸ ταυτὸ τῆς οὐσίας σχέσις οὐ διακρίσεως, ἀλλ' ἐνώσεως· τὸ δὲ τῆς τριάδος ὄνομα καὶ τὸ ἔχεσθαι ἀλλήλων τὰς ὑποστάσεις σχέσιν ἀπαιτεῖ διακρίνουσαν.

(86) Id diserte nec uno in loco Gregorius Nyssenus testatur. *Lib. nd Ablad.* (Opp. II, p. 459) docet: 'Εν φι μόνον διακρίνεσθαι τὸ ἔτερον τοῦ ἑτέρου καταλαμβάνομεν, τῷ τὸ μὲν αἴτιον πιστεύειν εἶναι, τὸ δὲ ἐκ τοῦ αἴτιου. Ror testimonium, ut alii v. gr. Niceph. Blemmida et Constant. Meliteniota (G. O. I, 55-56; II, 663), adducit quoque Hugo Etherianus (I. III, c. 13, p. 1249): « Immutabilitatem naturæ confitentes eam quæ secundum causam ejusque quod est ex causa differentiam non inficiamus. In quo solo discerni alterum ab altero deprehendimus, dum hunc quidem causam esse credimus, hunc vero ex causa. » Rursum Nyssen I. i, C. Eu-

A Patris tantum pertinent. Si ergo in Filio et in Spiritu sancto non esset invenire nisi duas relationes, quibus uterque refertur ad Patrem, illæ relationes non essent ad invicem oppositæ, sicut neque duæ relationes, quibus Pater refertur ad illos. Unde sicut persona Patris est una, ita sequeretur, quod persona Filii et Spiritus sancti esset una, habens duas relationes oppositas duabus relationibus Patris; hoc autem est hereticum, cum tollat fidem Trinitatis. Oportet ergo quod Filius et Spiritus sanctus ad invicem referantur oppositis relationibus. Non autem possunt esse in divinis relationes oppositæ, nisi *relationes originis*, ut supra probatum est (87). Oppositæ autem relationes originis accipiuntur secundum principium et secundum id quod est a principio. Relinquitur ergo quod [285] necesse est dicere vel Filium esse a Spiritu sancto (quod nullus dicit) vel Spiritum sanctum esse a Filio, quod nos confitemur. Et huic quidem consonat ratio processionis utriusque. Dictum enim est supra quod Filius procedit per modum intellectus ut Verbum, Spiritus sanctus autem per modum voluntatis ut Amor. Necesse est autem, quod Amor a Verbo procedat. Non enim aliquid amamus, nisi secundum quod conceptione mentis apprehendimus; et secundum hoc manifestum est, quod Spiritus sanctus procedit a Filio. » Et rursum: « Si ab una persona Patris procedunt duas personæ, scil. Filius et Spiritus sanctus, oportet esse aliquem ordinem eorum ad invicem (88). Nec potest aliquis ordo aliis assignari, nisi ordo, quo aliis est ex alio. Non est igitur possibile dicere, quod Filius et Spiritus sanctus sic procedant a Patre, quod neuter eorum procedat ab alio, nisi quis poneret in eis nom, p. 164: "Ωστε τοῦ λόγου τῆς αἵτιας ὑπεξηρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἀγίαν Τοιάδα πρὸς ἐκατὴν ἀσυμμούνως ἔχειν. Et paulo ante: "Ον τρόπον προθεωρεῖται ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆς τοῦ Γίοῦ ὑπόστασις τῷ τῆς αἵτιας λόγῳ, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ περὶ τοῦ Ήνεύματος ἐν μόνῃ τῇ τάξει τῇ κατὰ τὸ αἴτιον καὶ αἵτιοτὸν δηλαδὴ τὴν διαφορὰν ἔχει· ὡς γὰρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Γίος καὶ ἔξ αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχων οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν μπαρξίαν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔχεται τὸ Ήνεύμα τὸ ἀγίον, ἐπινοίᾳ μόνῃ κατὰ τὸν τῆς αἵτιας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Ήνεύματος ὑπόστασεως. De quo loco conf. Georg. Trapezunt. G. O. I, 464-513 seq. Similia occurunt apud Cyrillum Alex. *Thesaur.* lib. II, c. 3; lib. VII, c. 1, Cf. Joh. Theol. in sess. XVIII, conc. Flor. (Hard. IX, 201-204) et Petav. *De Trin.* VII, 9-2.

(87) Cf. ib. q. 28, a. 3: « De ratione autem relationis est respectus unius ad alterum, secundum quem aliquid alteri opponitur relative. Cum igitur in Deo realiter sit relatio (a. 1), oportet, quod realiter sit ibi oppositio. Relativa autem oppositio in sui ratione includit disjunctionem. » Cf. et art. 4.

(88) Id negat Theophanes Procopowicz op. cit. cap. 18, § 304, p. 391, 392, contendens sufficere relationes ad Patrem, ad se invicem eos non referri nisi secundum consubstantialitatem, ac præterea ad Scotistas fugiens, ut a Thomæ argumento se extricet. Verum quemadmodum ejusmodi effugia cum Patrum doctrina pugnant, ex dictis jam dignosci potest.

materialem distinctionem, quod est impossibile. » Imo secus nec ipsae processiones distinguerentur, ut Thomas (ib. ad 7) docet : « Spiritus sanctus distinguitur personaliter a Filio in hoc, quod origo unius distinguitur ab origine alterius. Sed ipsa differentia originis est per hoc, quod Filius est solum a Patre, Spiritus sanctus vero a Patre et Filio. Non enim aliter processiones distinguerentur, sicut supra ostensum est. » Simili modo jam Hugo Etherianus disputatione (I. III, c. 12, p. 1247) : « Pater a Filio alia persona est, eo quod per generationem ei esse præstat. In hoc enim differt a Filio, quod ei esse dat per nativitatem; rursus a genitore Filius differt, quod nascendo accepit ab ipso existentiam. Item a Spiritu sancto [286] per hoc differt Pater, quia esse illi dat, dum ipsum emittit. At vero Spiritus sanctus non ob aliud existit alia a Patre persona, nisi quia ex ipso procedendo accipit. Igitur et a Filio dum alia sit persona, idem Spiritus aut illi esse dat aut ab ipso accipit. Non autem dat, ut palam est; accipit ergo. Circa unam enim et simplicem substantiam Patris et Filii et Spiritus sancti aliam præter eas quæ dictæ sunt, causam differet invicem vix quis rectæ fidei assignabit. Quare si alia est a Filio persona Spiritus, dictarum aliquam habitudinum ad ipsum habet. Sin autem non, ab ipso non est alia persona. » Hinc et Nicephorus Blemmida (orat. 2, c. 14; G. O. I, 58) præter alia absurdâ ex Photianorum systemate sequi et illud affirmit, τὸ ἀντιδημένα εἶναι Λόγον.

(89) Photium (ut Scotistas) censuisse, sufficienter Spiritum sanctum a Filio distingui, etsi non habeat ab eo originem, scilicet ex eo, quod non eadem ratione ambo ex Patre procedant, tum ex opere nostro colligi potest, tum ex iis manifestum efficitur, quæ in *Amphiloch.* quæst. 28 a Scottio edita (Quædam ex Photii *Amphiloch.* Neapoli 1814, 4, p. 26-31) de illa quæstione disputatione : Si ex eodem principio Filius et Spiritus sanctus procedunt, quomodo nec fratrū appellationem accipient, nec filii nomen Spiritus sanctus acquiret? Ibi in eo potissimum insistit, quod uterque sit ἐξ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐχ ὁσαύτως, hanc vero diversitatem progressionis utriusque intimius perscrutari sedulo evitat, solum rem exemplis quibusdam ex rebus creatis desumptis illustrare quadam conatur. « Jam vero, ait Scottus (p. 31. n. 1), quisque videt, quam sint ineptæ comparationes, quibus ille innititur, cum res, quas in exemplum adducit, non per diversum processionis modum, sed per materiem individuantem et formæ diversitatem distinguantur, quæ omnia in divinis personis locum non habent; imo interdum, ut videre est apud D. Thomam p. 1, q. 36, a. 3 ad 1, similitudines propositæ contra Photium potius faciunt. » Palet tum ex principio tum ex fine hujus disputationis Photianæ, quosdam orthodoxos difficultatem movisse, quam ipse frustra enervare contendit. Cæterum inter Græcos auctores, qui dogma catholicum tuebantur, plures inventire est, qui Thomæ argumentum non admittant; quibus suffragari videtur Georgius Scholarius in *Responsione ad Marci Ephesii syllogismos*, cap. 6. (Cod. Monac. 27 f. 194 a. seq.) late eam rem tractans. Præclare vero ostendit Bessarion, doctrinam illam Photii aut nihil efficere aut in Thomæ rationem refundi. Quærerit enim (*Respons. ad Ephes. syllog.* 48; cod. citat. f. 230 a. b.) ex iis qui Spir-

A καὶ Πνεῦμα non amplius verum fore; hinc et Bessarion (*De proc. Spirit. sancti*, Apud Arcud. Opusc. theol. aur. q. 232 seq.) omnino Thomæ concordans hanc propositionem propugnat: Ei μὴ τὸ Πνεῦμα ἔστιν ἐξ τοῦ οὐκ ἐν αὐτοῦ προσωπικῶς διακρίνοτο. Quæ conclusio, licet Scotistæ eam negaverint (89), spectatis et perpensis Patrum [287] principiis validissima existimari debet. Cæterum cf. Petav. *De Trin.* VII, c. 6, n. 6, 7; c. 9, n. 5 seq. Henr. Kilber in [288] *Theol. Wirceb.* tract. *De Deo uno et trino*, diap. 6, c. 2, n. 407. Quæ cum ita sint, patet tantum abesse ut Latinis aliqua nova relatio effingenda sit, qua ipsorum sistema perficiatur, ut præ Photianorum doctrina illud undique absolutum, perfectum sibique cohærens ostendatur; patet necessariam quamdam σχέσιν omnino in schismatocorum theoria desiderari, neque solum Photii argumentum optime retorqueriverum simul oppugnati ab eo dogmatis veritatem luculentissime demonstrari.

B 8. Sed ad Photium revertamur. Nova effingit monstra, quæ Latinorum doctrina necessario inducat. « At enim vero concidunt proprietates personarum » (cap. 9). Videlicet: Patris proprietas constitutiva est spirare Spiritum; hæc vero tollitur, si communis sit spiratio et Filio. Sed illud assumptum jam refutatum est in altero Photii effato (supra III, §§ 5, 6). Unde cadit et quod inde deducitur: « Pater et Filius in unam contrabuntur personam, quod Sabellianum vel Semisabellianum est. » — Non sequitur, ait Petavius (I. c. c. 10,

C tum et Filium solummodo distingui putant ταῖς ἀπὸ Πατρὸς διαφόροις πρόσοδοις, καθ' αἷς τὸ μὲν γεγένηται, τὸ δὲ ἐκπορεύεται, quærerit, inquam, quanam ratione diversæ habeantur progressiones illæ duæ, qua in re hæc differentia consistat. Si in eo, quod generatio immediate est a Patre solo, processio vero per generationem et Spiritus per Filium, id pro nobis est, ait, id fere in Thomæ rationem recidit. Si vero in eo, quod utraque a Patre solo, tunc non amplius possunt Filius et Spiritus ab invicem distingui. Nam diversæ quorumdam πρόσοδοι sunt aut παρὰ τὸ αἴτιον aut παρὰ τὸ αἴτιατόν posterius rursus duplice modo esse potest (διχῶς): vel quia principiata ad diversas species pertinent vel quia in diversa supposita secernuntur et terminantur (ἢ διὰ τὸ τὰ αἴτια τὰ διαφόρων εἰδῶν εἶναι ἢ διὰ τὸ εἰς διάφορα διῃζεσθαι ἄτομα). Jam vero Filius et Spiritus haud secundum speciem differunt, unam et eamdem numero naturam et divinam essentiam a Patre progrediendo accipientes; neque sic differunt κατὰ τὰ ἄτομα: primum quidem quia ibi nulla materia nihilque materiæ analogicum, qua ejusdem naturæ supposita ab invicem separantur, deinde quia et suppositorum ex iisdem causis progressiones ejusdem speciei (όμοιοις) sunt; hic vero neque ambæ sunt generationes, neque ambæ processiones. Restat ergo progressionum differentiam esse κατὰ τὸ τοῦ αἴτιου λόγον. Sed si utrobique unus Pater erit αἴτιος, tunc certe ex parte τοῦ αἴτιου nulla prorsus differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necesse est ergo, si divinæ personæ ab invicem distinguendæ sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre τὴν τοῦ προσβάλλομένου πρὸς τὸν προσβάλλοντα διαφορᾶς, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι. Sic Bessarion.

D 8. Sed si utrobique unus Pater erit αἴτιος, tunc certe ex parte τοῦ αἴτιου nulla prorsus differentia, et distinctio Spiritus et Filii omnino cadit, ita ut una tantum persona evadant, quod absurdum et fidei repugnans. Necesse est ergo, si divinæ personæ ab invicem distinguendæ sunt, eas oppositis relationibus secundum principium et principiatum distingui et Spiritum a Filio et Patre τὴν τοῦ προσβάλλομένου πρὸς τὸν προσβάλλοντα διαφορᾶς, καὶ μὴ ἄλλως διακρίνεσθαι. Sic Bessarion.

§ 17) : « Nam personæ duæ sua singulæ proprietate constitutæ sunt, quæ sunt ἡ πατρότης καὶ υἱότης, quibus integre et invicem distinctæ hypotases existunt. His jam constitutis alia quæ est spirandi proprietas accedit, eaque divinam essentiam, ut est in Patre ac Filio, sive ut in Patre et a Patre est in Filio, consequitur ac modificat. Ita fit; ut unum fiat ex ambobus principium, unusque spirator, non tamen una persona; si quidem ἡ προσόλη non est personalis proprietas, sive τὸ ὅντον διοστάτικὸν, hoc est, personam constituens. » Gennadius, in *Exposit. con. Flor.* p. 1, sect. 10, hoc postremum merito inculcat : « Si hypostaticum personæ Patris producendi actum poneremus, tunc utique id inconveniens sequeretur, vereque esset Filius una cum Patre persona, constitutivæ proprietatis cum eo communicans. Sed quia personæ Patris constitutiva proprietas paternitas et generatio dicta est esse, [289] producere vero proprietas sive notio, quæ sequitur Personam constitutam ipsius, quæ necessitas est, eum qui cum illo communem habet eam proprietatem, quæ personæ ejus constitutiva non est, unam esse cum eo personam? Nam sicuti communicans cum Patre Filius, scilicet Spiritum ejus esse, quemadmodum et Patris, et mitti ab eo, quemadmodum et a Patre, tamen non cum eo personas communicat, quia Spiritum dici Patris vel ab eo mitti non est paternæ personæ constitutivum; sic neque qui productionem communem cum Patre habet, in unam personam conjungitur, quia producere non est paternæ personæ constitutivum. Quod si mirum est duas personas esse unum principium et non conjungi (confundi), magis mirum erit, quod tres personæ sint unum principium nec conjungantur (confundantur). » Bessarion, epist. ad Alex. Lasc. c. 8. (Hard. IX, 1070) : « Quod si operationem spirandi, inquit, constitutivam personæ paternæ poneremus, tunc sequeretur hoc inconveniens... Ponere autem potentiam spirandi constitutivam esse personæ Patris, et ex solo Patre Spiritum procedere, unum et idem est. Quare qui hoc dicit, petit principium. » Quæ J. Beccus in hanc rem respondet, ea potius in posteriores Latinomachos quadrant, quibuscum ille pugnabat, quam in ipsum Photium (90). Demum eodem jure, [290] quo Græci Photiani Latinos, quia communem faciunt Patri Filioque spirationem activam, Sabellianismi incusant, eodem, imo majori possunt hi

(90) Nimirum* (*Or. de un. c. 36; G. O. I, 156-158*) illud urget: Τὸ ἐκπορεύεσθαι significare ex Photio τὴν ἐκ Θεοῦ φύσικὴν καὶ οὐσιώδη τοῦ Πνεύματος ὑπαρξίν, hanc vero ὑπαρξίν, etiam per verba προτένται προχεῖσθαι, προέρχεσθαι exprimi, quæ vocabula ex sententia Ecclesiae Græcae ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἐπὶ τοῦ ἀπλοῦ Πνεύματος λέγεσθαι constet; neque tamen quemquam putare, inde vel Spiritus simplicitatem destrui vel συναλογίαν Patris et Filii insinuari. Unde arguit: Vel dum simplex Spiritus ex Patre et Filio dicitur ab Ecclesia profundi, Patrem et Filium in unam dices contrahi personam, quod communis repugnat sensui; vel si hoc non vis, neque

A illos, quia Filium omnia Patris possidentem a spiratione excludunt, Filii coefficientia Patris honorem minui autemant et anxie nimis Patris prærogativas inculcant, Arianismi arguere. Quo Ratramnus (I. 1, c. 3, p. 229; I. III, c. 6, p. 298); Petrus Mediolan. (ad imp. Alex. G. O. I, 380 seq.); Beccus (in Testam, ib. p. 377) aliisque spectasse videntur. Neque postremo id advertisse amplius opus est, nullam hinc divisionem discriptionemque sequi, neque unum Patris idioma ipsi integrum servari, alterum vero destrui, quæ ex dictis jam satis refutata sunt.

B 9. Rursum declamat Photius (cap. 11: « Præterea si duo principia in thearchica et superessentiali Trinitate conspiciuntur, ubi erit tandem toties decantata Deoque digna monarchiæ vis? Quomodo non polytheismi impietas nunc irrumpet? Quomodo non sub Christianismi specie ethnici erroris supersticio ab iis qui talia audent dicere introducetur? » Sed quoniam pacto monarchia destruitur et inducitur polytheismus? « Duo principia inducuntur. » Sed hoc probandum Photio erat, non assumendum, ut merito respondet Beccus (*Or. de un. c. 38; G. O. I, 158, 159*); imo contrarium supra probatum est (III, § I seq.). « Etiamsi enim, ait Bessarion (91), Pater et Filius non unum sint principium, qua Pater et Filius tamen unum sunt in principio εἰδοῦ, quod est divina essentia, secundum quam unam et eamdem numero in ambobus existentem Spiritum producunt; [291] et hoc sufficit ad hoc, quod unum sit principium Divinitatis; sicut etiam unum principium creationis Trinitas, licet Trinitas sit, propter unam et eamdem trium voluntatem. » Eodem jure, ait alibi (ep. ad Alex. Lasc. Hard. IX, 1071) præfatus cardinalis, quo gentiles olim Christianos accusarunt, quod tres statuant deos, tria principia, dum æqualiter Patri et Filio et Spiritui sancto tribuunt rerum creationem ac gubernationem, hic Græci accusant Latinos; et eodem modo, quo SS. Patres illos ethnicos refutarunt monarchiæ dogma exponentes, eodem et hi criminatores refelluntur, quoniam ad Patrem omnia referuntur, ab eo quidquid habet, habet Filius, et una eademque in spirando est actio Patris atque et Filii.

C 19. Nec minus fallaciter ratiocinatur Photius, c. 12: Si duo in Trinitate principia admittuntur, etiam tertium admittendum est, cum trinum magis locum habeat in Trinitate quam dualitas. Responderi potest primo, falso supponi, duo admitti

contendere potes, quando Romani dicunt Spiritum ex Patre Filioque procedere, tum confusionem et contractionem Patris et Filii introduci.

D (91) Bessarion c. 19 contra Marci Ephes. syllog. 36. (Cod. Mon. 27 f. 252, 253): Εἰ γὰρ καὶ μὴ εἴτε ἐν αἵτιον ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἢ Πατήρ καὶ Υἱὸς, ἀλλ’ εἰς τὸν εἰδοῖκην ἀρχῆν, ἥτις ἔστιν ἡ θεία οὐσία, καθ’ ἣν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἀριθμόν ἐν ἀμφοῖν οὖσαν τὸ Πνεῦμα προάγουσι· καὶ τοῦτ’ ἀρχεῖ πρὸς τὸ μίαν ἀρχὴν εἶναι θεότητος· ὃςπερ καὶ μία ἀρχὴ κτίσεως ἡ Τριάς, κατοι Τριάς οὖσα, διὸ τὴν μίαν καὶ τὴν αὐτὴν τῶν τριῶν θέλησιν.

principia diversa a Latinis; secundo, nullam esse rationem, cur tres personæ principiantes ad intra statuantur, imo admitti eas non posse, esse vero rationem, cur duabus personis principii ratio vindicetur, licet non ut personæ distinctæ in processione concipientur (cf. supra III, § 4). Quod ad posterius attinet, id vel ipsa Patris ostendit appellatio, qua πρώτη αλτία καὶ ἀρχὴ προκαταρκτικὴ nuncupatur, nimis ut hac prærogativa secernatur ab illa, quæ est ἀρχὴ εἰς ἀρχῆς quæque etiam ἀρχὴ simpliciter dicitur (vide infra Greg. Naz. § 24); prius vero non minus ex dictis patet. Scite sanctus Thomas (q. 30, art. 2 ad 4): « Oppositiō relationis non permittit, ut cum relatione Spiritus sancti sit relatio principii respectu divinæ personæ, quia ipse procedit ab aliis personis, quæ in divinis esse possunt. » Neque congruentiæ ratio inde petita juvat, quod τὸ τριαδικὸν magis locum habeat in Trinitate, quam τὸ δυάδικὸν, ternarius magis quam binarius. Nonne et a Photianis τὸ [292] δυάδικὸν admittitur, dum docent, in Trinitate esse τὸ δυάδικον καὶ τὰ εἰς ἀρχῆς, duas personas esse αἰτιατὰ, duplē esse πρόσοδον, generationem et processiōnem? Nulla exhibet sequitur dissectione ac divisio in Trinitate, neque Patris prærogativa quidquam minuitur, et ex dictis patet. Quamobrem non erat, cur Photius: « Christianorum auribus intolerabili, iracundiam æque ac luctum excitantia » (cap. 13), quæ Latinorum doctrinæ consecaria logice ac vere necessaria sunt, traduceret; nullum ex allatis absurdis Ecclesiæ occidentalis dogma ferit.

11. Post alia duo argumenta jam superius perpensa (III, §§ 4, 8 seq.), ita Photius (cap. 16) prosequitur: « Neque hoc prætereundum, quod ipsam personam Patris in duas impia illa doctrina dividit vel omnino Filii personam in partem paternæ hypostaseos assumptam decernit. » Idque ex eo potissimum probat, quod « Pater non ratione essentiæ, sed ratione personæ sit causa eorum quæ ex ipso, » quod axioma, prout hic ponitur, falsum esse demonstratum est (III, § 11). Non incongrue contra Nicolaum Methonensem similia effutientem ita disserit Hugo Etherianus (l. II, c. 4, p. 1218): « Manifestum quod Filius Patris personam ut patientem defectum aliquem non adimpleat; neque quispiam ipsum Filium partem esse personæ Patris, eo quod Spiritus ex ipso procedat, dicere cogitur. Quomodo enim si Filius eadem ratione connumeratur Patri, qua Spiritus utriusque, personæ Patris portio inveniatur Filius? Sane si nata Lot

A eadem ratione est causa filii, qua parens utriusque causa exsistit, minime ipsa in paternæ compositionem personæ adigitur. » Photio vero ita Hugo (l. II, c. 18, p. 1233) breviter respondet: [293] « Vanus est sermo et inefficax, qui propter causam et causatum personam Patris personæ causam (l. partem) constituit. Causa (ed. causam) enim et causatum nesciunt personam dividere, neque in inferioribus. Non ergo causa existens cum Patre Spiritus dividit (Filius) paternam personam. » Præterea card. Bessarion, ep. ad Alex. Lascar. c. 7 (l. c. p. 1063) hoc pacto argumentum in Photianos retorquet: « Si generatio et spiratio ita essent propriæ personæ paternæ, ut ultraque per se constitueret ejus personam, uniuscujusque vero operationis principium est forma, duæ formæ (per formam intelligimus principium barum duarum operationum) essent principia. Sed unaquæque forma, id est, unumquodque principium operationis constitutivæ cum illa operatione aliquam personam constituit, sicut essentia, quæ est principium generatio-nis activæ, cum ipsa generatione Patrem constituit; et sic Pater essent duæ personæ. Hoc autem inconveniens est. »

12. Docet Photius (cap. 17) et qui eum sequuntur, ut Nicolaus Methonensis (c. 24): Omne quod proprium unius est, quod translatum de duobus aliis dicitur, si de ulroque pari modo verificatur, consubstantiales eos ostendit; si vero de uno tantum, C non autem de altero verum erit, diversæ naturæ eos esse manifestat. Quod continuo exemplis illustrare student; risibile v. gr. de homine, non de angelo, de Socrate ac Platone, non vero de Socratis imagine prædicari potest. Sic igitur quod proprium est Patris, ita arguunt, videlicet spiratio activa, dum duabus cæteris personis transferendo adaptatur, atque de Filio quidem vere prædicari affirmatur, non autem de Spiritu sancto, diversæ substantiæ esse Filium ac Spiritum omnino convincit. Verum inanis est res universa; non solum quia proprietatum, quæ ad unum χωρίως spectant aliisque accommodari possunt, varia sunt genera nec omnes illationem ad identitatem vel diversitatem naturæ D permittunt (92), sed multo magis quia Photii [294] theoria in hypothesi falsa versatur, dum supponit, Patris esse proprium producere Spiritum, idque non nisi ex arbitrio adaptari et accommodari personæ Filii atque in eam transferri (cf. art. præced. § 5 seq.). Neque hinc sequitur ulla necessitas, qua Patris

(92) Quæ huc quodammodo spectant Hugonis Etheriani verba (l. I, c. 12, p. 1205) in quibusdam corrupta videntur. Legitur apud eumdem: « Non omnis proprietas personam describit, id est sicut ea æqualiter (?) ei, quæ segregare naturam putatur a reliquis, sic quædam proprietates in his quidem quæ diversarum substancialium sunt, segregant naturam; in consubstantialibus, id est, in his quæ sunt ejusdem naturæ, vero personam insignire videntur, ut in homine et equo risibile atque hin-

nibile; quæ cum differentium naturarum sint proprietates, intra eamdem speciem non substantiam secat alterutra, sed personarum separationis indicum adjecto numero tantum præstat; dextrum autem et sinistrum et hujusmodi nec secant substantiam nec personas definiunt. Similiter his divinæ personæ habent quasdam proprietates, quæ neutrum efficiunt, quasdam vero quæ alterum, quæ solum tres sunt: paternitas, filiatio atque processio. » Cæterum cf. art. præced. et § 13.

persona in naturam dissolvatur (c. 19); spiratio activa non essentiæ qua tali nec ut principio agenti vindicatur; Patris persona æque ac persona Filii jam constituta supponitur neque exinde destruitur; constitutiva personæ non eripiuntur Patri, sed intacta prorsus manent, utsatisjam declaratum fuit.

13. «Si proprium Patris» (ita Photius cap. 18), «transfertur in Filium, etiam proprium Filii transfertur in Patrem, ita ut et Pater generationem subeata genitus censeatur. Atcum quod fundamenti loco ponit, falsum esse jam satis constet, neque ea consecutio quidquam virium habebit. Ne eadem repetamus, Bessarionis præclaram disputationem hic exhibebimus jam dicta uberioris illustrantem. Quærit itaque Bessarion (ep. ad Alex. Lascar. c. 5; Hard. IX, 1060), quidnam sit personæ Patris constitutivum ($\tauὸν ποτὲ ἔστιν θεῖον εἶδος τὸ πρόσωπον αὐτοῦ συνιστῶν$). Ac primo inquirit, utrum sit $\tauὸν ἀγέννητον$. At non videtur, inquit; hoc enim est negatio [$\deltaικός$]; 92°) nil autem eorum quæ sunt secundum negationem hoc aliquid est. Imo innascibilitas non [295] est nisi proprietas, quæ sequitur jam constitutam ejus personam ($\text{ἴδιωμα ἐπόμενον τυστάντι τῷ πρόσωπῳ αὐτοῦ}$). Secundo disceptat, an sit $\tauὸν αἴτιον$, hoc quod dicitur causa sive principium. Neque hoc admittendum. Nam si hoc esset constitutiva ejus forma, causa seu principium, $\alphaἴτιος$, potius diceretur quam Pater; at ab omnibus doctoribus communiter Pater nominatur. Præterea sic non reale quidquam, sed ideale quoddam foret, $\nuόμικος$, non $\piρᾶγμα$ communicabile esset, dum tamen communicabile nulli dat formaliter esse incommunicabile, quod facit erga personam formale ipsius constitutivum (93). Restat igitur, aut paternitatem solam aut spirationem ($\tauὴν προβολὴν$) solam, aut ambas esse constitutivum personæ paternæ. Sed imprimis tertium est impossibile, sive 1) ita concipitur, ut per se utraque constituere possit, sive 2) ut non nisi ambæ simul id valeant. Nam si utraque nota per se ($\deltaικῆς$) constituerit, jam duas formas ($\deltaύο εἰδη$) Pater haberet, et consequenter duæ personæ esset, et duas personas et duas formas habens. «Cum enim illæ sint rationes distinctæ, si quælibet earum esset personæ constitutiva, cum constitutivæ formaliter diversæ sint respectu diversorum consti-

(92) Cf. Augustin. *De Trin.* v, 7; Thom. *Sum.* q. 32, a. 4 ad 1.

(93) Cod. Monach. 27 f.41 a. hic ea tantum habet: «Ἐτι τὸ αἴτιον καθόλου κατὰ τοῦ Πατρός τε καὶ προβολέως λεγόμενον νόημα μόνον ἔσται, καὶ οὐδὲν πρᾶγμα· ὃ δὲ τοιοῦτόν ἔστιν, ἔστιν οὐκ ὅν· τὸ δὲ μὴ ὅν, οὐ δύναται τοῦ ὑπερουσίου ὑποστατικὸν εἶναι· λείπεται οὖν, κ. τ. λ. Sed multo uberior est textus Lat. apud Hard. l. c. «Item cum causa seu principium universale quiddam sit; hoc dictum est secundum illos philosophos, qui tenent universalitatem fieri secundum intellectum; si tamen diceretur universalia nullo modo ab intellectu dependere, adhuc non esset dicendum, quod illud *commune* principium esset alicujus personæ formaliter constitutivum, cum communicabile, » etc., ut supra.

(94) In cod. Mon. l. c. tantum legitur: *Εἰ μὲν*

A tutorum, sequitur id quoddiximus: Pater esset duas personales formas habens, sicut si quis homo duas haberet [296] animas, quod absurdum est (94). Quod si vero non utraque per se, sed ambæ simul ($\deltaικα$) constituerent, neque qui diceret Patrem solum, significaret personam paternam, neque qui προβολέα. Attamen hujus totum contrarium est in usu; omnes enim doctores et omnis Scriptura cum dicunt Patrem, divinam ejus personam significant; nostri etiam (Græci) cum dicunt προβολέα, ipsum Patrem solum putant significare. Igitur nec ambæ simul sunt constitutivæ personæ paternæ nec utraque per se. Restat ergo aut paternitatem esse constitutivam et propriam Patris formam, spirationem vero sequi eum jam constitutum, aut e converso. . . At si τὸ προβάλλειν quidem constituit, τὸ γεννᾶν vero sive paternitas sequitur, absurdum quid et quod præter omnium doctorum traditionem est, sequitur: esset spiratio prima et immediata Patris operatio ($\piρώτη καὶ ἀμεσος ἐνέργεια$); nam hæc a constitutiva cujusque personæ forma prodit, per ipsam autem aliæ operationes fiunt; hinc sequeretur ulterius, per spirationem fieri generationem, ita ut non amplius, ut theologi asserunt, Spiritus per Filium procederet, sed Filius per Spiritum generaretur (95). Cum vero hæc absurdâ sint ac traditioni contraria, restat paternitatem constituere personam paternam, et hanc ejus esse incommunicabile formam, spirationem vero sequi jam constitutam [297] ejus personam. Inde efficitur ipsum τὸ γεννᾶν primam et immediatam operationem personæ paternæ esse; ipsum vero προβάλλειν fieri διὰ τοῦ γεννᾶν, non quidem tanquam per principium, sed ut per aliquid necessarium, quod præexigitur (96). Quod si ita est, jam inde desumitur argumentum, quod Filius ab activa spiratione excludi non posse demonstrat. Id Bessarion (l. c. c. 6, init. p. 1061) hoc pacto proponit: «Per primam et immediatam operationem uniuscujusque personæ perficiuntur omnes aliæ operationes; sed prima et immediata operatio Patris est generatio; per generationem igitur perficitur actio spirandi: et sic ex Patre per Filium procedit Spiritus sanctus. »

14. Post longam illam de textu Joan. xvi, 13, 14, disputationem (cap. 20, 30) novum sophismatum

οὗν καὶ ἐκάπερον ίδια, δύο ἄρα εἰδη ὁ Πατὴρ ἔξει, καὶ ἀκολούθως καὶ δύο πρόσωπα ἔσται, ὡς δύο προσωπικὰ εἰδη ἔχων, ὥσπερ δὲ τις ὄνθρωπος δύο ἔχοις ψυχάς, δύπερ ἀτοπον.

(95) Ibid. «Η πρώτη καὶ ἀμεσος ἐκάπετο προσώπου ἐνέργεια ἀπὸ τοῦ συστατικοῦ εἰδους αὐτοῦ πρόεισι· πάσαι δὲ ἄλλαι ἐνέργειαι διὰ ταύτης τῆς πρώτης δηλαδὴ ἐνέργειας . . . εἰ γοῦν καὶ τοῦ προσώπου τοῦ πατρικοῦ τὸ προβάλλειν ἔστι τὸ συστατικὸν εἰδος, ἔσται η μὲν πνεῦσις η ἐκπόρευσις η πρώτη αὐτοῦ καὶ ἀμεσος ἐνέργεια· διὰ δὲ τοῦ πνεύν καὶ προβάλλειν γέννηθεται ὁ Γιός· καὶ οὐκέτι τὸ Πνεῦμα διὰ τοῦ Γιοῦ, ὡς οἱ θεολόγοι φασίν, ἀλλ' ὁ Γιός διὰ τοῦ Πνεύματος πρόεισιν.

(96) Id declarat sanctus Thomas, *Sum.* i, q. 33, a. 4 ad 5; et q. 27, a. 4.

cyclum auspicatur Photius, in quo plura jam dicta A aliis verbis repetit novaque iis adjungit. Quæ cap. 31 disserit, reipsa cum iis convenient quæ cap. 7 disputarat (cf. § 4) Supponit ̄ret hic duplex προσόλη ut a Latinis propugnata, supponitur ab utroque spirante peculiare quid conferri ex eorum sententia, ex parte Patrem, ex parte Filium spirare. Sed « non ex patre, » ait Hugo Etherianus (l. II, c. 2, p. 1260), « Pater et Filius Spiritum, sed *ex toto et perfecte uterque pariter* emittit; solus enim Filius exsistit de Patre absque medio, ideoque perfecte Spiritum emittit sicut Pater. » Reliqua, quæ notanda veniunt, jam § 4 dicta sunt.

15. Quod ad illud spectat, pluribus proprietatibus a Patre distinctum fore Spiritum quam Filium, adeoque et a Patre remotiorem cogitandum esse in Lat. systemate (cap. 32), id falsum esse non minus superius dicta convincunt. Sola enim processione seu spiratione passiva distinguitur Spiritus a Patre et Filio; nec paternæ substantiæ Filius propior est quam Spiritus; qui re ipsa uterque est [298] immediate a Patre et ab eo totam divinitatis accipit plenitudinem. Nec obstat quod Patres dicunt Spiritum mediate esse a Patre, immediate a Filio; quo id sensu dicatur, satis (artic. præced. § 17 seq.) declaratum fuit. Audiatur nunc et Manuel Calecas, qui (l. III, p. 438, ed. cit.) hoc pacto objectioni occurrit; « At ista sacris doctoribus polius imputanda sunt, si quidem absurdâ videantur. Ipsi quippe sunt, qui Spiritum a Patre *tertium* decent, sumptas scil. ab ipso Domino occasione in salutaris traditione baptismatis. ac per Filium procedere dicunt, perque ipsum Patri conjungi.... Præterea Spiritus sanctus, si a Patre quidem alio processu, a Filio autem alio procederet, essetque processus ex ambobus duplex, fortassis haberet rationem, culpare differentiam processuum; quod etiam differenter a Patre et Filio distaret Spiritus, ac propterea gradus in personis quosdam cogitare. Sin vero unus idemque sibi ab utroque processus est, similiter etiam ad utrumque referetur.... Quemadmodum Pater non magis perfectus est quam Filius, quod ille causa, iste causalis (causatus) sit, neque ideo ab illo distat, etsi secundus ab eorū ratione causalē dicitur; divinitas enim in utroque una: ita et Spiritus sanctus, etsi juxta unicum simplicemque processum ex Patre per Filium est, et ad Patrem et Filium veluti ad unum productorem spirantemque refertur, quorum et Spiritus est et spiraculum dicitur; non tamen minor est Filio, neque Patre minor erit, licet per Filium Patri coniungatur; alioquin et Filius erit, dissimilis Patri, eo quod causalis sit, etsi non ita sicut Spiritus, juxta tamen proportionis rationem.... Ordo autem et ad aliquid (πρός τι sive relative) quomodo libet habere, naturarum non facit differentiam. Nam v. gr. eo quod amicus sit, vel vicinus vel magister, nihil in se ipsum alicubi accedit, ut propter habitum perfectionior in se ipso secundum essentiam sit; neque si quispiam filium ac nepotem habeat, tertius maxime

B erit vel similior vel dissimilior ayo secundum essentiam quam filius. [299] Quod si in rebus humanis ita contingit, multo magis in divinis personis, ubi una asseritur natura, ac præter solam, quæ secundum causam et causale est, differentiam nulla alia discretio est. » Hoc Calecæ responso contra eamdem difficultatem utitur Natalis Alexander (l. c. pag. 529, 530).

16. Quod Photius (cap. 33) urget, Spiritum ad plura referri principia differentia, id jam satis (art. præced. § 4) discussum fuit; neque dici potest πολύαρχον ἀρχὴν admitti, ubi non nisi unum principium appetit. Dicant præterea Photiani, an tres personæ in communib[us] ad extra operationibus sint πολύαρχος ἀρχή. Si affirmarint, Muhamedanis et gentilib[us], victas dabunt manus; si negaverint, multo minus id in processione Spiritus sancti ex Patre et Filio asserere poterunt. Rursum ad jam dicta reducimur, dum sequens Photii sophisma (cap. 34) perpendimus, ubi arguit Spiritum a consubstantialitate cum Patre excludi, cum communio Patris et Filii sit secundum substantiam. Verum sane est Patrem et Filium communionem habere secundum substantiam, sed ex probatis quoque communionem habent in relatione ad Spiritum sanctum quæ ab essentia, etsi non secundum rem, sed secundum rationem distinguitur. Filius excluditur a generatione activa etiam apud Græcos et tamen χατ' οὐσίαν cum Patre communicat; eadem ratione excluditur Spiritus ab activa spiratione et tamen a communione secundum substantiam cum Patre et Filio non arcet. Neque enim ratio principii et principiati essentiam constituit, ut toties inculcatum est, nec minorem potentiam faciunt pauciores relationes vel notiones (cf. § 5, II.). Joan. Argyropulus vero non absone notat (*De proc. Spirit. sanct. c. 9; G. O. I, 413*) a Patre generativam facultatem Filio, generativam et productivam facultatem Spiritui sancto communicari *non ut δύναμεις verum ut τελειότητας*; unde Filium non posse alterum Filium generare nec Spiritum alium Spiritum emittere vel gignere. Idem sibi vult Hugo Etherianus, dum scribit (l. I, c. 15, p. 1209): « Eadem potentia est in Patre, [300] secundum quam potest generare, quæ est in Filio, secundum quam potest generari, quamvis diversis effulgeat proprietatibus, veluti una potentia est hominis disciplinæ perceptibile » etc. Hæc cum iis connectenda, quæ Thomas disputat I, q. 42, a. 6 ad 1 et ad 3. Hoc posteriori loco hæc habet: « Sicut eadem essentia, quæ est in Patre paternitas, in Filio est filiatio, ita eadem est potentia, qua Pater generat et Filius generatur. Unde manifestum est, quod quidquid potest Pater, potest Filius; non tamen sequitur, quod possit generare; sed mutatur quid in ad aliquid; nam generatio significat relationem in divinis. Ilabet ergo Filius eamdem potentiam, quam Pater, sed cum alia relatione, quia Pater habet eam ut *dans*, et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generare; Filius

autem habet eam ut *accipiens*; et hoc significatur, cum dicitur, quod potest generari. » Hæc et aliis illustrandis Photii argumentis prosunt. Demum et alia ratione ostendit card. Bessarion (epist. ad Alex. Lasc. c. 7; Hard. IX, 1063) nullam sequi quoad naturam inferioritatem, quod Spiritui ratio principii denegatur: « Quod si quis rursus, inquit, dicat: Igitur minor est Spiritus sanctus et Pater et Filio, si quidem Pater generat Filium, Filius et ipse cum Patre spirat Spiritum, Spiritus vero nec Filius generat nec se ipsum nec alium Spiritum spirat: vana ratio ejus est et contra seipsum, qui hæc dicit, concludit. Si enim nullius personæ principium esse imperfectionis et imminutionis signum in Trinitate putandum esset, *pauciorum* quoque personarum causam esse imperfectionis esset: Filius igitur, cum unius personæ duntaxat, Spiritus videlicet, principium sit, minor esset hac ratione Patre, qui ambarum personarum est principium. At hoc inconveniens est solum cogitare. Igitur illud quoque similiter absurdum est. Principium enim, prout est actui conjunctum, *vel a principio esse*, cum de personalibus proprietatibus sit, neque majus neque minus alterum altero vel esse vel dici facit. »

[301] 17. Novo dilemmate utitur Photius cap. 35: « Processio Spiritus sancti ex Filio aut est eadem cum processione ex Patre, aut diversa vel contraria. Si prius, communicantur idiomata et characteres personarum; si alterum, incidimus in Manichæorum vel Marcionitarum hæresin. » Concord vero est Catholicorum responsum, non esse diversam processionem Spiritus sancti a Filio ab illa, qua procedit ex Patre, ac multo minus contrariam; proinde a Manichæismi spectris, quæ jam satis deridet Beccus (G. O. I, 80, 81), nihil omnino fore timendum, sed esse omnino eamdem (III, § 1 seq.), neque tamen communicari personarum characteres, quod Photius nonnisi ex supposito falso principio (ib. § 5 seq.) affirmavit. Neque uberiori responso opus est ad cap. 36 post ea, quæ (art. 3, §§ 12-15) jam disputata sunt, ubi ostensum fuit, nequaquam, ex eo quod ἡ πνεῦσις trium communis non sit, colligi posse, eam *unius personæ* propriam existere. Neque Patri eripitur spiratio, neque hypostaticæ proprietates transferuntur (cf. supra § 13).

18. Attamen nec hic quiescit schismatis pessimi auctor et jam dicta aliis inflexa formis reproducens cap. 37 rursum instat, in Latinorum hypothesi debere et Spiritum aliam producere personam, hanc porro aliam, et sic deinceps in infinitum, ita ut gentilium polytheismum adhuc superent et trascendant. Quæ plane absurdâ sunt. Constat primo minime Latinos cogi aliam etiam personam admittere a Spiritu sancto productam. Id supra (§§ 1, 5) ostendit.

(97) p. 528: Τὸ μέντοι προβάλλειν οὐ προθεωρούμενον τῆς τοῦ Υἱοῦ ὑποστάσεως καὶ οὐκ ἐναντίον λόγῳ τινὶ ὑποστάσεως· οὔτε γὰρ ὁ Πατὴρ διὰ ταῦτα γίδες ἡ πρόσηλημα· οὔτε ὁ Υἱὸς εἰς Πατέρα μεταπίπτει, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἔξισταται τῶν ιδίων αὐτοῦ.

A dimus; id et confirmat Georgii Trapezuntii disputatio (*De proc. Spirit. sanc.* c. 27; G. O. I, 327 seq.) notatu plane digna. « Generat Filium Pater vere, et cum generat exhibet ipsi quæcunque habet, præter ea quæ confusionem inferunt (πλὴν τὴν σύγχυσιν) et quæ ante et post hypostasin intelliguntur (τὰ προθεωρούμενα τῆς ὑποστάσεως καὶ τὰ ἐπιθεωρούμενα) et rationi hypostasis adversantur (ἐναντία τῷ λόγῳ τῆς ὑποστάσεως). Quæcunque vero (cum hypostasi) intelliguntur nec [302] adversantur, non tantum extra omnem confusionem sunt, sed et ordinem constituunt. Cum igitur divina natura semel τὸ ἄναρχον habuerit in Patris persona, fieri non potuit, ut illud Filio communicaretur. Præintelligitur enim adversaturque rationi Filii... Neque etiam fieri potest, ut *vim generandi* communicet, ne, ut tradit Basilius, in multitudinem innumeram excrescens Trinitas filios ex filiis generaret. Hujusce præterea causa est, quod generatio secundum principium et finem (cf. art. 3, § 13 eumd. Trapez.) sumitur. Finem voco, in quem progressio (ἢ πρόοδος) finit (sc. terminum), principium, unde incipit, non interjecto tempore, sed cogitatione sola ipsius progressionis, quæ in generante ut principium (ἀρχὴ est, ut finis πέρας) vero in genito. Generatio itaque tanquam principium considerata ut est in Patre præintelligitur fini (termino), qui in ea est; ideoque præconsiderata Filii hypostasi non potest illi inesse. Nihil enim ex iis, quæ personis in divina Trinitate insunt, præintelligitur hypostasi, in qua est; ne scil. unum ex his duobus subsequatur, aut ante et post intelligi unum et idem, et ex seipso esse, aut multitudinem Filiorum admittere. Non generat ergo Filius, verum producit, et ratio consentanea et consequens est. Producit Pater Spiritum, et cum producit, communicat illi omnia, quæ non præintelliguntur illius hypostasi; propterea que fieri nequit, ut ei communicet vim producendi aut generandi, quemadmodum neque Filio generandi; namque hæc in Patre præintelliguntur. Sed neque *generari*, quod finis generationis dicebatur, Spiritui inerit. Præintelligitur siquidem hypostasis Filii hypostasi Spiritus. Verum *producere* non præintelligitur Filii persona neque rationi hypostasis ullo modo adversatur. Neque enim ideo Pater Filius vel productio est, nec Filius in Patrem prolabitur, neque Spiritus ex suis propriis excedit. Cum itaque nullam confusionem generet producere, imo totum contrarium, si Filio inest, et ordinem servet et Triadis mutuam [303] relationem (§ 6), illud prorsus Filio Pater communicabit (97); et sic Spiritus erit et Filii, et non imperfectus, quod non producat, sicuti neque Filius, quod non generet. Imo si produceret, esset imperfectus; nam vel se

Μηδεμίαν οὖν ἐπεισφέρον σύγχυσιν τὸ προβάλλειν, τούναντίον δὲ ἀπαν, εἰ τῷ Υἱῷ πρόσεστι, καὶ τὴν τάξιν συντηροῦν καὶ τὴν τῆς Τριάδος ἀκατάλληλον σχέσιν· κοινωνήσει πάντως τούτο τῷ Υἱῷ ὁ Πατὴρ.

ipsum ipse produceret, quod fieri nequit, vel alium, et sic in infinitum produceretur progressio, quod non esse perfectionis tute etiam diceres (98). » Præterea idem auctor (c. 26, p. 526) ad objectio-nem, Spiritum sanctum mancum et imperfectum esse, si solus inter tres personas non esset principium, hoc pacto respondet : « Perfectum atque imperfectum non ex diacriticis, sed ex naturalibus colligitur. Quæ enim necessario naturæ insita sunt, illa si desuerint, imperfectam naturam efficiunt illius, cui non insunt. Verum quæ hypostases con-stituant, et personas discernunt, nunquam imperfectum quidquam efficient natura, cum naturas non secernant, sed circa naturam secernantur, ut theologica vox insonat. Ex discernentibus vero est pro-ducere. Non ergo imperfectum quid naturæ Spi-ritus inerit, quod non producat, sed nec hypostasi. Secernitur enim sufficienter *magis* a Patre et Filo non producens, quam secerteretur a Filio, ex Filo non productus (99). » Tandem digna sunt quæ con-siderentur Thomæ [304] verba, quibus solvit dif-ficultatem : « Cujuslibet amantis est aliquis amor; sed Spiritus sanctus est Amor; ergo est ejus ali-quis amor. Si igitur Spiritus sanctus est Amor, erit amor amoris, et spiritus a spiritu. » Ait enim (q. 37. a. 1) : « Ad quartum dicendum, quod sicut Filio, licet intelligat, non tamen sibi competit pro-ducre Verbum, quia intelligere convenit ei ut Verbo procedenti : ita licet Spiritus sanctus amet, essentialiter accipiendo, non tamen convenit ei, quod spiret amorem, quod est diligere notionaliter sumptum, quia sic diligit essentialiter, ut *amor pro-cedens*, non ut *a quo procedit amor*. » Sic ergo, uli-jam supra dictum est, in Spiritu sancto terminum habent progressiones immanentes nullusque locus est progressus in infinitum, quem divinitus revelatus ordo proscriptit radicitus. « Verum enim, ait Ma-nuel Calecas (l. II, p. 421) ordinem servare opus est, neque ipsius terminos transgredi, sed intra Tri-nitatem stare juxta traditam nobis fidei regulam. »

19. Quod initio cap. 38 advertit Photius, nonnisi a Patre accipere potuisse Filium, ut Spiritus sancti sit principium, id Catholici uno ore docent. Quos inter Ratramnus, (l. II, c. 3, p. 251) ad ea Nazianzeni verba : « Et ad primam omnium originem, qui est Pater, sicuti Unigeniti omnia, ita etiam sancti Spiritus omnia referuntur » observat : « Talia di-cens ostendit omnia, quæ sunt Filii, ad Patrem habere relationem, et omnia, quæ sunt sancti Spi-ritus, ad eumdem referri velut ad primam omnium originem ; quoniam etsi Spiritus procedat a Filio, accepit hoc Filius a Patre, ut nascendo de Patre

(98) Ibid. p. 528, 529 : Οὐκ ἐλλιπές τὸ Πνεῦμα μὴ προβάλλον, ὥσπερ οὐδὲ ὁ Γίος μὴ γεννῶν· μᾶλλον γάρ προβάλλον ἦν ἀν ἐλλιπές· ἡ γάρ αὐτὸ ἔαυτὸ προύβαλεν ἀν, διπερ ἀδύνατον· ἡ δὲλλο, καὶ οὕτως εἰς ἀπειρον ἡμῖν ἔχει ὁ λόγος οὐ τελειότητος καὶ αὐτὸς εἴποις ἀν.

(99) Ibid., p. 526 : Τὰ δὲ ὑποστατικὰ ταῦτα καὶ διακριτικὰ οὐκ ἀν ποτε ἀτελές τι ποιήσει τῇ φύσει,

A Filius, Spiritus sanctus procederet ab illo. » Sed si ita est, pergit Photius, unde fit, « ut Spiritus, licet iisdem fruatur honoribus et ex ea ipsa essen-tia pari ordine [305] ac pari gloria prodeat, princi-piandi prærogativa privetur? » Quod non ejusdem potentiae, nec est ejusdem essentiæ; aut Spiritus ergo eadem donatur prærogativa aut ad homousia dejicitur. Sane simili ratione dici potest : Si Filius non generat Filium, non est Patri consubstantialis. Recolantur ea quæ alias ac potissimum quæ § 16, dicta sunt et solutio plana erit. Nolumur tamen præterire, quæ in hanc rem disserit Hugo Ethe-rianus, Methonensem refellens præsulem (cap. 16, ad præsens Photii caput nota 5). In primis urget idem incommodum sequi ex missione ; deinde alia quædam adjungit. « Nam si Filius, ait (l. II, c. 11, p. 1225), » quæcunque habet, a Patre accepit, et Spiritus missionem ab eodem accepit; mittit quippe Spiritum sanctum Filius... Patet, quod Filius mit-tat Spiritum sanctum et quod a Patre idem mittatur. Quomodo igitur a Patre accipiens Spiritus missionem (est enim mittens et missus), Spiritus autem non accepit missionem neque Filii neque alterius sui similis? Privatur ergo parili honore — liberalitas hæc. Potest tamen et de facili solutio-nem habere talis objectio, cum convenienter re-sponderi possit, ideo non accepisse Spiritum Filii causam esse, quia Filius est ipsius causa, Spiritus vero ejus causa esse nusquam reperitur, neque alterius sui similis, ne quarta in Trinitate persona induci demonstretur. Amplius : Quomodo accipit judicium omne Filius a Patre et Spiritui non im-perlitur? Scriptum est enim : « Omne judicium de-dit Filio, ut omnes honorificant Filium, sicut honorificant Patrem (Joan. v, 22). » Suspicor, imo credo firmiter, quod emissio Spiritus, si ad hono-rem Patris pertinet, ad honorem Filii referatur, qui sicut a Patre vitam habet, judicium habet, ita et Spiritus emissionem habet ; et sicut nascibilitas non impedit Filium, quin habeat naturam Patris, imo ex hac habere probatur : sic emissio Spiritus ex Patre et Filio non impedit Spiritum, quin ha-beat Patris Filiique naturam ; alioquin Spiritus et Filius non sunt ejusdem cum Patre naturæ, cum Pater [306] solus generet, solusque Spiritum, ut Græcus arbitratur, emittat, Spiritus vero et Filius nullo modo. » — Parimodo responderi potest ad id quod cap. 40 Photius profert : « Accepit Filius a Patre ex ipso per generationem prodiens, et aliud ejusdem naturæ producere. Quomodo igitur, cum et ipse Filius consubstantiale producat Spiritum, non communicavit ipsi similem virtutem et hono-

μὴ ἀφορίζοντα φύσεις, ἀλλὰ περὶ τὴν φύσιν ἀφορί-ζόμενα κατὰ τὴν θεολόγον φωνήν · τῶν διακριτικῶν δὲ τὸ προβάλλειν · οὐκ ἄρα ἐλλιπές τι προσέσται τῇ φύσει τοῦ Πνεύματος τῷ μὴ προβάλλειν, οὐδὲ τῇ ὑποστάσει · διακρίνεται γάρ ἀρκουντως μᾶλλον Γίον καὶ Πατρὸς μὴ προβάλλον· ἡ μὴ ἔξ Γίον προβαλ-lόμενον, τοῦ Γίον.

rem, sicut ipse accepit, ut et ille ejusdem naturæ personæ progressu et subsistentia lætari et gloriari possit? » Neque « ad imitandum Patrem, » ut ibidem addit, id tribuere Spiritui vel potuit vel debuit Filius; perfecte imitatur Patrem Filius, licet non generet et ipse Filium, et pari gloria fruitur Spiritus, licet nec producat nec generet; æquales sunt tres hypostases, licet una sit absque principio, altera de principio principium, tertia terminus divinarum processionum. Neque *consubstantialitas per se* spectata unquam flagitat, ut et tertiae personæ principii ratio asseratur.

20. Verum hac in re sedulo notanda sunt quæ varie a diversis proferuntur. Joan. Beccus disputans, *De una Eccl.* c. 51 (G. O. I, 184-186) contra Phurnan (vide cap. 8 Photii not. 2.) et cæteri Græci τῆς ἐνώσεως tenent, ex immanente origine ad consubstantialitatem, sed non vice versa ex consubstantialitate duarum personarum ad unius ab altera originem concludi posse. « Tres Divinitatis personæ, ait Beccus (l. c.) communiter inter se participant eamdem naturam eamdemque Divinitatem, et quod insitum est uni propter eamdem cum reliquis naturam, erit et duobus aliis. Et si Spiritus esset ex Filio propter Filii cum Patre consubstantialitatem, esset quoque et Filius ex Spiritu propter Spiritus eamdem cum Patre naturam; vel potius hæc tria unum esset ex alio ή μάλισκον ἐξ ἀλλήλων ἀν δέ τα τρία). At nunc sequitur quidem Filium esse Patri consubstantiale (όμοιον), quia ex essentia est Patris, nec ideo cogitur Pater esse ex Filio, quia eamdem naturam habet Pater cum Filio. [307] Si quis enim ex Patre veluti Filius, id et Patri consubstantiale est, quia illud ex essentia Patris est, non vero si quid consubstantiale est cum aliquo, hoc veluti et ex Patre ejusdem essentiæ est. Sic igitur et *Spiritus consubstantialis est Filio; quia ex essentia est Filii; at non quia consubstantialis Filio, ideo et ex Filio.* Namque si id esset, esset et ex Spiritu Filius, siquidem ea quæ ejusdem essentiæ sunt, inter se converluntur (1). » Similiter et alii catholici Græci decernunt (2). Nulli sane controversiæ id potest esse obnoxium, consubstantialem ideo unam personam esse alteri, quia illam inter et hanc originis nexus intercedat et Patrum doctrina omnino plana est, δμούσιον τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ εἶναι, δτὶ ἐξ αὐτοῦ ή ἐξ οὐσίας αὐτοῦ ἐστίν. Id ostendunt testimo-

(1) Εἴ τι γὰρ ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς ὁ Υἱὸς, τοῦτο καὶ δμούσιον τῷ Πατρὶ διὰ τὸ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς εἶναι αὐτό· οὐ μὴν εἴ τι καὶ δμούσιόν τινι, τοῦτο καὶ ὡς ἐκ Πατρὸς τοῦ δμούσιου ἐστίν· καὶ τὸ Πνεύματος γαῖν δμούσιον τῷ Υἱῷ, ἀλλ’ δτὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ· οὐ μὴν διάτι δμούσιον τῷ Υἱῷ, διὰ τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ· ή γὰρ ἀν δὲ τοιαύτης δμούσιότητος, διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς τοιαύτης δμούσιότητος, διὰ τὸ ἀρρένη παρὰ τινος τῶν ἀγίων σύτε ρηθῆσεται ποτε . . . ή δὲ τοιαύτης δμούσιότης οὐδὲ κυρίως δμούσιότης, κ. τ. λ.

(2) Cf. Allat. *Vindic. syn. Eph.* c. 45, p. 219 seq. Georg. Metochit. *contra Manuel. Cretens.* c. 5. (G. O. II, p. 972 seq.)

(3) Beccus (Epigr. xi; G. O. II, p. 619): Εἴ γὰρ ατὰ ἄλλον τινὰ λόγον δμούσιότητος, δποτέος ἐστιν

A nia Cyrilli Alex. in Joan. vi, 13; *Dial. de Trin.* p. 405, 408, aliaque a Jo. Becco, epigr. xi, (G. O. II, 619 seq.) et Leone Allatio (*Vindic. syn. Ephes.* c. 36, p. 172 seq., c. 46, p. 225 seq.) collecta. Nota est illa ratiocinatio theologica: *Filio consubstantialis est Spiritus, si est ex ejus essentia.* Verum posterius assertum non eodem modo conceditur. *Consubstantialitas quidem per se et ex ipsius vi vocis nullum dicit respectum ad habitudines originis, ex notione sua non exposcit, ut non nisi de iis prædicetur, inter quos nexus principii et principiati intercedat, cum etiam fratres sint ac dicantur inter se consubstantiales; attamen si de divinæ Trinitatis personis consubstantialitas prædicatur, negari prorsus non potest, eam cum originis notione cohærere et a [308] posteriori illationem habitudinis ad originem spectantis ex homousia fieri posse, non pro insita vocabuli ipsius vi, sed pro ratione ac natura Trinitatis juxta principia theologica omnino certa.* Quo ista Ratramni pertinere videntur (l II, c. 3, p. 252): « *Monstratum igitur, ab eo (Filio) procedere Spiritum, cuius est naturæ seu substantiæ; neque enim potest ejusdem naturæ seu substantiæ, cuius est Filius, esse (όμοιότον τῷ Υἱῷ εἶναι), nisi procedat ab illo.* » Qui hanc posteriorem illationem non admittunt, illud maxime verentur, ut ex Becco videre licet, ne ei Spiritui sancto προσολέγεται ascribatur neve ἐξ ἀλλήλων τρις personæ ita existimentur, ut quælibet persona alterius habeatur principium et reciproca productio statuatur. Sed non advertunt minime agi de mutua productione, quæ absurdum includit, sed de habitudine ac nexu originis, quo una persona alterius, quæ ei consubstantialis dicitur, vel principium est vel ab ea principiata. Manuel Calecas, Bessarion et Demetrius Cydonius *duplicem* statuunt consubstantialitatem jam a Becco (3) insinuatam, docentque primum ejus genus de iis prædicari, quæ eamdem habent naturam, etsi unum ab alio prognatum non fuerit, ut Petrus et Paulus; alterum vero genus unum cum altero ita copulare, ut per ipsum aut ex ipso naturaliter existens ac substantive (Allat. *Vind. syn. Eph.* c. 46, p. 227); hoc posterius genus proprie illud nomen sibi mereri, et solum locum habere in divinis, ut Calecas (lib. II, p. 407) exponit (4). Sed necessarium non videtur, duplex [309] consubstantialitatis genus secernere, verum solummodo distinguere inter nativam vocis significationem et eam, quæ ex subiecto attributio-

ό περὶ δύο τινῶν δμούσιων λεγόμενος, ἐν οἷς οὐκ ἔστι διὰ τοῦ ἑτέρου τὸ ἑτερον, ἢν τὸ Πνεύμα τὸ διον τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ, ἢν δὲ καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ Πνεύματος καὶ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πνεύματος, διὰ τὸ ἀντιστρέφον τῆς τοιαύτης δμούσιότητος, διὰ τὸ ἀρρένη παρὰ τινος τῶν ἀγίων σύτε ρηθῆσεται ποτε . . . ή δὲ τοιαύτης δμούσιότητος οὐδὲ κυρίως δμούσιότης, κ. τ. λ.

(4) Quæ Pelavius, *De Trin.* VII, c. 4, n. 41, 42, de Basili et Cyrilli textibus hic adduci solitis disserit, ea non immerito a cordatis Theologis tanquam non satis accurata expositio traducuntur; neque Allatio locis citi. debita semper ἀκρίβεια præsto fuit.

nis eidem accedit. Theologi formalem consubstantialitatis rationem in essentiae unitate reponunt, causam materialem in hypostaseon pluralitate, efficiendum vero in habitudine principii et principiati. Nec eorum ratiocinatio spernenda, qua ita concludunt: Quod si inter divinis personas consubstantialitas praedicatur, ea inde oriatur, quod nexus originis inter eas intercedit; proinde si Filius et Spiritus inter se consubstantiales dicuntur, ratio ex originis nexu ita repetenda, ut unus ad alterum ut ad principium referatur. Cum vero, quominus Filii dicamus principium Spiritum sanctum ordo Trinitatis prohibeat, Filium Spiritus sancti principium habeamus oportet (Cf. Bessarion. *Or. dogm.* c. 6; Hard. IX, 353-356).

21. Ex dictis judicari potest de iis, quae Hugo Etherianus (l. II, c. 20, p. 1235) contra illud assertum *non eodem pacto Spiritum consubstantialem dici Filio, quo consubstantialis dicitur Patri, in medium profert.* « At vero, ait, mihi videtur non recte dici consubstantiale praedicari æquivoce de tribus personis. Inconvenientia enim sequuntur et impossibilita quamvis plurima. Nam si *Spiritus consubstantialis est Patri, eo quod ex ipso, procedere substantiale est Spiritui.* Etenim si Socrates Platoni consubstantialis, quia rationalis est, ambobus *rationale substantialiter inesse contingit;* at vero procedere neque Patri neque Filio substantiale est; igitur non sunt ejusdem naturæ cum Patre Filius atque Spiritus. Quod si verum constet, non sunt unus Deus, quoniam consubstantiale non æqualiter et univoce de tribus praedicatur personis. Quod quidem et Photio [310] (cap. 53) videtur dicenti: « *Consubstantiale quidem omnino ad utrumque vocibus, et non significatione, reddimus (5),* » sed non bene. Nam *substantialia* (l. *consensualia*) ejusdem sunt substantiæ atque naturæ; quæ vero ejusdem substantiæ atque naturæ sunt, eamdem rationem substantiæ suscipiunt; quare (ed. quarum) omnia consensualia eamdem substantiæ suscipiunt rationem. Quo fit, ut consubstantiale de omnibus consensualibus *similiter et eodem modo enuntietur.* Sane sicut specialissima species de suis individuis praedicatur: sic utique *Deus et substantia de tribus dicitur personis, et quemadmodum omnia, quæ specie participant, ejusdem naturæ censentur, ac consensualia: sic utique Pater, Filius atque Spiritus sanctus æqualiter ejusdem naturæ dicuntur atque consensualia secundum substantiæ nomen, et non æquivoce.* Ergo secundum quem modum dicitur *Spiritus consubstantialis Patri, secundum eumdem et Filio consubstantialis est;* et sicut Filius consensualis est Spiritui, ita *Spiritus Filio et Patri.* Nullam enim possident differentiam in eo, quod consensualia; quare *non quia procedit, consensualis est*

(5) Cap. 91 expresse docet Photius: « *Spiritus Patri consensualis, quia ex ipso procedit; sed non ex eo procedit quia consensualis.* » Priorem

A *Patri Spiritus.* Amplius: Quoniam consubstantialis est Spiritus Patri, non differt a Patre; ergo quoniam procedit, non est ei consubstantialis. At enimvero quamvis detur, consubstantialitatem præcise per se spectatam non dicere nexus originis, et cum una essentia sit in tribus personis, quoad suam quidditatem, eam non æquivoce de iisdem praedicari: attamen *ratio ob quam* habetur distingui plane potest in singulis, et immerito prorsus negatur, illam cum habitudine principii et principiati connecti et ex hac ad illam conclusionem [311] fieri posse, quæ tamen in Patrum scriptis sæpenumero occurrit (§ 20). Confundit Etherianus causam *formalem* cum *efficiente.* In exemplo Socratis et Platonis, quod affert, prior habetur; sed in propositione illa: *Spiritum esse Patri consubstantialem διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ εἴναι,* causa efficiens. Ex immanente enim origine fit, ut Filius ac Spiritus eamdem habeant cum Patre essentiam, adeoque sint ei consensualia. Procedere vero Spiritui substantiale esse, nequit plane deduci, nisi in processione formalis ratio consubstantialis reponatur, quod sane falsum est. Jam satis monuimus non semper solida et accurata esse, quæ nobilis iste theologus copiose disserit, licet in plurimis felici Marte dimicasse videatur. Illic Photio contradicendi ardore correptus justo longius processisse dicendus est.

B 22. Quærit Photius, cap. 39, *utrum magis causam esse censeant Latini, Patremne an Filium.* Si Patrem, honor ille Filio preparatus spurius et magis opprobrium erit ipsi; si vero Filium, gravioris id temeritatis est. Neque enim sufficere ipsis censuerint ad impietatis, quam intendunt, excessum Filio paternam causalitatem ascribere eamque dividere, nisi et potiores partes auferant et loco Patris Filium Spiritui principium statuant. Verum neque his premuntur Latini, qui toties inculcant, æqualiter et pari modo Patrem et Filium esse principium, et solum catenus Patrem primas partes habere, quatenus est ipse prima causa, a qua et Filius ipse est, neque vero inde injuriam fieri Filio, sicut nihil eum lædit, quod non sine causa nec inaccessibilis est. Neque honor Filio datus spurius et ab extrinseco adjectus censeri potest; imo necessarius, ex interna profectus necessitate, ex ipsis divinarum personarum relationibus deductus est, ut Catholicon pro hoc dogmate universa argumenta comonstrant. Nonne quod Filius *solus de solo Patre,* magna ejus prærogativa est, quæ hunc omnino exposcit honorem? (Cf. art. præced. § 6.)

C D [312] 23. « *Majorem dicere, etsi non natura (apage; consensualis enim est Trinitas), verum ratione causæ, genito genitorem, docet quidem nos Domini vox idque tradit exinde initiatus sacer Patrum nostrorum chorus; causæ autem ratione Filium Spiritu majorem neque ex divinis Eloquiis audire*

E propositionem negat Hugo, sed immerito; alter potius neganda erat.

est neque hoc usque pius sensus id cogitare deprehendebatur. » Ita Photius, cap. 41. Negat Filium μείζονα τοῦ Πνεύματος diei, quemadmodum Pater major Filio dicitur, ratione videlicet principii. Atqui tum Beccus (*Or. de una Eccl.* I, 27, 63, 67 in *Camat. Animadv. et Epigr.* XIII; G. O. I, 137, 206, 219; II, 383, 620), tum Constantin. Meliteniota (G. O. II, 748); Georgius Metochita (*Contra Man. Cret.* c. 7; ib. II, 983); Manuel Calecas lib. III, p. 438), Georgius Trapezuntius (*ad Jo. Cuboc.* c. 22; G. O. I, 517); Joan. Plusiadenus sive Joseph. Methonensis (6) vel quisquis est auctor *Dialogi pro concilio Florentino* G. O. I, 628, 629). tum Leo Allatius (*Enchir.* c. 23, p. ρλζ seq. *Vindic. syn. Eph.* c. 66, p. 481) aliique permulti diserta adducunt Athanasii verba orat. 1, *contra Arianos*, n. 50: Τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν Θεότητα καὶ τὴν μεγαλειότητα δεικνὺς ἔχοτος, οὐκέτι ἐλάττονα ἔχοτὸν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα καὶ Ἰσον ὅντα σημαίνων ἐδίδου μὲν τὸ Πνεῦμα καὶ ἔλεγε. « Λάβετε Πνεῦμα ἄγιον, καὶ Ἐγὼ ἀποστελῶ κάκείνος ἐμὲ δοξάσει καὶ διὰ ἀκούση, λαλήσει. » Quod e Patrum more ita recte exponit præfata *Disceptatio pro conc. Flor.* sub nomine Plusiadeni vulgata: Ἰσον μὲν κατὰ τὸ ὄμοος-σιον οὐδὲν γὰρ τῶν τριῶν προτώπων μείζον καὶ ἐλάττον τῇ οὐσίᾳ καὶ τῇ θεότητι, ἀλλ' ἀκριτικότερον μείζονα δὲ, δτ: ἀπ' ἔκείνους τὸ εἶναι ἔχει. Quod si Montfaucon. in sua editione (I, p. 454) μείζονα illud omisit, disceptari adhuc potest, utrum merito an injuria fecerit. Sane præterquam quod ille non nisi unius codicis Seguier. et *Catenæ* mss. auctoritate [313] in sua lectione innititur, priores editiones vocem ab illo egregio alioquin eruditissimoque viro expunetam retinent, et citati auctores græci (7) non facile contra suorum temporum adversarios ea lectione usi fuissent, sufficienti auctoritate destituti; et illud perpendendum est, quod et ipse Andronicus Camaterus Latinis infensus (apud Beccum, G. O. II, 382) non aliter legisse videatur et quod contextus huic lectioni omnino faveat. Melius enim et fortius τῷ ἐλάττονι opponitur τὸ μείζον καὶ Ἰσον, quam τὸ Ἰσον solum; et melius ostenditur Filii dignitas qui Spiritum ipsum elargiens exhibetur; præterea phrasis ἐλάττων, vel μείζων καὶ Ἰσος Patribus familiaris est, præsertim cum de Filio loquuntur, qui dicitur ipsis minor Pater (Joan. xiv, 28) respectu generationis et æqualis respectu communis naturæ (Joan. x, 20); illud ipse Athanasius declarat: Μείζονα ἔχοτος τὸν Πατέρα ὁ Κύριος εἶπεν, οὐ μεγάθει τινὶ οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἑξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς γέννησιν. Sic et Spiritus cohæ-

A renter minor Filio et simul æqualis eidem prædicatur, ut Georgius Metocita (l. c. p. 985) edisserit. Quo pertinet et codicis Basileensis scholion ad marginem hujus loci positum: « Οὐαὶ ὁ Γιὸς Ἰσος καὶ μείζων τοῦ Πνεύματος, Ἰσος μὲν κατὰ τὴν θεότητα, μείζων δὲ διὰ τὴν αἰτίαν. Utrumque, μείζον καὶ Ἰσον, legendum esse suadent et Bibliorum testimonia adjecta, quibus se missurum Spiritum, imo se dare docet Christus. Hæc demum congruunt plane Athanasii doctrinæ. Qui enim statuit eumdem ordinem, quem habet Filius ad Patrem, habere Spiritum ad Filium art. 2, § 2, nota 5), is manifeste non negabit Spiritu Filium eadem causæ ratione majorem, qua Pater Filio major dicitur, præsertim cum ordo (τάξις) in divinis ex principii et principiati habitudinibus repetatur (vide supra § 6 seq.).

[344] 24. Verum detur Photianis, ex hoc testimonio utpote unico vel non satis certo rem non confici, id parum eos juvabit. Etiam si enim non explicite diceretur Filius major Spiritu, æquipollentia tamen verba tum Athanasii tum aliorum Patrum præsto sunt. Athanas. *De incarn.* n. 9, Filiū vocat πηγὴν τοῦ Πνεύματος; sed πηγῆς nomen apud Græcos Theologos τὴν αἰτίαν omnino significat (Cf. Petav. *de Trin.* VII, 4). Eadem voce utitur Gregorius Theologus, dum Patrem ἀφθαλμὸν appellat, Filiū πηγὴν, Spiritū ποταμὸν, ac Spiritū exhibit ut fluvium e fonte profluentem (orat. 27, *de Spiritu sancto*, p. 611, ed. Bill. Cf. art. 2, § 6, nota 6; Constant. Meliten. *Orat.* c. 29; Beccum, *Epigr.* IX; G. O. II, 706, 707, 607 seq.) Et Photiani fere ubique inclamat. Μόνος πηγὴ ὁ Πατέρων. Re ipsa quandoque Pater unus Deitatis *fons* appellatur, quia est veluti prima radix, causa non ex causa, principium non de principio, ex quo omnia. Eodem modo ita dicitur, ut advertit Gregorius Cpl. patriarcha contra Marcum Ephesium (8), quo quis protoparentem Adamum diceret *solum patrem* humanitatis, qui certe alios homines a paternitate excludere non vult, sed principaliter ei illam vindicat, a quo totum genus propagatum est, a quo reliqui genitores id habent, ut patres esse queant. Hinc nihilominus doctores Græci, ut vidimus, et Filiū vocant *fontem* relate ad Spiritum sanctum. Unde Isaias Cyprius, in epist. ad Nicol. Sclengiam: « Dicis porro *solum fontem supersubstantialis deitatis esse Patrem*. Et nos id quoque fatemur, et te multo aptius, et ut magis theologos addecet; [315] sed fatemur præterea Filiū fontem Spiritus sancti, magnum Athanasium et Gregorium Theolo-

« Πάντα γὰρ διὰ ἔχει ὁ Γιὸς, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει, ὡς αὐτός ωησι . . . ἀσπερ ἂν εἴ τις καὶ τὸν Αδάμ μόνον Πατέρα τῆς ἀνθρωπότητος λέγων πάντων ἀν λέγει τῶν ἀνθρώπων Πατέρα, ὅπερ οὐκ ἂν εἴποι Πατέρα πάντων ἀνθρώπων, οὐ μὴν καὶ τινῶν τούτους λέγεσθαι Πατέρας κωλύσει, οὐδὲ οὐδὲν οὐκ ἀπαιδειαῖς ὄντας.

(6) V. Allat. *De cons.* I. III, p. 933. Le Quien., *Or. chr.* II, p. 232.

(7) His adde Nicetam Thess. *Dial.* II, (cod. Vat. 1115 f. 9) et Greg. Cpl. Apol. c. Marci Eph. Confess. (cod. Mon. 27 f. 133 b.)

(8) Cod. Mon. 27 f. 120 b. Τὸ μόνον πηγὴν εἶναι τὸν Πατέρα τῆς ὑπερουσίου Θεότητος οὐκ ἐκβάλλει τὸν Γιὸν τοῦ εἶναι πηγὴν τοῦ ἀγίου Πνεύματος.

gum et Joannem Chrysostomum (*Orat. de incarn. Dom.*) sequentes (9). » Rursum Gregorius Nazianzenus Patrem ἄναρχον, Filium ἀρχὴν vocat, Spiritum vero τὸ μετὰ τῆς ἀρχῆς, et quidem dum divinarum personarum notas describit sine ordine ad creaturas (*Orat. 32, ed. Bill. 42, Clem.*) « Ecce, ait allato hoc testimonio Hugo Etherianus (lib. II, c. 3, p. 1216, 1217), ecce absolute sanctus iste vir *Filium* vocat *principium*, et ab ipso Spiritum sanctum numerat, quia principium Spiritus immediate Filius est. Creaturarum quippe omnium æqualiter tres personæ principium existunt; ex quo patet, quod Spiritus sancti principium Filius est. Verumtamen ad Patrem et quæ Filii et quæ Spiritus sunt, referuntur, qui solus sine initio et sine causa est, Filius autem ex Patre genitus principium est Spiritus sancti. Quod syllogismo, qui supponitur, demonstrari potest: Quidquid est in sancta Trinitate principium, alicujus in ea principium existit; alioquin solum pro nihilo Filium sanctus vir principium nominasset, cum omnium conditorum tres personæ pariter censeantur principium. At vero Filius est in sancta Trinitate principium; Filius igitur alicujus est in ea principium; sed non est Patris principium Filius; necesse igitur ut Spiritus sancti principium existat. » Eodem præclaro testimonio et alii theologi utuntur (10). Demum æquipollentia omnino verba sunt Gregori Nysseni, qui statuit *ratione causæ præintelligi Spiritu Filium l. I, contra Eunom. p. 164*: « Quemadmodum enim Pater [316] conjungitur Filius, et ex ipso esse habens secundum existentiam tamen ei non est posterior: ita rursus et *Unigenito* adhæret Spiritus sanctus, *præintellecto tantum secundum causæ rationem præhypostasi Spiritus*. Temporis autem extensiones et intervalla in vita, quæ est ante sæcula, locum non

(9) G. O. I, 397: Λέγεις δὲ, δτι μόνη πηγὴ τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ, καὶ ἡμεῖς ὅμολυγοῦμεν κάλλιόν σου καὶ θεολογικώτερον, δυσλογοῦμεν δὲ καὶ τὸν Γίον πηγὴν τοῦ ἀγίου Πνεύματος, τῷ μεγάλῳ Ἀθανασίῳ καὶ Γρηγορίῳ τῷ θεολόγῳ καὶ Ἰωάννῃ τῷ Χρυσοστόμῳ ἐπόμενοι.

(10) Cf. Andr. Rhod. sess. 6, Flor. Bessarion. *Apol. pro Becci Epigr. contra Palam.* ap. Arcud. *Opusc. th. p. 12.*

(11) Ως γάρ συνάπτεται τῷ Πατρὶ ὁ Γίος καὶ τὸ ἔξ αὐτοῦ εἶναι ἔχων, οὐχ ὑστερίζει κατὰ τὴν ὑπαρξίαν, οὕτω πάλιν καὶ τοῦ μονογενοῦς ἔχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, ἐπινοίζ μόνη κατὰ τὸν τῆς αἵτιας λόγον προθεωρουμένου τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως: αἱ δὲ χρονικαὶ παρατάσεις χώρων οὐκ ἔχουσι: ἐπὶ τῆς προσιώνιου ζωῆς. Ὅστε τοῦ λόγου τῆς αἵτιας ὑπεξηρημένου ἐν μηδενὶ τὴν ἄγιαν Τριάδα πρὸς ἐκυτὴν ἀσυμβόνως ἔχειν.

(12) Cf. Beccum, *De una. Eccl. c. 25, 26 in Catmat. et Epigr. I, (G. O. I, 126-133; II, 351, 352, 524).* Constant. Meliteniot. (*G. O. II, 754*); Gregor. Cpl. ad imp. Trapez. c. 5, 20. (*G. O. I, 427, 428, 464*); Bessar. ep. ad Alex. Lasc. (Hard. IX, 1065). Allat. *Vind. syn. Eph. c. 41, p. 205*; Petav. *De Trin. VII, 3, 3.*

(13) *De proc. Spirit. sancti*, c. 4; G. O. I, 405, 406: Quemadmodum Pater prius intelligitur quam προσόλευς, non secundum æternitatem..., sed secundum facultatem et productionem (κατὰ τὸ δύνασθαι καὶ προάγειν); prius enim Filium producit quam

A habent, adeo ut ratione causæ ablata nulla re a se ipsa Trinitas dissideat (11). Hinc sicut Pater præintelligitur Filio secundum rationem τῆς λατίας, ita eadem ratione Filius præintelligitur Spiritui. Quibus nihil sane luculentius ad Photii refutandam instantiam (12).

25. Pergit Photius (cap. 42): « Si principium est Spiritus Filii, quomodo non invenietur in super-principali et superessentiali Trinitate secundum principium succrescens, idque principiatum, et non solum in primi principii opprobrium confictum, verum etiam contra eum ipsum, circa quem honor ille figuratur? Quod enim neque sibi neque alteri ullam utilitatem exhibeat, imo vero ne ansam quidem occasionemve ejus afferendæ undeque inveniat, nonne id Filium injuria affectum manifestat et honoris nomine atrociorē adhuc injuriam reddit? Nam cum Spiritus ex Patre ab æterno processionem abundantiter possideat, cuius alterius productionis vel substantiationis suppeditator et largitor principium ab illis effectum apparebit? » Porro hic rursus [317] duæ processiones supponuntur, rursus ea quæ ad capp. 7 et 31 dicta sunt (§§ 4, 14, 22) recurrat animadvertisenda. Imo vero cum et Pater et Filius præintelligantur præ Spiritu (§ 24), cum divina essentia jam communicata intelligatur Filio, priusquam Spiritui communicata percipiatur; divina autem essentia simplex et indivisibilis sit: fieri non potest, ut Filius, si perfecte et vere eam possidet, a spiratione excludatur vel ut honor ei debitus retineatur, si nihil in spirationem ipse influat. Joan. Argyropulus (13) hoc nobilissimum argumentum egregie evolvit.

26. « Sed quomodo non in duos ab ipsis dividetur Spiritus? Unum quidem ex Patre ut vero ac primario principio prodeuntem (absque principio Spiritum, cum jam intelligitur subsistere, proprieitate ad Filium, scil. paternitate (χρήματα νοούμενος ὑφεστηκέναι τῇ πρὸς τὸν Ιησὸν ἰδιότητι τῇ πατρότητι): pari modo et Filius prius intelligitur quam Spiritus... quod generari prius sit ipsa natura quam produci, c. 6, p. 408: Προεπινοθήσεται γάρ πατρότης τῆς ἐν Πατρὶ... προσόλητος· οὐκοῦν καὶ ὁ Γίος, δοθεὶς ὁ Πατήρ ὡς προσόλητος προάγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, τὴν αὐτὴν ἔχων παρὰ τοῦ Πατρὸς διὰ γεννήσεως δύναμιν, τὴν προβλητικὴν δηλαδὴ, συνεπινοθήσεται τῷ Πατρὶ πρὸς τὴν τοῦ Πνεύματος πρόσοδον μίαν οὖσαν ἐκ Πατρὸς διὰ Γίου μιᾶς δηλαδὴ δύναμεις καὶ ἀρχῆς κ. τ. λ. Deinde exponit, neque ex solo Patre neque ex solo Filio esse posse Spiritum; non ex solo Patre, ne Filius illi reputaretur dissimilis, tanquam qui easdem atque Pater perfectiones non possideret, proptereaque neque consubstantialis (οὐδὲ γάρ ἐκ μόνου Πατρὸς, ἵνα μὴ νομίζοιτο ὁ Γίος αὐτῷ ἀνόμοιος, μὴ τὰς αὐτὰς ἔχων τελειότητας τῷ Πατρὶ, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲ διοσύνης) quod conformissimum est Arianæ heresi, quæ Filiū a divina Patris natura removebat; non ex solo Filio, ne iterum Filius ἀρχὴ ἄναρχος reputaretur indeque rursus a paterna essentia esset alienus; præterea ne et nepos Patris haberetur Spiritus sanctus et filius item Filio Dei; tertio ne quid Filio inesse veluti productivam facultatem (ώς παραπτεχὴν δύναμιν) Spiritus sancti opinaremur, quod non esset idem numero in Deo et Patre (ib. p. 409).

enim est), alterum [318] vero ex secundo et principiato (neque enim est absque principio) spiritum admittere debent» (cap. 43). Eadem ratione apud Beccum (*de proc. Spirit. c. 6; G. O. I*, 288 seq.) hæc dubitatio proponitur: Si Spiritus sanctus per Filium procedit, quomodo non sunt duas existentiae (*ὑπάρξεις*) Spiritus, altera ex Patre, altera ex Filio? Cui respondet ille id potissimum urgens, neque in rebus inferioribus et sensui subjectis, in quibus duo effectus conspiciuntur ex prima causa provenientes, quorum unus per alium est, duas *ὑπάρξεις* dici posse illius, quod est tertium ordine et non continenter (*προσεχῶς*) ex prima causa subsistit. « Dicite nobis, ait Beccus, an duas solaris luminis existentias sunt, una ex disco, altera per radium? Palam facite nobis, an duas existentias unius sunt fluvii, una ex oculo, altera ex fonte? (Alludit ad imagines Patrum art. 2, § 6.) Quod si in similibus sensui subjectis et naturæ creatæ finibus terminatis non possumus dicere duas esse unius rei existentias, quæ per effectum una secum emanantem ex prima causa existentiam possidet, quomodo de iis, de quibus naturæ ratio nuntiat, similia et quæcunque illa sint, dubitatis? » Alia non minus evidens responsio ex Hugone Etheriano peti potest (l. II, p. 1255 F.) ita scribente: « Cæterum si ideo, quia ex duobus procedit, *dividuus* sit Spiritus, *Patrem* dicat quis eodem modo *dividuum* fore, cum ex se Filium generet emittatque Spiritum. Quomodo enim ex indivisibili duo quasi diversa Filius quidem per generationem, Spiritus vero per processionem progrediantur? Fallacia pro certo id est, *cum ex relativis compositio fieri putatur.* » Audiatur et Georgius Metochita Maximi Planudæ refellens argumentum (G. O. II, 939, 940): « Sieut enim Pater neque dividuus est neque compositus, quod generet Filium et Spiritum producat, licet aliud atque aliud generare et producere consideretur; ex ambobus item egressus idem est et unus, quod istæ partes non sunt, sed proprietates; neque secundum [319] aliquam recisionem utriusque progressus cognoscitur: pari ratione neque Spiritus dividuus est neque compositus, quod ex Patre et Filio, ex simplicibus est, nempe ex simplice per simplicem simplex, et ex individuis individuus, et ejusdem naturæ cum iis, qui ejusdem naturæ cum ipso sunt. » Et rursum (ib. 947, 948): « Si Pater ingenitus cum sit, genitor est et productor, hoc quidem Spiritus, illo Filii, et Filii qui-

A dem genitor est, non productor, Spiritus vero productor, et non genitor, aliis atque aliis a se ipso Pater erit, indeque etiam compositus. Et nihilominus Spiritus ex utroque progressus (*πρόοδος*) unus idemque est, sed facultas generandi et producendi Patris alia et alia. Sed quemadmodum propterea Pater nullo modo in partes scinditur neque compositioni subjicitur (*οὐ μεριστὸς ἐντεῦθεν, οὐ μὴν σύνθετος*), quia illa Deitatis *partes* minime sunt, et consequenter neque *compositio*; simplex enim supra omnem simplicitatem Deitas est et supra omnem divisionem indivisa ἀπλὴ γὰρ ἡ Θεότης ὑπὲρ πᾶσαν ἀπλότητα, καὶ ἀμερής ὑπὲρ πᾶσαν ἀμέρεαν), sed proprietates circa ipsam consideratae (*ἰδιότητες περὶ αὐτὴν θεωρούμεναι*): pari modo neque qui ex duobus est progressus Spiritus a sua ipsius identitate eum exterminata aut compositum constituit (*ἴδιατην αὐτὸ τῆς ταυτότητος ἔχοντον ἡ σύνθετον παρατάνεται*), sed ex Patre est et ex Filio, ex Patre nempe per Filium, simplex ex simplicibus, ex simplici scil. per simplex, ut divinorum Patrum sententia est. » Qua dexteritate Metochita argumentum ab Hugone indicatum hic evolvit, eadem Patrum comparationibus egregie utitur (p. 937, 948, 949). Nec minus strenue Bessarion eamdem Planudæ ratione evocationem evertit, quam haud immerito velut materialia ac crassiora duntaxat sapientium et carnalibus inhaerentium esse posse statuit (14). Quæcum ita sint, inane prorsus est figmentum, [320] quod Photius inde deducit, loco fraternitatis quaternitatem christianis fore colendam, si Latinorum doctrina obtineret.

B 27. Quæ cap. 44 sequuntur, in Trinitate fore principium imperfectum, inutile, mancum, ex perfecto et imperfecto compositum, Filium scilicet, partim ex iis quæ nunc diximus (§ 26), partim ex ante dictis (art. 3, § 4; art. 4, § 4, 14) facile refutari possunt. Ad rem Hugo Etherianus (l. c.): « Ast indubitate, inquit, (Filius) quidem *totus causa* et *totus ex causa* est, cum individuus sit et incorporeus. Quoniam vero *causa et causativum compositionem non inducunt*, manifestum. Ecce namque Filius et Spiritus principium et causa cum Patre sunt conditrix universitatis, ex Patre quidem causa Filio et sancto Spiritu secundum aliam et aliam speciem, in quo magis quam aliquo alio compositione (*ed. composito*) appareat, existentibus; quippe creaturarum alteruter (uterque) causa dicitur, ut efficiens conditrix scil., secundum quam

C τοῦ Πατρὸς ἐνέργεια τῆς τοῦ Γίοῦ ἀπεγχοίνισται, ὡς ἡ ἐμὴ τῆς τῆς, οὐδὲ οὗτος ἄλλος καὶ ἄλλος εἰσὶν, ὡς ἐγὼ καὶ σύ· τότε γὰρ ἐν μόνος εἶχε χώραν ἡ ἐν τῷ ἀποτελέσματι σύνθεσις· εἰ γὰρ καὶ ἄλλος καὶ ἄλλος τοῖς προσώποις εἰσὶν, ἄλλ' οὐδὲν ἕττον εἰς καὶ ὁ αὐτός εἰσι τῇ Θεότητι καὶ εἰς ἀριθμῷ· ὡς εἰναι αὐτῶν καὶ μίαν τῷ ἀριθμῷ τὴν ἐνέργειαν· ἦν δὲ ἡ ἐνέργεια μία, πῶς οὐ καὶ τὸ ἐκ ταύτης ἐν ἀπλοῦ εἴη, καὶ πάντη ἀσύνθετον καὶ ἐξ ἀνάγκης ταύτων ἐκυρώει;

(14) Bessar. c. *Planud.* (ap. Arcud. et in cod. Mon. 27 f. 80 b. 75 a.) Εἴρεσαι, διτι ἡ μονὰς καὶ Θεὸς εἰς ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Γίος καὶ τὸ Πνεῦμα πρόκυουσ: καὶ διὰ τοῦτο οὐ δυναταί: καὶ ταῦτα ἔχοτο εἶναι: τὸ Πνεῦμα τὸ ἀγιον· ἀλλ' ἀνάγκη μᾶλλον εἶναι ταῦταν ἔχοτα· διὰ τοῦτο προέναι ἐκ τούτων ὡς ἐκ μονάδος· τὸ γὰρ ἔτερον ἔχοντο καὶ σύνθετον ὑπολαμβάνει τὸ πνεῦμα τὸ ἀγιον διὰ τὸ ἄλλο μὲν δεῖν εἶναι τὸ ἐκ Πατρὸς, ἄλλο δὲ τὸ ἐξ Γίοῦ, τῶν πάνυ σωματικῶν ἔτειν ἐνοεῖν καὶ λίαν δικιῶς τε καὶ σωρκικῶς τὰ ἐκεῖσε νοούντων· οὐ γὰρ οὗτος ἡ

speciem habitudinis nullo modo Spiritus vel Filius ex Patre prodeunt; eorum enim quisque creator est, non creatura... Igitur si causa et causativum (causatū) secundum differentem habitudinem Spiritus Filio Spirituque competentia nullam in eisdem faciunt compositionem, manifestum, quod neque Filius ex eo quod similiter Patri Spiritus causa nuncupetur, compositionem habeat. » Hic sequens Photii argumentum (c. 45) quo arguit causarum dualitatem minime congruere unitati et simplicitati Spiritus sancti hancque illam excludere, pariter expediendum est; unum sane est principium, una virtus et actio spirativa eaque simplex, unus et simplex est hujus actionis terminus. Ad id quod Methonensis ait: « Quod ex duobus est, ei quod ex uno tantum, nunquam est æquale, » scilicet respondet Hugo Etherianus (l. II, c. 12, p. 1226) argumentum ita retorquens: « Quod ex uno, ei quod ex nullo est, nunquam est æquale. At vero Filius ex uno solo, Patre scilicet, qui a nullo habet existentiam; inæquales sunt ergo Pater et Filius. » Sed « non sunt haec in quantitatū proprietate, quia neque mensura neque quantitas in divinis est.

28. « Sed Filius suam servat proprietatem, filiationem, et Spiritus suam processionem ex Patre; et sicut Spiritus a Patre procedens nullam activam productionem vel generationem possidet, ita nec Filius a Patre genitus activa generatione vel emissione prærogativam filiationis adulterat » (cap. 46). Sane proprietatem characteristicam tum Filius tum Spiritus sanctus etiam in Latinorum doctrina conservant; verum quod hic nullius personæ sit principium, ille vero cum Patre sit principium Spiritus, id ad neutrius constitutiva pertinet. Nulla præterea in eo est contradicatio, quod Filius sit principium simul et principiatum, quia non est ad idem seu ad eamdem personam (15); respectu quidem [322] Patris est αἰτιατὸς, respectu Spiritus αἴτιος (16); habet ergo solum differentem relationem ad Patrem et ad Spiritum. Nulla denique in eo est filiationis adulteratio, quod Spiritum Filius spirat cum Patre; filatio enim constituit eum in esse Filii et denotat ejus relationem ad Patrem tantum; neque Spiritus sancti filius Filius est, neque *quatenus* Filius ejus spirator. Nullum hoc detrimen-

A tum infert filiationi, quod non qua Filius spirat Filius; neque enim filatio ulterius se extendit, quam diximus. Hæc contra Nicetam Byzantium (17) notat Hugo Etherianus (l. I. c. 17, p. 1211), obscuras interdum, sed nunquam sale et acumine penitus destitutus. « Quærerit, quæ ex hereditatio ista, et Filii detrimentum, ut non in eo quod Filius Pater sit. Quod quidem querendum non erat, sed multo minus inferendum, ut ex pluribus aliis videri potest; velut si Pater in eo quod factor filium factorem ostendat (omnia enim per ipsum facta sunt), necessarium sit, Filium Patrem esse ad ostendendum eum [323] in eo quod factor genitorem, nullum vero detrimentum circa divinam naturam inveniatur: quæ fallacia, si de his quæ apud nos sunt, exemplum sumatur, apertissima est hoc modo: Si pater in eo quod desipit, filium demonstrat insipientem, nulla certo videtur necessitas fatui filii generationem inferre, ne fiat paternæ detrimentum fatuitatis. Puto in figura dictionis hujusmodi peccatum obviri, eo quod non idem eadem exponatur interpretatione. Etenim hujusce consecutio *substantiatum* est, non *proprietatum*; quod reclusis considerari potest latibilis, si omissa religione ad modicum divina mentem ad humani generis propagationem quis revocet. Nonne cujuslibet hominis filius, cum omnia, quæ patri substantialia sunt, habeat, eorum quæ talia non sunt, minimam interdum, portionem retinet? Si Patri *substantialiter* (id est tanquam substantia) inesset Filii generatio emissioque Spiritus, ex necessitate Filius ipsum idem natus foret, quin etiam et Spiritus sanctus, et hoc in infinitum; sed (neque) Pater in eo quod *substantia* generat aut Spiritum emittit, neque in eo quod Deus a Filio vel a Spiritu differt; unus enim et idem Deus hi tres sunt; sed in eo quidem quod Pater generat, a Filio differt; in eo autem quod emittit, a Spiritu solo. Qua de re manifestum, quod *penes substantialia* tantum talis locum habet consecutio. Nam indubitate est personales sive hypostaticas proprietates *impermutables* esse et earum permutationem tantam confusionem et dispartitionem personarum facere, quibus solis circumscriptis omnibus aliis differentes cognoscuntur personæ; at causa et, ut ita dicam, causativum, et mittere et mitti, et quam plures aliae *hypostaticæ* emissor esse aut ex causa existens, Patre scilicet. Atqui si non existens *ex causa*, erunt rursus in Trinitate duo principia et duas causas. Si autem *ex causa* Filius existens Spiritus emissor sit, omnino *ex Patre* hoc sortitus est... Sin autem ex Patre hoc habet, quæ est ista *exhereditatio* et *detrimentum filialis existentiæ*, ut non in eo quod Filius Filium generet, et Pater censeatur, cum Pater in eo quod emissor Filius rursus emissorem ostendat? Sienim ex Patre indemnus est Filius generatio Spiritusque processio, quemadmodum emissor Filius ostendetur: necesse omnino, ut detrimentum circa divinam naturam non inveniatur quod generet Filius, et sit *nepos* hinc complasmatus aliquis, cum et emissor Spiritus in eo quod *ex Patre*, Filius monstretur; quod si ita est, congeries impietatis et profunda emerget fovea. »

(15) Geor. Scholar. *Contra Marc. Ephes.* syllog. 1. (Cod. Mon. 27 f. 181 b. 182 a.) 'Αντικείμενα μὲν οὖν εἰσὶ τὸ αἴτιον καὶ τὸ αἰτιατόν, καὶ ἐν τῷ Γίγηρι εἰναι ταῦτά σασιν οἱ Λατῖνοι καὶ ἄμα ἀλλ' οὐ πρὸς τὸ αὐτὸν καὶ ὥσπερ τὸ τὸ μὲν γὰρ ἔστι πρὸς τὸν Πατέρα, τὸ δὲ πρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ πρὸς μὲν τὸν Πατέρα γεννητῶς, πρὸς δὲ τὸ Πνεῦμα προβληγητῶς· οὕτω δὲ οὐδὲ ἀδύνατόν τι ἔπειται, οὐδὲ τὸ ἀξιωμα ἀναφείται.

(16) Idem Scholarius paulo ante citata verba exempla illustrat: 'Η γὰρ πατρότης καὶ η οὐτότης, η τὸ αἴτιον εἰ βούλει καὶ τὸ αἰτιατόν, ην ἐν τῷ Ἰσαάκ· ἀλλὰ διάτι πρὸς ἄλλο καὶ ἄλλο τοῦτο εἶχεν, Θάτερον μὲν γὰρ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ, Θάτερον δὲ πρὸς τὸν Ἰακὼβ, μια η τοῦ Ἰσαὰκ ὑπόστασις, κ. τ. λ.'

(17) Nicetæ argumentum apud Hugonem tale est: Aut non *ex causa existens* habet Filius Spiritus

non sunt, sive personales; ideoque non fit confusio A personarum, quando dicitur: Una causa sancti Spiritus Filius et Pater est. » Demum quod cap. 47 adjungit Photius, id partim ex hic dictis, partim ex iis, quæ ad effatum hic rursus repetitum (art. 3, § 8 seq.) adnonata sunt, solvi facile potest.

[324] 29. Sed nondum exhausta schismatici patriarchæ sophismata: tertiam post prolixam de Galat. iv, 6, disputationem argumentorum theologorum seriem auspicatur novasque auxiliares copias in agmen producit. « Si genitus, ait cap. 61, Filius ex Pater, procedit vero Spiritus ex Filio, quomodo impietas non secundum propriam sententiam Spiritum nepotem constituet et tremendum theologiae nostræ mysterium in longas et meras nugas ablegabit? » Verum e contra Latini arguere possunt, Photium Spiritum facere Patris filium, cum eum ex Pater qua Pater est procedere statuat, et hinc Filiū et Spiritum constituere fratres, cum utrumque ex solo Pater esse decernat: 'Ἄδελφὸς τὰ ἔξ
ἐνὸς ὑφεστῶτα, ut Basilius ait (ep. ad canon. 52, al. 300), hic revera locum habere. Praeterea respondent Catholici: « Ut nepos quispiam sit, gigni eum oportet a patre, et diversa quidem generatione ab illa, qua is qui nepotem proxime genuit pater, a suo patre, nepotis avo, genitus est. At Spiritus sancti processio neque generatio est, neque Patris et Filii actio diversa. » (Natal. Alex. H. E. I. c. p. 532). Joan. Beccus eodem modo arguenti Camatero ita occurrit (G. O. II, 399, 400): « Non est nepos (ἔγονος) Patris Spiritus, qui Filius pater Spiritus non est. Cum vero dicis: Si non est Filius pater, quomodo ex ipso Spiritus fuerit? profecto negas etiam Spiritum ex Pater esse. Pater enim non est Spiritus pater et nihilominus ex ipso Spiritus est. » Id jam declarat sanctus Maximus dicens: « Spiritus Patrem non habet; neque enim genitus est (τὸ γένος Πνεῦμα Πατέρα οὐκ ἔχει· οὐδὲ γένος ἔγεννηθε). » Audiatur et Hugo Etherianus (I. I, c. 8, p. 1203): « Propositio quæ dicit: Quod emitit Spiritum, Filiū habet, major universaliter debet esse et particulariter accipitur. Nam illatae conclusionis causa propositio, quæ recte debet syllogismum talem perficere, hæc est: Omne quod

(18) Revera Macedoniani apud Gregorium Nazianzenum orat. 37, p. 596 ed. Bill. (Clem. orat. 31) arguunt, Spiritum si ingenitus non sit, necessario aut a Patre genitum et tunc fratrem fore Filii, aut a Filio, et tunc esse υἱωνὸν Patris. Quod Gregorius refellit docens medium esse inter ἀγέννητον et γεννητόν, ut Scripturæ manifestant, τὸ ἐκπορευτόν, et processionem differre a generatione. (Cf. Gr. O. II, 365-367.) Basilius dubitationi illi: Διὰ τί μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον τὸν Υἱὸν Υἱοῦ; ita occurrit: Οὐ δὲ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ (verba in hoc contextu plane decretoria), ἀλλ' ἵνα μὴ νομισθῇ πλήθος ἀπειρον ἢ τριάς Υἱούς ἐξ Υἱῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπτευθεῖσα. Ad hunc Basiliī textum cf. Beccum, *De proc. Spiritus sancti* c. 1, n. 11; Epigr. I. G. O. I, 243; II, 533; Constant. Meliten. orat. I, c. 13 (G. O. II, 665); Georg. Trapez. *De proc. Spiritus sancti* ad Joan. Cubocl.

A emittit Spiritum, Filiū habet, quæ indemonstrabilis est et impossibiliter, quia neque *maxima* est neque fidem [325] ab aliqua maxima (s. axiomate) suscipere (potest). Emissio Spiritus non facit Patrem esse neque Filiū, quoniam non est *nascibilitas* Spiritus progressio a Patre, qua sola Filius a Patre differt. » Et rursum (ib. c. 17. p. 1211) contra idem argumentum: « Hoc neque in naturalibus consecutionem habet; ut *ales* quidem prima *ovum* peperit, ex alite autem et *ovo passer* prodiit; igitur quæ progressa est avicula, *neptis* judicabitur *alitis*. *Multo minus in divinis* locum reperit redargutio hujuscemodi, ubi neque corporeā generatio est, neque passibile; omne autem quod talibus generationibus subjacet, necesse est secari; omne autem quod secatur, passibile. » Deinde notat jam antiquissimos hæreticos cumdem paralogismum effutiisse (18), atque ad superius disputata [326] provocans ita pergit: « Quod si genitor in eo quod Pater est, habitudinem relationemque habet ad Spiritum, consequitur ex necessitate propter identitatem habitudinis genitoris Spiritum genitum esse et filium; ideoque aut confundi personas aut fratrem Filii Spiritum confingere, quod idem personas confundit. Itaque genitor non in eo quod genitor, causa est Spiritus, sed in eo quod causa principiumque (spিrans), ut siuepius inculcatum est. Quare neque alienus a Filio Spiritus est neque absque habitudine ad ipsum judicandus. Sed neque hoc inconveniens, si Filius non in eo quod Filios Spiritum emittat, C cum Pater non in eo quod Pater Spiritus causa existat. » Breviter et nervose Ratramnus (I. III, c. 3, p. 288)? « Sic evidenti ratione monstratur ab utroque procedere Spiritus sanctus, dum manifeste docetur non eum a solo Patre procedere, ne filius esse Patris dicatur, sed nec a solo Filio, ne Filius pater esse blasphemetur, sed dicitur Spiritus sanctus et procedens et de utroque procedens. » (Cf. Petav. de Trin. VII, 16, 3). Cum his ea connectenda sunt, quæ supra (art. præced. § 17 seq.) de Patre, quatenus dicitur principium vel proximum vel remotum, dicta fuerunt quibusque sequens Photii syllogismus (cap. 62) refutatur.

30. In duobus quæ sequuntur argumentis ex eo

D (ibid. I, 509); Bessarionem (*Orat. dogm.* c. 6; Hard. IX, 336). Nec minus digna consideratione sunt, quæ in *Ancorato* scribit Epiphanius: 'Αλλ' ἐρει τις Οὐκοῦν δύο φαμὲν εἶναι Υἱούς; Καὶ πῶς μονογενῆς; . . . Εἰ τις εἴ δὲ ἀντιλογίζομενος τῷ Θεῷ; Εἰ γάρ τὸν Υἱὸν καλεῖ τὸν ἐξ αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄγιον Πνεῦμα τὸ παρ' ἀμφοτέρων κ. τ. λ. De quibus cf. Beccum Epigr. I; Constant. Meliten. orat. 2, c. 29; et Georg. Metoch. C. Maxim. Plan. et *Contra Man. Cret.* (G. O. II, 532, 857, 956, 957, 977, 1059). Denique et Athanasii locus ad Secap., quem citat Beccus Epigr. XIII. (G. O. II, 639), huc spectat: Οὐκ ἔστιν ἀλλως ἢ ὡς ἔστιν δὲ Πατήρ, Πατήρ, καὶ οὐ πάπιος, καὶ δὲ Υἱὸς Υἱός ἔστι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐ Πατήρ τοῦ Πνεύματος, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον, Πνεῦμα ἄγιον, καὶ οὐκ ἔκγονον τοῦ Πατρὸς οὐδὲ ἀδελφὸς τοῦ Υἱοῦ.

profiscicetur Photii ratiocinatio, quod prius et posterius a sempiterna Trinitate prorsus sit alienum, quod quam longissime prædicata tempus significantia a summe æterna absint Divinitate. Inde datur, *simul* cogitandam esse et generationem et processionem, non alteram altera vel priorem vel posteriorem accipiendam. Quo posito in altero quidem capite (63) ita argumentatur: « Quomodo non theurgicarum causarum differentia differentes constituet personas et sectionem inferet contra inseabilem, simplicem et unicam Spiritus hypostasin? Ex eadem enim persona diversas prodire operationes et virtutes, præsertim in iis quæ naturam atque [327] rationem plane superant, facilius est intelligere et innumera ejus rei deprehendere documenta; sed nullibi reperitur posse fieri, quin hypostasis, quæ ad differentia refertur principia, differentia ac diversitate causarum non et ipsa a se differat et simul dissecetur. » In altero vero (c. 64) arguit Spiritum fore et congenitum Filio et procedentem ex ipso, ita ut simul genitus et procedens sit; « ac genitus quidem, qui simul progreditur cum Filio genito, procedens vero, quia duplum subit processionem. » Sane id omnes docent ac propugnant Deitatem, ideoque et tres personas extra tempus esse nihilque in iis esse temporarium. « Nulla ibi tempora cogitantur, ait Augustinus (*De Trin.* xv, 26), quæ habent prius et posterius (19). » Et Leo M. serm. 3, de Pentec. c. 4 (Ball. serm. 77, p. 413 ed. MIGNE.) : « Cum ad confitendum Patrem et Filium et Spiritum sanctum, aciem mentis intendimus, procul ab animo formas visibilium rerum et ælates temporalium naturarum, procul corpora locorum et loca corporum repellamus. Discedat a corde, quod spatio extenditur, quod fine concluditur, et quidquid nec semper ubique nec totum est. Cogitatio de Deitate Trinitatis concepta nihil per distantiam intelligat, nihil per gradus querat. » Sed si excluditur in divinis *prioritas temporis*, non excluditur plane *prioritas rationis* (20). » Sane prius mente concipitur causa quam effectus, prius principium quam principiatum, prius Pater quam Filius, et prius Pater et Filius quam [328] Spiritus sanctus. Progressionem simultaneam Filii et Spiritus ex Patre, quæ non solum temporis, sed et *cognitionis* prioritatem excludat, refellunt ea Patrum dicta, quæ docent Spiritum ita se habere ad Filium, ut Filius se habet ad Patrem (II, § 2, nota 5); refellunt diserta testimonia, quibus Filium *præintelligi* præ-

(19) Totum hoc Augustini caput ad rem pertinet nostram, de quo et ex quo haud male disputat Ratramnus, l. II, c. 3, p. 285.

(20) Præter prioritatem temporis est prioritas *ordinis*, quo unum ante aliud numeratur et ponitur, vel *naturæ*, quo exhibetur conceptus naturæ, quæ completa est et ab alia distincta existit, vel *originis*, quo unum ab alio ortum habet. Si est in Trinitata *ordo*, habetur et prioritas quædem saltem logica. Greg. Nyss. I. I C. *Eunom.* (G. O. II, 524) diserte habet: « Επινόηται μόνη κακά τὸν τῆς αἰτίας

A Spiritu affirmant (IV, § 24 fin.); refellunt rationes e rei visceribus petitæ, quæ generationem ante processionem præsupponi ostendunt. [IV, § 13 fin.] (21). Quod si Patres simul cum Filio prodire (συμπροτέναι) Spiritum affirmant, id ideo fit, ut *temporis* posteritas arecatur. Dicta ejusmodi cum aliis, quæ mediationem Filii (III, § 16) exprimunt, omnino concordare Beccus, *De proc. Spiritus sancti*, c. 9; et Constantinus Meliteniota, orat. 2, c. 28 (G. O. I, 308-313; II, 704 seq.) præclare ostendunt. Egregie ex jam adductis Gregorii Nysseni verbis (§ 24) et ex præstituta a se declarazione (§ 18) arguit Georgius Trapezuntius (G. O. I, 529): « Uterque (Pater et Filius) *præintelligitur* Spiritus hypostasi (προθερπίται τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποστάσεως), ut Nyssenus asserit; propterea ab utroque (ἐξ ἀμφοῖν) Spiritus. Si non ab utroque, non *præintelliguntur* ambo; sed *præintelliguntur*; ex utroque igitur. » Sed difficultatem movent adversarii: « Causa *præintelligitur* effectui; effectus vero (αἴτιος) Filius et producere (προβάλλειν) causæ est; *præintelligitur* ergo hypostasi Filii. » Auctor noster respondet: « Ratio ista ex penu Sophistarum est. *Præintelligitur* enim Pater Filio *causa non ea quæ est secundum* [329] *processionem* (τῷ αἴτιῷ οὐ τῷ κατ' ἐκπόρευσιν); namque hic modus alius existentiæ est (ἄλλος τρόπος ὑπάρχειν); causa vero quæ secundum processionem et προσδοκήν est, neque ante neque post intelligitur (οὔτε ἐπιθεωρεῖται οὔτε προθερπίται) Pater Filio. Nemo enim ex ipsis erga alium aut veluti principium aut veluti finis (terminus cf. § 18) est hujuscemodi progressus, ne prorsus unus ex his Spiritus sit. Τὸ προβάλλεισθαι vero post utrumque intelligitur. » Sed instant rursum: « Deitas, quæ in Patre est, *præintelligitur* illi quæ est in Filio et in Spiritu, et nihilominus eam communicat Pater eis quæ ex se sunt. » Verum hæc solida non esse respondet Trapezuntius: « Deitas enim quæ in Patre est, qua *Deitas* (ἡ Θεότης), non *præintelligitur* illi, quæ in Filio est, cum eadem sit secundum omnia nullaque relatio interjiciatur: sed *præintelligitur* quidem quæ in Patre est Deitas qua *generat*, (ἡ γεννᾷ), postea intelligitur in Filio, qua *generatur* (ἡ γεννᾶται). »

31. Est ergo generatio *prior* processione, non tempore, sed ἐπινόηται, cognitione, ordine; *præintelligitur* intellectus voluntate, Verbum Amore, Spiritu Filius. Ergo licet nullum tempus dividat, tamen non simul intelliguntur mente nostra gene-

λόγον προθεωρουμένου τοῦ γίοῦ. (Vide § 7, nota 1; § 24, nota 2).

(21) Greg. Cpl. *Apol.* c. *Marci Eph. Conf.* (cod. Mon. 27 f. 115 b. 116 a.): « Άλλος οὐδὲ μὴν αἱ πρόοδοι ἄμα εἰσὶ· βεβαιοῖ τοῦτο Γρηγόριος ὁ Θεολόγος φάσκων. « Τὸ τῆς ἐκφάντεως διάφορον ἡ τὸ τῆς πρὸς ἄλληλα σχέσεως διάφορον καὶ τὴν κλῆσιν πεποίηκε· » διῆλον γὰρ ὡς εἰς ἄμα αἱ πρόοδοι, οὐκ ἐλεγε τὸ τῆς ἐκφάντεως εἶναι διάφορον. Deinde citat Athan. orat. 3, c. Ar. (G. O. II, 550; orat. 4, epist. 1 ad Serap. (ibid. 552), Greg. Nyss. aliquosque.

ratio processioque, sed concipitur generatio ut præcedens processionem. In actu vero processio-
nis simul spirantes concipiuntur Pater et Filius,
dum spirant ut unum principium, unica virtute,
unica operatione. « *Non est Spiritus sanctus*, ait
Anselmus (*De process. Spirit. sancti*, c. 16) *prius de*
Patre quam de Filio, nec de Filio quam de Patre;
nec major nec minor est existens de Patre, quam
existens de Filio, nec magis nec minus est de uno,
quam de altero. » Id urget contra Nicetam Byzantium Hugo Etherianus (l. 1., c. 15, p. 1208, 1209). Argumentabatur ille hunc in modum : « *Si Spiritus ex Patre Filioque procedit, necesse est, aut simul sine tempore et æternam esse progressionem Spiritus ex Patre et Filio, aut secundum prius et posterius.* Quod si [330] secundum prius et posterius, in quocunque duorum sit, evidens est blasphemia ; erit enim Spiritus se ipso prior et posterior, æternus et temporalis... Sin autem *simul, præter tempus, æternaliter ex ambolis*, Patre dico et Filio, procedit, cui ut propugnaculo innituntur qui ex adverso dicunt, quærendum est ab ipsis, utrum *simul præter tempus et æternaliter*, an quomodo dicant. Nam si *principaliter* ex ambobus dicant, aperta est blasphemia. Erunt enim in... Trinitate duæ principales et sine principio, sine causa personæ, ideoque duæ causæ, duoque principia, et duo non habentia neque causam neque principium. Itaque in deorum (ed. duorum) pluralitatem quæ Christianæ sunt religionis transferentur, et injuria non quælibet zoarchicæ et supersubstantiali irrogabitur Trinitati. Quod si *non principaliter*, licet simul et æternaliter, sed *propius atque remotius*, aut *primo et secundario*, et sic parturitur impietas ; primum quidem, quod magis erit Filius causa Spiritus, minus autem Pater. Nam quæ propinqua causa est, magis causa est, prout communes con-

A ceptiones et veritatis sermo declarat. » Ad hæc vero Hugo respondet Latinos merito de Deo non enunciare proprie verba *prius et posterius, secundum tempus, principaliter et secundario*; non dicere Spiritum *principaliter* (22) [331] ab *alterutro*, sed *de utroque æqualiter*. Deinde notat : « Quod vero sequitur, scilicet propinquam quidem causam magis esse causam, minus vero quæ remota est, (ad id) absolvendum sufficiens esse arbitror, quod id tale in naturalibus, logicis similibusque, in quibus non eadem causa ubique propinqua remotaque est, locum habet; in divinis vero personis nequam, tum propter alia multa, quæ silere nunc prestat, tum pro eo, quod propinqua remotaque causa *prorsus eadem* consequatur Pater et Filius, atque neque secundum tempus, neque secundum naturam, neque secundum aliquem alium modum *Pater Filio prior* est (23) ut de Patre quidem Spiritus *principaliter*, de Filio vero *secundario* aut [332] nulla ratione, ut Græci nimium inopinabiliter affirment, procedat; ut enim ante omnia tempora simul sunt natura Pater et Filius ejusdemque honoris, ita quidquid (ed. quidquam) potest Pater, potest et Filius, ne (ed. et) quidquam a Patris et Filii potentia removeretur. » Jam vero inane prorsus est, quod Photius (c. 63) de causarum differentia profert, quæ nulla omnino est; indeque deducta consecutio, sectionem et divisionem in ipsa Spiritus persona inferri. Utrumque quæ toties diximus convellunt. Neque vero sequitur (c. 64), Spiritum fore simul genitum et procedentem; tum qui generatio et processio sunt duæ actiones diversæ, tum quia concipi nequit Spiritus simul cum Filio procedens, sed concipi debet generationem sequens ac præsupponens processio. Quod tempus non dividit inter generationem et processionem, id sane efficere nequit, ut terminus unius actionis

C cultatem, Spiritum sanctum *magis* procedere a Patre, quam a Filio, ita respondet (Sum. 1. q. 36, a 3. ad 2) : « *Si Filius acciperet a Patre, aliam numero virtutem* ad spirandum Spiritum sanctum, sequeretur, quod esset causa secunda et instrumentalis, et sic magis procederet a Patre, quam a Filio. Sed una et eadem numero virtus spirativa est in Patre et Filio; ideo æqualiter procedit ab utroque. Licet aliquando dicatur *principaliter* vel *proprie* procedere de Patre, *propter hoc quod habet hanc virtutem a Patre.* » Porro quod ad Hugonem nostrum spectat, is non solum alio omnino sensu formulam hanc rejicit, ut vel hæc ejus verba manifestant : « *Inquiunt enim (Latini)*, si non est sancta Trinitate prius secundum tempus, neque secundum naturam honoremve potentiamve, non est aliqua trium personarum *principaliter* ab alia, » verum etiam differentem sensum notavit ipse (lib. cit. c. 16, p. 1210 F. G.), ubi ea ipsa Augustini verba afferat.

D (23) Hæc minus præcise dicta videntur; restrin-
genda tamen, ut ipsa verba ostendunt, ad Spiritus processionem. Licet enim Patrem prius cogitari quam Filium ordo ipse postulet, tamen quoad spirationem activam eterque concipi debet ut jam in sua personalitate constitutus et ut simul æqualiter spirans.

(22) Græca Nicetæ verba nobis non præsto sunt ex quibus judicari queat, quid ipsi sit hoc *principaliter* (ἀρχικῶς, ἀρχοεἰδῶς, κυρίως etc.). Quæ Hugo ait, prima fronte videntur contraria Augustino, qui *Spiritum principaliter* de Patre procedere dixit. Id tamen ipse Hipponensis præsul exposuit (*de Trin. xv, 17*) : « Ideo autem addidi *principaliter* quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur; sed *hoc quoque illi Pater dedit*, non jam existendi et nondum habenti; sed quidquid Unigenito Verbo dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo *donum commune* procederet et Spiritus sanctus esset amborum. » Declaratur ergo apud Aug. adverbio *principaliter* Pater ut αὐτὸς προκατάρχεται, unde Filio vis spiratrix communicatur. Hinc et Anselmus Cantuar. (l. c.) : « Si dicitur, quod Spiritus sanctus *principaliter* a Patre sit, non aliud significatur, quam quia ipse Filius, de quo est Spiritus sanctus, a Patre habet hoc ipsum, ut Spiritus sanctus sit de illo : quoniam id, quod est, habet a Patre; non sicut in rebus creatis, cum aliiquid asserimus esse *principaliter*, volumus significare, quod magis sit hoc, quod dicitur *principaliter*, quam illud, ad quod refertur. » Eodem sensu vocem adhibet et explanat Anselmus Halvelberg. *Dial. c. Græc.* l. II, c. 25 (*Spicileg. d'Achery* ed. Paris, 1723, t. I, p. 189, 190); S. Thomas, ad diffi-